

Mustafa Kemal ATATÜRK

SÖYLEV

(1919 – 1927)

ve

DEMEÇLER

(1928 - 1938)

Erkan ŞENŞEKERCİ (Editör)
Hayrettin ŞAHİN
Mine ERSEVİNÇ
Nilüfer İNCEMAN AKGÜN

BURSA - 2014

**SÖYLEV (1919 - 1927)
ve DEMEÇLER (1928 - 1938)**

Editör:

Yrd.Doç.Dr. Erkan Şenşekerci

Yayıma Hazırlayanlar:

Yrd.Doç.Dr. Erkan Şenşekerci

Dr. Mine Ersevinç

Okt. Hayrettin Şahin

Okt. Nilüfer İnceman Akgün

Gözden Geçirilmiş II. Baskı

BURSA - 2014

T.C. Uludağ Üniversitesi Yayınıdır.

Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938

Söylev (1919-1927) ve demeçler (1928-1938) / Mustafa Kemal Atatürk; editör: Erkan Şenşekerci ; yayıma haz. : Erkan Şenşekerci...[ve başkaları]

1. Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938-Nutuk 2. Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938-Siyasal ve sosyal görüşler 3. Türkiye-Tarih-Kurtuluş Savaşı, 1919-1923 I. Şenşekerci, Erkan.

923.1561 At17s 2014

ISBN 978-975-6149-71-3

Uludağ Üniversitesi Basımevi
Bursa - 2014

***Çağımızın en büyük ulus yaratıcısı
Mustafa Kemal Atatürk'e ...***

Önsöz

Zaman yalnızca maddenin değil, düşüncülerimizin, duyularımızın, önceliklerimizin ve duyarlılıklarımızın da değişmesidir. Zaman aktıkça başka açılardan bakarak düşünmeye, başka türlü düşündükçe başka etkiler altında duyular geliştirmeye başlarız. Bu değişim önce önceliklerimizi, ardından duyarlılıklarımızı dönüştürür. Geride kalana yönelik ayrıntılar, bilinç içinde ait oldukları yerlere yerleştirilirken, güncel üzerindeki belirleyiciliğini yitirmiş iyi ya da kötü anılara dönüşürler. Böylece geçmişle ilişki kurarken bizi kuşatıp sağlıklı düşünmemizi engelleyen gerilim azalır. Kozmik zamanın son noktası bizmişçesine, “*yolun sonuna geldik*” hissiyatı içinde yansıttığımız kavgacı üslup kendimize bile yersiz ve çocuksu görünmeye başlar.

Toplumların kolektif zaman bilinci de böyledir. Birlikte yaşamının getirdiği aidiyet ve sahiplenme ilişkileri çoğu zaman birleştirici fakat bazen de ayrıştırıcı kimlik inşalarını ve kimlikler üzerinden yürüten çatışmaları kaçınılmaz kılar. Ebedi ve ezeli bir kimlik olmamasına ve dönüşmeyecek hiçbir kimlik bulunmamasına rağmen, toplumsal kutupların kimlik çatışmasına evren sanki kendi kimlikleri üzerine kurulmuş ve kıyamet de o kimlik üzerinde kopacakmış saplantısıyla girmeleri, kimliğin geçmişin argümanlarına göre kodlanmasından kaynaklanmaktadır. Gelecek, fizik gerçeklik olarak henüz yoktur. Bugün ise, olmakta olandır; oluşumu henüz tamamlanmamış ve doğal olarak henüz tanımlanmamıştır. Yaşanmamış bir gelecek ve belirsiz bir bugün, aidiyet ve sahiplik arayışındaki rotamızı “*maddi kaçınılmazlık*” olarak geriye yöneltir ve geçmişte bir yerde konumlandırır.

Bu bağlamda meşrebi, mezhebi, kökeni, dili ya da dini ne olursa bütün toplumsal kutuplar bir kimliğin etrafında birleşmek için geçmişe doğru yolculuğa çıkmak ortak paydasında toplanır ve aynı davranışı sergilerler. Aralarındaki tek fark, bugün içinde buldukları durum ve o durumun izin verdiği gelecek tasarımına uygun geçmiş temsilleridir. Her toplumsal kutbun bir gelecek tasarımı vardır ve doğal olarak her kutup o tasarımla özdeşleşen kimliğini o tasarımın miladı olduğunu varsaydığı bir geçmiş noktasından başlatır. Dolaısıyla, kimimiz biraz uzak bir tarihten yola çıkarken, kiminiz ise daha yakın bir tarihten başlarız. Fakat asla kaçamayacağımız şey, nereden başlamış olursak olalım ondan giderek uzaklaşacağımız gerçeğidir.

Sevilsin ya da sevilmesin, onaylansın ya da reddedilsin, Atatürk, bu ülkenin tarihinde, kuruluşunda, kurumlarında ve kurallarında vardır. Bedenen var olduğu dönemde hakkında neredeyse hiç konuşulamamıştır. Sonra uzunca bir zaman yalnızca “*iyi şeyler*” konuşulmuştur. Ve nihayet neredeyse “*yalnızca kötü şeyler*”in konuşulmasının meşru sayıldığı bir aşamaya gelinmiştir. İnsanların bir gün önce hayal bile edemeyeceklerinin yarın gerçeğe dönüşmesi tarihin diyalektiği gereğidir ve bu bağlamda bu geçişlerin hepsi toplumun geçmişleriyle yüzleşmesinin sancılarıdır. Sözgelimi Atatürk’ün bir zaman hiç konuşulamamış olması, zaten haklarında hiç konuşulamamış bir hükümdarlar tarihinin ardın-

dan çok sıra dışı bir durum olmasa gerektir. Atatürk'ün bir dönem yalnızca “iyi şeyler” çerçevesinde konuşulmuş olması, “Kralım çok yaşa!” ya da “Padişahım çok yaşa!” yüceltmesinin yanında, abartılı bir methiye sayılmasa gerektir. Ve nihayet Atatürk hakkında konuşulacak kötü şeyler de olduğuna inananların da konuşmaya başlamış olması, devrimleri takip eden güç çatışmalarına bakıldığında hiç de beklenmedik bir gelişme sayılmaz.

Yaşamı okurken, bilim penceresinden bakmayı ihmal etmeyen eğitilmiş insanların tüm bu dönüşümler hakkında unutmamaları gereken iki şey vardır: (i) Tüm bu geçişler olabildiğince gerilimli başlar, fakat hiçbir ateşin kaçamayacağı gibi, bütün gerilimlerin sonu küllenmektir. (ii) Gerilimin doruk noktasına ulaştığı nokta, sübjektivite ve bilgi kirliliğinin en yoğun olduğu noktadır. Gerilim azaldıkça, kolektif bilgi giderek elekten geçirilip nesnelleşir.

Türk toplumu bazen ağır bazen aksak, bazen iç bazen dış dinamiklerle modernleşmekte ve demokratikleşmektedir. Yerel kimlikleri dönüşmekte, evrensel olanla karşılaşmaktadır. Tüm kurum ve kuralları sorgulanmakta, birlikte yaşanabilir ortak değerler aranmaktadır. Tüm bunlar olup biterken, sürecin akışkanlığı gerek bilgi birikimimiz gerekse de çatışma ve uzlaşma konusundaki tutum ve becerilerimiz nispetinde yol almaktadır.

Atatürk, bir bakıma bu büyük değişme girdabının merkezi olarak kabul edilebilir. Herkes, baktığı yere, sahiplendiği kimliğe, ardından koşturduğu gelecek tasarımına, bilgi birikimine ve tartışma kültürüne bağlı olarak ona kendince bir anlam yüklemekte ve değer biçmektedir. Kimisi yalnızca anlamaya çalışmakta, kimisi tamamen kayıtsız kalıp umarsız bir tutum takınmakta, kimisi yılmaz bir savunucu üslubunu benimseyip göğsünü ona siper etmekte, kimisi ise yılmaz bir savcı ya da yargıç rolüne bürünerek onu tarih önünde mahkûm etmeye çalışmaktadır. Tüm bu farklı bakış açıları en az Atatürk kadar vardılar, en az Atatürk kadar gerçekçiler ve en az onun kadar olağandırlar. Toplumların, gerilimi azaltacak bilgi ve fikir çatışması süreçlerinde anormal olan insanların farklı olması değil, ortak bir metodoloji ve evrensel bir adalet anlayışında buluşmamış olmalarıdır. Toplumlar gerilim dönemlerinde tarihi yargılarla, gerilim sona erdiğinde ise tarih bir “öğrenme” nesnesine dönüşür. Başka deyişle, tarihin kendinde içkin bir anlamı yoktur. Ona anlamı biz yükleriz.

İşte tarih ister yargıladığımız bir şey olsun, isterse öğrendiğimiz bir şey; eğitilmiş insanlara, vicdan sahiplerine, adalet duygusu ve hakkaniyet bilinci gelişmiş yurttaşlara düşen görev, aydınlatmaya ve aydınlanmaya çalıştıkları konu her ne olursa olsun, bakılabilecek tüm açılardan bakmaksızın mutlak yargılar ve dahası kalıp yargılar geliştirmekten kaçınmak olmalıdır. Bu bağlamda, kendisine hemen her açıdan bakılan, çözümlenen, eleştirilen ve değer biçilen Atatürk'ün, ister yalnızca öğrenmek, ister övmek, ister yermek, isterse yargılamak amacıyla ele alınmış olsun, ona onun penceresinden de bakmamak adil yargılama açısından, ahlak açısından ve bilimsel nesnellik açısından sığ bir bakış olur.

Sonuç olarak bilgili ya da bilgisiz, cahil ya da âlim, taraf ya da karşıt olalım, Atatürk hakkında konuşmak nasıl bir hak ise, onun “özsavunma”sını (Nutuk) dinlemek de o ölçüde ödevdir. Böyle bir ilişki, konuya tamamen yabancı kalmayı yeğleyenler için elbette bağlayıcı değildir; ancak bir “özsavunma”ya kulak vermek, müdahil olmak isteyenler ya da gerçeğin arayışında olanlar için bilimsel bir yöntem, hukuksal bir norm, ahlaki ve felsefi bir erdem konusudur.

Atatürk ve Türk Devriminin bilim, hukuk ve felsefe zemininde, gerilimden uzak, nesnel ve birleştirici bir bakış açısıyla doğru okunması konusunda özenli ve özverili çalışmalar yürüten tüm Rektörlerimize ve ortak derslerin Üniversitemizin ulaştığı bilimsel düzeye koşut bir gelişme göstermesi için yoğun çaba harcamış tüm Bölüm Başkanlarımıza teşekkür ediyor ve derin saygılarımızı sunuyoruz.

Sunuş

Atatürk'ün Büyük Söylevi, önemi ve vazgeçilmezliğine karşın, okunması güç bir yapıttır. Gerek hacmi, gerek özgün dili ve gerekse de odaklandığı konuların ayrıntılarına girişiyse; okurun, güçlü bir okuma alışkanlığının, zengin bir sözcük dağarcığının ve yeterli düzeyde bir tarih bilgisinin bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Bütün okurlarda böylesine bir çok yönlülük beklemek çözüm olmadığına ve Söylev'in önemini göz ardı ederek okunmasından vazgeçemeyeceğimize göre; izlenmesi gereken en uygun çözümün Söylev'in okura uyarlanması olduğu anlaşılmaktadır.

Ne var ki aslında böyle bir çalışma da gerektirdiği uzmanlık ve disiplinler arası işbirliği nedeniyle aslında son derece güç ve risklidir. Çünkü okunabilir bir Söylev, ortalama okura ulaşabilmek açısından, Söylev'in kendisi dışında birçok dışsal çalışma gerektirmektedir: Doğru bir başlıklandırma, Söylev'in yazıldığı koşulları ve tarihsel dayanaklarını içeren kapsamlı bir önsöz, Söylev'in aslına sadık kalan güçlü bir özleştirme ve sadeleştirme; harita, kroki, fotoğraf ve karikatür gibi canlandırıcı görsel öğeler; kişi, yer ve kuruluş adları dizini, kavramlar sözlüğü ve zamandizin çizelgesi bu dışsal öğeler arasında ilk akla gelenlerdir.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın okunmasını önerdiği Temel Eserler listesinde arasında yer aldığı için Söylev'in her geçen gün farklı bir kuruluştan yayımlanmış örneklerini görmek sevindirici bir gelişmeysen de yukarıda belirttiğimiz gereklilikleri karşılayan Söylev baskılarının çok sayıda olduğunu ne yazık ki şimdilik söylemek olanaklı değil. Kaldı ki okunabilir olduğu kadar eğitim amaçlı bir materyal niteliği taşıyan Söylev baskıları gelecekte artsa bile, yüzlerce baskı örneği arasından doğru baskıları seçme ölçütlerine sahip olmak ve bunları herhangi bir dersler ilişkilendirerek kullanabilmek de başlı başına bir sorun gibi görünüyor.

Konuya yetişkin eğitimi düzeyinde bakıldığında, üniversite yönetimlerinin yaratıcı girişimlerde bulunarak her zaman alternatifler üretebildikleri ve üretebilecekleri söylenebilir. Söylev gibi bir başyapıtın temel ve orta öğretim düzeyinde ihmal edilmiş olmasından kaynaklanan eksiklikleri gidermek adına üniversitelerin özerk kararları görece çözüm olabilir. Kaldı ki üniversiteler geriye dönük "yerine koyma" çalışmalarını yalnızca belirli yapıtların öğrenciye kazandırılması konusunda değil, genel olarak eğitim sisteminin bütününde gerçekleştirilmektedir.

Söylev'in okunması konusunda bir örnek verecek olursak, Uludağ Üniversitesi Senatosu'nun 2002-2003 akademik yılından başlayarak, Söylev'i tüm lisans programlarına zorunlu seçmeli ders olarak koymuş olması üzerinde durabiliriz. Sonradan başka bazı üniversitelerde de uygulanmaya başlayan bu ders, Söylev'in okunması konusunda, ilk yıllarda bekleneni verememişse de birinci sınıf öğrencilerine okutulmakta olan Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerinin tamamlanması, derinleştirilmesi ve pekiştirilmesi anlamında kesin-

likle yararlı olmuştur. Dersin, Söylev'in okutulmasına katkı sağlama konusundaki sıkıntıları ise, edindiğimiz deneyimlere bakarak söylersek, sırf bu ders için bir program geliştirme çalışması yapılamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Böyle olunca da ders genellikle iyi niyetli içerik önerilerinin listelendiği ve bir yarıyıl içinde tamamlanmaya çalışıldığı bir ders olmuştur. Sonuç olarak da ya aşırı güncelleşerek Söylev'den uzaklaşan ya da Söylev'e aşırı derecede odaklanarak onu güncelle ilişkilendirme başarısı gösteremeyen çeşitli denemeler, zaten homojen bir topluluk oluşturmayan öğrenciler üzerinde bütüncül bir etki uyandıramamıştır.

Bu nedenle bu çalışma öncelikle, önemli hedefleri olan bir dersin yeniden programlanmasına dayanıyor olması açısından önem taşımaktadır. Yapılan ön çalışma ile dersin genel amacı ve kazanımları konusundaki belirsizlikler giderilmiş ve dersin adının hakkını verebilmek için Söylev'in okunmasından ödün vermeyen, fakat onu tarihsel ve tematik bir bağlam ile ilişkilendiren bir içerik oluşturulmuştur. Böylece ortaya şöyle bir tablo çıkmıştır:

- Öğrenciler bu derste ilk iki hafta boyunca Söylev'in yaratıcısını ve yaratının bütün yönlerini tanıyacaklardır.
- İzleyen altı hafta boyunca, bir ekip çalışmasıyla ve özgün metinden yola çıkarak sil baştan özleştirip sadeleştirdiğimiz Söylev'i okuyacaklardır.
- Sonraki altı hafta boyunca da Atatürk'ün, Söylev'in okunmasından sonraki 1928-1938 dönemindeki diğer söylev ve demeçlerinden özel bir seçkiyi inceleyip yorumlayacaklar ve böylece Atatürk'ün Samsun'a çıkışından ölümüne uzanan yaklaşık 20 yıllık bir dönemi süreklilik, bütüncüllük ve tutarlılık içinde kavrayacaklardır. Öğrencilerin bu bölümde okuyacakları hukuk, ekonomi, eğitim, bilim, kültür, sanat ve dış politika konuları özellikle seçilmiştir. Çünkü birincisi, Söylev'in kendisi bir askeri ve siyasal tarih yapıtı olarak bu konuları içermemektedir. İkincisi ise, Söylev'in okunmasından sonraki dönem bir savaş dönemi değil, Türkiye'nin bu alanlarda kat ettiği bir restorasyon dönemi olmuştur. Dolayısıyla, oluşturulan bölümler yalnızca zamandizinsel değil, ama aynı zamanda tematik açıdan da birbirini tamamlayıcı niteliktedir.
- Atatürk'ün Demeçleri üzerine kurulan bu son altı ünite, dil ve anlatım yönünden Atatürk'ün Söylev'inin sunulduğu birinci bölümün havasına sadık kalınmış ve belirtilen temalar, bu çalışmayı yapan akademisyenlerin öznel yorum ve değerlendirmeleriyle değil, yoğun bir biçimde Atatürk'ün düşünce ve sözleriyle sunulmuştur.

İÇİNDEKİLER

KISIM I

ATATÜRKÜN DÜŞÜNCE DÜNYASI

BÖLÜM I.

ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNCE DÜNYASINI ETKİLEYEN SÜREÇ VE ETMENLER..... 3

- I.1. Atatürk'ün Düşünce Dünyasını Etkileyen Olaylar ve Olgular..... 3
I.2. Atatürk'ün Düşünce Dünyasını Etkileyen Düşünce Akımları 6
I.3. Atatürk'ün Düşünce Dünyasını Etkileyen Kişiler 7

BÖLÜM II.

BÜYÜK SÖYLEV ÜZERİNE..... 11

- II.1. Söylev'in Okunduğu Dönemin Değerlendirilmesi 11
II.2. Söylev'in Hazırlanışı ve Amaçları 12
II.3. Söylev'in İçerik Özellikleri ve Dili..... 14
II.4. Söylev'in Yapısı ve Niteliği 17

KISIM II

ATATÜRK'ÜN BÜYÜK SÖYLEVİ (1919-1927)

BÖLÜM I.

ULUSAL DİRENİŞİN ÖRGÜTLENMESİ..... 21

- I.1. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da..... 21
I.2. Amasya Genelgesi ve Kongreler Süreci..... 33
I.3. Sivas Kongresi ve Savaşımın Ulusallaşması..... 49

BÖLÜM II.

İSTANBUL HÜKÜMETLERİNİN İHANETİ 65

- II.1. Damat Ferit Paşa Hükümeti Dönemi 65
II.2. Ali Rıza Paşa Hükümeti Dönemi..... 82
II.3. Amasya Görüşmeleri ve Bırakışma Döneminin Sonu 98

BÖLÜM III.

ULUSAL DİRENİŞİN ANKARA'DA TOPLANMASI..... 119

- III.1. Ankara'nın Direniş Merkezi Olması..... 119
III.2. Son Osmanlı Parlamentosu ve Ulusal Ant..... 132
III.2. İstanbul'un İşgali ve Ulusal Bir Meclise Doğru 150

BÖLÜM IV.

ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞI	159
IV.1. TBMM'nin Açılması ve Tepkiler	159
IV.2. Cephelerin Açılması ve İlk Zaferler	178
IV.3. İlk Utkuların Etki ve Sonuçları.....	195

BÖLÜM V.

BÜYÜK UTKU VE ONURLU BARIŞ.....	215
V.1. Büyük Taarruz Hazırlıkları	215
V.2. Mudanya Mütarekesi.....	219
V.3. Lozan Barışı ve Monarşinin Sonu.....	241

BÖLÜM VI.

CUMHURİYETİN KURULMASI VE SİYASAL DEVRİM	255
VI.1. Cumhuriyetin Kurulması.....	255
VI.2. Halifeliğin Kaldırılması.....	265
VI.3. Gericiliğin Yenilgisi ve Atatürk'ün Gençliğe Seslenişi	277

KISIM III

DEVİRİME YÖN VEREN DEMEÇLER (1928-1938)

BÖLÜM I.

ATATÜRK'ÜN EGEMENLİK KONUSUNDAKİ DEMEÇLERİ	297
I.1. Temel Kavramlar: Egemenlik ve Ulusal Egemenlik.....	297
I.2. Atatürk'ün Ulusal Egemenlik Konusundaki Demeçleri	300

BÖLÜM II.

ATATÜRK'ÜN HUKUK KONUSUNDAKİ DEMEÇLERİ.....	305
II.1. Temel Kavramlar: Hukuk ve Hukuk Düzeni	305
II.2. Atatürk'ün Hukuk Konusundaki Demeçleri	306

BÖLÜM III.

ATATÜRK'ÜN EKONOMİ KONUSUNDAKİ DEMEÇLERİ	313
III.1. Temel Kavramlar: Ekonomi ve Ekonomik Sistem.....	313
III.2. Atatürk'ün Ekonomi Konusundaki Demeçleri.....	314

BÖLÜM IV.

ATATÜRK'ÜN EĞİTİM VE BİLİM KONULARINDAKİ

DEMEÇLERİ..... 323

IV.1. Eğitim ve Bilimin Devlet ve Toplum İçin Önemi323

IV.2. Atatürk'ün Eğitim ve Bilim Konusundaki Demeçleri325

BÖLÜM V.

ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE SANAT KONULARINDAKİ

DEMEÇLERİ..... 333

V.1. Kültür ve Sanatın Devlet ve Toplum İçin Önemi333

V.2. Atatürk'ün Kültür ve Sanat Konusundaki Demeçleri.....334

BÖLÜM VI.

ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA KONUSUNDAKİ DEMEÇLERİ 341

VI.1. Atatürk'ün Uyguladığı Dış Politika Stratejileri ve Sonuçları341

VI.2. Atatürk'ün Dış Politika Konusundaki Demeçleri346

KAYNAKÇA 349

KISIM I

**ATATÜRKÜN DÜŞÜNCE
DÜNYASI**

BÖLÜM I

ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNCE DÜNYASINI ETKİLEYEN SÜREÇ VE ETMENLER

I.1. ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNCE DÜNYASINI ETKİLEYEN OLAYLAR VE OLGULAR

Tüm insanlar gibi Mustafa Kemal Paşa de hiç kuşkusuz içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel çevrenin ve yaşadığı döneme damgasını vuran büyük olay ve akımların etkisi altında kalmıştır. Ancak büyük liderlere özgü bir ayrıcalık olarak etkilendiği tüm değişkenleri toplu bir değerlendirme içinde yeni bir bireşime, özgün bir anlatım dünyası olan yeni bir düşünsel çerçeveye ve uygulanabilir bir eylemselliğe dönüştürerek çağına ve toplumuna etki eden bir baş aktör olmuştur. Fransız yazar Paul Gentizon, bu ayrıcalığı onun Makedonya bölgesinde doğmuş ve yetişmiş olmasına bağlamış ve Makedonya'nın önemli ihtilal girişimlerinin kaynağı olduğunun ve Niyazi Bey, Talat, Enver, Mustafa ve Mehmet Ali Paşalar gibi ihtilalcileri de üretmiş olduğunun göz ardı edilmemesi gerektiğini öne sürmüştür.

Atatürk'ün düşünce dünyasını etkilediği belirtilen olay ve olgular konusunda geniş bir yelpaze oluşturmak olanaklıdır. Ancak biz, belirlemiş olduğumuz amaç ve kazanımlar kapsamında Atatürk'ün düşünsel kimliğinin felsefi derinlik, dayanak, gerekçe ve hedeflerini belirleyen beş temel başat olay üzerinde durmakla yetineceğiz: *Fransız Devrimi, Osmanlı Devleti'nin Çöküşü, Doğu Sorunu, Meşrutiyet Denemeleri ve Ulusal Bağımsızlık Savaşı*.

Fransız Devrimi: Atatürk'ün düşünce ve eylemlerinde Fransız Devrimi'nin büyük bir etkisi olduğu açıktır. Bunun en geçerli kanıtı da Fransız Devrimi hakkındaki değerlendirmeleri ve Türk demokrasisinin, 1789 devriminin açtığı yolda ancak kendine özgü nitelikte gelişmekte olduğuna dikkat çekmiş olmasıdır. Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı yıllarında, Fransız Devriminin yıldönümü nedeniyle 14 Temmuz 1922'de Ankara'daki Fransız Temsilciliğinde düzenlenen törene katılması ve bir konuşma yapması, onun 1789 Devrimine verdiği önemi göstermektedir. Ko-

nuşmasına, “Fransız ulusunun 14 Temmuz ulusal bayramı, biraz da ruhunda özgürlük ve bağımsızlık aşkını taşıyan bütün ulusların bayramıdır.” diye başlayan Mustafa Kemal, ihtilallerin başlıca üç nedeni bulunduğunu belirterek bunları “özgürlükten yoksunluk”, “ekonomik yapı” ve “yönetimsizlik, halka karşı davranış” olarak sıraladıktan sonra sözlerini şöyle sürdürmüştü:

“Başlangıçta ayaklanma ve ihtilal biçiminde görülen hareket, yerini bir devrime bırakır. Fransız İhtilali de bu dönemlerden geçmiş ve ulusun toplumun vicdanında yerleşmiştir. Onun için evrensel olmuştur. Baylar, işte bugün 1789 Temmuzunun 14. gününü burada kutluyoruz ve bu, Fransızların ulusal bayramı olduğu kadar henüz özgürlüklerine kavuşmamış ulusların da sevinecekleri bir gündür. Türk tarihinde de istilacı orduların İzmir’den denize dökülmesi, bizim ulusal tarihimiz için dünya tarihinde yepyeni bir dönem olacaktır. Bu da artık istila için hiçbir memleketin özgürlük ve bağımsızlıklarını yok etmeye olanak bulunmayışıdır. Eğer haksızlığa uğramış Asya ve Afrika ulusları, bizim bağımsızlık mücadelemizden bir ibret dersi almışlarsa kendileri için pahalıya da mal olsa, bu yola gireceklerdir. Özgürlük ve bağımsızlıktan yoksun bir ulus için, yaşamının ne anlamı ne de zevki vardır. Baylar, bizim Asya’yı ayaklanmaya ve savaşmaya sürükleyişimiz, Fransız ulusunu kahramanca hareketlere sürükleyen nedenlerden daha az kuvvetli ve daha az mantikî değildir.”

Bu sözler, Mustafa Kemal’in özgürlük ve bağımsızlık anlayışının kökeninde Fransız Devrimi’nin yattığını, onun Türk Kurtuluş Savaşı ile Fransız Devrimi arasında kurduğu ilişkiyi ve Türk bağımsızlık savaşımının sömürgeci devletlerin yönetimi altında bulunan Asya ve Afrika ülkelerinin ulusal bağımsızlıkları için ilk büyük örnek olacağı hakkındaki inancını, hiç yoruma yer bırakmayacak açıklıkta göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa, yeni Türkiye’nin Cumhurbaşkanı olarak Le Matin gazetesi muhabirine verdiği ve 8 Mart 1928 günü Hâkimiyeti Milliye’de yayımlanan demecinde, Fransız Devrimi’nin önemini bir kez daha vurgulayarak Türk Devrimi ile ilişkisini şöyle belirtiyordu:

“Fransa İhtilali bütün dünyaya özgürlük düşüncesini yaymıştır ve bu düşüncenin bugün de esas ve kaynağı bulunmaktadır. Ancak o tarihten bu yana insanlık ilerlemiştir. Türk demokrasisi, Fransa İhtilalinin açtığı yolu izlemiş ancak kendine özgü belirgin nitelikte gelişmiştir. Çünkü her ulus, devrimini, toplumsal ortamın baskılarına ve gereksinmelerine bağlı olan durum ve konumuna ve bu ihtilal ve devrimin olduğu zamana göre yapar.”

Fransız Devriminden esinlenmek ve ona dayanarak, kendi dönemin koşullarına ve ulusal gereklere uygun yeni bir devrimin baş düşün-

rü olmak, hiç kuşkusuz, Fransız Devrimine yol açan düşünceleri, akımları kabullenmek ve özgürlük, bağımsızlık gibi ana kavramları yerleştirmeye, geçerli kılmaya çalışmak demektir.

• **Osmanlı Devleti'nin Çöküşü:** Osmanlı toplumunun iç dinamikleri, mevcut toprak ve siyaset düzenini sürdürecektir değil, bozacak biçimde bir değişim geçirmiş ve 19. yüzyıla girilirken çeşitli iç ve dış etkenlerin baskısı altında devleti, çöküşün eşğine getirmişti. Öte yandan devletin yoğun baskı ve gücü nedeniyle, bu iç dinamikten iktidar seçeneği olabilecek güçte kurtarıcı ve devrimci bir toplumsal muhalefet de ortaya çıkamamıştı. Dolayısıyla siyasal bir muhalefetin olmadığı çöküş sürecinde, devletin tüm dizginleri bürokrasinin eline geçmiş ve bu sayede daha seçkin ve dokunulmaz bir konum elde eden bürokrasi giderek kendini ve devleti de yozlaştıran bir yönetim zihniyetini kurumsallaştırmaya yönelmişti. Bu çözümlenin doğal sonucu olarak, Osmanlı Devleti, bütün bir 19. yüzyıl boyunca, bir yandan devletin dağılması öte yandan da bunun önlenmesi uğrunda gerçekleştirilen yenilikler üzerinde gelişme gösterdi. Ancak eski olan ile yeni olanı bir arada yaşatma tutkusu nedeniyle yeniliklerden beklenen amaçlar bir türlü gerçekleşmiyor; devlet hızla çözülürken, sürekli yitirdiği savaşlar sonucunda da kaygı verici ölçüde küçülüyordu. Nitekim 1878 Berlin Barışının ardından Balkanlardaki konumu iyice zayıflamış; Kuzey Afrika, Akdeniz, Ege ve Doğu Anadolu'daki topraklarını büyük ölçüde yitirmişti. Daha da kötüsü 20. yüzyıl başlangıcında tüm umudunu, diktatör bir partinin entrikalarıyla kendisini içinde buluverdiği bir savaşa bağlamıştı ve bilindiği gibi sonuç, Mustafa Kemal Paşanın görev yaptığı Çanakkale dışında, tüm cephelerde Osmanlı'nın aleyhine olmuştu. Bu askerî olduğu kadar siyasal anlamda da Osmanlı varlığının sonu anlamına geliyordu. İmparatorluğun çöküşüne tanık olmak, Mustafa Kemal ve kuşağını endişelendirmekteydi. Duyarlı kimseler olmaları, birtakım gizli örgütlenmelere gitmelerine yol açtı ve bu durum onları -kendileri asker olmasına karşın- ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlarda araştırmaya yöneltti.

• **Doğu Sorunu:** Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecine girmesiyle birlikte, Batılı Devletlerin "Türklerin Avrupa'dan atılması ve Doğulu kalmaya zorlanması" bağlamında bir içerik kazanmış olan bu politikası, Atatürk'ün gençlik yıllarından başlayarak bu konuda yoğun bir okuma ve inceleme uğraşısı içinde olmasına yol açmıştır.

• **Meşrutiyet Denemeleri:** Meşrutî demokrasi ya da diğer bir ifadeyle iktidarın sınırlandırılması arayışları, Atatürk'ü, bir yandan Avrupa'da gelişmekte olan anayasal devlet ve temel hak ve özgürlüklere dayalı siyasal geleneklerin oluşumuna yol açmasından dolayı, öte yandan da bu gelenekleri kurumsallaştırma arzusu içinde olan değişim yanlısı genç bir kuşağın doğumunu sağlaması nedeniyle etkilemiştir.

• **Ulusal Bağımsızlık Savaşı:** Bağımsızlık Savaşımız Atatürk'ün toplumsal ve kültürel yapının derinliklerine inmesine yol açmış ve bu eşş deneyim içerisinde, büyük öndere kuramsal ve düşünsel birikimini ülke gerçeklerine uyarlama ve eyleme dökülebilir bir biçimde tasarlama şansını vermiştir.

1.2. ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNCE DÜNYASINI ETKİLEYEN DÜŞÜNCE AKIMLARI

Atatürk'ün düşünce yapısının oluşumunda öncelikle dikkati çeken şey, onun tekil ve öğretiyeye dayalı bir kaynaktan beslenmek yerine, esnek bir “çok perspektiflilik” içinde çağının tüm akım ve düşünce sistemlerinden yararlanma yoluna gitmiş olmasıdır. Kuşkusuz bu kaynakların tümü eşit bir önem ve ağırlığa sahip değildir. Türk ulusunun nesnel koşullarına, kişilik özelliklerine ve doğasına en uygun ve dönemin temel sorunlarının çözülmesinde en çok yarar sağlayabilecek olanlar ön plana çıkmıştır. Sözelimi bir model olarak Fransız Devrimi ve onun etki ve serpintileri içinde ulusalçılık, cumhuriyetçilik ve laiklik akımları; Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sürecinde Türk aydınları tarafından üretilmiş düşünsel çözümlerinden Türkçülük ve Batıcılık gibi akımlar ve yine Bolşevik Devrimi'nin kimi halkçı ve devletçi uygulamaları, onun düşünce yapısının oluşumunda daha belirleyici olan öğeler olarak görülmektedir. Elbette, tümünün seçiminde ve kaynağında öncelikle toplumsal koşul ve gereksinimler vardır ki büyük önder de bu durumu şöyle dile getirmektedir:

“... Bizim yolumuzu çizen, içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk ulusu ve bir de uluslar tarihinin bin bir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız sonuçlardır...”

Bu, “Ata-Türk Devrimi”nin ulusun koşul ve gereksinimleri doğrultusunda halk adına ve demokratik bir hükümet kurulması yoluyla yapıldığı anlamına gelen bir açıklamadır. O koşul ve gereksinimleri kısaca anımsayalım: Devrim ve özgürlük, varlık ve onurun kurtarılmasına yönelik bir bağımsızlık savaşı sürecinde ve sonrasında gerçekleştirilmiş ve tüm bu süreçte üç kutuplu bir koalisyonun aşılması gerekmiştir:

- Dünya Savaşı'ndan yengiyle çıkmış ve Türk ulusunun bağımsız var oluş haklarını tanımayan devletler,
- Gerek teknik yapısı ve işleyişiyle gerek kadro yapısıyla ve gerekse de toplum üzerindeki olumsuz etkileriyle ömrünü ve görevini tamamlamış Osmanlı bürokrasisi ve o bürokrasinin temel kurumları,
- Yüzyıllar içinde kökleşmiş olan toplumsal ve siyasal kültür.

Tüm bu siyasal düşünce akımlarının yanı sıra Atatürk'ün düşünce ve eylemlerinde Akılcılık (Rasyonalizm) ve Olguculuk (Pozitivizm)'un da belirgin izleri görülmektedir. Özellikle de din konusunda ve inançla ilgili tüm gerçeklerin ölçütü olarak bireysel düşünceyi temel almasında, akılcılığın tüm özelliklerinden yararlanmıştı. Nitekim akılcılığın büyük temsilcilerinden Descartes'in *Discours sur la Méthode* adlı yapıtını Türkçe'ye çevirterek Milli Eğitim Bakanlığı'na yayımlatmış olması da bu eğilimin önemli bir göstergesidir.

Yine olguculuk da Mustafa Kemal'in gençlik yıllarına damgasını vuran önemli düşünsel akımlardan birisidir. Ancak, "*Yaşamda en gerçek yol gösterici bilimdir*" diyen Atatürk'ün olguculuğu, bir Auguste Comte izleyiciliğinden çok, insan düşüncesinin eriştiği bir aşama biçiminde gelişme göstermiştir. Nitekim Şehbenderzâde Ahmed Hilmi'nin "Allah'ı İnkâr mümkün müdür?" adlı yapıtını okuyan büyük önder, kitapta anılan doğulu ve batılı düşünürleri şu sözlerle değerlendirmişti:

"Allah'ı inkâr mümkün müdür? eserini bitirdim. Bütün filozoflar, değişik dinlere bağlı olan doğalcılar, akılcılar, maddeciler, bilgeler, düşünürler, mutasavvıflar, hepsi, ruhun var olup olmadığını, ruh ve maddenin bir ya da ayrı olup olmadığını ve ruhun kalıcı olup olmadığını inceliyor. Bu incelemelerde bilim ve tekniğe dayananlar kabul edilebilir. İmam Gazali, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi Müslüman imamların sözleri ise genel anlayıştan büsbütün başkadır. Dindar düşünürler kuralları, bilimleri, teknikleri ve felsefeyi şeriatın sözlerini yorumlamak için evirip çevirmeye çaba göstermişler."

Bu sözler, yukarıda da belirttiğimiz gibi Mustafa Kemal'in tek bir öğretinin ya da düşünürün izleyicisi olmadığını, onların tümünü değerlendirerek kendince bir sonuca ve senteze varmak istediğini bir kez daha göstermektedir.

1.3. ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNCE DÜNYASINI ETKİLEYEN KİŞİLER

• **Arkadaşları ve Öğretmenleri:** Atatürk, gerek gittiği okullarda gerekse karargâhlarda, dönemindeki kimi arkadaşlarından da etkilenmiştir. Bunlar arasında, Manastır Askeri Lisesi'nde iken arkadaş olduğu ve başta şiir olmak üzere yazınla tanışmasını sağlayan Ömer Naci ile yine okulda tanışmış olduğu ve Fransız yazarlarını keşfedeceği kapıyı açan (Ali) Fethi Okyar'ı ilk sırada anmak doğru olacaktır. Selanik Askeri Ortaokulu'nda öğrenim görürken kendisinden hem Fransızca'yı hem de ülkenin temel sorunlarını öğrendiği ve Vatan ve Hürriyet Derneğini kurarken yardım aldığı Fransızca Öğretmeni Yzb. Nakiyüddin Yücekök ile Manastır Askeri Lise-

si'nde öğrenciyken tarih öğretmeni olan ve hakkında “*Kendisine minnet borcum var, bana yeni bir ufuk açtı*” diye söz ettiği Topçu Kolağası Mehmet Tevfik Bilge ise Atatürk'ün düşünce dünyasına yön veren öğretmenleri arasında ilk anılacak simalardır.

• **Dönemin Türk Aydınları:** Romantizm akımını benimsememekle birlikte, “*Türk ulusunun yüzyıllardan beri beklediği sesi*” sözleriyle değerlendirdiği Namık Kemal; yine Meşrutiyet dönemi düşünürlerinden ve ünlü “*Tahlil-i ve Tenkidi Tarih-i İslam*” adlı yapıtın da yazarı olan Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi; ulusalcı ozanlardan Mehmet Emin (Yurdakul); zorbalığa karşı direnip insanlığı yükseltmeye yönelik Tevfik Fikret; kültür, uygarlık, halk ve ulus kavramları üzerinde önemli bilimsel çalışmalar yürütmüş olan toplumbilimci Ziya Gökalp; aslen Polonya kökenli olan ve ünlü “*Eski ve Yeni Türkler*” adlı araştırmanın sahibi tarihçi Mustafa Celaltin, Atatürk'ün etkilendiği Türk aydınları arasında sayılabilir.

• **Yabancı Düşünür ve Bilimciler:** Cumhuriyetçilik, anayasacılık ve özgürlük gibi konularda, başta ünlü “*Toplumsal Sözleşme*” olmak üzere bütün yapıtlarını okuduğunu Meclis kürsüsünden dahi övünçle belirttiği Fransız düşünür J.J. Rousseau; yine güçler ayrılığı ilkesi ve yasaların yargısal denetimi konusunda önemli çalışmaları bulunan ve ünlü “*Yasaların Ruhunu*” adlı yapıtın da yazarı olan Montesquieu; Türk tarihinin uzun geçmişi ve büyüklüğü konusunda bulgular içeren çalışmalarından etkilendiği Fransız tarihçi Leon Cahun; Türk tarihinin İslamiyet öncesinde de var olduğunu ve bütünsel bir uygarlık olarak ele alınması gerektiğini ortaya koyan ünlü tarihçi Deguignes; İslam tarihini İslam toplumlarının toplumsal yapısı açısından ve nesnel bir biçimde inceleyerek 5 ciltlik bir İslam Tarihi yapıtı yazmış olan tarihçi Leone Caetani; bölgesel antlaşmalardan başlayarak bir Birleşik Dünya Devletinin kurulmasına uzanan perspektifte dünya barışı için çaba harcamış ünlü İngiliz tarihçi Herbert George Weels; ırkçılığın yaygın olduğu bir dönemde uygarlık tarihine ırkçı olmayan bir bakış açısıyla yaklaşan ve Türklerin “barbar” olarak tanımlandığı bir dünyada ırksal olarak Ari özellikleri gösterdiklerini ortaya koyan J.A. Gobineau ve Eugène Pittard, Atatürk'ün etkilendiği yabancı düşünür ve bilimciler arasında öncelikle akla gelenlerdir.

Gerek Türk gerekse yabancı olsun, Atatürk'ü kitaplarıyla etkileyen aydın, düşünür ve bilimci listesini uzatmak olanaklıdır. Ancak Atatürk'ün 3750 dolaylarında kitap okumuş olduğu dikkate alındığında, böyle bir listenin çalışma amaçlarımızın sınırlarını aşacağı açıktır. Kaldı ki Atatürk, önemli bilgi ve düşüncelerin altını çizerek, özel işaretler ve uyarılar koyarak, kişisel notlar ve özel yazılar düşerek okuduğu için, aslında uzun bir okuma listesi sunmak da anlamlı değildir. Onun iç dünyasına kitaplar üze-

rinden yapılacak bir yolculuğun, tüm bu kişisel notları da çözümlemesi gerekir ki örneğin Gürbüz Tüfekçi'nin 1983 yılında yapmış olduğu "Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar" adlı böyle bir özet çalışma ancak 2 cilde sığabilirken; Anıtkabir Derneğince yürütülen benzeri, fakat daha ayrıntılı bir çalışmanın ise 24 cilde ulaşacağı öngörülmüştür. Sonuç olarak burada, Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar başlıklı bir listeye yer vermek hem olanaksız hem de anlamsızdır. Bu nedenle Atatürk'ün okuma türlerini tematik olarak sınıflandırmak daha yararlı ve düşündürücü olacaktır. Buna göre, okuduğu Türkçe kitapların ağırlıklı olarak "dilbilim, yabancı dil, İslam tarihi, kamu hukuku, felsefe, devrimler tarihi, Osmanlı tarihi, Türklerin tarihi ve uygarlık tarihi" konularında olduğu söylenebilir. Yabancı dildeki kitaplar arasında ise daha çok "farklı ülkelerin tarihi ve coğrafyaları, dünya ve okyanus coğrafyası, dünya tarihi, devrimler tarihi, uygarlık tarihi ve eski kavimlerin dilleri" ön plana çıkmaktadır.

Bu denli bir okuma alışkanlığının yaşam deneyimleriyle de birleşerek üst düzey bir birikime yol açmış olması; kitapların, Atatürk'ün düşünce dünyasında yalnızca okuduğu değil, yazarak verdiği kişisel ürünler olarak da yer almasına yol açmıştır. Bir bakıma, Çiçero'nun "*Kitaplar, kitaplardan yapılıdır*" sözünde olduğu gibi, eylem sahnesinin arka dekorunu kitaplardan inşa eden büyük önder, eylemlerinin arasında yazma etkinliğini de katmış ve yazılı kültürümüzün harcına unutulmaz yapıtlar bırakmıştır: Bölüğün Muharebe Eğitimi, Cumalı Ordugâhı, Takımın Muharebe Eğitimi, Taktik ve Tatbikat Gezisi, Geometri, Subay ve Komutan ile Konuşmalar, Medenî Bilgiler. Ve elbette, bir ulusun başı, başkomutanı ve cumhurbaşkanı olarak bir başyapıtı bırakmıştır: Söylev. Nedir Söylev ve neden bir başyapıttır? Bu soruya da izleyen bölümde yanıt arayalım.

BÖLÜM II

BÜYÜK SÖYLEV ÜZERİNE

II.1. SÖYLEV'İN OKUNDUĞU DÖNEMİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Cumhuriyetin 1930 Dünya Ekonomik Bunalımı'na kadar olan ilk yedi yıllık evresi, dünyada da savaş sonrası süregelen bunalımların, geçici bir dengeye bağlandığı dönemdi. Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan siyasal tablo ve yenenlerce bir bakıma dayatılan sözde barış antlaşmaları, enkazı ve tozları henüz kalkmamış dünya savaşının her an güçlü bir artçısının olabileceğini göstermekteydi. Bu nedenle, sağlanan istikrar ortamı aslında oldukça temelsiz ve göreliydi. ABD, Almanya ve Japonya'da refahın yükselmesi, Avrupa'nın demokrasi ve dikta rejimleri arasında bir bölünme sürecine girmesi, Latin Amerika'da sosyalizm, Kuzey Afrika'da ise bağımsızlık arayışlarının güçlenmesi, dönem içinde öncelikle dikkati çeken gelişmeler olacaktı. Bu arada, Birinci Dünya Savaşı'nın Batı demokrasilerinde uyandırdığı imgeler "ölüm, yıkım, dehşet, ziyan ve savaşın tümüyle boşuna olduğu" yönünde gelişmekteydi. Ayrıca var olan tüm kötülükler de 1914 Temmuzunda alınan kararın budalalığına mal edilmeye başlanmıştı. Dolayısıyla, savaştan yenik çıkan Alman ve Macar ulusları ile İtalya ve Fransa'nın doyumsuz faşistleri dışında; savaş ve militarizm karşıtlığı gündemin ana maddesi haline gelmeye başlamış ve silahsızlanma politikaları öne çıkmıştı. Bu tablo içerisinde, Türkiye'nin de bir demokrasi arayışı içinde olduğu, ancak çevresini kuşatan komşularının ise henüz bu aşamaya gelememiş oldukları dikkat çekmekteydi. Dolayısıyla, sıklıkla tanık olunan bir yanılısamanın tersine; Türkiye, 20. yüzyılı bir demokrasi yüzyılına taşımak konusunda Avrupa'ya öykünmek şöyle dursun, pek çok Avrupa ulusuna yol göstericilikte bulunduğu bir noktadaydı.

Ne var ki demokratikleşme konusundaki bu içtenlik ve istikrar, ne yazık ki ülkenin nesnel koşullarından kaynaklanan çeşitli engellerden de olumsuz yönde etkilenmekteydi. Ülkenin, özellikle de ekonomik, toplumsal ve kültürel koşulları, demokrasiyi yaygın ve yerleşik bir yaşam biçimi durumuna getirebilmek için, daha yapılması gereken bir çok yenilik ve deği-

şiklik olduğunu gösteriyordu. Söylev'in okunduğu 1927 yılının ortam ve panoramasını kavramanın, yalnızca Söylev'i değil, fakat Türk Devriminin koşullarını kavramaya da katkı sağlayacağı düşüncesiyle, bazı temel göstergelere ana çizgileriyle bir göz atalım:¹

1927 Türkiye'si, ilk bakışta, yalnızca % 10,6'sı okur-yazar olan ve % 16,3'ü kentlerde oturan 14 milyon nüfuslu bir köylü toplumu görüntüsü vermekteydi. İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Bursa ve Konya dışında nüfusu 40 bini aşan kent yoktu. Çalışan nüfusun ezici bir bölümü tarım kesiminde üretim yaparken, başta sanayi ve ticaret olmak üzere diğer meslek kollarında istihdam edilenler yok denecek kadar azdı.

Tüm bu tarım ülkesi görüntüsüne karşın, ülke topraklarının yalnızca % 4,86'sı ekilmiş durumdaydı ve bu ekili alanların da % 89,5'i tahıl idi. Dolayısıyla bu genç tarım ülkesinde; pamuk, tütün, susam, afyon ve patates gibi sınaî bitkiler ya da baklagiller henüz eser miktarda üretim düzeyindedi. Tarımda makineleşmenin "yüz dönüm başına 3 tarım makinesi" oranını aşmadığı dikkate alındığında, bu acı tablodan başka türlü de düşünülemezdi.

İlkel bir geçimlik üretim düzenini karşılayan bu koşullar elbette, sanayi sektörü için de geçerliydi. Sayıları 65 bine ulaşan sanayi kuruluşlarının yarısının etkinlik alanı, tarımsal sanayi idi. Kaldı ki bütün kuruluşların % 79'u, çalışan sayısının 3 kişiyi geçmediği küçük atölyelerden oluşmakta ve % 95,68'i de motor gücünden yoksun bir biçimde üretim yapmaktaydı.

Tüm bu koşullar, gençliğe bırakılan olumlu kazanım ve yapıtların yanında, onlara derin sorumluluklar da yükleyen ve çağdaşlaşmak için neyi aşmaları gerektiğini açık bir biçimde tanımlayan koşullardı. İç siyasal kavga, görece sona ermiş; Bağımsızlık Mahkemelerinin etkinliğine son verilmiş ve Mustafa Kemal Paşa ve kadrosu üstünlük gücünü tümüyle ellerine almışlardı. Şimdi sıra toplumu dünü, bugünü ve yarını açısından aydınlatmak ve tasarlanan köklü devrimlerin arkasına, toplumsal bir destek koyabilmekteydi. Büyük Söylev, bu amaç için çalışan en görkemli araçlardan birisi olacaktı.

II.2. SÖYLEV'İN HAZIRLANIŞI VE AMAÇLARI

Büyük Önder, 1927 yılı başlarından itibaren Ankara'da geceli gündüzlü süren ve belgelere dayanan büyük bir incelemeye koyulmuştu. Son derece önemli belgelerle yüklü bu kişisel dosyalarını tek tek açıyor; her ba-

¹ İstatistiksel bilgiler için bkz.: Cavit Orhan Tütengil, "1927 Yılında Türkiye", Atatürk'ün Büyük Söylev'inin 50. Yılı Semineri, Ankara: TTK Yay., 1980, s. 55-70.

kanlığa ayrı ayrı hazırlattığı 1920-1926 dönemine ait ayrıntılı raporları tarıyordu. Ulaştığı bulgu ve düşünceleri, baygın düşüren bir yoğunluk içerisinde yazıcılarına kaleme aldırıyor, gündüz yazılan tüm bu metinleri, akşam olduğunda Ankara'daki aydınların eleştiri ve değerlendirmelerine sunuyordu.² Beklenmedik bir kalp krizi geçirmemiş olsaydı, Çankaya'da başlattığı bu çalışmayı yine Çankaya'da tamamlayacaktı. Ancak bu rahatsızlık, doktorlarının da önerisiyle, deniz havasında dinlenmesini gerektirdiğinde, 1 Temmuz 1927'de, 8 yıldır ayak basmadığı İstanbul'a geçmeye karar verdi. Sağlık durumu değişmiş ancak çalışma kararlılığı değişmemişti. Çankaya'daki gizemli çalışmasını Dolmabahçe Sarayı'na taşıdı ve aynı yılın 30 Eylülüne dek süren bir çabayla incelemesini tamamladı.³

Ardından Ankara'ya döndü ve incelemesini TBMM'nin ikinci binasında, İsmet Paşa'nın Parti Başkan Vekili olarak başkanlık ettiği Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk büyük kongresinin 15-20 Ekim'e denk gelen ilk altı gününde okuyarak sundu. Milletvekilleri, parti temsilcileri, hükümet temsilcileri, üst düzey komutanlar, yabancı diplomatlar ve özel davetlilerin bulunduğu bir topluluğa yapılan konuşma 36 saat 31 dakika sürmüş ve başta Hâkimiyet-i Milliye olmak üzere altı gün boyunca gazetelerden günü güne yayımlanmıştı. CHP'nin savaş kazanan ve devlet kuran parti niteliğini vurgulamak amacıyla, Sivas Kongresi birinci kongre kabul edildiğinden "ikinci" sıfatıyla açılan Kongrede, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasının ana teması, Kurtuluş Savaşının ve kurulan yeni devletin bilançosu idi. Gazi, dünya hitabet tarihinde eşine az rastlanır kapsamda bir hesap vermekte ve Batılıların tanımladığı gibi bir "Konuşma Maratonu"⁴ ortaya koymaktaydı. Bu bir Söylev idi. Genç bir subay olduğu yıllarda hitabet yeteneği ile tanınan, bu yeteneklerini gerek Kurtuluş Savaşını yönetirken gerekse de kişisel külliyatını oluştururken en etkin bir biçimde kullanan büyük önder, gündemi yeni bir yapıt, bir başyapıt ile denetimi altına almıştı.

Peki, ama neden? Bu sorunun yanıtını Enver Ziya Karal'ın saptamalarında arayalım.

"Atatürk, önemli gördüğü konularda düşüncelerini yazı ile saptamayı severdi. Askerlik görevleri sırasında bu görevleri ile ilgili 5 kitap ve iki büyük rapor yazmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında, gazetelerde isimsiz maka-

² Falih Rıfık Atay, Çankaya: Atatürk Devri Hatıraları, İstanbul, 1953, s. 460; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Hatıralar: Yorulmak Bilmez Atatürk", Ulus, 13 Temmuz 1961.

³ İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: III, İstanbul, 1948, s. 714; Afet İnan, "Atatürk'ün Büyük Nutuk'unun Müsveddeleri Üzerinde Arkadaşlarının Eleştirilerini Dinlemesi ve Gençliğe Seslenişi", Atatürk'ün Büyük Söylev'inin..., s. 33-38; Muzaffer Erendil, "Atatürk'ün Nutuk (Söylev) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", IX.Tarih Kongresi-Bildiriler, Cilt: III, Ankara: TTK Yay., 1989, s. 1872.

⁴ İsmail Arar, Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı", Atatürk'ün Büyük Söylev'inin..., s. 120.

leleri çıkmıştır. Daha sonraları, yine çeşitli konularda, isimsiz makaleleriyle, mütareke devri anılarını da yayımlamıştır. Öte yandan Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara Hükümetinin haberleşme araçları yetersizdi. İstanbul'da da sıkıyönetim vardı. Devrim olayları yalnız yabancılar için değil, kendi yurttaşlarımız için de oluşum ve nedenleri bakımından yeteri kadar açık değildi. Bir açıklama gerekti. Kurtuluş Savaşından sonra, savaşa karışmış olan kişiler, anılarını yayımlamaya başlamışlar ve kimileri, savaşı başlatmış olduklarına başlıca etken oldukları iddiası içindeydiler.”⁵

Atatürk, Kurtuluş Savaşı bittikten sonra, komutanların, ve devlet adamlarının yayınladıkları anı kitaplarında ve gazetelerde yoğun olarak çıkan beyanat, demeç ve röportajlarda, Ulusal Bağımsızlık Savaşı hakkında doğru olmayan bilgilerin bulunduğunu görmüştür. Bu yanlış bilgilerin, gelecek kuşaklarda bilgi kirliliğine neden olacağını düşünmüş ve olayların gerçek nitelikleri hakkında bilgi sahibi olabilmek için, onların asıl nedenlerinin ve etmenlerinin bilinmesi gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle Söylev'i, belgelere dayalı olarak kaleme almıştır. Bu belgeler, 19 Mayıs 1919 gününden başlayarak, özellikle kendisinin karargâhında sakladığı tüm yazışmalardan, Meclis açıldıktan sonraki tutanaklardan ve bakanlıklara hazırladığı ayrıntılı raporlardan oluşmaktadır.

İşte bu koşul ve gerekçeler içerisinde, Mustafa Kemal Paşa 1927 yılının ilk yarısında bir anlamda halkın belleğinden ve görüş alanından uzakta yaşanan 9 yıllık bir dramı belgelerle sunmak, bu dönemde rol oynayan kişi ve grupların sicilini ortaya koymak, gelinen noktayı çözümlmek ve gidilmekte olan yolu göstermek amacıyla esaslı bir konuşma için yoğun bir çalışma içerisine girmişti. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi de Söylev'inin amacını, yine Söylev'indeki bir kesitte şöyle açıklamıştı:

- Geçmişte kalan kimi olayların yani tarihin doğru anlaşılmasına yardımcı olmak.
- Ulusal varlığımız için önemli olan konularda, ulusun ve gelecek kuşakların dikkatli ve uyanık olmasını sağlamak.

II.3. SÖYLEV'İN İÇERİK ÖZELLİKLERİ VE DİLİ

Söylev, zamansal olarak 19 Mayıs 1919 ile Çerkes Ethem ve Reşit Bey'den para ve silah yardımı almış Hacı Sami çetesinin, Atatürk'e suikast girişiminin anlatıldığı 27 Ağustos 1927 tarihleri arasında kalan dönemi konu edinmektedir. Bununla birlikte metnin güncel ve geleceğe yönelik bir uyarı niteliğini taşıyan Gençliğe Hitabe ile bittiği göz önüne alınırsa zaman-

⁵ Enver Ziya Karal, Atatürk'ün Büyük Söylev'inin..., s. 30 (Tartışmalar ve Açıklamalar Bölümü).

sal kapsamın bitiş tarihi olarak Söylev'in okunduğu son gün, yani 20 Ekim 1927 tarihi de kabul edilebilir. Nitekim Atatürk de Söylev'de “*Dokuz senelik ef'al ve icraatımız*” cümlesine yer vererek kapsamın 1927'ye kadar uzandığını belirtmiştir. Zamansal kapsam konusunda dikkati çeken bir başka nokta da zaman sınırları konusunda esnek bir tutumun izlenmesi ve dönemlere eşit ağırlıklı yer verilmemiş olmasıdır. Şöyle ki Atatürk metin boyunca sık sık bir anıyı aktarmak ya da bir belgeyi veri olarak sunmak amacıyla 1919'dan önceki dönemlere de değinirken; 1924 sonrası yılları ele alan bölümleri, sağlık sorunları nedeniyle olsa gerek, birkaç sayfayla özetlemeyi yeğlemiştir. Dolayısıyla zamansal kapsam 1919-1927 yılları arasındaki dokuz yıllık dönem üzerine kurulmakla birlikte, metnin ağırlık noktasının 1919-1922 yılları arasında kalan Kurtuluş Savaşı dönemi olduğu söylenebilir. Metnin büyük bölümü telgraf, mektup, bildiri, rapor, kongre tutanakları, TBMM açık ve kapalı oturum tutanakları ve CHP grup görüşmeleri tutanaklarından oluşan belgelere dayandırılmıştır. Bu belgelerin bir kısmı metin içerisinde verilirken, büyük bir kısmı da 226 belge ile Trakya Teşkilatına ait belgelerden oluşan “Vesikalar” cildinde toplanmıştır.

İçerik olarak bakıldığında, söz konusu dönemin belirli askerî, politik ve diplomatik olaylarının olabildiğince zamandizinsel bir sıra içinde anlatıldığı ve “Samsun'a çıkış, ulusal kongreler, İstanbul Hükümetlerinin yıpranması, iç ayaklanmalar, Sakarya ve Başkomutanlık Savaşları, Lozan Antlaşması ve Yeni Türkiye'deki gelişmeler” zinciri içinde kurgulanmış olan bir metin söz konusudur. Metnin bu niteliği, Atatürk Ararştırma Merkezi'nce yapılmış bir yayınının Önsöz'ünde Zeynep Korkmaz tarafından şu tümcelemlerle tanımlanmıştır:

“Bu eserde, kendini her şeyi ile ulusuna adanmış olağanüstü yetenekleri ile dehanın en iyi örneğini vermiş büyük bir komutanın, devrimci bir liderin ve ileri görüşlü bir devlet adamının, askerî ve siyasî aksiyonları ile Türkiye Cumhuriyeti'ne şekil veren temel düşünce ve görüşleri yer almıştır. Ayrıca eserde, ulusal değerler sistemine bağlı Cumhuriyet rejiminin, tarih bilinci içindeki gelişmesinin adım adım nasıl olgunlaştırıldığını, sosyal ve kültürel alanlara yön verici siyasî ve idarî koşulların nasıl hazırlandığını yakından görebilmekteyiz.”

Metin, bütün bu olaylar kapsamının içinde özetle “Türkiye Cumhuriyeti'nin nereden başlayıp, hangi olumsuz koşullar altında, hangi engel ve aşamalardan geçilerek nasıl kurulduğunu, Türk ulusunun her zaman çağa uyma, kendi gücüne inanma ve toplumsal bütünleşme koşuluyla sonsuza dek yaşayabileceğini ve bunun yolunun da akıl ve bilimin egemenliği olduğunu” dile getirmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin yönetsel yapısın-

daki gerileme ve emperyalizmin Anadolu'da uyguladığı yöntemler de anlatının önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Söylev, kişiler açısından da kapsamlı bir metin oluşturmaktadır. İsmail Arar'ın incelemesine göre, yapıt 820 kişiye yer vermiştir.⁶ Bunların dağılımı ise daha çok din adamları, söylensel kişiler, Osmanlı padişahları, Türk ve Moğol cihangirleri, Batılı hükümdar ve devlet adamları, I. Dünya Savaşının ünlü komutanları, Bolşevikler, bakanlar, şeyhülislam, gazeteciler, tarihçiler, isyancılar ve Kurtuluş Savaşının kahramanları gibi kişilikler üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁷ Metinde yer alan ilk kişi Vahdettin olurken, son kişi de Nurettin Paşa'dır. Kişiler açısından ilgi çekici olan bir başka nokta ise; metinde yer alan kişilerin Halide Edip (Adıvar), Yahya Kaptan'ın eşi Şevket Hanım ve Vahdettin'in büyük kızı Ulviye Sultan olmak üzere üç kişi hariç, tümünün erkek olmasıdır.⁸

Dikkatle incelendiğinde, Söylev'in, Türkiye'nin askerî ve siyasal tarihi ile o tarihe mal olmuş kişiliklerine odaklandığı; bu nedenle de 1929 tarihli Rusça çevirisinde de belirtildiği üzere toplumsal ve ekonomik konulara açıklık getirmek gibi bir hedef gütmeyeceği görülmektedir. Bununla birlikte yapıt, "Batı emperyalizminin sömürüsü altındaki öbür ezilmiş ulusları etkileyip onların günümüze dek süregelen bağımsızlık savaşlarına da örneklik ve önderlik ettiği için mazlum halkların evrensel önderi niteliğine hak kazanan ve böylece dünya tarihinde yeni bir dönem başlatan bir liderin yaşamından önemli bir bölümü ayrıntılarıyla ortaya koyması" bağlamında son derece önemlidir.

Diline baktığımızda ise, Söylev, Atatürk'ün dil ve yazın alanına askerî lise ve harbiye yıllarından bu yana büyük bir ilgisi olduğu gerçeğini çok açık biçimde göstermektedir. Yapıtın dilinin, sözcük dağarcığı ve tümce yapısı bakımından, Atatürk'ün yetiştiği dönemin, 'Milli Edebiyat' döneminin genel dil yapısını yansıttığı gözlemlenmektedir. Dönem içinde Arapça ve Farsça'nın etkisinden tam olarak uzaklaşmamış olması ve Önder'in güçlü bir Osmanlıca kültürüne sahip olması, bu dillere ait sözcüklerin Söylev'de yoğun bir biçimde yer almasıyla sonuçlanmıştır. Ancak yine de Klasik Osmanlıca'ya oranla oldukça sadeleşmiş ve Türkçe'nin zenginlik ve güzelliklerini sergileyen seçkin bir dilin söz konusu olduğu yadsınamaz. Örneğin hiçbir tümcede sözcük yinelemesi yapılmamış olması oldukça dikkat çekicidir. Bu, doğal olarak zengin bir sözcük dağarcığının ve bu dağarcığın büyük bir ustalıklarla kullanılmış olmasının yansımasıdır. Kaldı ki sözcükler

⁶ Arar, s. 144.

⁷ Arar, s. 146 vd.

⁸ Arar, s. 146.

yalnızca doğru seçilmekle kalmamış, birbirleriyle uyumlu bir biçimde de kullanılmış oldukları için, yapıta şiirsel bir anlatım ve acıcılık kazandırmışlardır. Bu nedenle, yapıtı inşa eden tümcelerin önemli bir bölümü özlü söz niteliğini taşımaktadır.

Yine yazım ve noktalama kullanımı konusunda da benzer görüşleri öne sürmek söz konusudur. Bu öğelerin özenli ve başarılı kullanımı, uzun tümcelerin bile kolayca anlaşılmasını sağlamaktadır ki bu durum ulu önderin dilimize bakışının güzel bir yansıması olmuştur: *“Türk dili zengin, geniş bir dildir. Her kavramı karşılama yeteneği vardır. Yalnız onun, bütün varlıklarını aramak, bulmak, toplamak, onlar üzerinde çalışmak gereklidir.”*

II.4. SÖYLEV’İN YAPISI VE NİTELİĞİ

Necati Cumalı, Söylev’i yapı ve nitelik açısından “Türk nesrinin en büyük örneği” olarak tanımlamıştır.⁹ Bu yapısıyla Söylev, hem Ulusal Bağımsızlık Savaşı ve Türk Devrimi’nin üst düzeyde ve ilk elden tutulmuş bir güncesi hem de Atatürk’ün yaşamından özyaşam öyküsül bir kesit niteliğini taşımaktadır. Söylev’in bir özyaşam öyküsü olarak da okunabileceğini, Zeynep Korkmaz’ın yine Söylev’in Önsöz’ünde yer verdiği şu tümcelerden de anlamak olanaklıdır.

“Söylev, devrim tarihimizin birinci elden pek değerli bir kaynağıdır. Çünkü eserin sahibi, tarihî olayları yalnızca belgelerle inceleyerek objektif gerçeğe ulaşmak isteyen bir tarih yazarı değil, doğrudan doğruya o tarihi yapanın kendisidir. Tarihi yapan ile yazanın aynı kişilikte birleşmiş olması, Söylev’i, benzerleri ile karşılaştırılmayacak üstün değerde bir eser durumuna getirmiştir.”¹⁰

Suat Sinanoğlu’nun bu konudaki tanımlaması da oldukça ilgi çekicidir:

“Atatürk’ün Nutuk’u, Caesar’ın Gallia Harbi adlı yapıtı ile Thukydides’in Peloponnesos Harbi adlı yapıtlarındaki özellikleri taşımaktadır. Gerçekten Atatürk, hem Caesar gibi, anlattığı olayların başkahramanıdır hem de Thukydides gibi, olayları öykülemekle kalmayıp onların en derin nedenlerini çözümlemesini bilen büyük bir tarihçidir.”¹¹

⁹ Necati Cumalı, “Nutuk”, Vatan, 10 Kasım 1961.

¹⁰ Nutuk, Önsöz, Bugünkü dile yayına hazırlayan Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

¹¹ Arar, s. 159.

Sabahattin Selek ise Söylev için şunları dile getirmektedir:

“Bu öyle bir hesap veriştir ki bir ihtilalci kavrayışıyla, başından sonuna kadar, karşı düşünce ve güçleri yıkmaya, mahkûm etmeye dayanır. Bir benzetme yapmak gerekirse 15-20 Ekim 1927 günlerinde, Atatürk savcı, Nutuk iddianame, kongre jüri, memleket ve dünya kamuoyu da dinleyicidir.”¹²

Söylev’in bu yargılayıcı niteliği Lord Kinross’ta da şöyle vurgulanır:

“Nutuk, aslında siyasal bir söylevidir. Dolayısıyla, özellikle Rauf Bey’le arkadaşlarını gözden düşürmek isteğiyle, birçok yerlerinde tek yönlü görünür. Bununla beraber Nutuk, Kemalist ihtilâlin klasik bir anlatımı olarak kalacaktır.”¹³

Söylev’in siyasal yaşamımızda ve ulusal tarihçiliğimizde özel bir yeri bulunmaktadır. Yayımlandığı tarihten bu yana tarih incelemelerinde birincil kaynak işlevi gören Söylev, bir yandan da Kemalist ideolojinin manifestosu niteliğini taşımıştır. Çünkü içeriğinin temel konusu, tarihsel anlatının yanı sıra birçok başlığa dağılmış söylemler birleştirildiğinde, genel olarak “ulusun varlığını ve onurunu her şeyin üzerinde tutan, ulusa duyulan güveni belirten, bağımsızlığa ilişkin bağlılığı dile getiren, dinin siyasete alet edilmesine karşı çıkan, ulusal modelin gerekçesini ortaya koyarak başka uluslar üzerinde egemenlik kurma arayışının yanlışlıklarını sergileyen, cumhuriyetçiliği bir ideal olarak ortaya koyan; uygarlık, bilim ve kültürü öncelikle kabul eden ve ulaşılan sonucu Türk gençliğine emanet eden”¹⁴ devrimci bir manifesto ortaya çıkmaktadır. Fakat bu içeriğin yanı sıra, derinde yer alan bir amaç olarak, çeşitli tartışmalar çerçevesinde lider kadro içinde yer alan kimi kişilerle hesaplaşmak istendiği de anlaşılmaktadır.”¹⁵

Söylev, özgün diliyle okunması güç olduğu için, dil devriminin ardından 1934 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’nca yeni Türk harfleriyle üç cilt olarak yeniden yayımlanmıştır. Atatürk’ün, yayım haklarını Türk Hava Kurumu’na bağışladığı Söylev, günümüze değin Milli Eğitim Bakanlığı, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu gibi kurumlar ile çeşitli özel kuruluşlar tarafından Türkçe’de; Almanca, İngilizce, Fransızca, Rusça ve İtalyanca olmak üzere Batı dillerinde defalarca yayımlanmıştır.

¹² Arar, s. 160.

¹³ Arar, s. 160.

¹⁴ Sami N. Özerdim, “Nutuk’ta Altı Çizilmiş Satırlar”, Bellefen, Cilt: XLV/1, S: 177, Ocak 1981, s. 74-77.

¹⁵ Arar, s. 166.

KISIM II

ATATÜRK'ÜN BÜYÜK SÖYLEVİ (1919-1927)

BÖLÜM I

ULUSAL DİRENİŞİN ÖRGÜTLENMESİ

I.1. MUSTAFA KEMAL PAŞA ANADOLU'DA

1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Genel durum ve görünüş:

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu topluluk¹, Genel Savaşta² yenilmiş, Osmanlı ordusu her yanda zedelenmiş, koşulları ağır bir Silah Bırakışması imzalanmış. Büyük Savaş'ın uzun yılları boyunca, ulus yorgun ve yoksul durumda. Ulusu ve yurdu Genel Savaşa sürükleyenler, kendi yaşamlarının kaygısına düşerek, yurttan kaçmışlar. Saltanat ve halifelik katında oturan Vahdettin, soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça önlemler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki hükümet, güçsüz, onursuz, korkak yalnız Padişahın isteklerine uymuş ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş. Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

Anlaşma Devletleri³ Silah Bırakışması'nın ilkelerine uymayı gerekli görmüyorlar. Birer uydurma nedenle, Anlaşma donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana ili Fransızlar; Urfa, Maraş ve Antep İngilizlerce ele geçirilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan birlikleri; Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her yanda, yabancı devletlerin subay, memur ve özel adamları çalışmakta. Daha sonra, sözüme başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919'da Anlaşma Devletleri'nin onayıyla Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor. Bundan başka, yurdun dört bir yanında Hıristiyan azınlıklar, gizli, açık, özel istek ve amaçlarının elde edilmesine, devletin bir an önce çökmesine çabalyorlar.

¹ Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan

² Birinci Dünya Savaşı

³ İngiltere, Fransa, İtalya

Sonradan elde edilen güvenilir bilgi ve belgeler ile doğrulandı ki İstanbul Rum Patrikliğinde kurulan *Mavri Mira* Kurulu, illerde çeteler kurmak ve yönetmekle, gösteri toplantıları ve propagandalar yaptırmakla uğraşmakta. Yunan Kızılhaçı, Resmî Göçmenler Komisyonu, *Mavri Mira* Kurulunun çalışmalarını kolaylaştırmaya yardım ediyor. *Mavri Mira* Kurulunca yönetilen Rum okullarının izci örgütleri, yirmi yaşını aşmış gençleri de içine alarak her yerde geliştiriliyor. Ermeni Patriği Zaven Efendi de *Mavri Mira* Kurulu ile düşünce birliği içinde çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tam Rum hazırlığı gibi ilerliyor.

Trabzon, Samsun ve tüm Karadeniz kıyılarında kurulan ve İstanbul'daki merkeze bağlı *Pontus Derneği* kolaylıkla ve başarıyla çalışıyor.

Durumun korkunçluğu ve ağırlığı karşısında, her yerde ve her bölgede birtakım kişilerce kurtuluş yolları düşünölmeye başlanmıştı. Bu düşünceyle girişilen çalışmalar, birtakım örgütler doğurdu. Örneğın; Edirne ve yöresinde *Trakya Paşaeli* adlı bir dernek vardı. Doğuda, Erzurum ve Elazığ'da, genel merkezi İstanbul'da olmak üzere Vilâyatı Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti⁴ kurulmuştu. Trabzon'da, Muhafaza-i Hukuk⁵ adlı bir dernek bulunduğu gibi İstanbul'da da Trabzon ve Havalisi Âdemi Merkezıyet Cemiyeti⁶ vardı. Bu dernek merkezinin gönderdiği delegeler, Of ilçesi ve Rize⁷ yöresinde şubeler açmışlardı.

İzmir'in ele geçırılmeğine ilişkin Mayısın on üçünden beri açık be-lirtiler gören İzmirli kimi genç yurtseverler, ayın 14-15'inci gecesi, bu acıklı durumu aralarında görüşmüşler ve bir oldubittiye geldiğinde kuşku kal-mayan bu Yunan işgalinin katma ile sonuçlanmasını önlemek düşüncesinde birleşmişler ve *Redd-i İlhak*⁸ ilkesini ortaya atmışlardır. Bu ilkenin yayılması için aynı gece İzmir'de Yahudi Maşatlığı'na⁹ toplanabilen halkça bir gösteri toplantısı yapılmışsa da ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesi üzerine, bu toplantıdan umulduğı ölçüde sonuç alınamamıştır.

Bu derneklerin kuruluş amaçları ve siyasal ereklere üzerine, kısaca bilgi vermek uygun olur düşüncesindeyim.

Trakya-Paşaeli Derneğı'nin ileri gelenlerinden kimileriyle daha İstanbul'dayken görüşmüştüm. Osmanlı Devleti'nin çökeceğini kesinliğe yakın bir olabırlık içinde görüyorlardı. Osmanlı yurdunun parçalanacağı

⁴ Doğı İllerinin Ulusal Haklarını Savunma Derneğı

⁵ Hakları Koruma

⁶ Trabzon ve Yöresi Özerklik Derneğı

⁷ O zamanki adı Lâzistan

⁸ Katmayı Önleme

⁹ Müslüman olmayanların, özellikle Yahudilerin Mezarlığı

korkusu karşısında, Trakya'yı, olabilirse Batı Trakya'yı da birleştirerek İslam ve Türk topluluğunu bir bütün olarak kurtarmayı düşünüyorlardı. Ancak bu amaca ulaşmak için o zaman akıllarına gelen tek çıkar yol İngiltere'nin, olmazsa Fransa'nın yardımını sağlamaktı. Bu düşünceyle kimi yabancı devlet adamlarıyla ilişki kurmak ve konuşmak yollarını da aramışlardı. Amaçlarının bir *Trakya Cumhuriyeti* kurmak olduğu anlaşılıyordu.

Doğu İllerinin Ulusal Haklarını Savunma Derneği'nin kuruluş amacı da (tüzüklerinin ikinci maddesi) doğu illerindeki bütün halkın dinsel ve siyasal haklarının özgürce gelişimini sağlayacak yasal yollara başvurmak; adı geçen illerdeki Müslüman halkın tarihsel ve ulusal haklarını, gerektiğinde uygar toplumlar önünde savunmak; doğu illerinde yapılan kıyım ve cinayetlerin nedenleriyle etmenleri ve bunları yapanlar ve yaptırımlarla ilgili yansız bir soruşturma açarak suçluların ivedilikle cezalandırılmalarını istemek; Türklerle azınlıklar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi ve eskisi gibi iyi bağların pekiştirilmesi için çaba göstermek; hükümet katında girişimlerde bulunarak doğu illerindeki savaştan doğan yıkım ve yoksulluğu elden geldiğince giderme yollarını aramaktı. İstanbul'daki yönetim merkezinden verilmiş olan bu yönerge gereğince, Erzurum Şubesi, doğu illerinde Türklerin haklarını korumakla birlikte; Ermenilerin göçü sırasında yapılan kötü işlerle halkın kesinlikle ilgisi bulunmadığını ve buralara Ruslar gelene dek Ermeni mallarının korunduğunu; buna karşılık Müslümanlara çok kıyasıya davranıldığını ve dahası buyruk dışı olarak göçten alıkonulan kimi Ermenilerin, koruyucularına yaptıkları kötülükleri, kanıtlanmış belgelerle uygarlık dünyasına sunmaya ve doğu illerine dikilen ağgözlü bakışları söndürmek için çalışmaya karar veriyor (Erzurum Şubesinin Bildirisi).

Doğu İllerinin Ulusal Haklarını Savunma Derneğinin, ilk Erzurum Şubesini kuran kişiler, doğu illerinde yapılan propagandaları ve bunların amaçlarını, *Türklük- Kürtlük- Ermenilik* sorunlarını, bilim, teknik ve tarih bakımından inceleyip araştırdıktan sonra, gelecekteki çalışmalarını şu üç noktada topluyorlar (Erzurum Şubesi'nin basılı raporu).

1. Kesinlikle göç etmemek,
2. Hemen bilim, ekonomi, din örgütleri kurmak,
3. Saldırıya uğrayacak doğu illerinin herhangi bir bucağını savunmada birleşmek.

Doğu İllerinin Ulusal Haklarını Savunma Derneğinin İstanbul'daki yönetim merkezinin amaçlarına, bilim ve uygarlık yöntemleriyle ulaşabileceği konusunda çok iyimser olduğu anlaşılıyor. Gerçekten bu yolda çaba göstermekten geri durmuyor. Doğu illerinde Müslüman halkın haklarını sa-

vunmak için *Le Pays*¹⁰ adında Fransızca bir gazete yayımlıyor. *Hâdisat*¹¹ gazetesinin sahipliğini üzerine alıyor. Bir yandan da Anlaşma Devletleri'nin başbakanlarına ve İstanbul'daki temsilcilerine birer andırı veriyor. Avrupa'ya bir kurul yollamaya girişiyor. Bu açıklamalardan kolaylıkla anlaşılacağı sanırım ki Doğu İllerinin Ulusal Haklarını Savunma Derneği'nin kurulmasına yol açan önemli neden ve kaygı, doğu illerinin Ermenistan'a verileceği olasılığına dayanıyor. Bu olasılığın da doğu illeri nüfusunda Ermenilerin çoğunlukta gösterilmesine çalışanların, bilimsel ve tarihsel belgelerle dünya kamuoyunu aldatmayı başarmaları ve Müslüman halkın Ermenileri toptan öldüren yırtıcılar olduğu iftirasını doğruymuş gibi kabul ettirmeleri durumunda gerçekleşebileceği varsayımı ağır basıyor. Bundan dolayı dernek, aynı gerekçe ve araçlarla donanmış olarak tarihsel ve ulusal hakları savunmaya çalışıyor.

Karadeniz kıyılarındaki bölgelerde de bir Rum Pontus Hükümeti kurulacağı korkusu vardı. Müslüman halkı Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp yaşama haklarını ve varlıklarını koruma amacıyla, Trabzon'da da birtakım kişiler ayrıca bir dernek kurmuşlardı.

Merkezi İstanbul'da olan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin siyasal amaç ve hedefi adından anlaşılmaktadır. Herhalde, merkezden ayrılmak amacını güdüyor.

Kurulmaya başlayan bu örgütlerden başka, yurt içinde daha birtakım girişimler ve kuruluşlar da ortaya çıkmıştı. Özellikle Diyarbakır, Bitlis, Elazığ¹² illerinde, İstanbul'dan yönetilen Kürt Teali Cemiyeti¹³ vardı. Bu derneğin amacı, yabancı devletlerin koruyuculuğu altında, bir Kürt Hükümeti kurmaktı.

Konya ve dolaylarında İstanbul'dan yönetilen Teali-i İslam Cemiyeti'nin¹⁴ kurulmasına çalışılıyordu. Yurdun hemen her yanında *İtilaf ve Hürriyet, Sulh ve Selamet Cemiyetleri*¹⁵ de vardı. İstanbul'da türlü amaçlarla gizli ve açık olmak üzere de birtakım parti ya da dernek adı altında kuruluşlar vardı. İstanbul'da önemli sayılacak kuruluşlardan biri, İngiliz Muhipler Cemiyeti¹⁶ idi. Bu addan, İngilizleri sevenlerin kurdukları bir dernek olduğu anlaşılmasın! Bence, bu derneği kuranlar, kendilerini ve kişisel

¹⁰ Yurt

¹¹ Olaylar

¹² Eski adı, Elâziz

¹³ Kürt Yükselme Derneği

¹⁴ İslam Yükselme Derneği

¹⁵ Uzlaştırma ve Özgürlük, Barış ve Esenlik Dernekleri

¹⁶ İngiliz Dostları Derneği

çıkarlarını sevenler ve kendi varlıklarıyla çıkarlarının dokunulmazlık yolunu Loyt Corc (Lloyd George) hükümeti aracılığıyla İngiltere'nin desteğini sağlamakta arayanlardır. Bu uğursuzların, İngiliz Devleti'nin, Osmanlı Devleti'ni hiç parçalamadan bırakmak ve korumak isteğinde olup olamayacağını, bir kez olsun düşünüp düşünmedikleri üzerinde durmak gerekir. Bu derneğe girenlerin başında Osmanlı Padişahı ve Yeryüzü Halifesi sanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı¹⁷ Ali Kemal, Âdil ve Mehmet Ali Beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Dernekte İngiliz ulusundan kimi serüvenciler de vardı. Örneğin: Rahip Fru (Frew) gibi. Yapılan işlerden ve işlemlerden anlaşıldığına göre, derneğin başkanı Rahip Fru idi.

Bu derneğin iki görünüşü ve niteliği vardı. Biri, dış görünüşü ve uygarca girişimlerle İngiliz desteğini istemeye ve sağlamaya yönelik niteliği idi. Öteki gizli yönüydü. Asıl çalışma bu yöneydi. Yurt içinde örgütler kurarak ayaklanma ve başkaldırma düzenlemek, ulusal bilinci işlemez kılmak, yabancı devletlerin işe karışmalarını kolaylaştırmak gibi haince girişimler, derneğin bu gizli kolunca yönetilmekteydi. Sait Molla'nın, derneğin açık girişimlerinde olduğu gibi, ondan daha çok gizli işlerinde de rol oynadığı görülecektir. Bu dernek için söylediklerim, sırası geldikçe yapacağım açıklamalar ve gerektiğinde göstereceğim belgelerle daha iyi anlaşılacaktır.

İstanbul'daki kadın erkek birtakım ileri gelen kişiler de gerçek kurtuluşu Amerika'nın güdümünü istemek ve sağlamakta görüyorlardı. Bu kanıda olanlar düşüncelerinde çok direndiler, kesinlikle doğru olan yolun, kendi görüşlerinin desteklenmesi olduğunu kanıtlamak için çok çalıştılar. Bu konuda da sırası gelince kimi açıklamalar yapacağım.

Genel durumu saptamak için ordu birliklerinin nerelerde ve ne durumda olduklarını açıklamak isterim. Anadolu'da başlıca iki ordu müfettişliği kurulmuştu. Ateşkes Antlaşması yapılır yapılmaz, birliklerin savaşçı erleri koyuverilmiş, silah ve cephanesi elinden alınmış, savaş gücünden yoksun birtakım kadrolar durumuna getirilmişti.

(Atatürk, bu noktada İkinci Ordu Müfettişliğine bağlı birlikler hakkında bilgi vermekte ve konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

Üçüncü Ordu Müfettişliği ki müfettişi bendim, karargâhımla Samsun'a çıkmış bulunuyordum. Doğrudan doğruya buyruğum altında iki kolordu bulunacaktı. Biri, merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu (Komutanı yanımda getirdiğim Albay Refet Bey). Bu kolorduya bağlı bir tümenin (5. Kafkas Tümeni) merkezi Amasya'da, öteki tümenin (15. Tümen) merkezi Samsun'daydı. Diğeri, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu idi. Komutanı Kâzım Karabekir idi. Tümenlerinden birinin (9. Tümen) merkezi Er-

¹⁷ İçişleri Bakanı

zurum'da, komutanı Rüştü Bey. Diğerinin (3. Tümen) merkezi Trabzon'da idi. Komutanı Yarbay Halit Bey idi. Halit Bey, İstanbul'a çağrılmış olduğundan komutanlıktan çekilerek Bayburt'ta saklanmış, tümen, vekillikle yönetiliyor, kolordunun diğer iki tümeninden 12. Tümen, Hasankale doğusunda sınırdaki, 11. Tümen Beyazıt'ta bulunuyordu. Diyarbakır yöresinde bulunan iki tümenli 13. Kolordu bağımsızdı, İstanbul'a bağlıydı. Bir tümeni (2. Tümen) Siirt'te öbür tümeni (5. Tümen) Mardin'de idi.

Benim yetkim, bu iki kolorduyu doğrudan doğruya buyruğum ve komutam altında bulundurmaktan daha genişti. Müfettişlik bölgeye yakın birliklere de bildirim yapabilecektim. Bu arada bölgemde bulunan ve bölgeye yakın olan valiliklere de bildirimde bulunabilecektim. Bu yetkiye göre, Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu ve bunun bağlı olduğu müfettişlik ile Diyarbakır'daki Kolordu ile hemen bütün Anadolu'da sivil örgütlerin yöneticileriyle yazışabilecek ve ilişkiler kurabilecektim. Bu geniş yetkiyi, beni İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak amacıyla Anadolu'ya gönderenlerin bana nasıl verdiklerine şaşabilirsiniz. Hemen söylemeliyim ki bana bu yetkiyi, onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Her ne olursa olsun, benim İstanbul'dan uzaklaşmamı isteyenlerin buldukları gerekçe, "Samsun ve yöresindeki güvensizliği yerinde görüp önlemek için Samsun'a değin gitmek" idi. Ben, bu işin başarılmasının makam ve yetki verilmesine bağlı olduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir sakınca görmediler. O günlerde Genelkurmayda bulunan ve benim amacımı bir dereceye kadar sezinleyen kişilerle görüştim. Müfettişlik görevini buldular ve yetkiyle ilgili yönergeyi de ben kendim yazdırdım. Dahası, Harbiye Nazırı¹⁸ olan Şakir Paşa bu yönergeyi okuduktan sonra, imzalamaktan çekinmiş, anlaşılır anlaşılmaz bir biçimde mührünü basmıştır.

Bu açıklamalardan sonra genel durumu daha dar bir çerçeve içine alarak, çabucak ve kolayca, hep birlikte gözden geçirelim:

Düşman Devletler, Osmanlı Devleti'ne ve ülkesine nesnel ve tinsel bakımdan saldırmışlar; yok etmeye ve paylaşmaya karar vermişler. Padişah ve halife olan kişi, kendi çıkarları ve rahatları doğrultusunda çareler aramaktan başka bir yol düşünmüyor. Hükümeti de aynı durumda. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan ulus, karanlık ve belirsizlik içinde olup bitecekleri bekliyor. Felaketin korkunçluğunu ve ağırlığını anlamaya başlayanlar, buldukları çevreye ve sezebildikleri etkilere göre kurtuluş yolu saydıkları yollara başvuruyorlar... Ordu, adı var, kendi yok bir durumda. Komutanlar ve subaylar, Genel Savaşın bunca sıkıntı ve güçlüğüyle yorgun, yurdun parçalanmakta olduğunu görmeye yürekleri kan ağı-

¹⁸ Milli Savunma Bakanı

yor; gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumunun kıyısında kafaları çıkar yol, kurtuluş yolu aramakta...

Burada, pek önemli olan bir noktayı da belirtmeli ve açıklamalıyım. Ulus ve ordu, Padişah ve Halifenin hainliğinden habersiz olmanın yanında, o makama ve o makamda bulunana karşı yüzyılların kökleştirdiği din ve gelenek bağlarıyla içten bağlı ve uysal. Ulus ve ordu, kurtuluş yolu düşünürken, bu atadan gelen alışkanlık dolayısıyla kendinden önce, yüce halifeliğin ve padişahlığın kurtuluşunu ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halifesiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavrama yeteneğinden yoksun... Bu inançla bağdaşmayan oy ve düşüncelerini açığa vuracakların vay haline! Hemen dinsiz, yurtsuz, hain, istenmez olur.

Bir başka önemli noktayı da söylemek gerekir. Kurtuluş yolu ararken İngiltere, Fransa, İtalya gibi ülkeleri gücendirmemek temel ilke gibi görülmekteydi. Bu devletlerden yalnız biriyle bile başa çıkılamayacağı kuruntusu, hemen bütün kafalarda yer etmişti. Osmanlı Devleti'nin yanında, koskoca Almanya, Avusturya-Macaristan varken hepsini birden yenen, yerlere seren Anlaşma Devletleri karşısında, yeniden onlarla düşmanlığa varabilecek durumlara girmekten daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olmazdı. Bu anlayışta olan yalnızca halk değildi; özellikle seçkin denilen kişiler de böyle düşünüyordu. Öyleyse kurtuluş yolu ararken iki şey söz konusu olmayacaktı. İlkin, Anlaşma Devletlerine karşı düşmanlık durumuna girilmeyecekti, sonra da Padişah ve Halifeye canla başla bağlı ve sadık kalmak temel koşul olacaktı.

Şimdi Baylar, izin verirseniz size bir soru sorayım: Bu durum ve koşullar karşısında kurtuluş için, nasıl bir karar düşünülebilirdi? Açıkladığım bilgilere ve gözlem sonuçlarına göre üç türlü karar ortaya atılmıştı: Birincisi, İngiltere'nin koruyuculuğunu istemek, ikincisi, Amerika'nın güdümünü istemek. Bu iki türlü karara varmış olanlar, Osmanlı Devleti'nin bir bütün olarak kalmasını düşünenlerdir. Osmanlı ülkesinin birtakım devletlerin arasında paylaşılmasındansa bu ülkeyi, bütün olarak bir büyük devletin koruyuculuğu altında bulundurmaya yeğleyenlerdir. Üçüncü karar, bölgesel kurtuluş yollarına yönelikti. Örneğin; kimi bölgeler, kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı görüşüne karşı, ondan ayrılmamak yollarına başvuruyor. Kimi bölgeler de Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılacağına ve Osmanlı ülkesinin paylaşılacağı düşüncesine, oldubitti gözüyle bakarak kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlar. Bu üç türlü kararın gerekçesi, yapmış olduğum açıklamalar arasında vardır.

Baylar, ben bu kararların hiçbirini yerinde bulmadım. Çünkü bu kararların dayandığı gerekçe ve mantıkların tümü çürüktü, temelsizdi. Gerçekte, içinde bulunduğumuz o tarihte, Osmanlı Devleti'nin temelleri çök-

müş, ömrü tükenmişti. Osmanlı ülkeleri bütün bütüne parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındırdığı bir ata yurdu kalmıştı. Son sorun, bunun da paylaşılmasını sağlamak için uğraşılmaktan başka bir şey değildi. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet bunların tümü, anlamını yitirmiş birtakım anlamsız sözlerdi. Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ve ne gibi yardım istemek düşünülüyordu? Öyleyse sağlam ve gerçek karar ne olabilirdi?

Baylar, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak!

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığımız karar, bu karar olmuştur.

Bu kararın dayandığı en sağlam düşünüş ve mantık şuydu:

Temel ilke, Türk ulusunun onurlu ve şerefli bir ulus olarak yaşamasıdır. Bu, ancak tam bağımsız olmakla sağlanabilir. Ne denli zengin ve gönençli olursa olsun bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar insanlık önünde uşaklıktan öteye gidemez. Yabancı bir devletin koruyuculuğunu ve kolaycılığını istemek, insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği benimsemekten başka bir şey değildir. Bu aşağılık duruma gerçekten düşmemiş olanların, isteyerek başlarına yabancı bir yönetici getirmeleri hiç düşünülemez. Oysa Türkün onuru, kendine güveni ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun, daha iyidir. Öyleyse ya bağımsızlık ya ölüm! İşte gerçek kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktı. Bir an için, bu kararın uygulanmasında başarısızlığa uğranılacağını düşünelim. Ne olacaktı? Tutsaklık! Peki efendim, öteki kararlara uymakla da sonucu bunun aynı değil miydi!

Şu ayrımla ki bağımsızlığı için ölümü göze alan ulus, insanlık onuru ve özsaygısının gereği olan her özveriye başvurduğunu düşünerek avunur ve kuşkusuz, tutsaklık zincirini kendi eliyle boynuna geçiren uyuşuk, onursuz bir ulusla karşılaştırılınca, dost ve düşman gözündeki yeri çok başka olur. Sonra, Osmanlı soyunu ve saltanatını sürdürmeye çalışmak, elbette, Türk ulusuna karşı en büyük kötülüğü işlemektir. Çünkü ulus, her türlü özveriye başvurarak bağımsızlığını sağlasa da saltanatlık sürüp giderse bu bağımsızlığa güvenle bakılamazdı. Artık yurtla, ulusla hiçbir vicdan ve düşünce bağı kalmamış bir sürü delinin, devlet ve ulus bağımsızlığının ve onurunun koruyucusu durumunda bulundurulması nasıl uygun görülebilirdi? Halifeliğin durumuna gelince bunun bilim ve tekniğin ışığa boğduğu gerçek uygarlık dünyasında, gülünç sayılmaktan başka bir durumu kalmış mıydı?

Görülüyor ki verdiğimiz kararın uygulanmasını sağlamak için ulusun daha alışmadığı sorunlara el atmak gerekiyordu. Kamuca konuşulmasında büyük sakıncalar bulunacağı düşünülen noktaların söz konusu edilmesinde kesin zorunluluk vardı. Osmanlı Hükümetine, Osmanlı Padişahına ve Müslümanların Halifesine başkaldırmak, tüm ulusu ve orduyu ayaklandırmak gerekiyordu. Türk ata yurduna ve Türk'ün bağımsızlığına saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün ulusça silahlı olarak karşı çıkmak ve onlarla savaşmak gerekiyordu. Bu önemli kararın bütün gereklerini ve zorunluluklarını, ilk gününde açıklamak ve söylemek elbette yerinde değildi. *Uygulamayı birtakım evrelere ayırmak ve olaylardan yararlanarak ulusun duyu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım ilerleyerek amaca ulaşmaya çalışmak gerekiyordu.* Sonuçta öyle olmuştur. Ancak dokuz yılda yaptıklarımız bir mantık dizisiyle düşünülürse ilk günden bugüne dek izlediğimiz genel gidişin, *ilk kararın çizdiği çizgiden ve yöneldiği amaçtan hiç ayrılmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır.*

Burada, akıllarda yer tutabilecek kimi duraksama düşümlerinin çözümlenmesini kolaylaştırmak için, bir gerçeği hep birlikte gözden geçirmeliyiz. Beliren ulusal savaşın tek amacı, yurdu dış saldırıdan kurtarmak olmasına karşın, bu savaşın başarıya ulaştıkça, ulusal istence dayalı yönetimin bütün ilkelerini ve biçimlerini evre evre bugünkü döneme değin gerçekleştirmesi, olağan ve kaçınılmaz bir tarih akışı idi. Bu kaçınılmaz tarih akışını, gelenekten gelen alışkanlığı ile hemen sezinleyen hükümdar soyu, ilk andan başlayarak ulusal savaşın amansız bir düşmanı oldu. Bu kaçınılmaz süreci, ilk anda ben de gördüm ve sezinledim. Ancak baştan sona, bütün evreleri kapsayan sezgilerimizi ilk anda bütünüyle açığa vurmamak ve söylememek. İleride olabilecek üzerine çok konuşmak, giriştiğimiz gerçek ve nesnel savaşa boş kuruntular niteliği verebilirdi; dış tehlikenin yakın etkileri karşısında üzüntü duyanlar arasında ise geleneklerine, düşünme yeteneklerine, tinsel durumlarına uymayan olası değişikliklerden ürkeceklerin ilk anda direnmelerine yol açabilirdi. Başarı için uygun ve güvenilir yol; her evreyi, zamanı geldikçe uygulamaktı. Ulusun gelişmesi ve yükselmesi için esenlik yolu buydu. Ben de böyle yaptım. Ancak bu uygun ve güvenilir başarı yolu; yakın çalışma arkadaşlarımdan kimileriyle de aramızda, zaman zaman görüşlerde, davranışlarda, yapılan işlerde beliren temelli ve ikinci derecede anlaşmazlıkların, kırgınlıkların ve giderek ayrılıkların da nedeni ve açıklaması olmuştur. Ulusal savaşa birlikte başlayan yolculardan kimileri, ulusal yaşamın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet yasalarına kadar uzayan gelişmelerinde, kendi düşünce ve psikolojilerinin kavrama sınırı bittikçe bana direnmeye ve karşı çıkmaya başlamışlardı. Bu noktaları, aydınlanmanızı için, kamuoyunun aydınlanmasına yardımcı olmak için, sırası geldikçe birer birer göstermeye çalışacağım.

Bu son sözlerimi özetlemek gerekirse diyebilirim ki *ben, ulusun vicdanında ve geleceğinde sezdiğim büyük gelişme yeteneğini, bir ulusal giz gibi kendi vicdanımda taşıyarak yavaş yavaş bütün toplumumuza uygulamak zorundaydım.*

Şimdi Baylar, ilk iş olmak üzere bütün orduyla ilişki kurmak gerekliydi. Erzurum'da 15. Kolordu Komutanına 21 Mayıs 1919'da yazdığım bir gizli telde; "Genel durumumuzun almakta olduğu korkunç biçimden pek üzgün olduğumu; ulusa ve yurda borçlu olduğumuz en son vicdan ödevini yakından, elbirliğiyle çalışarak en iyi yerine getirebileceğimiz kanısıyla bu son görevi kabul ettiğimi; bir an önce Erzurum'a gitmek isteğinde bulunduğumu, ama Samsun ve yöresinin, güvensizlik yüzünden kötü durumlarla karşılaşması olasılığından ötürü, buralarda ister istemez birkaç gün kalmak gerekeceğini" bildirdikten sonra "beni şimdiden aydınlatmaya yarayacak bir şey varsa bildirilmesini" rica ettim. Gerçekten Samsun ve yöresinde Rum çetelerinin Müslüman halka saldırması ve öteden beri araçsız bırakılmış olan bu bölge yöneticilerinin yabancı devletlerin işe karışmasından dolayı bir önlem alamaması, durumu güçleştirmişti.

Tanıdığımız ve kendisinden büyük çaba umduğumuz bir kişinin Samsun'a mutasarrıf¹⁹ olarak atanmasını sağlamaya girişmekle birlikte, Üçüncü Kolordu Komutanını geçici olarak Samsun²⁰ mutasarrıflığına atadım. Elden gelen bölgesel önlemlerin alınmasına ve özellikle halkın gerçek durum üzerinde aydınlatılmasına ve orada bulunan yabancı birlik ve subaylardan ürküp çekinmeye yer olmadığının anlatılmasına önem verildi ve hemen o bölgede ulusal örgütler kurmaya girişildi.

23 Mayıs 1919'da Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu Komutanına: "Samsun'a geldiğimi ve kendisiyle daha sıkı ilişki kurmak ve İzmir yöresinden daha kolaylıkla alabileceği bilgileri öğrenmek istediğimi" bildirdim.

(Atatürk Söylev'in bu bölümünde Yirminci Kolordu Komutanı ile yaptığı görüşmeleri aktarır. Bu görüşmeler sonucunda, İzmir'le ilgili düzenli bir bilginin bulunmadığını öğrenir. Ardından, Anadolu ve Trakya'daki türlü askerî birliklerin komutanlarıyla olan yazışmalarına değinir. Bu yazışmalardan Manisa ve Aydın yörelerine de Yunan ordusunun girdiğini, Afyonkarahisar'daki Yirmi Üçüncü Tümenin güçlendirilmesi gerektiğinin haberini alır. Edindiği bu bilgileri diğer kolordu komutanlıklarına aktarır ve sözlerini şöyle sürdürür.)

¹⁹ Tanzimattan sonra, Osmanlı yönetim yapısında sancakların yöneticisi.

²⁰ Bu sancağın o zamanki adı Canik'tir.

Bir hafta kadar Samsun'da, 25 Mayıs'tan 12 Hazirana dek, Havza'da kaldıktan sonra Amasya'ya gittim. Bu süre içinde, bütün yurttta, ulusal örgütler kurulması gerektiğini bir genelge ile bütün komutanlara ve devletin sivil görevlilerinin üst düzey yöneticilerine bildirdim.

Dikkate değer ki İzmir'i ve daha sonra Manisa ve Aydın'ı düşmanın ele geçişi ve yapılan her türlü saldırı ve kıyım konusunda ulus daha aydınlanmamış ve ulusal varlığa vurulan bu korkunç yumruğa karşı açıkça hiçbir üzüntü ve yakınma gösterisinde bulunmamıştı. Ulusun, bu haksız saldırı karşısında sessiz ve durgun kalması, elbette ulusun iyiliğine yorumlanamazdı. Bundan dolayı, ulusu uyarıp eyleme geçirmek gerekliydi. Bu amaçla 28 Mayıs 1919 gününde valilere, bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum'da On Beşinci, Ankara'da Yirminci, Diyarbakır'da On Üçüncü Kolordu Komutanlıklarına, Konya'da Ordu Müfettişliğine genelge ile bildirimde bulundum.

İzmir'e ve daha sonra ne yazık ki Manisa'ya ve Aydın'a düşmanın girişi, gelecek tehlikeyi daha açık olarak sezdirmiştir. Yurt bütünlüğümüzün korunması için, ulusal tepkilerin daha canlı olarak gösterilmesi ve sürdürülmesi gerekir. Ulusal yaşayışı ve bağımsızlığı bozan düşmanın yurda girişi ve yurt parçalarını koparıp alması gibi olaylar, bütün ulusa kan ağlatmaktadır. Üzüntüler önlenemiyor. Katlanılamayacak ve dayanılamayacak bu olayların hemen önlenmesi, bütün uygar uluslarla, büyük devletlerin adaleti ve etkisinden sabırsızlıkla beklendiği yolunda, önümüzdeki hafta içinde ve çeşitli illere göre, pazartesi başlayıp çarşamba gününe dek gerekli işlemlerin arkası alınarak yapılacak büyük ve coşkun toplantılarla ulusal gösterilerde bulunulması ve bunun köylere varıncaya dek bütün çevrede yapılması ve bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Bâbüâlîye²¹ etkili teller çekilmesi ve yabancıların bulunduğu yerlerde bunlara da etki yapmakla birlikte, ulusal gösterilerde düzenin son derece korunması ve Hıristiyan halka karşı bir saldırıya ve düşmanlık gösterisine, kırıncılığa benzer tutumlarda bulunulmaması çok gereklidir. Sizler bu konularda duyarlı ve etkili olduğunuzdan, işin iyi yönetileceğine ve başarılabacağına tam güvenim vardır. Sonucun bildirilmesini rica ederim.

Verdiğim bu yönerge üzerine her yerde gösteriler yapılmaya başlandı. Ancak sayılı yerlerde, kimi kuruntular yüzünden, duraksamalar olduğu anlaşılmuştur. Örneğin On Beşinci Kolordu Komutanının Trabzon ile ilgili olarak gönderdiği 9 Haziran 1919 günlü gizli telden; "Gösteri toplantısı sırasında Rumların uygunsuz davranışlarda bulunabilecekleri ve hiç yoktan kötü bir olay çıkabileceği düşünülerek, gösteri toplantısına karar veril-

²¹ Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul'da Başbakanlık, İçişleri ve Dışişleri Bakanlıkları ile Dağıtım dairelerinin bulunduğu yapı

miş iken bu kararın uygulanmadığı... gösteri düzenleyen kurulun toplantısında *İstrati ve Polidi*'nin de bulunduğu” anlaşıyordu. Trabzon, Karadeniz kıyısında önemli bir merkez olduğundan orada, ulusal girişim ve çalışmalarında kararsızca davranış ve Yunanlılara karşı yapılacak ulusal gösterilerle ilgili görüşmelerde *İstrati ve Polidi* Efendileri buldurmak gibi, girişimin ciddi olmadığını gösterecek gevşeklikler, elbette İstanbul ve düşmanlar için pek değerli belirtiler sayılır.

Verdiğim yönergedeki görüşü, kötüye kullanacak kadar ustalık gösterenler de oldu. Örneğin; Sinop'a yeni atanan bir mutasarrıf, orada yapılan gösterileri kendisi yönetiyor ve gösteri kararlarını kendisi yazıp halka imza ettirdiğini söylüyor ve bize de bir örneğini gönderiyor. Bu adamın zavallı halka güvültü patırtı arasında imza ettirdiği uzun yazılar içinde, şu satırlar gizleniyordu: “Türkler ilerleyip gelişemediyse ve Avrupa'nın uygarlık ilkelerini kabul edip sindiremediyse bu, şimdiye dek iyi bir yönetime kavuşmadığından ileri gelmiştir. Türk ulusu, ancak kendi Padişahının buyruğu ve egemenliği altında olmak koşuluyla Avrupa'nın gözetim ve denetiminde kurulacak bir yönetim örgütü ile yaşayabilir.”

Baylar, Sinop halkı adına Anlaşma Devletleri temsilcilerine verilen 3 Haziran 1919 günlü bu andırının altındaki imzalara göz gezdirirken müftü vekili efendinin imzasının yanında gördüğüm imza, bilginize sunduğum satırları yazan ve yazdıran ruhu bulup çıkarmama yaradı. O imza, Hürriyet ve İtilaf Fırkası²² ikinci başkanı olan kişinin imzasıydı.

(Atatürk bu noktada Milli Savunma Bakanı tarafından gönderilen ve İngiltere'den bildirilen bir notaya yer verilen 31 Mayıs 1919 tarihli bir tele değinir. Buna göre, Notada Sivas'ta bulunan Ermeni sığınmacıların esenliklerinin kaygı verici olduğu, bu bölgedeki Ermenilerin korunması ve gözetilmesi gerektiği, eğer bir öldürme ya da kötü davranış olursa kendisinin sorumlu tutulacağı, bu nedenle gerekenin yapılması konusundaki isteği yer almaktaydı.)

Sivas Vali Vekilinden aldığım 2 Haziran 1919 günlü bir telyazıda: “Bugün Albay Dömanj (Demange) imzasıyla alınan telde ‘Yunanlıların İzmir’e girişi üzerine Aziziye’de Hıristiyanların ölümle korkutulduğu öğrenilmiştir. Bu ise uygun değildir. Size haber veriyorum ki bu durumlar, müttefik askerlerinin ilinize girmesine neden olur’ anlamında bildirim yapılmaktadır...” denilmekte idi. Gerçekte ne Sivas'ta kaygı verici bir durum vardı ne de Hıristiyanlar ölümle korkutulmuştu. Sorunu, ulusça yapılmaya başlanılan gösteri toplantılarından kaygılanan ve bunu, amaçlarının gerçek-

²² Hürriyet ve Anlaşma Partisi

leşmesine engel sayan Hıristiyan azınlıkların, yabancıların dikkatini çekmek için bile bile yaydıkları uydurma haberler olarak kabul etmek gerektir.

(Atatürk, bunun üzerine Milli Savunma Bakanlığı, bütün komutanlıklar, vali ve mutasarrıflıklara bu suçlamayı kabul etmediğini bildiren genelge ile bildirimde bulunmuş ve bağımsızlık tehlikeye düştüğü anda bunun önüne kimsenin geçemeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca komutanlık ve valiliklere, Barış Konferansında İstanbul Hükümetinin durumu ve tutumu üzerinde bilgi vererek, konferansa gidecek kurulun iyi sonuç alabilmesi için kayıtsız, koşulsuz ulusal bağımsızlığın sağlanmasının ve ulus çoğunluğunu oluşturan Türklere ilişkin hakların korunmasının, ulusça temel ilke olarak benimsendiğinin bildirilmesini istemiş ve sözlerini şöyle sürdürmüştür:)

Bu tarihten beş gün sonra, yani 8 Haziran 1919'da Milli Savunma Bakanı beni İstanbul'a çağırdığını ve gizli olarak sormam üzerine kimlerin isteğiyle ve niçin çağrıldığımı, devlet büyüklerinden bir kişinin bildirdiğini daha önce yaptığım bir açıklama sırasında söylemiştim. O devlet büyüğü, Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunan Cevat Paşa idi. Bunun üzerine, İstanbul ile yapılmış yazışmaların bir kısmı herkesçe öğrenilmiştir. Bu yazışmalar, Erzurum'da görevimden çekildiğim güne değin değişik Savunma Bakanlarıyla ve doğrudan doğruya saray ile süregelmiştir.

Anadolu'ya geledi bir ay olmuştu. Bu süre içinde bütün orduların birlikleriyle ilişki ve bağlantı sağlanmış ve ulus elden geldiğince aydınlatılarak uyarılmış, ulusça örgütlenme düşüncesi yayılmaya başlamıştı. Durumu artık bir komutan kimliğiyle yürütüp yönetmeye olanak kalmamıştı. Yapılan çağrıya uymamak ve gitmemekle birlikte, ulusal örgütleri ve eylemi yönetmeyi sürdürdüğüme göre, başkaldırır duruma girdiğim kuşku götürmezdi. Bundan başka ve özellikle uygulamaya karar verdiğim girişim ve yürütümlerin köklü ve sert olacağını tasarlamak güç değildi. Bu nedenle girişim ve uygulamalarının bir an önce kişisel olmak niteliğinden çıkarılması ve tüm ulusun birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve yansıtacak bir kurul adına yapılması gerekliydi.

1.2. AMASYA GENELGESİ VE KONGRELER SÜRECİ

18 Haziran 1919 günü Trakya'ya verdiğim yönergede işaret ettiğim bir noktanın uygulanması zamanı gelmiş bulunuyordu. Anımsarsınız ki o nokta, Anadolu ve Rumeli ulusal örgütlerini birleştirerek bunları bir merkezden yönetmek ve adlarına iş görmek üzere, Sivas'ta genel bir kurultay toplamaktı. Bu amaçla emir subayım Cevat Abbas Bey'e 21-22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da söyleyip yazdırdığım genelgenin başlıca noktaları şunlardı:

1. Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir.
2. İstanbul Hükümeti üstlendiği sorumluluğun gereklerini yerine getirmemektedir. Bu durum, ulusumuzu yok olmuş gibi gösteriyor.
3. Ulusal bağımsızlığı, ulusun azmi ve kararlılığı kurtaracaktır.
4. Ulusun durumunu görüşmek ve hakkının sesini dünyaya duyurmak için, her türlü yabancı etki ve denetimden uzak, ulusal bir kurulun bulunması kararlaştırılmıştır.
5. Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin ivedilikle toplanması gerekmektedir.
6. Bunun için her sancaktan, yetenekli ve halkın güvenini kazanmış üç kişinin, olabildiğince çabuk yetişmek üzere, hemen yola çıkarılması gerekmektedir.
7. Çıkabilecek herhangi bir kötü duruma karşı, bu ulusal bir giz olarak saklanmalı ve gereken yerlerde delegeler kimlik değiştirmelidir.
8. Doğu illeri adına 10 Temmuz 1919'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O güne değin öteki il delegeleri de Sivas'a ulaşabilirlerse, Erzurum Kongresinin üyeleri de Sivas'ta yapılacak genel toplantıya katılmak üzere yola çıkarlar.

Görüyorsunuz ki bu yazdıklarım, aslında vermiş ve dört gün önce Trakya'ya bildirmiş olduğum bir kararın Anadolu'ya da genelge ile bildirilmesinden başka bir şey değildir. Bu kararın 21-22 Haziran 1919 gecesi, karanlık bir odada alınmış korkunç ve gizemli yeni bir karar olmadığı, kolaylıkla anlaşılır sanırım. Bu noktanın aydınlanması için, isterseniz küçük bir açıklamada bulunayım. Baylar, o müsvedde işte aynen şu kâğıtlardır (göstererek), dört maddeliktir, içindekileri söyledim. Altında benim imzam vardır. Bir de görevi dolayısıyla, kurmay başkanım bulunan Albay Kâzım Bey'in (şimdi İzmir Valisi Kâzım Paşa), kurmaylarımdan bildirim işleriyle görevli Husrev Bey'in (şimdi elçi), askerî makamlara şifre eden emir subayım Muzaffer Bey'in, sivil makamlara şifre eden bir sivil görevlinin imzaları vardır. Bundan başka daha birtakım imzalar vardır. Bu imzaların bu müsveddeye konması güzel bir talih ve rastlantıdır.

Daha, Havza'da bulunduğum sırada, Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'dan bir gizli tel aldım. Bu tel: "Tanıdığınız bir kişi kimi arkadaşlarla İstanbul'dan buraya gelmiştir. Ne yapmalarını buyuruyorsunuz?" anlamındaydı. Bilmeceyi andıran bu tel, beni çok ilgilendirdi ve şaşırttı. Söz konusu kişiyi tanıyorum, benden ne yapacağını soruyor, Ankara'da arkadaşım olan güvenilir bir komutanın yanında, tel de gizli

bir teldir. Öyleyse neden adını gizli bile yazdırmaktan çekiniyor? Epeyce düşündüm. Anlar gibi oldum, kestirilebilir ki bilmece çözmekle uğraşacak zamanım yoktu. Ama Fuat Paşa'yı yakından görmek; bölgeleri, çevreleri, düşünceleri üzerinde görüşmek bence çok istenilir bir şeydi. Bu bilmeceli telin uyandırdığı düşünceyle kendisine şu ricada bulundum: "Ankara'dan ayrıldığınızı belli etmeyecek biçimde gereken düzenlemeleri yaptıktan sonra, ad ve kılık değiştirerek birkaç gün için ivedilikle yanıma geliniz. İstanbul'dan gelen arkadaşları da birlikte getiriniz."

Gerçekten Fuat Paşa, dediğim gibi Havza'ya doğru yola çıkar. Ama benim birtakım zorlayıcı nedenlerden dolayı, hemen Havza'dan ayrılıp Amasya'ya gitmem gerekmişti. Fuat Paşa, Havza yolunda durumu anlar ve Amasya'ya yönelir. İşte böylece 21-22'de Amasya'da yanımda bulunuyor. Adı telde bildirilmeyen kişi de Rauf Bey idi. İstanbul'dan ayrılmak üzere, evimden otomobile bineceğim sırada Rauf Bey yanıma gelmişti. Bineceğim vapurun izleneceğini ve İstanbul'da iken tutuklamadıklarına göre belki de Karadeniz'de batırılacağımı güvenilir kimselerden işitmiş, onu bildirdi. Ben İstanbul'da kalıp tutuklanmaktansa, batıp boğulmayı yeğledim ve yola çıktım. Kendisine de eninde sonunda İstanbul'dan çıkmak zorunda kalırsa yanıma gelmesini söyledim.

Rauf Bey gerçekten İstanbul'dan çıkmak gereğini duymuş ve çıkmış ama benim yanıma gelmedi. Arkadaşı olan 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey'le buluşmak istemiş ve İzmir savaş boyuna daha yakın bir yerde, daha etkili ve daha yararlı olacağını sanarak Bandırma-Akhisar yoluyla Manisa bölgesine gitmiş. Gittiği yerde; halkın iç gücünü yitik, durumu öldürücü ve korkunç görmüş. Hemen adını değiştirerek oradan Ödemiş, Nazilli, Afyonkarahisar üzerinden Aziziye – Sivrihisar yoluyla ve araba ile de Ankara'ya, Fuat Paşa'nın yanına gelmiş ve bana baş vurmuş. Pek güzel ama adını saklayarak beni üzmenin anlamı var mıydı? Öte yandan Üçüncü Kolordu Komutanım olup Samsun Mutasarrıflığında bıraktığım Refet Bey'i, artık Sivas'a, kolordu merkezine göndermek istiyordum. Birkaç kez, gelmesi için buyruk vermiştim. Bölgesinde geziye çıkmış. Buyruklarıma yanıt bile alamıyordum. En son o da bir rastlantıyla o gün gelmişti.

(Atatürk bu noktada, Rauf ve Refet Beylerin Genelgeye imza atmak konusunda kararsız kaldıklarını anlatarak sözlerini şöyle sürdürmektedir:)

Kongreye çağrı genelgesi, sivil ve askerî katlara gizli olarak gönderildi. Bundan başka İstanbul'da bulunan kimi kişilere de gönderildi. Ama bu kişilere ayrıca bir de genelge niteliğinde mektup yazdım. Kendilerine mektup yazdığım kişiler şunlardı: Abdurrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa,

Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Nafia Nazırı²³ Ferit Bey, Sulh ve Selamet Fırkası²⁴ Başkanı Ferit Paşa (sonradan Milli Savunma Bakanı oldu), Câmi Bey, Ahmet Rıza Bey. Bu mektupta söylediğim noktaları özet olarak yineleyeceğim:

1. Yalnız mitingler ve gösteriler, büyük amaçları hiçbir zaman gerçekleştiremez.
2. Bunlar ancak doğrudan doğruya ulusun bağrından doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı olur.
3. Aslında acı olan, durumu öldürücü biçime sokan en keskin etken, İstanbul'daki karşı akımlar ve ulusal ereklere zararlı biçimde desteksiz bırakan siyasal ve ulus yararına aykırı propagandalarıdır. Bunun cezasını yurdumuzun nasıl çektiğini pek çok görmekteyiz.
4. Artık İstanbul Anadolu'ya egemen değil, bağlı olmak zorundadır.
5. Size düşen özveri pek büyüktür.

25 Hazirana dek Amasya'da kaldım. Anımsarsınız ki o günlerde İçişleri Bakanlığında bulunan Ali Kemal Bey, benim görevimden çıkarıldığım ve artık benimle hiçbir resmî işlem yapılmaması ve hiçbir isteğimin yerine getirilmemesi konusunda şifre ile bir genelge yayımlamıştı. 23 Haziran 1919 gün ve 84 sayılı olan bu genelgeyi, ilginç bir anlayışı gösterir belge olduğu için olduğu gibi bilgilerinize sunacağım.

İçişleri Bakanı Ali Kemal Bey'in 23.06.1919 günlü ve 84 numaralı gizli telinin çözülmüş örneğidir.

Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla birlikte güncel siyaseti o derecede bilmediği için, olağanüstü yurtseverlik ve çaba gösterdiği halde, yeni görevinde hiç başarılı olamadı. İngiliz Olağanüstü Temsilciliğinin isteği ve üstelemesi üzerine görevinden alındı ve alındıktan sonra yaptıkları ve yazdıklarıyla da bu kusurlarını daha çok açığa vurdu. Redd-i İlhak cemiyetleri gibi, Balıkesir²⁵ ve Aydın dolaylarında Müslüman halkı haksız yere kırdırmaktan ve böyle bir durumdan yararlanarak halkı haraca kesmekten başka bir iş görmeyen; emirsiz, saygısız ve kanunsuz kurulan kimi kurullar için öteden beri çektiği tellerle de siyasal yanlışlarını yönetimde de arttırdı. Adı geçenin İstanbul'a getirilmesi Milli Savunma Bakanlığını ilgilendiren bir görevdir. Ama İçişleri Bakanlığının size kesin buyruğu, artık o

²³ Bayındırlık Bakanı

²⁴ Barış ve Esenlik Partisi

²⁵ Eski adı, Karesi

kişinin görevinden çıkarılmış olduğunu bilmek, kendisiyle hiçbir resmî işleme girişmemek, hükümet işleriyle ilgili hiçbir isteğini yerine getirmemektir. Bu yönergeye uygun iş görmekle ne gibi sorumlulukların ortadan kalkacağını anlayacağınızı biliyorum. Bu önemli ve korkulu dakikalarda memur olsun, halktan olsun, her Osmanlı'ya düşen en büyük ödev, Barış Konferansınca yazgımız üzerine karar verilirken ve beş yıldır yaptığımız deliliklerin hesapları görülürken, artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek; akıllıca ve tedbirlice davranışlara uymak; parti mezhep, ırk ayrılıkları gözetilmeksizin, herkesin yaşamını, malını, ırzını korumakla uygarlık dünyası karşısında bu yurdu bir daha lekelememek değil midir?"

Bu genelgeden, ben, ancak Sivas'a vardığım 27 Haziran 1919 günü haberim oldu. Ali Kemal Bey, 23 Haziran günü bu genelgesiyle düşmanlara ve Padişaha karşı önemli bir görevi yaptıktan sonra, 26 Haziran 1919 günü hükümetten çekilmiştir. Ali Kemal Bey'in Sadrazama verdiği resmî çekilme yazısından başka, Saray'a gidip Padişaha kendi eliyle verdiği çekilme yazısı örneklerini ve sözlü olarak bildirdiklerini ve Padişahın ona verdiği yanıtı çok sonra öğrendim.

Ali Kemal Bey çekilme yazılarında, özellikle Padişaha sunduğunda: "Osmanlı ülkesinin türlü yerlerinde baş gösteren ayaklanma ve kargaşa belirtileri üzerine, ayaklanma ateşinin hemen ve yayılmadan durdurulup söndürülmesi ve yok edilmesi için önlem almak yalnız kendi makamını ilgilendirirken, Padişahın gördüğü yakın ilgi ve güveni çekemeyen kimi arkadaşlarının, birçok boş nedenler ileri sürerek, ayaklanmanın genişlemesine yol açmakta olduklarından" söz ettikten sonra "Resmî görevinden çekilmekle birlikte özel olarak hizmet edeceğini ve bağlılıktan ayrılmayacağını" yazısına ekliyor ve sözlü olarak da "Resmî görevden ayrılmamı fırsat sayan hasımlarımın saldırılarından kulunuzu koruyunuz." diye yalvarıyor.

Padişah yanıt olarak: "Beni büsbütün yalnız bırakmayacağına güveniyorum. Bağlılığınız bana büyük umut ve teselli vermiştir. Saray her dakika size açıktır. Refik Bey'le işbirliği yapmaktan ayrılmayınız." gibi okşayıcı sözler söylüyor. Bağlılığından padişahın büyük umut ve teselliye kapıldığı Ali Kemal'i, bakanlık görevinde ve Padişahın yanında gördükten sonra, bir de asıl gerçek görevi başında görelim! Canınız sıkılmazsa Sait Molla'nın Rahip Fru'ya yazdığı mektuplardan birini gözden geçirelim. "Ali Kemal Bey'e son felaketi üzerine, üzüntü duyduğumuzu söyledim. Bu değerli kişiyi elde bulundurmak gerek, bu fırsatı kaçırmayalım. Bir armağan sunmak için en uygun zamandır." "Ali Kemal Bey, dün o kişi ile görüşmüş. Basın işinde biraz ağırdan almak gerektiğini söylemiş. Bir kez herhangi bir düşünceye kazanılan düşünür ve yazarları, öncesine aykırı bir amaca yöneltmek bizde kolay olmaz. Bütün resmî görevliler ulusal ayaklanmayı şimdilik

iyi görüyorlar, demiş. Ali Kemal Bey, yönergenize eksiksiz uyacak. Zeynelâbidin Partisi ile de işbirliği yapmaya çalışıyor. Kısacası işler bulandırılacak.”

Bu mektupta bir çıkma yapılmış, şimdi onu da okuyalım: “Birkaç kezdir söylemek istediğim halde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşa’ya ve yandaşlarına biraz arka çıkar gibi görünmeli ki kendisi tam güvenle buraya gelebilsin. Bu işe olağanüstü önem veriniz. Kendi gazetelerimizle onu destekleyemeyiz.” Bu belgeler üzerinde sırası gelince daha çok bilgi veririm. Şimdilik bu kadarı yeter.

Ali Kemal Bey’in, Amasya’dayken daha duymadığımı söylediğim genelgesi, görevlilerin ve halkın kafalarını gerçekten karıştırmış. Her yerde eksik olmayan yıkıcı ruhlu kimseler, hemen bana karşı propagandaya ve çalışmaya girişmişler. Bu yoldaki baltalayıcı gösterilerin ve işlerin en önemlisi, Sivas’ta düzenlenmeye başlamış.

(Atatürk, Söylev’in bu bölümünde, İstanbul’dan Elazığ Valisi olarak gönderilen Ali Galip Bey’in, Sivas’ta halkı ulusalcılara karşı kışkırtmak için yaptığı girişimleri ayrıntılarıyla ele aldıktan sonra sözlerini şöyle sürdürüyor:)

Ayın 25’inci günü, Sivas’ta beni kötüleyici birtakım uygunsuz olaylar geçmeye başladığını öğrendim. 25-26 Haziran gecesi yaverim Cevat Abbas Bey’i çağırdım ve yarın sabah karanlıkta Amasya’dan güneye gideceğiz, dedim. Bu gidişimizin gizli tutulması ve hazırlanılması için emir verdim. Bir yandan da Beşinci Tümen Komutanı ve kurmaylarımla, gizli olarak şu önlemi kararlaştırdık: Beşinci Tümen Komutanı, tümeninden seçme subay ve erlerle olabildiğince güçlü bir atlı piyade birliğini hemen o geceden başlayarak çabucak kuracaktı. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla birlikte otomobil ile Tokat’a gitmek üzere yola çıkacaktım. Birlik kurulur kurulmaz, Tokat üzerinden Sivas’a doğru gönderilecek ve benimle bağlantı kurulacaktı. Gidişimiz, hiçbir yere telle bildirilmeyecek ve elden geldiğince Amasya’da da açığa vurulmayacaktı.

26 Haziran’da Amasya’dan yola çıktım. Tokat’a varır varmaz telgrafhaneyi gözümlerime aldırarak benim varışımın Sivas’a ve hiçbir yere bildirilmemesini sağladım. 26-27 Haziran gecesini orada geçirdim, 27 Haziran’da Sivas’a doğru yola çıktım. Otomobille Tokat’tan Sivas’a aşağı yukarı altı saattir. Sivas valisine, Tokat’tan Sivas’a gelmek üzere yola çıktığımı bildiren açık bir tel yazdım. İmzada Ordu Müfettişliği sanını kullanmıştım. Telde, özel bir düşünce ile yola çıkış saatimi bildirmiştim. Ama bu telin, ayrılışımdan altı saat sonra çekilmesini ve o zamana değin hiçbir yoldan Sivas’a bilgi verilmemesini sağlayacak önlemleri aldırardım.

Şimdi Baylar, gözlerimizi yeniden Sivas'ta bıraktığımız görüntüye çevirelim. Ali Galip Bey'le Reşit Paşa arasında bana karşı ne gibi bir işlem yapılacağıнын tartışılması sahnesine... Tartışmanın kızıştığı bir sırada, Reşit Paşa'nın eline, benim Tokat'tan çekilen telimi verirler. Reşit Paşa hemen Ali Galip Bey'e uzatır: "İşte kendisi geliyor; buyurun, tutuklayın!" der. Reşit Paşa, telde yazılı olan çıkış saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar... "Efendim geliyor değil, gelmiş olacaktır." diye ekler.

Bunun üzerine Ali Galip: "Ben tutuklarım dedimse benim ilim içinde olursa tutuklarım, demek istedim." deyince, toplantıda bulunanları bir heyecan kaplar... Hep birden: "Haydi öyleyse karşılamaya gidelim." diyerek toplantıya son verirler... Ancak kentin ileri gelenleri ile halkla ve askerle parlak bir karşılama hazırlığı yapabilmek için biraz zaman kazanmak gerektiğini oysa hesapça benim, Sivas kenti kapılarına yaklaşmış olacağımı göz önünde bulundurarak beni, kentin yakınında bulunan Ziraat Numune Çiftliği'nde biraz dinlendirmenin yolunu aramışlar. Vali Paşa karargâhımın sağlık başkanı olup daha önce, gerekli örgütleri kurmak için Sivas'a göndermiş olduğum Talî Bey'i çağırarak, bu görevin yapılmasını ondan rica etmiş ve karşılama hazırlıklarını bitirince hemen kendisinin de yanımıza geleceğini söylemiş...

Gerçekten, tam Numune Çiftliği yakınında, karşımıza çıkan bir otomobilin içinde Talî Bey görüldü. Otomobillerden indik, çiftliğin avlusunda oturduk. Talî Bey, anlattığım durumu ayrıntılarıyla açıkladıktan sonra, görevinin beni burada biraz oyalamak olduğunu söyleyince hemen ayağa kalktım: "Çabuk otomobillere ve Sivas'a!" dedim.

Bunun nedenini anlatayım. O anda aklıma gelen şuydu: Karşılama töreni yapacağız diye Talî Bey'i aldatmış olabilir ve gerçekte ters bir düzen yapmak için zaman kazanmak isteyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzere iken Sivas yönünden başka bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde Vali Paşa vardı. Reşit Paşa: "Efendim, birkaç dakika daha dinlenmez misiniz?" diye söze başladı. "Yarım dakika bile dinlenmeye gereksinim duymuyorum. Hemen gideceğiz ve sen benim yanımda gel." dedim.

- Efendim, dedi, sizin yanınıza Rauf Bey binsin, ben arkadaki otomobille de gelirim.

- Hayır, hayır, dedim. Siz buraya...

Bu küçük önlemin neden alındığı kendiliğinden anlaşılır. Sivas kentine vardığımızda, caddenin iki yanı büyük bir kalabalık ile dolmuş, askerî birlikler tören duruşu almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek askeri ve halkı selamladım... Bu görünüş, Sivas'ın saygıdeğer halkının ve Sivas'ta bulunan yiğit subay ve erlerimizin bana, ne denli bağlı olduğunu ve sevgi beslediğini belirten canlı bir tanık idi... Bundan sonra, doğruca

Kolordu Komutanlığına gittim ve hemen Ali Galip'i ve onun yordakçısı olduklarını anladığım bozguncuları getirttim. Onlara ne yaptığımı açıklayarak aslında epey yorgunluk verdiğinden kuşku duymadığım ayrıntıları uzatmak istemem. Yalnız bir noktayı belirtmekle yetineceğim. Baylar, bu Ali Galip, karşılaştığı kötü durumdan sonra, gizli diyecekleri olduğunu söyleyerek, geceleyin yalnızca yanıma gelmek istedi. Kabul ettim. Davranışlarının dış yüzüne önem vermemizi ricayla Elazığ valiliğini kabul ederek gelmekten amacının, benim görüşüme hizmet etmek olduğunu ve Sivas'ta kalışının, benimle buluşup buyruk almak için olduğunu açıklamaya ve bin türlü kanıtla bizi inandırmaya çalıştı ve sabaha dek oyalayarak başarı da sağladığını açıkça söylemeliyim.

Sivas'ta, kurulan örgütler ve yapılacak işler üzerine gerekenlere yönerge verdikten sonra, hiç uyumadan geçen 27-28 gecesinin sabahında, bir bayram günü, Sivas'tan Erzurum'a doğru yola çıkıldı. Bir haftalık sıkıntılı bir otomobil yolculuğundan sonra 3 Temmuz 1919 günü, halkın ve askerinin gerçekten içten gelen gösterileri arasında, Erzurum'a varıldı. İstanbul Hükümetinden gelebilecek yıkıcı bildirimleri denetlemek ve durdurmak için, haberleşme kanalı olan önemli merkezlerde gereken önlem ve düzenleme alınması için, bütün komutanlara, 5 Temmuz 1919 tarihinde buyruk verdim. Komutan, Vali ve Doğu İllerinin Ulusal Haklarını Savunma Derneğinin Erzurum Şubesi ile görüşüldü. Vali Münir Bey, İstanbul Hükümetince görevinden çıkarılmıştı. Gitmeyip Erzurum'da kalmasını bildirmem üzerine daha Erzurum'da bulunuyordu. Bitlis valiliğinden ayrılıp İstanbul'a gitmek üzere Erzurum'dan geçen Mazhar Müfit Bey de Münir Bey gibi Erzurum'da beni bekliyordu.

Bu iki vali beyle, On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ve yanımda bulunan Rauf Bey, eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey ve karargâhımdan Kurmay Başkanı Kâzım Bey ve Kurmay Hüsrev Bey, Doktor Refik Bey arkadaşarımla önemli bir görüşme yapmayı uygun gördüm. Kendilerine genel ve özel durumu ve tutulması zorunlu olan yolu anlattım. Bu arada en elverişsiz durumları, genel ve kişisel tehlikeleri, her olasılığa göre nelerin göze alınması zorunlu olacağını açıkladım. Bir de, "Ulusal amaçlarla ortaya atılacakların yok edilmesini düşünenler, yalnız Saray, İstanbul Hükümeti ve yabancılarıdır. Ancak bütün halkın aldatılabileceğini ve bize karşı çevrilebileceğini de düşünmek gerektir. Önder olacakların her ne olursa olsun, amaçtan dönmemeleri, yurttan barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye değin, amaç uğrunda özveriyi sürdüreceklerine, işin başında karar vermeleri gerekir. Yürelerinde bu gücü duymayanların işe girişmemeleri çok daha iyi olur. Çünkü böyle bir durumda, hem kendilerini hem de ulusu aldatmış olurlar. Bir de söz konusu görev, resmî makam ve üniformaya sığınarak el altından yapılamaz. Böyle bir tutum, bir

ölçüye değin yürüyebilir. Ama artık o dönem geçmiştir. Açıkça ortaya çıkmak ve ulusun hakları adına yüksek sesle bağırarak ve bütün ulusun, bu sese katılmasını sağlamak gerektir.

Benim, görevden çıkarıldığım ve her türlü sonuçla karşı karşıya bulunduğum kuşku götürmez. Benimle açıkça işbirliği yapmak, o sonuçları şimdiden kabul etmektir. Bundan başka, söz konusu ettiğim durumun istediği adam, daha birçok bakımdan da ille ben olabileceğim gibi bir sav yoktur. Yalnız herhalde, bu ülke çocuklarından birinin ortaya atılması zorunlu olmuştur. Benden başka bir arkadaş da düşünülebilir. Yeter ki o arkadaş, bugünkü durumun gerektirdiği yolda yürümeyi kabul etsin.” dedim.

Bu konuşma ve açıklamadan sonra, hemen bir karar almak uygun olmayacağından bir süre düşünmek ve özel konuşmalar yapabilmek için, görüşmelere son verdiğimi bildirdim.

Yeniden toplandığımızda, işin başında benim bulunmamı istediler ve kendilerinin bana yardımcı ve destek olacaklarını bildirdiler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, önemli özrü dolayısıyla bir süre için kendisinin eylemleri görev almaktan başışlanmasını rica etti. Ben, görünüşte, görevden ve askerlikten ayrıldıktan sonra, şimdiye değin olduğu üzere üst komutanmışım gibi buyruklarımın yerine getirilmesinin başarı için temel koşul olduğunu söyledim. Bu da eksiksiz onaylandıktan sonra toplantıya son verildi.

Baylar, İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı katında, görevden ayrılan Cevat Paşa ile göreve başlayan Fevzi Paşa'dan ve İstihzaratı Sulhiye Komisyonu'nda²⁶ çalışan İsmet Bey'den başlayarak Erzurum'a gelinceye değin, her yerde gördüğüm ve karşılaştığım komutan, subay, her türlü devlet adamı ve ileri gelen kişilerle burada, Erzurum'da yaptığım gibi görüşmeler ve anlaşmalar yapmışım. Bunun yararını değerlendirebilirsiniz.

Erzurum'a varışımın ilk günlerinde Erzurum Kongresinin toplanmasını sağlamak için gerekli önlemleri almakla uğraşmaya önem verildi.

Baylar, Doğu İllerinin Ulusal Haklarını Savunma Derneğinin, 3 Mart 1919 günü, bir çalışma kurulu meydana getirilerek kurulmuş olan Erzurum şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1919 yılı Temmuzunun onuncu günü Erzurum'da bir Vilâyatı Şarkıye Kongresi²⁷ toplamaya girişti. Benim, daha Amasya'da bulunduğum günlerde, Haziran içinde, doğu illerine delege göndermeleri için öneri ve çağrı mektubu yolladı. İllerden delege getirilmesi için, o günden başlayarak benim Erzurum'a varışına değin ve ondan sonra da bu konuda olağanüstü çaba gösterdi. Ancak o günlerin koşulları içinde, böyle bir amacın gerçekleştirilmesindeki güçlüğün büyüklüğü

²⁶ Barış Hazırlıkları Komisyonu

²⁷ Doğu İlleri Kongresi

kolaylıkla anlaşılır. Kongrenin toplanma günü olan 10 Temmuz yaklaşmasına karşın, illerden gerekli delegeler seçilip gönderilmiyordu. Oysa bu kongrenin toplanmasını sağlamak artık pek önemli bir iş olmuştu. Bu nedenle, sağlam girişimlerde bulunmamız gerekti. İllerin her birine bildirimler yapmakla birlikte, bir yandan da gizli tellerle valilere, komutanlara gereği gibi bildirimler yapıldı. Sonunda on üç gün gecikmeyle yeterince delege toplanması başarıldı.

Baylar, ulusal çabayı ordunun desteklemesi ve askerî ve ulusal çalışmalarını birbiriyle düzenli duruma getirmek, önemli bir konuydu. Trabzon'daki tümeni, komutan vekili yönetiyordu. Asıl komutan Halit Bey Bayburt'ta gizlenmişti. Halit Bey'i gizlendiği yerden çıkarmak iki bakımdan gerekliydi. Biri ve en önemlisi, İstanbul'a çağrılmanın ve bu çağrıya gitmemenin korkulacak, gizlenilecek bir yönü olmadığını ulusa ve özellikle askerlere göstererek onların yürek gücünü yükseltmek gerekiyordu. Bir de kıyıda önemli bir yer olan Trabzon'a, dışarıdan bir saldırı olursa oradaki tümenin başında ateşli bir komutan bulundurmamak uygun olacaktı. Bunun için, Halit Bey'i Erzurum'a getirttim; ona, kendim özel bir yönerge verdikten sonra, gerektiğinde hemen tümenin başına geçmek üzere Maçka'da bulunması için buyruk verdirdim. Biz bu işlerle uğraşırken bir yandan da İstanbul'da Milli Savunma Bakanlığı katında bulunan Ferit Paşa'nın ve Padişahın, İstanbul'a dönmemi sağlamak için sürüp giden aldatıcı tellerine de türlü karşılıklar vermekle zaman yitirmek zorunda kalıyorduk.

Milli Savunma Bakanlığı: "İstanbul'a gel!" diyor. Padişah: "Önce hava değişimi al, Anadolu'da bir yerde otur ama bir işe karışma!" diye başladı. Sonunda, ikisi birlikte: "İlle gelmelisin!" dedi. "Gelemem." dedim. En sonra 8-9 Temmuz 1919 gecesi, Saray'la açılan bir telgraf başı konuşması sırasında, birdenbire perde kapandı ve 8 Hazirandan 8 Temmuz'a değin, bir aydır süren oyun sona erdi. İstanbul, o dakikada benim resmî görevime son vermiş oldu. Ben de o dakika da 8-9 Temmuz 1919 gecesi 22.50'den sonra Milli Savunma Bakanlığına saat 23.00'dan sonra da Padişaha görevimle birlikte askerlik mesleğinden çekildiğimi bildiren telleri çekmiş oldum.

Durumu, ordulara ve ulusa kendim bildirdim. O günden sonra resmî görev ve yetkiden ayrılmış olarak, yalnız ulusun sevgisine, soyluluk ve cömertliğine güvenerek, onun bitmez verim ve güç kaynağından esin ve güç alarak, vicdan görevimizi sürdürdük.

(Atatürk Söylev'in bu bölümünde, askerî ve ulusal örgütler kurma konusunda sürekli yazdığı ve olumlu yanıtlar aldığı İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın izinli olarak İstanbul'a gittiğini, ancak, akıl almaz bir çeliş-

kiyle, geri dönmek yerine, orada kalıp Ali Rıza Paşa Kabinesinde Milli Savunma Bakanı olarak göreve başladığını anlatmaktadır. Kısa bir süre sonra Selahattin Bey de aynı çelişkili tutumu sergileyince, duruma tepki gösterme gereği doğmuş ve Atatürk, 7 Temmuz 1919'da yayımladığı bir genelge ile ulusal örgütlere dokunulamayacağı; güveni sarsan komutanların görevden alınacağı; hükümetin askerî ve ulusal örgütlerin dağıtılmasına yönelik olası buyruklarına uyulmayacağını duyurmuştur. Daha sonra, Albay Refet Bey'le olan yazışmalarına yer veren Atatürk, konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, ben askerlikten çekilince tüm Erzurum halkının ve Doğu İllerinin Haklarını Savunma Derneğinin Erzurum Şubesinin, bana karşı pek açık olarak gösterdikleri güven ve yakınlığın bende bıraktığı unutulmaz izlenimleri burada açıkça anmayı, bir ödev sayarım.

Derneğin Erzurum Şubesinden aldığım 10 Temmuz 1919 günlü yazıda, “Derneğin başına geçmemi ve Çalışma Kurulu Başkanlığını kabul etmemi öneriyorlar ve birlikte çalışmak üzere ayırdıkları beş kişinin adlarını bildiriyorlardı.” Bu beş kişi: Raif Efendi, Emekli Binbaşı Süleyman Bey, Emekli Binbaşı Kâzım Bey, Albayrak Gazetesi Müdürü Necati Bey, Dursunbeyoğlu Cevat Bey idi. Söz konusu ettiğim yazıda Rauf Bey'in de Çalışma Kurulu İkinci Başkanlığına seçildiği bildiriliyordu. O günlerde, Erzurum Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı Raif Efendi ve üyeler Hacı Hafız Efendi, Süleyman Bey, Maksut Bey, Mesut Bey, Necati Bey, Ahmet Bey, Kâzım Bey ve yazman Cevat Bey idi.

Erzurum Şubesi, İstanbul'daki Genel Merkez Başkanlığına ulaştırmaya çalıştıkları bir telle, “Genel Merkez adına söz söyleme yetkisinin bana verildiğinin telle bildirilmesini” de rica ettiler. Bundan başka, bizim Erzurum Kongresine girmemizi kolaylaştırmak için, Kongreye Erzurum delegesi olarak seçilmiş olan Emekli Binbaşı Kâzım ve Dursunbeyoğlu Cevat Beyler delegelikten çekildiler.

Baylar, bildiğiniz gibi Erzurum Kongresi 1919 yılı Temmuzunun 23'ncü günü, pek gösterişsiz bir okul salonunda açıldı. İlk günü beni, başkanlığa seçtiler. Kongre üyelerini durum ve bir ölçü dek, düşünülenler üzerinde aydınlatmak için yaptığım konuşmada; Tarih ve olayların sürükleyişyle, gerçekten içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan coşmayacak hiçbir yurtseverin düşünemeyeceğini, belirttim. Silah Bırakışması koşullarına aykırı olarak yapılan saldırı ve salgınlarından söz açtım. Tarihin, bir ulusun varlığını ve hakkını hiçbir zaman tanımazlıktan gelemeyeceğini, bunun için de yurdumuzu, ulusumuzu kötüleyici yargıların yüzde yüz değerden düşeceğini söyledim. Yurt ve ulusun kutsal varlıklarını kurtarma ve koruma konusunda, son sözü söyleyecek ve bunun ge-

reğini yaptıracak gücün, bütün yurda bir elektrik ağı gibi yayılmış olan ulusal akımdan doğan yiğitlik ruhu olduğunu söyledim. Yürek gücünün artırılmasına yaramak üzere de bütün kıyım görmüş ulusların, ulusal amaçlarına ulaşmak için -içinde bulunduğumuz gündeki- çalışmaları üzerine elde edilen kimi bilgileri özetledim. **Ve ulusun yazgısında, sözünü yürütecek bir ulusal istencin ancak Anadolu'dan doğabileceğini belirttim ve ulusal istence dayanan bir ulusal kurul oluşturulmasını ve gücünü ulusal istençten alacak bir hükümetin kurulmasını ilk çalışma ereği olarak gösterdim.**

Baylar, Erzurum Kongresi 14 gün sürdü. Çalışmasının sonucu, düzenlediği tüzük ve bu tüzüğün içindekileri kamuya duyuran bildirden oluşmaktadır. Bu tüzük ve bildiri, o zamanın ve çevrenin gerektirdiği ikinci derecede düşünceler çıkarılarak incelenirse birtakım köklü ve geniş kapsamlı ilkeleri ve kararları ortaya koyabiliriz. İzin verirseniz bu ilkelerin ve kararların, bence, daha o zaman nelerden oluştuğunu açıklayayım:

1. Ulusal sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür; birbirinden ayrılamaz.
2. Ne türlü olursa olsun, yabancıların topraklarımıza girmesine ve işlerimize karışmasına karşı ve Osmanlı Hükümetinin dağılması durumunda ulus, birlikte direnecek ve savunacaktır.
3. Yurdun ve bağımsızlığın korunmasına ve güvenliğin sağlanmasına İstanbul Hükümetinin gücü yetmezse, amacı gerçekleştirmek için, geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri, ulusal kongrece seçilecektir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Temsilciler Kurulu yapacaktır.
4. Kuva-yi Milliyeyi²⁸ etken ve ulusal istenci egemen kılmak temel ilkedir.
5. Hıristiyan azınlıklara siyasal üstünlük ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez.
6. Yabancı devletlerin güdümü ve koruyuculuğu kabul olunamaz.
7. Millet Meclisinin hemen toplanmasını ve hükümet işlerinin Meclis denetiminde yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır.

Bu ilke ve kararlar türlü türlü yorumlanmışsa da temel nitelikleri hiç değiştirilmeksizin uygulanabilmiştir.

Baylar, biz, kongrede özetlediğim bu kararları ve bu ilkeleri saptamaya çalışırken Sadrazam Ferit Paşa da ajanslarla birtakım demeçler yayımlıyordu. Bu demeçlere, Sadrazamın ulusu ihbar etmesi dense yeridir.

²⁸ Ulusal Güçler

23 Temmuz 1919 günlü ajansla, dünyaya şunu duyuruyordu: “Anadolu’da karışıklık çıktı. Anayasaya aykırı olarak Mebuslar Meclisi adı altında toplantılar yapılıyor. Bu işlerin sivil ve askerî görevlilerce yasak edilmesi gerekir.” Buna karşı gereken önlemler alındı ve Mebuslar Meclisinin toplantıya çağrılması istendi. Ağustosun yedinci günü Kongre toplantısını kapatırken Kongre üyelerine: “Önemli kararlar alındığını ve bütün dünyaya ulusumuzun varlık ve birliğinin gösterildiğini” söyledim ve “Tarih, bu Kongremizi çok az görülebilen büyük bir eser olarak yazacaktır.” dedim. Sözlerimin yersiz olmadığını, zaman ve olayların kanıtlandığı kanısındayım, Baylar.

(Atatürk burada, Erzurum Kongresinin, tüzük gereğince oluşturduğu Temsilciler Kurulunu açıklamaktadır: Mustafa Kemal (Eski Üçüncü Ordu Müfettişi, askerlikten çekilmiş), Rauf Bey (Eski Bahriye Nazırı)²⁹, Raif Bey (Eski Erzurum Milletvekili), İzzet Bey (Eski Trabzon Milletvekili), Servet Bey (Eski Trabzon Milletvekili), Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan’da Nakşî Şeyhi), Bekir Sami Bey (Eski Beyrut Valisi), Sadullah Efendi (Eski Bitlis Milletvekili), Hacı Musa Bey (Mutki Aşiret Başkanı))

Baylar, yeri gelmişken şunu bilginize sunayım ki bu kişiler hiçbir zaman bir araya gelip birlikte çalışmış değildir. Bunlardan İzzet, Servet, Hacı Musa Beyler ve Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler, Sivas Kongresine katılmışlar ve ondan sonra biri Erzurum’a, ötekisi Erzincan’a dönerek bir daha aramıza katılmamışlardır. Rauf Bey ve Sivas Kongresinde aramıza katılan Bekir Sami Bey, İstanbul’daki Mebuslar Meclisine gidinceye dek, bizimle birlikte bulunmuşlardır.

Baylar, anı olarak küçük bir noktaya da dokunmak isterim. Benim bu Erzurum Kongresine üye olarak girip girmeyeceğim düşünölmeye değer göröldüğü gibi, Kongreye katıldıktan sonra da başkan olup olmayacağım üzerinde duraksayanlar bulunmuştur. Bu duraksayanlardan kimilerinin düşüncelerini iyi niyetlerine ve içtenliklerine yormakla birlikte, başka birtakım kimselerin bu konuda içtenlikten büsbütün uzak olduklarına, tersine büyük kötölük amacı güttüklerine daha o zaman kuşkuym kalmamıştı. Örneğin, düşman casusu olup her nasılsa Trabzon ili içinde bir yerden kendini Kongreye delege göstertip gelen Ömer Fevzi Bey ve bunun arkadaşları gibi. Bu kişinin hainliği, sonradan Trabzon’daki ve oradan kaçtıktan sonra İstanbul’daki işleri ve davranışlarıyla kesin olarak anlaşılmıştır.

Kongrenin bitiminden iki üç gün önce başka bir tartışma da söz konusu olmaya başlamıştı. Kimi yakın arkadaşlarım, benim Temsilciler Kuruluna girip açık olarak çalışmamı sakıncalı görüyorlardı. Düşünceleri şu noktalarda özetlenebilir: “Ulusal girişim ve çalışmaların bütün anlamıyla

²⁹ Eski Donanma Bakanı

ulustan doğduğunu, gerçekten ulusal olduğunu göstermek gerekir. Böyle olursa girişimler daha güçlenir ve kimsenin kötü yorumuna ve özellikle yabancıların olumsuz düşüncelerine yer kalmaz. Ama tanınmış ve hele İstanbul Hükümetine ve Halifelik ile Padişahlığa karşı başkaldırıcı durumuna düşmüş; saldırı noktası olan benim gibi bir adamın, bütün bu ulusal girişimlerin başında bulunduğu görülürse çalışmaların ulusal amaçlar yolunda olmaktan çok, özel istekleri gerçekleştirmek için olduğu kanısına yol açabilir. Bunun için, Temsilciler Kurulu üyeleri, illerle bağımsız sancakların seçeceği kişiler olmalıdır. Ancak böylelikle, ulusal bir güç gösterilebilir.”

Bu düşüncelerin yerinde olup olmadığını araştırarak değilim. Yalnız benim de bu düşüncelere karşı olan düşüncelerimin dayanak noktalarından kimilerini sayayım: Öncelikle ben, ne olursa olsun, Kongreye katılmalı ve onu yönetmeliydim. Çünkü zaman geçirmeksizin, ulusal istencin işler duruma getirilmesini ve ulusun kendi başına silahlı ve eylemli olarak önlemler almaya başlamasını sağlamak zorunluluğuna inanıyordum. Bu temel ilkeleri benimsetip karara bağlatabilmek için, Kongrede çalışmayı ve yönetici olarak üyeleri aydınlatmayı çok gerekli görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresinin, daha önce açıkladığım ilke ve kararlarını herhangi bir Temsilciler Kurulunun uygulatabileceğine benim güvenim olmadığını, açıkça söyleyebilirim. Nitekim zaman ve olaylar beni doğrulamıştır. Bundan başka, daha Amasya’da iken kararlaştırdığım ve bütün ulusa her türlü araçlarla duyurduğum Sivas Genel Kongresinin toplanmasını sağlamak, bütün ulusu ve yurdu tek bir kurulla temsil etmek, sonra yalnız doğru illerini değil, yurdun bütün parçalarını aynı dikkat ve duyarlıkla savunma ve kurtarma yollarını bulmaya çalışmak gibi işleri, herhangi bir kurulun başarabileceği kanısında olmadığını açıkça söylemek zorundaydım. Çünkü bende böyle bir kanı bulunsaydı, işe giriştiğim güne dek, bu konuda girişim yapan ve uğraşanların çalışma sonuçlarını bekleyerek görevimden çekilmemek yolunu tutardım. Hükümet, Padişah ve Halifeye karşı başkaldırmayı gerekli görmezdim. Tersine ben de kimi ikiyüzlü ve iki yanlılar gibi dış görünüşü pek parlak ve gösterişli olan, o günün ordu müfettişliğini ve Padişah Hazretlerinin yaverliği sanını elden bırakmazdım. Gerçi benim açıkça ortaya atılmamda ve bütün ulusal ve askerî işlerin başına geçmemde kuşkusuz sakınca vardı. Ama o sakınca, başarısızlığa uğradığımda herkesten önce ve herkesten çok benim en büyük cezaya çarptırılmamdan başka bir şey olabilir miydi? Oysa bütün yurdun ve koskoca bir ulusun, ölüm kalımı söz konusu olurken yurtseverim diyenlerin kendi sonlarını düşünmelerine yer var mıdır?

Baylar, ben kimi arkadaşlarca ileri sürülen düşünce ve kuruntulara uysaydım, iki bakımdan büyük sakıncalar doğacaktı. Birincisi; düşünceleirimde, kararlarımda ve bütün kişiliğimde tutarsızlık ve yetersizlik olduğunu

açığa vurmak ki bu davranış, benim vicdan buyruğu ile üstlendiğim görev bakımından düzeltilemeyecek bir yanılığ olordu.

Baylar, tarih, söz götürmez bir şekilde ortaya koymuştur ki büyük işlerde başarı için yeteneği ve gücü sarsılmaz bir başkanın varlığı çok gereklidir. Bütün devlet büyüklerinin umutsuzluk ve güçsüzlük içinde... bütün ulusun başsız olarak karanlıklar içinde kaldığı bir sırada, yurtseverim diyen bin bir çeşit kişinin, bin bir türlü tutum ve inanç gösterdiği kargaşalı bir zamanda danışmalarla, birçok saygın ve güçlü kişilerin sözlerine uyma zorunluluğuna inanmakla, sağlam, esaslı ve özellikle sert yürünebilir mi ve en sonunda ulaşılması çok güç olan hedefe varılabilir mi? Tarihte, buna ulaşmış bir topluluk gösterilebilir mi? İkincisi Baylar; ulus, ülke, siyaset ve ordu yöneticiliğinde hiç bulunmamış ve bu alanda değeri belirmemiş ve denenmemiş gelişigüzel kişilerden, örneğin, Erzincanlı bir Nakşî Şeyhi ve Mutkili bir aşiret başkanı gibi zavallılardan da kurulabilecek herhangi bir Temsilciler Kuruluna, söz konusu durum ve görev bırakılabilir miydi? Bırakıldığında yurdu ve ulusu kurtaracağız, dediğimiz zaman, ulusu ve kendimizi aldatmış olmak gibi kötü bir yanılığa düşmeyecek miydik? Böylesine bir kurula, perde arkasından yardım edilebileceği düşünülse bile bu yöntem, güvenilir sayılabilir miydi?

Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile, artık bugün, bütün dünyaca kabul edilebilecek gerçeklerden olduğuna hiç kuşum yoktur. Bununla birlikte ben, bu söylediklerimi o günlerden kalma kimi anı ve belgelerle burada doğrulamayı, gelecek kuşakların siyasal ve toplumsal eğitimi bakımından ödev sayarım. Bu dakikaya değin olduğu gibi buradan sonra da sözünü edeceğim olaylar dolayısıyla, bu yön, kendiliğinden aydınlanmaya başlayacaktır.

Baylar, Erzurum Kongresinin bitiminde, Ferit Paşa'dan sonra Milli Savunma Bakanlığına yeni geldiği anlaşılan bir Nâzım Paşa imzasıyla, 15. Kolordu Komutanlığına 30 Temmuz 1919 günü şöyle bir buyruk geldi:

Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in Hükümet kararlarına karşı gelmelerinden ötürü hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri, Bâbiâlice uygun görülüp ilgili görevlilere gerekli buyruklar verildiğinden, kolorduca önemle yardım edilmesi ve sonucundan bilgi verilmesi rica olunur.

Bu buyruğa, Kolordu Komutanlığınca gereği gibi yanıt verildi. Bu yanıtı öteki komutanlara da, olduğu gibi gönderterek dikkatlerini çektim.

Kongre bildirisi, yurt içinde her yere ve yabancı devlet temsilcilerine türlü yollarla bildirildi. Tüzük de komutanlara ve başka güvenilir makamlara gizli tel ile bölüm bölüm verilerek buldukları yerlerde basılıp çoğaltılmasına ve yayımının sağlanmasına çalışıldı. Bu iş, doğal olarak gün-

lerce sürdü. Bununla ilgili olarak Sivas'ta Üçüncü Kolordu Komutanı Selahattin Bey'den, 22 Ağustos 1919 günlü aldığı bir telde: "Tüzüğün ikinci ve dördüncü maddelerinin yayımını sakıncalı bulduğu, bir kez daha incelenmesi gereği" bildiriliyordu. İkinci madde – Birlik olarak savunma ve direnme ilkesinin kabul edildiğine; Dördüncü madde - Geçici yönetim kurulabileceğine ilişkin maddelerdir.

Biz Erzurum'da, Kongre kararlarının her yerde anlaşılmasını ve birlikte uygulanmasını sağlamaya çalışırken "Karakol Cemiyetinin Teşkilâtı Umumiye Nizamnamesi"³⁰ ve "Karakol Cemiyeti Vezaiifi Umumiye Talimatnamesi"³¹ diye basılı birtakım kâğıtların, bütün orduya, komutanlara, subaylara ve herkese dağıtıldığı bildirildi. Bu yönetmeliği okuyan, bana en yakın komutanlar bile, bu işi benim yaptığımı sanarak iyiden iyiye kuşku ve duraksamalara düşmüşler. Benim, bir yandan kongrelerle açık olarak ulusal ortak çalışmalar yaparken, bir yandan da gizemli ve korkunç bir komite kurmakla uğraştığım kanısına kapılmışlar. Gerçi bu işleri ve girişimleri yapanlar, ki İstanbul'da bulunuyorlarmış, her şeyi benim adıma ve hesabıma yapmaktaymışlar.

Karakol Derneğinin Genel Kuruluş Tüzüğü'ne göre, genel merkez üyeleri ve sayıları, toplanma yerleri ve nasıl toplandıkları, nasıl seçilip görevlendirildikleri kesin olarak gizli ve saklı tutulur. Bir de en ufak bir gizi açığa vuran ya da Karakol Derneğine tehlike getiren ve dahası tehlike getirci bir kuşku uyandıran, hemen asılır. Genel Görevler Yönetmeliği'nde de "bir ulusal ordu"dan söz ediliyor ve "Bu ordunun başkomutanı ve genelkurmay başkanı, ordu, kolordu ve tümen komutanları ve kurmayları seçilmiş ve atanmış olup gizli ve saklı tutulur. Bunlar, görevlerini gizli olarak yaparlar." deniliyordu. Baylar, hemen komutanları uyardım; bu tüzük ve yönetmelik kararlarını kesinlikle uygulamaları gerektiğini ve bu girişimin kaynağını araştırmakta olduğumu bildirdim. Sivas'a varışından sonra, oraya gelen Kara Vasıf Bey'den anladım ki bu işi yapan kendisi ve kimi arkadaşlarıymış.

Kesinlikle, böyle bir davranış doğru değildi. Herkesi asmakla korkutarak bilinmeyen bir merkezin, bilinmeyen bir başkomutanın, bilinmeyen birtakım komutanların buyruklarına uymaya zorlamak, çok tehlikeliydi. Gerçekten orduda görevli herkeste, hemen birbirlerine karşı güvensizlik ve bir korku başladı. Örneğin, herhangi bir kolordu komutanının, "Benim komutam altındaki kolordunun, acaba saklı ve gizli komutanı kimdir? Bu gizli komutan, acaba ne zaman ve nasıl komutanlığı ele alacak ve acaba

³⁰ Karakol Derneğinin Genel Kuruluş Tüzüğü

³¹ Karakol Derneğinin Genel Görev Yönetmeliği

bana karşı nasıl davranacak?" gibi birtakım haklı kuruntulara kapılması beklenilmez değildir.

Sivas'ta Kara Vasıf Bey'e, gizli merkezin, gizli başkomutanın ve gizli genelkurmay başkanının kimler olduğunu sorduğum zaman, "Hepsi siz ve arkadaşlarınızdır." yanıtını vermişti. Bu, beni büsbütün şaşırtmıştı. Bu karşılık, elbette, akla ve mantığa uygun olamazdı. Çünkü hiç kimse bana böyle bir düzen ve kuruluştan söz açmış ve benden bu iş için izin almış değildi. Bu derneğin daha sonra, özellikle İstanbul'da, bu ad altında çalışmasını sürdürmeye çabaladığı anlaşıldıktan sonra, kuruluşunda ve sıkışınca bize vermek zorunda kaldıkları bilgilerin doğruluğunda iyi niyet ileri sürülemez.

İstanbul Hükümetini, ulusal girişimleri önlemekten vazgeçirmek, başarıyı çabuklaştırmaya ve kolaylaştırmaya yarayacağı için önemliydi. Bu düşünceyle, Ferit Paşa'nın doğal olarak hiçbir başarı sağlayamadan, hemen hemen onuru kırılmış bir durumda İstanbul'a dönüşünden yararlanarak, kendisine 16 Ağustos 1919 günü gizli bir tel yazdım.

(Atatürk bu telde, İstanbul Hükümetinin, ulusal akıma karşı gelmek yerine, ona dayanacak yönde bir siyaset izlemesi gerektiğini belirtmektedir:)

1.3. SİVAS KONGRESİ VE SAVAŞIMIN ULUSALLAŞMASI

Baylar, Sivas'ta toplanmasını sağlamaya çalıştığımız Kongreye her yerden delege seçtirmek ve onların Sivas'a gelmelerini sağlamak için, Amasya'da başlamış olan çalışma ve yazışmalar daha sürüp gidiyordu. Bütün komutanlar ve her yerde birçok yurtsever olağanüstü çaba gösteriyordu. Ancak yine, her yerde olumsuz ve karşıtçı propagandalar ve özellikle İstanbul Hükümetinin engelleyici önlemleri, işi zorlaştırıyordu. Kimi yerlerden, hem delege seçmiyorlar hem de halkın yürek gücünü kıracak ve herkesi umutsuzluğa sürükleyecek karşılıklar veriyorlar. Örneğin; Yirminci Kolordu Komutanı adına Kurmay Başkanı Ömer Halis Bey'in İstanbul'dan alınan bilgileri kapsayan 9 Ağustos 1919 günlü gizli telinde şu maddeler ilgi çekici görüldü.

1. İstanbul delege göndermiyor. Orda yapılan işleri uygun görmemekle birlikte, atılğan bir duruma girmek istemiyor.
2. İstanbul'dan delege göndermek olanak dışındadır. Önerilen kişiler, orada verimli, başarılı iş göreceklarine güvenemediklerinden, boşuna para harcamamak ve yolculuk sıkıntılarını çekmek için yola çıkmıyorlar (Bilindiği gibi kimi kişileri özel mektupla da çağırıştık).

Biz, dört bir bucaktan delege seçtirmek ve göndertmekte karşılaşılan güçlükleri yenmeye çalışırken öte yandan, Kongre için en güvenilir yer olarak seçtiğimiz Sivas'ta da bir endişe ve çalkantı başladı.

Baylar, burada, sırası gelmişken söyleyeyim ki ben Sivas'ı gerçekten her yönden güvenilir saymış olmakla birlikte, daha Amasya'da iken, Sivas'a gelen bütün yollar üzerinde uzaktan ve yakından her türlü askerî önlem ve düzeni aldirmayı da uygun bulmuştum.

Sivas'taki çalkantı şöyle öğrenildi. 20 Ağustos günü öğleyin, Sivas'taki Vali Reşit Paşa'nın istemesiyle telgraf başına çağrıldığım zaman Paşa'nın uzun bir teli veriliyordu.

(Vali bu uzun telinde, Sivas'a gelen bir Fransız Binbaşısı ile arasında geçen konuşmayı ve bu konudaki kaygılarını dile getirmekte; Fransız Binbaşısının sözlerinden, Sivas Kongresinin toplanmasının tehlike oluşturacağını ve kongrenin toplanması durumunda Fransızların, kongre üyelerini ele geçirecekleri kanısına vardığını iletmektedir. Bu nedenle de kongrenin Erzincan'da toplanması konusunda, Mustafa Kemal Paşa'ya ricada bulunmuştur. Yanıtında, bunun yersiz bir kaygı olduğunu ve Fransız subayının gözdağı vermeye çalıştığını belirten Atatürk ise; bu asılsız haberlerin halkın yürek gücünü sarsacağını düşündüğünden halka duyurulmaması gerektiğini de önemle vurgulamış ve sözlerini şöyle sürdürmüştür:)

Baylar, Diyarbakır ve Bitlis yöresinde, halkı aydınlatmak düşüncesiyle, oralarda ordu komutanı olarak bulunduğum sıralarda kendileriyle tanıştığım birtakım ileri gelen kişilere özel mektuplar yazdım ve Van, Bayazıt çevrelerinde bulunan kimi aşiret başkanlarıyla da bağlantı ve ilişki kurdum. Daha sonra Baylar, ağustos içinde, her yerde birtakım delegelerin Sivas'a yola çıktıkları ve kimilerinin de Sivas'a varmaya başladıkları anlaşıldı. Sivas'a varan delegeler bizim ne zaman yola çıkacağımızı sormaya başladılar. Artık Erzurum'dan ayrılmak gerekiyordu. Ama şimdiye değin verdiğim bilgiden anlaşılmalıdır ki Sivas Kongresi doğu ve batı illerinin ve Trakya'nın yani bütün ülkenin birliğini sağlamak amacını güdüyordu. Bunun için doğu illerinin bu Kongrede delegelerinin bulunması gerekirdi. Bu illerden, Sivas Kongresi için delegeler seçtirmeye kalkışmak, elverişli olmayan bir düşünceydi. Erzurum Kongresinde bulunan delegelerin de Sivas'a götürülmeye kalkışılmayacağı da anlaşılıyordu. Kaldı ki geldikleri yerlerden Doğu İllerinin Haklarını Savunma adına yetki almış olan bu delegelerin daha genel bir amaca ilişkin yetkileri de yoktu. Yine bu nedenle, Erzurum Kongresinin, Sivas Kongresine doğu illeri adına bir delege topluluğu gönderme yetkisi olmayacağı da ortadaydı. Yeniden delege seçtirmeye kalkışmak ne ölçüde işe yaramaz idiye, birtakım kuramsal düşüncelerin çerçevesi içinde sıkışıp kalmak da o ölçüde işe yaramazdı. En kolay ve çıkar yol, Doğu İllerinin

Ulusal Haklarını Savunma Derneğinin Temsilciler Kurulunu Sivas'a götürüp Kongreye katmaktı.

(Üyeler çeşitli gerekçe ve özürler bildirerek Kongrede bulunmamıştır.)

Sonunda, Temsilciler Kurulu üyesi olarak, Erzurum'dan üç kişi, Erzincan'dan bir kişi ve Sivas'ta bulduğumuz Bekir Sami Bey'le beş kişi olduk ve Sivas Kongresini oluşturan delegelerin belgelerini incelemek gereği duyulduğu zaman, ben, orada şöyle bir belge yazdım ve altını Temsilciler Kurulu mührüyle mühürledim.

Temsilciler Kurulundan:

Mustafa Kemal Paşa

Rauf Bey

Din bilginlerinden Raif Efendi

Şeyh Fevzi Efendi

Bekir Sami Bey

Yukarıda adları yazılı kişiler, Doğu Anadolu adına Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere Erzurum Kongresince görevlendirilmiştir.

Mühür

Baylar, Erzurum'dan çıktığımız gün, 29 Ağustos 1919'dur. Amasya'dan Erzurum'a gelirken, Sivas'ta küçük bir öyküye konu olan olayı unutmamışsınızdır. Şaşırtıcıdır ki Erzurum'dan Sivas'a giderken de buna benzer küçük bir durumla karşılaştık. Erzincan'dan batıya doğru yola çıktığımız günün sabahı, Erzincan boğazına gelir gelmez, birtakım jandarma erlerinin ve subaylarının, tedirgin ve korkulu bir davranışla otomobillerimizi durdurduklarını gördük. Durumu açıkladılar: "Dersim³² Kürtleri, Boğazı tutmuşlardır. Tehlike var. Geçilemez." Bir subay, merkeze güç gönderilmesini yazmış, o güç gelince gerekli düzenlemeyi yapacak, saldırıp haydutları püskürtecek ve yolu açacakmış... Pek iyi ama bu haydutların gücü nedir, neresini nasıl tutmuş, ne kadar güç gelecek ve ne zaman gelecek?!

Bu bilmeceler çözümlünceye değin, geriye, Erzincan'a dönmek ve kim bilir kaç gün beklemek gerek! Bizim ise, işimiz pek ivediydi. Ben, Erzurum ile Sivas arasındaki yolu belli süre içinde aşıp belli günde, Sivas'ta bulunamazsam şurada veya burada, şundan ya da bundan ötürü korktuğum ve beklediğim Sivas'ta ve her yerde duyulursa bozgun başlayabilir, işler altüst olabilirdi. Öyleyse karar? tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka

³² Tunceli

çözümümüz de yoktu. Yalnız küçük bir düzenleme yapmayı uygun buldum.

Ellerinde hafif makineli tüfekler bulunan özverili arkadaşlarımızdan birkaçını (Şimdi bir alay komutanı olan Osman Bey ki Tufan bey adıyla tanınmıştır, bunların başında idi.) bir otomobil ile kendi otomobilimizin önüne geçirdik. Sağdan soldan gelecek, uzaktan açılmış ateşlere önem verilmeyerek otomobiller hızla şose üzerinde ileri yürümeye devam edecekler. Vurulan, ölen olursa, onlarla ilgilenilmeyecek... Tam şose üzerinde ve yakınında, yolu kapayan haydutlarla karşılaşılırsa, hepimiz otomobillerden atlayacağız ve bunlara saldırarak yolu açacağız ve kalanlar yine, kullanılabilir durumda olan otomobillere binerek ve hızla ilerleyerek yola devam edecekler... İşte verilen buyruk da buydu...

Bu düzenleme ve davranışı akla uygun ve güvenilir görmeyenler bulunabilir. Gerçi o günlerde Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in Dersim'de dolaştığı ve kimi oyalayıcı işler yapmaya ve türlü düzenler kurmaya çalıştığı biliniyorduydu da açıklayayım ki ben, her şeyden önce, boğazın gerçekten tutulduğuna inanmadım. Bunu, İstanbul Hükümetinin yardakçısı olabileceğini sandığım kimi kişilerin, yalnızca beni durdurmaya zorlamak için uydurdukları bir düzen saydım. İkincisi, Dersim Kürtleri Boğazı tutmuşlarsa bunların yapabilecekleri için, uzak tepelerden yola ateş etmekten başka bir şey olmayacağı bence çok olasıydı. Kısacası yürüdük, Boğazı geçtik ve 2 Eylül 1919 günü Sivas'a vardık. Halkın, kentin çok uzaklarından başlayan büyük ve parlak gösterileriyle karşılandık.

Üçüncü Kolordu Komutanı olan Selahattin Bey, Sivas'ta bulunuyordu. Vali Paşa ile birlikte, Kongreye gelen delegelerin yerleştirilmesinde ve Temsilciler Kurulu için lise binasının ve kongre toplantı salonunun düzenlenmesinde ve her türlü önlemin alınmasında konukseverliğe örnek olacak biçimde olağanüstü çalışmışlardı. Refet Bey orada değildi. Nerede bulunduğunu da kimse bilmiyordu. Oysa 7 Temmuz 1919 günlü yönergemiz gereğince, kendi bölgesi olan Üçüncü Kolordu bölgesinden ayrılmaması gerekli ve üstelik tam Sivas'ta Kongre toplanacağı günlerde orada bulunması da uygun olacaktı. Yazışma sonunda kendisinin Ankara'da olduğu anlaşıldı. Ankara'da Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya, "Hemen ve kesinlikle Sivas'a gönderilmesini" buyurdum. 7 Eylülde geldi. Kendisini Temsilciler Kurulu üyesi olarak Kongre üyelerine tanıttım.

Baylar, bizden önce gelmiş olan delegeler, bizi beklerken aralarından toplantılar yapmışlar ve hazırlık niteliğinde kimi tasarılar kaleme almışlar. Bizim varışımızdan sonra da kimi özel toplantılar ve görüşmeler olmuş ve bu kez birtakım kararlar da verilmiş. İzin verirsiniz, çok özel bir niteliği olduğu için, bu noktayı açıklayayım:

Sivas Kongresi 1919 Eylülünün dördüncü Perşembe günü öğleden sonra saat ikide açıldı.

(Atatürk, Söylev'in bu noktasında, Hüsrev Sami Bey'den Rauf Bey ve birtakım kişilerin Refet Bey'in evinde toplanarak kendisini başkan yapmama kararı aldıklarını öğrendiğini ve buna başlangıçta inanmadığını anlatır. Ancak, Kongre sırasında, Rauf Bey'in, Atatürk'ün "Kim Başkan olsun?" yönündeki sorusuna "Siz olmayın" biçiminde yanıt vermesi ve ardından da yaşlı bir delegenin abece sırasına göre başkan olunmasını önermesi, bu bilgiyi büyük ölçüde doğrulamıştır. Arkadaşlarının sergilediği bu olumsuz tutum karşısında büyük üzüntü duyduğunu belirten Atatürk, duygularını 'Baylar, ben yurdun, öneriyi yapanla birlikte bütün ulusun, hepimizin nasıl bir felaket çıkmazında bulunduğumuzu göz önüne getirerek, kurtuluş çaresi olduğuna inandığım girişimleri bitmez tükenmez güçlükler ve engellere karşın nesnel ve tinsel bütün varlığımla yürütmeye çalışırken, benim en yakın arkadaşlarım, daha dün İstanbul'dan gelmiş olup ve işlerin içyüzünü elbette bilmeyen, saygı duyduğum yaşlı bir kişinin diliyle bana, senlikten benlikten söz ediyorlar.' Tümcesiyle dile getirmiştir. Tüm bunlara karşın, büyük önder, yapılan gizli oylamada, üç kişi dışında diğer bütün üyelerin oylarını alarak başkan seçilmiştir.)

Sivas Kongresi'nin gündemi, Erzurum Kongresi'nin tüzük ve bildirisi ve bir de bizden önce Sivas'a gelmiş olan yirmi beş kadar üyenin düzenlediği bir andırdan oluşacaktı. İlk açılış günü olan 4 Eylül günü ile beşinci, altıncı günleri, yani üç gün.

İttihatçı olmadığımızı açıkça belirtmek için ant içmek gereğini konuşmakla ve ant örneğini düzenlemekle; Padişaha sunulacak yazıyı yazmakla ve Kongrenin açılış dolayısıyla gelen tellere karşılık vermekle ve daha çok da Kongre, siyasetle uğraşacak mı, uğraşmayacak mı konusunun tartışılmasıyla geçti. İçinde bulunulan didişme ve uğraşmalar, siyasetten başka bir şey değilken bu son tartışmalara şaşılabilir mi? Sonunda, Kongrenin dördüncü günü asıl konuya geldik ve o gün, Erzurum Kongresi Tüzüğü'nü görüşerek hemen sonuca bağladık. Çünkü Erzurum Kongresi Tüzüğü'nde yapılması gereken değişiklikleri önceden hazırlamış ve gerekli gördüğümüz üyeleri bu konuda aydınlatmış bulunuyorduk. Bununla birlikte, yapılan değişiklikler, sonradan kimi direnmelere, anlaşmazlıklara ve birçok yazışma ve tartışmalara yol açtığı için, bu değiştirilen noktaların önemlilerini bildireceğim:

1. Derneğin adı "Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti"³³ idi, "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti"³⁴ oldu.

³³ Doğu Anadolu'nun Haklarını Savunma Derneği

2. “Temsilciler Kurulu Doğu Anadolu’nun bütününü temsil eder” sözü yerine “Temsilciler Kurulu yurdun bütününü temsil eder.” dendi. Üyeler arasına da altı kişi daha eklendi.
3. “Nasıl olursa olsun, yurdumuza girmeyi ve işimize karışmayı Rumluk ve Ermenilik örgütleri oluşturma amacıyla yapılmış sayacağımızdan elbirliğiyle savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir.” yerine “Nasıl olursa olsun, yurdumuza girmeyi ve işimize karışmanın ve özellikle Rumluk ve Ermenilik örgütleri oluşturma amacını güden davranışların durdurulması için elbirliğiyle savunma ve uğraşma ilkesi kabul edilmiştir.” denildi. Bu iki tümcedeki ayrılık, anlam bakımından elbette pek büyüktür. Birincisinde Anlaşma Devletleri’ne karşı düşmanca bir durum alınacağı ve direnileceği söylenmiyor. İkincisinde bu yön açıkça belirmiş oluyor.
4. Tüzüğün dördüncü maddesini oluşturan sorun, oldukça tartışmalara yol açtı. Madde şuydu: “Osmanlı Hükümetinin yabancı devletler baskısı karşısında, buraları (yani doğu illerini) bırakmak ve buralarla ilgilenmemek zorunda kaldığı anlaşılırsa yönetim, siyaset, askerlik bakımlarından nasıl davranılacağıнын belirtilmesi ve saptanması” yani geçici yönetim kurma işi.

Sivas Kongresi Tüzüğü’nde bu maddedeki “buraları” yerine “ülkemizin her hangi bir parçasını bırakmak ve orası ile ilgilenmemek...” biçiminde kapsayıcı ve genel sözler kondu.

Bundan sonra, 8 Eylül toplantısında, söz ettiğim andırıya değinildi. Bu andırıda başlıca Amerikan güdümü sorunu üzerinde duruluyordu.

O günlerde, İstanbul’dan gelen kimi kişiler, Amerikalı Bay Bravn (Browne) adında bir gazeteciyi de Sivas’a getirmişlerdi. Bu işle ilgili olarak Kongrede geçen görüşmelerden söz açmadan önce konu üzerinde, yüce kurulunuzun yeterince aydınlanmasını sağlamak üzere, ilkin, bu konuya giriş olarak birtakım bilgileri sunayım. Bu bilgiler, Erzurum’dan beri başlayan kimi yazışmalardan daha iyi anlaşılacağı için, onları olduğu gibi sunacağım.

(Atatürk Söylev’in bu bölümünde, Amerikan güdümüyle ilgili çok ilginç on bir telyazısına yer vermektedir. Bu telyazılarında özetle şunlar dile getirilmektedir:

1. Beşinci Kafkas Tümeni Komutanı Vekili Arif Bey, kendisiyle görüşme yaptığı Bekir Sami Bey’in Amerikan güdümünü doğ-

ru bulunduğunu bildirmekte ve Sivas Kongresinin toplanma tarihi konusunda bilgilendirilmek istemektedir.

2. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, doğrudan Bekir Sami Bey'e bir telyazı göndererek, Amerikan güdümüne taraftar olmasının ayrıntılı gerekçelerini bildirmelerini istemiştir.
3. Bekir Sami Bey yine Arif Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya tel yazdırmış ve Amerikan güdümünün, savaştan önceki sınırlarıyla Osmanlı Ülkesinin bizde kalması ve Padişah soyunun egemenlik haklarına dokunulmaması koşullarıyla isteneceğini belirtmiştir.
4. Atatürk, Bekir Sami Bey'e 1 Ağustos 1919'da gönderdiği telde, böyle bir güdümcülüğün Amerika'ya ne gibi bir çıkar sağlayacağını ve kendisinin bu konudaki kişisel düşünce ve bilgilerinin ne olduğunu sormaktadır.
5. Bunun üzerine Bekir Sami Bey, Amerika ile yapılan görüşmelerin resmî değil özel olduğunu, bu nedenle güdümün koşulları üzerinde durulmadığını söylemiştir.
6. Halide Edip (Adivar) 10 Ağustos 1919'da çok uzun bir tel göndererek; Fransa, İngiltere ve İtalya'ya neden güvenilemeyeceğini anlatmakta ve Amerikan güdümünü 'katlanılabilir kötü durum' olarak tanımladıktan sonra, bu öneri üzerinde düşünlüp çalışılmasını beklediklerini iletmektedir.
7. Afyonkarahisar'daki 12. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'den 12 Ağustos 1919'da gelen gizli telde, İstanbul'daki çeşitli partilerin Amerikan Komisyonuna verilmek üzere aldıkları ortak kararlar bildirilmektedir. Buna göre: 1- Türkiye'nin doğu sınırlarında bir Ermenistan kurulması; 2- Bu amaçla bölgeden boşaltılacak Türk ve Kürtlere Amerika'nın yardım etmesi; 3- Erzincan ve Sivas yöresindeki Ermenilerin yeni Ermenistan sınırları içine gönderilmelerinin sağlanması; 4- Ermenistan hesabına toprak vermenin bağımsız bir Ermenistan değil, büyük ve uygar bir devletin güdümü altında bulunacak bir Ermenistan olacağını bilinmesi; 5- Amerikan Komisyonundan bir kişinin bu amaçla oralara gönderilmesi; 6- Bu işin yasal bir karara bağlanmasının Mebuslar Meclisine bırakılması önerilecektir.
8. Mustafa Kemal Paşa, On İkinci ve Yirminci Kolordu Komutanlıklarına yazdığı yanıtta, İstanbul'daki çeşitli siyasal partilerin aldıkları kararların Erzurum'da, Hakları Koruma Derneği Temsilciler Kurulunda büyük üzüntü ile karşılandığını, bu kararların kabul edilemez olduğunu, İstanbul'daki parti ve derneklerin

kendi yetkileri dışına çıkmamaları gerektiğini ve bu telin olduğu gibi İstanbul'a gönderilmesini istediğini bildirir.

9. Ali Fuat Paşa 14 Ağustos 1919'da gönderdiği yanıtında, İstanbul'dan gelen yanıtlarda Amerikan güdümünün kabulünden söz edildiğini ve yazılan mektuplardan, bu görüşün tanınmış pek çok kişinin düşüncesine uygun olduğunun anlaşıldığını bildirmektedir.
10. 17 Ağustos 1919 tarihli telde ise Ali Fuat Paşa, Kara Vâsif Bey'in yolladığı ek bilgiden söz etmekte ve Amerikan güdümünün kabul edilmesi durumunda İngiliz, Fransız ve İtalyanları çıkarma olanağının doğacağını ve yalnızca Amerikalılarla uğraşmanın daha kolay olacağını düşünlüğü bildirilmektedir.
11. Mustafa Kemal Paşa 20. Kolordu Komutanlığı aracılığıyla Kara Vâsif Bey'e gönderdiği telde; "Sözü edilen Amerikan güdüm ve yardımının pek çok dikkatle incelenmesi, ulusal amacımızla karşılaştırılması pek önemlidir. İstanbul'da çalışanların amacının, ulusal birliğin, yurdun bütünlüğünün, bağımsızlık ve egemenliğinin sağlanması diye anlatıldığına ve gösterildiğine göre, Amerika'nın güdümü kabul edilince bu amaç, dokunulmaz olarak kalabilir mi" diye sormuş ve ulusal onaya bağlanmamış olan kararların, ulusça hiçbir zaman tanınmayacağını kesin bir dille belirtmiştir.)

Şimdi Baylar, Kongrede güdüm işi üzerine yapılan görüşme ve tartışmayı, elden geldiğince orada geçtiği gibi yüce kurulunuza dinletmeye çalışacağım:

Birçok kişi söz aldılar. Kimseye söz vermeden önce, başkanlık yerinden tutanaklara olduğu gibi geçen şu kısa düşünceleri öne sürdüm: "Bu andırdaki konular üzerinde görüşmeye başlamadan önce, kimi noktalara dikkatinizi çekmek isterim. Bu raporda, örneğin Bay Bravn'dan söz edilmekte ve elli bin kişilik bir işçi ordusu getirileceğini söylediği yazılmaktadır."

Baylar, Bay Bravn: "Ben resmî bir kişi olarak görüşmüyorum, bütünü özel olarak görüşüyorum." diyor ve Amerika'nın güdümü kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor! Onun için sözleri, Amerika adına değil, kendi adınadır; güdümün ne olduğunu kendisi de bilmiyor! "Güdüm, siz ne dersiniz odur!" diyor. Bu andırda önemli olarak güdüm sorunu vardır. Bunun üzerinde görüşme açmadan önce on dakika dinlencim (saat: 15.25).

Sonraki oturumda - İlk söz Vâsif Bey'indir dedim. Vâsif Bey ilkin, güdümün tanımı üzerinde uzun bir konuşma yaptı. Sözü başkalarına bırak-

tı. Bir daha söz aldı ve “İlkin genel olarak güdümü kabul edelim de koşulları üzerinde sonradan görüşürüz.” dedi.

Üyelerden Macit Bey adında bir kişi – “Genel kurulca asıl görüşülecek konu, şimdiden sonra yalnız yaşayabilecek miyiz, yaşayamayacak mıyız? Güdümü ne türlü anlayarak güdümcü ile nasıl görüşeceğiz? Güdümcü kim olacaktır? Asıl sorun budur” yollu konuştu. Ben, başkanlık yerinden - “Sanırım bu raporda iki görüş beliriyor: Bunların birincisi, devletin iç ve dış bağımsızlığından vazgeçmemesi ve ikincisi de devlet ve ulusun zararlı dış baskılara karşı bir yardım ve desteğe gereksinmesi bulunup bulunmamasıdır. Asıl duraksamayı gerektiren nokta budur. İzin verilirse, bu nokta üzerinde düşünülmesi için raporu, Öneri Komisyonuna verelim. Sonra da yüce kurulunuza sunalım. Herhalde iç ve dış bağımsızlığımızı yitirmek istemiyoruz.” dedim. Bunun üzerine söz alan Bekir Sami Bey: “Üzerimize aldığımız görev çok ağır ve önemlidir; boş tartışmalara ayıracak hiçbir dakikamız yoktur. Bu andırımız üzerinde görüşelim ve ivedilikle zaman geçirmeksizin bir karara varalım.” dedi. Ben, başkanlık yerinden: “Bu sorunu, Komisyon Başkanı olmak dolayısıyla, açıklayayım (Ben aynı zamanda Öneri Komisyonu Başkanı idim): Bu andırı, Komisyonda okundu ve pek çok görüşüldü, tartışıldı ancak kesin karar oluşturacak bir kanıya varılamadı. Daha önce, genel kurulda okunmaksızın Öneri Komisyonuna verilmişti. Bunun için bir kez de burada okunup genel kurulun görüşü belli olduktan sonra gene Öneri Komisyonuna sunarak kesin kararı vermek istemiştik.” dedim. İsmail Fazıl Paşa (rahmetli) da söz alarak şunları söyledi: “Bekir Sami Bey’in düşüncesine katılırım; yitirecek zamanımız yoktur. Aslına bakılırsa iş de kolaylaşmıştır: Tam bağımsızlık mı, yoksa yabancı bir devletin güdümünü mü isteyeceğiz? Alacağımız karar budur. Böyle önemli, en önemli olan bir işi, bir daha komisyona göndermek ve ondan sonra yeniden genel kurula getirmekle zaman geçirmeyelim. İş uzar. Zamanımız değerlidir. Buna, bugün, yarın ya da öbür gün her durumda genel kurulda bir karar verelim. Komisyonda zaman geçirmeyelim. Çünkü pek önemli bir sorundur.”

Bundan sonra Hâmi Bey söz alarak İsmail Paşa Hazretleri ile Bekir Sami Beyefendi'nin düşüncelerine katıldığını söyledikten sonra “Herhalde bize bir yardım gereklidir; bunun en ilkel kanıtı da devlet gelirlerinin ancak borcumuzun faizini karşılayabilmesidir.” buyurdular.

Bundan sonra, Raif Efendi, güdüme karşı konuştu. İsmail Fâzıl Paşa ona karşılık yollu uzun bir konuşma yaptı. Ondan sonra yeniden Bekir Sami Bey konuştu ve dedi ki: “İsmail Fâzıl Paşa Hazretlerinin her bakımdan katıldığım konuşmasına bir şey ekleyeceğim: Kırım Savaşını, düşmanı yenerek bitirdikten sonra katıldığım Paris Kongresinde, savaş ortaklarımızın

bize yükledikleri o bilinen koşullarla, bu şimdi okunan andırdaki isteklerimiz karşılanacak olursa, hangisinin daha çok bağımsızlığı zedeleyeceği anlaşılır sanırım!”

Bekir Sami Bey’den sonra Hâmi Bey ve Hâmi Bey’den sonra da Refet Bey (Refet Paşa) konuştu. Refet Bey’in söylediği şeydi: “Güdü-mün bağımsızlığı zedelemeyeceği kuşku götürmez iken, kimi arkadaşlarımız: ‘Bağımsız mı kalacağız, yoksa güdümümü kabul edeceğiz?’ yollu bir-takım düşünceler ileri sürüyorlar! Onun için her şeyden önce güdümün ne olduğu anlaşılmalıdır. Bununla birlikte, güdümden söz açmadan önce de zihinleri gıcıklayan bu raporda, bu deyim ne gözle bakıldığını anlamak gerekir. Fâzıl Paşa Hazretleri ‘bağımsızlığı koruma koşulu ile güdüm’ buyuruyorlar. Hâmi Beyefendi’nin güdümlle ilgili olarak verdiği andırı iki bölüme ayrılıyor: Bir gerekçe bölümü var, ondan sonra bir de güdümün tanımıyla ilgili bölüm var... Güdüm sorununu bunlardaki görüşlere göre ele almak için önce bir noktayı anlamak isterim; bu andırının içindekiler genel kurulca görüşülmüş müdür, görüşülmemiş midir?” İsmail Fâzıl Paşa: “Yanlış anlamaya yol açtığından biz üçümüz -yani Fâzıl Paşa, Bekir Sami ve Hâmi Beyler- bu andırını geri alıyoruz. Verilmemiş saydık.” dedi. (Bu andırının müsveddesi de temizi de kendilerinde kalmıştır.)

Başkanlıktan - “Andırı geri alınmıştır.” dedim.

Andırının geri alındığına bakmayarak söz alan Refet Bey, tutanakta beş altı sayfa yer tutan anlaşılır bir söylev verdi. Bu söylevin tutanaktan olduğu gibi aldığım kimi tümceleri, konuşmacının amacını açıklamaya yetecektir sanırım.

Refet Bey diyor ki: “Bizim Amerikan güdümünü yeğlemekten amacımız, bütün toplumları tutsak kılan; yürekleri, vicdanları söndüren İngiliz güdümünden kurtulmak, yumuşak ve ulusların vicdanlarına saygı gösteren Amerika’yı kabul etmektir. Yoksa asıl iş, para sorunu değildir. söz olarak, güdüm ile bağımsızlık birbirine engel şeyler değildir; yalnız, eğer biz gerçekte güçlü olmazsak işte o zaman güdüm altında eziliriz ve o zaman güdüm bizim için bağımsızlığı bozucu olur. Bir de diyelim ki biz içerde ve dışarıda tam bir bağımsızlık isteriz. Ama acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamayacak mıyız? Ondan önce, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı? bunu düşünelim! Şurası kuşku götürmez ki bugün İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan bizi paylaşmak istiyorlar ama eğer biz, bugün bir devletin kefilliği altında bir barış yapacak olursak ileride, uygun koşullar altında bulunur bulunmaz, hemen döner ve kendi çıkarımızı sağlarız. Ama eğer olumsuz bir durum ortaya çıkacak olursa, acaba büsbütün zarar etmiş olmayacak mıyız? Her durumda bir Amerika kefilliğini kabul etmek zorundayız. Yirminci yüzyılda beş yüz milyon lira

borcu, yıkık bir yurdu, pek verimli olmayan bir toprağı ve ancak on, on beş milyon lira geliri olan bir ulus için bir dış yardım olmaksızın yaşamak olanağı bulunmaz! Eğer bundan sonra da bu durumumuzda kalır ve bir dış yardımla kalkınmayacak olursak belki ileride Yunanistan'ın bile saldırılarına karşı kendimizi savunamayız... Tanrı korusun, eğer İzmir Yunanlılarda kalsa ve aramızda bir savaş açılrsa düşmanımız, Yunanistan'dan vapurla asker getirecek durumda iken, acaba biz Erzurum'dan hangi trenlerle ulaştırmamızı yapabileceğiz? Bundan dolayı Amerikan güdümü her şeyden önce bir kefil ve destek bulmak için gereklidir." Konuşmacı sözlerini şöyle bitirdi: "Eğer bu söylediklerimle gelecek görüşmelere bir başlangıç yapabildimse buna sevinirim."

Baylar, bu parlak ve ustaca söylevin, dinleyenlerin düşünce ve kanıları üzerinde yapabileceği yanıtıcı etkinin ölçüsünü kolaylıkla kavrayabilirsiniz... Bunun ardından, gelebilecek olan aynı düşüncedeki konuşmacıların söylevleriyle, Kongre üyelerinin büsbütün zehirlenmesine ortam hazırlamamak ve özel aydınlatma ve uyarılara zaman bulabilmek için, hemen: -On dakika dinlenelim efendim, diyerek oturuma ara verdim (saat: 17:30)

Baylar, bu söylevin son tümceleri dikkat çekicidir. Refet Beyefendi, Yunanlıları İzmir'de geçici sayıyor ve onlarla savaşmakta olduğumuzu kabul etmiyor. Yunanlılar İzmir'de kalırsa ve savaş durumuna girilirse başa çıkamayacağımız kanısında bulunuyor. Bundan sonraki oturumda Bursa delegelerinden Ahmet Nuri Bey, güdüme karşı uzun bir konuşma yaptı. Hâmi Bey buna daha uzun bir konuşma ile karşılık verdi ve gerçekten pek uzun olan konuşmasının sonlarına doğru konuşmasını şu bilgileri vererek pekiştiriyordu: "Ama şimdi biraz da işin kesin bildiğim bir yönünden söz açacağım. İşin bu evresinde ilgili kişi ile kendim görüştüğümden sözlerim yaklaşık değil, kesindir. İstanbul'dan ayrılmadan önce eski Sadrazam İzzet Paşa Hazretlerini görmeğe gitmiştim; kendileri de kesinlikle bir güdümün bizim için gerekli olduğu kanısında idiler; benden de bu konudaki düşüncemi sordular, ben de düşündüklerimi söyledim; birkaç gün sonra beni çağırıp şu sorunu açıkladılar: Suriye ve Adana bölgesinde dolaştıktan sonra İstanbul'a gelip siyasal partilerin görüşlerini öğrenmeye çalışan Amerika Soruşturma Kurulu üyeleri, İzzet Paşa'yı konağında ziyaret ederek Anadolu'daki ulusal örgütün Türk ulusunu temsil ettiğine inandıklarını ve Paşa'yı da -yani İzzet Paşa'yı- bu işe önyak olan bir kişi olarak bildiklerini söylemişler ve "Eğer siz, Erzurum ve Sivas Kongrelerine Amerika'nın güdümünü istetecek olursanız, Amerika da Osmanlı Devleti'nin güdümcülüğünü kabul edecektir." demişler. Paşa, bana bunu anlattıktan sonra, bu ulusun bir savaşa daha gücü kalmadığını ve her durumda böyle bir yola başvurmak zorunda bulunduğumuzu söyledi ve Sivas'a gittiğim zaman oradakilere bu

durumu anlatmamı öğütledi. İzzet Paşa'nın kanısı da bu yolla istenecek bir güdümün yüzde doksan kabul edilebileceği ve yalnız bizim için birtakım koşullar ileri sürmenin zorunlu bulunduğu yolundadır. Hatta Paşa, ulusun isteğine dayanmaksızın Amerika'nın güdümcülüğü kabul etmeyeceğini, Kongrece belirtilecek isteğin Avrupa Devletlerine karşı Amerika için bir dayanak olacağını bile söyledi. Ben bu sorunu İstanbul'dan gizli telle Erzurum'da Rauf Bey'le bildirdim.” “Güdümün kendisinden çok adına takılanlar yok yere kaygıya düşüyorlar, sözcüğün önemi yoktur. Önem, işin özünde ve niteliğindedir. Güdüm altına girdik demeyelim de isterlerse, sonsuza dek yaşayacak devlet olduk! diyelim.”

(Bunun üzerine Vâsıf Bey de söz almış ve Refet Bey'in konuşmasını destekler nitelikte bir konuşma yapmıştır.)

Eylülün dokuzuncu salı günü yapılan toplantıda güdüm konusuna dokunan Rauf Bey'in tutanağa geçen sözleri şudur: “Bu güdüm sorunu üzerine şimdiye dek gerek basın ve gerekse başka çevrelerce birçok sözler söylendi. Yüce kurulunuz, dış destek düşüncesini kabul buyurduysa da bu desteği kimden isteyeceğimiz belirtilmedi. Amerika olduğu kapalı olarak anlatılıyorsa da bence, doğrudan doğruya adının söylenmesinde bir sakınca olamaz.”

Bu sözlere bakılırsa Rauf Bey'in görüşüyle, gerek Sivas Kongresi ve gerek Erzurum Kongresi Genel Kurullarının görüşleri arasında bir yanlış anlama olduğu kuşku götürmez. Rauf Bey'in konuşmasında yorumlanan bu anlayışın, gerek Erzurum ve gerek Sivas Kongreleri bildirilerinin yedinci maddesindeki yazılış özelliğinden doğduğu kanısına varılabilir. Gerçekten, bu maddenin yazılışında, belki güdüm istemede pek ileri giderek sonu gelmez propagandalarıyla kamuoyunu bulandıranları susturmak ve belki bundan daha çok, onların savlarına bir karşılık olmak üzere bir tür özellik vardır. Maddede yazılanlar mantık ışığında okunup incelenince bunların içinde ne güdümü ne de Amerika'nın güdümcülüğünü isteme düşüncesinin bulunmadığı anlaşılır. Bu noktayı açıkça göstermek için söz konusu maddeyi olduğu gibi anımsatmak isterim:

Madde 7- Ulusumuz, bu çağın ülkülerini yüce bilir; teknik, sanayi ve ekonomi durumumuzu ve bize gerekli olanları iyice anlar. Bundan ötürü, devletimizin ve ulusumuzun içte ve dışta bağımsızlığı ve yurdumuzun bütünlüğü korunmak koşuluyla, altıncı maddede belirtilen sınır içinde ulusçuluk ilkelerine saygılı ve yurdumuzu ele geçirme amacı gütmeyen herhangi devletin, teknik, sanayi, ekonomi yardımını sevinçle karşılırsınız ve bu adaletlince, insanca koşulları kapsayan bir barışın da ivedilikle gerçekleşmesi, insanlığın esenliği ve dünyanın rahatlığı adına ulusal isteklerimizin en önemlisidir.

Baylar, bu maddenin hangi noktasında güdüm ve güdümcünün Amerika olacağı düşüncesi vardır? Olsa olsa: “Herhangi devletin teknik, sanayi, iktisat yardımını sevinçle karşılız.” sözlerinden güdüm düşüncesine kapılanlar bulunabilir. Ama güdümün anlamı ve özü elbette bu değildir. Her zaman ve bugün de bu açık anlama göre yapılacak yardımları sevinçle karşılıamaktayız ve karşılız. Sonuçta Ankara-Ereğli ve Fevzipaşa³⁵-Diyarbakır demiryollarının yapılması için bir İsveç grubunun ve Kayseri-Sivas-Turhal yollarının yapılması için de bir Belçika grubunun teknik, sanayi, ekonomi yardımlarını seve seve kabul ettik ve sözgeşi Ankara kentinin ve öbür Anadolu kentlerimizin bir an önce bayındırlaşmasına ve bütün öteki demiryollarımızla karayollarımızın ve limanlarımızın yapımına yardım etmek isteyecek yabancı sermaye sahiplerinin yardımlarını seve seve kabul ederiz. Yeter ki yurdumuza sermaye getireceklerin, devletimizin ve ulusumuzun iç ve dış bağımsızlığını ve yurdumuzun bütünlüğünü zedeleme ereğini güden gizli düşünceleri olmasın. Bu maddede yer alan “ulusçuluk ilkelere saygılı ve yurdumuzu ele geçirme amacı gütmeyen herhangi devlet” sözünden Amerika Devleti anlamı çıkarılmasına yer yoktur. Çünkü bu ilkelere saygılı dünya devleti yalnız Amerika değildir. Örneğin İsveç Devleti, Belçika Devleti de bu nitelikte devletler değil midir? Bu devletlerden herhangi birinin güdümcülüğü de söz konusu olabilir mi? Bir de eğer Amerika Devleti’ne kapalı olarak gönderme yapılmak istenseydi “herhangi devletin” yerine “bir devletin” ya da hiç olmazsa sadece “devletin” sözleriyle yetinmek gerekirdi. Demek ki maddenin açıkladığı koşullar içinde teknik, sanayi, ekonomik yardımın iyiye yorulduğu, bütün devletleri kapsar görüldüğü açıktır.

Baylar, bu güdüm konusundaki görüşümü –ki bundan önce yapılan ve bu dakikada yüce kurulunuzun da bilgi edinmiş bulunduğu bunca yazışma ve tartışmalarımızla kanıtlanmıştır- aylardan beri, gece gündüz yanımda bulunan bir arkadaşın daha anlamamış olduğu düşünülebilir mi? Öyle ise ya Rauf Bey’in öteden beri benimle görüş birliği yoktu ya da görüş birliği vardı da Sivas’ta, İstanbul’dan gelenlerle konuştuktan sonra düşüncesini değiştirmişti. Burasını kestirmek bence güçtür. Şimdi biraz daha Rauf Bey’i dinleyelim. Rauf Bey, sözlerine şöylece devam ediyor: “Ateşkes Antlaşmasının yapıldığı sıralarda Almanlar Barış Antlaşmasını imza etmeyecek sanılırken İngiliz basını kimi gizli şeyleri açığa vurdu. Bunlardan birincisi, Almanya’nın barış antlaşmasını imza edeceği konusuydu. Bu gerçekleşti. İkincisi de Türkiye’nin paylaşılması konusuydu. Bu çok şükür gerçekleşmedi. Buna göre: Konferansın kararı gereğince Kızılırmak’ın doğu yanı Ermenistan sayılarak Amerika koruyuculuğuna veriliyor. Belki Gürcis-

³⁵ Eski adı, Keller

tan'la Azerbaycan da Amerika'ya bırakılıyor deniliyordu. Kızılırmak'ın batısındaki toprakların, İzmir ve İstanbul dışındaki kısımları da denize çıkış kapısı Antalya limanı olmak üzere, Türkiye oluyordu. Bu bölgenin kuzeyi, İtalyan ve Fransız; güneyi de İngiliz koruyuculuğuna ve yönetimine veriliyordu. İzmir'in ele geçirilişi bunların doğruluğunu ortaya koymaya başladı. Demek ki bu tehlike karşısında ülkemiz için en yansız durumda bulunan Amerika'nın yardımını kabul etmek zorundayız. Ben bu kanıdayım.”

Rauf Bey'in düşüncesini anlamak için, bundan sonra daha uzun süren sözlerini dinlemeye bilmem gereklik kaldı mı?

Baylar, pek uzun ve tartışmalı geçen bu güdüm görüşmeleri, güdüm isteyenleri susturacak ortalama bir çözüm yolu bulunarak bitirildi. Hem de bunu öneren yine Rauf Bey oldu: “Amerika'da yıllardan beri bize karşı yapılmakta olan kötüyeyici propagandaların doğurduğu düşünce akımını düzeltmek için, her şeyden önce Amerika Kongresinden ülkemizi inceleyecek ve gerçeği görecek bir kurulu çağırarak.” Bu öneri oybirliğiyle kabul edildi. Kongre Başkanlık Kurulunun imzalarıyla bu yolda bir mektup müsveddesi hazırlandığını anımsıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pekiyi anımsamıyorum. Doğrusu, bu mektuba özel bir önem vermiş değildim.

Baylar, bu arada şunu da söyleyeyim: Belge olarak başvurduğum Kongre tutanakları, Başkanlık Kurulu yazmanlığında bulunan Afyonkarahisar delegesi Şükrü ve güdümü savunan konuşmalarını dinlediğimiz Hâmi Bey'ler eliyle tutulmuş ve Hâmi Bey'in yazısıyla düzgün bir deftere çekilmiştir.

Baylar, Kongre 11 Eylülde sona erdi. 12 Eylülde Sivas halkının da katıldığı bir açikoturum yapılarak kimi söylevler verildi. Kongre görüşmeleri sırasında önemli olarak Mebuslar Meclisinin tez elden seçilmesi ve toplantı yerinin neresi olması gerekeceği konularına değinildi. Ancak şimdi açıklayacağım sorunlar, Kongre görüşmelerini kısa kesmeyi gerektiriyordu. Bu son noktalarla daha sonra Temsilciler Kurulu uğraştı. 9 Eylül 1919 günü toplanmış olan kimi bilgiler Kongreye şöylece açıklandı: “Eskişehir ve Afyonkarahisar'daki İngiliz kuvvetleri iki katına çıkarıldı. General Miln (Milne), Konya'ya geldi. Konya Valisi Cemal Bey ve Ankara Valisi Muhittin Paşa karşı koymakta duraksıyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de Cemal Bey türünden bir adammış. Değerli arkadaşlarımdan böyle durumlar karşısında sert davranmak isteyeceklerini bildiğimden, çabuk ve sert önlemler alınmasını Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa da Kongrenin kendisine olan güvenine dayanarak Kongre adına gereken bildirim ve girişimlerde bulunmuştur. Bu türlü yürütümün yüce kurulunuzca kabul edilmesini rica ediyor. Fuat Paşa, valilere sert uyarılar yapıyor. Bölgelere üst

subaylardan ulusal komutanlar atıyor ve bu komutanlara ulus adına her türlü yetki verilmiştir, diyor.” Kongre öneriyi kabul etti. Bundan sonra açıklamaları şu yönde sürdürdüm.

“Buraya Galip Bey adında bir vali atanmış, geliyormuş ama bunun Harput Valisi Ali Galip Bey mi, yoksa Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey mi olduğu anlaşılamadı. Ancak biz başka bir bilgi elde ettik. Bay Novil (Noel) adında bir İngiliz Binbaşısı, Bedirhanlılardan Kâmuran, Celâdet ve Cemil Beylerle birlikte yanında on beş kadar Kürt atlısı ile Malatya'ya gelmiş ve kendilerini Mutasarrıf Bedirhanlı Halil Bey karşılamıştır. Harput Valisi de bir posta hırsızını izliyor görünerek otomobille Malatya'ya gelmiştir. Bu amaçla bunlara Adıyaman'daki³⁶ birlik de verilmiştir. Amaçlarının Kürtleri, Kürdistan kurmaya söz vererek işlerimizi bozmaya ve bizi öldürtmeye yollamak olduğu anlaşılmış ve karşı önlemlere de başvurulmuştur. Bu arada valiyi ve ötekilerini yakalatmak istiyoruz. Malatya Mutasarrıfı da Kürt aşiretlerini Malatya'ya çağırmıştır. Bunun üzerine On Üçüncü Kolordu bölgesinde işe giriştik. Gereken önlemler alınmıştır. Yarın akşam Harput'tan gönderilen bir birlik, ortalığı karıştıranları tepeleyecektir. Buradaki Kolordu Komutanı da gereken önlemleri almıştır. Malatya'ya ve öbür yerlere de gereken buyruklar verilmiştir.”

Baylar, hemen hemen Sivas Kongresinin toplantı süresince, sinirlerle gerginlik verecek nitelikte haberler almaktan geri kalmıyordum. Ancak aldığım bütün bilgileri olduğu gibi Kongre üyelerine sunmakta yarardan çok sakınca buluyordum. Gördünüz ki şimdi açıklayacağım üzere, gerçekten tehlikeli sayılabilecek nitelikte olan Ali Galip sorunundan da söz ederken sakin bir dil kullanmayı yeğ tutmuştum. Bence en önemli sorun, her türlü güçlüklerle ve tehlikelere göğüs gererek Sivas Kongresi görüşmelerini bir an önce sonuçlu kararlarla bitirmek ve bu kararları yurtda uygulamaya girişmekti. Bu dileğim gerçekleşti. Bütün ülkeyi kapsayan ulusal örgüt tüzüğü'nün ve Genel Kongre Bildirisi'nin hemen basılıp dağıtılması için gereken işler yapıldı. Yalnız beklenenin üstünde yeni olaylar karşısında kaldığından Kongre sona erdiği halde Kongre üyelerinin, durum geliştinceye değin, Sivas'ta kalmalarını uygun gördüm ve gerekirse daha güçlü bir olağanüstü Kongre toplamak için de hazırlıklar yaptım. Ali Galip'in kaçması üzerine Kongre üyelerinin Sivas'ta alıkonulmasından vazgeçildiği gibi, Ferit Paşa Hükümetinin düşmesi üzerine olağanüstü kongre toplamaya da gereklik görülmedi.

³⁶ Eski adı, Hısnımansur

BÖLÜM II

İSTANBUL HÜKÜMETLERİNİN İHANETİ

II.1. DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMETİ DÖNEMİ

Şimdi Baylar, savaş tarihimizde önemli bir olay olan Ali Galip sorunu üzerinde, izin verirseniz, biraz geniş bilgi vereyim.

“Baylar, daha temmuz başında, Erzurum’da bulunduğumuz sırada Celâdet ve Kâmuran Âli adında iki kişinin yabancılarca, pek çok para ile İstanbul’dan Kürdistan’a gönderileceği, bunların türlü yalanlar söyleyerek kafaları karıştırmak ve bize karşı halkı kışkırtmakla görevlendirildikleri ve bir iki gün içinde yola çıktıkları ya da çıkacakları haber alındı. Bu haber üzerine, bunların, sessizce gözetlenmeleri ve tutulmaları gereğini 3 Temmuz gününde Diyarbakır’da On üçüncü Kolordu Komutanına ve ayrıca Kurmay Başkanı olan Halit Bey’e ve Samsun Mutasarrıfına bildirdim. 20 Ağustosta, On Üçüncü Kolordu Komutanına verdiğim buyrukta, söz konusu kişilerin, İstanbul’dan yola çıktıklarının bildirildiğini ve alınacak önlemler arasında özellikle Mardin istasyonunda sıkı bir denetleme yapılmasının uygun olacağını yazdım.

Sivas Kongresinin ikinci günü, yani 6 Eylül gününde, “Bedirhanlı ailesinden Celâdet ve Kamuran ile Diyarbakırlı Cemil Paşaoğlu Ekrem adlarında üç kişinin, yanlarında, eskiden Diyarbakır ilinde bize karşı propaganda yapan bir yabancı subayla birlikte, silahlı Kürtler koruyuculuğunda Elbistan ve Akçadağ³⁷ üzerinden Malatya’ya geldikleri ve mutasarrıf, belediye başkanınca karşılandıkları, On Üçüncü Kolordunun yazısından anlaşılıyor.” 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa’nın 3. Kolordu Komutanlığına bununla ilgili olarak gönderdiği 6 Eylül 1919 gün ve 529 sayılı gizli telinde verilen bilgide: “Yabancı subayın, Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu incelemek üzere İstanbul Hükümetinin izniyle dolaştığını söyledikleri; Malatya’da bulunan atlı alayının, er sayısı az olduğundan bunları yakalamaktan çekindiği; bununla birlikte, bunların hemen yakalanması için İs-

³⁷ Eski adı, Arga

tanbul'a başvurulduğu 13. Kolordudan bildirilmiştir. Bu adamların ne amaçla ve ne görev için nereleri gezecekleri konusundaki bilgisini, Harput Valisinden sordum.” denilmekteydi. Harput Valisi Ali Galip Bey'dir. Bu adamların ne amaçla geldiklerini 3 Temmuzdan beri biliyoruz. Beş-on silahlı Kürt'e karşı bir atlı alayının er sayısı az görülmüş, tutuklamaktan çekinilmiş, asil dikkate değer şey, bunların yakalanması için İstanbul'a başvurulmuş olduğu haberiştir! Bu küçük ve önemsiz gibi görünen noktaları; o zamanki durumu görüşte dikkati çeken düşünce ve anlayış ayrılıklarını gösterdiği için anıyor ve belirtiyorum.

(Atatürk, Söylev'in bu bölümünde, Ali Galip ile yanındaki hainleri yakalatmak için verdiği buyruk ve yönergeleri, aldığı askerî önlemleri, bu konuda karşılaştığı olumsuz durumları, yapılan işbirliği sonucunda hainlerin yakalanmak yerine elden kaçırıldığını ve bu gelişmelere ilişkin yazışmaların ayrıntılarını anlatmakta ve konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

10 Eylülde İlyas Bey'e³⁸ verdiğim yönergede başlıca belirttiğim noktalar:

1. Kaçakların ivedilikle yakalanmaları,
2. Kürtlük akımına hiçbir elverişli alan bırakılmaması,
3. Malatya'da mutasarrıflık görevini Jandarma Komutanı Tevfik Bey'in üstlenmesi; uygun görülecek namuslu ve yurtsever bir kişinin de Harput'a valilik görevine hemen başlaması,
4. Malatya ve Harput'taki Hükümet gücünün, eksiksiz ele alınarak ulusa ve yurda karşı hiçbir davranışa meydan verilmemesi,
5. Kaçaklara uyanların aman verilmeden acımasızca yok edileceğinin duyurulması ve namuslu halka gerçeğin bildirilmesi,
6. Ulusal varlığımızı tehlikeye sokacak olan yabancı askerlere de karşı konulacağına göz önünde bulundurulması gibi önlemlerin ve düzenlenmelerin bildirilmesinden oluşmaktaydı.

Baylar, kaçakların, o çevredeki aşiretlerden birtakım Kürtleri toplayabileceklerini ve Maraş'ta bulunan yabancı birliklerden bile yararlanabileceklerini yüzde yüz olacakmış gibi kabul etmek gerekiyordu. Onun için, alınmış olan düzeni pekiştirmek ve bu işe ayrılmış olan birlikleri artırmak gerekiyordu. Bu amaçla Sivas'tan katıra bindirilmiş bir birlik daha 9 Eylül akşamı Malatya'ya gönderildiği gibi, Üçüncü Kolordu da elden geldiğince, birliklerini güneye indirecek; On Üçüncü Kolordu, izleme işini sağlayacak ve –hainlere kıpırdayacak elverişli bir durum yaratmamak için en geniş ölçüde etkin olmak gerekli olduğundan- Mamahatun'daki atlı alayı da Har-

³⁸ Malatya'da 15. Alay Komutanı

put'a doğru gönderilecekti. Bu konuda 3., 13. ve 15. Kolordu Komutanlarına gereği gibi bildirimler yapıldı ve dileklerde bulunuldu.

Baylar, verdiğimiz yönergeler çerçevesinde kaçakları izletirken, bir yandan da elimize geçen kimi belgeleri gözden geçirelim. Bu belgelerin, olayı ve Ali Galip'in giriştiği işleri, İstanbul Hükümetinin kötülüklerini, her türlü açıklamadan daha iyi belirteceğini sandığımdan, olduğu gibi okunmaları gereksiz görülmez düşüncesindeydim.

(Burada Atatürk, İçişleri Bakanı Adil Bey'in Milli Savunma Bakanı Süleyman Şefik Paşa ile birlikte imzalayıp Elazığ Valisi Ali Galip Bey'e gönderdiği 3 Eylül 1919 tarihli yönergeyi okumuştur. Bu yönergede, yapılan Kongrelerin önemsiz olduğu ancak Avrupa'ya bunu anlatmanın olanaksızlığı vurgulanmakta ve bu nedenle Sivas'ta toplanacak olan yeni Kongrenin durdurulması gerektiği bildirilip bu konuda yapılması gerekenlere yer verilmektedir. Her türlü önlemi almak için İstanbul Hükümetinin de desteğiyle valilik görevine Ali Galip getirilmiştir. Ayrıca Ali Galip'in Sivas'ta yapılacak toplantıya engel olması için buyruğuna, güvenilir iki yüz kişinin verildiği ve oradaki Kürtlerden de 100-150 kadar atlıyı alması gerektiği belirtilmiş ve Ali Galip'in kendisine de bu görevi kimseye söylememesi gerektiği vurgulanmıştır.)

İçişleri Bakanı Adil Bey, Ali Galip Bey'e daha sonra yolladığı 6 ve 9 Eylül 1919 tarihli telyazılarında da Mustafa Kemal Paşa'nın ve arkadaşlarının yakalanması için gereken paranın ildeki maliye kasasından alınmasını ve Sivas'a doğru, bir an önce yola çıkılmasını bildirmiştir. Ali Galip, bunlara verdiği 9 Eylül 1919 tarihli yanıtta şöyle diyor: 'İçinde bulunduğumuz ayın on dördüncü günü yeterince güçle haydutların (yani Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının) yakalanması için Malatya'dan yola çıkmak üzere gerekli önlemler alınmıştır. Tanrının yardımıyla çarpışmada başarı sağlanacağına güvenilsin.)

9-10 Eylül gecesini hükümet konağında yürek çarpıntılı içinde sabaha dek uykusuz geçiren Ali Galip'in, 9 Eylül 1919 günü daha yiğitliğinin üzerinde olduğu ve Tanrı'nın yardımıyla çarpışmada başarı sağlayacağından çok umutlu olduğu bu telden anlaşılıyor.

Baylar, olaydan ve bu belgelerden kendilerine bilgi verilen sivil yönetim başkanlarının, İçişleri Bakanı Adil Bey'e ve komutanların da Milli Savunma Bakanı Süleyman Şefik Paşa'ya güvensizliklerini bildiren teller çekmelerinin uygun olacağı düşünüldü. Herkesin dikkati çekildi.

Sivas Valisi Reşit Paşa'nın teline karşılık veren Adil Bey'in şu sözleri pek şaşılıma ve yadırganmaya değer. Adil Bey, sözünü ettiğim telini şu cümlelerle bitiriyordu: "...Elbette Padişah ve Halife Hazretlerinin yüksek is-

tençlerine uymak gereğini anlarsınız!” Baylar, bir rastlantıyla bu telin alındığı sırada ben de telgrafhanede bulunuyordum. Bir aralık dayanamadım, şu teli yazdım ve çekilmek üzere görevliye verdim:

11 Eylül 1919

İçişleri Bakanı Adil Bey'e

Ulusun düşünce ve dileklerini Padişahına bildirmesine engel oluyorsunuz. Alçaklar, cana kıyıcılar! Düşmanlarla birlik olup ulusa karşı haince düzenler kuruyorsunuz. Ulusun gücünü ve istencini anlamaya gücünüzün yetmeyeceğine kuşkum yoktu. Ancak yurda ve ulusa karşı, haincesine ve bütün gücünüzle uğraşacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve yordakçıları gibi akılsızların bönce ve kuruntuya dayanan sözlerine kapılarak ve Bay Novil gibi ulusumuz ve yurdumuz için zararlı olan yabancılara vicdanınızı satarak işlediğiniz alçaklıkların ulusça yükletilecek sorumluluğunu göz önünde tutunuz. Güvendiğimiz kişilerin ve gücün sonunu öğrendiğiniz zaman kendi sonunuzla karşılaştırmayı unutmayınız.

Mustafa Kemal

Bütün komutanlar ilgililere, gerektiği gibi başvurular. 12 Eylülde değin aldığımız raporlardan kaçakların, 10-11 Eylül gecesi Raka'da geçirdikleri ve 11-12 Eylül gecesi de Raka'nın yarım saat yakınında bir köyde, bir aşiret başkanının yanında geçireceklerinin anlaşıldığı bildiriliyordu. Bu bilgi 20., 15. ve 13. Kolordu Komutanlarına bildirildi.

11 Eylülde ve 11-12 Eylülde Malatya ile telgraf başında yapılan haberleşme, Malatya'da, kesin buyruk ve yönerge almış kişilerin kafalarında hâlâ karışıklık olduğunu gösterir nitelikteydi.

(Atatürk, bu noktada öncelikle Malatya'daki birlik komutanlarıyla yaptığı yazışmalara ve Ali Galip ile yanındakilerin yakalanması için verdiği buyruklara değinmektedir. Bu yazışmalardan birinde, P. Pil (Peel) adında bir İngiliz subayının Malatya'ya gelmiş olduğunu bildiren İlyas Bey'e verdiği yanıtta, bu subayın, memur ve ileri gelenlerle konuşturulmamasını istemekte ve bu subaya, 'kaçak Ali Galip Bey'in yurt hainliğiyle suçlandığının, yakalanır yakalanmaz adalete verileceğinin ve başka türlü bir işlem yapılamayacağını' söylenmesi buyruğunu vermiştir.)

Baylar, alınan önlemler, yapılan düzenlemeler ve özellikle gösterilen hırslı ve sert tutum sonucunda, Ali Galip ve Halil Beylerin kandırmaya çalıştıkları aşiretler dağılmış, umutsuz kalan Ali Galip ilkin Urfa'ya ve oradan Halep'e kaçmıştır. Bay Novil de gözaltında rahatça Elbistan üzerinden

gitmiştir. Ötekiler de birer yol bulup kaçmışlardır. Bu evreleri, daha çok açıklamayı yararlı görmüyorum. Bu konuda söylediklerime ek olarak yayımlanacak olan belgeler okununca bugün ve yarın için uyarıcı sonuçlar çıkarılacağını umarım.

Baylar, Ali Galip'in giriştiği işin, Padişahın ve Ferit Paşa Hükümetinin ve yabancıların ortak bir girişimi olduğuna, bilginize sunduğum belgeleri gördükten sonra, kimsenin kuşkusu kalmaz, sanırım. Bu hainliğin, ortak girişimlerine karşı takınılması gereken tutum açıktır. Ancak karşı girişimde elden geldiğince açık saldırıdan sakınmak, o günün gereği olmakla birlikte, girişim gücünü türlü hedeflere çevirmekten sakınarak bir noktada toplamak, uygun bir davranış olacaktır. Biz de saldırılacak hedef olarak yalnız Ferit Paşa Hükümetini seçtik ve bu işte Padişahın parmağı olduğunu bilmezlikten geldik. Ferit Paşa Hükümetinin, gerçekleri bildirmeyerek Padişahı aldatmakta olduğu tezini tuttuk.

(Atatürk bu noktada, kendi buyruğuyla tüm birlik komutanlarınınca Ferit Paşa'ya telgraflar çekilmiş olduğunu anlatmakta ve en sonunda İstanbul ile ilişkileri kesme aşamasına gelindiğini belirterek, konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

12 Eylül 1919 günü tüm komutanlara ve illere şu genel bildirim yapıldı:

"Bir saate değin, örneği aşağıda bulunan telyazısı, Kongre Genel Kurulunca Sadrazama çekilecektir. Bundan dolayı siz de hemen buna uygun ve bu anlamda birer telyazısı çekiniz ve hemen bildiriniz efendim."

Genel Kongre Kurulu

Saat beşte Sadrazama da bilgi için diye ulaştırılan ve bütün komutanlara, valilere gönderilen bildirim şu idi:

1. Hükümet, ulusun sevgili padişahına dileklerini ulaştırmasını engelleyip onunla bağlantısını kesmekte ve gerçekleşen haince davranışını sürdürmekte direndiğinden, ulus da yasal bir hükümet başa geçinceye dek İstanbul Hükümeti ile yönetim yönünden ilişkisini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta haberleşme ve ulaştırmasını büsbütün kesmeye karar vermiştir. Her yerdeki sivil memurlar, askerî komutanlarla birlikte, bu kararı yerine getirecek ve sonucu Sivas'ta Kongre Genel Kuruluna bildirecektir.

2. İşbu bildirim tüm komutanlara ve sivil yönetim başkanlarına gönderilmiştir.

12.09.1919

Genel Kongre Kurulu

Baylar, ayın on ikinci günü İstanbul Hükümetiyle genel olarak haberleşme ve bağlantı kesildi. Buna uymayan kimi yerler ve bu yerlerle olan tartışmamızı ayrıca açıklayacağım. Ondan önce izin verirseniz, daha önemli sayılması gereken bir sorun üzerinde bilgi sunayım. Bildiğiniz gibi Ferit Paşa Hükümeti, milletvekilleri seçimi için sözde bir buyruk vermişti. Ama içinde bulunduğumuz güne değin, yani Anadolu'nun İstanbul'la bağlantıyı kestiği 12 Eylül gününe dek, bu buyruk uygulanmamıştı. Son durum üzerine en önemli işin milletvekilleri seçimini tez elden sağlamak olacağını çok iyi anlarsınız. Bunun için, 13 Eylülde hemen bu konuyla uğraşılmaya başlandı. Uzun ayrıntılara girmektense, sözünü ettiğim gün (tüm birlik komutanlıklarına, illere, bağımsız sancaklara, belediyelere ve Hakları Koruma dernek merkez kurullarına) gönderilen ilk genel yönergeyi, olduğu gibi bilgimize sunmayı daha yararlı sayarım. Bildirim şudur:

İstanbul Hükümetinin tuttuğu ve sürdürdüğü gerici yönetime ve yaşamakta olduğumuz günlerin büyük korku ve tehlikelerine karşı haklarımızı savunmak ve varlığımızı korumak için Ulusal Meclisin seçilmesini ve toplanmasını sağlamak ve çabuklaştırmak bugünün en önemli işidir.

İstanbul Hükümeti ulusu aldatarak milletvekili seçimlerini aylarca yaptırmamış olduğu gibi, son zamanda verdiği seçim buyruğunun yerine getirilmesini de türlü nedenlerle geciktirmekte ve geri bırakmaktadır. Ferit Paşa'nın, Toros'un ötesindeki illerimizi gözden çıkardığı, Barış Konferansına verdiği nota ile kanıtlanmış; Aydın ilinde Yunanlılarla aramızda sınır çizmeye girişmesi de orada düşman eline düşen yerlerin bir oldubitti biçiminde Yunan topraklarına katılmasını kabul ettiğine kanıt sayılmıştır. Düşmanın akılsızca ve haince siyaset güderek ülkenin ve ulusun bölünüşüne yol açması kesinlikle beklenir. Ulusal Meclis toplanmadan önce Barış Antlaşmasını imza ederek ulusu bir oldubitti karşısında bulundurmamak istediği sanılmaktadır. Bundan dolayı, Genel Kongre, orduyu ve ulusu uyanıklığa çağırır ve aşağıdaki işlerin ivedilikle yapılmasını, ulusun var ya da yok oluşu ile sonuçlanacak önemde saydığını bildirir:

Birincisi- Seçim hazırlıklarının yürürlükteki yasada gösterilen en kısa süre içinde yapılabilmek için Belediyeler ve Hakları Savunma Dernekleri bütün güçleriyle çalışmalıdırlar.

İkincisi- Sancaklardan çıkarılacak milletvekillerinin sayısı, nüfusa göre, hemen saptanarak Temsilciler Kuruluna şimdiden bildirilmelidir. Adaylar sorunu, daha sonra haberleşme ile çözümlenecektir.

Üçüncüsü- Gerek seçim hazırlıkları sırasında, gerek seçim yapılırken gecikmeye yol açacak nedenler şimdiden düşünülerek ortadan kaldırılmalı ve hiçbir gecikmeye yer verilmeyerek en kısa süre içinde seçimlerin sonuçlandırılması.

Bu kararın bölgemizdeki bütün belediyelere ve Hakları Savunma Derneklerine bildirilmesine ve gereğinin tez elden yapılmasına yardım buyurmanız rica olunur.

Temsilciler Kurulu

Ferit Paşa Hükümeti, direnmesini sürdürüyordu. Bilindiği üzere, devrilineceye değin de sürdürdü. Ülkeyi günlerce başsız bırakmak kuşkusuz pek büyük sakıncalar doğururdu. Bundan dolayı, önce ne düşünüldüğünü sormak üzere, sonra da –leri sürülen kimi aykırı görüşlere bakmaksızın-buyruk olarak ilgililere bildirdiğimiz kararları, Eylülün 13-14'üncü gecesi, şöylece saptamış ve yazmışım:

“Kongrece alınması düşünülen önlemleri kapsayan buyruk örneği aşağıda bilginize sunulmuştur: Bu konudaki yüksek görüş ve düşünceleriniz alındıktan sonra Genel Kurulca görüşülerek yürürlüğe konulacaktır. 15.09.1919 günü öğleye değin görüşlerinizi bildirmenizi bekliyoruz efendim.

Ulusal amaçları haincesine yorumlayan ve başka anlamlara çeken; girişimlerimizin ve ulusal ayaklanmamızın yasa dışı olduğunu ilan eden, padişahlık ve halifelik katına karşı ulusun sonsuz bağlılığını yasaya ve türeye uygun her türlü araçla belirtmeye can attığımız halde, Padişah ile ulus arasında bir engel duvarı kuran; halkı birbirine karşı silahlandıran ve birbirini öldürmeye yöneltip kışkırtan İstanbul Hükümeti ile bağlantıyı kesmek zorunda kalan Genel Kongre Kurulu, aşağıdaki kararları size bildirmeyi ödev sayar:

1. Devlet işleri, Padişah Hazretleri adına ve yürürlükteki yasalara göre, eskisi gibi yürütülecektir. Soy ve mezhep ayrılığı gözetilmeksizin halkın canı, malı, ırzı ve her türlü hakları güven altında bulundurulacaktır.
2. Hükümet görevlilerinin kendilerine verilmiş görevleri, ulusun yasal isteklerine göre yürütmeleri doğaldır. Bununla birlikte, görev yapmaktan çekinenlerin özür bildirmeleri, görevden çekilme sayılarak yerlerine uygun görülen kişiler vekil olarak atanacaklardır.
3. Görev sırasında ulusal amaç ve gidişe aykırı davranışları görülecek ve anlaşılacak olanlar, din ve ulusun esenliği adına kesin olarak ağır cezalara çarptırılacaklardır.
4. Görevden çekilmiş memurlardan ve halktan, her kim olursa olsun ulusal kararlara aykırı davranışlarda bulunan ve bozgunculuk aşıl原因anlar da ağır cezalara çarptırılacaklardır.

5. Ülkenin ve ulusun esenliği ve mutluluğu, adalet ve haktanırlıkla ve ülkede dirlik ve güvenin sağlanmasıyla gerçekleşebilir. Bu yolda gereken her türlü önlem alınması, kolordu komutanlarıyla valiliklerden ve bağımsız mutasarrıflıklardan beklenir.
6. Ulusun dileklerinin Padişah Hazretlerine bildirilmesi başarılıktan sonra ulusça inanılıp güvenilecek, yasal bir hükümet kuruluncaya dek, yazışmalar Sivas'taki Genel Kongre Temsilciler Kuruluyla yapılacaktır.
7. İşbu kararlar, bütün ulusal örgütlerin merkezlerine bildirilecek ve halka duyurulacaktır.”

Mustafa Kemal

Baylar, bilginize sunduğum bu son genelgemiz üzerine, kimi hafif kimi de oldukça ağır karşı görüşler, direnmeler ve dahası, karşı girişimler ve korkutmalarla bile karşılaştık. Karşı görüşler ve yermeler, yalnız son genelgemiz içeriği üzerinde de kalmadı. Bununla ilgili olarak, daha başka noktaları da kapsadı. Bu konuda yüksek kurulunuzu özel olarak aydınlatmak için bu yolda geçmiş olan yazışmalardan bir bölümünü kısaca sunmama izin vermenizi rica ederim.

(Söylev'in bu bölümünde Atatürk, İstanbul Hükümeti ile ilişkiyi kesme konusunda Erzincan Hakları Savunma Derneği, Diyarbakır 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey, Erzurum Merkez Kurulu, Malatya'daki İlyas Bey, Sivas Hakları Savunma Derneği, Temsilciler Kurulu üyesi ve birçok çağrıya karşın Sivas Kongresine gelmemiş olan Servet Bey ve 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa gibi kişi ve kurumların kaygılarına, düşüncelerine, direnmelerine ve kendisinin bunlara verdiği yanıtlara, belgelere dayalı olarak yer vermiştir.)

Bu tartışmalar üzerinde daha birçok sorular soruldu ve açıklamalar yapıldı. Üstelik “Hakları Savunma Kurulunun Trabzon Merkezi” uydurma imzasıyla, başka illere bizi yeren teller de çekildiği görüldü. On beş gün sonra da Trabzon'dan bir tel aldık. Ama Servet Bey'den değil... Olduğu gibi bildirirsem durum anlaşılır.

Sivas'ta Temsilciler Kurulu Adına
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Trabzon Belediye Kurulunun, örneği aşağıda bulunan telyazısı İstanbul'a şimdi çekiliyor. Bir örneğinin de 15. Kolordu Komutanlığına yazdırıldığı bilgilerinize sunulur.

1 Ekim 1919

Mevki Komutanı
Ali Rıza

Örnek

İstanbul, Sadrazam Ferit Paşa Hazretleri'ne

Bugüne dek Anadolu'dan yükselen ulusal çığılı Trabzon, kendisine özgü ağırbaşlılıkla inceledi ve izledi. Ülke bu duruma daha çok katlanamaz. Yurt sevginiz varsa artık görevinizi bırakınız Paşa Hazretleri.

Belediye Başkanı	Üye	Üye	Üye
Hüseyin	Ahmet	Mehmet Avni	Mehmet Salih
Üye	Üye	Üye	Üye
Hüsünü	Temel	Mehmet	Şefik

Kâzım Karabekir Paşa'dan 17 Eylül 1919 günü de kişiye özel bir gizli tel aldım. Pek içten ve kardeşçe bir dille yazılmış olan bu telde bir iki uyarma vardı. Kâzım Karabekir Paşa: "Paşam!" diyor, "Sivas'tan gelen bildirimler ve genelgeler, kimi zaman Temsilciler Kurulu adına kimi zaman da doğrudan doğruya sizden geliyor. 10 Eylül 1919 günü, İstanbul'daki Hükümete doğrudan doğruya bildirim yaptığımız ve uyarma yazıları yolladığınız olmuştur. Şuna inanmalısınız ki böyle imzanızla yaptığımız bildirimler, sizi çok sevgi ve saygıyla sevenler arasında bile, büyük bir içtenlik ve düşünce esenliği ile eleştiriliyor... Bunun ne denli etkili olacağını ve tepkilere yol açacağını çok iyi bilirsiniz. Bu bakımdan Temsilciler Kurulu ve Kongre kararlarının her zaman imzasız, yalnızca Temsilciler Kurulu diye yayılmasını rica ederim." Telyazısı şu sözlerle son buluyordu. "Yüksek kişiliğinizin, elbette ortada tek başına görülmemesi ülke yararı bakımından gereklidir. Oy birliği ile (bu işte oyları toplanan kişilerin ya da kurulun bugüne değin öğrenilememiştir.) bilginize sunulan bu dileklerimin iyi karşılanacağına inanıyorum, ellerinizden öperim."

Kâzım Karabekir Paşa'yı gerçekten duraksattığını ve bizi eleştirmeye dek götürdüğünü gördüğümüz noktaları elden geldiğince belirgin olarak yorumlamanın ve açıklamanın gerekli olduğu besbellidir. O günlerdeki duygu ve düşüncelerimden esinlenen görüşlerimi, bugünün yeni etkilerine kendimi kaptırmaktan çekinerek belirtmek için, o gün verdiğim karşılığı olduğu gibi bilginize sunmayı yeğlerim.

19 Eylül 1919

On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Paşa Hazretleri'ne

Sayın Kardeşim,

Derin bir içtenliğe dayandığından kuşku duymadığım kanılarınızı açık ve kardeşçe bir dille bildirmiş olmanız, kardeşlik bağlarımızı pekiştirmiş ve beni yürekte sevindirmiştir. Aklınıza gelen sakıncaları çok iyi anlıyorum. 10 Eylül günü Hükümete doğrudan doğruya yazılmış bir bildirim yok-

tur. Yalnız telgrafhanede bulunduğum bir sırada İçişleri Bakanı Adil Bey'le makine başında bir rastlantı sonucu karşı karşıya geliverdik. Onun Sivas Valisi Reşit Paşa'ya verdiği yersiz karşılıklar üzerine, ben de ona karşı, salt kişisel olmak üzere, bildiğiniz biraz sertçe uyarılarda bulundum. Bu, basbayağı bir konuşma biçiminde olup geçmiştir. Bundan başka gerek hükümete gerek Padişaha, gerekse yabancılara başvurularımızda hep "Kongre Kurulu" ya da "Temsilciler Kurulu" sözleri, imza yerine geçmiştir. Yalnız Amerika Senatosuna yazılan ve sizin de bildiğiniz bir mektuba Kongre kararıyla beş kişi imza koymuştur ki bu arada benim de imzam vardır. İçerde yapılan açık yazışmalara gelince bunda da "Temsilciler Kurulu" sözlerini imza yerine kullanmakta idik. Ancak bunun kimi çevrelerde kötü etki yaptığı, güvensizliğe yol açtığı görüldü. Gerçekten böyle genel bir deyimim bildirdiği kişiler ve güç gizli kalıyor. Ortada sorumlu kimdir? (...) İşte bu nedenlerden dolayı, bu imza işi siz kardeşimin bildirmenizden önce, Temsilciler Kurulunda görüşülmüştü. Temsilciler Kurulunun gizli bir komitenin yürütme kurulu olmayıp hükümetten resmî izin almış, yasal ve türeye uygun bir derneğin temsilcilerinden meydana gelmiş olması dolayısıyla, ilgili yasaya uyularak kararları ve bildirimleri sorumlu bir kişinin imzalaması zorunlu görülmüştü. Temsilciler Kurulunun bildirim ve yayımlarını genel ve belirsiz bir ad altında yaparak düşeceği yasa dışı durumdan doğacak sakıncalar, bu bildirim ve yayımlara imza atılması üzerine ulusal akıma karşı olanların yapmakta oldukları zararlı propagandalara katabilecekleri zarardan üstün görüldü ve sonuç olarak, bildirim ve yayımlara imza atılması, oy birliği ile karar altına alındı. Bu karar alındığı halde, bu kez yaptığımız kardeşçe uyarma üzerine, sorunun bir daha görüşülmesini Temsilciler Kuruluna önerdim. Daha önce ileri sürülmüş olan gerekçe ve düşüncelerden dolayı, yazılan şeylerin, Temsilciler Kurulu kararıyla olduğu açıklanmak üzere yazılmasına oy birliğiyle karar verdiler. Kendimle ilgili bulunduğundan, bu görüşmelerde yansız kalmayı uygun gördüm. İlke olarak, bir kişinin imza etmesi kabul edildikten sonra, benim yerime başka bir kişinin imza etmesi söz konusu oldu. Bu noktada, Kurulun ileri sürdüğü sakıncalar şunlardır: Bütün dünya, benim bu işin içinde bulunduğumu bilir. Bugün başka bir kişinin imzasıyla bildirimler yapmaya başlanınca ve benim adımın ortadan kalkmasıyla, ya aramızda bir bozuşma ve ayrılık olduğu sanılacak ya da herhangi bir kişi imza eylediği halde benim ortaya çıkmaktan çekinir, yasal olmayan bir durumda bulunduğum ve böylelikle, yapılan işlerin de yasal olmadığı sanısına düşülecektir. Bundan başka, kamuya inan ve güven verici başka bir arkadaşımız, imzasıyla ortaya çıkınca, bugün benim için düşünülen sakıncalar o arkadaşımız için de düşünülecektir. O zaman onun da çekilip başka birinin imza atmaya başlaması gibi sonunda bizim için güçsüzlük belirtisi olacak bir sıra gütmek gerekecektir. Bilmem böyle bir tutu-

mu ne ölçüde uygun bulursunuz? (...) Benim, kamu yararına ve geniş kapsamlı olan işlerimizde kendi görüşlerime göre değil, bütün değerli arkadaşlarımın candan ve gönülden birliği ile çalışmayı yeğlediğimi, siz kardeşim de kabul edersiniz. Bununla birlikte bu konuda başkaca düşünceleriniz olursa bildirmenizi siz kardeşimden bekler, üstün saygı ve içtenlikle gözlerinizden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

Baylar, İstanbul Hükümetiyle yazışmayı kestiğimiz 12 Eylül 1919 gününden sonra Ferit Paşa Hükümetinin düştüğü güne dek değişik zamanlarda Padişaha, yabancı devlet temsilcilerine, İstanbul Belediyesine ve bütün basına çeşitli andırı ve bildiriler yazıldı. 20 Eylül 1919 günlü, Sadrazam Damat Ferit imzalı bir genel bildirim ile Padişahın da bir bildirisinin yayımlandığını anımsayacaksınız. Bu bildirinön önemli yerlerini bir daha anımsatmak isterim. Bunları sıra ile göstereceğim:

1. Hükümetin izlediği siyaset sonucunda, İzmir'de geçen acıklı olaylar, Avrupa'daki uygar devlet ve ulusların dikkatlerini çekti ve kardeşlik duygularını uyandırdı.
2. Bir özel kurul, olay yerinde yansız olarak soruşturmaya başladı. Hakkımız uygarlık dünyasının gözleri önünde belirmektedir.
3. Ulusal birliğimizi bozacak hiçbir karar ve öneri olmadı.
4. Kimi kimselerce, sözde halk ile hükümet arasında karşıtlık olduğu ilan ediliyor.
5. Bu durum, yasa koşullarına uygun olarak bir an önce yapılmasını istediğimiz seçimleri de geri bıraktığı gibi barışın yaklaşmakta bulunduğu bir sırada, varlığı çok gerekli olan Millet Meclisinin toplanmasını da geciktirecektir.
6. Bugün bütün ulusumdan beklediğim, Hükümetin buyruklarına tam uymaktır.
7. Büyük devletlerin adalet duyguları, Avrupa ve Amerika kamuoyunun ılımlı davranışı, durumumuzu ve onurumuzu koruyacak bir barışa yakında kavuşmak umudumu sağlamlaştırmaktadır.

Bilirsiniz ki bu bildirinön yayımlanması bizim, ülke ile İstanbul Hükümeti arasında yazışmayı ve ilişkiyi kestiğimiz ve bunda direnmekte bulunduğumuz günlerde oluyor. Her halde, verdiğimiz yönerge ve genel buyruklara uyulsa, hiçbir yerden alınmaması ve halka okutturulmaması gerekirdi. Oysa karar ve bildirilerimize uyulmayarak ve görüşümüze büsbütün aykırı olarak bu bildirinön kimi yerlerce alındığı, şimdi bilginize sunacağım bir telyazısından anlaşıldı.

(Burada, Karabekir Paşa'nın Trabzon Mevki Komutanına yazdığı ve bu bildirisinin yayılması yolundaki düşüncelerini içeren bir teline yer veren Atatürk; Kâzım Karabekir Paşa'ya bu bildirisinin yayılması için aracılık yapmayı doğru bulmadığını, ancak, her merkezden İstanbul'a bir tel çekilmesinin daha uygun olacağını bildirmekte ve sözlerini şöyle sürdürmektedir:)

Padişahın bu bildirisinin, ulus üzerinde yapacağı kuşku götürmeyen kötü etkilerin bir ölçüde önüne geçebilmek için, söz konusu bildirisinin içindekileri yalanlamaya ve etkisiz bırakmaya yarayacak nitelikte Padişaha bir karşılık yazmayı ve bunu yurtta dağıtıp yayarak okutturmayı tek çıkar yol olarak düşündük ve öyle yaptık.

(Atatürk Söylev'in bu bölümünde, ulusal girişim ve kararların gereği gibi yürütülmediği Trabzon'da ulusal örgütlenmeyi sağlayabilmek için Yarbay Halit Bey'in görevlendirildiğini ve Karabekir Paşa'nın bu görevlendirmeye karşılıklı bir tutumla yaklaştığını anlatmaktadır. Öte yandan Ferit Paşa Hükümetinden dolayı pek çok sorunla karşılaştığı da vurgulanmakta ve bu sorunlara bazı örnekler verilmektedir. İstanbul Hükümetince Dersim Mutasarrıflığına atanan Osman Nuri Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey, Niğde Mutasarrıfı, Saymanı ve Komiserinin tutuklanmaları bu örnekler arasında sayılabilir. Atatürk daha sonra, İstanbul Hükümetinin Kastamonu Valisini değiştirmesi sonucunda çıkan olayları ayrıntılı bir biçimde ele almakta ve Kastamonu'daki birlik komutanı Albay Osman Bey ile yaptığı yazışmalarına yer vermektedir. Kendisine 16-17 Eylülde çekmiş olduğu şu teli okuyarak sözlerini şöyle sürdürmektedir:)

Önlemlerinizde ve işlerinizde başarılar dilerim. Bize durumunuzdan ve gelmekte olan valinin tutuklandığından bilgi vermenizi bekleriz.

Mustafa Kemal

Ferit Bey, Vali Vekili; Albay Osman Bey, Kastamonu ve dolayları Komutanı olarak çalışmaya başladıktan bir iki gün sonra, kendilerini yeniden telgraf başına çağırarak bilgi istemiştim. İstanbul'dan gereken yerlere, istenildiği gibi halkın imzası altında teller yazıldığı ve bütün illerle ve sancaklara da bu tellerin gönderildiği bildirilmekle birlikte, birtakım sorular da soruluyordu. Bu arada "Halk diyormuş ki:

1. Başka illerin kamuoyu bizimle birlik değiller midir?
2. Bu olağan dışı durum ne zamana dek sürecektir?
3. Hükümetin direnmesine karşı ne gibi önlem alındı? Bizi aydınlatmak iyiliğinde bulununuz Paşam!"

Halktan geliyormuşçasına sorulan bu soruların Vali Vekili ve Komutan Beylerin de kafalarında yer etmekte olduğunu düşünmek, ona göre karşılık vermek zorunluymuştu. Bundan dolayı Sivas- Kastamonu telini saatlerce tutan uzun bilgi verildi ve açıklamalar yapıldı. Bu açıklamaları şöylece özetleyebilirim:

1. Ulusal tepki yurdun her köşesinde sarsılmaz ve ateşli olarak vardır. Bütün illerin en ufak köylerine değin halk ve en ufak birliğine değin bütün ordularımız baştan aşağı duyarlı ve tam birlik olarak kendilerine bildirilen kararları uygulamakta ve yürütmektedirler ve halkın ikinci ve üçüncü sorularına yanıt olmak üzere de:

2. Ne zaman ki Kastamonu halkı, bu durumu olağan dışı bulup kaygıya düşmekten kurtulacak ve amacımızı gerçekleştirinceye dek dayanmakta kararsızlık belirtisi göstermeyecektir; işte o zaman bu olağan dışı durum kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Hükümetin direnmesi olağandır. Buna karşı başka önlem almadan önce, ilk önlemimizi gereği gibi ve her yerde kesinlikle uygulama yollarını düşünelim. Örneğin: Bolu durumu üzerine ne yapılmıştır? Bolu kesimine dek bütün yerlerin İstanbul'la resmî iletişiminin kesildiğine güvenebilir miyiz? Bununla ilgili olarak beklediğimiz bilgi daha gelmedi. İşte bu dediğim önlem İstanbul'a değin yayılabilirse Hükümetin direnme gücü kalmayacağını sanırım. Ama bundan sonra da gene çok bilinçsizce ve çok bönce bir direnmeyi sürdürmek isterlerse, elbette daha etkili önlemler uygulanabilir.

(Sonra edinilen bilgilerden, Yeni Valinin -İçişleri Bakanından- Zonguldak'ta kalması yönünde buyruk aldığı, ancak barınamayınca İstanbul'a döndüğü öğrenilmiştir.)

Sırası gelince bildirmiştim ki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Kongre adına, kimi kararlar ve önlemler almıştı. Ali Fuat Paşa'ya Kongrece "Batı Anadolu Ulusal Güçler Komutanı" diye bir san verildi. Paşa, Eskişehir ve dolaylarını ulusal bir bölge sayıp komutanlığına Süvari Yarbayı Atıf Bey'i; Afyonkarahisar dolaylarını da ulusal bir bölge sayıp komutanlığına 23. Tümen Komutanı Ömer Lûtfi Bey'i atamıştı. Bu tümen ile Anadolu'ya geldiğimizden daha ilk günlerinde ilgilenildiğini o günlerle ilgili konuşmalarım sırasında söylemiştim. İstanbul Hükümeti Fuat Paşa'nın yerine Hamdi Paşa'yı atamış ve göndermişti. Hamdi Paşa, Eskişehir'e dek geldi. Orada, kendisine 16 Eylülde İstanbul'a dönmesi gerektiği bildirildi.

İngilizler, Eskişehir Bölgesi Ulusal Güçler Komutanı olan Atıf Bey'i tutuklayıp İstanbul'a gönderdiler. Ulusal Güçler Komutanı olan bir kişinin kendini kolaylıkla düşman eline düşürmeyecek önlemleri almış olması gerekirdi. Bu konudaki dikkatsizlik ve önlemsizlik, kendisini kurtarmak için uzun süre üst üste girişimlerde bulunmamızı gerektirdi. Bilirsiniz, o sırada

Eskişehir’de İngiliz birlikleri vardı. Fuat Paşa toplayabildiği Ulusal Güçler ile birlikte Eskişehir’e yakın Cemşit denilen yere gitmişti. Eskişehir’i uzaktan sardı. Eskişehir’de bulunan Anlaşma Birlikleri Komutanı General’un Soli Flud (Solly Flood) Fuat Paşa’ya gönderdiği bir mektupta kullanılan deyimler ve Ulusal Güçlerimizi niteleyişi; komutanlarımızın ve Ulusal Güçlerimizin yüksek onur ve özsaygılarına karşı bir saldırı sayıldığından ve adı geçen Generalin hak ve yetkisi dışında görüldüğünden, bu konu üzerine İstanbul’da bulunan Anlaşma Devletleri siyasal temsilcilerinin bir andırı ile dikkatleri çekilmişti. 25 Eylül 1919 günü General Soli Flud’un Fuat Paşa’ya gönderdiği bir kurul –ki bir kurmay binbaşı ile Eskişehir’deki İngiliz denetleme subayından meydana gelmişti- İngilizlerin içişlerimize ve ulusal hareketimize hiç karışmayacaklarına söz verdi. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifon’da bulunan birliklerinin geriye alınmasına memnun olup olmayacağını sormuşlardı. Elbette, pek memnun olacağımızı bildirmiştik. Gerçekten oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıkları ile birlikte önce, Samsun’a çektiler. Sonra oradan da İstanbul’a götürdüler. Eskişehir’de üstünlük sağladıktan sonra, Fuat Paşa’yı, Bilecik ve Bursa dolaylarına göndermeyi düşünüyorlardık.

Baylar, Konya’da Vali Bulunan Cemal Bey, Ferit Paşa Hükümetinin Anadolu’da önemli bir dayanak noktası durumuna girdi. Konya’da Ordu Müfettişi olan Cemal Paşa’nın İstanbul’a gidip gelememesi, orada bulunan Kolordu Komutanı Selahattin Bey’in kararsızca davranışları ve sonunda habersizce İstanbul’a çekilip gitmesi, Konya ve dolaylarını Vali Cemal Bey’in etkisi altında bırakmıştı. Oraya, amacı yakından anlamış bir kişinin gönderilmesi gerekiyordu. Sivas’ta yanımızda bulunan Refet Bey’in gönderilmesi, uygun görüldü. Refet Bey yola çıktı. Konya’da Temsilciler Kurulunca gönderilen bir komutanın gelmekte olduğu haber alınınca, yurtsever kişiler canlanmış; öte yandan da Vali Cemal Bey cezaevinde ne kadar kanlı katil, ne kadar tutuklu varsa hepsini çıkarıp silahlandırarak kendisine bir güç sağlamak istemişti. Ancak Konya’nın sayın halkı, bu alçakça davranışa karşı ayaklanarak, yurtseverliğin gerektirdiğini yapmaya karar vermiş ve bunu sezen Cemal Bey, 26 Eylülde İstanbul’a kaçmıştır. Halk, belediye dairesinde toplanarak Hoca Vehbi Efendi’yi vali vekilliğine getirmişti.

(Atatürk burada, Albay Refet Bey’in istediği 2. Ordu Müfettişliği unvan ve yetkisinin yerinde olmadığını belirtmekte ve konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, her yeri çalışmaya ve ulusal örgütler kurmaya yöneltmek için uğraşırken İstanbul Hükümetinin isteklerine hizmet eden kimi sivil örgütlerin baş yöneticilerinin sözde ruhsal gözdağı veren telyazılarını da alı-

yorduk. Örneğin; Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza adında biri, yaptıklarımızın Anlaşma Devletleri'ne saldırı sayıldığını ve bu yüzden bütün Osmanlı ülkesinin Anlaşma Devletleri askerlerince ele geçirileceğini, böylelikle Türk Hükümetine son verileceğini, ilgililerle görüşerek öğrendiğini bildiriyor ve İstanbul Hükümeti ile anlaşmamızı öneriyordu. Bu telin mutasarrıfa yabancılarca yazdırıldığına kuşku yoktu. Buna, elbette gereği gibi karşılık verildi.

Baylar, anımsarsınız ki yurdumuzda ve Kafkasya'da inceleme yapmak üzere Amerika Hükümeti, General Harbord'un başkanlığı altında bir kurul göndermişti. Bu kurul Sivas'a geldi. 22 Eylül 1919 günü General Harbord ile uzun uzadıya görüşmelerde bulunduk. Generale, ulusal ayaklanmanın amacı ve ereği, ulusal örgüt ve birliğin ortaya çıkış nedeni, Müslüman olmayan azınlıklara karşı olan duygular, yabancıların ülkemizde yıkıcı propagandaları ve işleri üzerine geniş ve kanıtlı açıklamada bulundum. Generalin kimi beklenmedik sorularıyla karşılaştım. Örneğin; Ulus düşünülebilen her türlü girişim ve özveride bulunduktan sonra da başarı elde edilemezse ne yapacaksın? sorusuna verdiğim karşılıktaki –yanlış anımsamıyorsa- demiştim ki: Bir ulus varlığını ve bağımsızlığını korumak için düşünülebilen girişim ve özveriyi yaptıktan sonra başarır. Ya başarmazsa demek, o ulusu ölmüş saymak demektir. Öyle ise, ulus yaşadıkça ve özverili girişimlerini sürdürdükçe başarısızlık söz konusu olamaz.

Generalin sorduğu sorudan asıl amacın ne olabileceğini araştırmak istemedim. Ama verdiğim karşılığı onun beğendiğini bugün yeri gelmişken söylemek isterim.

Baylar, Eylülün 25. günü akşamı, Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutan Vekili Mahmut Bey'den aldığım bir gizli telde şunlar bildiriliyordu:

(Atatürk, Söylev'in bu noktasında Selanik'ten tanıyıp sevdiği ve aynı zamanda bir tarikat üyesi de olan Abdülkerim Paşa'nın, kendisine İstanbul Hükümeti ile Ulusal Güçler arasında arabuluculuk yapmayı önerdiğini anlatmakta, bu öneriye yönelik yazışmaların ayrıntılarına değinmekte ve bu girişimin herhangi bir sonuç vermediğini bildirmektedir. Kerim Paşa ise bu yazışmaları ve bunlardan doğan sonuçları doğal olarak Padişaha da bildirmiş ve Ferit Paşa Hükümetinin direnci iyice kırılmıştır. Bu noktaya geldikten sonra; Atatürk elbette, Padişah ile görüşmek isteyen Ali Galip, Servet ve Zeki Beylere de engel olduğunu belirtmekte ve sözlerini şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, bu son söylediklerimle bir gerçek üzerinde daha sizleri aydınlatmak isterim. Trabzon Valisi Galip Bey ile Zeki Bey'in, Saray ve Ferit Paşa ile ilişkileri vardır. Bir kurul olarak İstanbul'a gitmek istemelerinin, ulusal amaca hizmet için olmayıp İstanbul'da gerekenleri aydınlatmak ve

kimi önlemler önermek ve yeni buyruklar almak gibi ereklere dayandığından, bence kuşkulandırmaya yer yoktu. Nitekim Zeki Bey daha sonra İstanbul'a gittiğinde arkadan yeterince para ve cephane yollamaya söz verilerek ve özel yönerge ile Trabzon ve Gümüşhane dolaylarında, örgütler kurmak üzere gönderilmiştir. Adı geçeni İnebolu'da tutuklatarak Ankara'ya getirmiştik. Bana, bu söylediklerimin tümünü itiraf etti. Yalnız, sözde İstanbul'u aldattığını, alacağı para ve silahları bize teslim etmek isteğinde bulunduğunu söyledi. Buna, o gün ve dahası, bugün bile inanacak kolay kandırılabilen kimseler bulunabilir mi? Bununla birlikte ben, bu kişiyi Erzurum Kongresi ile ilişkisine saygı gösterip yalnız gerekli uyarma ve öğütlemelerle yetinerek salıvermişim.

Baylar, İstanbul Hükümetince, Kolordu Komutanı olarak Konya'ya gönderilen Sait Paşa'yı 30 Eylülde İstanbul'a geri gönderdik. Konya Valisi kaçak Cemal Bey'in, kaçmadan önce düzenlediği ilk bozkır olayının önüne geçmek için, Yirminci Kolordu ve Niğde'deki On birinci Tümenin aracılık ve yardımlarıyla gereken önlemler alındı ve İstanbul'un beklediği kötülüğü durdurduk. Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmit dolaylarında kurulmasına çalışılan Ulusal Güçler, eylül ayının son günlerinde büyük duyarlık göstermeye başladı ve o çevrelerdeki Ulusal Güçlerin başkanları, Hükümet çekilmekte direnirse İstanbul'a yürümeye hazır bulduklarını bildiriyorlardı. Bu durumu, 28 Eylülde, bütün yurda ve elbette İstanbul'a da genelge ile bildirdik. Ancak İzmit kentinde 2 Ekim günü olumsuz denebilecek yeni bir durum karşısında kaldık. O sırada İzmit Mutasarrıfı, Suat Bey adında bir kişi idi. Kendisini telgraf başına çağırdık. Son günlerdeki bildirimlerimizin tümü alınarak gereğinin yapıp yapılmadığını sordum. Mutasarrıf Bey yaptığı açıklamada diyordu ki: "Bildirimleri aldım. Anlaşmazlık ve karşıtlık olmaması için, halkı serbest bırakarak dinlemeyi, en doğru bir tutum olarak gördüm. Olumsuz söylentiler vardır. Temsilciler Kurulundan açıklama istemek ve özellikle amacın, İttihat Hükümetini önceki biçimde diriltmek olup olmadığını kesin olarak anlamak istemektedirler. Ben en yansız bir adam olmak üzere düzeni ve güvenliği korumakla yükümlüyüm. Ben her kim ve her ne için olursa olsun, sonucu bilinmeyen bir serüvene başkalarını sürüklemeyi doğru görmem. Ölçülü ve ağır davranılması düşüncesinde olduğumu tam bir tecrübem üzerine bilginize sunarım."

Verdiğim yanıt tam olarak şöyleydi:

Sivas, 2 Ekim 1919

Suat Bey'e

İzmit'te en küçük anlaşmazlığa ve karışıklığa meydan vermemek, temel göreviniz olduğu gibi bizim de özellikle rica ettiğimiz bir iştir. Örgütlerimiz ve ulusal eylemimizin yasal amacını ve niteliğini gerek size ve gerek

İzmit'te birçok kişiye ve bütün dünyaya karşı yazdığımız ve yazmakta bulunduğumuz bildiri ve açıklamalarla, en kinci düşmanlarımıza bile anlatmış olduğumuza kuşkumuz kalmamıştır. Artık ancak ayak takımının söylentisinden başka bir niteliği olmayan dedikoduların karar vermede etkili olabileceğine olanak vermiyoruz. Bundan başka, halkın sorup öğrenmeyi gerekli gördüğü noktalar vardysa, bunlar neden hemen sorulup çözümlenmemiş bulunuyor? Siz yansız durumda kalmayı yeğ görüyorsunuz. Oysa tutumunuz hiçbir zaman yansızlık olamaz. Çünkü siz ulusun yasal ayaklanmasına karşı yansızlığınızı ileri sürdüğünüz halde, haince davranışlarıyla yasa dışı olan ve aslında yok sayılan Ferit Paşa Hükümetinin memurluğunu yapıyorsunuz. İttihatçılığın diriltilmesiyle uğraşacak dar görüşlülerden olmadığımızı siz pek güzel anlayabilirsiniz. Size, pek temiz duygularla fakat bütün kesinliği ile şunu bildiririm ki siz artık Ferit Paşa Hükümetine güven beslemiyorsanız bunu, İçişleri Bakanlığına resmî olarak bildirmelisiniz. Eğer ulusun buyruk ve isteğine aykırı olarak Ferit Paşa Hükümetine güveniniz varsa İzmit'in sayın halkını, yasal ve ulusal eyleminde serbest bırakmak üzere hemen görevinizden ayrılıp İstanbul'a gidiniz. Bu iki noktadan herhangi birine uymazsanız, sizin için doğabilecek durumun yaratıcısı ve sorumlusu yine siz olacağınızı tam bir içtenlikle bildirmeyi bir vicdan görevi sayarım.

Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal

Mutasarrıf Bey'in: "Kulunuzu soğukkanlılıkla dinleyiniz efendim; ben iyi anlatamadım. Amacınızın yüceliği ve yasallığı üzerine hiç söz söyleyemez." cümleleriyle başlayan yanıtında, yazılan satırlar: "Bizi yarınki cuma namazı toplantısına dek, kendi hâlimize bırakınız. Ferit Paşa'ya, kim bilir kaç kez kalemle saldıran beni ne denli kötü gözle görüyorsunuz efendim?" cümleleriyle sona eriyordu. Bunun üzerine, ertesi günkü cuma namazı toplantısına değin bekleyeceğimizi bildirmek için yazdığım telyazısına, şu iki cümleyi ekledim: "Sizi kötü gözle gördüğümü sanmanız doğru değildir. Çünkü vicdanımız sızlamaksızın varabileceğimiz yargılar, ancak gerçek sonuçların alınmasına bağlıdır efendim."

O günlerde İzmit'te, Albay Asım Bey adında bir kişi, tümen komutanı olarak bulunuyordu. Asım Bey'e de bir iki günden beri, telgraf başında bildirimde bulunulmuştu. Ama hiçbir yanıt alınmıyordu. Onu da 2 Ekim günü makine başına çağırdım, konuştum. Kendisine: "Hükümetin düşeceği ve belki de düşmüş olması kesin olarak beklenir; bu durumda ulusun dayancı ve istenci her türlü kuşkunun üstünde bir sağlamlık gösteriyor." dedikten sonra, kesin düşünce ve kararını beklemekte olduğumu söyledim. Tümen Komutanı Asım Bey'in uzun uzun özür ve düşünce bildirmekle dol-

durduğu karşılığında çıkan somut anlam, şimdiye dek yanıt vermeyişinin nedeni, İstanbul'daki Kolordu Komutanına yazdığı buyruk isteme yazısına karşılık alamayışından ileri geldiği ve yarınki cuma namazında kararlar alınacağı, cümleleriyle özetlenebilir. Kimi öğüt ve özendirmeleri kapsayan yanıttımda başlıca şunları dedim: “Ferit Paşa'nın, yarına dek çekilmesi çok kuvvetle beklenebilir. Böyle olunca, yarınki toplantınız sonunda Padişah Hazretlerinden ve belli olursa yeni hükümet başkanından, hükümetin ulusal isteklere tam olarak uyacak yansız kişilerden kurulmasının rica edilmesini ve bunun beklendiğinin bildirilmesini sağlayınız. Bir de yurdumuzu ve ulusal bağımsızlığımızı kurtarmak için, kurulacak yeni hükümet ile birlik olarak, daha pek çok çalışmamız gerektiğinden Temsilciler Kurulu kararı ile bildirdiğim noktaları göz önünde bulundurarak tam sessizlik içinde örgütler kurulmasının sürdürülmesini rica ederim.”

Baylar, ben Asım Bey'e bu son cümleleri yazdırırken (2 Ekim 1919, saat 15.40'tan sonra) araya imzasız şöyle bir özel tel girdi:

“Paşa Hazretleri, İstanbul'da yakın arkadaşlar söylediler. Bütün akşam gazeteleri yazıyormuş. Ferit Paşa sağlık durumu dolayısıyla çekilmiş. Tevfik Paşa, hükümeti kurmakla görevlendirilmiş. Daha sabahtan söyleniyordu fakat doğrulanmamıştı, şimdi doğrulandı efendim.” Bu teli kim veriyor? Anlayınız, dedim. Sormaya zaman kalmadan telin şöylece arkası geldi: “Biz, Ankara telgrafçıları! Paşa Hazretlerine saygılarımızı sunarız ve yurdumuzun başına karabasanlı bir bela olan bu Hükümetin devrilmesi için, ulusun başında bulunup başarı sağlayışınızı kutlarız. Lütfen söyleyiniz.”

Telgraf iletişimi kesildi. Gerçekten 2 Ekim günü Ferit Paşa Hükümeti düşmüş bulunuyordu. Ancak yeni hükümeti kuran Tevfik Paşa değil, Senato üyelerinden Korgeneral Ali Rıza Paşa idi. Baylar, sırası gelmişken bilginize sunayım; bütün telgrafçılarımızın, ulusal girişim ve eylemlerimize yaptıkları özverili hizmetlerin ulusal tarihimizde önemli yeri vardır. Kendilerine bugün açıkça teşekkür etmeyi bir ödev sayarım.

II.2. ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİ DÖNEMİ

Baylar, Ferit Paşa Hükümetinin düştüğünü ve Ali Rıza Paşa'nın yeni hükümeti kurmakla görevlendirildiğini 2-3 Ekim 1919 günü yazdığım bir genelge ile bütün ulusa bildirdim. Bu genelgenin bir örneğini de bilgi edinilmesi için, yeni Sadrazama ulaştırdım. 2 Ekim günü, yeni hükümet başkanıyla, görüşmek istemiştik. Ertesi gün, Bakanlar Kurulunun toplantısı sırasında, Temsilciler Kurulu ile görüşeceklerine söz vermişlerdi. Bilginize sunduğum bu genelgede belli başlı noktalar şunlardı:

1. Yeni Hükümet, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kararlaştırılan ve saptanan örgütlere ve ulusal amaçlara saygı gösterirse, Ulusal Güçler ona yardımcı olacaktır.
2. Yeni Hükümet, Mebuslar Meclisi toplanarak gerçekten denetleme işine başlayıncaya dek, ulusun yazgısı ile ilgili hiçbir yüküm altına girmeyecektir.
3. Barış Konferansına atanacak delegeler, ulusun isteklerini gerçekten anlamış ve güvenini kazanmış bilgili ve güçlü kişilerden seçilecektir.

Bildiride; bu saydığım ilkelerin, yeni hükümetçe kabul edilmesinin önerileceği belirtildikten sonra, “Bu konuda başkaca düşündükleri varsa yarın öğleye değin tez elden bildirilmesi” istendi. 3 Ekim 1919 günü, Sadrazam Ali Rıza Paşa’ya yazdığım telyazısında, “Ulus, şimdiye dek başa geçenlerin, Anayasa’ya ve ulusal isteklere aykırı davranışlarından üzüntü duydum. Bundan dolayı yasal haklarını tanıtmak ve yazgısını yetkili ve güvenilir ellerde görmek için kesin kararını verdi. Gereken sağlam girişimlere başladı. Düzenli örgütlere bağlı Ulusal Güçler, ulusun kesin istencini, bütünüyle gösterme ve kanıtlama gücünü kazandı. Ulus, Padişahın güvendiği yüce kişiliğinizle yüksek arkadaşlarınızı, güç durumda bırakmak istemez. Tersine, yardımcı olmaya bütün içtenliğiyle hazırdır. Ancak hükümet üyeleri arasında Ferit Paşa ile işbirliği yapmış bakanların bulunuşu, yüksek hükümetinizin görüşleriyle, ulusal isteklerin uygunluk derecesini, büyük bir açık yüreklilikle anlamak zorunluluğunu doğurmuştur. Ulusa tam güven gelmeden, iyiliğe doğru atılmış olan adımın durdurulması ve yarım önlemlerle yetinilmesi uygun görülmemektedir. Bundan dolayı şu ilkelerin sizce, kabul edilip edilmeyeceğini kesin ve açık olarak anlamak isteriz.” dedik ve genelge dolayısıyla bildirdiğim üç ilkeyi saydık. Daha sonra, “Bu temel noktalarda uyuşma olduğu anlaşıldıktan sonra, olağandışı durumun düzeltilmesi amacıyla, ikinci derecede kimi diyeceklerimizin de” bulunduğunu bildirdik. Ali Rıza Paşa, bugün, ant içmek üzere Saray’a gideceklerinden telyazımıza, yarın yanıt verileceği bildirildi.

Biz, bu davranışlardan, Ali Rıza Paşa Hükümetinde, bir duraksama, bu hükümette bulunan kişilerin de kafalarında bir bulanıklık sezer gibi olduk. Onun için kimi önlemler almayı uygun gördük. Aynı gün, bir genelge yazdık. Bunda, “Hükümet ile ulus arasında, görüş ve istek yönünden uyuşma sağlandığı, genelge ile bildirilinceye dek, resmî yazışmanın eskisi gibi kesilmiş bir durumda bulundurulması” gerektiğini bildirdik. Bundan başka, her yerden gelen öneri ve düşünceleri birleştirerek bütün kolordu komutanlarına ve ulusal eyleme yardımcı olan valilere de 3 Ekim günü, kimi gizli bildirimlerde bulunduk. Yeni hükümet ile ilk yazışmalarımızı gös-

teren bu belgeleri, olduğu gibi, yüksek görüşlerinize sunmayı -bundan sonraki- yazışmalarımızın ve ilişkilerin kolaylıkla anlaşılabilmesi için uygun görüyorum. İzin verir misiniz?

(Atatürk, Söylev'in bu bölümünde 3 Ekim 1919'da Kolordu Komutanlıklarına, Valiliklere, bağımsız mutasarrıflara, Ali Fuat Paşa'ya ve Refet Bey'e göndermiş olduğu üç farklı tele yer vermekte ve bu telyazılarda, sivil ve askeri görevlere atanacak kişiler hakkında İstanbul Hükümetine telyazılar çekilmesini ve gelecek yanıtlar hakkında kendisine bilgi verilmesini istediğini bildirmektedir. 4 Ekimde Ali Rıza Paşa'dan gelen bir telyazıda, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararların bildirilmesinin istendiğini belirten Atatürk, sözlerini şöyle sürdürmektedir:)

Sadrazam Paşa ve sayın arkadaşlarının -içlerinde, biraz sonra görüleceği gibi, Ulusal Güçlerin delegeşi olarak hükümete girdiğini bildiren Cemal Paşa bulunmasına rağmen- hükümeti kurdukları güne değin, ulusal amaçların neler olduğunu bilmediklerini söylemeleri şaşılacak iş değildir? Bundan daha çok dikkati çeken nokta, ulusal isteklere uyup uymamak konusunda karar verebilmek için, her şeyden önce, Kongrelerin kararlarını istemeleridir. Oysa bu denli gürültü doğuran ve uygulanması kendilerinden önceki hükümetin düşmesi sonucunu veren Kongre kararlarını bilmemeleri düşünülebilir miydi? Amaçlarının zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir yüklemeye girmeksizin, yeni ve şeytanca önlemlerle ulusu aldatarak kurulmuş olan dayanışmayı ve bağlantıyı gevşetmek olduğuna hiç kuşku etmedim. Ama bozuşma olacaksa, ben de her şeyden önce onların içlerinde sakladıklarını ulus önünde belirtecek bir yol tutmayı yeğledim. Bundan dolayı, Sadrazamın ve sayın arkadaşlarının isteklerini yerine getirdim. 4 Ekim 1919 günlü telyazısı ile Kongre bildirisini, olduğu gibi ve tüzüğün yalnız örgüt ile ilgili temel noktalarını da özet olarak bildirdim. Hiçbir yerden resmî yazışmalara girişilmemesi için yeniden genel bildirimler yapıldı.

Baylar, o gün şöyle bir tel aldık:

(4 Ekim tarihli, başlıksız ve imzasız bu telde, ülkede yaşanacak iki-liğin yabancı devletlerin yararına olacağı belirtilmekte ve tehlikeli sonuçların oluşmasına karşı tedirginlik duyulduğu anlatılmaktadır. Bu nedenle, yapılacak seçimde, Mustafa Kemal Paşa'dan, el konulan resmî dairelerin boşaltılması ve milletvekili seçimlerinde halkın özgür bırakılması için söz vermesi istenmektedir:)

Sayın Baylar, dikkat edilirse, bu telyazısında ne adres vardır ne de imza... Sadrazamlık katından yazıldığı anlaşılıyordu. Fakat başka bir şey daha anlaşılıyordu ki bu satırları yazan kişi ya da kişiler bir defa, Temsilciler Kurulunu tanımak ve onunla imzalı olarak resmî yazışma ve görüşmelerde bulunmak istemiyorlardı. Bir de bizim, Kongrelerde aldığımız kararla-

rın ve kendilerine önerdiğimiz üç noktanın dikkate alınmasını, yeni Hükümetin Sadrazamı ve bakanları olağan buluyorlar. Bu karar ve ilkelerin sağlanmasına çalışmakta olduklarını söylüyorlar. Ancak, Hükümetin kılavuzu yasa kararlarıdır. Görevi, aykırı durumları önleyip ortadan kaldırmaktır, gibi bir başlangıçtan sonra, bizim durumumuzun ve davranışlarımızın olağandışı ve yasaya aykırı olduğuna dokundurarak bu durum sürüp giderse, merkezle Anadolu'nun birbirinden ayrılığı sonucunu vereceğini bildirip bundan doğacak tehlikeleri sayıyor ve sonunda baklayı ağızından çıkararak; Sizin el koyduğunuz resmî dairelerin boşaltılacağına, hükümet işlerindeki kesikliğın giderileceğine ve hükümet erkine saygı gösterileceğine, yabancılarla siyasal ilişkilere girilmeyeceğine, milletvekili seçimlerinde halkın özgürlüğüne hiç dokunulmayacağına söz vermemizi isteyerek, bizim varlığımızı ve çalışmalarımızı ortadan kaldırmak amacıyla olduğunu anlatmış bulunuyor.

Baylar, belki unutturum, ayrıntılara geçmeden önce söylemeliyim ki bizim el koyduğumuz resmî daire yoktu. Yalnız Sivas Valiliği, Temsilciler Kurulunu okulların tatil bulunması dolayısıyla lisede konuklamıştı. Söz konusu edilmek istenilen resmî daire bu olacaktı. Yeni hükümet her türlü yürütümüne başlangıç olmak üzere Temsilciler Kurulunu buradan kovarak, onun erkini ve onurunu kamunun gözü önünde kırmak istiyordu.

(Sivas'taki Kongre Merkezince, kimin tarafından yazıldığı belirsiz olan bu telgrafın kabul edilmediğine ilişkin, İstanbul Merkez Müdürlüğüne telyazısı yazılmış ve ardından bu telin kimin tarafından hangi makama gönderildiği saptanmaya çalışılmıştır.)

Baylar, ertesi gün yani 5 Ekim 1919 günü, imzasız telin, Sadrazam tarafından, Temsilciler Kuruluna yazıldığı ve o kurulun teline yanıt olduğu söylendi. Bunu resmî olarak saptayan, resmî ve imzalı bir bildirme olmakla birlikte, biz böyle küçük bir noktada daha çok durmayı yararlı ve uygun görmedik. Sadrazam Paşa'ya yanıt yazmayı uygun bulduk. 5 Ekimde yazdığımız uzun yanıtın temel noktalarını özetleyeyim: Önerilerimizin tümünün uygun görülüp kabul edilmiş olduğu anlaşıldı, dedikten sonra, bizim söz vermemizi istedikleri noktalar üzerinde açıklama yaptık ve dedik ki: "Olağandışı ve yasaya aykırı durumların etkeni ve yaratıcısı Ferit Paşa Hükümeti idi. Ferit Paşa Hükümetinin yaptığı yasal olmayan eylem ve davranışların doğurduğu sonuçların kaldırılması için sizler kesin önlem alırsanız, bu durum kendiliğinden ortadan kalkar." "Derneğimizin, şimdiki hükümete karşı yüküm altına girmesi ve desteklemesi için önce, hükümetin ulusal örgütlerimizi iyi karşıladığını açık ve kesin bir dille söylemesi gerekir. Yoksa karşılıklı güven ve yakınlığın doğduğu kuşkulu kalacak ve karşıt davranış ve girişimlerin belirmesi beklenecektir."

Ali Rıza Paşa'nın imzasız telyazısındaki, “Ülkemizde, meşrutiyet yöntemi gereğince, ulusal egemenliğin yürürlükte olduğu” noktasına da “Gerçekten öyle ise de Mebuslar Meclisinin dağıtıldığı günden sonra, dört ay içinde toplanması Anayasa'mızın açık kararlarından iken, bugüne değin temel seçim defterleri bile düzenlenmemiştir. Bu davranış, Ferit Paşa Hükümetinin açıktan açığa meşrutiyeti vurma ve Anayasa'ya kesin saldırısı demektir ve Ceza Yasası'nın özel maddesine göre ağır bir suç sayılarak bu suçu işleyenlere yasa kararlarının eksiksiz uygulanması, ulusal egemenliği kabul eden ve yasa kararlarının uygulanmasını kendisi için yasal bir ödev sayan her yasal hükümetin, ilk kutsal görevidir.” diye yanıt verdik. Ondan sonra şu önerileri ileri sürmeye başladık:

1. Yurtta esenlik ve güvenlik olduğunu ve ulusal isteklerin yüzde yüz haklı ve yasal olduğunu resmî bir bildiri ile açıklayarak ulusun genel birliğine hükümetin de katıldığını gösteriniz.
2. Düşük hükümetin haince davranışlarına alet olmuş bulunan birtakım yüksek memurlar vardır. Onları ilgili mahkemelere veriniz. Ulusal eyleme engel olan kimi eski valilerin devlet hizmetinde kullanılmamaları için gerekli işlemi yapınız. Ulusal eyleme hizmet ettikleri için çıkarılanları eski görevlerine atayınız.
3. Önceki rütbeleriyle göreve alınmaları Mebuslar Meclisinin onayından geçmemiş olan ve çalıştırılmamalarının tek nedeni birtakım kötü siyasal düşüncelerden başka bir şey olmayan emeklileri, hemen eski durumlarına getiriniz. Önemli askerî görevleri yetkili ellere veriniz.
4. Eski bakanlardan Ali Kemal ve Âdil Beylerle Süleyman Şefik Paşa'nın, Mebuslar Meclisi açılınca Yüce Divana verilmek üzere, hiçbir yere kaçmalarına meydan bırakılmamasını; Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Bey'in hemen tutuklanarak ilgili mahkemeye verilmesini; yasanın dokunulmazlığı ve ulusal hakların kutsallığı adına isteriz.
5. Ulusal eyleme katılmış ya da ulusal eylemi desteklemiş olanlara karşı başlanan kovuşturma ve baskılara son veriniz.
6. Basını yabancı sansüründen kurtarınız.

İşte Baylar, özet olarak saydığım bu noktalarla ilgili düşünce ve önerilerden sonra telimizi şöyle bitirdik:

Bilginize sunduğumuz şeylere ve ileri sürdüğümüz önerilere ulusu inandıracak açık ve uygun yanıt verilinceye dek, ulusal amaçları gerçekleştirmek için, ulusça alınmış olan eylemli önlemlerin, eskisi gibi sürdürülmesinin zorunlu olacağını, bütün illerle bağımsız sancaklardan ve bunlara bağlı yerlerden aldığımız kararlar üzerine tam kesinlikle bildiririz.

*İmza: Anadolu ve Rumeli Hakları Savunma Derneği Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal.*

Baylar, İstanbul'la iletişim biter bitmez, şu genelge ile ülkeye durumu bildirdim:

5.10.1919

Genelge

Belediyelere ve Basına

Sadrazam Paşa Hazretleri Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki temel kararları ve ulusal örgütlerin isteklerini yerinde görüyorlarsa da düşüncelerinde açıklanması gerekli kimi yönler bulunduğundan, hükümetle ulusun gerçekten anlaşmasının sağlanması amacıyla ve bütün merkezlerden alınan düşüncelerin özüne dayanılarak verilen yanıt ve ileri sürülen öneriler, aşağıda gösterilmiştir. Kamuoyuna bildirilir. Gelecek yanıt ve ona göre alınacak kararlar da hemen bildirilecektir.

Anadolu ve Rumeli Hakları Savunma Derneği
Temsilciler Kurulu adına,
Mustafa Kemal

Baylar, Ali Rıza Paşa Hükümetinin iş başına geçtiğinin beşinci gününe geldik. Daha da anlayamıyoruz. Ülkenin, İstanbul ile olan resmî yazışması ve resmî ilişkisi kopmuş durumda sürüp gidiyor. Sadrazam Paşa Hazretleri, önerilerimize karşılık vermiyor ve hiçbir zaman da vermemiş olduğunu göreceksiniz. Hükümet üyelerinden hiç kimse, bizimle görüşmek istemiyor. Bugün, yani 6 Ekim 1919 günü, Yunus Nadi Bey arkadaşımız, Milli Savunma Bakanı olan Cemal Paşa'yı, çağrısı üzerine, dairesinde ziyarete gitmiş. Cemal Paşa, Yunus Nadi Bey'e durumdan, özellikle Hükümetle Temsilciler Kurulu arasında, daha anlaşmaya varılmadığından söz açmış ve anlaşıldığına göre, bizi haksız göstermiş ve kendilerinin her şeyi kabule ve uygulamaya hazır bulduklarını anlatmış ve her halde anlaşmazlık çıkarıcı ve bunda direnen yanın, Temsilciler Kurulu olduğunu söylemiş; belki de Yunus Nadi Bey'in bizimle yakından tanışıklığı dolayısıyla, arabuluculuk yapmasını önermiş olacak. Yunus Nadi Bey, bu arabuluculuk isteğini kıvançla kabul etmiş; yalnız Yunus Nadi Bey'in, Cemal Paşa'nın verdiği bilgiyi temel ve gerçek olarak aldığı ve durumu ona göre yorumladığı şimdiki sözünü edeceğim telyazısından anlaşılmaktaydı.

(Bu telyazısı, Yunus Nadi Bey'in Hükümet ile Temsilciler Kurulu arasında görünüşte de olsa anlaşmayı sağlaması bakımından önemlidir.)

Yunus Nadi, bu görüşmede Mustafa Kemal'e anlaşma sağlamak gerektiğinden söz etmiş ve kimi dileklerde bulunmuştur. Görüşme Yunus Nadi'nin ilk sorun olarak gördüğü şu düşünceleriyle sürmüştür.)

1. Ferit Paşa Hükümetinde bulunmuş olan kimi kişilerin, bu hükümete katılmalarından dolayı kötü gözle görülmelerinin doğru olmadığını ve Abuk Paşa'nın, Ferit Paşa Hükümetinin düşürülmesinde rol oynadığını,
2. Rıza Paşa Hükümetinin, geçiş dönemi hükümeti olduğunu, yaşamının milletvekili seçimleri sonuna dek sürebileceğini,
3. Şimdiki Hükümetin, ulusal isteklerin tümünü iyi karşılamak ve iyi sonuçlanmasına çalışmak konusunda en ufak bir kuşkuya yer vermemekte olduğunu söylediler ve
4. Özellikle, Cemal ve Abuk Paşalar gibi kişilerin, hükümette ulusal örgütlerin birer delegesi ve kefilisi gibi görülmelerinde duraksamaya yer yoktur, yargısına vardılar.

İkinci sorun olarak da Yunus Nadi Bey, kişilerle ilgili yöne dokundular; bunda bizimle tam duygu birliğinde olmakla birlikte: “Biraz ılımlı davranmayı salık vermeye cesaret edeceğim.” dedi ve görüşünü, ulusal başarının sağladığı iyi etkilerin, kimilerince oç alma olarak yorumlanıp lekelenmekten korunmasının önemli olduğu sözleriyle açıkladı. Yunus Nadi Bey: “Şimdiki hükümetin ileri gelenleriyle yaptığım görüşmelerden, ulusal örgütün isteklerinin tümünü yerine getirmeye ve yürütmeye kararlı oldukları anlaşılıyor” dedikten sonra, şu bilgiyi verdi: “Milli Savunma Bakanı Cemal Paşa, bugün yayımlanacak bildiriye, bu yönün yeterince belirtilmiş olduğunu ve ancak bildiri, hükümetin resmî diliyle yazıldığına göre, her yön dikkate alınarak yazılmış olduğunu, göstermelik birkaç sözcüğe önem verilmemesi gerektiğini söyledi.” Yunus Nadi Bey, yeni Sadrazamın ve hükümetinin –her türlü yanlış anlamayı ortadan kaldırmak için- ulusal örgütlerin ileri gelenlerinin göstereceği bir kurulla, doğrudan doğruya görüşmek konusundaki gönülden isteğini bildirdikten sonra, bütün düşüncelerini şu cümle ile özetledi: “Şimdi benim en önemli saydığım yön, bunalımın geçmemiş olması ve karışık durumda sürüp gitmemesidir.”

Yunus Nadi Bey, düşüncemi beklediğini söylediği için ben de şu yanıtı verdim:

(Atatürk burada, Yunus Nadi ile yaptığı yazışmalara yer vermekte ve kendisine bazı konularda yanlış bilgilendirildiğini açıkladıktan sonra sözlerini şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, Yunus Nadi Bey, verdiğim bilgilerden ve yaptığım açıklamalardan gerçek durumu anladı. Bizimle yazışmayı sürdürmeye gereklilik

görmedi. Tersine, yeni hükümeti ve özellikle Cemal Paşa'yı uyarmaya çalışmış... Gerçekten, anlayacağım üzere, görünüşte olsun bir uzlaşma durumu ve görünümü belirdi.

Baylar, 6 Ekim 1919 günü de geçti. Biz, alınmış olan önlemlerin önemle ve özenle yürütülmesi gereğini genelgeyle duyurduk.

(Atatürk, Söylev'in bu bölümünde, Yunus Nadi Bey ile yazışmalarının ertesi günü, bekledikleri yanıtın Sadrazam yerine Cemal Paşa'dan geldiğini ve bu yanıtta yurdun kurtarılması için elbirliğiyle çalışılacağını bildirildiğini açıklamaktadır. Bunun üzerine Atatürk de bu tele olumlu ve içten bir tel ile yanıt vermiş; Temsilciler Kurulunun, bundan sonra hükümetin gücünü ve erkini pekiştirmek amacıyla çalışacağını dile getirmiş ve sağlanan uzlaşma sonucunda, iletişim konusundaki kısıtlamaların kaldırılacağını, ancak hükümetin bildiri yayımlamadan önce, olduğu gibi göndermesini ve ilgililere bildiri yapabilmek için 48 saat süreye gereksinim olduğunu belirtmiştir. Temel konularda birlik sağlandığı anda, ayrıntılar konusundaki birliğin kendiliğinden sağlanacağını belirten Atatürk, Hükümetin, Temsilciler Kurulunun yurdun kurtuluşu için çalıştığına güvenmesi konusunda da ricada bulunmuştur.)

Cemal Paşa, bu telyazımıza o gece yanıt verdi. Bunda "Bildiriye çabuk yayımlamanın zorunlu olduğunu, ancak gerekli noktalara dikkat olunduğunu" bildiriyordu. Biz de aynı gecede incelik gereği, yanıt verdik. Ancak Baylar, hükümetin bildirisini yayımlamadan önce, bize göstermek istemediği anlaşılınca, biz de ulusa olan bildirimizi, onlara danışmadan yayımladık ve Padişaha yazılan teli de öylece çektik. Baylar, 7 Ekim 1919 günlü olan bildirimiz; ulusu, yürüdüğümüz yolun doğru ve başarıya ulaştırıcı olduğu ve bugüne dek olduğu gibi, tutulan yolda birliği koruyarak yürünmesi gerektiği konusunda, dolaylı olarak aydınlatıp uyarmaya ve yürek gücünü artırmaya yardım etmek amaçlarını güdüyordu. Padişaha yazılan tel de ulus adına teşekkürü kapsıyordu.

Baylar, söz arasında küçük bir bilgi vereceğim. Kurulumuz, bütün yurda, ortak ulusal amacın gerektirdiği işleri yaptırmaya çalıştığı sırada, düşman elinde bulunan İzmir'e de doğrudan doğruya bildirimler yapıyordu. Ali Rıza Paşa Hükümetiyle anlaşmakta olduğumuz 7 Ekim 1919 tarihinde, İzmir'e de şu teli çekiyorduk.

İvedidir

Sivas, 7 Ekim 1919

İzmir Valiliği Yüksek Katına

Şimdiye dek yapılan bildirimler ulaşarak gereği yapılmakta olup olmadığını, ulaşmamış ise ne gibi engeller bulunduğunun tezlikle bildirilmesi rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Hakları
Savunma Derneği Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal

İzmir'in ve İzmir Valisinin hangi koşullar içinde bulunduğunu, kuşkusuz biliyorduk. Bildirimlerimizi alıp alamayacağı kuşkulu olsa bile, uygulayamayacağı besbelliydi. Ancak biz, bütün yurdun alinyazısıyla uğraşan ve düşmanın yurda girişini tanımayan bir güç merkezi bulunduğunu düşmanlarımıza da bildirmekte yarar görüyorduk.

(Atatürk, içinde bulunulan sorunları vurgularken, 'küçük bir nokta' diye tanımladığı bir ayrıntıya da yer verir. Bu, Karabekir Paşa'nın, Atatürk ve Rauf Bey gibi etkin kişilerin İstanbul'daki hükümete katılmak yerine deneysel ve gözlemci bir konumda kalmalarına yönelik önerisidir. Bu öneriye olumlu bakmayan Atatürk, görevlerinin öncelikle ülkede ulusal örgütler kurmak, sonra da gücünü bu örgütlerden alan Mecliste çalışmak olduğunu dile getirmekte ve doğru olanın 'ulusun çoğunluğunu temsil eden ve özel amacı belli olan partinin, hükümeti kurma sorumluluğunu üzerine alması ve kendi amaç ve ilkelerini yurttan uygulamaları' olduğunu düşünmektedir. Atatürk daha sonra, TBMM açılıp da hükümet kurulurken, Karabekir Paşa'nın da hükümet başkanlığına eğilimli olduğunu, Fevzi Paşa'nın aracılığıyla Karabekir Paşa ve Fethi Bey arasında bir tercih noktasına geldiğini ve yapılan görüşmeler sonucunda Fethi Bey üzerinde anlaşma sağlanınca Fethi Bey kabinesi kurulduğunu anlatarak, sözlerini şöyle sürdürür:)

Baylar, Ali Rıza Paşa Hükümeti ile başladığımız görüşme noktasına gelelim: Söylemiştim ki hükümet, bize, bildirisini yayımlamadan önce vermediği için, biz de ulusa olan bildirimizi, hükümetin düşüncesini almadan yayımlamıştık. Bunun üzerine, Hükümet, Cemal Paşa aracılığıyla daha dört maddenin türlü araçlarla yayılmasını gerekli görmekte olduğunu, 9 Ekimde bildirdi. Bu maddeler, şunlardı:

1. İttihatçılıkla ilişki bulunmadığı,
2. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına karışmasının doğru olmadığı ve savaşa sürükleyenlere karşı adları açıklanarak, kimi yayımlar yapılması ve kendilerinin yasa yoluyla kovuşturulup cezalandırılmaları,

3. Savaş sırasında her türlü ağır suçları işleyenlerin yasaya göre cezalanmaktan kurtulamayacakları,
4. Seçimlerin serbest yapılacağı.

Cemal Paşa, bu maddeleri saydıktan sonra, bunların açıklanması ve yayılmasının, içerde ve dışarıda birtakım yanlış anlamaların önüne geçeceğinden söz açarak ülkenin yüksek çıkarları gereği olarak özellikle iyi karşılanmasını rica ediyordu.

Baylar, Ali Rıza Paşa Hükümetinin, ne denli yetersiz ve cılız düşündüğünü ve gerçeği görmekteki kısa görüşlülüğünü anlamak için, bu maddeler sanki birer ölçüdür. Devletin, içine düştüğü dağılış çıkmazının derinliğini ve korkunçluğunu göremeyen zavallılar, elbette gerçek ve güvenilir çözümü görmemek için gözlerini yumarlar. Çünkü o gerçek ve güvenilir çözüm, kendilerini daha çok korkutur. Akıl ve anlayışlarındaki sınırlılık, yaratılış ve karakterlerindeki gevşeme ve duraksama gereği böyledir. Çoktan köle olduğuna kuşku kalmamış olması gereken Padişah ve Halifenin, köleliği ile kazanılabilecek iktidarın, iktidarsızlığa örnek olması olağan değil midir? Ferit Paşa'nın yerine geçen Ali Rıza Paşa ve önceki hükümetten kalan ve hükümete yeni giren çalışma arkadaşları, aslında Ferit Paşa'nın bıraktığı yerden başlayarak, onun gerçekleştiremediği yabancı isteklerini izleyip sonuçlandırmaktan başka, ne yapabileceklerdi? Bu, bizce, açık olarak biliniyordu. Ama kolayca kestirip kavrayabileceğiniz birçok nedenlerden ve düşüncelerden dolayı, sabırlı ve dayanıklı davranmaktan başka başarı yolu yoktu.

Baylar, uzlaşmış görünmeyi uygun bulduğumuz bu yeni hükümetle, bizim görüşlerimiz arasındaki uyuşmazlığın gelişen başlangıcını görmek için, bu dört madde ile ilgili düşüncelerimizi kapsayan yanıtımızı, Büyük Millet Meclisi tutanaklarının ilk günlerle ilgili sayfalarında, bir kez daha gözden geçirmek iyiliğinde bulunursunuz.

Baylar, bu günlerde İstanbul'daki basın ilgilileri, bir dernek kurmuşlar ve Tasviri Efkâr, Vakit, Akşam, Türk Dünyası ve İstiklâl gazeteleri adına, 9 Ekimde, kimi sorular soruyorlar ve bu konuda yapacakları yayına temel olacak görüşlerin bildirilmesini istiyorlardı. Bunlara, gereken konu ve bilgiler verildi. Bu basın kurulunun başkanı olan Velit Bey'in de kendi gazetesi adına dikkate değer soruları içine alan bir teli vardı. Ona da yaverim aracılığıyla yanıt verdirdim. Bunları belgeler arasında okuyacaksınız.

Baylar, yeni hükümete girmiş olan ve Temsilciler Kurulunun delegesi durumunda bulunan Cemal Paşa ile yapılan yazışmaların anlatılması, yüksek topluluğunuza, İçişleri Bakanlığı makamını ele geçirmiş olan Damat Mehmet Şerif Paşa'dan söz açmayı geciktirdi. Biz, yeni hükümet ile uzlaşma yolu ararken Şerif Paşa, çoktan ulusu zehirlemeye başlamış bulunu-

yordu. Bakanlığa geçtiğini ilk bildiren 2 Ekim günlü genelgesinde yer alan şeyler anımsanırsa, orada, şu cümlelere rastlanır: “Yurttaşların tam uzlaşmış ve birleşik durumda bulunması, devletin gerçek çıkarları için gerekli olduğu halde, bir süredir, yurt içinde uyuşmazlık ve bölünme belirtileri görülmesi, güçlükleri bir kat daha artırması dolayısıyla, pek çok acınacak bir durumdur.” “..... başarı hükümetin isteklerine uymakla; yurt yararına aykırı davranışlardan kaçınmakla sağlanabileceğinden, hemen merkezlere ve onlara bağlı yerlere bu yolda öğütlemelerde bulununuz.”

(Şerif Paşa'nın acemi davranışlar sergilediğini anlatan Atatürk, sözlerini şöyle sürdürüyor.)

Bir de Baylar, hükümetin İçişleri Bakanı Mehmet Şerif imzasıyla yayımlanan bildirin bir kaç noktasına hep birlikte göz gezdirelim. “Şimdiki bakanlar kurulu bağdaşıkır.” Çok doğrudur. Bu yön bütünüyle açığa çıkacaktır. “Temel ilkelerde düşünce birliğindedir. Hiçbir partiden değildir. Tür-lü siyasal grupların hiçbirine de eğilimi yoktur. Hepsinden tinsel yardım bekliyor.” Bu cümlelerden çıkan anlam açıktır. Hükümet, ulusal örgütler ve onu yöneten Temsilciler Kurulu ile birlik değildir. Üstelik buna eğilimi bile yoktur. Anlaşma ve Hürriyet Partisinden, İngiliz Dostları Derneğinden, Kızıl Hançercilerden, Nigehbancılardan³⁹, bunlara benzer derneklerden ne ölçüde yardım bekliyorsa bizden de ancak o ölçüde... Cemal Paşa aracılığıyla bizi oyalamak ve aldatmak için gelen tellerde sözü edilen şeyler hep yalandır. Sonra Baylar, şu cümleyi okuyalım: “Yurt yazgısına, ulusun vekilleri aracılığıyla yön verilmesi, isteklerimizin en başta gelenidir.” Bundan çıkan anlam da şudur: Sivas'ta birkaç kişi toplanmış, ulus adına konuşuyor, ulusun yazgısıyla ilgileniyor. Temsilciler Kurulu diye bir ad takınarak ulusun ve yurdun işlerine –görevleri olmadığı halde- karışıyorlar. Bunların sözünü dinlemeyiniz. Çünkü bunlar ulusun vekili değildir!

Hükümet, bu bildiride, barış üzerindeki görüşünü de şöylece açıklıyor: “Wilson ilkelerinden gereği gibi yararlanılarak, Osmanlı Devleti'nin birlik halinde ve padişahına bağlı, bağımsız bir devlet olarak yaşatılması için hiçbir girişimden geri durulmayacaktır.” Yeni hükümet, bu görüşlerini başarabileceği görüşünü desteklemek üzere şunları söylüyor: “Aslında büyük devletlerin adaletli duyguları ve gerçekten gittikçe belirlemekte olan Avrupa ve Amerika kamuoyunun ılımlı davranma isteği, bu konuda güven vermektedir.” Baylar, bütün bu düşünceler, Ferit Paşa Hükümetinin Padişah ağzı ile yayımladığı bildirin harfi harfine benzeri değil midir? Bu biçim bildiriler yayımlamanın amacı, ulusu aldatmak ve uyuşukluğa sürüklemek değil midir? Hangi adaletten söz ediliyor? Hangi ılımlı davranma isteğinden dem

³⁹ Askeri Gözcü Demeği

vuruluyor? Bunların asılları var mıydı? Ülkenin merkezinden başlayarak her yerde yabancıların davranışları, gerçekte bunun tersini ortaya koyacak eylemli ve seçik kanıtlar değil miydi? Gerçekte Vilson; ilkeleriyle birlikte, ortadan çekilmiş ve Osmanlı ülkesinin Suriye’de, Filistin’de, Irak’ta, İzmir’de, Adana’da ve her yerde düşmanlarca ele geçirilmesine ilgisiz kalmıyor muydu? Bunca kesin dağılıp belirtileri karşısında, aklı, anlayışı, vicdanı olan adamların kendilerini aldatmaları düşünülebilir mi? Bu gibi adamlar, doğrusu kendilerini aldatacak kadar enayi olurlarsa onların yurdun yazgısını yönetmelerine, aklı eren, gerçeği ve acıklı durumu gören kişiler dayanabilirler mi? Eğer bu adamlar, gerçeği biliyor ve kendilerini aldatmıyorlarsa, bunların ulusu aldatarak koyun sürüsü gibi düşmanın pençesine bırakmaya canla başla çalışmalarına ne anlam verilebilir? Bu yönler düşünülerek yargıya varılmasını kamuoyuna bırakırım.

Baylar, hükümetin bildirisi, yersiz ve kapsadığı düşünceler yanlış olduğu halde, biz Temsilciler Kurulu adına aynı gün, 7 Ekim günü, yeni hükümeti desteklemeye karar veriyoruz. Yeni hükümet ile ulusal amaçlar arasında tam uzlaşma olduğunu ulusa muştuluyoruz ve her yerde hükümet işlerine kesinlikle karışılmamasını sağlayacak ve hükümetin erkini ve yürütümünü berkitecek önlemler alıyoruz. İçeride ve dışarıda, tam birlik olduğunu eylemle kanıtlayacak biçimde davranıyoruz. Kısacası, ülkenin esenliğini sağlamayı temiz yürek ve içtenlikle düşünenlerin, akılcı ve vicdanca yapmak zorunda oldukları –akla gelebilen- her şeyi yapmaya çalışıyoruz. Bir an önce milletvekillerinin seçimini sağlamak için özendirilmelerde ve öğütlemelerde bulunuyoruz. Yalnız bir şey yapmıyoruz. Ulusal örgütleri kaldırmıyoruz ve Temsilciler Kurulunu dağıtmıyoruz. Biricik suçumuz budur.

Damat Ferit Paşa’dan sonra, başka bir Damat Paşa’nın çevresinde, sadrazam diye, bakan diye toplanmış birtakım beyinsizleri, alçak bir Padişahın alçakça düşüncelerini kolaylıkla uygulamakta serbest bırakmayacağımızı sezdiriyoruz. Delegemiz Cemal Paşa, bizim, hükümete karşı iyi niyet ve güven göstermemizi sağlamak için her yola başvurmaktan geri durmuyor. Ahmet İzzet Paşa’ya da hükümeti övdürerek varlığımızın silinmesi gereği üzerine öğütler verdiriyordu.

(Atatürk bu noktada, Ahmet İzzet Paşa’nın Cemal Paşa aracılığıyla gönderdiği öğüt teli ile kendisinin buna verdiği yumuşak yanıtı yer vermekte ve bir gün Ahmet İzzet Paşa’yı ziyaret eden Ali Rıza Paşa’nın “Cumhuriyet yapacaklar, cumhuriyet!” diye bağırdığını anımsatarak, Paşa’nın, ulusal savaşının cumhuriyet kurma amacı güttüğünü bu denli çabuk kavramasını beğenmemenin olanaksız olduğunu belirterek, konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, Cemal Paşa 9 Ekim 1919 günlü bir gizli telle, Temsilciler Kurulu ile yakından görüşmek üzere, Donanma Bakanı Salih Paşa'nın yola çıkmasının uygun görülmemekte olduğunu bildirdi. Ama Salih Paşa, biraz rahatsız olduğu için görüşme yerinin olabildiğince yakın olması ve İstanbul'dan deniz yoluyla gitmesinin düşünüldüğü belirtildikten sonra, Temsilciler Kurulundan kimlerle ve nerede buluşmalarının tasarlandığı soruldu. 10 Ekimde verdiğimiz yanıtta, buluşma yeri olarak Amasya'yı bildirdik. Görüşmek üzere, Temsilciler Kurulundan benimle birlikte Rauf ve Bekir Sami Beyler gidecekti. Bunu da bildirdik. Salih Paşa'nın İstanbul'dan hangi gün ayrılacağı ve Amasya'ya hangi gün ulaşabileceğinin zamanında bildirilmesini rica ettik.

Baylar, ülkenin her yerinde, ulusal örgütleri genişletme ve sağlamlaştırma işlerini sürdürüyorduk. Bir yandan da milletvekilleri seçimini sağlamaya ve çabuklaştırmaya çalışıyor, bu konudaki görüşlerimizi de gerekenlere bildiriyor ve kimi kişilerin seçilmesini de öğütüyorduk. Ancak Dernek adına, aday göstermemeyi ilke olarak kabul etmekle birlikte, milletvekili olmak için çalışanların, Anadolu ve Rumeli'nin Haklarını Savunma Dernekleri ilkelerini ve kararlarını iyi karşılamış kişilerden olmasını, pek çok istiyor ve bu gibi kimselerin, kendiliklerinden dernek adına adaylıklarını koymaları gereğini de duyuruyorduk. 11 Ekim 1919 günü, bu bildirdiğim işlerle ilgili olarak, yeniden kimi buyruklar verdik.

(Atatürk, Söylev'in bu bölümünde, Askerî Gözcü Derneği⁴⁰ adıyla İstanbul'da kurulan bozguncu bir örgütten söz etmekte; bu sorunun çözümü için Cemal Paşa'ya uyarıda bulunduğunu ve kendisinden olumlu yanıt almasına karşın, gelişmeler hakkında bir daha bilgi sahibi olamadığını anlatarak, konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, anımsarsınız, İngilizler Merzifon'u ve arkasından Samsun'u boşaltmışlardı. Bu nedenle ve Ferit Paşa Hükümetinin düşmesi üzerine, Sivas halkı fener alayı yaptı, gösterilerde bulundu. Birtakım söylevler verildi. Bu sırada halk da "Kahrolsun işgal!" diye bağırdılar. Sivas'ta çıkmakta olan *İrade-i Milliye*⁴¹ gazetesi, bu olayı olduğu gibi yazdı. İçişleri Bakanı Damat Şerif Paşa, bu gazetenin haberini söz konusu ederek Sivas Valiliğine yaptığı bir bildirimde, "Kahrolsun işgal!" gibi yazılar, hükümetin şimdiki politikasına uygun değildir, diyordu. Bu ne demektir, Baylar? Hükümet, düşmanların yurdumuza girişini kötü görmeyen bir siyaset mi güdüyordu? Yoksa kahrolsun işgal dedikçe, ülkenin daha çok işgaline mi yol açılacaktı? Düşmanın yurda girişi ve saldırılar karşısında ulusun durup susması, bun-

⁴⁰ Askerî Nigehban Cemiyeti

⁴¹ Ulusal İrade

dan üzülmüş görünmemesi mi akla ve siyasete uygundu? Böyle bozuk ve bilinçsiz bir düşünce, batış ve dağılış uçurumuna dek tekmelenmiş bir devleti kurtarabilecek siyasete temel olabilir miydi?

İşte bunun üzerine, 13 Ekim 1919'da, Milli Savunma Bakanı Cemal Paşa'ya çektiğim bir telde; "Yurdun kimi yerlerinin boşaltıldığını gören ulusun, böylece ve daha da belirgin olarak, duygusunu göstermesini pek uygun ve yerinde gördüğümüzü" ve: "Ulusun gerçek duygularına dayanarak hükümetin, haksız ele geçişleri tanımadığını, resmî siyaset diliyle bildirmesini ve Ateşkes Antlaşması kararlarına aykırı olarak, düşmanların bugüne dek işlerimize karışmalarını protesto etmesini ve düzeltilme istemesini beklemekteyiz." dedikten sonra, "Bu durumdan yararlanarak hükümetin güttüğü siyasette, Temsilciler Kurulunca, daha öğrenilmemiş yönler varsa aydınlatılmasını" rica ettim. Delegemiz ve Milli Savunma Bakanı olan Cemal Paşa'nın verdiği yanıt, çok ilgi çekicidir. 18 Ekim 1919 günlü olan bu yanıtta; şu cümlelerin anlamları dikkate değer. "Ulusal isteklere uygun olarak işleri yürütme sorumluluğunu yüklenen İstanbul Hükümeti, tutumunda ve yürütümünde siyasetin gereklerini kollamak, yabancılara karşı daha konukseverce ve ılımlıca davranmak zorunda" dır.

Baylar, Rıza Paşa Hükümeti ve o hükümette Milli Savunma Bakanı olan kişi; sevgili yurdumuza giren, süngülerini ulusun can evine saplayan yabancıları, konuk sayıyor ve onlara karşı konukseverce ve ılımlıca davranmakta zorunluluk görüyor! Bu ne düşüncedir, bu ne kafadır? Ulusal istekler bu muydu? Milli Savunma Bakanı, "Özellikle ulusal girişimlerin yanlış yorumlanması yolundaki çalışmaların daha güçten düşmediği şu sıralarda, bildirmiş olduğum sakinlik davranışların yersiz olmadığı kabul buyrulur." inancında olduğunu söyleyerek, ulusal girişimlerin zarar vermiş olduğunu kapalıca anlatıyor ve bu yüzden doğan kötülüğü gidermek için aldığı önlemlerin yersiz olmadığını bize de kabul ettirmek ustalığını göstermeye çalışıyor. Milli Savunma Bakanı telyazısını şu cümle ile bitiriyor: "Erginliğini kanıtlamış olan soylu ulusumuzun güvenini kazanmış bulunan şimdiki hükümetin yürütümünde serbest kaldıkça, dışarıya karşı daha çok sözünü dinletebileceği açık bir gerçek olduğuna göre, Sayın Temsilciler Kurulundan, hükümetin yaptığı işleri daha çok destekleyici olmalarını rica ederim."

Baylar, Cemal Paşa, gerçekten önemli noktalara değiniyor. Önce, ulusun erginliğini kanıtladığını söyleyerek bizim, ulus adına yol göstermeye ve uyarmalarımıza gereklilik olmadığını anlatıyor ve bununla, bizi ulus yanında gereksiz birtakım karışıcılar sayıyor. İkincisi; bizim, hükümeti serbest bırakmadığımızı ve bu yüzden dışarıya karşı sözünü dinletmeye engel olduğumuzu söylüyor.

Baylar, soylu ulusumuzun erginliğini kanıtlayan eserler; Erzurum, Sivas Kongreleri ve bu kongrelerde aldığı kararlar ve bu kararların uygulanmasına çalışmakla, birlik ve dayanışma doğması ve Sivas Kongresini yapanları yok etmeye kalkışan Ferit Paşa Hükümetini devirmek gibi işler, davranışlar ve uyanıklılık idi. Bu kadarla yetinmek, bütün bu çalışma ve davranışlarda olduğu gibi bundan sonra da, ulusa yaptığımız kılavuzluk ödevinden vazgeçerek, hükümeti serbest bırakabilmek, ancak bir koşulla olabilirdi. O da özgür davrandığını kanıtlayacak, bir Millet Meclisine dayanan ulusal bir hükümetin, ülkenin ve ulusun yazgısını tam anlamıyla sağlama bağladığına inanmaktı. Ulusun “Kahrolsun işgal!” diye yükselen yakınma çığlığını boğmaya çalışan, duygusuz ve anlayışsız kimselerden kurulmuş, dokusunda bilinçsizlik ve hainlik bulunan bir hükümetin, böncesine, bilgisizcesine ve miskincesine davranışlarına seyirci kalmak; aklı, anlayışı ve yurtseverliği olan kimselerden istenebilir miydi?!

Bir de Baylar, Cemal Paşa: “Ulusun güvenini kazanmış bulunan şimdiki hükümet” sözleriyle pek büyük ve açık bir yalan söylüyordu. Ulusun hükümete güveni daha gerçekleşmemişti. Bu söz, ancak ve hiç olmazsa, Millet Meclisi önünde hükümetin güvenoyu almasından sonra söylenebilirdi. Oysa daha Millet Meclisinin üyeleri bile seçilmiş değildi. Milli Savunma Bakanı, bu sözü söylediği dakikada, yalnız bir kişinin güvenini kazanmış bulunuyordu. O kişi de devlet başkanlığını kirletmekte olan hain Vahdettin’di. Temsilciler Kurulunun kendileriyle uzlaşmayı gerekli görmüş olması, ulustan alınmış bir güven gibi sayılmak isteniyordu. Eğer amaçları bu idiyse, ulusun kendilerine güven aracı olan bu Kurulu aradan çıkarmaya çalışmak neden gerekli oluyordu?

Baylar, Ferit Paşa Hükümetinin düşmesi, yurttaki kararsız görünen kimi yerlerin de duygusu ve iç gücü üzerinde iyi etki yaptı. Her yerde, yüksek sivil memurlarla üst komutanlar başta olmak üzere, örgütlenmeye hız verildi. Ali Fuat Paşa, batı illerinin hemen hepsi ile ilgilendi. Kendisi Eskişehir, Bilecik ve daha sonra Bursa dolaylarında dolaşarak ve gerekenlerle yazışarak iş görüyordu.

Balıkesir’de bulunan Albay Kâzım Bey (Meclis Başkanı Kâzım Paşa) o bölgede ulusal örgütler ve askerî düzenlemelerle ilgileniyor ve uğraşıyordu. Bursa’da Albay Bekir Sami Bey, 8 Ekimde, Ferit Paşa’nın adamı olan valiyi İstanbul’a göndererek Kongre kararlarını uygulatmaya başlamış ve bir merkez kurulu kurdurmuştu. Ulusal örgütlenme ile uğraşıldığı kadar, milletvekilleri seçimi ile de büyük ilgi ile uğraşıyordu. Ülkede, bütün ulusal örgütlerin, tek ad altında, Temsilciler Kuruluna bağlılığı ilkesine uyuluyordu. Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar dolaylarında örgütlerin sağlamaştı-

rılması ve Aydın, Konya, Bursa, Balıkesir⁴² bölgelerinin bağlantılarının kolaylaştırılması için önlemler alınıyordu. Batı cepheleri üzerinde Milli Savunma Bakanlığının aydınlatılmasına ve hükümetçe ne gibi önlemler düşünüldüğü de sorularak hükümetin bu konuya ilgisinin çekilmesine çalışılıyordu.

Efelerce yönetilen Aydın Cephesi kesimlerine bir komutan gönderme konusu, düşünülmeye başlandı. 14 Ekimde düşman elindeki yerlerde, gizli ulusal örgütler kurulması için Fuat Paşa'ya ve Afyonkarahisar'da 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey'e yazıldı. Bununla birlikte, bu sıralarda, kimi yerlerde, amacın daha tam anlaşılmadığı görülüyordu. Örneğin, Katmayı Önleme Derneğinin kendi adlarına bildirim yapmakta olduğu ve 10 Ekim 1919 gününde, Katmayı Önleme Derneği Başkanı imzasıyla, Ekimin yirmisinde, bir büyük kongre toplanacağı ve bu kongreye iki delege gönderilmesi illerden isteniyor ve birtakım önlemler alınması bildiriliyordu.

Bir yandan, Karakol Derneğinin de İstanbul'dan başka, Bursa dolaylarında da çalışmakta olduğu anlaşıldı. Bu karışıklığın önüne geçmek için gerekli önlemler alındı. Özellikle, Ali Fuat Paşa'ya, Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e, Bursa Merkez Kuruluna gereği gibi yazıldı. Anlaşma ve Hürriyet Derneği de, düşmanlarla birlikte Anadolu'da karşıt örgüt kurmak üzere yetmiş beş kişi kadar göndermiş, bu haber alındı. Kolorduların dikkati çekildi. İstanbul'da gizli çalışmaya karar verildi. Trakya'ya örgütlerinin genişletilmesi için Cafer Tayyar Bey aracılığıyla yönerge verildi.

Baylar, milletvekillerinin seçilmesine çalışırken, bir yandan da Mebuslar Meclisinin nerede toplanabileceği düşüncesi, kafamızı kurcalıyordu. Anımsayacaksınız ki Erzurum'dan, Refet Paşa'nın bu konu ile ilgili bir teline karşılık verirken "Meclis toplanmalı, ama İstanbul'da değil, Anadolu'da" demiştim. Gerçekten, ben, Meclisin İstanbul'da toplanması kadar mantıksız ve amaçsız bir davranış düşünemiyordum. Ancak bu konuda yetkili olanları ve kamuoyunu, bu gerçeğe inandırmadıkça, düşüncemiz gerçekleşmezdi. İstanbul'da toplanmanın sakıncalarını, açık olarak belirtmek gerekiyordu. Bu amaçla, ulusal isteklerimizi Rumlarla yabancılara yani Hıristiyanlara karşıymış gibi göstermek için, Ali Kemal ve Mehmet Ali Beylerin çalışmaları, Ermeni Patrikhanesinde yapılan toplantılar ve Hürriyet ve Anlaşma Partisinin girişimleri üzerine, Milli Savunma Bakanı aracılığı ile, İstanbul Hükümetinin dikkatini çektik.

13 Ekim 1919 günü, Mebuslar Meclisinin açılışından sonra, Hakları Savunma Derneğinin nasıl bir siyasal durum alması düşünüldüğünü, Ce-

⁴² Eski adı, Karesi

mal Paşa aracılığı ile hükümetten sorarken, Mebuslar Meclisinin İstanbul'da toplanmasında ne gibi siyasal güvence elde edilmesinin düşünüldüğünü de sorduk. Aynı gün, Mebuslar Meclisinin İstanbul'da esenliğini sağlama yolunda, ne gibi kolluk ve koruma düzeni alınacağını ve neler yapmak gerektiğini, İstanbul örgütümüzün merkez kurulunda bulunan ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı olan Albay Şevket Bey'den sorduk.

II.3. AMASYA GÖRÜŞMELERİ VE BIRAKIŞMA DÖNEMİNİN SONU

Baylar, anımsayacaksınız Donanma Bakanı Salih Paşa'yla, Amasya'da buluşmak kararlaştırmıştı. Bakan Paşa ile hükümetin dış siyaseti, iç yönetimi ve ordunun geleceği ile ilgili konular üzerinde görüşme olasılığı vardı. Bunun için, daha önce kolordu komutanlarının düşünce ve görüşlerini bilmek, bence pek yararlı olacaktı. 14 Ekim 1919 günlü gizli telimde, kolordu komutanlarının bu üç nokta ile ilgili görüşlerini rica ettim. Komutanların raporlarını belgeler arasında okursunuz. Salih Paşa, 15 Ekimde İstanbul'dan yola çıktı. Biz de 16 Ekimde, Sivas'tan yola çıktık. 18 Ekimde Amasya'da olduk. Salih Paşa'ya, uğrayacağı iskelelerde, ulusal örgütlerce parlak karşılama törenleri yapılması ve bizim adımıza "Hoş geldiniz" denilmesi için yönerge verilmişti. Biz de kendisini, Amasya'da pek büyük gösterilerle karşıladık. Salih Paşa'yla, Amasya'da, 20 Ekimde başlayan görüşmelerimiz, 22 Ekimde sona erdi. Üç gün süren görüşmeler sonunda, ikişer nüsha olmak üzere beş tane protokol düzenlendi. Bu beş protokolden üçü -Salih Paşa'da kalanlar, bizim tarafımızdan, bizde kalanlar, Salih Paşa tarafından- imzalandı. İki tane protokol, gizli sayılarak imza edilmedi. Amasya buluşması sonucu olan kararlar, kolordulara da bildirildi.

Baylar, sırası gelmişken bir noktayı belirtmek isterim. Biz, ulusal örgütlerin ve Temsilciler Kurulunun, İstanbul Hükümetince resmî olarak tanınmış bir siyasal varlık olduğunun, görüşmelerimizin resmî olduğunun ve sonuçlarına göre iş görmek gerektiğinin, taraflarca kabul edilmiş bulunduğunu açıkça ortaya koydurmak istiyorduk. Bunun için, görüşme sonuçları ile ilgili tutanakların protokol olduğunu kabul ettirmek ve İstanbul Hükümetinin delegeesi olan Donanma Bakanına imzalatmak, önemli idi. 21 Ekim 1919 günlü protokolün içeriği, denilebilir ki hemen hepsi Salih Paşa'nın önerileri olup kabulünde sakınca görülmeyen birtakım maddelerden oluşmaktaydı. 22 Ekim 1919 günlü ikinci protokol, uzun süren bir görüşme ve tartışmanın tutanak özeti. Bu görüşmede, yanların halifelik ve saltanat konusunda karşılıklı güvenceleriyle ilgili ayrıntıları gösteren bir başlangıçtan sonra, Sivas Kongresinin 11 Eylül 1919 günlü bildirisindeki maddelerin görüşülmesine başlandı:

1. Bildirinin birinci maddesinde, tasarlanıp kabul olunan sınırın, en az bir istek olmak üzere, elde edilmesi gerektiği, birlikte kabul olundu. Kürtlerin bağımsızlığını gerçekleştirme amacını güder gibi görünerek yapılmakta olan karıştırıcılığın önüne geçmek uygun görüldü. Şimdi yabancıların elinde bulunan bölgelerden, Kilikya'yı⁴³ Arabistan ile Türkiye arasında bir "tampon devlet" oluşturmak için, anayurttan ayırmak isteği söz konusu edildi. Anadolu'nun, en koyu Türk ortamı ve en verimli ve zengin bir bölgesi olan bu toprakların, hiçbir yolla ayrılmasının kabul edilmeyeceği; Aydın ilinin de aynı kesinlikle (ve yeğlikle) yurdun bölünmez parçalarından olduğu ilkesi, genel olarak kabul edildi. Trakya sorununa gelince: Burada da, sözde bağımsız bir hükümet ve gerçekte bir sömürge kurmak ve böylelikle Doğu Trakya'dan da Midye-Enez çizgisine kadar olan bölgeyi, bizden ayırmak amacı güdülebileceği düşünüldü. Ancak Edirne'yi ve Meriç sınırını, bir bağımsız İslam Hükümetine bağlamak için bile olsa, hiçbir şekilde bırakmamak ilkesi ortaklaşa uygun görüldü. Bununla birlikte, bütün bu maddede söz konusu edilen şeyler üzerinde yasama kurulunun vereceği en son karara elbette uyulacaktır, dendi.

2. Bildirinin dördüncü maddesinde, Müslüman olmayan halka, siyasal egemenliğimizi ve toplumsal dengemizi bozacak nitelikte ayrıcalıklar verilmesinin kabul edilmeyeceğini belirten bölüm, önemle görüşüldü. Bu ilkenin, bağımsızlığımızı gerçekten sağlamak için, elde edilmesi zorunlu bir istek niteliğinde sayılması ve bundan yapılacak en ufak bir kısıntının bağımsızlığımızı kökten sarsacağı ortaya konuldu. Bu dördüncü maddede söz konusu olan, Hıristiyan halka çok ayrıcalıklar vermemek ilkesi, gerçekleştirmemiz gerekli bir amaç olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte gerek bu konuda gerekse yaşama hakkımızın savunulması yolundaki başka isteklerimizle ilgili konularda –birinci maddenin sonunda olduğu gibi burada da Ulusal Meclisin oy ve kararına uyulacağı koşulu konuldu.

3. Bildirinin yedinci maddesine göre bağımsızlığımızı, tam korumak koşuluyla, teknik, sanayi ve ekonomik gereksinimlerimizin nasıl sağlanacağı konusu tartışıldı. Ülkemize pek çok sermaye dönecek bir devlet bulunursa, bunun parasal işlerimiz üzerinde isteyebileceği denetleme hakkının kapsamı kestirilemeyeceğinden, bu konunun bağımsızlığımızı ve gerçek ulusal çıkarlarımızı zarara sokmayacak yolda, uzmanlarca iyiden iyiye düşünülerek sınırlandırılıp saptanmasından sonra, Ulus Meclisince uygun görülecek çözümün kabulü görüşüldü.

⁴³ Aşağı yukarı şimdiki Çukurova

4. 11 Eylül 1919 günlü Sivas Kongresi kararlarının başka maddeleri de Mebuslar Meclisinin kabulüne sunulmak koşuluyla genel olarak uygun görüldü.

5. Bundan sonra, Sivas Kongresinin 4 Eylül 1919 günlü kararlarının örgütler bölümü ile ilgili 11. maddesinde yer alan Anadolu ve Rumlî'nin Haklarını Savunma Derneğinin durumu ve bundan sonraki çalışma biçimi ve alanı söz konusu oldu. Bu maddede, ulusal istenci egemen kılacak olan Ulusal Meclisin, yasama ve denetleme haklarına güven ve serbestlikle sahip olduktan ve bu güven Meclisçe belirtildikten sonra, Derneğin ne olacağının kongre kararıyla belli edileceği açıklanmıştır. Burada söz konusu olan kongrenin, şimdiye değin yapılmış olan Erzurum ve Sivas Kongreleri gibi dışarıda ayrı bir kongre durumunda olması koşula bağlı değildir, dendi.

Derneğin, programını kabul eden milletvekilleri, Derneğin tüzüğünde açıklanmış olan delegeler gibi sayılarak yapacakları özel toplantı, kongre yerine geçebilir. Bundan sonra, Ulusal Meclisin İstanbul'da, tam güvenlik içinde, serbest olarak görev yapabilmesi gerekir, dendi. Bunun, şimdiki koşullara göre ne ölçüde sağlanabileceği düşünöldü. İstanbul'un yabancılar elinde bulunması dolayısıyla, milletvekillerinin yasama görevlerini gereği gibi yapmalarına durumun pek elverişli olmayacağı düşöncesi belirdi. Yetmiş Savaşı'nda⁴⁴ Fransızların Bordo'da (Bordeaux) ve yakın zamanlarda Almanların Vaymar'da (Weimar) yaptıkları gibi, barışın yapılmasına değin, Ulusal Meclisin geçici olarak Anadolu'da, İstanbul Hükümetinin uygun göreceği güvenilir bir yerde toplanması kararlaştırıldı. Ulusal Meclisin toplanmasından sonra, güvenlik ve dokunulmazlık derecesi belli olacağından, tam güven görülürse Dernek Temsilciler Kurulunun dağıtılarak örgütlerinin çalışma ereğinin, az önce bildirdiğim gibi kongre yerine geçecek olan özel bir toplantıda kararlaştırılacağı belirtildi. Milletvekillerinin tam özgürlük içinde seçilmesi gerektiği hükümetçe buyrulmuş olduğundan seçimler yapılırken, Dernek Temsilciler Kurulunca, karışılmamakta olduğu bildirildi. Milletvekilleri arasında, İttihat ve Terakki üyesi ve orduda kötölüğü görölmüş kimseler bulunursa, bunların milletvekili seçilmesine meydan verilmemek için, Temsilciler Kurulunca uyarma yollu, uygun biçimde kimi öğütlemelerde bulunulmasının yerinde olacağı da düşünöldü. Temsilciler Kurulunun bu konuda nasıl aracılık yapacağı da ayrıca bir formöl halinde, üçüncü bir protokol olarak saptandı. Gizli sayılıp imzalanmayan dördüncü protokol şuydu:

⁴⁴ 1870 Savaşı

1. Kimi komutanların askerlikten kovulması ve bir kısım subayların askerî mahkemeye verilmesi ile ilgili olarak çıkan padişah buyruklarının ve diğer buyrukların düzeltilmesi,
2. Malta'ya sürülmüş olanların ilgili mahkemelerimizde yargılanmak üzere, İstanbul'a getirilmeleri yoluna gidilmesi,
3. Zulüm yapmış Ermenilerin de mahkemeye verilmesi (Ulusal Meclise bırakılacaktır),
4. İzmir'in boşaltılması için İstanbul Hükümetince yeniden protesto yapılması ve gerekirse gizli yönerge ile halka gösteri toplantıları yaptırılması,
5. Jandarma Genel Komutanı, Merkez Komutanı, Polis Müdürü ve İçişleri Bakanlığı Müsteşarının değiştirilmeleri (Savunma ve İçişleri Bakanlıklarınca)
6. İngiliz Dostları Derneğinin (kapı kapı dolaşıp) halka kâğıt mühürlettirmelerine engel olunması,
7. Yabancı parasıyla satın alınmış demeklerin çalışmalarına ve bu gibi gazetelerin dokuncalı yayımlarına son verilmesi (özellikle subayların ve memurların bu gibi derneklere girmelerinin kesin olarak yasaklanması),
8. Aydın'daki Ulusal Güçlerin gücünün artırılması ve beslenmelerinin kolaylaştırılmasının sağlanması (Bu iş Milli Savunma Bakanlığınca düzenlenir. Donanma Derneğinin 400.000 lirasından gereği kadar hükümetçe bu işe verilebilir.),
9. Ulusal eyleme katılmış görevlilerin, her yerde yatışma ve tam güvenlik sağlanıncaya değin yerlerinden kaldırılmamaları ve ulusal amaçlara karşı gelmelerinden dolayı, ulusça işten el çektilmiş görevlilerin yeni görevlere atanmalarından önce, bu işin özel olarak görüşülmesi,
10. Batı Trakya göçmenlerinin taşınma işlerinin sağlanması,
11. Acemi Sadun Paşa ile buyruğundaki kişilerin, uygun bir yolla geçimlerinin sağlanması.

İmzasız beşinci protokol de Barış Konferansına gidebilecek kişilerin adlarını gösteriyordu. Böyle olmakla birlikte hükümet, bu konuda ilkelere uymak koşuluyla, serbest bulunacaktı.

Baylar, bu görüşmelerimizin tutanakları arasında, en önemli noktanın, Ulusal Meclisin toplantı yeri ile ilgili olduğu yüksek dikkatinizi çekmiş olacaktır. Meclisin, İstanbul'da toplanmasının doğru olmadığı konusundaki düşünce ve görüşümüzü, Salih Paşa'ya kabul ettirdik ve onaylattık. Ancak

Paşa, kendisi bu görüşe katılmakla birlikte, bu katılmanın kişisel olduğu, şimdiden bütün hükümet adına söz veremeyeceği yolundaki çekimsizliğini de ileri sürmüştü. Kendisi, hükümet üyelerini inandırmak ve bu düşünceye katılmalarını sağlamak için elinden geleni yapacağına söz vermiş ve başaramazsa hükümetten çekilmekten başka yapacak bir şey olmadığını bildirmişti. Salih Paşa bu konuda başarı sağlayamamıştır. Ulusal Meclisin toplanacağı yer konusuna yeniden dönmek üzere, Amasya görüşmeleri ile ilgili sözlerime son veriyorum.

Baylar, biz Amasya'ya gelmek üzere Sivas'tan ayrılır ayrılmaz, Sivas'ta pek hoş gitmeyen bir olay geçmiştir. Bu olay üzerine kısaca bilgi vereyim: Amasya'ya vardığımızda, Anlaşma ve Hürriyetçilerin, yabancılarla ortaklaşa birtakım haince işlere giriştiklerini gösteren bilgiler almıştık. Bunu hemen genelge ile bildirmiştim. Sivas'ta da Padişaha, beni kötileyen teller çekilmek gibi bir girişim olduğunu haber aldım ama inanmadım. Elbette, Temsilciler Kurulu arkadaşlarımızın ve karargâhımızda bulunan kişilerin, Valinin ve başkalarının dikkati buna engeldir, dedim. Oysa Şeyh Recep ile arkadaşlarından Ahmet Kemal ve Celâl adındaki kişiler, bir gece telgrafhanede, kendilerinden olan bir telgrafçı aralığıyla, istedikleri telleri çekmişler...

(Burada Atatürk, Şeyh Recep ve arkadaşları tarafından kendisine, Salih Paşa'ya ve Padişaha çekilen telgrafları ve bunlarla ilgili yazışmaları okumakta ve konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, düşmanlar, Şeyh Recep'e, gerçekten önemli bir rol yaptırmış bulunuyorlardı. Sırası gelince bilginize sunacağım belgelerden, Sait Molla'nın Rahip Fru'ya yazdığı 24 Ekim günlü bir mektubunda, Molla, Rahip'e: "Sivas olayını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek." diyordu. Bütün ulusun birlik ve dayanışmasından ve ulusal örgütlerin ülkenin her köşesine yayıldığından söz eden, ulusun ortak dileğine uyarak, ulusal örgütlere ve askerî güce dayanarak hükümeti düşüren; yeni hükümetle karşı karşıya geçen bir kurulun başkanını kötölemek üzere –tam yeni hükümetin delegesi ile görüşmeye gireceği bir sırada ve bu amaçla Sivas'tan çıktığının ertesi günü- bütün Sivas halkı adına ayaklanmayı gösterir bir telyazısının, telgrafhane korkutularak çektirilebilmesi elbette anlamlı idi. Böyle bir kurulu, kendi bulunduğu Sivas'taki halk, kötöleyince bütün ulusun da böyle duyup düşünmeyeceğini kanıtlamak gerçekten güçtür. Öyleyse, temsil niteliği böyle olan bir kurulun ve başkanının dayandığı gücün de çürük olacağına inanmak neden geçerli olmasın! Sivas'tan yükseltilen bu sesin düşmanlar için ne denli güçlü ve önemli olduğu kolaylıkla anlaşılır.

Baylar, Salih Paşa'ya gelen telyazısını, Amasya'ya geldiğinde kendisine verdirdim. Ama Şeyh Recep ve arkadaşlarının hükümetçe cezalandırılmasını istedim. Sivas'taki Temsilciler Kurulu üyelerine de telgraf başında, 19 Ekimde şunları sordum:

1. Şeyh Recep, Ahmet Kemal ve Celâl imzasıyla çekilen telyazısını gördünüz mü?
2. Telgrafhanede nöbetçi subayı yok mu?
3. Hepiniz orada bulunduğunuz halde, böyle bir küstahlık nasıl olabilir? Hem de bu delilerin girişimleri hepinizce biliniyor. Salih Paşa'ya ve Naci Bey'e çekilmek üzere üç imza ile telyazısı hazırladıklarınızı biz, buradan işitmiştik. Sizin bundan haberiniz yok muydu?
4. Yabancılarla birlikte İtilaf ve Hürriyetçilerin birtakım haince işlere giriştikleri üzerine dün genelge ile yapılan bildirim alınmadı mı?
5. Baskı yapılan ve korkutulan telgraf görevlilerinin hemen durumu gerekenlere, Vali Paşa'ya ve başka ilgililere haber vermemelelerinin ve nöbetçi subayının bu işte uyanık davranmamasının nedeni nedir?
6. Başmüdür Bey'in bildirmesi üzerine alınan önlemler nelerdir?

Mustafa Kemal

Valiliğin, sorunu askerlere bıraktığının anlaşılması üzerine Kolordu Kurmay Başkanı Zeki Bey'e de şunu yazdım:

Söz konusu olan soruna karışmış bulunanların tutuklanıp cezalandırılmaları için valilikçe, buyruğu altındaki güçler kullanılmış ya da bunlar yetmemiş de onun için mi iş Kolorduya bırakılıyor? Yoksa bu küstahça davranışlara karşı bile, valilikçe önlem almakta duraksanıyor mu? Bunlar anlaşıldıktan sonra sorunun çözümlenmesi daha kolay ve kökten olur.

Mustafa Kemal

(Atatürk, Sivas'ta bulunanlara, telgrafhanenin tam denetim altına alınması, Sivas'taki düzen için ilgililerce sağlam önlemlerin alınması ve küstah davranışlarda bulunmuş olanlara gereken cezanın uygulanması buyruğunu verdiğini ve yine Osman Tufan ve Recep Zühtü Beylere de ulusal eyleme karşı küstahlık yapanlar hakkında yapılması gerekenleri içeren bir tel yazdığını belirttiikten sonra, konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

20 Ekimde Vali Reşit Paşa, uzun uzadıya olayı anlattıktan sonra, “Olay genişleyebilecek iken önüne geçilmiş ve yapılan çabuk ve sert işlemlerden dolayı, buna benzer olayların artık çıkmayacağını anlaşılmış” olduğunu yazıyordu.

Baylar, İstanbul Hükümetinin, Şeyh Recep ile arkadaşlarını cezalandırmış olduğunu, elbette, düşünmediniz. “Sivaslı Şemsettin oğullarından” diye imza atan bu uyuşuk ve aşağılık Şeyh’in, bundan sonra da düşman oyuncuğu olarak işleyeceği kötülöklere rastlayacağız.

Baylar daha Amasya’da iken, karşılaştığımız durum, yalnız Şeyh Recep olayı ile kalmadı. Adapazarı dolaylarında da buna benzer bir olay çıktı. İzin verirseniz, bunu da kısaca bilginize sunayım. Adapazarı ilçesinin Akyazı yörelerinde türeyen Talostan Bey, İstanbul’dan para ve yönerge verilerek gönderilen ve atlı olacıklara 30 ve piyade yazılacaklara 15 lira aylık verileceğini söyleyen Bekir Bey ve Sapanca’nın Avçar köyünden Beslân adında bir tahsildar birleşiyorlar. Bu adamlar, başlarına topladıkları atlı, yaya birtakım kimselerle Adapazarı kasabasını basmaya karar veriyorlar. Tahir Bey adındaki Adapazarı kaymakamı bunu haber alıyor. Tahir Bey, İzmit’ten gönderilen bir binbaşığı ve bulduğu yirmi beş kadar atlıyı alarak kasabayı basmaya gelenlere karşı çıkar. Lûtfiye denilen bir köyde karşılaşırlar. Bu kalabalığa ne yapmak istedikleri sorulmuş... verdikleri yanıt şu imiş: “Padişah Hazretlerinin sağ olup olmadığını ve yüksek halifelik makamında oturup oturmadığını öğrenmek için Adapazarı’na telgraf başına gelmek istiyoruz, Mustafa Kemal Paşa’yı, Padişah yerine kabul edemeyiz...”

Tahir Bey’in makine başında, İzmit Mutasarrıfına verdiği bilgide: “Adı geçenlerin İstanbul’da önemlice kişilerle ilişkileri olduğundan ve Padişahın bile bu yaptıklarından haberi bulunduğunu söylediklerinden” söz ediliyordu. Resmî olarak verilen bilgide, Bekir’in, toplanan kimselere, “Bu iş için İstanbul’ca, bir hafta süre verdiler. Beş gün geçti. İki günümüz kaldı. İşi çabuklaştıralım” diye söylediği de bildiriliyordu.

(Atatürk, bu ayaklanmanın, alınan önlemlerle dağıtıldığını ancak Bekir Bey’in yakalanamadığını belirtmektedir.)

İstanbul’da hükümetin gözü önünde düzenlenen ve iç, dış düşmanların, Padişahın bildikleri ve uygun buldukları kuşku götürmeyen girişimlerinin, başarıya ulaşacakları dakikaya dek, beklemek ve elbette hükümet önlem alır ve engel olur, diye her şeye böncesine boyun eğmek doğru olamazdı.

Baylar, Amasya’da görüşmelere başladığımız 20 Ekim gününde gelen bilgilerin özeti şu idi: İstanbul’da, Hürriyet ve Anlaşma Partisi, Askerî Gözcü Derneği ve Dostlar Derneği bir birlik kurdular. Bu birlik ve Ali Ke-

mal, Sait Molla gibi kişiler, Müslüman olmayan halkı durmadan Ulusal Güçlere karşı kışkırtmaya başladılar. Rum ve Ermeni patrikleri, Ulusal Güçleri kötölemek için Anlaşma Devletleri temsilcilerine başvurdu. Ermeni Patriği Zaven Efendi, Neologos gazetesinde yayımladığı bir mektupla son ulusal eylem yüzünden Ermenilerin göç etmekte olduklarını ilan etti.

Asılan Kâzım'ın kardeşi Hikmet adında biri, İstanbul'dan aldığı yönerge ile Adapazarı yakınlarında, başına birtakım silahlı adamlar toplama-ya başladı. Bu Hikmet adına, önemli bir belgede de rastlayacağız. Adapazarı yakınında, Değirmendere'de de para ile adam toplanmaya başlandı. Çete olarak toplananların, Geyve'de hükümeti basmaya karar verdikleri haber alındı. Karacabey'de de buna benzer ufak tefek davranışlar görüldü. Bursa'da, Gümülceli İsmail'in kurduğu çetelerin Ulusal Güçlere karşı kıpırtıları sezilmeye başlandı. Gözcülerden tutuklu bulunanların bir günde hepsi cezaevinden çıkarıldı. Düşmanlarımızın, Ulusal Güçlere karşı kurdukları çetelerin çatışmalara başlaması, karşı birliğin açıktan açığa yaptığı işler, İstanbul Polis Müdürünün karşı çalışmalarını, Ali Rıza Paşa Hükümetinin tutumuna aykırı davranışta bakanların varlığı, ulusal örgütlerimizin kimi merkezlerimizi, özellikle İstanbul merkezimizi umutsuzluğa düşürmeye başladı. Hükümetin genel olarak bir amacı ve kararı olduğunu gösterecek davranışta bulunamaması ve yalnız İçişleri Bakanı Şerif Paşa'nın olumsuz ve hızlı çalışmalarını uygun bulur gibi davranması, gerçekten düşünülecek ve kaygı duyulacak bir görüntü ortaya koyuyordu. Bu konuda ilk duyarlığı ve girişimi gösteren Ankara oldu. Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey'in Sivas'a çektiği 15 Ekim 1919 günlü bir gizli telini, rahmetli Hayati Bey'in imzasıyla gelen başka bir gizli tel içinde 22 Ekimde Amasya'da aldım.

(Bu telde, İstanbul Hükümetince Ankara'ya atanan valinin kabul edilmeyeceği belirtilmekte; Cemal Paşa'nın yazdığı telde ise, İstanbul Hükümetinin atama kararının uygulanması rica edilmektedir.)

Gerçekten, başta Müftü Efendi (şimdi Diyanet İşleri Başkanı bulunan Sayın Rıfat Efendi Hazretleri idi) olduğu halde, Ankaralılar, protesto niteliğinde olarak İstanbul Hükümetine başvurmuşlardı. Ankara'yı yatıştırarak, hükümet erkini kırmamak için, telgraf başında, birçok öğütlemelerde buldum. Ancak Ankara'nın haklı olduğunu kabul etmemek, elde değildi. Sonunda Cemal Paşa aracılığı ile hükümete yazdığım telyazısından söz ederek alınacak yanıtı değin, durumun iyi idare edilmesini Ankara'da Kolordu Komutanı Vekili Mahmut Bey'e yazdım.

Burada yeri gelmişken bir gerçeği bilginize sunmak uygun olur. Biz, Temsilciler Kurulu, hükümetin durumunu ve içyüzünü pek güzel anlamıştık. Hükümet üyelerinden kimilerinin, hükümete girmekten pişman olduklarını ve bu gibilerin çekilmek için neden aradıklarını da anlıyorduk. Bun-

dan başka iç ve dış düşmanların ve padişahın birlik olarak, Ali Rıza Paşa Hükümeti yerine, kendi görüşlerini, açıktan açığa ve çabucak uygulayacak başka bir hükümeti iş başına getirmeye kararlı bulduklarını da bilmiyor değildik. Bunun için de Ali Rıza Paşa Hükümetini, daha katlanılabilir buluyorduk. Bir de Ferit Paşa'nın düşmesinden sonra, yeni hükümetle anlaşmak için, geçen dört beş gün içinde kimi kişilerin, elden geldiğince çabuk uyuşmamız yolunda yaptıkları öğütlemeler de dikkate alınacak anlam ve nitelikte idi. Bundan dolayı, amaca güvenle ulaşıncaya dek, gerekirse kimi isteklerimizden vazgeçmek zorunluluğunu duyuyorduk. Mahmut Bey'e yazdığım gizli telde bunlar da sezdirilmişti. Cemal Paşa'ya verdiğim yanıtı olduğu gibi bilginize sunacağım:

(24 Ekim tarihli bu yanıtta Atatürk, Ankara'da oluşan tepki hareketlerinin, İstanbul'daki kimi örgütlerin kışkırtıcılığından kaynaklandığını bildirmekte ve Ziya Paşa'nın Ankara Valiliğine atanmasını kabul ettiklerini ancak şimdilik gönderilmesinin doğru olmadığını vurgulayarak konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, Ali Fuat Paşa, 28 Ekim 1919 günlü bir gizli tel ile İstanbul'daki örgütümüzden benim adıma gelen bir teli bildirdi. Bu telde verilen bilgiler önemli idi. Çerkez Bekir'in çıkardığı bilinen olay, Adapazarı ve çevresinde Ulusal Güçlere karşı ayaklanma başlangıcı sayılmış. Bundan ne yolda yararlanılacağını görüşmek üzere, "Padişah, Ferit Paşa, Âdil Bey ve Sait Molla ile Ali Kemal Bey'den oluşan" bir kurul, birtakım tasarımlarda bulunmuşlar.

Bu telyazısında, yukarıda adı geçen Hikmet üzerine de bilgi veriliyordu. Bu Hikmet, iki ay önce Amasya'dan Adapazarı'na gelmiş. O çevrede öteden beri kendisine ve ailesine karşı olanların ulusal örgüte girdiklerini anlamış. Hikmet Bey, Amasya'dan geldiğini ve beni tanıdığını, ulusal örgüt kurma yetkisinin ancak kendisine verilmiş olduğunu ileri sürerek, Sivas'la haberleşmeye girişmek ister. Karşı taraf engel olur. Hikmet, karşı örgüt kurar. Bunu sezen Sait Molla, Hikmet'i elde edecek yolu bulur. Kendisini Hıristiyanlara karşı bir ayaklanmaya kışkırtır. Baylar, Hikmet üzerine ve düşmanlarımızın Hıristiyanlara karşı kurdukları düzenler üzerine verdiğim bilgi, daha sonra değineceğimiz kimi durumların kolaylıkla anlaşılmasına yarayacağından, gereksiz sayılmamasını rica ederim. Baylar, bu bilgiler üzerine Cemal Paşa'ya çektiğim teli, olduğu gibi görmenizi isterim:

Şifre

Sivas, 31.10.1919

Milli Savunma Bakanı Cemal Paşa Hazretlerine,

Adapazarı dolaylarında, hükümete ve ulusal örgütlere karşı oluşan olayı biliyorsunuz. Bu olay, ulusal birliğin dayancı ve yüce hükümetin ke-

sin ve yerinde önlemleri ile bastırılmış ise de daha oralarda bozgunculuk tohumu vardır. Ulusun birliği karşısında, büsbütün ortadan kalkacağına kuşku yoktur. Ancak, bu bozgunculuk olaylarını Damat Ferit Paşa, Eski İçişleri Bakanı Âdil ve daha önceki İçişleri Bakanı Ali Kemal Beylerle Sait Molla'nın düzenledikleri anlaşılmıştır. Adları bildirilen bu kişiler, kendilerinin yaptıkları vatan hainliğinden başka, çok büyük ve tehlikeli bir yanlış iş daha yapmışlardır. O da bu haince işlerinden sanki yüce padişahımızın da bilgisi olduğu söylentisini yaymak gibi bir büyük alçaklıktır. Sayın hükümet üyelerinden tam bir yürek temizliği ile rica ederiz. Zamanında durumu, uygun bir yolla yüce Padişaha bildirsinler. Ulusun ve örgütlerinin bu gibi uydurma ve yalan sözlere önem vermeyeceği açık bir gerçektir. Bozguncuların, yalanlarla ulusal birliği bozmak istedikleri ileri sürülerek, olayın geçtiği yerlerde, söylentilerin hükümetçe resmî olarak yalanlanmasını; böylece her türlü yanlış anlaşılmanın ortadan kaldırılmasını ve bu dokuncalı kişiler üzerinde gereken inceleme yapılarak yasa yoluyla kovuşturmaya girişilmesini, çok önemli bir sorun saymaktayız efendim.

Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal

Baylar, Ali Rıza Paşa Hükümetinin kuruluş niteliğini bildiğimiz halde, tutmayı ve elden geldiğince desteklemeyi neden gerekli gördüğümü bir parçacık anlatmıştım. Amasya'dan Sivas'a dönüşümüzden sonra, Temsilciler Kurulu ve orada bulunan öteki arkadaşlarımızla yaptığımız toplantıda, Amasya buluşması ve başka konular üzerinde arkadaşlara uzun uzadıya açıklamada bulundum. Bu toplantıda, Temsilciler Kurulu kararı tutanaklarının 29 Ekim 1919 günkü görüşmelerle ilgili sayfasında, olduğu gibi yazılı olan şu kararı aldık: Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere tümünün yetersiz, Padişahın gözüne girmek isteyen kişilerden oldukları; kimisinin ulusal eylemden yana, kimisinin de buna karşı oldukları; bununla birlikte Padişah, kısa zamanda bunları düşürerek yerine zorbalığı sürdürebilecek bir hükümet getirmek isteyeceğinden Ulusal Meclis kurulup yasama görevini yapmaya başlayınca değin Temsilciler Kurulunun bu hükümeti tutmasının yurt ve ulus için daha doğru bir iş olduğu kabul olundu.

(Atatürk, bu noktada bu kararın uygulanması adına yapılan girişimlerden söz etmekte ve konuşmasını sürdürmektedir.)

Baylar, Salih Paşa'nın, İstanbul'a dönüşü üzerine, 21 Ekim günlü protokolde yazılı ve önemli olduğuna önceki sözlerim arasında işaret ettiğim nokta üzerinde, yani Ulusal Meclisin toplantı yeri konusunda, hükümetle aramızda tartışma başladı. Hükümetin Cemal Paşa aracılığı ile yazdıkları, bizim ileri sürdüğümüz düşünceler, bir kez daha, gözden geçirilmeye değer sanırım. Bu yazışmalarımızın esaslarını Büyük Millet Meclisinin ilk

toplantı tutanaklarında görebileceğiniz için burada, ondan bir daha söz etmeyeceğim.

(Atatürk, Söylev'in bu bölümünde İstanbul'daki ulusal örgütlerin durumuna; bunların, İstanbul Hükümetinin tutumu üzerine verdikleri bilgiye ve kendisine milletvekili seçilmeme ve barış yapılanaya kadar İstanbul'a gelmeme konusunda yaptıkları öğüde değinip, örgütün zayıf ve kararsız tutumu karşısında onlara verdiği yönergeyi açıkladıktan sonra; Meclisin toplanma yerine ilişkin düşüncelere yer vermekte ve bu konuda görüşmek üzere kimi birlik komutanlarıyla Temsilciler Kurulu üyelerini 16 Kasım 1919 günü Sivas'ta bir toplantıya çağırdığını açıklayarak konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

Görüşme gündemimiz yalnız şu üç madde ile sıralanacaktı:

1. Mebuslar Meclisinin toplantı yeri,
2. Toplantıdan sonra Temsilciler Kurulu ve Ulusal Örgütün alacağı biçim ve çalışma yöntemi,
3. Paris Barış Konferansının bizim için olumlu ya da olumsuz bir karar vermesi üzerine nasıl davranılacağı.

Baylar, bu zamana değin, dernek merkez kurullarından sorduklarımıza gelen yanıtlar, dört görüşe ayrılıyordu:

1. Birinci görüşe göre, Mebuslar Meclisinin dışarıda toplanması uygun görülüyordu.
2. İkinci görüşe göre, ki bu görüşü ileri sürenlerin başında Erzurum, Trabzon ve bütün Karesi⁴⁵, Saruhan⁴⁶ kurulları bulunuyordu; İstanbul'da... İstanbul'daki ileri gelen kişilerin hemen hepsinin bu düşüncede olduğunu biliyoruz. Padişahın isteği, Hükümetin üstelediği de buydu.
3. Üçüncü görüş ki Trakya-Paşaeli'nin düşüncesiydi: İstanbul yakınlarında...
4. Bir kısım merkez kurulları da, Salih Paşa'nın kişisel görgüsüne dayanarak Hükümet uygun bulursa dışarıda toplanmasında bir sakınca görmüyorlardı.

Baylar, İstanbul Hükümetinin ve onun yordakçılarının, kamuoyunu ne denli ayrılığa ve karışıklığa uğratmış oldukları, ulusun gösterdiği bu görüş ayrılığından kolaylıkla anlaşılabilir. Artık bunun üzerine, direnmenin, zararlı sonuç vereceği kanısına varmak da zor değildir.

⁴⁵ Merkezi Balıkesir olan sancak

⁴⁶ Merkezi Manisa olan sancak

Şimdi, 16 Kasım 1919'dan 29 Kasım 1919 gününe değin, günlerce süren görüşme ve tartışmalardan çıkan sonuçlarla varılan kararların tutanaklarını, olduğu gibi yüksek bilginize sunuyorum:

1. Ulusal Meclisin İstanbul'da toplanmasında sakıncalar ve tehlikeler olmasına karşın, toplantının İstanbul dışında yapılmasını Hükümet uygun bulmadığı için ve ülkeyi sarsıntıya uğratmaktan çekindiğinden İstanbul'da toplanma zorunluluğu kabul edildi.

- a. Bütün milletvekillerini durum üzerinde aydınlatarak teker teker düşüncelerini sormak,
- b. Milletvekillerinin, İstanbul'a gitmeden önce Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi yerlerde kısım kısım toplanarak Ulusal Meclis, İstanbul'da toplanacağına göre, gerek İstanbul'da ve gerek dışarıda alınması gerekli güvenlik önlemlerini ve programımızın esaslarını savunacak güçlü bir grubun kurulması yollarını düşünüp görüşmeleri,
- c. Derneğin örgütlerini, çabucak yaymak ve güçlendirmek için Kordolu Komutanlarının, bölge komutanları ve askerlik şubesi başkanları aracılığıyla çabuk ve eylemli yardımda bulunmaları,
- d. Sivil örgütlerin başında bulunan bütün yüksek görevlilerden her olasılığa karşı, ulusal örgüte bağlı kalacakları üzerine söz almak ve kendilerinin ellerinde bulunan bütün araçlarla Derneğin örgütlerini kurmaya ivedilikle girişmelerini istemek.

2. Ulusal Meclis İstanbul'da toplandıktan sonra, milletvekillerinin, tam güvenlik ve serbestlik içinde yasama görevlerini yapmakta olduklarını doğrulayacakları güne değin, Temsilciler Kurulu, şimdiye dek olduğu gibi, dışarıda kalarak ulusal ödevini yapacaktır. Ancak bütün sancaklardan birer, illerle bağımsız sancaklardan ikişer olmak üzere, milletvekilleri arasından seçilecek kişiler, tüzüğün sekizinci maddesi gereğince Temsilciler Kurulu üyesi olarak Eskişehir yakınında toplanacaklar; burada durumun açıklanması ve Meclisteki yönetimimizin belirtilmesi ile ilgili görüşmeler yapılacaktır. Bunun için Temsilciler Kurulu da oraya gidecektir. Bu toplantıdan sonra Temsilciler Kurulunun üye sayısı uygun şekilde artırılacak, öteki milletvekilleri İstanbul'a Ulusal Meclise gideceklerdir. Temsilciler Kurulunun görevde bulunduğu sürece, ulusal örgütlerin kuruluşu ve çalışma yöntemi, tüzükteki gibi olacaktır. Mebuslar Meclisi tam güvenlik içinde bulunduğunu doğruladığı zaman, Temsilciler Kurulu, tüzükteki yetkisine dayanarak Genel Kongreyi toplantıya çağırıp 11. madde gereğince, Derneğin ileride alacağı durumun belirtilmesini Kongrenin kararına bırakacaktır. Kongrenin nerede ve nasıl toplanacağı, o zamanki duruma bağlı olacaktır. Kongrenin toplantıya çağırıldığı zaman ile toplanması arasında geçecek süre içinde

Temsilciler Kurulu, İstanbul Hükümeti ve Mebuslar Meclisi Başkanlığı ile kesin zorunluluk görmedikçe resmî ilişkide bulunmaz.

3. Paris Barış Konferansı, bizim için olumsuz bir karar verir ve Hükümet ile Ulusal Meclisçe bu karar kabul edilirse en uygun yolla ve çabuk olarak ulusal iradeye başvurulacak ve tüzükte açıklanmış olan ilkelerin gerçekleştirilmesine çalışılacaktır.

Mustafa Kemal

Rüstem	Mazhar Müfit	Ali Fuat	Hüsrev
Hüseyin Rauf	Kâzım Karabekir	Hakkı Behiç	Hüseyin Salâhattin
İ. Süreyya	Bekir Sami	Ömer Mümtaz	Vâsif

12. Kolordu Kurmay Başkanı Şemsettin

(Atatürk, Söylev'in bu bölümünde, bu kararlar gereğince milletvekillerine verilen yönergeyi okumuştur. Buna göre, birinci maddede, İstanbul'un düşman eline geçmesi ve Rumların milletvekili adayları belirlemiş olması gibi nedenlerden dolayı, Meclisin İstanbul'da toplanmasının birtakım tehlikeler doğuracağı belirtilmekte ve çözüme yönelik görüşmeler planlanmaktadır. İkinci maddede ise, görüşme sonuçlarının Temsilciler Kuruluna sorunsuz ulaştırılması için gereken önlemlerin alınması ve milletvekillerinin seçim bölgelerince çağırılması istenmektedir.)

Baylar, 1919 yılı Ekim ayı ile ilgili olup dokunmak istediğim kimi olayları da birkaç sözcükle özetlememe izin vermenizi rica ederim. İzmir ili içinde, ele geçirilmiş olan yerlerde bulunan Müslüman halk zulüm görüyor ve öldürülüyordu. Bunun için, Anlaşma Devletlerinin temsilcileri katında etkili girişimlerde bulunmasını, hükümetten rica ettik. Yunanlılar zulümlerini ve yolsuzluklarını sürdürürlerse misilleme yapmak zorunda kalacağımızı da bildirdik. İzmir'de geçen acıklı olaylar üzerine İstanbul'da bir gösteri toplantısı yapılmak istenmişti. Buna engel olduğu haberini alınca, Cemal Paşa'nın dikkatini çektik.

Anzavur, Bandırma dolaylarında, haince ve canavarca işlere başlamıştı. Onların dokuncalarını giderme önlemlerini ve Karabiga, Bandırma yönlerine çıkan Gözcü Derneğinden subaylara karşı yapılacak işlemi, Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya ve başka ilgililere yazdık. Otuz kadar Gözcü subayın da yabancı işgaline yol açmak için, Hıristiyanlara karşı saldırıda bulunmak üzere, Trabzon ve Samsun'a çıkacaklarını haber aldık. Hemen 15. Kolordu Komutanının ve Samsun Mutasarrıfının dikkatlerini çektik. Bildiğiniz gibi Maraş, Urfa, Antep'te, başlangıçta İngiliz birlikleri vardı. Bu birlikleri Fransız askerleri değiştirdi. Bu nedenle yeniden Fransız işgalini önlemeye çalıştık. Sonra da ilkin siyasal girişimlerde; daha sonra eylemli girişimde bulunduk. Bozkr'da, yeniden önemlice bir ayaklanma oldu. Onun bastı-

rılması için çeşitli önlemler aldık. Maraş ve Antep'e Kılıç Ali Bey'i, Çukurova bölgesine de Topçu Binbaşısı Kemal ve Yüzbaşı Osman Tufan Beyleri göndererek sağlam örgütler kurmaya ve girişimlere başladık.

Baylar, bu arada aklıma gelen bir noktayı da bildirmiş bulunayım: Sivas Kongresinden sonra, kongrelerin tüzük ve bildirilerinden başka, Temsilciler Kurulu, sorumluluğu üzerine alarak, Sivas Kongresi tüzüğüne ek olmak üzere "Hakları Savunma Derneği Kuruluş Tüzüğü"ne ektir (I)" başlıklı, yalnız ilgililere özel ve gizlidir işaretli, silahlı örgütler için gizli bir yönerge düzenledi. Düşmanla çatışılan yerlerde bu yönergeye göre silahlı birlikler kuruldu.

(Atatürk Söylev'in bu bölümünde Cemal Paşa ile yürüttüğü yazışmalara değinmekte ve İstanbul Hükümeti tarafından Ankara Valiliğine atanmasına karşın halk tarafından istenmediği için Eskişehir'e dönen Ziya Paşa konusuna, ulusal örgüte karşıymış gibi davranışlarda bulunan İçişleri Bakanına, milletvekili seçimlerine ve Meclisin toplantı yerine yönelik açıklamalarda bulunmaktadır. Yine bu noktada, Refet Paşa'nın Aydın ve Salihli cephelerine komutan olarak gönderilmesine karşın, görev yerinde durmayı sürekli dolaşmasından yakınan Atatürk; bu durumun, düzenli ordu kurulana kadar Aydın ve Salihli cephelerinde güvenilir bir komuta düzeninin sağlanamamasına yol açtığını anlatmaktadır. Bu arada, olayların İstanbul cephesinde de çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Örneğin İçişleri Bakanı, Adapazarı, Karacabey, Aznavur ve Bozkır olaylarını suç saymayan kuşkulu bir yaklaşım sergilerken, Cemal Paşa da hükümetin bu yaklaşımını savunur bir tutum takınmaktadır.)

Cemal Paşa: "Ulusal ayaklanmadan yana olmayan görevlilerin koddamanları, arkalarını, yurttaki düşman ordularına dayamış gibidirler." yolu, sanki bilinmeyen bir bilgi de verdikten ve bu bilgiyi, "Eski hükümet üyelerinin çoğu böyledir." cümlesiyle tamamladıktan sonra "örneğin Polis Müdürünün değiştirilmesinde bu durum iyice belli oldu" diye bir de örnek veriyor. Cemal Paşa, Hükümet birçok işler yapmayı düşünmüşse de: "Kök-lü bir girişim için, dayandığı gücün sağlamlığına daha inanmadı." sözleriyle bizi suçladıktan sonra, şu kanısını ortaya atıyordu: "İçişleri Bakanı bu güce -yani Ulusal Güçlere- gereksinme gösterenlerin başında desem ileri gitmiş olmam." Cemal Paşa'nın mektubunu imzaladıktan sonra, yine kendi imzasıyla mektubuna eklediği bir özette, şu cümleler vardı: "Karşıcıllar ve yabancılar, Meclisin açılmasını engellemeye karar vermişlerdir. Temsilciler Kurulu da toplantı yeri üzerindeki çekişmeyle bu engellemeyi sürdürürse işimiz Tanrı'ya kalıyor demektir."

Baylar, bu mektuptaki bundan önce gelen yazılardaki ve bundan sonra boyuna bildirilecek olan düşüncelerdeki mantık, yorum ve görüş

sağlamlığı üzerinde söz söylemeyeceğim. Yalnız, bu mektuba, 28 Kasım 1919 günü, verdiğimiz açıklama yanıtın bir cümlesini, olduğu gibi aktarmakla yetineceğim. O cümle şudur: “Yüksek Hükümetin, köklü bir girişim için dayandığı gücün sağlamlığına güvenemediğini ortaya koyan sözlerini, gerçeğe uygun bulmuyoruz.”

(Atatürk, bu noktada, sırtlarını yabancılara dayamış gizli derneklerin, başta İçişleri Bakanı Damat Şerif Paşa olmak üzere hükümetin hoşgörüsüne sığınarak ulusal birliği bozacak etkinliklerini artırdıklarını ve Cemal Paşa'nın da hükümeti savunmayı sürdürdüğünü anlatmaktadır.)

Ulusal savaşım sırasında karşılaştığımız açık ve gizli güçlükler üzerinde, köklü bir bilgi edinmeye ve gelecek kuşakların ders almasına ve uyanmasına yarayacak nitelikte olan söz konusu belgeleri, olduğu gibi bilginize sunmayı uygun buluyorum. Bu belgeler, İngiliz Dostları Derneğinin sözde başkanı olarak tanınan Sait Molla'nın Bay Fru adındaki rahibe gönderdiği mektupların örnekleridir.

Baylar, bu mektupların örneklerinin alındığını sezen Sait Molla, Türkçe İstanbul gazetesinin 8 Kasım 1919 günlü sayısında, bu mektuplardan söz açarak uzun ve sert bir dille yalanlama yayımlamış olsa da gerçeği yadsımanın olanağı yoktur. Bu mektupların örnekleri, Sait Molla'nın evinden ve mektup karalamalarının yazılı bulunduğu bir defterden, olduğu gibi çıkarılmıştır. Bunlar bir yana, mektupların içindekiler, ülkede beliren durumlara, olaylara ve kimi kişilere tam bir uygunluk göstermektedir. Şimdi izin verirseniz, bu mektupları yazılış sırasıyla sunayım.

(Atatürk burada Sait Molla'nın Fru'ya yazdığı on iki mektuba yer vermekte ve Sait Molla'nın, Anadolu halkını Mustafa Kemal Paşa'ya karşı nasıl ayaklandırdığını, ulusal savaşımı tehlikeye düşürmek için nasıl ajanlar kullandığını ve bu yönde nasıl gizli planlar yapmış olduğunu tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermekte ve konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, bu geniş düzene engel olmak ve yaratılan tehlikeli durumları ortadan kaldırmak için elimizden gelen her yola ve önleme başvurduk. Şimdiye değin anlattığım ve bundan sonra sırası geldikçe anımsatmaya çalışacağım o hepinizin bildiği başkaldırmaları, karışıklıkları, resmî düşman güçlerinin saldırılarını bastırmak, ortadan kaldırmak için çok uğraştık. Ali Rıza Paşa Hükümeti, gözüne batan Ulusal Güçleri bastırmaya ve bunun için bizimle didişmeye bakmaktan başka bir yardımda bulunmadığı gibi, ondan sonra hükümet kuran yüksek arkadaşları da, onun yolunda gitmekten ve sonunda yıkımdan yıkıma, rezillikten rezillığe sürüklenmekten başka bir iş görmediler.

Baylar, bütün bu gizli düzen kaynaklarının, Rahip Fru'nun kafasında toplandığını ve oradan din kardeşlerimiz olacak hainlerin kafalarına so-

kularak uygulama alanına çıkarıldığını kestirdiğimden, Rahip Fru'nun bir zaman için olsun durmasını ve işten uzaklaşmasını sağlamaya yarar düşüncesiyle, kendisine bir mektup yazdım. Mektubun iyi anlaşılabilmesi için şu bilgiyi de ekleyeyim ki ben, Bay Fru ile İstanbul'da bir iki kez görüşmüş ve tartışmışım. Fru'ya Fransızca olarak gönderdiğim mektubun Türkçesi şudur:

Bay Fru'ya

Sizinle Bay Marten aracılığıyla, yaptığımız görüşmelerin anısını seve seve gönlümde saklıyorum. Yıllarca ülkemizde ve ulusumuz arasında yaşamış olan sizin, bizim için en doğru düşünce ve kanılarla dolu bulunaçağınızı umardım. Oysa ne yazık ki İstanbul çevresinde karşılaştığınız kimi aymaz ve çıkarıcı kişilerin, sizi yanlış yönlere sürüklediklerini pek çok üzülecek anlıyorum. En başta Sait Molla ile düzenlemeye ve uygulamaya başladığınız, güvenilir kaynaklardan öğrenilen planın, İngiliz ulusunun gerçekten kınayacağı bir nitelikte olduğunu bildirmeme izninizi rica ederim. Ulusumuza Sait Molla'nın değil, ancak gerçek yurtseverlerin gözüyle bakıldığı zaman, böyle planların artık yurdumuza ve ulusumuza uygulanabilecek bir yanı olmadığı yargısına kolaylıkla varılır. Nitekim daha bugünün olaylarından olan Adapazarı ve Karacabey olaylarının başarısızlığa uğraması, sözümüzü doğrulamaya yeter. Ancak buna neden gerek vardı? İngiliz Subayı Novil'in, Diyarbakır dolaylarında, Müslüman Kürt halkı yoldan çıkarmaya pek çok çalıştıktan sonra, Malatya'da Eski Elazığ Valisi Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerle, Sivas'a karşı yaratmaya çalıştığı olay, sonucu bakımından bütün uygarlık dünyasına karşı utanç verici değil miydi?

Size önemle ve içtenlikle bildiririm ki İngiliz ulusu, ulusumuzun dostluğuna ve güvenine değer vermiyorsa bundaki yanığı pek derindir. Tersi durumda, kullandığınız araçlar pek yanıltıcı olup, sonuç ve verim alınacak nitelikte değildir. Sait Molla aracılığıyla Adapazarı'na gönderilen iki bin liranın, yakında verimli sonuç sağlayacağı yolunda verilen sözün yalan olduğunu, olaylar size anlatmış olacağından, uzun sözü gerekli görmem. Hele sizinle ilişki kuran düzmeçiler tarafından, Osmanlı Padişahının da ortaklaşa yaptığınız işlerinizde ve çalışmalarınızda eli varmış gibi gösterilmesi pek tehlikelidir. Siz çok iyi düşünebilirsiniz ki Padişah, sorumsuz ve yansız olup, ulusal istenç ve egemenliğimizle ilgili gerçekleri değiştirmez ve bozmazlar. Ülkemizde bulunan İngiliz siyasal görevlilerinin, elbette İngiliz ulusunun eğilimine ve çıkarına aykırı olarak, yurdumuza ve ulusumuza karşı insanlığa ve uygarlığa yaraşmaz bir biçimdeki girişimlerini, elimizde bulunan belgelerle İngiliz ulusunun gözü önüne serersek, sonuç dünyaca iyi karşılanmaz sanırım. Fakat bu konuda ilginç olması bakımından şunu da bildirmek zorundayım ki siz, bir din adamı olarak siyaset oyunlarına, özel-

likle öldürmelere varacak işlere karışmak hevesine kapılmamalısınız. Sizinle yaptığım görüşmelerde, sizi bu türden bir siyaset adamı olarak değil, insanlığa hizmet eden, adaleti seven erdemli bir kişi olarak tanımıştım. Bunda ne denli aldandığımı son aldığım sağlam bilgilerin doğrulamakta olduğunu size bildirmekle onur duyarım.

Mustafa Kemal

Baylar, İstanbul'da, Hükümetin gözü önünde ve bilgisi altında yapılmış ve yapılmakta olan alçakça girişimlerin ve bu girişimlerin bütün yurttan uğursuz belirtileri olduğunu açıkça ortaya koyan olayların gerçek kaynaklarını ve etmenlerini, İstanbul Hükümetinin, Temsilciler Kurulundan daha iyi bildiği, şimdi de kuşku götürür mü?

Baylar, işlerin içyüzünü bilen bir hükümetin üyelerinden, düşmanların, salt yanılmak ve yoldan çıkarmak amacıyla ortaya attıkları kara çalma ve söylentilere gerçek gözüyle bakıp yine onların öğütlerini çözüm ve önlem diye uygulamaya kalkışmak gibi bir davranış beklenebilir mi? Bu sorulara yanıt vererek yüksek topluluğunuzu yormaktan çekindiğim için söz, Ali Rıza Paşa Hükümetinin düşüncesini yansıtan Milli Savunma Bakanı Cemal Paşa'ya bırakmayı yeğ tutarım.

(Atatürk, bu konuları aydınlatmak için, Cemal Paşa ile olan yazışmalarına değinmektedir.)

Baylar, İstanbul'da yurdun kurtarılmasıyla ilgili en önemli görevlerde çalışan saygıdeğer ve akıllı tanınmış kişilerin, o zamanlar, İstanbul'un zehirli havasını almaları yüzünden, anlayış ve görüşlerinde ne denli olumsuz sapmalar olduğuna bir örnek vermek için, daha Sivas'ta iken karşılaştığım küçük bir olayı, izin verirseniz bilginize sunmak isterim. Belki sayın üyeler arasında anımsayanlar vardır. Senato üyelerinden Çürüksulu Mahmut Paşa, Bosphore (Bosfor) gazetesi yazarlarından birisine, siyasal durumumuz üzerine demec vermişti. Mahmut Paşa'nın, o sıralarda, Barış Hazırlıkları Komisyonu üyesi olduğunu da anımsarsınız. Paşa'nın 31 Ekim 1919 günlü Tasviri Efkâr gazetesinde de yayımlanan demecini, 17 gün sonra Sivas'ta okudum. "Ermenilerin pek çok olan isteklerine hak vermeksizin, sınırlarda kimi düzeltmeler yapmayı kabul ederiz." sözleri dikkatimi çekti. Doğu Anadolu'da, Ermenistan yararına toprak bırakılacağına söz verme niteliğinde olan bu cümlelerin, Barış Komisyonu üyelerinden bir devlet adamınca söylemiş bulunması gerçekten düşünölmeye ve şaşılmaya değerdi. Bundan ötürü 17 Kasım 1919 günü, Çürüksulu Mahmut Paşa Hazretlerine göndermeyi yararlı saydığım bir telyazısında, demecindeki işaret ettiğim cümleden dolayı, "Doğu Anadolu halkının, pek haklı olarak son derece üzgün ve kırgın olduğunu" belirttikten sonra: "Erzurum ve Sivas Kongreleri-

nin kararları uyarınca ulusun Ermenistan'a bir karış toprak bırakmayacağını; dahası, hükümet bu denli acı bir zorunluluk karşısında boyun eğerse ulusun, kendi haklarını kendisinin savunmaya karar verdiğini ve bunun bütün dünyaya ilan edilmiş olduğunu" yazdım ve bu ulusal karar ve direncin, herkesten önce Barış Hazırlıkları Komisyonu yüksek üyelerince bilinmesi ve benimsenmesi gerektiğini bildirdim.

Baylar, Sivas'ta kaldığımız sırada, birçok olaylar ve sorunlarla karşılaşmış ve zorunlu olarak ulusal, idarî, askerî siyasal girişim ve yürütümlerde bulunulmuştur. Bunların tümünü ayrıntılarıyla anlatmak uzun sürer. Yalnız, izlediğimiz olaylar zincirinin birbirine bağlanmasına yarayacak kimi noktalara dokunarak ve işaret ederek geçeceğim.

(Atatürk bu noktada, ulusal örgütlerin düzene sokulması için alınan önlemler, seçimler dolayısıyla ortaya çıkan görüş ayrılıklarını giderme çabası, Osmaniye ve Dörtöyl bölgelerindeki Fransız yöneticisinin kimi Çerkez yurttaşlarca Maraş'a çağırılması, Bolu dolaylarında alınan güvenlik önlemleri ve ulusal savaşıma karşı olduğu bildirilen Gebze Kaymakamının değiştirilmesi gibi konulara değinmiştir. Yine bu bölümde, Sait Molla'nın davranışlarının başarıya ulaşmasından ve İstanbul'daki örgütün aldanışına dek varan yanılgılardan yakınmakta ve güvenilir bir ulusalcı olan Yahya Kaptan'ın İstanbul Hükümetince yollanan askerî birlikler tarafından nasıl sorgusuz bir biçimde yakalanıp öldürüldüğünü anlatmaktadır.)

Baylar, Yahya Kaptan'ın öldürüldüğüne kuşku kalmamıştı. Bu gerçek bilindikten sonra, öldürtmüş olan hükümetin, yasal kovuşturmayaya girişmiş bulunması, cinayeti işleyenlerin ortaya çıkmayacağına yanıt değil miydi? Ama baylar, zaman her şeyin, her gerçeğin, tarihin içten kucağında incelenmesini sağlayacaktır.

Saygıdeğer baylar, Hükümeti ve İstanbul'daki örgütümüzün başkanlarını, böyle çirkin bir cinayetin işlenmesine aracı olmaya sürükleyen nedenlerin ve etmenlerin incelenmesiyle gerçekten ders alınmaya değer sonuçlar çıkacağına inandığım içindir ki dıştan bakılınca önemsiz gibi görülebilecek olan bir olayı kanıtlara ve belgelere dayanarak açıkladım. Bu açıklamamla ulusun gözü önünde aydınlık bir inceleme ortamı doğmasına yardım edebildimse vicdan ödevlerimden birini yapmış olduğuma inanacak ve gönül rahatlığına ereceğim. Baylar, bu olayı incelerken, iki noktayı göz önünde tutmak yararlı olur!

Birincisi: Sait Molla'nın üyesi ulunduğu gizli örgüt ile Gebze ve Kartal dolaylarında, hepsi bu örgütten olan kişilerin ve çetelerin rollerini ve bu rolleri, bizim adamlarımız ve örgütümüz yapmış gibi göstererek yurtsever geçinen kişileri aldatıp kandırmada gösterilen ustalık ve başarı,

İkincisi: İstanbul örgütümüzün başkanları, bize, Temsilciler Kuruluna bağlı ve onun yönerge ve bildirimlerine uygun iş görmekle yükümlü bulunuyorlardı ve ancak bu yükümlülüğü, açık yürekle yaparak genel amaç yönünde tam uygunlukla yürümenin en büyük olasılık olabileceğini kabul etmeleri gerekirdi. Oysa bu kişiler, kendi akıl ve tutumlarını, Temsilciler Kurulunun uyarılarına karşısında yüksek görmekten vazgeçememişler ve bağımsız olarak çalışmalarına engel olunmasını, onur işi yaparak sinirlenmişler ve bu yanlış duygunun etkisi altında, aldatılmaya kadar varmışlardır.

(Atatürk, burada Yahya Kaptan'ın eşinden gelen tele ve bunun yürekleri dağılayan bir tel olduğuna değinmekte ve sözlerini şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, Yahya Kaptan sorununa 20 Kasım 1919 günündeki olaylar dolayısıyla dokunduk. Gene olaydan yer ve zaman bakımından çokça uzaklaşarak Yahya Kaptan olayının açıklanmasını bütünlükte zorunda kaldık. Şimdi, izin verirseniz bıraktığımız yere dönerek olayları izleyelim.

Ankara-Eskişehir demiryolunun işletilmesine Anlaşma Devletlerince engel olunmuştu. Bu yolun işletilmesi için, Anlaşma Devletleri temsilcilerine, sert bir protesto notası verilmesi, 21 Ekim 1919'da Ankara Merkez Kuruluna bildirildi. Adana örgütü kurucularının, Niğde'ye ya da Kayseri'ye gelerek, bizimle görüştüktan sonra çalışmalarını sürdürmeleri sağlandı. Aydın cephelerinde, durum her gün güçleşmekte ve ağırlaşmakta olduğundan, Salih Paşa ile Amasya'da kararlaştırdığımız üzere, Donanma Derneğinin dört yüz bin lirasının bu cephelere verilmesini Milli Savunma Bakanına yazdık. Bu cephelerde savaşınlara, silah ve cephaneye verilmesini ve cephenin makineli tüfek ve topçu birlikleriyle desteklenmesini, Konya'daki 12. Kolordu Komutanından rica ettik. Baylar, Fransızlar, Bandırma-Soma demiryolunu sözde denetlemek için Bandırma'ya bir birlik çıkarmışlardı. Güvenliği çok iyi olan Bandırma'ya, asker çıkarmaya hakları olmadığı apaçıktı. Bu noktaya 24 Kasım 1919'da 14. Kolordu ve 56. Tümen Komutanlarının dikkatlerini çektik.

Yabancı subaylar, Aydın cephelerinde dolaşarak propaganda yapıyorlar ve durumu anlıyorlardı. Bu gibi subayların cephedeki birliklerle ilişki kurmalarına meydan verilmemesini ve resmî olarak hükümete başvurmalarını; eğer Ulusal Güçler için bir söyleyecekleri olursa, merkez kurullarımız aracılığıyla bize başvurmaları gerektiğinin kendilerine bildirilmesini ve propaganda yapanlar bulunursa, gözaltında bölgeden çıkarılmalarını ve kesin zorunluluk olursa, cepheye görülecek Anlaşma askerlerine karşı da silah kullanılmasını cepheye bildirdik.

Baylar, biz, İzmir halkının da eylemli olarak seçimlere katılmasını sağlamak istiyorduk ve o yolda çeşitli araçlarla isteğimizi duyuruyorduk.

Ancak Yunanlılar, elbette buna engel oluyorlardı.29 Kasım 1919 günü, bu davranışı Anlaşma Devletleri temsilcileri ile yansız elçilikler katında protesto ettik ve bunu, o sırada İzmir Telgraf ve Posta Başmüdürü bulunan Ethem Bey'e yazarak İzmir halkına da duyurmak istedik.

Baylar, belki birçoklarınız anımsarsınız. İşgal zamanında, Adana'da, Ferda adında, Ulusal Güçlere karşı, bir yabancı gazetesi yayımlanıyordu. Bu gazete, yalnızca Anadolu halkını aldatmak ve yanlış yola sürüklemek amacıyla çıkıyordu ve sütunları bizi kötöleyen uydurma yazılarla doluydu. Elbette, bu gazetenin Anadolu'nun içerlerine sokulmasını yasak ettik. Ancak, bu gazetenin, yurttan okunmasını elbette yararlı bulan, Ali Rıza Paşa Hükümetinin İçişleri Bakanı ve Cemal Paşa'nın temiz olduğuna birçok kez tanıklık ettiği Damat Şerif Paşa, Ferda gazetesinin, bu ağı saçan paçavranın, yurda serbestçe sokulmasına engel olunmaması için buyruklar vermişti. Bundan dolayı, Şerif Paşa'nın arkadaşı Cemal Paşa'nın, 3 Aralık 1919'da dikkatini çekmeyi gerekli bulduk.

BÖLÜM III

ULUSAL DİRENİŞİN ANKARA'DA TOPLANMASI

III.1. ANKARA'NIN DİRENİŞ MERKEZİ OLMASI

Baylar, Mebuslar Meclisinin İstanbul'da toplanmasını önleyememek zorunluluğu üzerine, İstanbul'da toplanacak Mecliste, “yurdun bütünlüğünü, devletin ve ulusun bağımsızlığını güven altına alma amacımızı korumak ve savunmak için birleşik ve dayançlı bir grup oluşturmayı” tek çözüm olarak düşündük. Bunun sağlanması için, bildiğiniz gibi, 18 Kasım 1919 günlü yönerge ve genelgede, milletvekillerinin belli yerlerde grup grup toplanarak, görüşecekleri önemli noktalardan biri olarak bu konuyu ele almıştık.

Gene o zaman, düşündük ki bu grubun kurulmasını sağlamak için, her sancaktan birer milletvekilini Eskişehir'e çağıralım. Eskişehir üzerinden trenle İstanbul'a gidecek milletvekillerini de çağıracağımız milletvekilleriyle birleştirelim ve kendimiz de Eskişehir'e giderek, genel bir toplantı yaparak, işleri enine boyuna görüşelim. Bu arada, İstanbul'da milletvekillerinin güvenliğiyle ilgili önlemleri de söz konusu etmek istiyorduk. Ancak bundan sonra açıklayacağım nedenlerle, bu toplantıyı Ankara'da yapmayı yeğledik. Daha bir ay kadar Sivas'ta kaldıktan sonra artık Ankara yolunu tuttuk. Ankara'ya gelişimizi 27 Aralık 1919 günlü, şu açık bildirimle her yere duyurduk:

Sivas'tan Kayseri yoluyla Ankara'ya gitmek üzere yola çıkan Temsilciler Kurulu, bütün yol boyunca ve Ankara'da, büyük ulusumuzun sıcak ve içten yurtseverlik gösterileri içinde bugün buraya geldi. Ulusumuzun gösterdiği birlik ve kararlılık, ülkemizin geleceğini güven altına alma konusundaki inancı sarsılmaz bir biçimde destekleyecek niteliktedir.

Şimdilik Temsilciler Kurulu merkezi Ankara'dadır. Saygılarımızı sunarız efendim.

Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal

2 Ocak 1920 günü, Derneğin merkez kurullarına, Hacıbektas'ta Çelebi Cemalettin Efendi'ye, Mutki'de Hacı Musa Bey'e ayrıca bir bildirim yaptık. Bu bildirimimizin içindekiler ve yazılış biçimi şöyledi:

... Yolculuğumuz sırasında görüp incelediklerimiz bizlere, gerçek koruyucu Ulu Tanrı'nın yardımıyla gerçekleşen ulusal birliğimizin dayanağı olan Ulusal Örgütün kök salmış ve ulusun ve ülkenin geleceğini kurtarmak için gerçekten güvenilir bir güç ve erk durumuna gelmiş olduğunu sevinçle gösterdi.

Dış durum, bu ulusal dayanç ve birlik sayesinde, Erzurum ve Sivas Kongresi ilkelerine göre, ulusun ve yurdun çıkarına elverişli bir yola girmiştir.

Kutsal birliğimize, dayanç ve inancımıza güvenerek yasal isteklerimizin elde edileceği güne değin, direnerek çalışılması ve bu bildirimimizin köylere varıncaya dek bütün ulusa duyurulması rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Haklarını Savunma Derneği
Temsilciler Kurulu Adına
Mustafa Kemal

Baylar, Temsilciler Kurulu merkezinin, Ankara'ya taşınması düşüncesi oldukça eski idi. Bu düşünce, ilk olarak ortaya atıldığı sıralarda, Kâzım Karabekir Paşa'dan gelmiş olan bir teli olduğu gibi burada bildireceğim:

Erzurum'dan, 3 Ekim 1919

Üçüncü Kolordu Komutanlığına,

Temsilciler Kuruluna: Ulusal Güçleri temsil eden yüksek Kurulun, değil Ankara'ya gitmek, Sivas'ın batısına bile geçmemesi düşüncesindeyim. Çünkü doğu illerinin Ulusal Güçleri olan kurulun, bütün bütün uzaklaşması, dolayısıyla bu illerin örgütsüz kalmasına yol açacaktır. Bundan başka, şimdiye değin tam yasal ve mantıklı olarak yönetilmekte olan ulusal eylemin, öteden beri her zaman her girişimimizi kötü görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımızın yaptıklarını göz önünde tutarak belli bir yerde korunması için Temsilciler Kurulunun Sivas'tan batıya geçmemesi düşüncesinde bulunduğumu bilgilerinize sunarım.

On Beşinci Kolordu Komutanı
Kâzım Karabekir

Böyle bir telin, gerçek olamayacağı yargısına varmak istedim. Ancak ne çare ki bu gizli tel, Erzurum'dan, Sivas'taki Üçüncü Kolorduya çekilmiştir. Açılan gizli telin altında (Açıldı. Fethi 4-5 Ekim) yazısı ve imzası olduğu halde Üçüncü Kolordudan bize gönderilmiştir.

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa, çağrımız üzerine Sivas'a geldikten ve bizimle görüştükten sonra kuşkusuz, bu telle önceden bildirdiği düşünce ve görüşün yerinde olmadığını görmüş olacaktır. Ancak, bu düşünce ve görüşteki yanlışlığı anlamak için, ille yüz yüze gelip görüşmeye hiç de gereklik olmayacağı apaçık bir şeydir. Bu düşünce ve görüşün dayandığı nedenlere, şöylece bir göz atmak, onların yanlışlığını anlamaya yeter sanırım. Başta Temsilciler Kurulunun yalnız doğu illerinin Ulusal Güçleri olmadığı ya da o örgütleri temsil etmediği ve belki bütün ülkenin –Anadolu ve Rumeli'nin-Ulusal Güçlerini temsil ettiği çoktan bilinmeliydi. Özellikle, bu nokta üzerinde, günlerce süren telgraf başı tartışmaları olmuştu. Bir de Temsilciler Kurulunun Sivas'tan Ankara'ya taşınması, doğu illerinin örgütsüz kalmasını gerektirecek bir etmen olamazdı. Temsilciler Kurulunun, doğu illerine Sivas'tan telle verdiği buyrukları ve yönergeleri, Ankara'dan da eskisi gibi verilebileceği kuşku götürmezdi. Ancak Temsilciler Kurulunun, doğu illerinden daha çok Batı illerine, İstanbul'a yakın bulunmasını gerektiren ve haklı gösteren mantıklı nedenler, elbette çoktu. Öncelikle, batı ve güneybatı illerimizden, eylemli olarak düşman eline geçmiş olanlar vardı. Bu illerimize giren düşman karşısında, sağlam savunma cepheleri kurmak ve onların güçlendirilmesini sağlamak gerekti. Oysa doğu illerimizde, böyle acıklı bir durum yoktu. Kesin olarak yakın bir eylemli tehlike de doğabileceği benzemiyordu. Uzak bir olasılığa göre, sözgelimi doğudan Ermenilerin eylemli bir saldırıda bulunacağı kabul olunsaydı bile, onun karşısında Ulusal Güçler ile güçlendirilmesi kararlaştırılmış olan, kendilerinin komutasında 15. Kolordu hazır bulunuyordu. Ancak, İzmir cephelerine, türlü yöntemde komutanlıklar, türlü nitelikte güçler ve türlü türlü olumsuz kaynaklardan gelen dokuncalı etkiler vardı. Adana'ya giren düşmanlara karşı daha cephe kurulamamıştı.

Şu durumda yol ve yöntem odur ki genel durumu yönetip yürütme sorumluluğunu yüklenenler, en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye, elden geldiğince yakın yerde bulunurlar. Yeter ki bu yaklaşma, genel durumu gözden uzak bırakacak ölçüde olmasın! Ankara, bu koşulları üzerinde toplanan bir noktaydı. Her halde cephelerle ilgileneneceğiz diye Balıkesir'e, Nazilli'ye ya da Karahisar'a gitmiyorduk. Ancak cephelere ve İstanbul'a demiryolu ile bağlı ve genel durumu yönetme bakımından Sivas'tan hiçbir ayrılığı olmayan Ankara'ya gelecektik. Mebuslar Meclisinin İstanbul'da toplanması zorunlu görüldükten sonra ise, Ankara'ya gelmenin ne kadar yerinde ve yararlı sayılması gerektiğini açıklamayı gerekli görmem.

Baylar, Temsilciler Kurulunun Ankara'ya taşınmaması için nedenler ortaya konulurken, bu arada hele “Öteden beri her zaman her girişimizi kötü görmek ve göstermek isteyen düşmanlardan” söz edilmiş olmasına hiçbir anlam veremedim. Gerçekten, kendisinin dediği gibi düşmanlar

bizim hangi davranışımızı, hangi girişimimizi iyi görmüşlerdir ya da görebilirler ki ona göre davranalım! Eğer, bu düşünce ve görüşe yol açan: “İstanbul’da ulusal isteğe uygun davranan bir Ali Rıza Paşa Hükümeti vardır. Mebuslar Meclisi de orada toplanarak ulusun ve ülkenin yazgısını denetlemeye başladıktan sonra, Temsilciler Kurulunun batı cepheleriyle, Mebuslar Meclisi ile ilgi ve ilişki kurmasına ne gereklik kalır. Öyle ise, Temsilciler Kurulunun yalnız doğu illerinin örgütleri ile ilgilenmesi ve bununla yetinmesi daha yerinde ve daha yararlı olmaz mı?” gibi bir düşünce ve görüş idiyse, bir ölçüye dek, üzerinde durulabilir. Ancak böyle olunca da genel durumu ve olaylarla koşulların gerçek yüzünü görüşte ve anlayışta Temsilciler Kurulu ile Kâzım Karabekir Paşa arasında doldurulamayacak bir hendek olduğunu kabul etmek gerekir. Temsilciler Kurulunun Ankara’ya gelmesini düşmanlar kötü görecektir, noktasında çok durularak belki, ileri sürülmüş olan düşünce ve görüşün kaynağı ve kökeni daha iyi kavranabilirse de bizim şimdilik buna ayıracak zamanımız yoktur.

Baylar, bundan önce söylediğim gibi, bir iki günlük bir toplantı ve görüşme isteğiyle, milletvekillerini çağırarak için ilk yazdığımız telde –ki bu tel örneğini, bir resmî yazı biçiminde, basılı olarak da postayla göndermiştik- amaç bildirildikten sonra “Temsilciler Kurulunun bulunacağı bir yerde toplanılacak, toplantı zamanı ise, gönderilecek milletvekillerinin adları ve adresleri belli olduktan sonra haberleşerek kararlaştırılacaktır. Temsilciler Kurulu, kısa sürede İstanbul’a yakın bir yere gidecektir.” denilmiştir.

Ankara’ya varışımızda, Ankara-Eskişehir demiryolu işlemeye başlamış olduğundan, önceki bildirimimize 29 Aralık 1919 gününde yaptığımız bir ekte, milletvekilleriyle görüşme yeri olarak Ankara’yı gösterdik ve genelge ile bildirdik. Bu genelgenin bir maddesi de öteki milletvekillerinden olabildiğince çok kişinin görüşmelere katılmasının pek çok istenmekte olduğu yolundaydı.

Baylar, sonucunun pek çok yararlı olacağını umduğumuz bu iyicil ve yurtseverce girişimin bile, İstanbul Hükümeti üyelerince önüne çıkıldığını bilginize sunarsam şaşmazsınız sanırım. İzin vererseniz, bu noktayı biraz açıklayayım; biz milletvekillerini, Ankara’ya çağırırken, onlar da birtakım kişilerin bu çağrıya gelmemelerini ve tasarlanan toplantının yapılmamasını sağlamak için, karşı önlem alıyorlar ve girişimde bulunuyorlarmış. Kimi milletvekillerinin çektikleri teller üzerine bu işi anladık.

(Atatürk burada, Aydın Milletvekili Hüseyin Kâzım tarafından İstanbul’a çağrıldıklarını bildiren Burdur Milletvekili Hüseyin Baki ve Akdağmadeni Milletvekili Bahri’nin yolladığı birbirine benzer tellere yer vermektedir. Atatürk bunlara yanıt olarak bu çağrılarla kendilerinin bir ilgisi olmadığını açıklamış ve bu açıklamayı tüm milletvekillerine göndermiştir.)

30 Aralık 1919 günlü bir gizli telle de İstanbul'daki örgütümüze: "Hüseyin Kâzım Bey'in girişiminden söz ettikten sonra, bizim bildirimlerimizin kendisine duyurulmasını ve görüşmelere katılmak istiyorsa tez elden Ankara'ya buyurup gelmeleri gerektiğinin anlatılmasını" bildirdi.

Baylar, biz, İstanbul'daki örgütümüzden haber beklerken, karşımıza bir kişi çıktı. Bunun kim olabileceğini kestirmede güçlük çekmezsiz, sanırım. Bildiğiniz gibi, hem bizim İstanbul'da delegemiz hem de bakan olan bir kişi... Cemal Paşa... Evet, 1 Ocak 1920 günlü şu tel "Milli Savunma Bakanı Cemal Paşa" imzasıyla geliyordu.

(Bu telde beş maddelik bir önerge bulunmaktadır. Bu önergeye göre, Ankara'ya çağrılan milletvekillerinin İstanbul'a gelmeleri gerektiği ve Ankara'da toplanma kararının doğru olmadığı belirtilmektedir.)

Baylar, böyle bir davranma ve bildiride bir içtenlik ve soyluluk görüyor musunuz? İlkın, bizim, milletvekilleriyle toplanma kararımız ve bununla ilgili bildirimiz, bundan bir buçuk ay öncesinden beri bilinmekteydi. Eğer bu girişimimiz, yurt yararına gerçekten uymaz ve sakıncalı görülmüş idiyse, güdülen ulusal amaçta bizimle birlik olduklarını ileri sürmekte bulunan bayların ve Hükümetin, bizim çağırduğumuz milletvekillerine, İstanbul'a gelmeleri için tel çekmeden önce bizimle anlaşmaları; hiç olmazsa düşüncelerinden ve girişimlerinden bize bilgi vermeleri gerekmez miydi? Böyle yapmayıp da doğrudan doğruya İstanbul'a gidişlerini çabuklaştırmak için Denetleme Kurulu Başkanlıkları aracılığıyla Şeyh Muhsini Fâni'nin⁴⁷ ve İçişleri Bakanının imzalarıyla, taşradaki milletvekillerini sıkıştırıp şaşırtmak ve olupbittiler yaratarak bizim girişimimizi sonuçsuz bırakmaya kalkışmak doğru muydu?

İkincisi Baylar, seçimi yenileme işi aylarca ve aylarca yapılmayıp tüzeye göre belli süre çoktan geçirilmiş olduğu sıralarda hiç de tez canlılık göstermeyi aklına getirmeyen bu baylar, bizim Erzurum'dan, Sivas'tan beri yaptığımız sonu gelmez girişim ve çalışmalarımızın bir başarısı olarak gerçekleştirilen yeni seçimlerden sonra, ayrıca araya girip izleyerek her birinin milletvekili seçimlerini sağladıktan sonra, çok çok üç beş gün gibi az bir gecikme üzerine böyle tez canlılık göstermeli miydiler? Hele bu gecikme, büyük bir ülkenin gerçekleştirilmesi, özellikle İstanbul'da toplanma aymazlığını gösterenlerin kendi güvenlikleri ile ilgili önlemlerin alınması yollarını görüşmek amacıyla olursa, bu bayları bu denli ivediye sürüklemeli miydi? Hiçbir önlem ve karar almadan, bir an önce, horlanmaya ve rezillığe koşup gitmek neden ileri geliyordu?

⁴⁷ Hüseyin Kâzım Kadri'nin takma adı

Üçüncüsü Baylar, temiz ve lekesiz arkadaşlarını aldatarak İstanbul'da, kendilerinin içinde buldukları tehlike ve aşağılama çemberine, onları da tez elden sokmak isteyen bu baylar, Anadolu ve Rumeli Haklarını Savunma Derneğinden değil miydi? Bu ulusal derneğin üyesi bulunuyorlar mıydı? Bir derneğin üyeleri, milletvekili olsalar bile, derneğin liderleriyle görüşerek en sonunda saptanacak programa göre iş görmek zorunda değil midirler? Dünyanın her yerinde, bütün uygar toplumlarda bu, böyle değil midir? Bir grubun, bir partinin kendi liderleriyle görüşmesinden ve ilişki kurmasından, yasama gücünün, başka güçlerin etkisi altında iş görmüş olduğu sanısının doğacağı kuruntusundan ve bunun yabancıların dikkatini çekeceğinden, niçin korkuluyordu? Bu baylar, seçimin yenilenmesini ve milletvekillerinin seçilmesini sağlamış olan örgütün etkisinde kalmış görünmeyi, yüksek onur ve özsayılarıyla bağdaşmaz mı buluyorlardı? Milletvekillerinin, yurt içinde, güçlü bir ulusal örgüte bağlı olduklarını ve o geniş örgütün saptadığı belirli amaçlardan ayrılmayacaklarını ve her olasılığa karşı, o örgütün etkisi altında bulduklarını, açık bir vicdan ve açık bir alınla ortaya koymanın, asıl bunun, içte ve dışta en büyük güveni ve saygıyı sağlayabileceğini, bu baylar, anlamıyorlar mıydı? Ve dahası, böyle bir vicdan ve inanç sağlamlığı içinde, belirli ulusal amacı gerçekleştirme yolunda, her tehlikeyi göze almaya hazır bir durum ve davranış alınmadıkça, Meclisin, kendisinden beklenen hizmetleri yapamayacağını anlamak, kâhinliğe mi, yoksa yapıldığı gibi, saldırı ve aşağılamaya uyuşukçasına boyun eğmeye mi bağlı idi?

Bu baylar, benim, milletvekilleriyle aracısız görüşmemi istemiyorlar, Hükümet ve kimi baylar, benim, İstanbul'a gitmemi de uygun görmüyorlar. Ancak geniş yetki ile bir delegenin gönderilmesini öneriyorlar. Doğrusu bu noktadaki akıllarına ve anlayışlarına diyecek yok! Gönderdiğimiz delegeler değil miydi ki milletvekillerinin düşman pençesine girmesinde en çok etkili olanlar ve sonunda, kendilerini bile savunmak için önlem ve çözüm bulmakta güçsüz olduklarını kanıtlayanlar. Milletvekillerinin, kimseye danışmadan İstanbul'a çağrılmalarında, aldatmayı ve oldubittiye getirmeyi başaramadıktan sonra, bize bildirim yaptırmayı istemekte gösterilen yumuşaklık da pek ince değil midir Baylar?

(Atatürk, Cemal Paşa'ya, önergeyi veren milletvekillerinin kimler olduğunu öğrenmeye yönelik tel yazmış ve yanıt olarak da bunların, Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celalettin, Arif, Hâmit... ve başkaları olduğunu öğrendikten sonra, sözlerini şöyle sürdürmüştür:)

Baylar, bize sonradan verilen bilgiye göre, bana tel çeken kişiler, milletvekillerinden bir topluluk değildi. Sadrazam, kendi tanıdığı Hakkı Bey adında bir kişiyi –Siverek milletvekili olduğunu öğrenmesi üzerine- ve Hü-

seyin Kâzım Bey'i, yanına çağırarak, bana kısa bir tel yazdırmıştır. Bu teli, elden kimi kişilere imza ettirmişler. Gizli olarak gönderilmek üzere, Hakkı ve Hüseyin Beyler Cemal Paşa'ya götürmüşlerdir. Demek, beş maddelik olan ve önerge adı verilen telyazısı, sonradan uydurulmuştur. Aslına bakılırsa, önergeden söz edildiği halde, bunun nereye sunulduğunun bugüne değin belli olmaması da bu işte dolap ve özel erek olduğunu göstermeye yeterdi. Meclis yeni açılmış ve Meclis Başkanlığı daha görevine başlamış değildi. Bununla birlikte, Cemal Paşa'nın bu telini aldıktan sonra, şu gizli teli yazdım:

Ankara, 09.01.1920

Milli Savunma Bakanı Cemal Paşa Hazretlerine,
Hüseyin Kâzım, Tahsin, Arif, Hamit Beyefendilere,

Ankara'ya gelmenin kötü yorumlara yol açacağı üzerine, Milli Savunma Bakanı Paşa Hazretleri aracılığıyla bildirilen görüşlerinizi öğrendik. Konu, yurdun ve ulusun varlığıyla ilgilidir. Ulusal Mecliste ulusal örgüte dayanan güçlü bir grup kurulmaz ve Sivas Genel Kongresi ile ulusun bütün dünyaya duyurduğu kararlar, büyük çoğunlukça bir inanç ve bir ilke olarak benimsenemezse ulusal hizmetimizin sağlayacağı başarı boşa gider. Ülke bir felakete uğrayabilir. Bundan dolayı, birtakım vatansız ve dinsizlerin propagandaları bizim için uyulacak ilke olamaz. Amaç ulusun esenliği ve yurdun kurtuluşudur. Bir iki günlüğüne buyurmanız ve karşılıklı görüşülerek ülkü birliğine varmamız bizce pek önemlidir. Buna göre tutulacak yolun seçilmesi yüksek görüşünüze bağlıdır. Saygılarımızı sunarız efendim.

Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal

Saygıdeğer Baylar, İstanbul'un değindiğimiz ve açıkladığımız can sıkıcı durumuyla uğraşırken, yurdun doğu ucunda da bir yalancı peygamberin ortaya çıkardığı önemlice ve kanlı bir olay geçiyordu.

(Atatürk burada, Bayburt'a dört saat uzaklıktaki Hart köyünde, kendisini Mehdi ilan eden Şeyh Eşref'in halka Şiilik propagandası yaptığını, engel olunmak istenilince de güvenlik güçleriyle silahlı çatışmaya girdiğini ve sonunda Halit Bey komutasındaki 9. Tümen tarafından yok edildiğini anlatmakta ve sözlerini şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, Milli Savunma Bakanlığı ile Temsilciler Kurulu arasında, sürüp giden bir sorun vardı. Bakan Paşa, İstanbul'da bulunan generalleri, kolorduların başına ve albayları, tümenlerin başına geçirmek istiyordu. Öteki üstsubaylarla subayları da Anadolu'daki birliklere göndereceğinden söz ediyordu. Bu isteği, bir ilke olarak ileri sürmüş ve uygulanmasını da

Milli Savunma Bakanlığı Eski Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa'yı, Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın yerine 20. Kolordu Komutanlığına ve Nurettin Paşa'yı da, Konya'da Albay Fahrettin Bey'in yerine 12. Kolordu Komutanlığına atamakla bir oldubittiye getirmek istemişti. Bu yöntem izlenip uygulandığında, Genel Savaşta, yetişmiş ve kolordu ve tümen komutanlıklarına yükselmiş ne kadar genç general ve üstsubay varsa, hiç kuşku yok, bunların tümü bu görevlerden uzaklaştırılmış olacaktı. Çünkü İstanbul'da toplanmış eski general ve üstsubaylar, kıdem ve rütbe bakımından, ordudaki büyük birliklerin başında bulunan genç komutanlardan önde idiler. Biz, hiçbir zaman bu ilkedен yana olamazdık. Özellikle, içinde bulunduğumuz koşullar unutulurak, böyle yanlış işlerin yapılmasına olur diyemezdik. Bunun için, Cemal Paşa'ya her zaman görüşümüzü ve atanan yeni kolordu komutanlarının gönderilmemeleri gerektiğini bildiriyorduk.

Fahrettin Paşa, kolordusunun başında bulunarak, Aydın cephesine yardım etmeye ve destek olmaya çalışıyordu. Ali Fuat Paşa, Ferit Paşa zamanında görevden alınmıştı. Cemal Paşa, o haksız işlemi düzeltmek istemişti. 20. Kolorduya, Ankara'da bulunan 24. Tümen Komutanı Yarbay rahmetli Mahmut Bey, vekil olarak komuta ediyordu. Ali Fuat Paşa, hem Ulusal Güçlerin Komutanlığını yapıyor hem de gerçekte kolordusunu elinde tutuyordu. Biz, kolordu ve tümen gibi birliklerde komuta değişikliğini kabul etmemeye; özellikle ulusal isteklere uymuş ve o yolda çalışan kişilikleri belli komutanları, böyle boş ve nasıl bir özel amaca dayandığı bilinmeyen bir ilke için elden çıkarmamaya kesin olarak karar verdik. Yalnız, İstanbul'da bulunan genç ve özverili subayların ve doktorların, bir an önce Anadolu'ya, ordu birliklerine gönderilmelerini yararlı buluyor ve istiyorduk.

(Atatürk, isteğinde direnen Cemal Paşa'ya yazdığı yanıtta; savaşta çalışarak yükselmiş kişilerin ast duruma düşmelerinin yerinde olmadığını ve bu gibi girişimlerin ulusal birliğin bozulmasına neden olacağını belirterek değişikliğe kesinlikle yer olmadığını bildirmiştir.)

Baylar, bu konu üzerinde Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün komutanlarla yazışmalar yaparak, dikkatlerini çekmiştim. Ocak ayında, Ankara'da bulunan Fuat Paşa'ya olduğu gibi, Konya'da bulunan Fahrettin Paşa'ya da "Nurettin Paşa atanacak olursa, komutayı bırakmayarak eskisi gibi ulus ve yurt görevinizi sürdürmeniz gerekmektedir. Şu durumda, bu konuda yapılacak bildirimlerden zamanında bize bilgi veriniz." diye buyruk verdim.

Cemal Paşa Ocak ayı başlarında, o sırada Milli Savunma Bakanlığı başyaveri olan Salih Bey'i -8. Kolordu Komutanı Salih Paşa'dır.- iki mektubunu, bu mektuplara ekli olarak Anlaşma Devletleri olağanüstü temsilcilerinin verdikleri 24 Aralık 1919 günlü ortak bir nota ve bu notaya hükü-

metin verdiği yanıt örneği ile Ankara'ya gönderdi. Cemal Paşa bu mektuplarında da komuta değişikliği ve yapılacak düzenlemeler konusundaki ilkesinden ve komutanlığa atadığı Ahmet Fevzi ve Nurettin Paşaların görev yerlerine gitmelerini sağlamak zorunluluğundan söz ediyor ve özellikle “Ordunun önemli komuta görevlerinde, son ulusal harekete açıkça katılmış kişilerin doğrudan doğruya ve resmî olarak bulunmaları, dışarıya ve özellikle yabancılara karşı orduda siyasetin hüküm sürdüğü görünümünü verir ve bu da her halde kötü etki yapar. Bakanlık, eylemli olarak bu etkilerin baskısı altındadır” diyordu ve görevinden yine çekileceğini bildiriyor ve bu kez, şu duruma göre artık Mebuslar Meclisinin toplanmasının gerçekleşmez bir düş olacağını haber veriyordu.

Baylar, bu konuda verdiğim yanıtları şöylece özetleyebilirim: “Düşüncelerimizin yerinde olduğu yolundaki inancımızı yeniden bildiririz. Ferit Paşa'nın kötülüklerinin sonucu olan, Aydın cephesinin ve bölgesinin ve oralandaki Ulusal Güçlerin şimdiki durumunu ve geleceğini, son derece ilgiyle dikkate alıyoruz. Gelecek için umut verici bir durumun sağlanmasını düşünüyoruz. Ali Fuat Paşa'nın, devlet gözünde olsun, kamunun gözünde olsun, her türlü eleştiriden uzak bulunduğu kanısının unutulmaması ana koşuldur. Ulusal eylem sırasında, her nasıl olursa olsun ileri atılmış olanların, görevlerinin ve durumlarının değiştirilmesi, özverilerinin suç sayıldığı yolunda yorumlanır. Bu, bizim değişmez zorunlu görüşümüze göre, hiç de uygun sayılamaz. Hükümetin olabilir saydığı siyasal sakıncaları ortadan kaldırmak için gerekli her şey yapılmıştır. Ahmet Fevzi Paşa, bizimle işbirliği yapacak yeterlikte değildir. Ahmet Fevzi Paşa'nın özel görevle gezip dolaşırken söylediği mantıksız sözlerini bildirmiştik. Bunu ummam, diye buyurmuşunuz. Ahmet Fevzi Paşa'nın, arkadaşlara yazdığı özel bir gizli telde, ordu, bugünkü başıbozuk durumunda kaldıkça ülke için yüzde yüz yıkım olacaktır, diyor. Bu adam, ordunun ulusal örgüte yardımcı olma durumunu başıbozukluk sayıyor. Oysa bilmek gerekir ki ordu, ulusal örgütün kadrosu dışında değildir; belki onun ruhu ve temelidir. Ahmet Fevzi Paşa'nın Gönen'de ilk olarak yaptığı iş, Anzavur olayından dolayı bin güçlükle ele geçirilen cana kıyıcıların saliverilmelerini istemek olmuştur. Bizimle görüşmeden atadığınız iki kişinin, kabul edilmeyeceği yolundaki zorunlu ve haklı düşüncelerimiz üzerine, ortaya bir onur sorunu çıkarmayınız. Bu, yurda ve ulusa bağlılıkla bağdaştırılamaz. “Görevinizden çekilirseniz, Mebuslar Meclisinin toplanmasının gerçekleşmez biz düş olacağı” yolundaki sözlerinizden, Sadrazamla birlikte bütün hükümetin, meşrutiyetiyle yönetime karşı olduğu anlaşılmaktadır. Pek önemli olan bu noktanın tam olarak açıklanması rica olunur.

Baylar, şimdi, Başyaver Salih Bey eliyle gönderildiğini bildirdiğim, Anlaşma Devletleri olağanüstü temsilcilerinin, Ali Rıza Paşa Hükümetine verdikleri ortak notadan biraz söz edeyim:

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Olağanüstü Komiserleri; Karadeniz Ordusu Başkomutanı Sayın Corc Miln (George Milne) ile Osmanlı Milli Savunma Bakanı arasında yapılan birtakım yazışmalara, Osmanlı Hükümetinin dikkatini çektikten sonra, “Bu yazışmalardan açıkça anlaşılıyor ki Milli Savunma Bakanı Cemal Paşa, Karadeniz Ordusu Başkomutanının, Paris’teki Yüksek Kurul kararlarına uyararak, verdiği yönergeyi uygulayacak yerde, yüksek görevinin gerektirdiği sorumluluktan kaçınarak, kabul edilmeyecek birtakım özürler ve nedenler ileri sürmüştür. Olağanüstü Komiserler, Milli Savunma Bakanının bu davranışından doğacak kötü sonuçlar üzerine, Osmanlı Hükümetinin dikkatini çekmekle birlikte, Karadeniz Ordusu Başkomutanının bildirdiği konferans kararını uygulamak için ne gibi önlemler almayı düşündüğünü öğrenmek isterler. Olağanüstü Komiserler, olayı öğrenen Anlaşma Devletleri Yüksek Kurulunu aydınlatmak üzere, Yüksek Kurul adına verilen buyrukları Milli Savunma Bakanının yerine getirmemesi karşısında Osmanlı Hükümetinin görüşlerini hemen bildirmesini isterler.” diyorlar.

Baylar, Osmanlı Hükümeti, bu notaya verdiği yanıtta: “İzmir’e Yunanlıların nasıl girdiğini, Karma Komisyonun nasıl soruşturma yaptığını ve soruşturmaya değin geçen zaman içinde, Yunan yırtıcılığı karşısında, halkın nasıl canını kurtarma ve namusunu koruma kaygısına düştüğünü; Hükümetle ordunun her zaman Soruşturma Komisyonunun adaletine ve insafına güvendiğini ve yalnız akan kanları, geçici de olsa dindirmek için, Osmanlı Milli Savunma Bakanlığının, General Miln Cenaplarına 23 Ağustos 1919 günlü yazı ile öneride bulunmuş olduğunu bildiriyor ve bu önerinin, Yunan birlikleriyle Ulusal Güçler arasında Osmanlı birlikleri yerleştirmek olduğunu ancak bu önerinin kabul edilmediğini” açıklıyor.

Sonra; “Yunanlıların girdikleri bölgeye Yunan birliklerinden başka, Anlaşma Devletleri birliklerinin girmeleri önerisiyle ilgili, 20 ve 27 Ağustos 1919 günlü iki yazıya ve bunların karşılıksız kaldığına” işaret olunuyor. Bundan sonra da “General Miln Cenaplarının, kendi çizdiği sınırı gösterir yazılarının (3 Kasım 1919) Milli Savunma Bakanlığına gönderilmesi noktasına değinilerek, Milli Savunma Bakanının, böyle bir yazı hükümlerini uygulamaya tek başına yetkili olmaması dolayısıyla, Hükümete başvurduğundan ve Hükümetçe de Komiserlere durumun bildirildiğinden” söz ediliyor. Daha sonra -geçici sınır çizgisine değin Yunanlıların girmesine engel olan- gücün, halk topluluğu olduğu bildiriliyor. Hükümetin ve ordunun, halkın bu tutumunu önleyemediği belirtilerek işe bir çözüm yolu bulunması

bir daha rica edildikten sonra “Gerek Hükümeti ve gerek Milli Savunma Bakanlığını, sözde Yüksek Kurul kararlarını uygulamıyor gibi bir suçlamadan artık kurtarmaya iyilikseverlikle aracı olunması” yolundaki yalvarmalara üstün saygılar da eklenerek yanıt yazısına son veriliyor.

Saygıdeğer Baylar, şimdi de Cemal Paşa'nın mektuplarında dokunduğu noktaları işaret edeceğim. Milli Savunma Bakanı, bize Anlaşma Devletleri Komiserlerinin notasını okuturken bir yandan da öteden beri yaptırmak ya da bizi yapmaktan alıkoymak istediği noktaları bir daha bildiriyor ve pekiştiriyordu. Cemal Paşa'nın, istediklerini bu kez ileri sürer ve önerirken sözü geçen notayı da okutarak, bizim ruhsal ve içsel durumumuz üzerinde etki yapmayı düşünmüş olduğunu kestirmek, bilmem doğru olur mu?

Cemal Paşa, Anlaşma Devletleri'nin siyasal eğilimlerinden söz ettikten sonra, Hükümet; Vilson ilkelerine göre kabul edebileceği yenilikleri yapmaya söz verir nitelikte bir bildiriye, yakında yayımlayacaktır. İçişleri Bakanını gücendirmemelidir çünkü görevinden çekilir. O çekilince de bunalım olur. Meclis açıldığı zaman İçişleri ve Dışişleri Bakanları kesin olarak değiştirilecektir. Düşmanlar, Meclisi açtırmamak istiyor, dahası, Dostlar Derneğinin Padişaha başvurarak, bu Meclisin yasal olmadığını bildirip dağıtılmasını isteyeceği haber alındı diyor ve milletvekillerinin Ankara'ya gelmesi işinden söz ediyor.

Şimdi Baylar, bu üç belgeyi göz önünde tutarak, hep birlikte, kısa bir yorumlama yapalım! Komiserlerin notasından anlıyoruz ki Anlaşma Devletlerinin Karadeniz Başkomutanı Bay George Miln, Osmanlı Devleti'nin Milli Savunma Bakanına yani Cemal Paşa'ya, doğrudan doğruya kendi buyruğu altındaymış gibi yönerge ve buyruklar vermektedir. Cemal Paşa, şimdiye dek bundan bize söz etmedi. Ve yine anlıyoruz ki Osmanlı Devleti'nin Milli Savunma Bakanı, aldığı yönerge ve buyrukları yerine getirmemekten ve kabul edilemeyecek özürler ve nedenler ileri sürmüş olmaktan ötürü suçlandırılıyor. Milli Savunma Bakanının aldığı buyrukların ne olduğunu kestiriyoruz ve niçin yerine getirmemekte olduğunu da anlıyoruz. Çünkü Ulusal Güçler engel olmaktadır... Ulusal Güçler, Milli Savunma Bakanının ve Hükümetin, Başkomutan Bay Miln'in buyruklarına ve yönergelerine uyararak verdiği ya da vereceği buyruklara boyun eğmiyor... İşte komiserler, Paris'teki Yüksek Kurul adına, bunu kabul edilebilecek özür ve neden saymıyorlar. Demek istiyorlar ki hükümet iseniz, Milli Savunma Bakanı iseniz, ülkeye, ulusa, orduya egemen olmalısınız! Egemen iseniz özürler ve nedenler kabul edilemez.

Baylar, Ali Rıza Paşa Hükümeti, 2 Ekim 1919'da iş başına geldi. Ondan önce Ferit Paşa Hükümeti vardı. Buna göre, Ulusal Güçler ile Yu-

nan birlikleri arasında Osmanlı birlikleri yerleştirilmesiyle ilgili, 23 Ağustos 1919 günlü öneriyi yapan Ferit Paşa Hükümetidir. Düşman eline geçen bölgenin, yalnız Anlaşma Devletleri elinde bulunmasıyla ilgili 20 ve 27 Ağustos 1919 günlü önerileri yapan da Ferit Paşa Hükümetidir.

Ali Rıza Paşa Hükümeti daha, bir öneri ortaya atmış değildir. Ama tersine, 3 Kasım 1919 günü Yunanlıların gireceği bölgenin sınırını belirtiyor ve bu sınıra değin Yunanlıların girmesinin sağlanmasını, Başkomutan Miln, Milli Savunma Bakanı Cemal Paşa'ya buyuruyor. İşte Cemal Paşa'nın yerine getiremediği buyruk budur. Teşekkür olunur ki gerek kendisi ve gerek üyesi bulunduğu Hükümet, iş başına geldiklerinden çok çok bir ay sonra, Ulusal Güçlere karşı güçsüz olduklarını, yabancı komiserlere söyleyebilmişlerdir.

Baylar, bu delegelerden anlaşılması gereken en önemli ve en anlamlı nokta, bence, Hükümetin ortak notaya verdiği yanıtında, komiserlerin ileri sürdükleri noktalara büyük bir alçakgönüllülükle ve büyük bir incelikle karşılık verilirken, bir yön üzerinde hiç durulmamış olmasıdır. O da Baylar, Bay George Miln'in doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin Milli Savunma Bakanına buyruk ve yönerge vermekte olmasıdır. Bu durum, ne Ulusal Örgüte karşı, her şeyi onur sorunu yapan Milli Savunma Bakanının ne de Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını sağlamak sorumluluğunu yüklenmiş olan Hükümetin onuruna, saygınlığına dokunmuyor. Bu durumun, kendilerinin onurunu ve devletin bağımsızlığını çoktan zedelemiş olduğunu anlamak istemiyorlar. Hiç olmazsa protesto etmiyorlar. Hiç olmazsa, bağımsızlığı ortadan kaldıran bu sataşmaya ve saldırıya araç olamayız diye bağırılmayı göze alamıyorlar... Göze alamıyorlar Baylar, çünkü korkuyorlar. Nitekim korktukları başlarına geldi. Bunu yakında göreceğiz. Korkmamak için, insanlık onuruna ve ulusal onura saldırlamayacak bir çevrede ve öyle koşullar içinde bulunmak gerekir. Buna önem vermeyenlerin, aslında bir insan için, bir ulus için dokunulmaz olarak kalması, en büyük namus ülküsü olan kutsal kavramlara karşı, çoktan saygısız ve duyarsız oldukları yargısına varmakta yanlışlık yoktur!

Adalet dilenmekle ve başkalarını kendine acındırmakla ulus işleri, devlet işleri görülemez; ulusun ve devletin onuru ve bağımsızlığı güven altına alınamaz.

Adalet dilenmek ve acındırmak gibi bir ilke yoktur. Türk ulusu, Türkiye'nin yarınki çocukları, bunu bir an akıllarından çıkarmamalıdır.

Baylar, Cemal Paşa'ya, komuta değişikliğiyle ilgili noktalarda verdiğimiz yanıtı bilginize sunmuştum. İzin verirseniz, o yanıtın başlangıcını

oluşturan konular üzerindeki düşüncelerimizi de özetleyeyim. Temel noktalar üzerindeki görüşlerimiz şunlardı:

1. Anlaşma Devletleri'nin her biri, bütün Türkiye'den en büyük çıkarını sağlamak amacını gütmektedir. Bu, Türkiye'de, güvenilir bir dayanak noktası bulmaya bağlıdır. Yabancıların açıktan açığa karşıt ve kırgın görünmelerinin nedenini, Hükümetin yansızlık durumunda aramalıdır; güçsüz ve dayanaksız olmasında aramalıdır.

2. Hükümet, bildiri yayımlamakta tez canlılık göstermemelidir. Bildiri, hükümet durumu sağlamaştıktan sonra yayımlanmalıdır. Hükümetin güçlü olması, her bakımdan Ulusal Güçlere dayandığı kanısını uyandıracak bir yol tutturmasına ve bunu bütün dünyaya duyurmasına bağlıdır. Meclis toplandıktan ve sonra orada güçlü bir "Hakları Savunma Derneği Grubu" kurulduktan sonra, bildiriye sıra gelebilir. Herhalde bildiri, Barış Konferansına gidecek delegeler yola çıkmadan önce, ama grupla görüş birliğine varılarak düzenlenmelidir. Çünkü böyle olmazsa, önem ve değer verilmeyecektir. Bir de işe, kabul olunacak yenilikleri duyurmakla başlamak doğru değildir. Tersine bildiride, ulusun bağımsızlığından ve ülkenin bütünlüğünden başlamak, ancak bunun sağlanması koşullarına bağlı olmak üzere yönetim işlerinin ana çizgilerini saptamak uygun olur. Bu bildiriye temel olacak önemli noktalar, Sivas Genel Kongresi Bildirisi'nde ve Tüzüğü'nde vardır. Orada, yarınki sınırlar, devletin ve ulusun bağımsızlığı, azınlıkların hakları, yapılacak yardımın ulusça nasıl anlaşıldığı açıkça belirtilmiştir. Böyle bir bildiri, şimdiden düzenlenir ve Meclis açıldığı zaman çoğunluk grubuyla görüşüldükten sonra yayımlanır. Uygun olan budur.

3. İçişleri Bakanının çekilmesiyle hükümette bir bunalım çıkmasına neden görülememektedir. Böyle bir düşünceden İçişleri Bakanına Sadrazam gözüyle baktığınız anlamı çıkar. Bir hükümette bunalım ancak hükümet başkanının çekilmesiyle çıkabilir. Hükümetin, İçişleri Bakanı Şerif Paşa'ya, onun da Ferit Paşa'ya ayak uydurduğu ve bağlı olduğu anlaşılıyor. Meclisin açılması üzerine, İçişleri ve Dışişleri bakanlarının kesin olarak değiştirilecekleri yolundaki işareti anlayamadık. Bu bakanlar, şimdiden böyle bir söz verdiler mi? Düşmanların, Meclisi açtırmak istemeyecekleri doğaldır. Yalnız Padişahın Meclisi dağıtacağı da düşünülebilir mi? Eğer böyle olasılık varsa o halde Meclisi, İstanbul'da, dağıtmak ve ulusu Mebuslar Meclissiz bırakmak için mi topluyoruz? Öyle ise Padişahın bu konudaki görüşlerinin, kurulumuzca kesin olarak şimdiden bilinmesi gerekir ki milletvekillerini dışarıda, güvenli bir yerde toplamak için girişimlerde bulunalım! Yoksa Meclis, İstanbul'da toplanma yüzünden yukarıda belirtilen durumlara düşerse, bunun sorumluluğu, İstanbul'da toplanması için direnenlere düşecektir.

4. Milletvekillerinin görüşmek üzere Ankara'ya gelmeleri yararlıdır.

III.2. SON OSMANLI PARLAMENTOSU VE ULUSAL ANT

Baylar, beni gerçekten içten gelen parlak ve güven verici duygularla karşılamiş olan Sayın Ankara halkı ile daha yakından tanışmak ve onlarla görüşmek bir ödev olmuştur. Onun için -görüşmek üzere- çağırdığımız milletvekillerinin gelişlerini beklediğimiz günlerde, toplanan Sayın Ankaralılara, bir konferans vermiştim. Bu konferansta temel olarak aldığım noktalar üzerinde kısaca konuşayım.

Wilson ilkeleri: Bu ilkelerin 14 maddesinden Türkiye'yi ilgilendirenleri vardı. Aslına bakılırsa yenilmiş ve Ateşkes Anlaşması imzalamış olan Osmanlı Devleti, bu ilkelerin gönül okşayıcı göz aldatıcı görünümüyle bir zaman oyalandı. 30 Ekim 1918, Mondros Ateşkes Anlaşması maddeleri ve özellikle bu maddeler arasında yedincisi, beyni yakan ateşli bir ağı idi. Yalnız bu madde bile, yurdun geri kalan kısmını, düşmanların almasına hazır bir durumda bulundurmaya yeterdi!

İstanbul'da, birbiri ardınca gelen ve güçsüz kişilerle kurulan hükümetler onursuz, ösıyatsız, aşığılık görünüşleriyle, suçsuz ve yazığıya boyun eğmiş ulusun simgesi tanındı, sayğıdeğer bir durumda görülmemeye başlandı. Bu yüzden, dünyanın uygar devletleri, uygarlık gereğini unutacak kadar sayğısız oldular. Öteden beri, Türk ulusuna karşı, dünyanın dört bucağında yapılan en mantıksız propagandalar, her zamandan çok dinlenmeye değer görüldü. Dokuz aydan beri, başlayan ulusal uyanış ve çalışma, durumu ve görünümü değıştirdi daha da çok değıştirecektir. Ulus, gerçekleşen birliğı korur ve bağımsızlığı için özveriden çekinmezse başarı kesindir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde saptanan ilkeler, ulusun ulaşacağı amaçlar için temel olacaktır. Ferit Paşa Hükümetini düşüren ulustur. Ancak Ali Rıza Paşa Hükümetini iş başına getirme sorumluluğı ulusun değıldir. Ama bu konuda uzlaşmış durumdayız.

Baylar, şimdi de Ankara'ya gelen milletvekilleriyle ilişki kurmaya ve görüşmeye başlayalım: Milletvekilleri, hepsi bir günde ya da çeşitli günlerde topluca bulunamadılar. Tek tek ya da küçük küçük topluluklar olarak gelip gittiler. Bu kişilerin ya da toplulukların tümüne, ayrı ayrı hemen aynı temel noktaları günlerce ve birçok kez anlatmak zorunda kaldık. Her şeyden önce, iç gücünün, yürek ve vicdan gücünün yüksek tutulması gerekir. Bunu bilirsiniz. Biz de bu gücü artırmak üzere: İlkın, iç ve dış durumun güven ve iç açıcı nitelikte gelişim gösteren noktalarını ve yönlerini araştırarak açıklamaya ve kanıtlamaya çalıştık. Sonra, belirli bir amaçta bilinçli ve kararlı olarak birleşmenin, sarsılmaz bir güç olduğu gerçeğini, yorulmaksızın yinededik. Bir toplumun yaşamasının kalıcılığının ve mutluluğunun, ancak dilekte ve dileğı gerçekleştirme yolunda tam birlik olmasına bağılı bulunduğunu açıkladık. "Yurdun kurtarılması, bağımsızlığın sağlanması" amacına

yönelmiş olan ulusal birliğimizin, köklü ve düzenli örgütlerin varlığı ve bu örgütleri iyi yönetebilecek kafaların ve güçlerin bir tek beyin, bir tek güç olarak birleşmiş ve kaynaşmış duruma gelmesi ile ereğe ulaşabileceğini söyledi ve bu arada, İstanbul'da açılacak Mebuslar Meclisinde, güçlü, dayanışmalı bir grup oluşturulması zorunluluğunu ortaya koyduk.

Ulus, ancak devletlerin yıkılma ve çökme kargaşaları içinde bulunduğu zamanlarda, tarihin yazdığı çok önemli ve korkunç günler yaşıyordu. Böyle anlarda, yazgısını kendi eline almak uyanıklığını gösteremeyen ulusların geleceği, karanlık ve yıkım doludur. Türk ulusu bu gerçeği anlamaya başlamıştı. Bu anlayış sonucuydu ki kurtuluş umudu veren, her içten çağrıya koşmakta idi. Ancak uzun yüzyılların uyuşturucu yönetim ve eğitiminin, bir toplumun etkisinden, bir günde, bir yılda kurtulabileceğini düşünmek ve kabul etmek doğru değildir. Bu nedenle, durumu ve gerçeği bilenler, elinden geldiği ölçüde, kendi ulusunu uyarıp aydınlatarak, onlara, kurtuluş yolunda kılavuzluk etmeyi, en büyük insanlık ödevi bilmelidirler.

Türk ulusunun yüreğinden, vicdanından kopup gelen en köklü, en belirgin istek ve inanç belli olmuştu: Kurtuluş! Bu kurtuluş çığlığı, Türk yurdunun tüm ufuklarında yankılanmaktaydı. Ulustan, başka bir açıklama istemenin yeri yoktu. Artık, bu isteği, dile getirmek kolaydı. Nitekim Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, ulusal istek belirtilmiş ve dile getirilmişti. Bu Kongrelerin ilkelerine bağlı olduklarını söyledikleri için ulusça vekil seçilen kişiler; her şeyden önce, bu ilkelere bağlı kimselerden, bu ilkeleri yayan dernekle ilgisini gösterir ad ve sanda bir grup kuracaklardı: "Hakları Savunma Derneği Grubu"... İşte bu grup, ulusal örgüte ve dolayısıyla ulusa dayanarak her nerede olursa olsun, ulusun kutsal isteklerini korkmadan dile getirecek ve savunacaktı.

Baylar, ulusun istek ve amaçlarının da kısa bir programa temel olacak biçimde topluca yazılması görüşüldü. Ulusal Ant⁴⁸ adı verilen bu programın ilk karalamaları da bir düşünce vermek amacıyla kaleme alındı. İstanbul Meclisinde bu ilkeler, gerçekten toplu olarak yazılmış ve saptanmıştır.

Baylar, görüştüğümüz tüm kişi ya da kişiler, bizimle, düşünce ve görüş birliği yaparak ayrılmışlardı. Ama İstanbul Meclisinde, "Hakları Savunma Derneği Grubu" diye bir grup kurulduğunu işitmedik. Niçin?! Evet, niçin? Buna bugün yanıt isterim! Çünkü Baylar, bu grubu kurmayı, vicdan borcu, ulus borcu bilmek durum ve yeteneğinde bulunan baylar inançsızdılar... korkaktılar... bilgisizdiler. İnançsızdılar; çünkü ulusal isteklerin gerçekliğine, kesinliğine ve bu isteklerin dayanağı olan ulusal örgütün sağlamlığı-

⁴⁸ Misak-ı Milli

na inanmıyorlardı. Korkaktılar; çünkü ulusal örgütten olmayı tehlikeli görüyorlardı. Bilgisizdiler; çünkü tek kurtuluş dayanağının ulus olduğunu ve olacağını kavrayamıyorlardı. Padişaha dalkavukluk ederek, yabancılara hoş görünerek, yumuşak ve nazik davranarak, büyük ülkelerin gerçekleştirilebileceğine inanma aymazlığını gösteriyorlardı.

Bundan başka, Baylar, iyilikbilmez ve bencildiler... Ulusal düşünce ve ulusal örgütün, kısa bir sürede sağladığı onuru ve varlığı küçümsüyorlardı. Yaratılan durumun ve varlığın kolayca elde edilebileceği sanısına ve kuruntusuna kapılmakla çirkin büyükleme duygularını doyurup kandırmak istiyorlardı. Erzurum'da, Sivas'ta söylenmiş, saptanmış bir adı olduğu gibi kabul etmek küçüklük olmaz mıydı?! O addan daha anlamlı ad mı yoktu?! Evet, işittik Baylar; varmış: “*Fellâh-ı*⁴⁹ Vatan Grubu”

Baylar, geçmişle ilgili evreleri ve olayları; burada anlatabileceğim çerçeve içinde, gerçeğe uygun olarak saptamak kararındayım. Bunun için, tam üzerinde bulunduğumuz noktayla ilgili bir konuyu da açık yürekle bilginize sunacağım.

Ben, Mebuslar Meclisinin, İstanbul'da saldırıya uğrayacağını, dağılacağını kesinlikle bekliyordum. Böyle bir durumda, başvurulacak önlem de kararlaştırmıştım. Hazırlık ve gerekli düzenlemeler de başlamıştı. Ankara'da toplanmak... İşte bu görevi yaparken, ulusça, yanlış anlaşılmaya yol açmamak için önlem olarak da bir şey düşünmüştüm. Mebuslar Meclisi Başkanlığına seçilmek... Amacım, dağıtılan milletvekillerini, Mebuslar Meclisi Başkanı niteliği ve yetkisiyle, çağırmaktı. Gerçi bu önlem, ancak görüşü kurtarmak için ve geçici olarak işe yarardı. Ama herhalde, bunalımlı zamanlarda, yararı geçici olsa da her türlü önlemin alınmış olması gereksiz sayılamaz. Gerçekte İstanbul'a gitmeyecektim. Ama bunu açığa vurmaksızın, zaman kazanacak ve geçici olarak görev başında bulunmuyormuşum gibi durum ve işler düzenlenecek ve Meclis, başkan vekillerince yönetilecekti. Bu önlemin uygulanması, elbette, Meclise katılan ve işin aslını kavramış olması gereken arkadaşların yardım ve çalışmalarıyla olabilecekti.

Baylar bunu, gereken kişilere söyledim. Düşüncemi ve görüşümü uygun buldular. Bu yolda çalışacaklarına söz ve güvence vererek İstanbul'a gittiler. Ama pek az, belki bir ya da iki arkadaştan başkasının, bu konunun sözünü bile etmediklerini öğrendim. Bu sorunda üstün gelen düşünüş ve mantık şu imiş: Bunca milletvekili içinde Meclis Başkanı olacak yeterlikte bir adam bile yok mudur ki Meclise gelmemiş olan bir milletvekilini kendi yokken başkan seçeceğiz... Meclisi oluşturan sayın üyeleri bu denli yetersiz

⁴⁹ Aslı “felâh” olup Atatürk özellikle “fellâh” dediğine işaret ediyor. Felâh, “kurtuluş, esenlik” demektir. Fellâh ise “çiftçi, zenci, kıpti” anlamına gelmektedir.

göstermek yabancılar üzerinde kötü etki yapmaz mı? Bir başka mantık da şu: Meclis Başkanlığına Ulusal Güçlerin başkanını seçmekle daha ilk günden, Meclis üzerine kuşku ve saldırı çekmeye yol açmıştır. Akıllı işi değildir. Bu türlü düşünen ve mantık yürütenlerin bana pek de uzak kişiler olmadıklarını görenler, susmayı yeğ tutmuşlar.

Baylar, açıkça söylemeliyim ki bu önlemin alınmamış olması, Meclis dağıldıktan sonra, beni küçük bir güçlkle karşılaştırmıştır. Bunu da sırası gelince bilginize sunacağım.

Baylar, Mebuslar Meclisi, 12 Ocak 1920 günü açılmıştı. Aşağı yukarı on gün sonra, Milli Savunma Bakanının 21 Ocak 1920 günlü bir telini aldım. Olduğu gibi bilginize sunuyorum:

Geciktirilmesi sorumluluğu gerektirir. Harbiye, 21.01.1920
Ankara'da Yirminci Kolordu Komutanlığına
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne,

İngilizler, hükümete verdikleri bir notada, benimle Cevat Paşa Hazretleri'nin görevden çekilmemizi istediler. Hükümetçe, olmaz diye şiddetle bir karşılık verildiyse de durum hükümetin kalmasını ve yalnız benimle Cevat Paşa'nın çekilmemizi gerektirdi. Milli Savunma Bakanlığına Salih Paşa vekillik edecektir. Hükümeti güç duruma sokacak bir davranışta bulunulmamasını rica ederim. Yoksa durum düşündüğümüzden daha ağır olur.

Milli Savunma Bakanı
Cemal

(Atatürk burada, Cemal Paşa'ya, notanın olduğu gibi gönderilmesini ve inceleme yapıldıktan sonra kendilerini bilgilendirileceklerini belirten bir tel yazdığını; ancak, Cemal Paşa'nın, kendilerine kısaltılmış bir nota örneği gönderdiğini açıklamakta ve konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

Cemal Paşa bu notada, Aydın cephesinin söz konusu edilmediğine işaret etmekle bilmem ne demek istiyor? Kuşku yok ki söz konusu olan Aydın Cephesidir, ona yardım işidir ve Ulusal Güçlerdir. Yalnız Cemal Paşa bu dokundurmasıyla, işleri bu duruma sokanın Temsilciler Kurulu olduğunu anlatmak istemektedir. Cemal Paşa'ya bu teline yanıt olarak yazdığım telle şu buyruğu verdim:

22.01.1920

Milli Savunma Bakanı Cemal Paşa Hazretlerine,

Görevden çekilerek İngilizlerin isteğine uymanız öyle ağır bir durum yaratır ki sizin çekilmemekle ortaya çıkacağını düşündüğünüz durum-

dan daha ağır olur. Bundan başka Temsilciler Kurulunun bir delegesi olan sizin, Temsilciler Kurulunun haberi olmaksızın ve dahası, onun görüşüne karşın çekilmeniz kabul edilemez. İngilizlerin sizi zor kullanarak, görevden ayırabileceklerini bile biz hesaba kattık ve tez elden önlemler aldık. Şu duruma göre, önce notayı, olduğu gibi bildirmenizi, sonra olup bitenlerden bilgi vererek kararımızı beklemenizi ve sarsılmaksızın görevinizde kalmanızı kesin olarak istiyoruz.

Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal

(Atatürk Söylev'in bu bölümünde Sadrazam Ali Rıza Paşa ile Cemal Paşa'ya yazdığı telyazılar hakkında bilgi vermektedir. Buna göre, Ali Rıza Paşa'ya yazdığı telde, İngilizlerin Cemal ve Cevat Paşaların görevden alınmalarını istemelerinin siyasal bağımsızlığa saldırı niteliği taşıdığını bildirirken; Cemal Paşa'ya yazdığı telde de kendisinden görevini bırakmamasını beklemediklerini iletmıştır. Ali Rıza Paşa, söz konusu notanın her ne kadar Fransa ve İtalya'nın da imzaladığı ortak bir nota olduğunu bildirmiş ve tüm sorunların parlamentonun açılmasıyla çözüleceğini dile getirmişse de Atatürk, siyasal bağımsızlığa karışan İngilizlerin, Meclisin toplanmasına ve alacağı kararlara da karışacağından kuşku duyduğunu açıklamıştır. Atatürk, bununla da kalmayıp, önemli birlik komutanlarının dikkatini çekerek düşüncelerini sormuş, İstanbul'daki telgraf haberleşmesinin güvenliğinin sağlanması için ilgili komutanlığa buyruk vermiş ve gizli bir tel ile tüm milletvekillerinden İngiltere'yi kınamalarını ve gerekirse Anadolu'ya geçmelerini istemiştir.)

Baylar, ayrıca Rauf Bey'e de 23 Ocak 1920'de, 10. Kafkas Tümeni Komutanı aracılığı ile yazdığım gizli telde: "Milli Savunma Bakanının ayrılması bir oldubitti olmakla birlikte, bu işin önemi sürüp gidiyor" dedim. Anlaşma Devletleri temsilcileri, Hükümetimizi istedikleri biçimde kurmak yolunu tutmuş oluyorlardı. Yarın, Meclisin güveneceği bir Hükümete karşı da böyle davranmalarına örnek hazırlamış oluyordu. Hükümetin, ulusa ve basına bilgi vermeden, bir hükümet sorunu yapmayarak boyun eğmesi, ulusun bağımsızlığını zedeliyordu. Olayı kapatmayarak, ulusun bağımsızlığını koruyamadığı için, Hükümeti Mebuslar Meclisinde açıkça düşürmek gerekirdi. İşte, bütün bunları Rauf Bey'e yazdım.

Baylar, yabancıların İstanbul'da saldırıları artırarak bakan ya da milletvekillerinden kimilerini tutuklamaya başlayabileceklerini kestirip karşılıklı olmak üzere, Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanmasına karar verdim. Bu kararımı ve buna göre önlem alınmasını, 22 Ocak 1920 günü Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum'daki Kolordu Komutanlarına, kişiye özel olarak gizli bir telle buyurdum.

Baylar, milletvekillerine yazdığım tele, Vâsıf, Rauf, Bekir Sami Beylerin birlikte imzaladıkları yanıt geldi. Bu yanıtta; Meclis resmî olarak görüşmelere başlayınca, günün sorunu dolayısıyla Hükümet çekilecektir. O zamana değin, durumun esenliği için Hükümetin iş başında bırakılması gerekmektedir. Siz, bir girişimde bulunmayınız ve kaışmayınız. Buyruklarınızı bize bildiriniz. Görüşlerinizin bütün ilgililer katında gereği gibi savunulacağına inanınız, denilmekteydi. Ben ne Hükümete ne de Meclise bir şey yazmamaya karar vermiş ve artık işi sayın milletvekili arkadaşlarımıza bırakmıştım.

Baylar, İstanbul'daki kişilerin ne gibi öğütlere uyararak davranışlarını düzenlediklerini belirtmek için, şu kısa bilgiyi sunayım: Filan siyasal temsilci, çok namuslu, doğru sözlü ve Türk dostuymuş. Bu kişi, çok içten ve üzüntülü bir dille demiş ki eğer Milli Savunma Bakanı ile Cevat Paşa çekilmeseydiler, Milli Savunma Bakanlığına el konulacaktı. Ulusal Güçlerin gösterdiği suskunluk ve yılmazlık, kimilerini çıldırtıyordu. Ancak tez canlılık göstermeyin, ezilirsiniz. Bana inanın. Aşağılama varsa, yapanlar utansın. Belki daha delilikler olacaktır. Ancak siz, sakın delilik yapmayın. İstanbul'daki kişiler; biz, bu sözlerin içtenliğinden kuşkulanmıyoruz, diyorlardı.

Baylar, milletvekilleri, İstanbul'da toplanmalarından bir hafta sonra, başkanlık kurulu seçimi üzerinde ve dolayısıyla Meclis Başkanlığı üzerinde görüşmeye başlamışlar. Bir yerde işaret etmiştim ki ben, Meclis Başkanı seçilmeyi, kimi yararlarından ötürü, gerekli bir önlem saymış ve gereken kişilere görüşümü bildirmiştim. İşte, anlattığım gibi, bu konu üzerinde görüşülmeye başlandığı günlerde, 28 Ocak 1920 ve 1 Şubat 1920 günlerinde Rauf Bey'in yolladığı yazılarda, birtakım düşüncelerden sonra, "Biz, pek büyük sakınca doğuracak olan bu işi ileri sürmekten vazgeçiyoruz." denmekte ve "... özel, gizli bir toplantıda yeniden söz konusu oldu. Şeref Bey, seçilmenizden yararlarından söz etti... Seçimde oyların dağılacağı yeniden kesin olarak anlaşıldığından, ulusun başında Ulusal Meclise, gözcü olarak kalmayı öteden beri yeğlediğinizi söyledik ve sizin için alkışlarla içten gösteriler yapıldığını gördük. Genel toplantıda Reşat Hikmet Bey Başkan, Hüseyin Kâzım Bey birinci ve Hoca Abdülâziz Mecdi Efendi ikinci başkan vekili seçildi." haberi verilmekteydi.

Baylar, benim başkanlığımdan söz eden, demek ki yalnız Şeref Bey oluyor. Öteki kişiler, başkanlığa seçilmemin niçin söz konusu olduğunu, gizli yapıldığı bildirilen bu toplantıda, anıştırma yoluyla olsun, söyleyemiyor. Sağlam gerekçelere dayanarak, benim başkan seçilmemi söz konusu etmeliydiler. Ondan sonra, oyların dağılıp dağılmayacağını incelemeliydiler. Yalnız Şeref Bey'in sözleri üzerine, genel eğilimin yönü yolunda yargıya varmak, yerinde bir iş olmayabilirdi.

Baylar, Rauf Bey'in başkanlık konusundaki açıklamasına verdiğim karşılıkta demiştim ki: "İleri sürülen sakıncalar önceden enine boyuna düşünülen şeylerdir. Benim başkan olmamı gerektiren nedenler bellidir; Ulusal Güçlerin ulusça kabul edildiğini berkitmek, Meclis dağılırsa başkanlıkla ilgili görevleri güvenle yapmak, hayatımızla uyuşmaz bir barış önerisi karşısında ulusal ayaklanma yapılırsa başkan olarak ulusun nesnel ve tinsel bütün gücünü savunmayı yöneltmek düşünceleridir. Sözlerinizden, savunmayla ilgili bu nedenlerin, bugün İstanbul çevresinde savsaklanabilir görüldüğü anlaşılıyor. Eğer doğru düşünmemek yüzünden, ulusal savunmada bugün ya da gelecekte aksaklıklar belirirse, sorumluluk, yanlışlığı yapanlara düşer. Bu işi benim kişisel düşüncelerle istemediğim yolunda güvence vermeye gereklik yoktur."

Baylar, Milli Savunma Bakanının ve Genelkurmay Başkanının zorla düşürüldüğünü biliyoruz. Meclis Başkanlığına seçilen rahmetli Reşat Hikmet Bey'in, bir uydurma nedenle yabancılarca tutuklandığını öğrenmiştik. İstanbul'da bulunan Temsilciler Kurulu üyelerinin tutuklanmalarının düşünüldüğü, Rauf Bey'in 28 Ocak 1920 günlü teliyle bildiriliyordu. Bu olaylardan, Ulusal Güçlere karşıt davranışlar bulunduğu, Meclisin dağıtılma olasılığı ve dolayısıyla, ulusal savunmaya girişme zamanının daha da yaklaştığı belli oluyordu. Ama bu gerçeği sezinleyen azdı. Baylar, Reşat Hikmet Bey'in kurtarılması için de Ankara'dan çalışmak gerekti. Rauf Bey'in Meclis durumunu anlatan 27 Ocak 1920 günlü gizli telinde kaygı uyandıracak kimi cümleler vardı. Örneğin; Hükümet, başlangıçta çekilmeyi düşünmüş ama çekilmemiştir. Meclisin bugünkü durumu, bu sorunu çözmeye elverişli değildir. Buradaki milletvekillerinin durumları, ulusun Maraş çevresindeki olaylarla ilgili olarak gönderdiği telleri, Genel Kurulda okumaya bile elverişli değildir. Anlaşma Devletleri'nden filan falana ayak uydurmamızı öğütüyor. Toplanacak yerimiz yoktur.

Rauf Bey'e 7 Şubat 1920'de yolladığımız bir yazıda, şu görüşlerimizi bildirdik: Milletvekilleri, İstanbul'daki iç ve dış etkiler altında, barış sağlama ülküsünü bir yana bırakarak, kulluk, yükselme isteği, kıskançlık, kuruntu... gibi etkenlerle bölünmüşlerdir. Arkadaşlarımız, çok sayıda milletvekilinden oluşan bir çoğunluk elde edebilmek için kendi düşünce ve inançlarından boyuna özveride bulunmuşlar ve uysal davranma ereğiyle, Hükümet ve bilinen çevreler üzerindeki etkilerini büsbütün yitirmişlerdir. Düzeni bozmamak kaygısıyla sürdürülürse, ulus yararına aykırı isteklere ve türlü türlü tutkulara araç olmaktan, ulusal işleri baltalayıcı kararlar alınmasını önleyememekten, korkulur. Bu duruma karşı önlem şudur: İlkelerimize yüzde yüz bağlı arkadaşlardan oluşan, azınlık bile olsa, bir grupla yetinmek... Bunun sakıncası uysallıktan azdır. Hükümeti, kayıtsız koşulsuz düşürmek gerekir. Kesin savaşımlı durumu alınması gerekir.

Baylar, Ali Rıza Paşa Hükümeti çekilmemiş, Meclis de başına iş açmaktan sakınarak, düşürme yoluna gidememiş ve kimi üyeleri değiştirilmiş olan Ali Rıza Paşa Hükümetine güvenoyu vermiştir. Ali Rıza Paşa Hükümetinin, Meclis önünde okuduğu bildiriye bilmem anımsar mısınız? Bu bildiride: Sadrazam Paşa, yaptığı en önemli görevi sözlerine başlangıç olarak alıyor; İstanbul Hükümeti ile Anadolu arasında haberleşmenin kesilmesine dek varan anlaşmazlığın giderilmesini başardığını, bundan böyle ulusal istencin yüksek Mecliste belireceğini, artık meşrutiyet kurallarına eksiksiz uymaya hiçbir engel düşünmediğini söylüyor.

Baylar, bu sözlerle, Temsilciler Kurulunun ulusal istenç adına iş görmesine ve meşrutiyet kurallarına uygun işlere engel olmasına artık yer olmadığı üstü kapalı olarak anlatılmak isteniyor. Daha dün, Ulusal Meclisin, İstanbul'da toplantıda bulunduğu sırada, ulusal istence de uluslararası kurallara da aykırı olarak, kendilerinin ve kendileriyle birlikte, Meclisin ve ulusun ne denli ağır bir saldırıya uğradığını söylemeyi gerekli görmeyen Sadrazam, gene Temsilciler Kurulunu jurnal ederek gönlünü rahatlatmaya çalışıyor ve bizim sayın milletvekili arkadaşlarımız da bu sözleri tam bir sessizlikle dinliyorlar. Hükümet, siyasal topluluklara karşı yansızlıktan ayrılmadığını ve ayrılmayacağını belirttikten sonra, bugüne değin elde ettiği başarıların değerlendirilmesini Meclise bırakıyor. Sadrazam, devlet işlerinin düzeltilmesi gerektiğini söylemekle, Osmanlı Devleti'nin, her yabancı devlet baskısı karşısında kaldıkça izlediği eski yöntemi yeniden dirilterek, dünyaya, yeni düzeltmelere girişileceği yolunda söz veriyor. Büyük ölçüde yetki genişliği vereceğiz. Azınlıkların haklarını güven altına almak için nispi temsil kuralına başvuracağız. Adalet, maliye, bayındırlık ve güvenlik işlerinde, dahası, sivil yönetim işlerinde bile yabancılara yeterince denetleme yetkisi vereceğiz, diyerek düşündükleri düzeltmelerin ilkelerini sayıyor. Sadrazam Paşa, dışişlerinden söz ederken de Ateşkes Antlaşması koşullarından ayrılmamak Hükümetçe gerekli görülmektedir, diye söz veriyor; öte yandan: "İzmir'e Yunanlıların girişi yüzünden oluşan ayaklanmayı sona erdirecek, ancak barıştır" demekle yetiniyor ve "Dayancın ve sağgörünün" güçlüğü kolaylığa döndüreceğine tam kanısı olduğunu söyleyerek bildirisini bitiriyor.

Baylar, Mebuslar Meclisinin onayına sunulan bu bildiriye inceleyip yorumlamakla burada vakit geçirmeyi gereksiz sayarım. Yalnız Baylar, Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın ve Hükümetinin içyüzünü ve utanmazlığını gösteren bir belgeyi, olduğu gibi bilginize sunmama izin vermenizi rica edeceğim:

Çok ivedidir.

İstanbul'dan 14 Şubat 1920

İllere ve Bağımsız Sancaklara

Bu kez Mebuslar Meclisinde okunup büyük bir çoğunlukla onaylanan ve Hükümete güvenoyu verilen programın önemli noktalarından birinde belirtildiği üzere: Artık meclis toplanarak, ulusun her türlü isteklerinin belireceği tek yer niteliğiyle Tanrı'ya şükür çalışmaya başladığına göre, meşrutiyet kurallarının bütün engel ve etkilerden uzak olarak, eksiksiz işlemesi gereken yurdumuzda, bu meclisten başka yerde, ulusal istenç adına söz söylemeye ve istekler ileri sürmeye yer ve olanak kalmadığından, hükümet işlerine karışma sayılıp cezalandırılması gerektiği bildirilir.

Sadrazam

Ali Rıza

Baylar, böyle bir genelgeye ne gerek vardı! Temsilciler Kurulunu ulus gözünde, küçük düşürmekten, onun cezalandırılabilceğinden söz etmekte ne yarar vardı? Eğer Temsilciler Kurulu zaman zaman Hükümetin dikkatini çekmeye gereklik görüyor idiyse, bunun ne denli temiz ve yüksek düşüncelerle olduğundan ve ne denli yurtsever zorunluluklarla yapıldığından daha da kuşku duyulabilir miydi? Temsilciler Kurulunu, dolayısıyla ulusun birliğini ve dayanışmasını ortadan kaldırmayı başlıca erek bilen Hükümet, Aydın, Adana, Maraş, Urfa, Antep⁵⁰ cephelerinde yapılmakta olan çarpışmalardan ise hiç de duyulanmış görünmüyordu. Yabancı Devletlerin, doğrudan doğruya hükümetlerine yapmış oldukları saldırıdan Hükümet üzüntü duymuyordu. Şunu da açık olarak söylemeliyim ki her türlü ulusal isteklerin belirdiği tek yer olması gereken Ulusal Meclisin, Sadrazam Paşa'nın Tanrı'ya teşekkür ederek söylediği gibi çalışmaya başladığı da ne yazık ki görülmüyordu.

Baylar, Sadrazamın bu bildirisi üzerine biz de şu genel bildirimle ulusun dikkatini çekmeyi gerekli gördük:

Genelge

17.02.1920

Ulusal istencin yasaya göre belirdiği yer olan Mebuslar Meclisini açarak ulusal egemenliği berkitmeyi başaran Derneğimizin en önemli ve köklü ödevlerinden biri de ulusal isteklere uygun ilkelere göre bir barış yapıncaya dek, ulusal birliği korumaktır. Derneğimiz, her güçlüğü yenerek ulusal varlığı koruma yolundaki kurtarıcı çalışmalarını, ulusal amacın gerçekleştirilmesine değin, daha büyük bir dayanç ve inançla sürdürecektir.

⁵⁰ Eski adı, Ayıntap

Bundan dolayı, yaşama ve var olma temeline dayanan Ulusal Örgütlerimizin, yurdun her köşesinde genel ve yaygın olarak oluşturulmasının eskisi gibi sürdürülmesini, bütün merkez ve yönetim kurullarından, bir kez daha yineleyerek rica ederiz.

Anadolu ve Rumeli Hakları
Savunma Derneği adına
Mustafa Kemal

Baylar, İstanbul'dan gelen 19 Şubat 1920 günlü yazıda: "İngiltere Devleti Dışişleri Bakanlığının İstanbul'daki siyasal temsilciliğine gönderdiği, siyasal temsilciliğin de resmî olarak Hükümete ulaştırdığı sözlü bildirimde, saltanatlık başkentinin, Osmanlı Devleti'ne bırakıldığı bildirilmiş ancak bununla birlikte Ermeni kırımının durdurulması ve Yunanlılarla bütün Anlaşma güçlerine karşı olan tutumumuzun değiştirilmesi istenmiş; yoksa barış koşullarımızın değiştirebileceği de eklenmiştir" denilmekte ve kimi noktalarda, özellikle "sızıntıya yol açacak en küçük olaylara bile meydan bırakılmaması" öğütlenmekteydi.

Baylar bu sözlü vadin anlamı ve kapsamı ne olabilirdi? Yunanlıların, Fransızların ve başkalarının elinde bulunan ülke parçalarından başka, İstanbul'a da el konulması kararlaştırılmıştı. Ancak ileri sürülen koşula uyulursa, İstanbul'u almaktan vazgeçeceğiz mi denilmek isteniyordu? Yoksa Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların yurdumuza girmeleri, aslında geçicidir; Anlaşma Devletleri yalnız İstanbul'u alacaktı ancak önerdikleri koşula uyarırsak onu da bırakacaklardır, anlamı mı çıkarılıyordu? Yoksa Baylar, Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların yurda girişleri bir olupbittidir. İstanbul'un alınması da düşünülmektedir. Ancak Yunanlıları, Fransızları, İtalyanları girdikleri bölgelerde esenlik ve güvenlik içinde bırakırsanız, onların girişini kabul ettiğinizi eylemli olarak gösterirseniz, İstanbul'u ele geçirmek düşüncesinden vazgeçeriz mi denilmek isteniyordu? Ya da Baylar, Anlaşma Devletleri, düşman eline geçmiş bölgelerdeki düşman birliklerine karşı, Ulusal Güçlerin kurduğu cepheleri bozduрмаyı, açtığı savaşları ve giriştiği hareketleri durdurmayı, İstanbul Hükümetinin başaramayacağını iyice anladıkları için, Yunanlılara ve Anlaşma Devletleri'ne yapılan saldırının önlenememiş ve aslı olmayan Ermeni kırımına son verilmemiş olduğu gibi uydurma nedenlerle İstanbul'u da mı almak düşüncesinde idiler?! Sonraki olaylar, bu son görüşün doğru olduğunu göstermiştir sanırım. Ancak, İstanbul Hükümetinin, İngiliz Temsilciliğinin önerisinden, böyle bir anlam çıkarmaya yanaşmadığı, tersine umuda kapıldığı görülüyordu.

Baylar, yapılan önerinin ne denli yersiz olduğu üzerinde bir düşünce verebilmek için biz de o günlerle ilgili kimi durumları anımsayalım. Kuş-

ku edilmemek gerekirdi ki Ermeni kırımını üzerine söylenen sözler, gerçeğe uygun değildi. Tam tersine, güney bölgelerinde yabancı güçlerce silahlandırılan Ermeniler, koruyucularından yüz bularak buldukları yerlerdeki Müslümanlara saldırmaktaydılar. Öç alma düşüncesiyle her yerde acımasızın öldürme ve yok etme yolunu tutmaktaydılar. Maraş'taki o acıklı olay, bu yüzden oluşmuştu. Yabancı güçlerle birleşen Ermeniler, top ve ağır makineli tüfeklerle Maraş gibi eski bir Müslüman şehri yerle bir etmişlerdi. Binlerce güçsüz ve günahsız ana ve çocukları ezip yok etmişlerdi. Tarihte bir benzeri görülmemiş olan bu yırtıcılığı yapanlar Ermenilerdi. Müslümanlar ancak namuslarını ve yaşamlarını korumak kaygısıyla karşı koymuşlar ve savunmada bulunmuşlardı. Yirmi gün süren Maraş kırımında, Müslümanlarla birlikte kentte kalan Amerikalıların, bu olay üzerine İstanbul'daki temsilciliklerine çektikleri tel, bu acıklı olayı yaratanları, yalanlanamaz bir biçimde belirlemekteydi.

Adana ili içindeki Müslümanlar, tepeden tırnağa kadar silahlandırılan Ermenilerin süngü baskısı altında, her dakika ölüm tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Canını ve bağımsızlığını korumaktan başka bir şey istemeyen Müslümanlara karşı uygulanan bu kıyım ve yok etme siyaseti, uygar insanlığın dikkatini çekecek, acıma duygularını uyandıracak nitelikte iken olayların tam tersini ileri sürmek ve bundan vazgeçilmesini istemek gibi bir öneriye nasıl güvenilebilirdi?

İzmir ve Aydın bölgesinde durum buna benzer ve belki daha da acıklı değil miydi? Yunanlılar her gün güçlerini, savaş gereçlerini artırıyor ve saldırı hazırlıklarını tamamlıyorlardı. Bir yandan da bölge bölge saldırıdan geri durmuyorlardı. O günlerde İzmir'e yeniden bir piyade alayı ile tam donatılmış bir atlı alayı ve yirmi dört tane yük otomobiliyle pek çok yük arabası, altı tane top ve birçok savaş gereci çıkarıldığı ve cephelere pek çok cephaneye gönderilmekte olduğu anlaşılmıştı. Gerçek şu idi ki ulusumuz, hiçbir yerde, hiçbir yabancıya nedensiz saldırmıyordu. Şu duruma göre Baylar, yurdumuzun ele geçirilmiş bölgelerinden düşmanların çekildiklerini görmeden ya da hiç olmazsa çekilecekleri kanısına tam olarak varmadan, aldatici sözlere gereğinden çok önem vermek akıllı işi miydi? Ülkenin geleceğine tek dayanak noktası olarak kalmış bulunan Ulusal Güçleri, dağıtma ereğini güden, bu gibi öneri ve girişimleri anlamakta güçlük var mıydı? Geleceğimiz kuşku dolu ve belirsizlik içinde iken ulusal isteklerimizden hemen vazgeçmek doğru olur muydu? Yalnız İstanbul'un değil, Boğazların, İzmir'in, Adana dolaylarının, kısaca ulusal sınırlarımız içindeki bütün yurt parçalarının egemenliğimiz altında bırakılması, ulusal amacımız değil miydi? Böyle bir durumda, yalnız İstanbul'un, Osmanlı Devletine bırakılacağına söz verilmesi karşısında, Osmanlı Devletinin Sadrazamı Ali Rıza Paşa sevinse de Türk ulusunun sevineceği ve bununla yetinerek susacağı ve otu-

racağı nasıl düşünülebilirdi? Vahdettin'in Sadrazamı, Ulusal Güçleri dağıtma ereğini güden bütün bu girişimlerin tarihsel sorumluluğunu ölçüp düşünmek istemiyor muydu? Baylar, yabancıların önerisine ve onu uygulamaya kalkışan hükümetin istek ve buyruğuna, ulusça ve Ulusal Güçlerce uyulamayacağı doğaldı.

(Atatürk Söylev'in bu bölümünde, 19 Şubat 1920 tarihinde Rauf Bey imzasıyla gelen ve hükümet ve Meclis hakkında düşündürücü bilgiler içeren gizli bir tele değinmektedir. Buna göre; Sadrazam, İçişleri Bakanı ile birlikte, Felâhı Vatan grubunun toplantısına gitmiş ve yeni bir ulusal hükümetin kurulamayacağını dile getirmiştir. Bunun üzerine Atatürk, Anadolu ve Rumeli'deki tüm komutanlıkları telin içeriği konusunda bilgilendirip uyardıktan sonra; Rauf Bey'e de 'ulusal birlik ve dayanışmayı bozacak tarzdaki girişimleri yurt hainliği sayacakları' yanıtını vermiş, İstanbul Hükümetinin ulusal güçlere yönelik olumsuz tutumunu eleştirmiş ve bu ağır durum karşısında milletvekillerinin susmamaları gerektiğini belirtmiştir. Yine aynı gün, bir örneği Karabekir Paşa'ya da gönderilen ayrıntılı bir telde Rauf Bey'e şu düşünce de iletilmiştir: 'Sadrazamın, ulusal güçlerin yasadışı olduğunu öne süren konuşması, Temsilciler Kurulu'nu güç durumda bırakmıştır. Milletvekilleri, bu durumda, gereğini yapmak yerine dış güçlere umut besler görünmektedir.' Ancak, bu tele Karabekir Paşa'dan gelen yanıt, şaşırtıcı bir biçimde 'ulusal güçlerin hükümet karşısında üstün ve karşıt bir durumda olmamasını' öğütleyen bir yanıt olmuştur.)

Baylar, düşmanların İstanbul'u eylemli olarak ele geçirmesinden aşağı yukarı yirmi gün önce, açığa vurulan bu görüş ve düşünce incelenmeye değer. Ben, yalnız bir noktaya dokunmakla yetineceğim. O nokta, olayların gidişine bağlı kalma gibi bir yazgıcılıktır. Biz elbette, kendimizi böyle bir yazgıcılığa bırakamazdık. Tersine, olayların nasıl gelişebileceğini önceden, gerçeğe yakın olarak kestirip karşı önlemlerini düşünmek ve zamanında, duraksamadan uygulama yanlısıydık. İşte bundan ötürüdür ki daha önceden düşünceleri yoklamaya başlamıştık.

(Atatürk bu konuda, Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Bey'e yazdığı mektuba yer vermiş ve milletvekillerinin vurdumduymaz tutumlarını eleştirerek, ulusun yaşamını ve geleceğini korumak yolundaki görevlerini unuttuklarını dile getirmiştir.)

Baylar, Rauf Bey'e yazdığımız son gizli telde, Akbaş Cephaneliğindeki cephanenin bir bölümünün İngilizlere verilmesine yardım ettikleri yolunda bir dokundurma vardı. Bu konuyu biraz açıklayayım. Rumeli kıyısında, Gelibolu yakınında, Akbaş denilen yerde, bir cephane deposu vardı. Orada, Fransızların gözaltında tuttukları pek çok silah ve cephane bulunuyordu. Hükümet Anlaşma Devletleri'ne bütün bütüne boyun eğmiş gö-

rünmeyi yararlı saydığından, sözünü ettiğim cephanelikteki silah ve cephaneden bir kısmını, Anlaşma Devletlerine bırakmaya söz vermiş. Onlar da Vrangel (Wrangel) ordusuna göndereceklermiş. Rusya'ya götürmek için bir Rus Vapuru da Gelibolu'ya gelmiş. Hükümet daha önce, İstanbul'daki örgütümüz başkanlarının olurlarını ve yardımını da sağlamış...

Oysa Baylar, Köprülü Hamdi Bey adında yiğit bir arkadaşımız, Ulusal Güçlerden bir birlikle, 26-27 Ocak 1920 gecesi, sallarla Rumeli kıyısına geçti. Akbaş Cephaneliklerine el koydu. Depoyu bekleyen Fransızları tutukladı ve iletişim yollarını kesti. Silahların tümünü, cephanenin bir kısmını, gözaltına aldığı Fransız erlerini Lapseki'ye getirdi. Silahlarla cephaneyi yurt içine yolladıktan sonra, Fransız erlerini geri gönderdi. Akbaş deposunda sekiz bin Rus tüfeği, kırk Rus ağır makineli tüfeği, yirmi bin sandık cephane olduğu kestiriliyordu. Bu olay üzerine İngilizler, Bandırma'ya iki yüz kişilik bir birlik çıkardılar. Biz Anlaşma Devletleri askerlerinin, buldukları yerlerdeki ve ulusal savaş bölgeleri gerilerindeki depolarda bulunan silah ve cephaneyi başka yere götürebileceklerini, kullanılmayacak bir duruma getirebileceklerini ya da depoların bulunduğu yerleri ele geçireceklerini düşünerek bütün komutanlara verdiğimiz buyrukta, kimi önlemler almakla birlikte tümünün tam kararlı ve kesin davranmaları gerektiğini de bildirdik.

Baylar, hemen gene o günlerde, Anzavur, Balıkesir ve Biga dolaylarında oldukça önemli ve korkulu durumlar yaratmayı başarmıştı. Balıkesir'de, ulusal cephelerimizi arkadan vurmaya çalışıyordu. Başına pek çok adam toplamıştı. Karşısına gönderilen Ulusal Güçlerle Biga'da kanlı bir savaş oldu. Anzavur, yendi. Gücümüzü dağıttı. Toplarımızı ve ağır makineli tüfeklerimizi ele geçirdi. Erlerimizi ve subaylarımızı tutsak ve şehit etti. Akbaş olayının yiğidi Hamdi Bey de bu şehitler arasında idi. Bundan sonra, Ahmet Anzavur, kendi adıyla andığı *Ahmediye Cemiyeti* adı altında, alçaklık alanını genişletti durdu.

Baylar, 3 Mart 1920 günü çekilen ve bize olağanüstü haberler ulaştıran bir gizli tel aldım. Bu tel, İstanbul'dan, İsmet Paşa'dan geliyordu. İsmet Paşa, ben Ankara'ya vardıktan sonra, Ankara'ya yanıma gelmişti. Birlikte çalışıyorduk. Ancak Cemal Paşa'dan sonra, Milli Savunma Bakanlığına Fevzi Paşa Hazretleri geldi. Fevzi Paşa'nın özel isteği üzerine ve çok önemli bir amaç için, kendisini telin çekilişinden birkaç gün önce, İstanbul'a göndermiştim. Önemli olarak gördüğümüz nokta şuydu: Yunanlılar saldırıya hazırlanıyorlardı. Buna karşı akla yakın davranış, bütün güçleri hazırlayarak düzenli bir savaşa girmekti. Özellikle Fevzi Paşa Hazretleri, bu gereği ve bu zorunluluğu anlamaktaydı. İşte bu hazırlığı yapmak üzere, İsmet Paşa'nın İstanbul'da bulunması ve dahası, Genelkurmay Başkanlığı-

na resmî olarak atanıp çalıştırılması çok yararlı olacaktır. Bu düşünceyle onun İstanbul'a gitmesini gerekli görmüştüm. İsmet Paşa'nın telyazısı şudur:

Harbiye, 03.03.1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Alınan bilgiye göre, İstanbul'da bir dernek kurulmuş ve bu dernek, İngilizlerle birlik olarak şu kararları almış: Şimdiki hükümetin düşürülmesi ve bilinen bir hükümetin kurulması, Meclisin dağıtılması, İzmir ve Adana'nın düşman elinde kalmasını sağlamak için Ulusal Güçlerin ortadan kaldırılması, dünyaya barış ve esenlik getirmek üzere İstanbul'da Müslümanlar arası bir Halifelik Danışma Kurulu kurulması, Bolşevikliğe karşı fetva çıkarılması. Bakan Paşa bu derneğin giriştiği işlere önem veriyor. Anadolu'daki Anzavur'un girişimleri bu çalışmalara dayandığı gibi, İngilizlerin Hükümete en çok baskı yapmaları da, buradan gelmektedir. Bilgi olarak sunmamı istediler. (İsmet)

Milli Savunma Bakanlığı Başyaveri
Salih

Baylar, biliyorsunuz ki İngiliz Temsilcisi, Yunanlılarla birlikte, bütün Anlaşma Devletlerine karşı savaşa son verilmesini Hükümete önermişti ve bu sağlansa, İstanbul'un Osmanlı Devletine bırakılacağı yönünde yaldızlı bir söz de vermişti. Ancak İstanbul'da bu öneri yapılırken, Şubatın 18., 19. ve 20. günlerinde, Yunanlıların İzmir'e yeni güç, taşıt ve pek çok cephane getirdiğini ve cephelere yollayarak yeni bir saldırıya hazırlandığını, biz biliyorduk. Bu bilgimizi –Hükümet işlerine karışmayınız yaygarasına bakmaksızın- İstanbul Hükümetine de duyurarak dikkatini çekmekten geri kalmadık. Yunanlılar böylece saldırıya hazırlanırken, Ali Rıza Paşa Hükümeti, başka bir öneri karşısında kalıyor: “Yunanlılar karşısında bulunan Ulusal Güçleri üç kilometre geri aldirmek!” Ali Rıza Paşa Hükümetinin, bunu yapamayacağı besbelliydi. Ama amaç, onun düşürülmesiydi. Sadrazam ister istemez, bu önerinin yerine getirilemeyeceğini, yanıt olarak bildirmiş.

3 Mart 1920 günü Yunanlılar saldırıya başladılar. Gölcük yaylasında Bozdağ'ı ele geçirdiler. İşte bu olay üzerine Ali Rıza Paşa'nın, düşünebildiği tek çıkar yol, yerinde daha uzun kalmaktan vazgeçerek hemen çekilip bu sorumlu işten yakayı sıyırmak olmuştur. Çünkü ulusal eylemi durdurma konusunda yapılan öneriyi, yerine getirmeye çalışmış ama başaramamış olan Ali Rıza Paşa, bu kez de öneriyi uygulattıracağım diye söz verip de bunu başaramazsa Anlaşma Devletleri'nce sorumlu tutulması olasılığı da akla gelmez miydi? Milli Savunma Bakanı Cemal Paşa, Başkomutan

Bay George Miln'in buyruklarını uygulattıramadığından ötürü en sonunda Hükümetten çıkarılmak durumunda kalmamış mıydı? Ali Rıza Paşa için de böyle bir işlem yapmaya kalkılırsa, kendisini Padişah'ın koruyabileceğine güvenebilir miydi? Böyle bir durumda, ulusal isteklerin tek belirme yeri olduğunu söylediği İstanbul'daki Ulusal Meclise güvenebilecek miydi? Ulusal istenç adına konuşmasının ve isteklerde bulunmasının artık yeri ve olanağı kalmadığını söyleyerek cezalandıracağım diye gözdağı verdiği Temsilciler Kurulunda destek aramaya katlanmalı mıydı? Demek ki kendisi için çekilmekten daha uygun bir yol olamazdı. İşte o da öyle yapmıştır. Ali Rıza Paşa, Hükümete ilk saldırıldığında çekilmesi gerektiği yolundaki uyarımızı kabul etmedi. Görevde kalmakla yurda yararlı olacağını söyledi. Ulusal Meclis de bu bilgisizce görüşü uygun bularak onu yerinde tuttu. Acaba, yapılması söz konusu olan ödev, Yunanlılara, saldırı hazırlıklarını tamamlayarak yurdun kutsal topraklarından bir kısmını daha çiğnetmek ve pek sevgili yurttaşlarımızdan bir bölümünü daha süngüler altında inletmek için, gerekli fırsatı ses çikarmadan bağışlamak mıydı?!

3 Mart 1920 günlü gizli tellerle, Rauf ve Kara Vâsıf Beyler, hükümetin çekildiği haberini verirken, Felâhı Vatan Grubu Başkanı ile Meclis Başkan Vekillerinin saraya gönderildiklerini de bildiriliyorlardı. Bu başkanlar, Padişah katına kabul olunmamışlar. Başyazman ve Başmabeyinci ile görüşmeleri buyrulmuş. Grup Başkanı, Ulusal Örgütün Padişaha bağlılığını bildirmiş. Sözü Hükümetin çekilmesine getirmiş. Padişah, Başyazman aracılığıyla şu buyruğu bildirmiş: "Bütün milletvekillerine selam. İşin ve durumun ağırlığını ben de onlar kadar anlıyorum. İşin ve durumun gereğine göre bir kişiyi Sadrazamlığa seçeceğim. Onun yetkisine el uzatarak arkadaşlarının seçimine karışmam. Ancak, ona, çoğunluk grubuyla anlaşmasını öğütleyeceğim."

Başkanlardan oluşan kurul, teşekkür ederek ayrılmış. Verilmekte olan bilgiler arasında şunlar da vardır: "Milletvekilleri telaşlı ama isteğe uygun bir Hükümet kurulacağına güveniyorlar. Yabancıların, Hürriyet ve Anlaşmacıların ve Gözcülerin, düzenledikleri gerici hareketlerde başarıya ulaşabilmek için, Ferit Paşa'yı ya da yakınlarından birini iş başına getirmeleri de düşünülebilir. Meclisi, elbette dağıtacaklardır. Padişah katında etkili olacak önlemlerin oraca alınması buyruklarınıza sunulur."

Baylar, tuhaf değil midir ki bugün bunları bildirenler, daha birkaç hafta önce: "Meclis resmî olarak açıldığına göre, bundan sonraki buyruklarınızın bana bildirilmesini ve görüşlerinizin her yerde gereği gibi savunulacağına güvenmenizi" diye yazan kişilerdir. Birkaç hafta önce, İstanbul Hükümeti ile görüş birliğine vararak beni, işlere ve yürütüme karışmaktan alıkoymak isteyen kişiler, bugün, İstanbul'da hiçbir şey yapmaya güçleri yet-

mediğini açığa vurarak buradan, Temsilciler Kurulundan etkili önlemler bekliyorlar. Biz, bu isteği de yerine getireceğiz. Ama bu kişilerin isteği olduğu için değil; yurdun yararı böyle gerektirdiği için...

Baylar, 3 Mart günü ve 3-4 Mart gecesi, İstanbul'la iletişim kurmak ve oradaki durumu anlatmakla geçti. 4 Mart günü, gerek İsmet Paşa'dan gerekse öbür kişilerden aldığım bilgiler üzerine durumu genelgeyle bütün ordularla örgüt merkezlerimize ve ulusa bildirdim. Mebuslar Meclisi Başkanlığına şunu yazdım:

(Bu yazıda özetle; ulusal güçlerin düşmana karşı savaşmakta olduğu ve yurtsever çocukların bu yolda canlarını verdikleri; bunun hiçbir güç ve yetki tarafından durdurulamayacak ulusal bir görev olduğu, ulusun yatışabilmesinin ancak ulusun tam güvenebileceği bir hükümetin iş başına getirilmesiyle olanaklı olabileceği dile getirilmektedir. Atatürk, bu yazının ardından Padişaha da bir tel göndermiş ve 'Hükümetin çekilmesiyle bir hükümet bunalımının oluştuğunu ve bu bunalımın, olabildiğince çabuk ve ulusal amaçlara uygun bir hükümetin kurulması yoluyla çözülmesinin beklendiğini' bildirmiştir.)

Bu telin birer örneğini, bilgi için Mebuslar Meclisi Başkanlığına ve kolordu komutanlarına yollamakla birlikte, birer örneğini de İstanbul gazetelerine ve Basın Derneğine vermesini İstanbul telgrafhanesine buyurduk. Bundan başka Baylar, komutanlara, valilere, mutasarrıflara ve Hakları Savunma merkez kurullarına ayrıca şu genelgeyi de yolladık.

(Atatürk, 4 Mart tarihli bu genelge ile tüm vali ve örgütlerden Padişaha, Meclis Başkanlığına ve basına 'ulusun, ulusal amaçları gerçekleştiremeyecek bir hükümet başkanına katlanamayacağını' çok sert bir dille bildirmelerini istemiştir.)

Baylar, verdiğimiz yönerge gereğince, ülkenin her yanından, ulusun her yönetim katından 4-5 Mart gecesi başlayan telgraf fırtınası, ayın beşinci ve altıncı günleri, Padişah ve Mebuslar Meclisi saraylarında istenilen etkiyi yaptı.

(Atatürk, Halit Bey adında bir kişi ve Meclis Başkanı Celadettin Arif Bey'den almış olduğu tellerde, Sadrazamlık görevinin Donanma Bakanı Salih Paşa'ya verildiğinin bildirildiğini açıklamakta ve daha Hükümet Başkanı belli olmadan önce Rauf Bey'den almış olduğu bir telde de Rauf Bey'in Padişahın adamlarından birine kendisini Sadrazam olarak önerdiğini öğrendiğini anlatmakta ve sözlerini şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, Rauf Bey'in, sadrazam bulmak söz konusu olurken benden söz açması elbette gereksizdi. Aramızda hiç böyle bir söz konuşulmuş değildi. Ben, aslında İstanbul Hükümetinin yaşayacağından umutlu değildim. Osmanlı Devleti'nin yaşamını bitirdiğine ise çoktan inanmıştım. Osmanlı

Devletin Sadrazamlığını üzerime almak gibi cılız ve anlamsız bir düşüncenin benim kafamda yeri olamayacağı kuşkusuzdu. Ben, doğal bir biçimde geçmekte olan devrim evrelerini soğukkanlılıkla izlerken, yarının önlemlerinden başka bir şey düşünmüyordum.

Rauf Bey söz konusu ettiği Celalettin Arif Bey'in rapor örneğini de gönderdi. Hükümet kurulduktan sonra da şu bilgiyi verdi:

(Atatürk, Rauf Bey'den gelen bu rapor örneğini ve 8 Mart 1920 tarihli telgrafta yer alan bakanların adlarını okuyarak konuşmasını sürdürür.)

İzin verirseniz, yeniden İstanbul'a dönmek üzere, biraz da Edirne dolaylarındaki duruma göz atalım. Şimdiye değin genel olarak söylediklerim arasında yeri geldikçe Trakya'yı da hiçbir zaman örgütlerimizin ve tasarılarımızın dışında tutmadığımızı anlatmış olduğumu umarım. Edirne ile ilişkimiz ve iletişimimiz, yurdun her yeri ile olduğu gibi sürdürülmekteydi. Yaptığımız yazışmalardaki dikkate değer kimi noktaları yüce topluluğunuza açıklayarak bildirmek uygun olur.

Birinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey, 31 Aralık 1919 günlü çok ayrıntılı bir raporunda, Trakya'da ve özellikle Batı Trakya'da, Yunanlıların yaptıkları girişimleri ve çalışmaları eksiksiz açıklıyordu. Düşmanın bu olağanüstü çalışmalarına karşı kendisinin gereği gibi önlem alamadığından yakınuyordu. "Kolordusunun, bu durum ve gelecekte çıkabilecek olaylar karşısında uygun bir konum almasına General Miln'in olmaz dediğinin yazışma sonunda anlaşıldığını" bildiriyordu. General Miln'in gerekli düzenlemeleri yapmamıza olmaz diyeceği, elbette kuşku götürmezdi. Bu açık gerçeği, yazışma yoluyla sorup anlamaya bilmem nasıl bir düşünce ve mantıkla kalkışmıştı? Cafer Tayyar Bey'e, 3 Ocak 1920'de verdiğim yönergede, gönderdiğimiz gizli yönetmeliğe göre silahlı birlikler kurulmasını yeniden hatırlattım: "Askerî durumu değiştirmekle elde edilemeyen yararların böylece karşılanması gerekir." dedim. Milli Savunma Bakanı bulunan Cemal Paşa'ya da gene o gün durumu bildirerek Yunanlıların Doğu Trakya'da olsun, hazırlıklarına engel olmasını yazdım.

Trakya Paşaeli Demeğinin gönderdiği raporlarda, gereği gibi örgütler kurulamadığından söz ediliyor ve kimi yüksek görevlilerden yakınılıyor. Bu gibi görevlilere öteden beri, kimi uyarmalarda bulunuyordum.

(Atatürk, burada 26 Ocak 1920'de Vâsıf Bey'in gönderdiği ve Cafer Tayyar Bey'le ilgili yakınmaların olduğu bir mektubu okumuş ve Cafer Tayyar Bey'in hiçbir örgüt kurmadığından ve silahlandırma desteği sağlamadığından söz edildiğini açıklamıştır.)

Baylar, Edirne'den gelen yazılardan, raporlardan, bence, yanlış bir siyasal görüş üzerinde durulduğu anlaşılıyordu. Şimdi okunan mektupta da bu yanlış görüşün benimsendiğini gösteren cümleler vardır. Bu yanlış ilkeyi

düzeltilmek için, öteden beri ileri sürdüğümüz düşüncemizi, 3 Şubat 1920 günü bir kez daha Cafer Tayyar Paşa'ya ve İstanbul'da Rauf Bey'e bildirdim. Yinelediğim düşünce şu idi: Doğu ve Batı Trakya'nın ulusal bir bütün olarak tasarlanması ve söylenmesi doğru bir siyaset değildir. Doğu Trakya'nın yurdumuzun bir parçası olduğuna karşı gelinemez ve bu tartışılmaz. Batı Trakya ise, bir antlaşma ile daha önce bırakılmış bir topraktır. Olsa olsa, Doğu Trakya, Batı Trakya'yı, kurtarmaya çalışanların bir toplanma ve yönetim yeri olabilir. Doğu ve Batı Trakya'nın birliğini üstelerek ileri sürmek, Doğu Trakya'da da kimi isteklerin ileri sürülmesine yol açabilir. Bulgarların da Ege Denizi'nde iktisadi bir çıkış yeri istemeleri ayrıca üzerinde durmayı gerektirir. Bulgaristan'da bu bakımdan çalışmalıdır.

Cafer Tayyar Paşa da görevlilerden ileri gelen kişilerden, halktan yakınıyordu. 7-8 Mart 1920 günlü bir gizli telinde, "Bizde halk, her işi hükümetten beklemekte, yüksek sivil görevlilerin yansız bir durum takınmaları yüzünden sizin istediğiniz gibi ulusal örgütler kurulamamaktadır. İl içinde sık sık yapmakta olduğum denetlemelerde, özellikle köylülerle sıkı ilişki kuruyorum (...) Ama her köye gidemiyorum (...) İşin, köklü ve yaygın olması hepimizce istenilmekte olup bunun da bildirilen sakıncaların ortadan kaldırılmasına çalışmakla gerçekleştirilebileceğini bilginize sunarım" diyordu.

Baylar, General Miln, Cafer Tayyar Paşa'ya askerî konumunu değiştirtmiyor. Vali ve mutasarrıflıklar yansız kalıyor ve her işi hükümetten bekleyen halka, ulusal örgüt kurmada önderlik ve yol göstericilik etmiyorlar. Bu sakıncalar kalkmadıkça işin köklü ve yaygın olamayacağı kanısında bulunuluyor.

Şimdi isterseniz, yeniden İstanbul'a dönelim. 11 Mart 1920 günlü bir gizli telle Rauf Bey şu bilgiyi veriyordu: 10 Mart 1920 günü öğleden sonra, Anlaşma temsilcileri toplanmışlar, Londra'dan gelen ve İstanbul'daki Ulusal Güçlerin ileri gelenlerinin tutuklanması ile ilgili olan bir buyruk üzerinde görüşmüşler ve buyruğu yerine getirmeye karar vermişler. Bu bilgi, güvenilir bir kişiye, sağlam bir yerden gizlice verilmiş ve bu gibi kimselerin bir an önce İstanbul'dan uzaklaşmaları gerektiği bildirilmiş. Bu konuyu, çeşitli olasılıklara göre inceledikten sonra, işin sonuna dek İstanbul'da kalarak namus ödevini yapmaya karar vermişler. Sadrazam Salih Paşa, bu duruma bilerek yol açmaktaymış. Onun için Hükümeti düşürmeye çalışacaklarmış. Başaracaklarına da inanıyorlarmış.

Rauf Bey'in bu telinin arkasından, gene o gün gelen kısa bir telinde, "Son bildirdiklerimize karşı ve hükümetin durumu üzerine hiçbir düşünce bildirmedığımız için, telin size varmamış olmasından ve sağlığınıza haklı olarak kaygılıyım. Yanıtınızı gözlüyoruz." denilmekteydi.

(Atatürk, burada Rauf Bey'e ve 15. ile 3. Kolordulara 11 Mart günü şu bilgiyi vermiştir. "İngilizlerin tutuklama kararına karşı Meclisin, sonuna değin yiğitçesine görevini yapması pek yararlı ve parlaktır. Ancak, sizinle birlikte, varlıkları ilerideki girişimlerimiz ve eylemlerimiz için çok gerekli olan arkadaşların, sonunda bize katılabilmeleri kesin olarak güven altına alınmalıdır. Yoksa grubun birlik ve kararlı olarak iş görmesini düzenleyebilecek kişileri şimdiden görevlendirerek sizlerin hemen buraya gelmeniz çok gereklidir.")

Baylar, Rauf Bey'i ve öteki kişileri tam zamanında çağırılmış olduğumuz, olaylarla hem de üç dört gün geçmeden belli oldu. Ama ne yazık ki bu çağrımız, gerektiği önem ve ciddiyeti göremedi. Rauf Bey, Vâsıf Bey gibi kişiler, en sonunda büyük bir uysallıkla Malta'ya gittiler. Bunu biliyorsunuz. Son ana kadar Anadolu'ya geçmek ve Ankara'ya gelmek yolunun ve önlemlerinin kimi arkadaşlarca hazırlandığı ve sağlandığı bana anlatılmıştır. Eğer böyleydiyse, bu kişilerin Ankara'ya gelmeyi kabul etmeyip İngilizlere teslim olmayı ve Malta'ya gitmeyi yeğlemelerindeki neden ve özür, geçekten incelenmeye değer. Doğrusu, Türkiye durumunun ve geleceğinin kuşkulu, karanlık, ölümcül görüldüğü kuramına göre bu karanlık tehlike içine atılanların, korkunç ve ürkünç bir sonuçla karşılaşmaları kuruntusunun etkisi altında, en sonunda herhangi bir zindanda bir süre kalmak üzere düşmana teslim olmayı yeğleyebilecekleri uzak görülemez. Bununla birlikte, ben burada böyle ağır bir yargıya varmaktan çekinirim. Bu düşünce iledir ki bu kişileri Malta zindanlarından kurtarmak için her yola başvurarak elden gelen girişimleri yapmaktan geri durmadım.

III.2. İSTANBUL'UN İŞGALİ VE ULUSAL BİR MECLİSE DOĞRU

Baylar, İstanbul'da 10. Tümen Komutanından Ankara'da 20. Kolordu Komutanlığına 9 Mart 1920 gün ve 465 sayılı, gizli bir tel ile kapatılmış bir yazı 14 Mart 1920 günü geldi. Açılmışı şuydu:

(Telgraf Memuru Hamdi Bey aracılığıyla yapılan bu yazışmalardan, İngilizlerin, Türk Ocağı ile Mızıkâ Karakolu'nu basıp ele geçirdikleri ve İstanbul'u adım adım işgal etmeye başladıkları bilgileri edinilmektedir. Hamdi Bey dışında hiçbir bakan ya da milletvekilinden bu yönde bilgi gelmemiş olmasına dikkat çeken Atatürk, Hamdi Bey'e de duyarlılığından dolayı teşekkür etmekte ve ardından 16 Mart tarihli teliyle tüm valilik, mutasarrıflık ve kolordu komutanlıklarını uyarmaktadır: 'Dış dünya ile ilişkiler kesilecek, Hıristiyan halkın huzuru bozulmayacak ve gerekenler hakkında yasal işlemler uygulanacaktır.)

Baylar, Anlaşma Güçleri, İstanbul telgraf merkezlerini ele geçirdikten sonra, yurda telle bir resmî bildirim yapmak istediler. Uyarmamız ve anımsatmamız üzerine, bu resmî bildirim –kimi merkezler dışında- hiçbir yerden alınmadı. Alanlar ve yanıt verenlerden belli başlıları şunlardır: İzmıt Mutasarrıfı Suat Bey, Konya Valisi Suphi Bey.

(Bu resmî bildirimde; Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasına yol açan İttihat ve Terakki Hükümeti ile şimdi Ulusal Örgüt adıyla etkin olan kişiler kınanmakta ve bu direniş nedeniyle İstanbul'a el konulduğu açıklanmaktadır. Bildiriye göre, bu, geçici ve Padişahlık erkine saygılı bir işgaldir ve İstanbul'un Türklerde kalması ve güvenliğin sağlanması için yalnızca İstanbul'dan verilecek buyruklara uyulmalıdır. Bu düzmece karşısında, 16 Mart 1920'de tüm vali ve komutanlar ile Hakları Savunma Derneklerine bir genelge yayımlayan Atatürk, bildiriye önem verilmemesi gerektiğini ve doğru bildirimi Anadolu ve Rumeli Hakları Savunma Derneğinin yapacağını belirtmiştir.)

Baylar, o gün türlü araçlarla şu protestoyu gönderdim:

16 Mart 1920

Protesto

İstanbul'da İngiliz, Fransız, İtalyan Siyasal Temsilcilerine,
Amerika Siyasal Temsilcisine,

Bütün yansız Devletler Dışişleri Bakanlıklarına ve

Fransa, İngiltere, İtalya Millet Meclislerine verilmek üzere Antalya'da İtalyan Temsilciliğine,

İstanbul'da bütün resmî dairelere, ulusal bağımsızlığımızı temsil eden Mebuslar Meclisi ile birlikte, Anlaşma Devletleri'nin erleri açık açık ve zorla girmişlerdir ve ulusal amaçlara uygun iş gören birçok yurtsever kimşenin tutuklanmasına da girişilmiştir. Osmanlı ulusunun siyasal egemenliğine ve özgürlüğüne indirilen bu son yumruk; hayatımızı ve varlığımızı, ne pahasına olursa olsun, savunmaya kararlı olan biz Osmanlılardan çok, yirminci yüzyıl uygarlık ve insanlığının kutsal saydığı bütün ilkelere; özgürlük ve ulus duygusu gibi bugünkü insan topluluklarının temeli olan bütün ilkelere ve bu ilkeleri ortaya koyan insanlığın genel vicdanına indirilmiş demektir.

Biz, haklarımızı ve bağımsızlığımızı savunmak için giriştiğimiz savaşımın kutsallığına ve hiçbir gücün bir ulusu yaşama hakkından yoksun bırakamayacağına inanıyoruz. Tarihin bugüne dek yazmadığı nitelikte bir kıyım olan ve *Vilson ilkelerine* göre düzenlenmiş bir Ateşkes Antlaşması ile ulusumuzu savunma araçlarından yoksun etmek gibi bir düzene dayanılarak yapıldığı için, ilgili ulusların şeref ve onurlarıyla da bağdaşmayan bir

davranış üzerine yargıya varmayı, resmî Avrupa ve Amerika'nın değil, bilim, kültür ve uygarlık Avrupa ve Amerika'sının⁵¹ vicdanına bırakmakla yetinir ve bu olaydan doğacak büyük tarihsel sorumluluğa son olarak bir daha dünyanın dikkatini çekeriz. Savımızın yasallığı ve kutsallığı bu güç zamanlarda, Tanrı'dan sonra en büyük desteğimizdir.

Anadolu ve Rumeli'nin Haklarını
Savunma Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal

(Atatürk, 16-17 Mart 1920'de ayrıca yayımladığı bir genelge ile Vali ve komutanlardan Anlaşma Devletleri'nin Millet Meclisi Başkanlıklarına protesto telleri çekmelerini, bu tellerde, saldırının özgürlük, yurtseverlik ve ulusalılık ilkelerine yöneldiğinin ve uygar ulusların buna göz yummasının tarihsel bir sorumluluk olduğunun vurgulanmasını istemiş ve gösteri toplantıları yapılmasını sağlamaları buyruğunu vermiştir.)

Baylar, gene o gün ulusa şu bildiriği yayımladım:

Bildiri

Bütün Komutanlara, Vali ve Mutasarrıflıklara ve

Hakları Savunma Derneklerine, Belediye Başkanlıklarına,

Basın Derneğine,

Anlaşma Devletleri'nin şimdiye dek ülkemizi bölüşmeye yol bulmak için giriştikleri çeşitli önlemler biliniyor. Önce Ferit Paşa ile anlaşarak ulusu savunmasız bir durumda yabancılara tutsak etmek ve yurdun birtakım önemli yerlerini savaşı kazanan devletlerin sömürgelerine katmak düşünülmüştü. Ulusal Örgütün, ulusun genel desteğiyle bağımsızlığı savunmada gösterdiği dayanç ve direniş bu düşünceyi altüst etti. İkincisi, Ulusal Güçleri aldatarak ve ondan izin alarak Doğu'da üstünlük sağlama siyaseti gütmek için, Temsilciler Kuruluna başvuruldu. Kurul, ulusun bağımsızlığını ve ülkenin bütünlüğünü sağlamadıkça ve özellikle düşman elindeki yerlerin boşaltılmasına girişilmedikçe, hiçbir türlü görüşmeye yanaşmadı. Üçüncüsü, Ulusal Güçler ile işbirliği yapan hükümetlerin işlerine karışarak, ulusal birliği sarsma ve haince karşı koymaları özendirip daha çok kötülüğe sürükleme yolu tutuldu. Ulusal birliğin oluşturduğu direnme ve dayanışma karşısında bu saldırılar da eridi. Dördüncüsü, yurdun yazgısı üzerine kaygı verici kararlar alındığından söz edilerek kamuoyuna baskı yapılmaya başlandı. Namusu ve yurdu koruma uğrunda her türlü özveriyi göze almış olan Osmanlı ulusunun dayancı ve direnci önünde, bu korkutmalar da işe yaramadı. En sonunda, bugün İstanbul'u zorla ele geçirerek Osmanlı Dev-

⁵¹ Amerika'ya, altı çizilen kısım yazılmamıştır. Yalnız "Amerikanın" sözü yazılmıştır. (Atatürk'ün notu)

leti'nin yedi yüzyıllık yaşam ve egemenliğine son verildi. Açıkçası, bugün Türk ulusu, uygarlık yeteneğini, yaşama ve bağımsızlık hakkını ve bütün geleceğini savunmaya çağrıldı. İnsanlık dünyasının beğenisi, İslam dünyasının kurtuluş dilekleri, yüksek halifelüğün yabancı etkilerden kurtarılmasına ve ulusal bağımsızlığın geçmişteki şanımıza yaraşır bir inançla savunulup sağlanmasına bağlıdır. Giriştiğimiz bağımsızlık ve yurt savaşında Ulu Tanrı'nın yardım ve kayırcılığı bizimledir.

Anadolu ve Rumeli'nin Haklarını Savunma
Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal

Baylar, bir yandan da bütün İslam dünyasına seslenerek bu saldırıyı bir bildiri ile türlü araçlarla ayrıntılı olarak yaydık.

Baylar, olay üzerine daha çok bilgi almayı beklemeksizin, telgrafçı Manastırlı Hamdi Efendi'nin verdiği bilgiden ve bu bilgiyi destekleyen, İşgal Güçleri Bildiriminden durumun iç yüzünü anlayarak gerekli gördüğümü ivedi önlemleri, açıklandığı üzere, hemen el koyma günü aldım ve uyguladım. İstanbul'un ele geçirilmesi ve yapılan tutuklamalar üzerine, türlü kaynaklardan birbirini tutmaz ve şişirilmiş bilgiler gelmeye başladı. Bir de çeşitli yollarla soruşturmaları sürdürdük. Yasama görevlerini yapamayacakları kanısına vararak dağılan milletvekillerinin ve kimi kişilerin İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya gelmekte oldukları anlaşıldı. Yolculuklarını kolaylaştırmak için, geçecekleri yerlerdeki ilgililere gerekli buyrukları verdim.

Baylar, 16 Martta İstanbul ele geçirilir geçirilmez, aldığım önlemler arasında, daha birtakımları vardır ki onları Büyük Millet Meclisinin ilk açılışında bildirmiş olduğum için burada yeniden ayrıntıya girmedim. Örneğin; Eskişehir ve Afyonkarahisar'daki yabancı birliklerinin silahlarının alınması ya da oradan uzaklaştırılmaları; Geyve, Ulukışla yakınlarında demiryollarının bozulması ve Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanmaları vb. gibi önlemlerle ilgili ayrıntıları, Büyük Millet Meclisinin ilk tutanaklarında okumuşsunuzdur. Bunlar arasında en önemlisi, olağanüstü yetkili bir Meclisin Ankara'da toplanmasını sağlama amacını güden ulusal ve yurtsal görevlerimizle ilgili karar ve bu kararın uygulanmasıdır. Baylar, bu konudaki kararımızı ve bu kararın nasıl uygulanacağını gösteren bir bildirimim, 19 Mart 1920'de, yani İstanbul'un ele geçirilişinden üç gün sonra yayımladım. Baylar, bu konu üzerinde komutanlarla hemen hemen iki gün kadar makine başında görüşerek düşüncelerini öğrendim. Ben, ilk yaptığım karalamada "Kurucu Meclis" deyimini kullanmıştım. Amacım da toplanacak meclise, "devletin yönetim biçimini" değiştirme yetkisi verilmesini ilk anda sağlamak idi. Ama bu terimin kullanılmasındaki amacı gereği gibi açıklayama-

diğim ya da açıklamak istemediğim için, halkın alışkın olmadığı bir terimdir diye, Erzurum ve Sivas'tan uyarıldım. Bunun üzerine “olağanüstü yetkili bir Meclis” sözünü kullanmakla yetindim.

İllere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına,

Devlet Başkentinin de Anlaşma Devletlerince resmî olarak ele geçilmesi; yasama, adalet ve yürütme gücünden oluşan ulusal devlet gücünü kırmış ve Mebuslar Meclisi, bu durum karşısında görev yapamayacağını Hükümete resmî olarak bildirerek dağılmıştır. Şu duruma göre, devlet başkentinin korunmasını, ulusun bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak önlemleri düşünüp uygulamak üzere ulusça olağanüstü yetki verilecek bir meclisin Ankara'da toplantıya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür. Bunun için aşağıda bildirilen yönerge gereğince, seçimlerin yapılmasını yurtseverlik onurunuz ve anlayışınızdan beklerim:

1. Ankara'da olağanüstü yetkili bir meclis, ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.
2. Bu meclise üye olarak seçilecek kişiler, milletvekilleri ile ilgili yasal koşullara uyacaklardır.
3. Seçimde sancaklar seçim bölgesi olacaktır.
4. Her sancaktan, beş üye seçilecektir.
5. Her sancakta ilçelerden gelecek ikinci seçmenlerle sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden ve sancak idare ve belediye meclisleriyle Hakları Savunma yönetim kurullarından; illerde, il merkez kurullarından ve il yönetim kurulu ile il merkezlerindeki belediye meclisinden ve il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşmuş bir kurulca aynı günde ve aynı oturumda seçim yapılacaktır.
6. Bu meclis üyeliğine, her parti, dernek ve her toplulukça aday gösterilebileceği gibi, her kişinin de bu kutsal savaşıma eylemli olarak katılması için bağımsız adaylığını istediği yerden koymaya hakkı vardır.
7. Seçimlere, her yerin en yüksek sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçimi doğru yapılmasından sorumlu olacaktır.
8. Seçim, gizli oyla ve salt çoğunlukla yapılacak; oyları kurulu kendi içinden seçeceği iki kişi, kurul önünde sayacaklardır.
9. Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imza edecekleri ya da kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç tane tutanak düzenle-

necek; bir tanesi yerinde alıkonularak öteki iki taneden biri seçilen kişiye verilecek, öteki de Meclise gönderilecektir.

10. Üyelerin alacakları ödenek, daha sonra Meclisçe kararlaştırılacaktır. Ancak geliş yollukları seçimi yapan kurulların zorunlu giderleri olarak uygun görecekları tutarlar üzerinden, her yerin hükümetince sağlanacaktır.
11. Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlamak üzere bitirilerek üyeler yola çıkarılacak ve sonuç, üyelerin adlarıyla birlikte hemen bildirilecektir.
12. Bu telin varış saati bildirilecektir.
13. Ek: Kolordu Komutanlarına, İllere, Bağımsız Sancaklara bildirilmiştir.

Temsiler Kurulu Adına
Mustafa Kemal

Baylar, bir hafta içinde, çeşitli yönlerden Ankara'ya gelmekte olan milletvekilleriyle, telyazı görüşmeleriyle ilişki kuruldu. Kendilerine, acılarını azaltmaya, yürek güçlerini artırmaya yarayacak bilgiler verildi. İstanbul'da artık bizim görüşümüzü izleyecek kimse kalmamıştı. Aylarca ve türlü yol ve yöntemlerle uyarmalarda bulunduğumuz halde, bizim dediğimiz biçimde örgütler kurmayı Karakol Derneğini kurup geliştirmeye çalışanların başları, Malta'ya sürülmüş ve İstanbul'da üyelerinin varlıklarından ve çalışmalarından bir iz kalmamıştı. Orada yeniden örgüt kurmak için çok sıkıntılı çalışmalar yapmak ve o zamanki durumumuza göre gücümüzün üstünde para harcamak zorunda kaldık.

Saygıdeğer Baylar, genel konuşmam arasında bir iki yerde, benim İstanbul'daki Mebuslar Meclisine başkan seçilmem konusuyla ilgili sorundan ve bununla güdülen amaçtan söz etmişim. Bunun sağlanamamış olmasından, küçük bir zorluk ile karşılaştığımı da bildirmişim. Gerçekten, İstanbul'da Meclis saldırıya uğrayıp dağılınca milletvekillerini toplamak ve özellikle, daha önce açıkladığım gibi bir meclis kurmaya girişebilmek için bir an duraksadım. Mebuslar Meclisi Başkanı Celâlettin Arif Bey'in Ankara'ya gelip gelmeyeceğini elbette bilemiyordum. Gelecek olursa, onun gelişini beklemeyi ve çağırısı onun aracılığıyla yaptırmayı düşündüm. Ama durum pek çok hızlı ve ivedi davranmayı gerektiriyordu. Bilinmeyen bir olasılığı bekleyerek zaman yitirmeyi uygun bulmadım. Ama vereceğim kararın uygulanmasını sağlamak için de bir iki gün telgraf başında bütün komutanların düşündüklerini dinlemekle zaman geçirmek zorunda kaldım. Celâlettin Arif Bey'le Martın 27-28'inci gecesi Düzce'ye varışında, bağlantı kurulmuştu. Kendisine şu teli yazdım.

(Atatürk, Celâlettin Bey'e, olağanüstü yetkiye sahip bir meclisin kurulması ve seçimlerin çabuklaştırılması konusundaki düşüncelerini soran bir tel yazdığını; aldığı yanıtta, Celâlettin Bey'in buna katıldığını ancak bu meclisin bir yasaya göre açılması gerektiğinin bildirildiğini açıklamaktadır. Celalettin Bey ayrıca, bizim Anayasamızda buna uygun madde olmadığı için, Fransız Anayasası ilkelerine uyulabileceğini ve böylece meclis bir saldırıya uğrarsa, il ve sancak yönetim kurullarından seçilecek ikişer üyenin, yaptırım gücü yüksek olan meclisi yeniden kurabileceklerini dile getirmektedir.)

Bu yanıt tel dikkatle gözden geçirilirse, Celalettin Arif Bey'le aramızda büyük bir görüş ayrılığı olduğu kolaylıkla anlaşılır. Ben, olağanüstü yetkileri olan bir meclisin, Ankara'da toplanmasına karar verirken bizim Anayasamızda böyle bir meclisin toplanabilmesiyle ilgili bir işaret olmadığını elbette bildirdim. Ancak kararımı verebilmek için böyle bir işaretin varlığını ve yokluğunu düşünmek, hiç aklıma gelmedi. Ayrıca saldırıya uğrayan meclis üyelerinden kurtulanlar ile iller ve sancaklar yönetim kurullarından seçilecek ikişer üyeden oluşacak Mebuslar Meclisinin yeniden, eski biçim ve niteliği ile toplanmasını sağlamak için çalışmasını hiç aklıma getirmedim. Tersine, büsbütün başka nitelik ve yetkide, sürekli bir meclis kurmayı ve bu meclisle, tasarladığım devrim evrelerini birlikte geçirmeyi düşündüm. Buna göre, uyuşmazlığından kuşku etmediğim düşüncelerimizin, görüştüğümüzden sonra birleşebileceğinden umudum yoktu. Bununla birlikte 19 Mart günlü bildirimimi telle Celâlettin Arif Bey'e verdirdim.

(Celâlettin Bey'in yanıtında, bildirimim genel olarak uygun olduğundan, Ankara'ya vardığında görüşülüp ayrıca bir bildiri yayımlanacağından söz edilmiştir.)

Celâlettin Arif Bey, bildirimizi okuduktan sonra, onun içeriğinin düşündüğü ilkelere genel olarak uyduğunu söylemekle birlikte, bunları destekleyici bir bildiriye hemen yazıp yayımlamıyor. Bu işi Ankara'ya geldikten görüştüğümüzden sonraya bırakıyor.

Baylar, Celâlettin Arif Bey, Ankara'ya geldikten sonra, kendisiyle ve yasalardan anlar başka kimi kişilerle bu konu üzerine oldukça uzun süren görüşmeler ve tartışmalar yapıldı. Ancak yanılmıyorsam Celâlettin Arif Bey, hiçbir zaman benim, Büyük Millet Meclisinin niteliği ve yetkisi ile ilgili görüşüme katılmamıştır. O, her zaman, toplanmış olan meclisin temel görevinin, İstanbul'daki Mebuslar Meclisinin toplanmasını sağlamak olduğunu düşünmüş ve kendisini hep o Mebuslar Meclisinin başkanı saymıştır. Bunu pekiştiren küçük bir anımı izin verirseniz anlatayım:

Ben, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı bulunduğum ve kendisi ikinci başkan bulunduğu sırada, bir gün Başkanlık Kurulu toplantısında,

Celâlettin Arif Bey'in ödenek işinden söz ettiğini ve kendisinin Mebuslar Meclisi Başkanı olması dolayısıyla o göreve özgü ödeneği istediğini, o zaman Meclis başyazmanlığı görevinde bulunan Recep Bey bildirdi. Bilirsiniz ki o zaman Meclis Başkanı, İkinci Başkanı ve öteki başkanlar ile Meclis üyelerinin ödenekleri arasında ayırım yoktu. Celâlettin Arif Bey, yalnız kendisinin, Mebuslar Meclisi Başkanı kimliğiyle ayrı tutularak daha çok ödenek almasının yasaya göre haklı olduğundan söz ediyordu. Ben, bu sorunu karara bağlamaya Başkanlık Kurulunun yetkili olmadığını; isteğinde ve savında direnirse işin, Meclis Genel Kuruluna sunulabileceğini ve alınacak karara göre işlem yapılabileceğini ileri sürdüm. Celâlettin Arif Bey, meclis önüne çıkmayı uygun görmeyerek isteğinden vazgeçti.

Saygıdeğer Baylar, 19 Mart 1920 günlü yönerge gereğince ülkenin her yerinde seçimler, hızla ve dikkatle yapılmaya başlandı. Yalnız, kimi yerlerde duraksayanlar ve işi engelleyenler oldu ve bunlardan kimileri az, kimileri uzunca süre duraksama ve direnmelerini sürdürdüler. Sonunda, bütün seçim bölgelerinin milletvekilleri, Büyük Millet Meclisinde bütün ulusun, yurdun temsilcisi olarak hazır bulundular. Bu üstün yerler şunlardır: Dersim, Malatya, Elazığ, Konya, Diyarbakır, Trabzon... Baylar, gerçek durumu söylemiş olmak için şunu da açıklayayım ki duraksama gösterenler ve direnenler, bu seçim bölgelerinin halkı değildir; belki o sırada o bölgelerde bulunan üst sivil yöneticilerdir. Halk gerçeği anlar anlamaz, hemen ortak ulusal isteğe uymakta hiç duraksama göstermemiştir.

Şimdi Baylar, devrimin doğal gereklerinden olan olayların kimilerine değinelim:

29 Mart 1920 günlü olup 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'den aldığım bir gizli telde, "Samsun'da bulunan 15. Tümenin ruhsal durumunun bozuk olduğundan ve sözde, subaylar arasında Padişaha bağlılık duyguları bulunduğundan" söz ediliyordu. "Subaylar, Padişaha karşı olarak verilecek buyrukları yerine getiremeyeceklerini, üstlerine bildirmişler. Kendilerine baskı yapılırsa görevi bırakacakları seziliyormuş. İstanbul'dan gelen yolculardan ve gazetelerden, ele geçirilişin ikinci günü, el konulmuş yerlerin hepsinin boşaltıldığı ve Salih Paşa Hükümetinin yerinde olduğu, Ayan'ın görevini yapmakta olduğu, son cuma selamlığında Savunma ve Donanma Bakanlığı hazır bulunarak, eskisi gibi, gerekli törenin yapıldığı anlaşılmış..." "Şu duruma göre, İstanbul'da bir Hükümet varken bu Hükümetin haberi olmaksızın yapılan işler nedir?" diyorlarmış. Subayları bu düşünce ve davranışlarını bildiren 15. Tümen Komutanı, şu yolda bir düşünce ileri sürüyordu: "Burada bir subayı tutuklamanın olağanüstü bir durum yaratması akla gelmez ancak bundan yararlanarak Anadolu üzerine yürümek gibi olaylar ortaya çıkacaktır. İzmir Cephesinde Ulusal Güçlerin

nasıl çalıştırıldığını bilemiyorum. Sanırım bunlar para ile çalıştırılmaktaymış. Bir savaş çıktığında, bütün halka aylık verilemeyeceği açık bir gerçek olduğundan, Ulusal Güçler adı altındaki güçten, savaşın ikinci günü ortada hiçbir kimsenin kalmayacağına kuşum yoktur. Ordu birliklerine gelince, şimdiden kaçma olayları başlamıştır. Parasızlık böyle sürdükçe ve İstanbul Hükümeti yerinde kaldıkça subaylardan bile kuşum vardır.” Bundan başka 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey, vermiş olduğumuz yönerge gereğince, Amasya’ya gelen kontrol görevlisi Forbes adında bir yüzbaşıyı tutuklamış. Samsun’a bir İngiliz temsilcisi yüzbaşı gelmiş. Selahattin Bey’e, Yüzbaşı Forbes’in bir dakika geciktirilmeden Samsun’a gönderilmesini yazmış yoksa Selâhattin Bey’in sorumlu olacağını sözlerine eklemiş. Selahattin Bey’in sorması üzerine, bu konuda vereceği yanıt için şu öğütlemeye buldum: “Forbes’i tutuklayan ben değilim. Başkentleri, Ateşkes Antlaşması ile ve insanlığa yaraşmaz bir yolla ele geçirilen ulustur. Bunun için, salıverilmesini de ancak ulus sağlayabilir.” Bununla birlikte, bu Forbes’i ülkeden çıkarmakla yetinildi, kendisi tutuklanmadı.

Bolu mutasarrıfı Haydar Bey’in 9 Nisan 1920 günlü kısa bir gizli telinden Adapazarı ile Hendek arasında bulunan ve Çatalköprü denilen yerdeki köprülerin ve Mudurnu suyu üzerindeki köprünün, Ulusal Güçlere karşı olan kişilerce yıkıldığı anlaşıldı. Bolu ve çevresi Komutanı Mahmut Nedim Bey’in, Düzce’den yazdığı 9 Nisan 1920 günlü gizli telinde de, 8 Nisan’da Adapazarı’nda Ulusal Güçlere karşı gösteriler yapıldığı, Hendek ve Adapazarı arasındaki telgraf ve telefon tellerinin kesildiği ve Düzce Abazalarından yansız kalanların da karşıcılara katılmak üzere yola çıktıkları anlaşıldı. Hendek ile Adapazarı arasında, Mudurnu suyu üzerindeki büyük köprünün yıkılması dolayısıyla, ulaşımın durduğu da anlaşılıyordu. Bu haberler üzerine, Geyve’de bulunan 24. Tümen Komutanı Mahmut Bey’in dikkati çekildi. Nevşehir’de de Nevşehir Kaymakamı Nedim Bey’in başkanlığı altında İslam Yükselme Derneğinin bir şubesi kurulmuş; verilen raporda, derneğin en karıştırıcı üyelerinden sekiz kişinin Niğde’ye getirildiği bildiriliyordu. Bu derneğin üyeleri, Padişah’tan başka hiçbir güç tanımayız, Ulusal Güçleri dağıtmak için malca, bedence bütün gücümüzü harcamaya ant içtik, diyorlarmış. Her gece toplanıyorlarmış, ileri gelenleri, Niğde’deki Tümen Komutanı’nın gönderdiği bir birlikçe tutuklanmış.

BÖLÜM IV

ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞI

IV.1. TBMM'İN AÇILMASI VE TEPKİLER

Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasını ve açılmasını sağlamak için çalıştığımız günlerde bizi en çok uğraştıran, Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu bölgesindeki yerlerden başlayıp Nallıhan, Beypazarı üzerinden Ankara'ya yaklaşacak gibi görünen gericilik ve ayaklanma dalgaları olmuştur. Ben, bir yandan bu dalgaların durdurulmasına çalışırken bir yandan da Ankara'da toplanmakta olan ve genel durumu henüz gereği gibi bilmeyen milletvekillerini korkulu olaylar karşısında bırakmamak ve bu gibi olayların ortaya çıkmasıyla Meclisin toplanamaması gibi uğursuz olasılıkları önlemek yollarını düşünüyordum. Bunun için, Meclisin açılmasında çok ivedi davranıyordum. Sonunda, gelebilmiş milletvekilleriyle yetinerek, Meclisin, Nisanın yirmi üçüncü Cuma günü açılmasına karar verdik. Bu karar üzerine, 21 nisan 1920 günü yaptığım bildirimimi, o günün duygu ve anlayışına ne denli uymak zorunluluğu bulunduğunu gösterir bir belge olması bakımından, olduğu gibi bilginize sunmayı uygun görüyorum.

Tel: Çok ivedidir.

Ankara'ya ivedi yazı gönderilmesi Ankara, 21.4.1920
 Kolordulara (On Dördüncü Kolordu Komutanı Vekilliğine),
 Altmış Birinci Tümen Komutanlığına, Refet Beyefendi'ye,
 Bütün İllere, Bağımsız Sancaklara,
 Müdafaa-i Hukuk Merkez Kurullarına, Belediye Başkanlıklarına

1. Tanrı'nın yardımıyla Nisanın yirmi üçüncü günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2. Yurdun bağımsızlığı, yüce Halifelik ve Padişahlığın kurtarılması gibi en önemli ve yaşamsal görevleri yapacak olan bu Büyük Millet Meclisinin açılış gününü cumaya denk getirmekle o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle birlikte, kutlu Hacı Bayram camisinde cuma namazı kılınarak Kuran'ın ve namazın nurlarından ışık alınacak

ve güç kazanılacaktır. Namazdan sonra, Peygamberimizin kutlu sakalı ve kutsal sancak alınarak Meclisin toplanacağı özel yere gidilecektir. Toplantı yerine girilmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. İşbu törende, camiden başlayarak, Meclise değin, Kolordu Komutanlığınca askeri birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.

3. Açılış gününün kutsallığını pekiştirmek için, bugünden başlayarak il merkezinde, Vali Beyefendi Hazretlerinin düzenleyeceği üzere, hatim indirilmeye ve Buhari⁵² okunmaya başlanacak ve hatimin son bölümleri, uğur için Cuma günü namazdan sonra Meclisin toplantı yeri önünde okunup bitirilecektir.

4. Kutsal ve yaralı yurdumuzun her köşesinde, yukarda belirtildiği gibi bugünden başlayarak hatim indirmeye ve Buhari okunmaya başlanacak; cuma günü ezandan önce minarelerde sala verilecek; hutbe okunurken Halifemiz ve Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin kutlu adı anıldığı sırada kendisinin, ülkesinin ve bütün uyruklarının bir an önce kurtulmaları ve mutluluğa ermeleri için ayrıca dua edilecek; cuma namazı kılındıktan sonra da hatim tamamlanarak yüce Halifelik ve Padişahlığın ve bütün yurt parçalarının kurtarılması amacıyla yapılan ulusal çalışmaların önemini ve kutsallığını ve her yurttaşın, kendi vekillerinden oluşmuş olan Büyük Millet Meclisince verilecek yurt görevlerini yapmak zorunda olduğunu anlatan dinsel öğütler verilecektir. Daha sonra, Halife ve Padişahımızın, din ve devletimizin, yurdumuzun ve ulusumuzun kurtuluşu, esenliği ve bağımsızlığı için dua edilecektir. Bu dinsel ve yurtsal tören yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra, Osmanlı ülkesinin her yerinde, hükümet konağına gidilerek, Meclisin açılışından dolayı resmi kutlamalarda bulunulacaktır. Her yerde cuma namazından önce, uygun görülecek biçimde mevlit okunacaktır.

5. İşbu bildirimim hemen yayılması için her araca başvurulacak ve tez elden en sapa köylere, en küçük askeri birliklere, yurttaki bütün örgütlere ve kurumlara ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca büyük kâğıtlara yazılarak her yere asılacak ve yapılabilen yerlerde bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

6. Ulu Tanrı'dan tam başarıya ulaştırmasını yakarırız.

Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal

⁵² Buhari sanı ile tanınmış Buharalı bilgin tarafından kaleme alınan ve içeriğinde Hz. Muhammed'in söz ve buyrukları yer alan hadis kitabı.

22 Nisan 1920 günü de şu bildirimini yaydım:

Tel

Dakika geciktirilmeyecektir

22.4.1940

Bütün İllere, Bağımsız Sancaklara,
Kolordulara, Nazilli'de Albay Refet Beyefendi'ye,
Bursa'da Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine,
Bursa'da Ellialtıncı Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Beyefendi'ye,
Balıkesir'de Altmışbirinci Tümen Komutanı Albay Kazım Beyefendi'ye

Tanrı'nın yardımıyla Nisanın 23'üncü Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından, o günden sonra bütün sivil ve askeri orunların ve bütün ulusun buyruk alacağı en yüce kat, adı geçen Meclis olacaktır. Bilgilerinize sunulur.

Temsilciler Kurulu Adına
Mustafa Kemal

Saygıdeğer baylar, Şimdiye dek bilginize sunduğularım, kişisel olarak ve Temsilciler Kurulu (Heyet-i Temsiliye) adına değindiğim olayların açıklanmasına ilişkin idi. Bundan sonra söyleyeceklerim, Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan ve yöntemine göre hükümet kurulduktan bugüne değin meydana gelmiş olayları ve devrimleri kapsayacaktır. Amacım, devrimimizin incelenmesinde tarihe kolaylık sağlamaktır. Bütün bu olayların oluşum ve gelişiminde Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Başkanı, Başkomutan ve Cumhurbaşkanı olarak bulunmuş olmaktan daha çok, örgütümüzün⁵³ genel başkanı olarak bu görevi yapmaya kendimi yükümlü sayarım.

Baylar, Meclisin açıldığı ilk günlerde, Meclise, içinde bulunduğumuz durumu ve koşulları açıklayarak izlenmesini ve uygulanmasını doğru bulduğum düşüncelerimi bildirdim. Bu düşüncelerin başlıcası, Türkiye'nin, Türk ulusunun izlemesi gereken siyasal ilke ile ilgili idi.

Bilirsiniz ki Osmanlılar zamanında çeşitli siyasal yöntemler tutulmuştu ve tutuluyordu. Ben, bu siyasal yöntemlerden hiçbirinin, yeni Türkiye devletinin yöntemi olamayacağı kanısına varmıştım. Bunu, Meclis'e anlatmaya çalıştım. Bu konu ile ilgili olarak önceden ve sonraları söylediklerimin temel noktalarını, burada hep birlikte anımsamayı yararlı bulurum.

Baylar, bilirsiniz ki yaşam demek, savaşım ve çarpışma demektir. Yaşamda başarı, yüzde yüz savaşımında başarı kazanmakla elde edilebilir.

⁵³ Bu örgüt, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Söylev'in okunduğu tarihte de Cumhuriyet Halk Partisi'dir.

Bu da tinsel ve maddesel güce ve erke dayanan bir iştir. Bir de insanların uğraştığı bütün sorunlar, karşılaştığı bütün tehlikeler, elde ettiği başarılar, toplumca yapılan genel bir savaşın dalgaları içinden doğagelmiştir. Doğu uluslarının batı uluslarına saldırısı tarihin belli başlı bir evresidir. Doğu ulusları arasında Türklerin başta ve en güçlü olduğu biliniyor. Gerçekten Türkler, Müslümanlıktan önce ve sonra Avrupa içerisine girmişler, saldırılar yapmışlar ve yayılmışlardır. Batıya saldıran ve yayılmalarını İspanya'ya girip Fransa sınırlarına değin sürdüren Araplar da vardır. Ama baylar, her saldırıya, her zaman, bir karşı saldırı düşünmek gerektir. Karşı saldırı olasılığını düşünmeden ve ona karşı güvenilir önlem bulmadan eyleme geçmelerin sonu yenilgi ve bozgunudur, yok olmaktır.

Batının Araplara karşı saldırısı, Endülüs'te acı ve ders alınmaya değer bir tarihsel yıkım ile başladı. Ama orada bitmedi. Kovalama, Afrika kuzeyinde sürüp gitti.

Atilla'nın, Fransa ve Batı Roma topraklarına dek genişletilmiş olan imparatorluğunu anımsadıktan sonra, Selçuk Devleti'nin yıkıntısı üzerinde kurulan Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun taç ve tahtını ele geçirdiği çağlara gözlerimizi çevirelim. Osmanlı padişahları içinde Almanya'yı, Batı Roma'yı ele geçirerek çok büyük bir imparatorluk kurmaya girişmiş bulunanlar vardı. Yine, bu padişahlardan biri, bütün İslam dünyasını bir merkeze bağlayarak yönetmeyi düşündü. Bu amaçla Suriye'yi, Mısır'ı ele geçirdi. "Halife" sanını takındı. Başka bir padişah da hem Avrupa'yı ele geçirmek, hem İslam dünyasını buyruğu ve yönetimi altına almak amacını güttü. Batının sürüp giden karşı saldırısı, İslam dünyasının tedirginliği ve ayaklanması ve böyle bütün dünyayı ele geçirme düşünce ve amaçlarının tek sınır içine aldığı çeşitli halkaların kaynaşamaması, en sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nu da benzerleri gibi, tarihin bağrına gömdü.

Baylar, dış siyasetin en çok ilgili bulunduğu ve dayandığı temel devletin iç örgütüdür. Dış politika, iç örgütle uyumlu olmak gerekir. Batıda ve doğuda, yaratılışı, kültürü ve ülküsü başka başka olan ve birbirleriyle bağdaşamayan toplulukları tek sınır içine almış bir devletin iç örgütü, elbette temelsiz ve çürük olur. Bu durumda dış siyaseti de köklü ve sağlam olamaz. Böyle bir devletin, iç örgütü özellikle ulusal olmaktan uzak olduğu gibi, siyasal yöntemi de ulusal olamaz, Buna göre Osmanlı Devleti'nin siyaseti ulusal değil; ancak, kişisel, bulanık ve kararsız idi.

Değişik ulusları ortak ve genel bir ad altında toplamak ve bu değişik ulus topluluklarını eşit haklar ve koşullar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici bir siyasal görüştür. Ama aldaticıdır. Dahası, hiçbir sınır tanımayarak, dünyadaki bütün Türkleri de bir devlet olarak

birleştirmek, ulaşılamayacak bir amaçtır. Bu, yüzyılların ve yüzyıllarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylar ile ortaya koyduğu bir gerçektir.

İslamcılık ve Turancılık siyasetinin başarı kazandığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte rastlanamamaktadır. Soy ayrımı gözetmeksizin, bütün insanlığı kapsayan tek bir dünya devleti kurma hırslarının sonuçları da tarihte yazılıdır. Yayılmacı olmak hevesleri, konumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü özel duygularını ve bağlantılarını unutturup, onları kardeşlik ve tam eşitlik içinde birleştirerek, insancıl bir devlet meydana getirme kuramının da kendine özgü koşulları vardır.

Bizim açık ve uygulanabilir gördüğümüz siyasal yöntem, “ulusal siyaset”tir. Dünyanın bugünkü genel koşulları ve yüzyılların kafalarda ve karakterlerde yerleştirdiği gerçekler karşısında düşücü olmak kadar büyük yanlılığı olamaz. Tarihin dediği budur; bilimin, aklın, mantığın dediği böyledir.

Ulusumuzun, güçlü, mutlu ve sağlam bir düzen içinde yaşayabilmesi için, devletin bütünüyle ulusal bir siyaset gütmesi ve bu siyasetin iç örgütlerimize tam uyumlu ve dayalı olması gereklidir. Ulusal siyaset demekle anlatmak istediğim şudur: Ulusal sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup ulusun ve ülkenin gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak; gelişigüzel, ulaşılamayacak istekler peşinde ulusu uğraştırmamak ve zarara sokmamak; uygarlık dünyasının uygarca ve insanca davranışını ve karşılıklı dostluğunu beklemektir.

Baylar, Meclis'e önerdiğim önemli bir konu da hükümet kurma sorunuydu. Bu sorunun ve bununla ilgili önerinin o zaman için ne denli önemli olduğunu iyi bilirsiniz.

Gerçek, Osmanlı Devleti'nin ve halifeliğin çökmüş ve ortadan kalkmış olduğunu düşünerek, yeni temellere dayalı, yeni bir devlet kurmaktı. Ama durumu olduğu gibi söylemek, amacın büsbütün yitirilmesine yol açabilirdi. Çünkü genel eğilim ve düşünüş, daha padişah ve halifenin özürü sayılacak bir durumda bulunduğu yolunda idi. Dahası, Meclis'te, ilkin halifelik ve padişahlık makamı ile bağlantı ve İstanbul Hükümeti ile uzlaşma aramak akımı baş göstermişti.

İstanbul'daki koşulların, halife ve padişah ile ne açık ne de özel ve gizli görüşmeye uygun olduğunu açıklamaya çalıştım. Böyle bir görüşme ile ne anlamak istediğimizi sordum. Ve “Ulusun, bağımsızlığı ve ülke bütünlüğünü sağlamaya çalışmakta olduğunu haber vermek için ise, bu gereksizdir. Çünkü padişah ve halife olan kişi de bundan başka bir şey düşünüp isteyebilir mi? Bunun karşısını, kendi ağzından işitsem inanmam, bunun yüzde yüz zorlama ve baskı altında söyletildiğini kabul ederim.” dedim.

Şunu bilginize sunmak istiyorum ki hükümet kurmakla ilgili bir öneride bulunmadan önce, duyguları ve görüşleri dikkate almak zorunluğu vardı. Bu zorunluğa uymakla birlikte asıl amacı saklı tutan önerimi yazılı olarak Meclis'e sundum. Bazı karşı görüşler ileri sürüldüyse de kısa bir tartışma sonunda kabul olundu.

Bu önergeyi bugün gözden geçirecek olursak, orada temel ilkelerin saptanmış ve ortaya konmuş olduğunu görürüz. Bu ilkeleri, izin verirseniz, burada belirterek sayacağım:

1. Hükümet kurmak zorunludur.
2. Geçici olduğu bildirilerek bir hükümet başkanı tanımak ya da bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.
3. Meclis'te yoğunlaşan ulusal istencin, yurdun yazgısına doğrudan doğruya el koymasını kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur.
4. Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır. Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir kurul hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı bu kurulun da başkanıdır.

Not: Padişah ve halife, baskı ve zordan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği yasal ilkeler içinde durumunu alır.

Baylar, bu ilkelere göre kurulan bir hükümetin niteliği kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükümet, ulusal egemenlik temeline dayanan halk hükümetidir. Cumhuriyettir.

Böyle bir hükümetin kuruluşunda ilke, güçler birliği kuramıdır. Zaman geçtikçe bu ilkelerin kapsadığı kavramlar anlaşılmaya başladı. İşte o zaman tartışmalar ve olaylar birbiri ardınca sürüp gitti.

Saygıdeğer baylar, açık ve gizli oturumlarda bir iki gün süren açıklamalarımın, konuşmalarımın ve belirttiğim ilkeleri kapsayan önerimi ileri sürdükten sonra yüksek Meclis, beni başkanlığa seçmekle bana karşı genel güvenini gösterdi.

Burada ufak bir noktayı da açıklamalıyım:

Anımsarsınız ki oluşmaya başlayan ulusal birliği, ulusun coşup uyanışına yormaktan daha çok, kişisel girişim sonucu olarak görüyorlardı. Bu arada benim girişimlerde bulunmamın yasak edilmesine önem veriyorlardı. Beni, ulusa ve hükümete, istenmez ve kötü kişi saydırmaktan yarar umuyorlardı. Yapılan propaganda, “Ben istenmez ve kötü kişi sayılırsam, ulusa ve devlete karşı hiçbir aykırı davranışta bulunulmayacak... Bütün kötülüklerin nedeni benmişim. Bir adam için, bir ulusun birçok tehlikeleri göze alması akla yatmazmış” yolundaydı. Hükümet ve düşmanlar, beni, ulu-

sa karşı bir silah gibi kullanıyordu. Bunun için 24 Nisan 1920 günü gizli bir oturumda Meclise bu durumu açıkladım. Başkanlık seçiminde, bunun da bir sakınca olarak göz önünde tutulmasını ve yalnız ulusun ve yurdun esenliği düşünülerek oy ve kararların uygun ve doğru olarak verilmesini rica ettim.

Baylar, Büyük Millet Meclisi, bakanların seçimi ile ilgili 2 Mayıs 1920 günlü yasa ile Büyük Millet Meclisinde, Genelkurmay işleri de içinde olmak üzere onbir bakandan oluşan bir “Bakanlar Kurulu”⁵⁴ kurdu. Bu arada İsmet Paşa Hazretleri de Genelkurmay işlerini üzerine almış bulunuyordu.

(Atatürk, İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığına atanması konusunda Refet ve Ali Fuat Paşaların karşı çıkışlarını anlattıktan sonra, sözlerini şöyle sürdürüyor:)

İsmet Paşa'nın, gerek Genelkurmay Başkanlığı'nda gerekse daha sonraki eylemleri olarak Cephe Komutanlığında gösterdiği yararlık ve üstün çaba, kendisine görev verişteki yanılmazlığımla eylemleri olarak ortaya koymuş bulunduğu için ulus karşısında, ordu karşısında ve tarih karşısında içim çok rahattır.

Baylar, Meclis 29 Nisan 1920'de, Yurt Hainliği Yasasını ve sonraki aylarda İstiklâl Mahkemeleri yasalarını da çıkarmakla devrimlerin doğal gereklerini yerine getirmiş oldu. İstanbul'un işgalinden sonra başlayan birtakım yıkıcı akımlara, olaylara, ayaklanmalara değinmiştik. Bunlar, yurdun her yerinde hızla belirdi ve sürüp gitti. İstanbul'da Damat Ferit Paşa, ivedi olarak yeniden işbaşına getirildi. Damat Ferit Paşa Hükümeti ve İstanbul'da bütün yıkıcı ve hain örgütlerin kurduğu birlik ve bu birliğin Anadolu içindeki bütün ayaklanma örgütleri ve bütün düşmanlar ve Yunan ordusu, elbirliğiyle bize karşı çalışmaya başladılar. Bu ortak saldırı siyasetinin yönergesi de Padişah ve Halifenin, içinde düşman uçakları da bulunan her türlü araçlarla yurda yağdırdığı “Padişaha Karşı Ayaklanma” fetvası idi.

Bu genel, çok yönlü ve haince saldırılara karşı biz de daha Meclis açılmadan önce, Afyonkarahisar'da, Eskişehir'de ve bütün demiryolu boyunca bulunan yabancı devlet askerlerini Anadolu'dan çıkararak; Geyve, Osmaneli, Cerablus köprülerini yıkarak ve Meclis toplanır toplanmaz Anadolu'daki yüksek din bilginlerinden fetva alarak karşı önlemlere giriştik.

Baylar, 1919 yılı içinde, ulusal girişimlerimize karşı başlayan iç ayaklanmalar hızla ülkenin her yerine yayıldı.

⁵⁴ Özgün adı İcra Vekilleri Heyeti olan Bakanlar Kurulu, hükümet işlevi görmek ve yürütüme gücünü kullanmaktaysa da Meclis Hükümeti Sistemi gereği, bu görev ve yetkiler esasen Meclisin kendisine aitti. Dolayısıyla Bakanlar Kurulu, aslında Meclise vekâlet eden bir organ niteliğinde idi.

Bandırma, Gönen, Susurluk, Mustafakemalpaşa⁵⁵, Karacabey, Biga ve dolaylarında; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı dolaylarında; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar dolaylarında; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum dolaylarında; Umraniye, Refahiye, Zara, Hafik dolaylarında; Viranşehir dolaylarında tutuşan kargaşa ateşleri bütün ülkeyi yakıyor; hainlik, bilgisizlik, düşmanlık ve bağınazlık dumanları bütün yurt göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu. Ayaklanma dalgaları, Ankara'da karargâhımızın duvarlarına dek çarptı. Karargâhımızla kent arasındaki telefon ve telgraf tellerini kesmeye dek varan kudurgan saldırılar karşısında kaldık. Batı Anadolu'nun, İzmir'den sonra, yeniden önemli bölgeleri de Yunan ordusunun saldırıları ile çığnenmeye başladı.

Dikkate değer ki sekiz ay önce ulus, Temsilciler Kurulu ile birlik olarak, Damat Ferit Hükümeti ile ilişkiyi ve haberleşmeyi kesmişken, Ali Galip'in girişimi gibi tek tük olaylardan başka böyle genel ayaklanma olmamıştı. Bu kez ortaya çıkan yaygın ve genel ayaklanmalar, sekiz ay içinde yurttan çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu. Damat Ferit Hükümetinden sonra kurulan hükümetlerle ulusal bilincin korunması ve pekiştirilmesi yolundaki savaşlarımızın ne denli haklı nedenlere dayandığı çok acı olarak bir daha anlaşılmiş oluyordu.

Baylar, önce, iç ayaklanmalar üzerine açık bir bilgi edinmek için, izin verirsiniz, bu ayaklanmaları yeri geldiğinde söz konusu ettikçe, değinilen evreleri kısaca bilginize sunayım:⁵⁶

- 21 Eylül 1919'da Balıkesir'in kuzey bölgesinde başlayan birinci Anzavur Ayaklanması,
- 16 Şubat 1920'de yine bu bölgede başlayan ikinci Anzavur Ayaklanması,
- 13 Nisan 1920'de başlayan Bolu-Düzce Ayaklanması,
- 11 Mayıs 1920'de Adapazarı ve Geyve dolaylarında başlayan üçüncü Anzavur Ayaklanması,
- Halife Ordusu adının takınan İstanbul Hükümeti birliklerinin İzmit dolaylarındaki ayaklanmaları,
- 14 Mayıs 1920'de başlayan Yenihan Ayaklanması,
- 13 Haziran 1920'de Yozgat dolaylarında başlayan Çapanoğlu Ayaklanması,
- 7 Eylül 1920'de başlayan Zile ve Erbaa ayaklanmaları,

⁵⁵ Eski adı Kirmastı

⁵⁶ Hazırlayanlar tarafından özetlenmiştir.

- Haziran 1920'de Güney bölgelerinde başlayan Milli Aşireti Ayaklanması,
- 24 Ağustos 1920'de aynı bölgede başlayan ikinci Milli Aşireti Ayaklanması,
- 21 Haziran 1920'de Afyonkarahisar bölgesinde başlayan Çopur Musa Ayaklanması,
- 5 Mayıs 1920'de başlayan Birinci Konya Ayaklanması.

Baylar, Meclisin açıldığı ilk günlerde, cephelerin ne durumda olduklarını da hep birlikte bir kez daha anımsayalım:

1. İzmir Yunan Cephesi

Biliyorsunuz ki Yunanlılar İzmir'e çıktıkları zaman orada On Yedinci Kolordu Komutanı olarak, karargâhıyla Nadir Paşa bulunuyordu. Kuvvet olarak, Yarbay Hurrem Bey komutasında 56'ncı Tümenin iki alayı vardı. Bu kuvvet özellikle, kolordu komutanının buyruğuyla, karşı koymaksızın, onur kırıcı davranışlar altında Yunanlılara teslim edilmiştir. Bu tümenin bir alayı (172'nci Alay) Ayvalık'ta bulunuyordu. Komutanı Yarbay Ali Bey idi (Afyonkarahisar Milletvekili Albay Ali Bey).

Yunan ordusu işgal bölgesini genişletirken Ayvalık'a da asker çıkardı. Ali Bey, bu Yunan kuvvetine karşı 28 Mayıs 1919'da savaşa girişti. Bugüne değin Yunan birlikleri hiçbir yerde ateşle karşılaşmamıştı. Tam tersine, kimi kent ve kasabalar halkı korkutulmuş ve İstanbul Hükümetinin buyruklarına uyararak, büyük görevliler başta olmak üzere, Yunan birliklerini özel kurullarla karşılamışlardı. Ali Bey'in, Ayvalık bölgesinde savaş cephesi kurması üzerine, yavaş yavaş Soma'da, Akhisar'da, Salihli'de ulusal cephele kurulmaya başlamıştı.

5 Haziran 1919'dan başlayarak Albay Kâzım Bey (Meclis Başkanı Kâzım Paşa Hazretleri), Balıkesir'deki 61'inci Tümenin komutasını vekil olarak üzerine almıştı. Daha sonra Ayvalık, Soma, Akhisar kesimlerinden meydana gelen Kuzey Cephesi komutanlığını yapmıştı. Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığına atanmasından sonra Kâzım Bey'e Kuzey Kolordusu Komutanlığı makam ve yetkisi verildi. Aydın bölgesinde, düşmanın İzmir'e girişinden sonra asker ve halktan kimi yurtseverler, Yunanlılara karşı çıkıyor; halkı yüreklendirmek ve silahlı ulusal örgütler kurmak için çalışıyorlardı. Bu arada, ad ve kılık değiştirerek İzmir'den o bölgeye gitmiş olan Celâl Bey'in (İzmir Milletvekili Celâl Bey) çaba ve özverisi anılmaya değer.

1919 yılı Haziran ortalarında, Aydın Cephesi de kuruldu. Bu bölgede bulunan 57'nci Tümenin Komutanı Albay Mehmet Şefik Bey ve Tü-

men Topçu Komutanı Binbaşı Hakkı Bey idi; alay komutanlarından Binbaşı Hacı Şükrü Bey ve ulusal kuvvetlerin başında Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe vardı. Sonunda, Demirci Mehmet Efe üstünlük sağlayarak Aydın Cephesi Komutanlığını eline aldı.

Baylar, İzmir'in çeşitli kesimlerinde kurulan ve yavaş yavaş subaylarla ve ordu birlikleriyle güçlendirilmesine çalışılan ulusal cephelerin beslenmeleri doğrudan doğruya o bölge halkınca sağlanıyordu. Bunun için de cephe gerilerinde ulusal örgütler kurulmuştu. Bu ödevin halktan hükümete geçişi, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuruluşundan sonra sağlanabilmiştir.

2. Güney Fransız Cephesi

a) Fransız birliklerine karşı, doğrudan doğruya Adana bölgesinde; Mersin, Tarsus, İslâhiye bölgelerinde ve Silifke dolaylarında Ulusal Güçler kurulmuş ve bunlar çok yiğitçe işe başlamışlardı. Doğu Adana bölgesinde "Tufan Bey" sanı ile eyleme geçen Yüzbaşı Osman Bey'in yiğitlikleri anılmaya değer. Ulusal birlikler, Mersin, Tarsus, Adana şehirlerinin kapılarına dek sokuldular ve buralarda üstünlük sağladılar. Pozantı'da Fransızları kuşattılar ve geri çekilmek zorunda bıraktılar.

b) Maraş'ta, Antep'te, Urfa'da önemli savaşlar ve çarpışmalar oldu. Sonunda işgal kuvvetleri buralardan çekilmek zorunda bırakıldılar. Bu başarıların kazanılmasında başlıca etmen olan Kılıç Ali ve Ali Saip Beylerin adlarını anmayı ödev sayarım.

Fransızların işgal bölgelerinde ve cephelerde Ulusal Güçler her gün daha sağlam olarak örgütleniyorlardı. Ulusal Güçler ordu birlikleriyle de desteklenmeye başlanmıştı. İşgal güçleri her yönden sıkı ve sert bir biçimde baskı altına alınıyordu.

(Atatürk, bu baskıların Fransızlar ile 20 günlük bir ateşkes imzalanması sonucunu doğurduğunu ve bu ateşkesin hem ulusal direnişi örgütlendirmek hem de Fransa'ya Ulusal Örgüt'ün siyasal varlığını tanıtmak amacı güttüğünü belirtiyor. Ardından, tüm bu gelişmelerin, İstanbul Hükümetinin Nurettin Paşa aracılığıyla bir uzlaşma arayışına yönelmesine yol açtığını açıkladıktan sonra sözlerini şöyle sürdürüyor:)

3. Yunanlıların İlk Genel Saldırısı

Saygıdeğer baylar, yurt içinde yer yer beliren iç ayaklanmaları izlemekte gecikmeyen Yunanlıların ilk genel saldırısı, gözlerimizi yeniden batıya çevirtecektir.

Yunanlılar, 22 Haziran 1920'de Milne Hattı'ndan genel saldırıya geçtiler. Kuvvetleri altı tümene yükselmiş bulunuyordu. Üç tümen ile iki koldan Akhisar-Soma yönünden; iki tümen ile Salihli yönünden; bir tümen ile de Aydın Cephesinden saldırdılar. Düşmanın kuzey kolu, 30 Haziran 1920'de Balıkesir'e girdi ve süvarileri de 2 Temmuz 1920'de Mustafake-malpaşa ve Karacabey'i işgal etti. Bu düşman karşısında bulunan 61 ve 56'ncı tümenlerimiz, Ulubat köprüsünü yıkarak Bursa'ya doğru çekildi. Düşman, birliklerimizi izleyerek Bursa'ya da girdi ve ileri kollarını Dimbos-Aksu kesimine dek sürdü. Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz çok sarsıldı. Eskişehir'e dek çekildi. Bu savaşlar sırasında İngilizler, 25 Haziran 1920'de Mudanya'ya ve 2 Temmuz 1920'de de Bandırma'ya birer birlik çıkardılar.

Salihli yönünde doğuya ilerleyen iki Yunan tümeni de 24 Haziran-da Alaşehir'e girdi ve daha sonra ilerleyerek 29 Ağustosta Uşak'ı aldı. Dumlupınar sırtları elimizde kalmak üzere bu bölgeye dek ilerledi. Bu düşman karşısında bulunan 23'üncü Tümen ve Ulusal Güçlerimiz çok sarsıldı ve Aydın'dan ilerleyen bir Yunan kolu da Nazilli'ye dek geldi. Bu savaşlar sırasında, tümenlerimizin kadro durumunda ve cephanesiz olduklarını ve güçlendirilmelerine de henüz olanak bulunmadığını biliyorsunuz.

Baylar, ben de, Eskişehir'e ve oradan ileri bölgelere gittim. Gerek orada ve gerek başka bölgelerde bulunan güçlerimizin düzene sokulmasını buyurdum. Yeniden, düşman karşısında, düzenli komutaya bağlı cepheler kurulmasını sağladım.

Baylar, Yunan saldırısı ve ulusal cephelerin bozulması, Meclis'te büyük bir bunalım yarattı ve sert sataşma ve eleştirilere yol açtı.

Büyük Millet Meclisi'nin 13 Temmuz 1920 günü, kırk birinci toplantısında, suçlarından ve yönetimdeki yetersizliklerinden dolayı Bursa Komutanı Bekir Sami ve Bursa Valisi Hâcim Muhittin Beylerin ve Alaşehir Komutanı Âşir Bey'in niçin mahkemeye verilmediklerini Genelkurmay Başkanlığından ve İçişleri Bakanlığından soran gensoru önergesi okundu.

(Atatürk, bu önerge ile ilgili başlayan tartışmalara değindikten sonra, sözlerini şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, ayrıntılarını Meclis tutanaklarında okuduğunuz bu sıcak görüşmelerden önce, 26 Temmuz 1920 günü de gizli bir oturumda buna benzer bir görüşme olmuştu. Orada da uzun açıklama yapmak zorunda kalmıştım. Çünkü üzüntü ve duyarlık sonucu olarak yapılmakta olan eleştiri ve önerilerde, bu yenilginin gerçek nedenleri ve etmenleri sanki unutulmuş gibiydi. Bütün bu bozgunun, kurulalı ve iş başına geçeli daha iki ay bile olmayan Bakanlar Kurulunu sorumlu tutmak amacı güdülmüyordu. Bir yıldan daha çok bir süreden beri Yunan ordusunun İzmir bölgesinde yerleşmiş olduğu ve durmadan hazırlandığı; buna karşılık, İstanbul hükümetleri-

nin ordumuzu boyuna kötürüm edecek nedenler yaratmakla uğraştığı ve ulusun kendiliğinden kurabildiği Ulusal Güçleri dağıtırmaya ve yok ettirmeye çalışmaktan başka bir şey yapmadığı hiç düşünülüyordu. Eğer bu bir yıl içinde Yunan güçleri karşısında az çok bir varlık gösterilmiş idiyse, bunun da beş on özverilinin kendiliklerinden gösterdikleri kararlılık ve çabalarının ürünü olduğunu insafla göz önünde bulundurmamak istemiyorlardı. Söz söyleyenler içinde, pek az olmakla birlikte, ulusal inancı ve yurda bağlılığı kuşkulu olanlar bile vardı.

Söz konusu ettiğimiz bu gizli oturumda, uzun açıklamalarım arasında özellikle demiştim ki: “Bir yıkıma uğramadan önce, onu önleme ve ona karşı savunma önlemlerini düşünmek gerekir. Yıkıma uğradıktan sonra yanıp yakılmanın yararı yoktur. Yunan saldırısının olacağı daha önceden çok belliydi. Eğer, bunu önleyici önlemler alınmamış ise, bunun sorumluluğu Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne ve onun hükümetine yükletilemez. Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin sorumluluk yerine geldiğinden bu yana almaya başladığı önlemleri, daha bir yıl öncesinden beri İstanbul hükümetlerinin bütün ulusla birlikte ve önemle almaya başlaması gerekirdi. Kimi birliklerin cepheden alınıp iç ayaklanmaların bastırılmasında görevlendirilmesi, Yunan birlikleri karşısında bulundurulmalarındaki yarardan daha önemli ve zorunluydu ve yine de öyledir. Gerçi Bursa’da bırakılması zorunlu olan bir tümen, Adapazarı ayaklanma bölgesine gönderilen iki tümen, Hendek’te dağılan bir tümen, yani dört tümen; Zile, Yenihan bölgesinde ayaklananlarla uğraşan bir tümen ve bütün bu ordu birliklerine yardım eden ulusal birlikler cephede bulundurulabilseydiler, belki düşman saldırısı bu denli gelişemezdi. Ama ülkenin dirlik ve düzenliği ve ulusun kurtuluş amacıyla birleşip dayanışması sağlanmadıkça, bir dış düşmanın ilerleyişi ne durdurulabilir ve ne de bundan köklü bir yarar ve sonuç beklenir.

Ülke yazgısının sorumluluğunu yeni üzerine almış olan Bakanlar Kurulu, o günkü koşullara göre seferberlik yapmayı acaba düşünebilir miydi? Ülkenin, hemen hemen baştanbaşa, Halifenin fetvası gereğini yerine getirmeye sürüklenip zorlandığı bir sırada, ulusu askere çağırarak uygun görülebilir miydi ve olabilir miydi? Bundan başka, bütün ulusu silah altına çağırılmadan önce, silah sayısı ve elde bulunan silahların iş görebilmesi için gerekli cephane ve para tutarları ile kaynakların düşünülmesi zorunlu değil miydi? Durumu incelerken ve önlem düşünürken, acı olsa da gerçeği görmekten bir an vazgeçmemek gerekir. Kendimizi ve birbirimizi aldatmaya gerek ve zorunluluk yoktur. Biz, durumun ve cephelerin gereksinimlerini bilmez değiliz.

Bundan sonra, kuşkusuz, durumlar değişecek; bütün ülkeye ve ulusa gerçekten umut ve güven verecek önlemler uygulanacaktır. Artık buna engel kalmamıştır. Bakanlar Kurulu, kimi doğumluları silah altına da alabilecektir.

Saygıdeğer Baylar, kimi kapalı sorunların kolaylıkla anlatılmasına yarayacağını sandığım için yüce kurulunuza bir “Yeşil Ordu”dan söz açacağım:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin kuruluşundan sonra Ankara'da “Yeşil Ordu” adı altında bir dernek kuruldu. Bu derneğin ilk kurucuları pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Yeşil Ordu örgütü, bir bakıma gizli bir örgüt niteliğinde kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Yeşil Ordu örgütü ile uğraşanlar, benim bu işi bildiğimi, uygun gördüğümü ve istediğimi söylediklerinden, her yerde benim adıma örgütü genişletmeye ve güçlendirmeye çalışanlar çoğalmış. Örgütün kurucuları arasına, milletvekili bulunan Çerkez Reşit Bey ve Çerkez Ethem ve kardeşi Tevfik Beyler girmişler. Bundan başka Ethem ve Tevfik Bey birliklerinin bütün adamları, Yeşil Ordu'nun sanki temeli olmuşlar.

Baylar, bu başlangıçtan sonra, Çerkez Ethem Bey ve kardeşlerinin ilk kez göze çarpmaya başlayan kimi davranışları ve tutumları üzerine yüce kurulunuzu aydınlatmak isterim.

Çerkez Ethem Bey, ulusal bir birlik ile önce Anzavur'u kovalamakta ve sonra Düzce ayaklanmasında başarılı işler gördüğünden, Yozgat'a gitmek üzere Ankara'ya getirildiği zaman, hemen herkesçe beğenildi ve övüldü. Kendisini abartarak övenler de elbette olmuştur. Ethem Bey ve kardeşlerinin sonraki davranışlarından, bu alkış ve övgülerden dolayı büyüklendikleri, dahası, kimi kuruntulara kapıldıkları anlaşılıyor. Ethem Bey ve kardeşlerinden Tevfik Bey, Yozgat ayaklanmasını bastırmakla uğraştığı sırada kendine yakın ve uzak bütün askeri ve ulusal birlik komutanlarının hepsine karşı, bunların rütbe ve makamlarına önem vermeksizin, birer birer küçültücü ve saldırgan davranışlarda bulunmakta hiçbir sakınca görmemeye başladı. Çoğu, Ethem Bey'in kendisini, niteliğini ve değerini tanımayan komutanlar, yurdun ateş içinde bulunduğunu ve Ethem Bey'in abartılmış olarak işittikleri hizmetini düşünerek elden geldiğince kendisiyle çekişmede ileri gitmekten sakınmışlardı. Böylece şımaran Ethem ve kardeşi Tevfik Beyler, Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve komutan bulunmadığı ve kendilerinin herkesten üstün birer yiğit oldukları sanısına düşmüşler ve bu sanılarını açıktan açığa, sakınmaksızın herkese söylemekten çekinmemeye başlamışlardı. Doğrudan doğruya valilere ve herkese buyruk savuruyorlar ve buyruklarını yerine getirmeyenlerin asılacağı yolunda gözdağı da veriyorlardı. Ethem Bey Ankara ve Ankara'daki hükümet üzerinde de etki yap-

mak denemesinde bulunmuştur. Sözde Yozgat ayaklanması, Yozgat'ın bağlı bulunduğu Ankara Valisinin kötü yönetiminden doğmuş; bundan dolayı, öbür ayaklandırıncılara uyguladığı cezayı, ki o ceza asarak öldürmekti, Ankara Valisi için de olay yerinde kendisi uygulamaya karar vermişti. Yozgat'a gönderilmesini istediği Ankara Valisi, ulusal girişimlerde olağanüstü hizmet ve özveri göstermiş ve göstermekte bulunan Yahya Galip Bey'di. Yahya Galip Bey'in, özellikle bizce, hizmeti beğenilmiş ve varlığı pek gerekli ve yararlı bir kişi olduğu biliniyordu. İşte böyle bir kişiyi, kendi eline, darağacına vermeye bizi zorlamakla en büyük erk ve etkiyi kazanabileceğini düşünmüştü. Elbette Yahya Galip Bey'i veremezdik ve vermedik. Ethem ve kardeşleri bu sorun üzerinde çok üsteleyemediler. Ama Yozgat'ta, özellikle milletvekillerine: "Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Başkanını Meclis önünde asacağım" yollu uygunsuz sözler söylediği duyulmuştur. Bu konuya gene dönmek üzere asıl konumuz olan "Yeşil Ordu"ya sözü getireceğim.

Erzurumlu Nâzım Nazmi Bey'in, görevli bulunduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta, Yeşil Ordu örgütünün hoşlanabileceğim biçimde genişletilmesine çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberin verdiği uyanıklıkla, bu gizli dernek üzerinde incelemelerde bulundum. Bu derneğin zararlı bir biçim ve nitelik aldığı inancına vardım. Hemen kapatılmasını düşündüm. Tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü söyledim, gereğini yaptılar. Ama genel yazman olan Hakkı Behiç Bey, derneğin kapatılması ile ilgili önerimin kabul edilemeyeceğini ve uygulanamayacağını söyledi. Ben: "Kapatırım" dedim. Bunun da olamayacağını, çünkü derneğin düşünülenen daha büyük ve daha güçlü olduğunu ve bu derneği kuranların sonuna dek amaçlarından ayrılmayacakları üzerine birbirlerine söz vermiş olduklarını özel bir durum takınarak söyledi. Olaylar gösterdi ki biz, bu gizli derneğin kapatılmasına çalıştıysak da bütünüyle başaramadık. Dernek ileri gelenlerinin kimisi çalışmalarını bu kez, elbette, büsbütün olumsuz ve bize karşı olarak sürdürmüşlerdir.

4. Doğu Cephesi ve Diplomatik Gelişmeler

Saygıdeğer baylar, izlemeyi düşündüğüm sıraya göre, yüce kuruluşa biraz Doğu Cephemizden bilgi vereceğim.

(Atatürk, Söylev'inin bu bölümüne, izinli olarak Erzurum'da bulunan Meclis İkinci Başkanı ve Adalet Bakanı Celâlettin Arif Bey'in Erzurum Bölgesi Müfettişi olma isteğine yönelik telgrafından ve bunu izleyen ayrıntılardan söz ederek giriş yapmıştır. Aktardığına göre, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'in de Erzurum valisi olarak atanmasını içeren bu istek

bütünüyle reddedilmiş ve Celâlettin Arif Bey Ankara'ya geri çağırılmıştır. Atatürk'ün, tutumlarına bir anlam veremediğini ifade eden Celâlettin Arif Bey, yapılan bu çağrıya karşın, Ankara'ya ancak 47 gün sonra dönecektir. İzleyen satırlarda Atatürk, sözlerini şöyle sürdürmektedir:)

Biliyorsunuz ki Mondros Silah Bırakışması'ndan beri Ermeniler, gerek Ermenistan içinde gerek sınıra yakın yerlerde Türkleri toplu halde öldürmekten bir an vazgeçmiyorlardı. 1920 yılı sonbaharında Ermeni kıyımı dayanılmaz bir durum aldı. Ermeniler üzerine yürümeye karar verdik. 9 Haziran 1920'de doğu bölgesinde geçici seferberlik ilan ettik. On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'yı Doğu Cephesi Komutanı yaptık. 1920 Haziranında Ermeniler, Oltu'da kurulan yöresel Türk Hükümeti üzerine yürüyerek o bölgeyi ele geçirdiler. Dışişleri Bakanlığımızca Ermenilere 7 Temmuz 1920'de kesin süreli bir nota verildi. Ermeniler aynı tutumlarını sürdürdüler. Sonucunda, seferberlikten üç buçuk, dört ay kadar sonra Kötek, Bardiz bölgelerinde toplanan birliklerimize Ermenilerin saldırısı ile savaşa başlandı.

Ermeniler, 24 Eylül 1920 sabahı Bardiz cephesinden baskın biçiminde yaptıkları genel bir saldırı ile başarı sağladılar. Baylar, Doğu Cephesinin bu hoşça gitmeyen bilgileri veren raporunu okurken, Celâlettin Arif Bey'in Ermeni saldırısının yapıldığı gün olan 24 Eylülde yazdığı bilinen ultimatomunu da alıyordum. Ermeniler geri atıldılar. Ordumuz 28 Eylül sabahı ileri yürüyüşe geçti. O gün Erzurum'un elli imzası da Ankara'ya saldırıya geçiyor. Ne kötü rastlantı! Sanki bu baylar, bize karşı Ermenilerle sözleşmiş gibi!

Ordu, 29 Eylülde Sarıkamış'a girdi. 30 Eylülde Göle⁵⁷ alındı. Ama kimi nedenler ve düşünceler dolayısıyla ordumuz 28 Ekim 1920'ye değin, bir ay, Sarıkamış-Laloğlu kesiminde kaldı. Bu nedenlerden birinin de Erzurum'da bulunan Celâlettin Arif Bey ve arkadaşlarının yarattıkları durum olduğunu kestirebilirsiniz.

Baylar, savaş alanında verilecek buyruğu bekleyen Doğu Ordumuz, 28 Ekim 1920 günü Kars üzerine yürümeye başladı. Düşman, karşı koymaksızın Kars'ı bıraktı. 30 Ekimde ordumuz Kars'a girdi. 7 Kasım günü birliklerimiz Arpaçayı'na dek olan bölgeyi ve Gümrü'yü ele geçirdi.

Ermeniler, 6 Kasımda savaşı bırakmak ve barış yapmak için bize başvurmuşlardı. Biz de ateşkes anlaşması ile ilgili maddeleri, Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile 8 Kasımda Ermeni ordusuna bildirdik. 26 Kasımda başlayan barış görüşmeleri 2 Aralıkta sona erdi ve 2/3 Aralık gecesi Gümrü Antlaşması imzalandı.

⁵⁷ Eski adı Merdenek

Baylar, Gümrü Antlaşması, Ulusal Hükümetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile düşmanlarımızın ta Harşit koyağına kadar olan Türk ülkelerini kendisine bağışlamayı tasarladıkları Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 savaşında yitirmiş olduğu yerleri bize, Ulusal Hükümete bırakarak saf dışı bırakılmıştır. Doğudaki durumlarda önemli değişiklik olması yüzünden, bu antlaşma yerine, daha sonra yapılan 16 Mart 1921 günlü Moskova Antlaşması ile 13 Ekim 1921 günlü Kars Antlaşması geçmiştir.

Baylar, gene o bölgede bulunması dolayısıyla, Gürcistan ile olan işlem ve ilişkimizden de kısaca bilgi vereyim. 1920 yılı Temmuzunda, Batum'u İngilizler boşaltınca Gürcüler hemen ele geçirdiler. Bu durum, Brest-litovsk ve Trabzon antlaşmalarına aykırı olduğundan, 25 Temmuz 1920'de tarafımızdan protesto edilmişti. 8 Şubat 1921'de Ankara'da güven mektubunu sunmuş olan Gürcü Elçisi ile de Türkiye-Gürcistan antlaşması için görüşme başlamıştı. En sonunda, 23 Şubat 1921'de verdiğimiz kesin süreli bir nota üzerine Ardahan, Artvin ve Batum'un tarafımızdan işgal edilmesi kabul edildi. Bundan on beş gün sonra Batum'a girdik. Bu yerlere, Türkiye'ye katılmayı dört gözle bekleyen halkın alkışları arasında girildi. Daha sonra, Moskova Antlaşması gereğince Batum boşaltıldı, ama ele geçirdiğimiz öteki yerlerin anayurda bağlılığı pekiştirildi.

5. Trakya'nın Durumu

Doğu Trakya'da, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trakya-Paşaeli Merkez Kurulu bir kurultay topladı ve bu kurultay, Trakya'nın yönetimini, Trakya-Paşaeli Merkez Kuruluna verdi. Trakya'da Kolordu Komutanı bulunan Cafer Tayyar Bey⁵⁸, bu merkez kurulunun üyesi olmakla birlikte Edirne Milletvekili olarak da Meclisimize üye seçilmişti. Trakya Merkez Kuruluna ve Kolordu Komutanına verdiğimiz yönerge, Trakya'nın yazgısının bütün ülkenin yazgısına bağlı olduğu ve onunla birlikte düşünülebileceği ilkesine dayanıyordu. Savaş durumu bakımından da verdiğimiz yönerge şu idi:

Üstün kuvvetlerin saldırısına uğranılırsa sonuna değin dayanılacak ve Trakya bütünüyle düşman eline geçse bile, ileri sürülecek herhangi bir çözüm yolu tek başına kabul olunamayacaktır. Öteden beri Trakya'daki komutanın da kararının böyle olduğu söylenmekteydi. Ama son zamanlarda komutan Cafer Tayyar Bey, yabancıların verdiği güvence üzerine, yapılan çağrıyla kabul ederek İstanbul'a gitmiş; ancak dönüşünden sonra durumu bize bildirmişti. Anlaşıldığına göre, Doğu Trakya'nın yalnız başına var-

⁵⁸ Cafer Tayyar Paşa

lığını koruyamayacağı, ancak Batı Trakya ile birleşerek bir yabancı yönetimle yaşayabileceği yolunda düşünceler aşılansmış... Her halde içgücünü kıracak birtakım propagandalar yapılmış.

Cafer Tayyar Bey İstanbul'da iken tümen komutanlarından Muhittin Bey, İstanbul'dan Kolordu Komutanlığına atanmış. Cafer Tayyar Bey'in Trakya'ya dönmesine izin verilmiş. Cafer Tayyar Bey, İstanbul'daki ilgililerle görüştüktan sonra, Muhittin Bey önermişse de artık kolordunun komutanlığını üzerine almamış, Muhittin Bey'in üzerinde bırakmış. Böylece Trakya'nın yazgısı, İstanbul siyasal çevrelerinin etkisine bırakılmış.

Baylar, Trakya'nın özel ve güç durum ve koşul içinde bulunduğuna kuşku yoktu. Ama bu özellik ve güçlükler, hiçbir zaman Trakya'daki kolordunun askerliğin gereklerini ve yurtseverlik ödevini yapmasına engel olamazdı. Eğer bu yapılmamış ise, ulus ve tarih karşısında bundan tek sorumlu Cafer Tayyar Paşa'dır. Tarihte, bütün bir yurdu çok üstün düşman güçleri karşısında, son avuç toprağına değin karış karış, yiğitçesine ve namuslucasına savunmuş ve yine varlığını koruyabilmiş ordular görülmüştür. *Türk ordusu o nitelikte bir ordudur. Yeter ki ona komuta edenlerde, komuta edebilmek niteliği bulunsun!*

Baylar, komutanlar, askerlik görev ve gereklerini düşünürken ve uygularken, kafalarını siyasal düşüncelerin etkisi altında bulundurmaktan sakınmalıdırlar. Siyasal durumun gereklerini düşünen başka görevliler bulunduğunu unutmamalıdırlar. Komutanların, buyruklarına verilen ulus çocuklarını, ülke araçlarını düşmana, ölüme sürerken düşünecekleri tek nokta; ulusun kendilerinden beklediği yurt görevini ateşle, süngü ile ve ölümlle yapmak ve sonuçlandırmaktır. Askerlik görevi ancak bu anlayış ve inançla yapılabilir. Lafla, siyasetle, düşmanın aldatıcı sözlerine kulak vermekle askerlik görevi yapılamaz. Komutanlık görev ve sorumluluğunu yüklenecek kadar omuzlarında ve özellikle kafasında güç bulunmayanların acı sonuçlarla karşılaşmalarından kaçınılamaz.

Baylar, bir komutanın tutsak olması da başışlanabilir; ancak, askerlik görev ve gereklerini yapıp uygulamakta elindeki gücü sonuna dek, son süngü ve son soluğa kadar kullandıktan sonra kanını akıtmak fırsatını bulmaksızın düşman eline düşerse...

Baylar, bütün ordusu, üstün düşman ordusu karşısında yenilip kendiliğinden geri çekilirken, kılıcını çekip tek başına atını düşman başkomutanının çadırına sürerek ölüm arayan Türk komutanları görülmüştür. Bir Türk komutanının ordusunu kullanmaksızın, herhangi bir kötü rastlantı ve mutsuzluk sonucu da olsa, düşmana tutsak olmasını biz başışlasak da tarih, bunu hiç başışlamaz ve başışlamamalıdır. Türk Devrim tarihinin gelecek kuşaklara ileteceği sözler ve uyarılar işte budur!

6. Kuva-yi Seyyare Sorunu

Saygıdeğer baylar, Yeşil Ordu örgütünden söz ederken düşmana karşı kurulacak birlikler konusunda karşıt iki görüşün çarpışmaya başladığını açıklamıştım. Bizim tuttuğumuz düzenli ordu kurma görüşüne karşı olarak, “milis” diyebileceğimiz bir çeşit örgüt kurma görüşüne genel bir akım vermek için çalışılıyordu. Reşit, Ethem ve Tevfik kardeşler, Kütahya yakınında “Kuva-yi Seyyare” adı altında ellerinde bulunan güce dayanarak bu akımın başında ve çok ateşli bir biçimde çalışıyorlardı.

Batı Cephesi’nde, orduda ve halk arasında ve dahası Mecliste bu akım için yapılan propaganda o kadar güçlü ve etkili bir duruma geldi ki, “Ordudan fayda yoktur dağılsın! Hepimiz Kuva-yı Milliye olalım!” sözleri her tarafta kulakları doldurmaya başladı.

Batı Cephesi birlikleri arasında, Kuva-yı Milliye durumunda, bir bölge ve bir cepheyi elinde tutan Ethem Bey birliğinin erleri, sanki seçkin ve ordu erlerinden üstün, ayrıcalıklı görülmeye, imrenilecek durumda sayılmaya başlandı. Ethem Bey ve kardeşleri de herkes üzerinde bir tür güç ve egemenlik kurmaya başladılar... İşte bu sıralardaydı ki Batı Cephesi Komutanı, Genel Kurmay Başkanlığı’na, Ethem ve Tevfik kardeşlerin etkisiyle olduğu sanılan bir öneride bulundu: “Yunan ordusunun Gediz yakınında ayrı olarak bulunan bir tümenine saldırmak!”

Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı’nın bu önerisini kabul etmedi. Çünkü düşman ordusu genel olarak bizim ordumuzdan daha güçlüydü. Biz, daha ordumuzu kurmuş ve düzene sokmuş değildik. Cephemizin miktarı da ağırdan almamızı gerektiriyordu. Bütün cephe birliklerimize başvurarak ve az çok üstün bir güç toplayarak, Gediz’de düşmana karşı belki çabucak bir başarı kazanabilirdik. Fakat birliklerimiz ve hazırlığımız, böyle bir başarıyı genel ve sonuçlu bir başarıya götürmeye uygun değildi. Durum böyle olunca, bütün işe yarayan güçlerimizi, sınırlı ve geçici bir başarı elde etmek için kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Buna karşın, düşman bütün güçleriyle bir karşı saldırıya geçerse, her tarafta yenilgi kesin olurdu. Bundan dolayı da cephenin ve Hükümetin şimdilik ordu kuruluşunu genişletip artırarak cepheyi güçlendirmeye çalışması gerekiyordu. Ülkenin ölüm kalım sorunu anlamına gelen Batı Cephesi’nde özel ve sınırlı düşüncelere kapılmak uygun görülüyordu.

(Atatürk, Söylev’inin bu bölümünde, Genelkurmay Başkanı’nın Gediz saldırısının yapılmaması için ısrarcı olduğunu; ancak buna karşın Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa’nın buyruğu ile 24 Ekim’de 1920’de, Türk ordusunun yenilgisi ve çekilmesiyle sonuçlanan bir saldırı yapıldığını aktarıyor ve sözlerini şöyle sürdürüyor:)

7. Batı Cephesi'nin Yeniden Yapılandırılması

Baylar, her başarısızlığın sonunda birtakım dedikoduların ortaya çıkması beklenmelidir. Gediz Savaşı'ndan sonra da genel durum acıklı bir görünüş alınca, her yerde dedikodular ve haklı haksız eleştiriler başladı. Bazıları ve hele “Kuva-yi Seyyare”ciler, Ethem ve kardeşleri, bütün suçu cephe komutanına ve düzenli ordu tümenlerine atarak, kendilerinin güç durumda bırakılmış oldukları yolunda propaganda yaptırıyorlar ve “Ordu komutanı, yanılğalarını kapatmak için suçu bize yüklüyor” diyorlardı. Ordu da “Kuva-yi Seyyare”nin hiçbir iş yapmadığını, yapmaya da gücü yetmediğini ve savaşta verilen buyruklara uymadığını, her zaman tehlikeden uzak bulunduğunu ileri sürüyor ve kanıtliyordu.

(Atatürk, Söylev'inin bu bölümünde, kimi yurt haini iktidar sahiplerinin düşmanlarca satın alınmasının yıkıcı etkilerinden söz etmekte ve böyle bir durumu önleyebilmenin tek yolu olarak da halka kılavuzluk yapacak güvenilir ve yurtsever bir siyasal partinin kurulmasını ve ulusun temsilcilerinin seçilmesinde çok dikkatli ve kısıkanç olunmasını önermektedir. Bu bağlamda verdiği örneklerden birisi de yabancıların desteğiyle bir ters düzen girişimi içinde olan Tokat Milletvekili Nazım Beyin Meclis tarafından İçişleri Bakanı seçilmiş olmasıdır. Nitekim bu tür olasılıkları önleyebilmenin bir yolu olarak 4 Kasım 1920'den başlayarak, Bakanların TBMM Başkanı tarafından önerilmesi ve Meclis tarafından salt çoğunluk ilkesine göre seçilmesi yöntemine geçilmiştir. Atatürk, bu örnek olayların ardından sözlerini şöyle sürdürmektedir:)

Gediz Savaşı'ndan, onun maddesel ve tinsel can sıkıcı sonuçlarından sonra, Fuat Paşa'nın cephe üzerindeki komutanlık etki ve erki sarsılmış gibi görünüyordu.

Baylar, artık Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesine komuta edemeyeceği kanısına varmıştım. O günlerde Moskova'ya da bir elçilik kurulu göndermemiz gerekiyordu. Öyleyse, Fuat Paşa büyükelçi olarak Moskova'ya gidebilirdi. Batı Cephesi de çok ciddi ve dikkatli bir çalışma istediğinden, bu cephe komutanlığını da zaten genel askerî eylemleri yürütmekte olan Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya ek görev olarak vermek en ivedi ve uygun bir önlem olacaktı. Bir yönden de gerek iç ayaklanma ve direnmelelere karşı gerek savaş açısından, güçlü bir süvari kuruluşuna duyulan gereksinim açıktı. Yalnızca bu kuruluşu kurabilmek için de İçişleri Bakanı bulunan Refet Bey'e ek olarak bu görevi de vererek, kendisini Konya ve dolaylarına göndermeyi uygun buluyordum. Çünkü Refet Paşa, çeşitli zamanlarda çeşitli nedenlerle Konya'ya, Denizli'ye gitmiş, Batı Cephesi'nin güney kesimi ile ilgilenmiş ve o kesimle ilgisi bulunan bölgeleri tanımış bulunuyordu. Öyleyse sorunu şöyle çözebilirdim: Cepheyi ikiye ayırmak; önemli

kesimleri içeren alanı Batı Cephesi diye adlandırarak İsmet Paşa'nın komutasına vermek; güney kesimini de Konya dolaylarına göndereceğim Refet Paşa'ya vermek ve her iki cepheyi birden doğrudan doğruya Genelkurmay Başkanlığı katına bağlamak. Genelkurmay Başkanlığı'na da Millî Savunma Bakanı bulunan Fevzi Paşa vekillik edebilirdi.

Baylar, 8 Kasım 1920'de, Fuat Paşa Ankara'ya geldi. Karşılama için ben de istasyonda bulunuyordum. Paşa'yı omzunda bir filinta olduğu halde Kuva-yi Milliye giysisi içinde gördüm. Batı Cephesi Komutanı'na bu giysiyi benimseten düşünce ve anlayış akımının bütün Batı Cephesi üzerinde ne kadar etkili olduğunu anlamak için artık duraksamaya yer kalmamıştı. Onun için Fuat Paşa'ya kısa bir gerekçeden sonra, yeni alabileceği görevi söyledim. Hoşnut olarak kabul etti. Aynı günün gecesi İsmet ve Refet Paşaları da çağırarak yeni durumu ve görevlerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kesin yönerge: "İvedilikle düzenli ordu ve büyük süvari gücü oluşturmak" idi. Böylece 1920 yılı Kasımının sekizinci günü "düzensiz örgüt düşüncesi ve siyasetini yıkmak kararı" eylem ve uygulama alanına konulmuş oldu.

IV.2. CEPHELERİN AÇILMASI VE İLK ZAFERLER

Sayın baylar, burada biraz durarak gözlerimizi İstanbul'a çevirelim. Damat Ferit Paşa Hükümetinin her türlü düşmanlarla ortak olan "silah ile sonuç almak planı", uygulamada başarılı olamamıştı. İç ayaklanmalara karşı direndik ve savaştık. Yunan saldırısı, en sonunda, bir kesimde durdu. Yunanlıların ondan sonraki saldırıları da sınırlı bölgelerde kaldı. İç ayaklanmalar ve Yunan cephesi için sağlam karşı önlemler almakta olduğumuz görülüyordu. İçten ve dıştan gelen silahlı saldırıların, özellikle Ankara'daki Ulusal Hükümeti sarsamayacağı anlaşılıyordu. Bundan dolayı, İstanbul'un silahlı saldırı planı suya düşmüştü. Bunu değiştirmenin, yeniden uzlaşma siyasetine döner gibi görünerek, bizi içerden çökertme siyaseti gütmenin daha yararlı olacağına inandıkları yargısına varılabiliyordu. Aynı 1919 Eylülünde Damat Ferit Paşa'nın birinci çekilmesinden sonra, Ali Rıza Paşa Hükümetinin gelmesinde olduğu gibi, görünüşte bize yumuşak geleceğini sandıkları bir siyasetle bizi çökertmek girişimi yenilenecekti.

İstanbul'da Tevfik Paşa iş başına getirildi. Dahiliye Nazırı⁵⁹ olarak Ahmet İzzet ve Bahriye Nazırı⁶⁰ olarak Salih Paşalar hükümette bulunuyorlardı. Tevfik Paşa Hükümeti hemen bizimle ilişki kurmak istedi. Bu görevi,

⁵⁹ İçişleri Bakanı

⁶⁰ Donanma Bakanı

başlıca Ahmet İzzet Paşa üzerine aldı. Saray kurmaylar kurulunda bulunan bir subayı Ahmet İzzet Paşa, birtakım notlarla Ankara'ya gönderdi. Bu notlarda, eskisine göre daha uygun koşullarla, örneğin Osmanlı egemenliği altında İzmir'de Yunanlıların bir özel yönetim kurmalarını kabul etmek gibi koşullarla, bir barış yapılması umudunda buldukları, her şeyden önce de İstanbul Hükümeti ile bir uzlaşmaya varmanın önemli olduğu bildiriliyordu.

Ahmet İzzet Paşa'nın ve İstanbul Hükümetinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin niteliklerini ve yetkilerini bilmedikleri, bu yetmiyormuş gibi İstanbul'da bir hükümet kurmak ve o yoldan ulus ve ülke alinyasıyla ilgili sorunları çözmeyi düşündükleri görülüyordu.

Ahmet İzzet Paşa'ya ve Tevfik Paşa Hükümetine durumu bildirmek ve iyice aydınlatmak amacıyla gereken bilgi ve düşünceleri ayrıntılı olarak yazdırıp, Ankara'ya gelen özel görevliye verdik ve kendisini 8 Kasım 1920'de İnebolu'ya doğru yola çıkardık.

12 Kasım 1920 günü, Zonguldak'tan Yüzbaşı Kemal imzalı kısa bir telyazısı aldım. Bunda: "Gizli bir teli çekmek üzere İstanbul'dan gönderildim." deniliyordu. Söz konusu gizli tel, Dahiliye Nazırı İzzet Paşa imzalıydı. İstanbul'da 9 Ekim 1920'de yazılmıştı.

Bu telyazısında, İstanbul ile Zonguldak arasında Fransız telsizi ile haberleşmeye Fransız temsilcisinin izin verdiği bildirildikten sonra: "Hükümet ile bir uzlaşma ilkesi kabul olundu mu? Kabul olunduysa, nerede buluşulabilir ve oraya hangi yolla gelmek uygun olur?" diye sorulmaktaydı.

(Söylev'in bu bölümünde, Dahiliye Nezareti'nin Anadolu ile telgraf iletişimi kurma girişimlerinden söz eden Atatürk, İstanbul Hükümeti ile Bilecik'te görüşme kararına yol açan yazışmaları da açıkladıktan sonra sözlerini şöyle sürdürüyor:)

Baylar, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Ulus bunları akıllı, tedbirli, uzak görüşlü biliyordu. Bunun için Damat Ferit Paşa çekilip de yerine, ileri gelenleri bu kişiler olan bir hükümet iş başına gelince, herkeste türlü türlü umutlar uyanıyordu. Tevfik Paşa Hükümetinin hemen Ankara ile ilişki araması üzerine, kamuoyunca kendisinin iyi niyetli olduğu yargısına varılmaması için bir neden düşünülemezdi. Herkes, Tevfik Paşa Hükümetinin iş başına gelmesini uğurlu saydı. Bu hükümetin, ülkenin ve ulusun en üstün çıkarlarını sağlama yollarını ve araçlarını bulmadan iş başına gelmiş olmasını kabul etmek ve ettirmek gerçekten güçtü. Özellikle, kendileri de İstanbul siyaset çevrelerinde ve basında kullandıkları dille kamunun yargısını onaylayacak durum almış bulunuyorlardı.

Biz, gerçek durumun, kamunun görüş ve düşüncesi gibi olmadığına iyice inanıyorduk. Ama, kamuoyunu inandırmaya yarayacak koşulları

hazırlamadan, İstanbul'un kurtuluş yolu olarak ileri sürdüğü uzlaşma ve görüşme önerilerini geri çevirmeyi uygun bulmadık. Onun için, özellikle İzzet ve Salih paşaların bulunacağı bir kurulla Bilecik'te görüşmeyi uygun gördük. Bu kişilerle görüştüğümüzden sonra kamunun bütün görüş ve düşüncesinin temelsiz olduğunun anlaşılacağına kuşuk yoktu. Bir de her ne olursa olsun, kamuoyunca yukarıda belirttiğim nitelikte tanınmış olan bu kişilerin İstanbul'da hükümet kurmasının ulusal amaç için ne denli zararlı olduğu ortadaydı. Bunun için, görüşmemizden sonra da kendilerinin geri dönmelerine izin vermemek gerektiği bence doğaldı. İşte bu düşünceler üzerine, İzzet Paşa Kurulu ile Bilecik'te görüşme kararlaştırıldı. Görüşme, 2 Aralıkta değil, ama 5 Aralıkta oldu.

(Atatürk bu noktada, o güne değin gerek cephede gerekse de Ankara'da geçen olayları özetliyor ve Çerkez Ethem Ayaklanması'nı arka planda birlikte anlattıktan sonra sözlerini şöyle sürdürüyor:)

İzzet Paşa'nın istek ve önerisi üzerine kendileriyle Bilecik'te görüşmeye karar verildiğini anımsarsınız. Kurul, ayın dördünden beri beni Bilecik istasyonunda bekliyordu. Kurul, İzzet ve Salih Paşalar ile elçilerden Cevat, Ziraat Nazırı⁶¹ Hüseyin Kâzım, Hukuk Danışmanı Münir beyler ve Hoca Fatin Efendi'den oluşmuştu. Bilecik istasyonunun bir odasında birleştik. İsmet Paşa da yanımızdaydı. Görüşme şöyle oldu: Ben, ilk söz olarak, "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Başkanı" diyerek kendimi tanıttıktan sonra "Kimlerle tanışıyorum?" diye sordum. Salih Paşa benim ne demek istediğimi kavrayamayarak, kendisinin Bahriye ve İzzet Paşa'nın Dahiliye Nazırı olduğunu anlatmaya kalkışırken ben hemen, İstanbul'da bir hükümetin varlığını ve kendilerini o hükümetin adamları olarak tanımadığımı; eğer İstanbul'daki bir hükümetin nazırları olarak görüşmek istiyorlarsa kendileriyle görüşemeyeceğimi söyledim. Ondan sonra, kimlik ve yetki söz konusu olmaksızın görüşmek uygun bulundu.

Konuşmanın kimi evrelerinde Ankara'dan bizimle birlikte gelen kimi milletvekili arkadaşları da bulundurdum. Birkaç saat süren konuşma ile İstanbul'dan gelen kişilerin sağlam hiçbir bilgi ve görüşleri olmadığı anlaşıldı. En sonu, İstanbul'a dönmelerine izin vermeyeceğimi ve birlikte Ankara'ya gideceğimizi kendilerine bildirdim.

Beklemekte bulunan trenle yola çıkıldı. 6 Aralık 1920'de Ankara'ya geldik. İstanbul Kurulunu, istekleri dışında alıkoymuştum; ama bunu kamuya duyurmayı yararlı bulmadım. Çünkü, İzzet ve Salih Paşalardan ve öbür kişilerden ulusal hükümet işlerinde yararlanmayı düşünerek onurlarını korumak istedim. Bu amaçla, Ankara'ya gelir gelmez basına verdiğim res-

⁶¹ Tarım Bakanı

mi bildiride, söz konusu kişilerin, Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile görüşmek gerekçesiyle İstanbul'dan çıktıklarını; ülkenin iyiliği ve esenliği uğruna daha verimli ve etkili olarak çalışmak üzere bize katıldıklarını açıkladım.

(Söylev'in bu bölümünde Atatürk yeniden Çerkez Ethem Ayaklanması'na geri dönerek mevcut ortam ve koşulları özetlemeye girişiyor. Çerkez Ethem'in artık Ulusal Hükümetin yasalarını da tanımama noktasına geldiğini, sorunun çözümüne yönelik bütün girişimlerin sonuçsuz kaldığını, bu durumdan yüreklenen Demirci Mehmet Efendi'nin de ayaklandığını, Çerkez Ethem'in karargâhına gönderilen ve milletvekillerinden oluşan Öğüt Kurulu girişiminden de bir sonuç alınmadığını ve askeri güç kullanmanın artık kaçınılmaz olduğunu anlatan Atatürk, varılan kararı şöyle açıklıyor: "Askeri eylemleri çapulculuk ve devlet kurup yönetmeyi, şunun bunun suçsuz çocuklarını kurtulmalık⁶² dilenmek için dağlara kaldırma haydutluğu sanan; şarlatanlıklarıyla, yaygaralarıyla bütün bir Türk yurdunu tedirgin eden ve Türk ulusunun Büyük Meclisini kendileriyle uğraştıran utanmaz, kendini bilmez, saygısız ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna çasıtlığını, uşaklığını yapacak kertede alçak ve aşağılık yaratılışı olan bu kardeşleri ellerindeki bütün güçler ve dayandıkları düşmanlarla birlikte tepeleyip yola getirerek, devrim tarihimizde etkili bir örnek göstermek zorunlu görüldü." Söylev'de de anlatıldığı üzere, Ethem'in ayaklanması gerçekten de tam olarak böyle sonuçlanacak, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Türk ordusuna yenilerek düşmana sığınmasıyla, Yunan ordusunun İnönü önünde yenilgiye uğraması eşzamanlı gerçekleşecektir. Atatürk, Çerkez Ethem ayaklanması hakkında açtığı pencereyi böylece kapattıktan sonra, yeniden İzzet ve Salih Paşalar konusuna dönmektedir:)

Saygıdeğer baylar, Ankara'da bulunan İstanbullu konuklarımıza bir, bir buçuk ay süren konuklukları sırasında çok şeyler göstermek fırsatları bulduğumuzu sanıyorum. Ayaklanan Ethem ve kardeşlerinin birlikleri ortadan kaldırıldı. Yunanlıları, üç günde İnönü'de yendik. Büyük Millet Meclisi'nin kıvanç ve gönül rahatlığı duyacağı yeni bir dönem açıldı. Ama İzzet ve Salih paşalar bunların hiçbirinden kıvanç duymuş görünmüyordu; sıla özlemine tutulmuş gibi, ne olursa olsun başkente gitmek istiyorlardı. İstanbul'daki arkadaşlarının da çok kaygı duymakta oldukları anlaşılıyordu.

Tevfik Paşa Hükümeti adına Ziya Paşa'nın İnebolu'ya gönderdiği bir özel görevli, 10/11 Ocak 1921'de uzun bir gizli tel ile birtakım bilgiler veriyordu. İzzet Paşa kurulunun Anadolu'ya katılma haberi İstanbul'ca doğrulanmış. Hükümet, İzzet Paşa'dan bilgi istiyormuş. Ziya Paşa, Safa, Mustafa Arif ve Raşit Beyler de demişler ki: "Ülkenin çıkarı, kurulun Anka-

⁶² Fidyе.

ra'da kalmasını gerektiriyorsa buna bir şey denilmez. Böyle olunca da hükümetin düşeceği kesindir. Ancak, biz de bu yurdun çocuklarıyız. Hiç olmazsa durumdan bizlere de bilgi versinler. Bizi aydınlatınsınlar, biz de ona göre bir yol tutalım."

Ziya Paşa, Paris'ten, Ahmet Rıza Bey'den aldığı bir mektupta yazılanlardan ve İstanbul'da güvenilir bir kaynaktan elde ettiği bir bilgiyi de açıklıyordu. Ahmet Rıza Bey diyormuş ki "Eğer Kuva-yi Milliye'nin savaş gücü elveriyorsa İzmir sorunu, iyi hazırlanmış bir baskınla olup bittiye getirilerek çözülmeliymiş.." aldığı bilgi bunu doğruluyormuş. Kral Konstantin'i tutacaklarmış..

Ziya Paşa'nın özel olarak edindiği bilgiler de son konferanstan önce Yunanlıların, güçleri artırılarak büyük bir saldırıya geçireceği yolundaydı. Damat Ferit Paşa çok sıkı çalışmaya başlamış.. Baltalimanı'nda türlü türlü hükümet listeleri düzenlenmeye başlanmış..

İnebolu'ya gelmiş olan özel görevli aracılığıyla Ziya Paşa'ya ve arkadaşlarına gönderdiğim yanıtta, verdikleri bilgiye teşekkürden sonra, "İzzet ve Salih Paşalar, ortak amacımızın kesin gereği olarak Ankara'da kalmışlardır." dedim. Kendilerinin İstanbul'da iş başında kalmaları uygun ise de görevden uzaklaştırılmadan önce, hepsinin, şimdiden el altında bulunduracakları güvenilir ve hızlı bir araçla hemen Anadolu'ya gelmelerinin, yurdun yüksek çıkarları için gerekli olduğunu ve böylelikle yapacakları hizmet ve özveriye ulusça pek çok değer verileceğini yazdım. Özel görevlinin İstanbul'a döndükten sonra İnebolu'ya gönderdiği ve oradan 19 Ocak 1921'de Ankara'ya çekilen gizli telde, Ziya Paşa ve arkadaşlarının görüşme uygun bir yol tutmaya karar verdikleri bildirilmişti.

(Atatürk, Söylev'in bu bölümünde Sadrazam⁶³ Tevfik Paşa ile gerçekleştirdiği bir dizi telgraf yazışmasının ayrıntılarına yer vermektedir. Yazışmalarda özetle, Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı'na her iki hükümetin ortak bir kurul ile katılma çağrısı yaptığı, ulusun tek ve gerçek temsilcisinin TBMM olduğu gerekçesiyle bu çağrının geri çevrildiği ve Anlaşma Devletlerinin TBMM'ne doğrudan bir çağrı yapması gereğinin bildirildiği, buna karşın İstanbul Hükümetinin yine de Ankara'yı kendisine bağlayacak bir siyasal tutum içersine girdiği ve bunun üzerine de Tevfik Paşa'ya Anayasa'nın temel hükümlerinin bir kez daha anımsatıldığı anlatılmaktadır. Ancak, Tevfik Paşanın, 1921 Anayasası'nın temel hükümleri ile somutlaştırılan değişimi anlamak şöyle dursun, bir yandan Osmanlı anayasasına olan bağlılığını dile getirmesi öte yandan da öğüt verici bir söyleme yönelmesi

⁶³ Başbakan

sonucunda, Atatürk'ün görüşleri TBMM kararına dönüştürülerek kendisine iletilmiştir. Atatürk, izleyen süreci şöyle anlatmaktadır:)

Baylar, Dışişleri Bakanı bulunan Bekir Sami Bey'in başkanlığı altında ayrıca ve bağımsız bir delegeler kurulu kuruldu. Bu kurul, Londra Konferansına özel olarak çağrıldığımızda katılmak üzere ve geçecek zamandan yararlanmak amacıyla Antalya üzerinden Roma'ya gönderildi. Kurulumuz, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza aracılığıyla, Konferansa resmi olarak çağrıldıkları kendilerine bildirildikten sonra Londra'ya gitmiştir.

Londra Konferansı 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e dek sürdü. Olumlu hiçbir sonuç vermedi. Bizim delegelerimize verilen tasarıda Sevr Antlaşması hükümlerinde yapılacak değişikliklerle ilgili şu noktalar vardı: Bize bırakılan jandarmaların ve özel birliklerin sayılarını birazcık artırmak. Ülkemizde kalacak yabancı subayların sayısını biraz azaltmak. Boğazlar bölgesini biraz ufaltmak. Bütçemiz üzerindeki sınırlamaları biraz hafifletmek. Bayındırlık işlerine izin verme hakkımız üzerine konulmuş sınırlamaları da biraz azaltmak. Bundan başka, hukuksal ayrıcalık hakları, yabancı postaları, Kürdistan... hakkında Sevr tasarısında değişiklikler yapılacağını umduracak bazı belirsiz sözler... Yine bu tasarıda, Ermenistan sınırlarının belirtilmesi işi Milletler Cemiyeti'nin göndereceği bir kurula bırakılmaktaydı. İzmir bölgesinde de özel bir yönetim örgütü kurulacaktı. Sözde, İzmir ili bize geri verilecekti. Ama İzmir kentinde bir Yunan gücü bulundurulacak; İzmir'in güvenlik işleri Anlaşma Devletleri subaylarınca yönetilecek; bu ildeki jandarma gücü, nüfusu oranına göre çeşitli halktan kurulacak; Milletler Cemiyeti'nce bir Hristiyan vali atanacak; İzmir ili, Türkiye'ye, gelirinin çoğalmasıyla artacak yıllık bir para ödeyecekti. İzmir ili için önerilen bu çözüm ve düzenleme, beş yıl sonra iki yandan birinin isteği üzerine Milletler Cemiyeti'nce değiştirilebilecekti.

Baylar, Anlaşma Devletleri Delegeler Kurulumuz aracılığıyla yaptıkları önerilerin karşılığını almayı beklemeden, daha delegelerimiz yolda iken, Yunanlılar bütün ordusuyla bütün cephelerimize saldırdılar. Görüyorsunuz ki baylar, Yunan saldırısı konferans ve barış hikâyesini bize zorunlu olarak bıraktırıyor.

(Atatürk, bu noktada, İkinci İnönü Utkusu başlığı altında Yunan saldırısının askeri çözümlemesini yaptıktan sonra, bu savaşın yarattığı etki ve sonuçları şöyle özetliyor: Bu savaşta, Batı Cephesi'nin Güney kanadına komuta eden Refet Paşa başarısız olmuş ve komutası altındaki birliklerin İsmet Paşa'ya bağlanmasıyla, Batı Cephesi'ndeki görevinden alınmıştır. Kendisine Milli Savunma Bakanlığı önerilmesine karşın, Genelkurmay Başkanı olmayı istediğinden bu görevi reddetmiş ve bir süreliğine dinlen-

meye çekilmiştir. Yine bu sıralarda, Londra Konferansı'ndan dönen Kurulun, İngiltere, Fransa ve İtalya ile tek taraflı sözleşmeler imzalandığı öğrenilmiş; ancak ulusal bağımsızlık ve egemenliğimize aykırı olduğu gerekçesiyle bu anlaşmaların hiçbiri onaylanmamıştır.)

Baylar, yüksek kurulunuza biraz da Büyük Millet Meclisi'nde geçen olaylardan bilgi vermek istiyorum. Biliyorsunuz ki Birinci Büyük Millet Meclisi'ne ulusça üye seçilirken Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yönetim kurulu üyeleri de ikinci seçmenler arasında bulundular. Buna göre denilebilirdi ki Büyük Millet Meclisi, bütünüyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasal bir grubu niteliğini de taşıyordu. Gerçekten başlangıçta tutum böyle idi. Meclis genel kurulunun temel ilkesini Cemiyetin temel ilkesi oluşturuyordu. Biliyorsunuz ki Erzurum ve Sivas kongrelerinde saptanan ilkeler, son İstanbul Mebuslar Meclisi'nce kabul edilip onaylanarak *Ulusal Ant*⁶⁴ adı altında özetlenmişti. Bu ilkeler, Birinci Büyük Millet Meclisi'nce de kabul edilmişti ve bunlara uygun olarak yurdun bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayacak bir barışın elde edilmesine çalışılıyordu. Ama, zaman geçtikçe, Meclis'te birlik olarak çalışmanın sağlanıp düzenlenmesinde güçlükler doğmaya başladı. En önemsiz konularda oylar dağılıyor, Meclisten iş çıkamıyordu. Bazı kişiler buna bir çıkar yol bulmak için 1920 yılı ortalarında birtakım örgütler kurmaya kalkıştılar. Bütün bu girişimler, Meclis görüşmelerinin düzenli yürütülmesini sağlamak ve görüşülen konular üzerinde oyları toplayarak olumlu iş çıkarmak amacını güdüyordu.

Yeri gelince söylemiştim ki ilk Anayasamıza kaynak olan 13 Eylül 1920 günlü bir programı Meclis'e sunmuştum. Bu programın, Meclis'te 18 Eylülde okunan bölümünden başka, buna da temel olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin öz niteliğini ve yönetim yöntemiyle ilgili görüşleri saptayan ve Meclis'in açılışından sonra okunup kabul olunan önergemi de bu bölümle birlikte, Halkçılık Programı adı altında bastırılmış ve yaydirmıştım. Yukarıda bildirdiğim örgütler benim bu programımdan esinlenerek birtakım sanlar takınmaya ve programlar saptamaya başladılar. Bir fikir vermiş olmak için bu örgütlerin belli başlılarının adlarını sayayım:

- a) Tesanüt Grubu⁶⁵
- b) İstiklâl Grubu
- c) Müdafaa-i Hukuk Grubu
- d) Halk Zümresi
- e) Islahat Grubu

⁶⁴ Misak-ı Millî

⁶⁵ Örgüt adlarının günümüz Türkçe'sindeki karşılıkları, yazılış sırasına göre şöyledir: Dayanışma Grubu, Bağımsızlık Grubu, Hakları Savunma Topluluğu, Halk Topluluğu, Yenileştirme Topluluğu.

Baylar, bu adlarını saydığım grupların her biri Meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak ve oyları birleştirmek amacıyla kurulmuşlarsa da bunların varlıkları tersine bir sonuç veriyordu. Gerçekte sayıları çok, üyeleri az olan bu gruplar birbiriyle yarışmaya kalkışmışlar ve birbirlerini dinlememek yüzünden Meclis'te hemen hemen bir kargaşa doğurmaya başlamışlardı. Özellikle Anayasa, Meclis'ten çıktıktan sonra, yani Ocak 1921 sonlarında, Meclis üyelerinin ve ortaya çıkan grupların, genel olarak her işte toplantıya katılmalarını ve birlikte çalışmalarını sağlamanın bir kat daha zorlaşmaya başladığı görülüyordu. Çünkü, Ulusal Ant ile saptanmış olan ilkelerde her bakımdan görüş ve amaç birliği olduğu halde, Anayasa ile konulan ilkeler üzerinde tam birlik sağlanmış görünmüyordu. Grupları birleştirmek ya da gruplardan birini güçlendirerek iş görmek için, dolaylı olarak çok çalıştım. Ama bu yolla elde edilen sonuçların uzun ömürlü olamadıkları görüldü. İşe el koymam zorunlu olmaya başladı. Sonunda, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu adıyla bir grup kurmaya karar verdim. Bu grup için yaptığım programın başına bir ana madde koydum. Bu maddenin özü, iki noktada toplanıyordu. Birinci nokta: Grup, Ulusal Ant ilkelerine bağlı kalarak ülkenin bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayıcı bir barışı elde etmek için, ulusun bütün maddesel ve tinsel gücünü gereken ereklere yöneltip kullanacak ve yurdun resmi, özel bütün örgütlerini ve kuruluşlarını bu ana amaca yararlı kılmaya çalışacaktır. İkinci nokta; grup, devletin ve ulusun örgütlerini, Anayasaya uygun olarak şimdiden yavaş yavaş saptamaya ve hazırlamaya çalışacaktır.

Baylar, bütün grupları ve Meclis üyelerinin çoğunu çağırarak bu iki ilke üzerinde birleşmelerini sağladım. Bildirdiğim bu ana madde ve bundan sonra grubun iç tüzüğüyle ilgili maddeler, 10 Mayıs 1921 günü yapılan toplantıda kabul olundu. Grup genel kurulunun seçilmesi üzerine, grubun başkanlığını da üzerime almıştım.

Baylar, ülkede nasıl bir Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti varsa, Mecliste de onun bu ad altında bir siyasal grubu kurulmuş oldu. İstanbul'daki Millet Meclisi'nin yapmaktan çekindiği iş, ancak onların dağılmasından 14 ay sonra Ankara'da yapılmış oldu. Bu grup, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin çalıştığı sürece hükümetin iş görmesine yardımcı olabilmıştır.

(Bu açıklamalarının ardından, Atatürk, ARMH Cemiyeti Erzurum şubesinin adının Hoca Raif Efendi ve arkadaşlarınca Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti olarak değiştirildiğini, cumhuriyet kurulması olasılığından kuşkulandığını belirten topluluğun saltanat ve hilafet yanlısı bir tutum içersine girdiğini, bu girişimi uyarmakla görevlendirilen Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir'in de bir anda ağız değiştirerek topluluğa arka çıkan

davranışlar sergilediğini anlatmakta ve ardından, Bilecik görüşmesi sonrasında Ankara'da alıkonulan Paşalar sorununa geri dönmektedir:)

Baylar, Ankara'da bulunan İzzet ve Salih paşalar bir türlü Ankara'ya ısınamadılar. İstanbul'daki aileleri yanına gitmelerine izin vermemizi, araçları ya da kendileri, boyuna rica ediyorlar ve İstanbul'a dönüşlerinde hiçbir siyasal görev almayacaklarına söz veriyorlardı. 1921 yılı Mart başlarında, İsmet Paşa'nın kimi işler için Ankara'ya gelmiş bulunduğu bir sırada, paşalar ricalarını yenilediler. Bir gün İsmet Paşa'nın da katıldığı bir Bakanlar Kurulu toplantısı sırasında Ahmet İzzet Paşa daireye gelerek haber göndermiş ve İsmet Paşa kendisiyle görüşmüştür. İzzet Paşa, bizim isteğimiz üzerine İstanbul'da siyasal görev almayacağına, uzun uzadıya açıklamalar yaparak söz vermiş ve İstanbul'daki ailesinin yanına dönmek için izin rica etmiş; Salih Paşa'nın da böylece söz vererek serbest bırakılması ricasında bulunduğunu söylemiş.

İsmet Paşa bu açıklamayı ve ricayı Bakanlar Kuruluna ulaştırdı. Aslında varlıklarının ulusal işlerimde yararlı olmadığı; tersine, Ankara'da bir yük, bir ağırlık olarak buldukları; üstelik kimi olumsuz akımlara da yol açtıkları anlaşılmış olduğundan Bakanlar Kurulu bu paşaların İstanbul'a dönmelerinde bir sakınca görmedi. Ama ben, Ahmet İzzet Paşa ve arkadaşının verdikleri sözde ciddiyet ve içtenlik olmadığını; İstanbul'a döndüklerinde İstanbul Hükümetinde kesinlikle görev alarak bizi tedirgin etmeyi sürdürecekleri kanısında bulunduğumu söyledim. "Namusları üzerine söz veriyorlar." dendi. Bu sözlerini, yazılı ve imzalı olarak verirlerse izin verilebileceğini bildirdim. İsmet Paşa bu önerimi yanımızdaki odada bekleyen İzzet Paşa'ya ulaştırdı. İzzet Paşa, hemen bir kağıt kalem alıp, hükümetten çekileceklerini bir söz verme belgesi olarak yazmış, imzalamış ve yanılmıyorsam, Salih Paşa'ya da imza ettirmişti. Ben, bu kısa güvenceyi yeterli görmedim. Sözle söylediklerini kapsayacak anlamda değildi ve hemen, bunun bir düzen olduğuna arkadaşların dikkatini çekerek, "*İsmet Paşa'ya sözle söylediklerini yazarak imza etsinler.*" dedim. İzzet Paşa'nın, sözle de bunca şeyler söyleyip güvence verdikten sonra, başka amaç güderek bir güvence yazmış olacağı öngörülmedi ve bu kısa güvencenin yeterli görülmesi düşüncesi desteklendi. İşte İzzet ve Salih paşalar böyle aldatmalı bir belge ile İstanbul'a gitmek yolunu bulmuşlardır. Gerçekten, İzzet ve Salih paşalar İstanbul'a varınca hükümetten çekildiler. Ama pek kısa bir süre sonra, yine o hükümette, başka nazırlıkları üzerlerine aldılar ve bunu bize telle bildirdiler.

Baylar, Ahmet İzzet Paşa, ekmeğiyle yetiştiği Türk ulusunun içinde kalarak ona en acı ve kara günlerinde hizmet etmeyi, Vahdettin'in hizmetinde olmaktan üstün görememişti. Dürriyade Esseyit Abdullah'ın fetvası-

na bağlı kalıp, padişahın buyruğu dışına çıkmakla suçlanmaktan ve dinsel cezalara çarpılmaktan çekindi.

Baylar, İzzet ve Salih paşalar aylarca Ankara'da oturdular. Ulusal ilkelerimizi benimsemeleri koşuluyla kendilerine ulusal iş ve görev vermeye hazırдық. Yanaşmadılar. Bir kez olsun Ulusal Meclis'in kapısından içeri ayak basmadılar. Ama, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin koyduğu yasalardan elbet bilgileri vardı. Bu yasaların buyruklarını ve Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin İstanbul'a karşı belirlenmiş olan tutumunu çok iyi biliyorlardı. Bu yasalara ve bilinen duruma karşın, İstanbul'da yeniden iş başına geçip ulusal varlığın ve girişimlerin değerini ve erkini yok etmek; düşmanların elinde oyuncak olan Vahdettin'in egemenliğini sürdürmek için bütün varlıklarıyla çalışmalarına verilecek gerçek anlamın ne olduğunu ben söylemeyeceğim! Onu, Türk ulusuna ve Türk ulusunun yeni ve gelecek kuşaklarına bırakırım.

Baylar, sırası gelmişken saygıdeğer ulusuma şunu öğütlerim ki bağrında yetiştirerek başının üstüne dek çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki öz mayayı çok iyi incelemeye dikkat etmekten, hiçbir zaman geri kalmasin!

İkinci İnönü Savaşından sonra, üç ay kadar bir zaman geçti. On dan sonra, 10 Temmuz 1921 gününde, Yunan ordusu yeniden cephemize karşı genel saldırıya geçti. Tarafların bu tarihten önceki günlerde durumu şöyle idi: Bizim ordumuz başlıca, Eskişehir'de ve Eskişehir kuzeybatısındaki İnönü dayangalarında ve Kütahya-Altıntaş dolaylarında yoğunlaştırılmıştı. Afyonkarahisar yöresinde iki tümenimiz vardı. Geyve'de ve Menderes bölgesinde ise birer tümenimiz bulunuyordu. Yunan ordusu da Bursa'da bir ve Uşak doğusunda iki kolordusunu toplu bulunduruyordu. Menderes'te de bir tümeni vardı.

Yunanlıların bu saldırısı üzerine yapılan ve Kütahya-Eskişehir Savaşları adıyla anılan bir savaşlar dizisi vardır. On beş gün sürmüştür. Ordumuz, 25 Temmuz 1921 akşamı büyük bölümüyle Sakarya doğusuna çekilmişti. Ordumuzun çekilmesini zorunlu kılan nedenlerin dayanaklarını belirteyim:

İkinci İnönü Savaşından sonra genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısı bakımından bizim ordumuzdan önemli derecede üstündü. Temmuzda Yunan ordusu saldırıya başladığı zaman Ulusal Hükümet'in ve savaşımın gelişimi, bizim daha genel seferberlik yapmamıza ve böylece ulusun bütün kaynaklarını ve araçlarını, başka hiçbir şey düşünmeksizin, düşman karşısında toplamaya uygun ve elverişli görülmemişti. İki ordu arasındaki güç, araç ve koşullar oransızlığının başlıca açık nedeni bundadır. Bunun sonucu olarak, henüz

tümenlerimizin özellikle taşıtlarını sağlayıp tamamlayamadığımızdan, bunların hareket yetenekleri yoktu. Yunan ulusunun bütün gücüyle yaptığı bu saldırı karşısında bizim askerlik yönünden temel ödevimiz, ulusal savaşımın başından beri izlediğimiz ödevdi ki o da: “Her Yunan saldırısı karşısında kaldıkça bu saldırıyı, direnerek ve uygun hareketler yaparak durdurmak ve boşa çıkartmak, yeni orduyu kurmak için zaman kazanmak” diye özetlenebilir. Son düşman saldırısı karşısında da bu temel ödevi gözden uzak tutmamak gerekliydi. Bu düşünce ile 18 Temmuz 1921 günü İsmet Paşa'nın Eskişehir güneybatısında, Karacahisar'da bulunan karargahına giderek durumu yakından inceledikten sonra, İsmet Paşa'ya genel olarak şu yönergeyi vermiştim: “Orduyu, Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra düşman ordusuyla araya büyük aralık bırakmak gerekir ki orduyu derleyip toparlayıp güçlendirebilelim. Bunun için Sakarya doğusuna kadar çekilmek uygundur. Düşman durmaksızın izlerse hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden destek örgütleri kurmak zorunda kalacak; her halde ummadığı birçok zorluklarla karşılaşacaktır. Buna karşılık, bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha uygun koşullar içinde olacaktır. Bu yaklaşımımızın en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve birçok topraklarımızı düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek ruhsal sarsıntıdır. Ama az zamanda, elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin; gereğini duraksamadan uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyarız.”

Baylar, gerçekten düşündüğüm ruhsal sakıncalar hemen görüldü. İlk duyarlıklar Meclis'te belirdi. Özellikle karşıcılar karamsarlık dolu söylevlerle yaygaraya başladılar: “Ordu nereye gidiyor, ulus nereye götürülüyor? Bu gidişin elbette bir sorumlusu vardır, o nerededir? Onu göremiyoruz! Bugünkü acıklı ve korkunç durumun gerçek etmenini ordunun başında görmek isterdik...” diyorlardı. Bu anlamda söz söyleyen kişilerin anıştırmak ve anlatmak istediklerinin ben olduğuma kuşku yoktu.

En sonunda, Mersin Milletvekili Salâhattin Bey, kürsüden benim adımı söyleyerek: “Ordunun başına geçsin!” dedi. Bu öneriye katılanlar çoğaldı. Buna karşı olanlar da vardı.

Baylar, bu görüş ayrılıklarının nedenleri üzerinde biraz açıklamada bulunmak uygun olur. Bir kez, benim eylemli olarak ordunun başına geçmemi önerenlerin düşünce ve amaçlarını ikiye ayırabiliriz. Benim ve benimle birlikte birçoklarının o zaman anladığımızı göre, birtakım kişiler, artık ordunun büsbütün yenildiği, durumun düzeltilemeyeceği, kısaca amacın, güttüğümüz ulusal amacın yitip gittiği yargısına varmışlardı. Bu nedenle duydukları öfke ve şiddeti benim üzerimde yatıştırmak istiyorlardı. İstiyorlardı ki kendi varsayımlarına göre bozulmuş ve bozgunu sürececek olan

ordunun başında benim de kişiliğim bozguna uğrasın! Başka birtakım kişiler de diyebilirim ki çoğunluk, bana olan güven ve inançlarından ötürü, eylemli olarak ordunun başına geçmemi yürekten diliyorlardı.

Şimdilik, eylemli olarak komutanlığı üstüme almamı sakıncalı görenlerin de düşüncesi şuydu: Ordunun, bundan sonraki herhangi bir savaşta başarı kazanamayıp yeniden geri çekilmesi olasılık dışı bir şey değildir. Bu durumlarda ben eylemli olarak ordunun başında bulunursam, genel kaniya göre, son umudun da yitirilmiş olduğu gibi bir anlayış doğabilir. Oysa, daha genel durum, son önlem ve son çareye başvurulmasını ve son güçlerin gözden çıkarılmasını gerektirecek nitelikte değildir. Bundan dolayı, kamuoyunda son umudun kalabilmesi için benim doğrudan doğruya savaşı yönetmem zamanı gelmemiştir.

Ben, konuşmalar ve tartışmalarla beliren bu görüşleri, gereği kadar düşünüp inceliyordum. Son görüşü savunanlar, mantığa dayanan sağlam nedenler ileri sürüyorlardı. Yapmacık isteklerde bulunanların yaygaraları, komutayı ele almamı yürekten önerenlerde derin ve kaygı verici etkiler yapmaya başladı. Benim eylemli olarak komutayı ele almam, bütün Meclis'te son çare ve son önlem olarak görüldü. Meclis'in bu görüşü, çarçabuk Meclis dışında da yayıldı. Benim ses çıkarmayıp, komutayı eylemli olarak ele almaya can atmayıp, sanki yıkımın kesin ve yakın olduğu düşünce ve görüşünü genelleştirdi. Bunu anlar anlamaz hemen kürsüye çıktım.

Baylar, bu anlattığım durum 4 Ağustos 1921 günü bir gizli oturumda belirmişti. Üyelerin bana karşı gösterdikleri yakınlık ve güvene teşekkür ettikten sonra başkanlık katına şöyle bir önerge verdim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına

Meclis sayın üyelerinin genel olarak beliren istek ve dilekleri üzerine Başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu görevi; kendi üzerime almaktan doğacak yararların çarçabuk elde edilebilmesi, ordunun maddi ve manevi gücünün en kısa zamanda artırılıp pekiştirilmesi ve yönetiminin bir kat daha sağlamlaştırılması için Türkiye Büyük Millet Meclisinin yetkilerini eylemli olarak kullanmak koşuluyla üzerime alıyorum. Yaşadığım sürece, ulusal egemenliğe en gerçek bir hizmet edici olduğumu, ulusa bir kez daha göstermek için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süre ile sınırlandırılmasını ayrıca dilerim.

4 Ağustos 1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Baylar, bu önergem, doğruluktan yanaymış gibi görünerek öneride bulunanların gizli düşüncelerini açığa vurmalarına yol açtı. Hemen karşı çıkışlar başladı. Birincisi, “Başkomutanlık sanını veremeyiz. O, Büyük Millet Meclisi’nin özündedir. Başkomutan vekili, denilmelidir.” dediler. İkinci olarak da “Meclis’in yetkisini kullanmak gibi bir ayrıcalığın verilmesi, hiçbir zaman söz konusu olamaz.” düşüncesini ileri sürdüler.

Ben, padişah ve halifelerce verilegelmiş köhne bir sanı takınmayacağıma; yapacağım görev eylemli olarak başkomutanlık iken bu sanı olduğu gibi vermekten kaçınmanın yersizliğini ileri sürerek görüşümde direndim. Durum, Meclis’in anladığı ve belirttiği gibi, olağanüstü olduğuna göre, benim alacağım kararların ve yapacağım uygulamaların da olağanüstü olması gerekeceği kuşku götürmezdi. Düşünce ve kararlarımı hızlı ve şiddetli olarak yürütmek ve uygulamak zorunluğu vardı. Bakanlar Kurulundan, Meclis’ten izin istemekle doğacak gecikmelere durum uygun olmayabilirdi. Bütün ülkeye ve ülkenin bütün kaynaklarına yaygın olması gereken buyruklarım ve bildirimlerim için, her işin bakanından ya da Bakanlar Kurulundan oy ve izin almak benim yapacağım Başkomutanlıktan umulan yararları sağlayamazdı. Onun için, kayıtsız ve koşulsuz olarak buyruk verebilmeliydim. Bunun için de Büyük Millet Meclisinin yetkisi benim kişiliğimde belirmeliydi. Bunu, başarı için zorunlu görüyordum. Onun için bu noktada direndim.

Salâhattin Bey ve Hulûsi Bey gibi birtakım milletvekilleri Meclis’in, yetkisini bir kişiye vermekle işlemez duruma geleceğini, ulustan aldığı vekilliği başkasına verme yetkisi bulunmadığını, aslına bakılırsa orduya komutanlık edecek kişiye Meclis yetkisinin verilmesinin söz konusu olamayacağını ve bunun gerekli olmadığını söylediler. Meclisin yetkisini kullanabilecek bir kişiye milletvekillerinin kişisel olarak güvenemeyecekleri olasılığından söz edenler de oldu.

Ben, bu düşüncelerin hiçbirine karşı olmadım; hepsini doğru bulduğumu söyledim. Meclis’in bu noktayı çok dikkatle ve önemle düşünüp incelemesini söyledim. Yalnız, kendi başından korkanların kaygılarına yer olmadığını belirttim. 4 Ağustosta bu konuda bir karara varılamadı. Görüşme, 5 Ağustos 1921 günü de sürdü. O gün, kimi milletvekillerinin duraksamalarının iki noktada toplandığı anlaşıldı. Birincisi, Meclis varlığının herhangi bir biçim ve yolla iş göremez duruma getirilmesi; ikincisi de üyelerden herhangi biri için keyfe göre, yasa dışı işlem yapılması idi.

Bu kuşku ve duraksamaları giderecek açıklamada bulunduktan sonra yapılacak yasaya da bunlarla ilgili bağlayıcı hükümler konulmasının uygun olduğunu söyledim ve vermiş olduğum önergeyi buna uygun biçimde maddelendirerek, bir tasarı olmak üzere Meclis’e sundum. İşte bu

tasarının maddeleri üzerinde yapılan görüşmeler sonunda, bana Başkomutanlık verilmesiyle ilgili olan 5 Ağustos 1921 günlü yasa çıktı. Bu yasanın ikinci maddesine göre bana verilmiş olan yetki şuydu:

“Başkomutan, ordunun nesnel ve tinsel gücünü büyük ölçüde artırmak ve yönetimini bir kat daha sağlamlaştırmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bununla ilgili yetkisini Meclis adına eylemli olarak kullanabilir.”

Bu maddeye göre benim vereceğim buyruklar yasa olacaktı.

Baylar, bu görevlendirmeden dolayı: “Meclisin bana gösterdiği inanç ve güvene yaraşır olduğumu az zamanda göstermeyi başaracağım.” dedikten sonra Meclis'ten bazı dileklerde bulundum. Örneğin, Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı görevlerini yapmakta olan Fevzi Paşa Hazretlerinin yalnız Genelkurmayın işleriyle uğraşabilmesi için, İçişleri Bakanlığında bulunan Refet Paşa'nın Milli Savunma Bakanlığına getirilmesi ve yerine bir başkasının seçilmesi.

Özellikle Meclis'in ve Bakanlar Kurulunun, içeriye ve dışarıya karşı soğukkanlı ve çok güçlü bir durum ve görünümde kalmasının önemli olduğunu ve ufak tefek nedenlerle Bakanlar Kurulunu sarsmanın uygun olmadığını belirttim. Yasa önerisi, o gün açık oturumda okundu. İvedilikle görüşüldü ve milletvekillerinin adları birer birer okunarak oya sunuldu. Oybirliğiyle kabul edildi. Bunun üzerine verdiğim kısa bir söylevin bir iki cümlesini yinelememe izin vermenizi rica ederim. O cümleler şunlardı:

“Baylar, zavallı ulusumuzu tutsak etmek isteyen düşmanları her ne olursa olsun yeneceğimize olan güven ve inancım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu tam inancımı yüksek kurulunuza karşı, bütün ulusa karşı ve bütün dünyaya karşı ilan ederim.”

Sayın baylar, Başkomutanlığı eylemli olarak üzerime aldıktan sonra birkaç gün Ankara'da çalıştım. Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığının tümü ile Başkomutanlık Karargâhını kurdum. Bu iki makamın ortak çalışmalarını Başkomutanlık katında birleştirip dengelemek için ve bundan başka, orduyu ilgilendiren işlerle öbür bakanlıkların Başkomutanlıkla çözmek zorunda oldukları işlerin yürütülmesi için de yanımda küçük bir yazı işleri örgütü kurdum. Ankara'da bulunduğum sürece, yalnızca, ordunun insan ve taşıt bakımından gücünün artırılması, yiyeceğinin ve giyeceğinin sağlanıp yoluna konulması ile ilgili önlemleri almak ve düzenlemeleri yapmakla uğraştım.

Bu sözünü ettiğim şeyleri sağlamak için iki gün içinde, 7 ve 8 Ağustos 1921 günlerinde, “Ulusal Vergi Buyruğu”⁶⁶ adı altında yaptığım genel bildirimlerin her birinden kısaca bilgi vereyim. Bir savaşın kazanılması için ne denli küçük şeylerin bile dikkate alınması gerektiğini anlatabilmek için bunları bilginize sunulmaya değer görürüm:

“1 sayılı” buyruğumla, her ilçede birer “Ulusal Vergi Kurulu” kurdum. Bu kurulların çalışmalarıyla toplanacak şeylerin ordunun çeşitli bölümlerine dağıtımını düzenledim.

“2 sayılı” buyruğuma göre yurttan her ev, birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Ulusal Vergi Kurulu’na verecekti.

“3 sayılı” buyruğumla tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırılık bez, kaput bezi, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye elverişli her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mih, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve organlardan yüzde kırkına, parası sonra ödenmek üzere el koydum.

“4 sayılı” buyruğumla eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanlar, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay ve mum varlıklarının da yine yüzde kırkına, parası sonra ödenmek üzere el koydum.

“5 sayılı” buyruğumla ordu gereksinimi için alınan taşıtlardan başka, geriye kalanlarının da ayda bir kez ve parasız olarak yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar askeri ulaştırma işlerinde çalıştırılmasını zorunlu kıldım.

“6 sayılı” buyruğumla ordunun yedirilip giydirilmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el koydum.

“7 sayılı” buyruğumla halkın elinde bulunan savaşa elverişli bütün silah ve cephanenin üç gün içinde verilmesini istedim.

“8 sayılı” buyrukla benzin, vakum, gres yağı, makine yağı, donyağı, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, lastik yapıştırıcı, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan ve bunlara benzer gereçlerin ve zaçyağının yüzde kırkına el koydum.

“9 sayılı” buyrukla demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve arabacılarla bunların işliklerinin iş çıkarma güçlerinin; kasatura, kılıç,

⁶⁶ Tekâlifî Millîye Emri

mızrak, eyer yapabilecek ustaların adlarıyla sayılarının ve durumlarının saptanmasını sağladım.

“10 sayılı” buyrukla halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabaları ile kağı arabalarının bütün donatım ve hayvanları ile birlikte; binek ve top çeker hayvanlar, katırlar, yük hayvanlarının, deve ve eşeklerin yüzde yirmisine el koydurdum.

Baylar, buyruklarımın ve bildirimlerimin yerine getirilmesi için kurduğum İstiklal Mahkemelerini Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir bölgelerine gönderdim. Ankara’da da bir mahkeme buldurdum.

Ondan sonra baylar, 12 Ağustos 1921 günü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleriyle birlikte Polatlı’da cephe karargâhına gittim.

Düşman ordusunun cephemize doğru ilerleyerek sol kanadımızdan kuşatacağı yargısına varmıştık. Bu görüşe dayanarak hiç çekinmeden gerekli önlemleri aldım ve düzenlemeleri yaptım. Olaylar görüşümüzün yerinde olduğunu gösterdi. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921 günü gerçekten cephemize doğru ilerlemeye ve saldırıya başladı. Birçok kanlı ve bunalımlı evreler ve dalgalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları, savunma hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Böylece ilerleyen düşman gruplarının karşısına birliklerimizi yetiştirdik.

Meydan savaşı 100 kilometrelik bir cephe üzerinde oluyordu. Sol kanadımız Ankara’nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun yönü batıya iken güneye döndü, arkası Ankara’ya iken kuzeye verildi. Yön değiştirilmiş oldu. Bunda hiç sakınca görmedik. Savunma hatlarımız yer yer kırılıyordu. Ama kırılan her bölüm, en yakın uzaklıkta hemen yeniden kurduruluyordu. Savunma hattına çok umut bağlamak ve onun kırılmasıyla ordunun büyüklüğü oranında çok gerilere çekilmek kuramını çürütmek için yurt savunmasını başka türlü anlatmayı ve bu anlatımda direnmeyi ve üstelemeyi yararlı ve etkin buldum. Dedim ki: “*Savunma hattı yoktur. Savunma alanı vardır. O alan bütün yurttur. Yurdun her karış toprağı, yurttaşın kanıyla ıslanmadıkça düşmana bırakılamaz. Onun için küçük, büyük her birlik bulunduğu dayangadan atılabilir; ama küçük, büyük her birlik ilk durabildiği noktada yeniden düşmana karşı cephe kurup savaşı sürdürür. Yanındaki birliğin çekilmek zorunda kaldığını gören birlikler ona uyamaz. Bulduğu dayangada sonuna dek dayanmak ve direnmekle yükümlüdür.*”

İşte ordumuzun her bireyi, bu kurala göre her adımda en büyük özveriyi gösterip düşmanın üstün güçlerini yıpratarak ve yok ederek sonunda onu, saldırıyı sürdürme yetenek ve gücünden yoksun bir duruma getirdi.

Savaş durumunun bu evresini sezinler sezinlemez hemen, özellikle sağ kanadımızla, Sakarya ırmağı doğusunda düşman ordusunun sol kanadına ve daha sonra cephenin önemli yerlerinde karşı saldırıya geçtik. Yunan ordusu yenildi ve geri çekilmek zorunda kaldı. 13 Eylül 1921 günü Sakarya Irmağı'nın doğusunda düşman ordusundan hiçbir iz kalmadı. Böylece 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe değin, bugünler de içinde olmak üzere, yirmi iki gün yirmi iki gece aralıksız süren *Büyük ve Kanlı Sakarya Savaşı* yeni Türk Devletinin tarihine, dünya tarihinde pek az olan büyük bir meydan savaşı örneği yazdı.

Sayın baylar, Başkomutanlık görevini eylemli olarak üzerime aldığım zaman, Meclis'e ve ulusa mutlaka başarıya ulaşacağımız yolundaki kesin inancımı bildirmekle ve bu inancımı, bütün onurumu ve varlığımı ortaya atarak pekiştirmekle ilk manevi görevimi yapmış olduğumu sanırım. Ondan sonra, önemli nesnel görevlerim de vardı. Onlardan biri, savaş ve çarpışmalar karşısında ulusa aldırılmak zorunda olduğum durumdu.

Bilirsiniz ki savaş ve çarpışma demek, iki ulusun; yalnız iki ordunun değil, iki ulusun bütün varlıklarıyla bütün mallarıyla, bütün nesnel ve tinsel güçleriyle karşılaşması ve birbiriyle vuruşması demektir. Bunun için, bütün Türk ulusunu, cephedeki ordu kadar, düşüncesi ve duygusuyla ve eylemli olarak savaşla ilgilendirmeliydim. Ulus bireyleri, yalnız düşman karşısında olanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silahla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli bilerek, bütün varlığını savaşa verecekti. Bütün nesnel ve tinsel varlığını yurt savunmasına vermekte ağır davranan ve özen göstermeyen uluslar, savaşı ve çarpışmayı gerçekten göze almış ve başara-bileceklerine inanmış sayılamazlar.

Gelecekteki savaşların biricik başarı koşulu da en çok bu söylediklerimin kapsamı içindedir. Avrupa'nın askerlikçe ileri büyük ulusları, daha şimdiden bu tutumu yasalastırmaya başlamışlardır. Biz, Başkomutan olduğumuz zaman, Meclis'ten bir yurt savunma yasası istemedik. Ama Meclis'ten aldığımız yetkiye dayanarak verdiğimiz yasa niteliğinde olan belirli buyruklarla bu amacı gerçekleştirmeye çalıştık. Ulus, bundan sonra, bugüne dek edinilmiş olan deneyimleri de gözden geçirip inceleyerek, kutsal yurdu saldırlamaz duruma getirecek gereklilik ve koşulları daha geniş, daha açık ve daha kesin olarak saptar.

Baylar, bir başka görevim de ordu içinde, savaşan birliklerin arasında savaşa girmek ve savaşı kendim yönetmektir. Bunu da gücümün yettiği ölçüde, dahası bir kaza sonucu olarak sol kaburga kemiklerimden birinin kırılmış olmasına karşın, elimden geldiğince yapmaya bütün varlığımla çalıştığımı sanırım. Sakarya Savaşı'nın sonuna değin askeri bir rütbem yoktu. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisi'nce bana "Mareşal" rütbesiyle "Ga-

zi" sanı verildi. Osmanlı devletince verilen rütbeyi yine o devletin almış olduğunu biliyorsunuz.

IV.3. İLK UTKULARIN ETKİ VE SONUÇLARI

Baylar, Sakarya utkusundan sonra, Batı ile yaptığımız olumlu ve verimli buluşma ve ilişkilerimizi Ankara Anlaşması oluşturur. Bu Anlaşma, Ankara'da, 20 Ekim 1921'de imza edilmiştir. Bu konuda özet olarak bir bilgi vermek için kısa bir açıklama yapayım.

Bekir Sami Bey başkanlığındaki delegeler kurulunun gittiği Londra Konferansı'ndan sonra Yunanlıların yaptıkları saldırı, bildiğiniz gibi kırılmış ve İkinci İnönü utkusuyla sonuçlanmıştı. Bir zaman için, askeri durumda duraklama oldu. Rusya ile Moskova Antlaşması imzalanmış ve doğudaki durumumuz açıklığa kavuşmuştu. Anlaşma Devletlerinden de ulusal ilkelemizi kabul edebileceklerle anlaşmanın yararlı olacağı düşünülmekteydi. Özellikle Adana, Antep ve dolaylarını yabancılar elinden kurtarmak bizce önemli görülmekteydi.

Çeşitli nedenlerden dolayı, Suriye'den başka bu söz ettiğim illerimizi işgal altında bulunduran Fransızların da bizimle anlaşmaya eğilimli oldukları anlaşılmaktaydı. Gerçi, Bekir Sami Bey'in Bay Briyan'la (Briand) yaptığı ve ulusal hükümetimizce uygun görülmeyen anlaşma kabul olunmamış idiye de savaşı sürdürmeye ne Fransızlar ve ne de biz istekliydik. Bu nedenle taraflar birbiriyle ilişki yolları aramaya başladı. Fransa Hükümeti, eski bakanlardan Bay Franklen-Buyon'u (Franklin-Bouillon), ilkin özel olarak, Ankara'ya göndermişti. 9 Haziran 1921 günü Ankara'ya gelen Bay Franklen-Buyon ile iki hafta kadar görüşmeler yaptım; bu görüşmelerde Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'le Fevzi Paşa Hazretleri de bulundular.

Birbirimizi tanımakla geçen özel bir buluşmadan sonra, 13 Haziran 1921 Pazartesi günü Ankara istasyonundaki özel konutumda yaptığımız ilk toplantıda görüşmelerimize temel olacak noktayı belirtmek gereğinden söz açarak konuşmaya başladık. Ben, bizim için temel noktanın Ulusal Ant'ın içeriği olduğu ilkesini ortaya koydum.

Bay Franklen-Buyon, ilkeler üzerinde tartışmanın güçlüğünü ileri sürüp, Sevr Antlaşması'nın bir olupbitti olarak ortada bulunduğunu söyledikten sonra, Londra'da Bekir Sami Bey'le Bay Briyan'ın yaptıkları anlaşmayı temel saymanın ve bu anlaşmadaki Ulusal Ant'a aykırı noktalar üzerinde tartışmanın uygun olacağını söyledi. Bu önerisinin de haklı olduğunu pekiştirmek için, Londra'ya giden delegelerimizin Ulusal Ant'tan söz etme-

diklerini, Ulusal Ant'ın ve ulusal eylemin, değil Avrupa'da, daha İstanbul'da bile değerlendirilmemiş olduğunu söyledi.

Ben, verdiğim yanıtlarda dedim ki: "Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir Türkiye devleti doğmuştur. Bunu tanımak gerekir. Bu yeni Türkiye, her bağımsız ulus gibi haklarını tanıtacaktır. Sevr Antlaşması, Türk ulusu için öylesine uğursuz bir ölüm kararıdır ki onun bir dost ağzından çıkmamasını isteriz. Bu görüşmelerimiz sırasında da Sevr Antlaşması'nın adını anmak istemem. Sevr Antlaşması'nı kafasından çıkarmayan uluslarla güven temeline dayanan işlemlere girişemeyiz. Bizim açımızdan böyle bir antlaşma yoktur. Londra'ya giden delegeler kurulumuzun başkanı bundan söz etmemiş ise, verdiğimiz yönerge ve yetkilere göre iş görmemiş demektir. Yanlış iş görmüştür. Bu yanlışlık yüzünden Avrupa ve özellikle Fransa kamuoyunda ters etkiler belirdiği görülüyor. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan gidersek biz de onun gibi yanlış iş yapmış oluruz. Avrupa'nın Ulusal Ant'ı bilmemesi düşünülemez. Avrupa, 'Ulusal Ant' terimini öğrenmemiş olabilir; ama yıllardan beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı çarpışmaların neden ileri geldiğini elbet düşünmektedir. Ulusal Ant ve ulusal eylemi İstanbul'un bilmediği yolundaki sözler ise doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk ulusu gibi, ulusal eylemi bilmektedir ve ondan yanadır. Bilmiyor ve karşıt görünen kişi ve uyrukları azdır ve uluşça bilinmektedir."

Franklen-Buyon, Bekir Sami Bey'in yönerge ve yetki dışında iş görmüş olduğu yolundaki sözlerim üzerine, "Bundan söz edebilir miyim?" dedi. Söylediklerimi istediği yerlere bildirebileceğini ve anlatabileceğini söyledim. Bay Franklen-Buyon, Bekir Sami Bey'le yapılan anlaşmadan ayrılmamak için özürler ileri sürerken, Bekir Sami Bey'in bir Ulusal Ant olduğundan ve onun sınırı dışına çıkamayacağından söz etmediğini, eğer söz etseydi o zaman ona göre görüşülüp gereğince iş yapılabileceğini; ama şimdi işin güç olduğunu yineledi ve "Kamuoyu, bu Türkler, delegeleri aracılığıyla bundan niçin söz etmemişler de şimdi yeni yeni sorunlar çıkarıyorlar? diyeceklerdir." dedi.

Uzun görüşme ve tartışmalar sonunda Bay Franklen-Buyon, ilkin Ulusal Ant'ı okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere, görüşmelerin ertelenmesini önerdi. Ondan sonra, Ulusal Ant'ın maddeleri baştan sona değin birer birer okunarak görüşüldü ve tartışıldı. En çok üzerinde durulan nokta da yabancılara verilmiş kapitülasyonların kaldırılması, tam bağımsızlığımızı isteyen madde oldu. Bay Franklen-Buyon, bu sorunların incelemeye ve düşünülmeğe değer olduğunu söyledi. Ben bu noktaya yanıt verdim. Söylediklerimin özeti şuydı:

“Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin özüdür. Bu görev, bütün ulusa ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu görevi yüklenirken ne ölçüde yapılabileceği üzerinde hiç kuşkusuz çok düşündük. Ama sonunda edindiğimiz kanı ve inanç, bunda başarı sağlayabileceğimiz yolundadır. Biz, işe böyle başlamış kişileriz. Bizden öncekilerin yanılırları yüzünden ulusumuz, sözde varsayılan bağımsızlığı içinde bağımlı bulunuyordu. Şimdiye değin Türkiye’yi uygarlık dünyasında kötü gösteren neler düşünülebilirse, hep bu yanılırdan ve hep bu yanılığa uymaktan doğuyor. Bu yanılığı sürdürmek, ülke ve ulusun bütün onurundan ve bütün yaşama yeteneğinden mutlaka ayrılması ve uzaklaşması sonucunu doğurabilir. Biz, yaşamak isteyen, özsaygı ve onuruyla yaşamak isteyen bir ulusuz. Bir yanılığı sürdürmek yüzünden bu niteliklerden yoksun kalmaya katlanamayız. Bilge, cahil, bütün ulus bireyleri, hepsi belki işin içindeki güçlükleri iyice kavramaksızın, bugün yalnız bir nokta çevresinde toplanmış, ama sonuna dek kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, tam bağımsızlığımızın sağlanması ve sürdürülmesidir. Tam bağımsızlık demek, elbette siyaset, maliye, ekonomi, adalet, askerlik, kültür... gibi her alanda tam bağımsızlık ve tam özgürlük demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, ulusun ve ülkenin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir. Biz, bunu sağlamadan ve elde etmeden barışa ve esenliğe erişeceğimiz kanısında değiliz. Biçim ve yöntem gereği barış yapabiliriz. Anlaşma yapabiliriz. Ama tam bağımsızlığımızı sağlamayacak olan bu gibi barışlar ve anlaşmalarla ulusumuz, hiçbir zaman yaşamına ve esenliğe erişemeyecektir. Belki, nesnel savaşımını bırakarak yıkıma sürüklenmeye yol açmış olacaktır. Eğer ulusumuz bunu kabul etseydi, bunu kabule yatkın olsaydı, iki yıldan beri savaşmaya hiç de gerek yoktu. Daha bırakmanın ertesinde huzurlu bir duruma geçmek olanaklı olabilirdi.”

Bay Franklen-Buyon, bu sözlerim karşısında, ciddi ve içtenlikle birtakım şeyler söyledi. En sonunda bunun zaman sorunu olduğu kanısında bulunduğunu açıkladı.

Baylar, Bay Franklen-Buyon ile önemli ve ikinci derecedeki sorunlar üzerinde günlerce ve günlerce görüştük. Sonuç olarak, düşüncelerimizle, duygularımızla ve tutumlarımızla birbirimizi anlayabildiğimizi sanırım. Ama, Fransa Hükümeti ile Türk Ulusal Hükümeti arasında kesin anlaşma noktalarının saptanabilmesi için biraz daha zamanın geçmesi zorunlu oldu. Ne bekleniyordu? Olasılıkla Türk ulusal varlığının Birinci ve İkinci İnönü’den sonra daha büyüyecek bir yapıt ile pekiştirilmesi! Gerçekten, Bay Franklen-Buyon’un kesin karar alarak imzalayacağı Ankara Anlaşması, daha önce söylediğim gibi, Büyük ve Kanlı Sakarya Savaşı’ndan 37 gün sonra, 20 Ekim 1921’de oluşmuş bir belgedir.

Bu Anlaşma ile siyaset, ekonomi, askerlik ve... hiçbir konuda bağımsızlığımızdan hiçbir şey yitirmeksizin yurdumuzun değerli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu Anlaşma ile ulusal isteklerimiz, ilk kez olarak Batı devletlerinden biri tarafından onaylanmış ve dile getirilmiş oldu.

Bay Franklen-Buyon, bundan sonra da bir kaç kez Türkiye'ye gelmiş, Ankara'da ilk günlerde aramızda kurulan dostluk duygularını belirtme yollarını aramıştır.

Saygıdeğer baylar, konuşmamın başlangıcında bir Pontus sorunu na değinmiştim. Bu sorun, belgeleriyle, herkesçe öğrenilmiştir. Ancak bizi de çok uğraştırdığından burada ilgisi bulunan bazı noktalarına değineceğim.

1840 yılından beri, yani üç çeyrek yüzyıldan beri, Rize'den İstanbul Boğazı'na değin Anadolu'nun Karadeniz bölgesinde eski Yunanlılığın canlandırılması için çalışan bir Rum topluluğu vardı. Amerika'daki Rum göçmenlerinden Rahip Klematyos (Klematios) adında biri, ilk Pontus toplantı ocağını İnebolu'da, şimdi halkın "Manastır" dediği bir tepede kurmuştu. Bu örgüt üyeleri, zaman zaman, ayrı ayrı haydut çeteleri kurarak çalışıyorlardı. Genel Savaş sırasında dışardan gönderilip dağıtılan silah, cephane, bomba ve makineli tüfeklerle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri sanki bir silah deposu durumuna gelmişti.

Bırakışmadan sonra bütün Rumlar, Yunanlılık ulusal amacı ile her yerde şımardığı gibi, Etniki Eteryia Derneği propagandacıları ile Merzifon Amerikan kurumlarınca eğitilip yetiştirilen ve yabancı hükümetlerin silahlarıyla güçlendirilip yüreklendirilen bu bölgedeki Rum topluluğu da bağımsız bir Pontus Hükümeti kurmak isteğine kapıldı. Bu amaçla genel bir kalkışma hazırladılar. Dağlara çekildiler ve Amasya, Samsun ve dolayları Rum metropolidi Yermanos'un yönetiminde, düzenli bir program ile çalışmaya başladılar. Bir yandan da Samsun'daki Rum komitacılarının başkanı Reji Fabrikası Müdürü Tokomanidis, Orta Anadolu ile haberleşmeyi sağlamaya çalışıyordu. Kimi yabancı hükümetler, Pontus'un kurulmasına yardım edeceklerine söz verdiler ve Samsun ve dolaylarındaki Rumların nüfusunu artırmak için de Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da topladılar. Onları, Türk Kafkas ordularından alınıp Batum'da depo edilen silahlarla donatarak, kıyılarımıza çıkarmaya başladılar. Çetecilik etmek üzere, kıyılarımıza çıkarılabilecek birkaç bin Rumu Sohum'da, Haralambos adında bir adamın başına topladılar. Batum'da toplananların da Haralambos'un yanındakilere katılmaları sağlanıyordu. Bunları, ülkemiz içinde, Samsun'da kimi yabancı temsilciler koruyor ve silahlandırıyorlardı. Kıyılarımıza çıkan bu çeteler göçmenleri besleme adı altında yabancı hükümetlerce yedirilip giydiriliyordu. Yabancı Kızılhaç kurulları arasında gelen subayların da örgüt kur-

mak, askerlik yönünden eğitmek ve gelecekteki Pontus hükümetinin temelini atmakla görevlendirildikleri anlaşılıyordu.

4 Mart 1919 günü İstanbul'da Pontus adıyla yayımlanmaya başlayan bir gazetenin başyazısında: "Trabzon ilinde Rum cumhuriyetinin kurulmasına çalışmak amacıyla yayımlandığı" açıklanmıştı.

Yunanistan'ın kurtuluş gününe rastlayan 7 Nisan 1919 günü, her yerde ve özellikle Samsun'da gösteriler yapıldı. Yermanos'un saygısızca davranışları, Rumların düşüncelerini ve isteklerini açıklık derecesine vardırdı. Bafra ve Çarşamba dolaylarındaki yerli Rumlar, sürekli kiliselerde toplanıyor, örgütlerini ve donatılarını güçlendiriyorlardı. 23 Ekim 1919 günü, Doğu Trakya ve Pontus için merkez olarak İstanbul kabul edilmişti. Venizelos, İstanbul'un merkez olması işinin daha sonraki bir zamana bırakılarak bunun yerine Pontus hükümetinin kurulmasının uygun olacağı kanısında bulunduğunu belirtmiş ve buna göre İstanbul Patrikhanesi'ne yönerge vermişti. Bir yandan da İstanbul'da Yunan gizli kolluğu kurmakla görevlendirilen Albay *Aleksandros Zimbragaki*, Pontus jandarmasını düzene sokmak üzere "Eyfel" Yunan torpidosu ile bir subaylar kurulunu göndermişti. Türkiye'de bu işler olurken Batum'da da 18 Aralık 1919'da "Pontus Rum Hükümeti" adıyla bir hükümet kurulmuş ve örgütlenmeye başlamıştı. 19 Temmuz 1920'de de Batum'da, Karadeniz, Kafkas, Güney Rusya Rumları Pontus sorunu üzerine bir kurultay topladılar. Bu kurultayın andırısı, üyelerden birinin aracılığıyla İstanbul'daki Rum Patrikliğine gönderildi. Pontusçular, 1920 yılı sonlarına doğru çalışmalarını büsbütün artırarak iyice açığa vurdular. Bizi, sıkı önlemler almak zorunda bıraktılar.

Dağlarda kurulan Pontus örgütleri şöyleydi:

- a) Birtakım elebaşlar yönetiminde silahlı ve savaşçı birlikler;
- b) Bunların beslenmesini sağlayan üretici Pontus halkı;
- c) Yönetim ve kolluk kurulları ile kentlerden ve köylerden yiyecek sağlamakla görevli ulaştırma kolları.

Çetelerin çalışma bölgeleri ayrılmıştı. Pontus haydutlarının gücü, başlangıçta 6.000-7.000 silahlıydı. Daha sonra her yerden katılanlarla 25.000'i buldu. Bu güç, küçük birliklere ayrılarak çeşitli yerlerde barınıyordu. Pontus çetecilerinin işi, Müslüman köylerini yakmak, Müslüman halka karşı usa, imgeye sığmaz ağır suçlar, cinayetler işlemek gibi kan dökücü bir sürünün yaptıklarından başka bir şey değildi.

Biz, Anadolu'ya çıkar çıkmaz, Türk halkının dikkatini çektik, onları uyardık. Akla gelen tehlikelere karşı önlemler almaya başladık.

Merkezi Sivas'ta bulunan Üçüncü Kolordu, bütün çabasını çeşitli bölgelerde gözükten çeteleri izleyip yok etmeye adadı. Trabzon bölgesinde

dolaşan “Köroğlu” adındaki Rum çetesiyle “Eftalidi” çetesi ve diğer çeteler, merkezi Erzurum’da bulunan On Beşinci Kolordu tarafından izlenip yok ediliyordu. Bir yandan da Pontus haydutlarının kol gezdiği yerlerde, halk silahlandırılarak ulusal örgütler kuruldu.

Baylar, Sivas’ın kuzeyinde ve Yozgat’ta çıkan ve sizlerce de bilinen iç ayaklanma olaylarından başka, 1920 yılı sonlarında yeniden Anadolu ortasında, Zile yöresinde, Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacı Oğulları; Erbaa yöresinde, Kara Nazım, Çopur Yusuf ve başka yerlerde Deli Hasan, Küçük Hasan gibi birtakım serseriler ile Yozgat, Çayözü Çerkezlerinden oluşmuş çeteler; 1921 yılı başlarında da Koçkiri Aşireti başkanlarından Haydar Bey, İstanbul’da Seyit Abdülkadir’den aldığı yönerge üzerine Alişan ve hısımlarından Naki, Alişer ve başkalarıyla birlikte ayaklanmaya başlamışlardı. Birçok birliğimiz, bir yandan Pontusçuları, bir yandan da bu ayaklananları izleyip yok etmeye uğraşıyordu.

Baylar, anımsarsınız ki Nurettin Paşa, Yunan ordusunun ilk saldırıcı görünüşü karşısında birtakım boş ve akla yatmaz düşünceler ileri sürdüğü için, kendisine görev verilmemiş olduğundan bizimle işbirliği yapamayacağını bir mektupla bildirip izin alarak Taşköprü’ye gitmişti. Bundan beş ay sonra, Nurettin Paşa’yı tutan kimi kişiler, gerek Fevzi Paşa Hazretlerine, gerek bana, Nurettin Paşa’ya bir görev verilirse kendisinin bunu titizlik ve içtenlikle yapacağını söyleyerek aracılık ettiler. Biz de Anadolu ortasındaki güvenliği sağlamakla görevli birliklerimizi büyücek bir komuta altında birleştirmenin yararlı olacağını düşündüğümüzden, 9 Aralık 1920’de Sivas’taki Üçüncü Kolorduyu kaldırarak onun görevini yeni kurduğumuz Merkez Ordusu’na verdik. Bu orduya da Nurettin Paşa’yı komutan yaptık.

Nurettin Paşa merkez bölgesinde bir yıla yakın bu görevi yaptı. Ancak, yetkisi dışında toplumdan bazı kişilerin haklarını çiğnediği konusunda milletvekillerinin yakınmaları ve İçişleri Bakanlığına soru yönelmeleri, Bakanlığın da yakınmaları yerinde görmesi üzerine, Meclisin isteğiyle Kasım 1921 başlarında görevden çıkarıldı. Meclis, Nurettin Paşa’nın yargılanmasına da karar verdi. Bu iş, benimle Bakanlar Kurulu arasında bir sorun çıkmasına da yol açtı. Ben, Nurettin Paşa’ya uygulanmak istenen işlemi kabul etmedim. Fevzi Paşa Hazretleri de benim görüşüme katıldı. İkimizle, Bakanlar Kurulu arasında çıkan anlaşmazlık Meclis’çe bir çözüme bağlandı. Meclis’te, Nurettin Paşa’yı savundum. Kendisini ağır bir işleme uğramaktan kurtardım. Nurettin Paşa’yı aşağı yukarı bundan sekiz ay sonra Birinci Ordu Komutanlığında göreceğiz.

Sayın baylar, Sakarya Savaşından sonra, Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı Ankara’da çalışıyordu. Ben, aynı zamanda öteki görevlerimle de uğraşıyordum. Üç dört ay geçmemişti ki Meclis’te, Sakarya

utkusunu unutanlar, karşıcılıkta ileri gitmek isteyenler, kendilerini göstermeye başladılar. Sakarya Savaşı'ndan önce başlayıp birer ikişer gelmiş olan Malta tutuklularından kimilerinin bu karşıcıl akımlarda kıskırtıcılık yaptıkları anlaşılmıştı. Bu noktayı, izin verirseniz biraz açıklayayım.

Rauf Bey 15 Kasım 1921'de Ankara'ya gelmişti. Rauf Bey'i 17 Kasım 1921'de açılan Bayındırlık Bakanlığına seçtirdik. Rauf Bey'den sonra, Ankara'ya gelen Kara Vâsıf Bey'i de Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu Yönetim Kurulu üyeliğine seçtirdim. Bu iki kişinin birinden hükümette, ötekisinden de grupta yararlanmanın yerinde olacağını düşünmüştüm. Çok geçmedi, bir gün Rauf Bey'in Bakanlar Kurulunda bir işin açıklanmasını istediği bildirildi. O gün Kara Vâsıf Bey'in de Grup Yönetim Kurulu'nda yine o işin açıklanmasını istediği bildirildi. Bu iki kişinin, önceden aralarında kararlaştırdıkları anlaşılan şey şuydu: "İzlenen askerlik siyaseti nedir?" Bu sorudan çıkarılabilecek anlam ne olabilirdi? Neyi anlamak istiyorlardı? Siyaset ve askerlik bakımından bizim tutumumuz belli olmuştu. Tam bağımsızlığımız sağlanıncaya değin düşmanlarla vuruşmak ve onları yeneceğimize olan kesin inançla savaşı sürdürmek... İşte, ortaya atılan soru ile demek istiyorlardı ki: "Her ne olursa olsun savaşı sürdürmekle sonuç alınabilir mi?. Alınmayacağı da düşünülerek daha şimdiden başka önlem ve çözümler -ki anlatmak istedikleri siyasal çözümlerdir- bulup, içinde bulunduğumuz tehlikeli duruma son vermek uygun olmaz mı?"

Doğal olarak ne Bakanlar Kurulunda, ne de Grup Yönetim Kurulunda böyle bir sorunun görüşme ve tartışma konusu olmasına izin verdim. Bunun üzerine Rauf Bey Bakanlıktan, Kara Vâsıf Bey de Grup Yönetim Kurulu'ndan çekildiler. Rauf Bey'in bakanlıktan çekilmesi ile ilgili yazı 13 Ocak 1922 günü Mecliste okunurken yine 13 Ocak günlü bir çekilme yazısı daha okunmuştu. Bu çekilme yazısı, Milli Savunma Bakanı Refet Paşa'nındı.

Baylar, Refet Paşa'nın çekilme nedeni üzerine de birkaç sözcükle bilgi vereyim: 4 Ocak 1922 günü, Meclis'in gizli bir oturumunda şöyle bir konu tartışılmıştı. Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı Ankara'da imiş, cepheden uzak bulunuyormuş. Bundan şu anlaşılmış ki benim hem Başkomutan, hem de Meclis Başkanı olmamda güçlük varmış. Ordu işleri iyi gitmiyormuş. Meclis bir savaş komisyonu kurarak ordu durumunu incelemeliymiş. Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulunun da başkanı olduğundan, Genelkurmay işleri iyi gitmiyormuş. Fevzi Paşa Hazretleri yalnız Bakanlar Kurulu Başkanlığında kalmalı; Genelkurmay Başkanlığıyla Milli Savunma Bakanlığı da birleştirilmeliymiş. Milli Savunma Bakanı olan Refet Paşa'nın kendisi kürsüden bu görüşü savunuyordu. Bu görüşlere şu yolda yanıt verdim:

“Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı, pek yerinde olarak Ankara’yı kendine karargâh edinmiştir. Görevini en iyi buradan yapmaktadır. Gerektiğinde ne zaman, nereye gideceğini kendisi değerlendirir. Cephede doğrudan doğruya çalışan cephe komutanı vardır. Gereksiz olarak benim Ankara’dan uzaklaşmamı istemenin bir anlamı yoktur. Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı, Başkomutanın buyruğu altında, Başkomutanlık Karargâhını oluşturmaktadır, bunlar ayrı ayrı değildir. Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa Hazretlerinin, Ankara’da buldukça, Bakanlar Kurulu Başkanlığını da yapması bugün için zorunludur. Çünkü, onun yokluğunda Refet Paşa ona vekil olarak, Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevini yapmıştı, başaramamıştı. Bakanlar Kurulu’nda karğaşa baş gösterdi. Bakanlar toplanamaz oldu. Fevzi Paşa Hazretlerinin dönüşü, bakanların yakınması üzerine oldu. Orduyla ilgili olarak yaptığımız işleri denetlemek için Meclis’in bir komisyon kurmasında sakınca görmem. Ama bu komisyon benim başkanlığım altında kurulur.”

Gerçekten bu komisyon, dediğim biçimde kuruldu. Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa da bu komisyona üye olarak seçildi. Başka konularda Refet Paşa ve benzerlerinin görüşleri kabul olunmamıştı. İşte bu nedenle çekilmeye hazırlanan Refet Paşa, çekilme yazısını, Rauf Bey’in çekilme yazısını verdiği gün vermiş oluyor.

Baylar, sırası geldiğinde bilginize sunmuştum ki Meclis’te kurduğumuz Müdafaai Hukuk Grubu, Meclis görüşmelerinin iyi olarak yapılmasını sağlamak ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının duraklamasını önlemekte sonuna dek yardımcı oldu. Ama, bir yandan da karşıcıl duygu ve düşüncede olanlar her gün biraz daha yandaş buldukça, Grubun çalışmasını güçlüğe uğratmaya başladılar. Karşıcıl olma düşüncesinin öz kaynağı, Müdafaai Hukuk Grubu Tüzüğü’nün temel maddesindeki ikinci noktaydı. Yani hükümet kuruluşunun Anayasaya göre yapılması sorunu...

Programın ilk maddesinin son bölümü, düşünce ve duyguların tam uyuşmasına sürekli bir engel olarak kaldı. Bu yüzden, Grup içinde de görüş ayrılığı ve düzensizlik baş gösterdi. Birtakım kişiler Gruptan ayrıldı. Bu çıkanlar, dışta bulunanlarla birleşerek Grubu yıkmaya çok çalıştılar; alınan önlemler bunu önledi. En sonunda “İkinci Grup” adıyla bir grup kuruldu. Bu grubu kuranlar, ülkedeki Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti’nden ayrılmadıklarını ve onun kongrelerde saptanan amaçlarına bağlı bulduklarını ileri sürüyorlardı. İkinci Grubun sözde ön ayak olanları, Salâhattin ve Hüseyin Avni beyler görünüyordu. Birinci sırada ve kışkırtanların ise, Rauf ve Kara Vâsif beyler olduğu anlaşılıyordu.

Bu grubun çalışkan ve dik başlı üyelerinden olan Samsun Milletvekili Emin Bey son zamanlarda bir nedenle Ankara’ya gelmişti. Bütün ger-

çeği anlamıştı; kışkırtıcı ve karıştırıcı olanları lanetliyordu. Emin Bey bana şunu anlattı: Rauf Bey İkinci Grubu aşırı davranışlara sürüklüyor ve kışkırtıyormuş. Emin Bey, Rauf Bey'e demiş ki “Bizi sürüklediğiniz bu iş darağacına dek gider. O zaman bizimle birlikte bulunacak mısınız?” Rauf Bey şu yanıtı vermiş “Birlikte bulunmazsam alçağım!”

Baylar, biliyorsunuz, o zamanki yasaya göre bakan seçimi için ben, Meclise aday gösterirdim. Milletvekilleri, gösterdiğim adaya olumlu ya da olumsuz oy verirler ya da çekimser kalırlardı. İkinci Grup, benim adaylarımı dikkate almayıp kendi grupları adına ortaya attıkları adalara, yasaya aykırı olarak oy verme yoluyla hükümetin kurulmasını engellemeye başladı.

Baylar, Mecliste orduya karşı da bir oluşum yaratılmıştı. Diyorlardı ki “Sakarya Savaşından sonra aylar geçtiği halde ordu niçin saldırıya geçmiyor? Ne olursa olsun saldırıya geçmelidir! Hiç olmazsa dar, belli bir cephede bir saldırı yapılmalıdır ki ordumuzun saldırı gücü olup olmadığı anlaşılın!” Bu oluşum karşısında dayandık. Amacımız, hazırlığımızı iyice tamamlayarak genel ve sonuçlu bir saldırı yapmak olduğu için, sınırlı saldırı düşüncesini izleyemedik, bunda bir yarar yoktu.

Karşıcıların kanısı, ordumuzun saldırı gücü kazanamayacağı noktasında toplanıyordu. Bunun üzerine, ordunun saldırıya geçirilmesiyle ilgili oluşumu durdurdular. Saldırış biçimini değiştirerek başka bir yaklaşım ortaya attılar. Bu kez dediler ki: “Bizim gerçek düşmanımız Yunanlılar ve Yunan ordusu değildir. Aslına bakılırsa, Yunan ordusunu bütünüyle yensek de bununla iş bitmez. Anlaşma Devletlerini, özellikle İngilizleri eylemli olarak yenmek gerekir. Onun için, Yunan ordusu karşısında az bir görüntü gücü bırakmak, asıl orduyu Irak kuzey sınırına yığıp İngilizlere saldırmak gerekir. Savaş yoluyla amacımıza erişmek görüşü izliyorsak yapılacak iş budur...”

Baylar, böylesine anlamsız ve mantıksız görüşlere değer vermedik. Bunun üzerine, karşıcıların başında bulunanlar yeni bir propaganda çıkardılar: “Nereye gidiyoruz? Bizi kim, nereye sürüklüyor? Karanlıklara mı? Koskoca bir ulus, belirsiz, karanlık hedeflere serserice sürüklenir mi?” Bu propaganda, Meclis'ten, Ankara siyaset çevrelerinden ordu birliklerine dek yaydırıldı. Bu karıştırıcı propaganda her araçla orduya yayılmaya çalışılıyordu. Rauf Bey, sık sık ve gizlice diyordu ki: “Hiç olmazsa gerçek durumu bana söyle. Ordu ne durumdadır? Gerçekten saldırıya geçemeyecek mi?”

4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi denetlemek üzere Ankara'dan ayrılmaya karar vermiştim. Bu nedenle o gün Meclis'te, gizli oturumda, kimi açıklamalarda ve ricalarda bulundum. Anlattım ki Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra düşman ordusunu Eskişehir -Seyitgazi- Afyonkarahisar

kesimine dek kovalayan birliklerimiz, bütün ordu olmayıp, yalnız süvarilerimiz ve süvari birliklerimize destek olmak üzere ileri sürülen birkaç tümenimizdi. Ordumuzun kararı saldırıya geçmektir. Ama bu saldırıyı geciktiriyoruz, Çünkü hazırlığımızı iyice tamamlamak için biraz daha zaman gerekir. Yarım hazırlıkla, yarım önlemlerle yapılacak saldırı, hiç saldırı yapmaktan çok daha kötüdür. Durmamızı, saldırı kararından vazgeçtiğimiz ya da bunu yapabilmekten umut kestiğimiz yolunda anlamak ve yorumlamak yersizdir.

Daha sonra şunları söyledim: “Osmanlılar, göze aldıkları savaşın genişliği ölçüsünde hazırlıklı ve önlemlerle davranmadıklarından ve daha çok, duygularıyla tutkularının etkisi altında iş gördüklerinden, Viyana’ya dek gitmişken geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ondandan sonra, Budapeşte’de de duramadılar, geri çekildiler; Belgrad’da da yenilip geri çekilmek zorunda bırakıldılar. Balkanları bıraktılar. Rumeli’den çıkarıldılar. Bize, içinde henüz düşman bulunan bu yurdu kalıt bıraktılar. Bu son yurt parçasını kurtarırseniz olsun, tutkularımızdan, duygularımızdan vazgeçerek düşünceli olalım. Kurtuluş için, bağımsızlık için önünde sonunda düşmanla, bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmekten başka karar ve çözüm yoktur ve olamaz! Sinir gevşetici sözlere, aşılmalara önem verilmemeli ve bel bağlanmamalıdır. Osmanlı yönetim ve siyasetinin yarattığı bu türlü anlayış kötü görülmelidir. ‘Orduyla, savaşla, direnmeyle bu işin içinden çıkılmaz’ biçimindeki kaynağı dışarıda bulunan öğütlere uymakla bir yurt ve bir ulus bağımsızlığı kurtarılamaz. Tarih, böyle bir olay yazmamıştır. Bunun tersini düşünerek iş göreceklein acılı sonuçlarla karşılaşacaklarına kuşku yoktur. İşte böyle yanlış görüşlü, yanlış anlayışlı kişiler yüzünden Türkiye her yüzyıl, her gün, her saat biraz daha gerilemiş, biraz daha çökmüştür. Bu çöküş, yalnız nesnel olsaydı hiçbir önemi yoktu. Ne yazık ki, çöküş, törel ve tinsel değerleri de kapsamış görünüyor. Hiç kuşku yok ki bu büyük ülkeyi, bu koca ulusunu dağıtıp yok olma uçurumuna sürükleyen başlıca etmen, bu olmuştur.”

Baylar, bilirsiniz ki Meclis’te bu anlattığım dönemde, en çok olumsuz ve karamsar görünenler, bir zamanlar Türk ulusunun kendi kendine bağımsızlığını elde edemeyeceği kanısını ortaya atmış olan kişilerdi. Şunun bunun güdümünü istemekte direnenlerdi. Onun için, düşüncelerime şunları da ekledim. Dedim ki: “Baylar, nesnel ve özellikle tinsel çöküş, korkuyla, güçsüzlükle başlar. Güçsüz ve korkak insanlar, herhangi bir yıkım karşısında ulusun da çalışamaz ve çekingen bir duruma gelmesine yol açarlar. Güçsüzlük ve duraksamada öylesine ileri giderler ki sanki kendi kendilerini alçaltırlar. Derler ki ‘Biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olamayız! Biz varlığımızı, kayıtsız ve koşulsuz olarak bir yabancıya bırakalım.’ Balkan Savaşı’ndan sonra ulusun, özellikle ordunun başında bulunanlar da başka biçimde ama gene bu anlayışla iş görmüşlerdi. Türkiye’yi

böyle yanlış yollarda dağılma ve yok olma çukuruna sürükleyenlerin elinden kurtarmak gerekir. Bunun için bulunmuş bir gerçek vardır, ona uyacağız. O gerçek şudur: *“Türkiye'nin düşünen kafalarını büsbütün yeni bir inançla donatmak. Bütün ulusa sağlam bir içgücü vermek.”*

Şimdi baylar, düşmana saldırmak için verilmiş olan kesin kararımızı uygulamaya başlamadan önce, hazırlamak ve tamamlamak zorunda bulunduğumuz savaş araçlarının ne olduğunu açıklayayım: Tam üç aracın hazırlığının yeterli ölçüde olduğunu görmek gereğini duyuyorum. Onlardan birincisi, en önemlisi ve temel olanı doğrudan doğruya ulusun kendisidir. Ulusun, yaşam ve bağımsızlığı için yüreğinde, vicdanında beliren ve gelişen istek ve dileklerin sağlamlığıdır. Ulus bu içten gelen isteğini ne denli güçlü gösterirse, bu istek ve dileğinin gerçekleşmesi için ne denli çok kararlılık ve inanç gösterirse, düşmanlara karşı başarı sağlamak için o denli güçlü bir aracımız olduğuna inanırım. İkinci araç, ulusu temsil eden Meclis'in, ulusal isteği belirtmekte ve bunun gereklerini inanarak uygulamakta göstereceği kararlılık ve yiğitliktir. Meclis, ulusal isteği ne denli çok dayanışma ve birlik içinde belirtirse düşmana karşı o denli güçlü bir üstünlük aracımız olur. Üçüncü araç, yalnızca ulusun silahlı çocuklarından oluşan, düşman karşısındaki ordumuzdur.

Baylar, dedim, bu üç türlü araç ya da gücün düşmana karşı oluşturduğu cepheler iki nitelikte düşünülebilir. Kolay anlaşılacak için şöyle diyeyim: İç cephe, görünürdeki cephe. Temel olan iç cephedir. Bu cephe bütün ülkenin, bütün ulusun oluşturduğu cephedir. Görünürdeki cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir. Ancak, bu durum, hiçbir zaman bir ülkeyi, bir ulusu yok edemez. Önemli olan ülkeyi temelinden yıkan, ulusu tutsak duruma düşüren iç cephenin düşmesidir. Bu gerçeği bizden daha çok bilen düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüzyıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne dek başarı da sağlamışlardır. Gerçekten, “kaleyi içinden almak” dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu amaçla içimize dek sokulabilen arabozucu mikropların, araçların bulunduğunu ileri sürmek yersiz değildir.

Meclis'in anlayışı, eylemleri ve durumu düşmana umut vermedikçe iç ve dış cephelerimiz hiçbir zaman yerinden oynatılamaz. Meclis'te bir ya da birkaç üyenin karamsarlık aşıl原因an sözlerinden bile bize karşı yararlanma yolları aranmakta olduğuna kuşku duyulmamalıdır. Dışişleri Bakanlığının dosyaları, bununla ilgili belgelerle doludur. Kesinlikle bildiririm ki istemeyerek de olsa, düşmanlara umut verecek en küçük bir belirti gösterildiği sürece, ulusal amaca ulaşmamız gecikir.

Baylar, bu sözlerden sonra, cephede bulunacağım sıralarda orduyu duygu ve düşüncelerinde umutsuzluğa düşürecek açık tartışmalardan vazgeçilmesini özellikle Meclisten rica ettim. Bu konuşmamdan sonra, karşıcılığın da sözlerini dinledim. Karşıcılardan biri, söylediklerimi ve ricalarımı, buyruk veriyormuşum gibi yorumladı. Başka biri, Meclis'in duygularındaki temizlikten kuşku duyduğumu ileri sürdü. Bir başkası: "Uygulanmayacak bir şey, yapılamaz. Orduyu bozguna sürüklersin efendim." dedi. Bu sözler, birkaç kişinin şaşkın ve bilgisiz beyinlerinin yansımalarından başka bir şey değildi. Genel Kurul, sözlerimi iyi karşılamıştı. Yalnız Doğu Cephesi Komutanının bir görüşüne, beş on günden beri veremediğim yanıtı, cepheye gitmeden önce, o gün, yani 4 Mart 1922 günü yazmıştım. Onu bilgimize sunacağım.

(Atatürk, Söylev'inin bu bölümünde, savaş sonrası dönemde iki meclisli bir yönetim yapısı kurulması gerektiğini bildiren Kâzım Karabekir Paşa'ya yanıt vermekte ve iki meclisli bir yapının o dönemdeki sakıncalarından söz ettikten sonra, böyle bir yaklaşım yerine TBMM'nin yapı, işleyiş ve kadrolarının niteliğinin yükseltilmesinin daha gerçekçi bir çözüm olduğunu belirtmekte ve konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, dünya, sınav alanıdır, Türk ulusu, bunca yüzyıllardan sonra yine bir sınav, hem de bu kez, en çetin bir sınav karşısında bulunduruluyordu. Sınavda başarı sağlamadan kendimize karşı iyi davranılmasını beklemek, bizim için doğru olabilir miydi? Biz, büyük bir önemle dünya önünde vereceğimiz sınava hazırlanırken, bir yandan da gözlemcilerin durumlarını, ruh ve düşüncelerini gözden uzak tutmamayı her zaman yararlı buluyorduk. Bu amaçla, bildiğiniz gibi, önce Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i, sonra da İçişleri Bakanı Fethi Bey'i Avrupa'ya göndermiştik.

(Yusuf Kemal Bey'in sonuçsuz girişimlerine karşın, Anlaşma Devletleri 22 Mart 1922'de bırakışma, 26 Mart 1922'de ise barış önerisinde bulunmuştur. Anlaşma Devletlerinin bu manevrası, Yunan tarafında olumlu karşılanmışsa da ortaya konulan öneriler temel olarak Sevr Antlaşması'nın yıkıcı hükümleri üzerine kurulmuş görünmektedir. Atatürk, bu koşulları şöyle değerlendirmektedir:)

Baylar, Anlaşma Devletlerinin bırakışma önerisine ilişkin ilk notalarının içeriği incelendikten ve ikinci ayrıntılı notalarının içerdiği koşullar görüldükten sonra, bu devletlerin İstanbul Hükümeti ile birlik olarak bize karşı yok edici girişim ve çalışmalarla yeni bir evre açtıkları yargısına varmak pek doğaldı. Buna karşı, durumun çok ağır olduğunu düşünerek önemli ve büyük bir savaşa hazırlanmak gerekiyordu. Her şeyden önce, bize önerilen koşulların ne olduğunu ulusa ve dünya kamuoyuna açıklamak uygundu. Bunlarla ilgili olan görüşlerimi Bakanlar Kurulu'na bildirdim.

Her iki notaya 5 Nisan 1922 günü verdiğimiz yanıtın temel noktalarını anımsatayım: Bırakışmayı ilke olarak kabul ettik. Ama temel koşul olarak bırakışma ile birlikte boşaltma işine hemen başlanılmasını çok gerekli gördük. Bırakışma süresinin Anadolu'nun boşaltılması süresi gibi dört ay olmasını önerdik ve boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili ön görüşmeler sonuçlanmamış olursa, bırakışmanın kendiliğinden üç ay daha uzamasını kabul ettik.

Boşaltmanın nasıl yapılacağı konusunda da önerimiz şuydu: Bırakışmanın başlangıcını izleyen ilk on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar kesimi ve bırakışmanın başlangıcından sonra dört ay içinde İzmir'le birlikte bütün topraklarımız boşaltılacaktır. Bırakışma ile ilgili önerilerimiz Anlaşma Devletlerince kabul edilirse, barış önerilerini incelemek üzere üç hafta içinde delegelerimizi, kararlaştırılacak kente göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik.

Bu notamıza 15 Nisan 1922'de yanıt verdiler. Elbette olumsuzdu. Biz de 22 Nisanda buna yanıt verdik. Verdiğimiz bu yanıtın son bölümünde bırakışma konusunda uzlaşma olmasa bile, barış görüşmelerini geciktirmenin uygun olmayacağını bildirdik. İzmit'te bir konferans toplanmasını önerdik. Bu yazışmalar da sonuçsuz kaldı. Beykoz'da ya da Venedik'te bir konferansın toplanması birçok kez söz konusu oldu. Ancak, son utkumuzun gerçekleştiği ana dek, bunların hiçbiri gerçeğe dönüşmedi.

Sayın baylar, bizim başkomutanlığımızla ilgili 5 Ağustos 1921 günlü yasanın bir tarihçesi vardır. İsterseniz, bu konuda yüksek kurulunuzu biraz aydınlatayım.

Başkomutanlık yasının süresi, birinci kez 31 Ekim 1921'de; ikinci kez 4 Şubat 1922'de; üçüncü kez 6 Mayıs 1922'de uzatıldı. Her uzatılışında karşıcılığın çeşitli eleştirisi ve iğnelemeleri oldu. Özellikle üçüncü uzatılış önemlice bir olay biçiminde oldu.

6 Mayıs 1922 gününden önceki günlerde, zamanı geldiği için, yasa süresinin uzatılması Mecliste söz konusu olmuş. Ben rahatsızlığım nedeniyle Meclis'te bulunamamıştım. 5 Mayıs günü akşamı konutuma gelen Bakanlar Kurulu üyeleri durumu şöyle anlattılar: Meclis'te karşıcılar, benim başkomutanlıkta kalmamı istemiyorlar. Birçok tartışmalı görüşmelerden sonra iş oya konulmuş, gereken çoğunluk sağlanmamış; yani Başkomutanlık Yasası süresinin uzatılması kabul edilmemiş. Bakanlar Kurulu üyeleri, özellikle Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı -ki bunlar askeri durumu yakından izleyen makamlardır- pek çok üzülmüşler. Meclisin gösterdiği bu ruh durumu karşısında kendilerinin de görevlerini sürdürmelerinde bir yararı olmayacağını ileri sürerek çekilmeye kalkıştılar. Ordu, Meclisin oyu belli olduğu andan başlayarak komutansız kalmıştı. Genelkurmay

Başkanı ile Bakanlar Kurulu da çekilecek olursa ülkenin genel yönetiminde düşünölmeye değer ağır bir bunalımın doğması kaçınılmaz olurdu. Onun için, gerek Genelkurmay Başkanı gerekse Bakanlar Kurulu üyelerinden, daha yirmi dört saat güçlüğe direnip beklemelerini rica ettim. Ülkenin ve genel amacın yüksek çıkarı için, ben de Başkomutanlık görevimi sürdürmeye karar verdim ve bunu Bakanlar Kuruluna da bildirdim. Ertesi gün, 6 Mayıs 1922'de bir gizli oturumda, Meclis'e açıklama yapacağımı bildirdim. Açıklama yapmadan önce, Başkomutanlığa karşı söz söylemiş kişilerin görüşlerini, Meclis tutanaklarını getirerek, birer birer incelemiştım.

Baylar, kurulunuzu daha çok yormamak için, sözünü ettiğim gizli oturumda söylediklerimi özetlemekle yetineceğim:

“Baylar”, dedim, “Başkomutanlık ve Başkomutanlık Yasası konusunda, başlangıcında olduğu gibi bugün de yasanın gereksizliğinden ya da değiştirilmesi gereğinden söz eden ve Başkomutanlığın varlığından yakınan kişiler vardır. Bunların yine her zamanki kişiler olduğu görölmektedir. Ben, gereksiz bir görevin, bir makamın ille de sürüp gitmesinden yana değilim. Herhangi bir makama sorumsuz yetkiler sağlayacak yasalardan yana da değilim. Ancak, Başkomutanlık makamının ve bu makama yetki veren yasanın gereğine ve gereksizliğine karar verebilmek için genel durumun, askerlik durumunun iyice incelenmesi ve gözden geçirilmesi gerekir. Bu noktayla ilgili düşüncelerimi bildirmeden önce Başkomutanlığın ve Başkomutanlık Yasasının gereksizliği üzerinde söz söylemiş olan kişilerin kimi sözlerini birlikte gözden geçirelim. Örneğin, Salih Efendi (Erzurum Milletvekili) benim, Meclisin hakkını zorla aldığımı, zorla almak istediğimi söyleyerek açık hakkımızı vermeyiz, diye bağıırıp çağırmış. Baylar, açık konuşacağım, beni başışlayınız. Her birinizin olağanüstü yetki ile seçilmesine ve olağanüstü yetkisi olan bir Meclis'in kurulmasına ve bu Meclis'in ülke yazgısını elinde tutacak bir nitelik kazanmasına çalışan benim! Bunu başarmak için en yakın arkadaşlarımla düşünce savaşımı yaptım. Bütün yaşamımı, varlığımı, bütün onurumu ve özsaygımı tehlikelere attım. Demek ki bu, benim yapıtımdır. Ben, yapıtımlı alçaltmakla değil, yüceltmekle ödevliyim. Salih Efendi'den hiç olmazsa, beni de kendisi kadar olsun, bu Meclis'in haklarıyla ilgili saymasını rica ederim. Daha çoğunu istemem. Bunları söyledikten sonra, 'Meclisin hakkını zorla almak sözünü' olduğu gibi Salih Efendi'ye geri veririm. Böyle bir şey söz konusu değildir ve olamaz.

Baylar, Başkomutanlık sorununun gizli oturumda görüşölmesinin uygun olacağı yönünde bir önerge verilmiş. Bu da birçok biçimlerde kötü yorumlara uğramış. Sorunun açık oturumda görüşölmesi istenmiş. Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, gizli oturumlarla gerçeğin ulustan gizlenmek istendiğini söylemiş. Gerçekte, Türkiye Büyük Millet Meclisi yal-

nız yasama görevi yapan bir Millet Meclisi değildir. Yürütme yetkisini de elinde bulunduruyor. Böyle de olmasa, ülkenin, devletin her türlü işleriyle ilgili kararları, zamanından önce, açık oturumda konuşmak, herkese duyurmak dünyanın neresinde görülmüştür? Özellikle, söz konusu sorun, düşman karşısında bulunan bir ordunun başkomutanıyla ilgili olursa, bunu açık oturumda görüşerek, başkomutandan yana olduğu gibi, ona karşı söylenilen sözleri düşmana işittirmekte yurt çıkarı var mıdır? Başkomutanın ordu üzerindeki, özellikle düşman üzerindeki etki ve erkinin çok büyük olması gerekir. Dahası, Hüseyin Avni Bey'in burada söz konusu ettiği rahatsızlığımı bile düşmanın işitmesi sakıncalıdır. Bunun ne gereği vardı? Görüyorsunuz ki sorunun gizli oturumda görüşülmesi istenmekle, Mehmet Şükrü Bey'in dediği gibi, hiçbir zaman gerçekleri ulustan gizlemek amacı güdülmemiştir. Gönül isterdi ki açık oturumda bir sakınca olmasaydı da Mehmet Şükrü Bey istediklerini kürsüden bağıra bağıra söyleseydi. Ben de Mehmet Şükrü Bey'in sözlerindeki anlamı, gizli anlamı ulusa açıklayıp yorumlasaydım. Şükrü Efendi bilsin ki ulus onun gibi düşünmüyor. Şükrü Efendi bilsin ki onun dediği gibi oyun oynamıyoruz. Biz buraya oyun oynatmak için toplanmadık. Baylar, oyun oynayan ve oynatan Şükrü Efendi'nin kendisidir. Ama şuna inansın ki biz o oyuna kapılmayacağız. Şükrü Efendi'nin, oynamak ve oynatmak istediği oyun sonunda, yakalandığı yasa pençesinden ne denli büyük bir alçalma ile kurtulduğunu unutacak kadar çok zaman geçmemiştir.

Baylar, Hüseyin Avni Bey, Başkomutanlık Yasasına karşı konuşurken birtakım sözler söylemiş. Yüce Meclise, 'Bu tutumla ulusu rezil edeceksiniz!' demiş. Uyuşuklar sözünü kullanmış. 'Görevler kişilerle olmaz; kişi yoktur, ulus vardır.' biçiminde kurallar ileri sürmüştü. Gerçi, temel olan ulustur, toplumdur. Onun da genel istenci Meclis'te belirir. Bu, her yerde böyledir. Ama, bireyler de vardır. Meclis, yurt ve devlet işlerini bireylerle, kişilerle yürütmektedir. Her devletin işlerini yöneten kişi ve kişiler ortadadır. Gerçeği, anlamsız kuramlarla yadsımanın yeri yoktur.

Baylar, söz söyleyen bir kişi de Salâhattin Bey'dir. Salâhattin Bey bize, saldırıya geçip geçemeyeceğimizi sormuş imiş. Biz de 'Geçeceğiz' demişiz. Kendisi de 'Geçemeyeceksiniz!' demiş. En sonunda, geçememiştir!... Kendi dediği olmuş. Oysa, saldırının geciktirilmesi nedenlerini, yeri geldikçe, gereği kadar açıkladığımızı sanıyorum. Bir daha söyleyeyim ki saldırıya geçeceğiz. Düşmanı yurdumuzdan kovup uzaklaştıracacağız. Bu kararımızda direnmiyoruz. Duraksamayı gerektiren hiçbir engel düşünülemez. Bundan başka, Salâhattin Bey demiş ki: 'Ordu en yüksek güce ulaşmıştır.' Evet, ordumuz çok iyi durumdadır, ama en yüksek güce ulaşmış değildir. Kendisi gibi asker bir arkadaşın, yüce kuruluşa böyle söyleyebilmesi için ordunun içyüzünü bilmesi gerekir. Oysa, Salâhattin Bey bundan çok uzak-

tır. Ordu ile yakından ilgili olanların sözü, yalnız benim sözüm değil, bütün komutanların sözü, kendisini yalanlamaktadır. Ama, elbette ordumuzu yaratacak güce ulaştıracacağız. Salâhattin Bey'in önemli sözlerinden biri de 'Bizim en önemli ödevimiz siyaset yapmaktır.' yönündeki görüşüdür. *Hayır baylar, bizim önemli ve temel ödevimiz, siyasa yapmak değildir. Bizim ve bütün ülke ve ulusun bugün, biricik ödevi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle kovup atmaktır.* Bunu yapamadıkça, siyaset anlamsız bir söz olarak kalır. Bununla birlikte, bir dakika için Salâhattin Bey'in sözlerini kabul edelim. Buna ben engel miyim? Başkomutan engel midir? Bu sözün Başkomutanlık Yasasıyla ne ilgisi vardır? Anlaşıyor ki bir engelleme ve bir karşıtlık düşünülmektedir. Ben, ulusal amaca ulaşmak için tek çıkar yolun savaşmak ve savaşta başarı sağlamak olduğunu söylüyorum. Bütün gücümüzü, bütün kaynaklarımızı, bütün varlığımızı orduya vereceğiz. Gücümüzü dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra ulusu insan gibi yaşatabileceğiz! diyorum.

Salâhattin Bey, işte bu anlayışı, aklınca siyaset yapmaya engel sanıyor ve sorunların siyasetle bir çözüme bağlanabileceği kuruntusuna kapılıyor. Bir de Salâhattin Bey diyor ki: 'Bugünkü askeri durumun bedeli olan giderleri incelemek için, Başkomutanlığın varlığı bir engeldir.' Baylar, bu doğru değildir. Başkomutan, Meclisin gelir kaynaklarını incelemesine ne zaman engel olmuştur? Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz, belki herkesten çok beni kaygılandırmaktadır. Yalnız, *ben, ordumuzun varlığını ve gücünü paramızla orantılı bulundurmak yaklaşımını kabul edenlerden değilim. 'Paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti, ordu dağılsın...'* Benim için böyle bir sorun yoktur. Baylar, para vardır ya da yoktur; ister olsun, ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır. Bu noktada bir anımı da canlandırayım. Ben ilk kez bu işe başladığım zaman, en akıllı ve düşünür geçen birtakım kişiler bana sordular: 'Paramız var mıdır? Silahımız var mıdır?' 'Yoktur.' dedim. O zaman, 'Öyleyse ne yapacaksınız?' dediler. 'Para olacak, ordu olacak ve bu ulus bağımsızlığını kurtaracaktır!' dedim. Görüyorsunuz ki hepsi oldu ve olacaktır.

Birtakım baylar da 'Başkomutan ulusa zorla parasız iş yaptırıyor' demişler ve oysa yasaların ülkede zorla parasız iş yaptırmayı yasakladığından söz etmişler. Bu doğrudur baylar; ama gereksinim, tehlike, bize her şeyi yasal göstermektedir. Ordunun gereksinimleri, ulusa zorla parasız iş yaptırmayı gerektiriyorsa, bunu yapıyoruz ve *en doğru yasa* budur. Ulusun ve ordunun yenilmemesi için, yasa buna engeldir diye, gerekli gördüğüm önlem almakta duraksamayacağım.

Efendim, Kara Vâsıf Bey de demişler ki: 'Her yerde başkomutan vardır; ama başkomutanlık için ayrıca bir yasa yoktur. Yürürlükte bulunan

askerlik yasaları, her komutanın olduğu gibi başkomutanın da görev ve yetkisini belirtir ve sınırlar. Bunu da bilimler belirtir ve saptar.' Bilirsiniz ki devletler, çeşitli biçimdeki hükümetlerle yönetilirler. Biçimlerine göre, başlarında krallar, imparatorlar, padişahlar bulunur. Kimilerinin de başlarında cumhurbaşkanları vardır. Böyle ülkelerde başkomutan, devletin başında bulunan kişi olur. Bu kişi, başkomutanlık görevini ya kendisi yapar ya da birini vekil eder. Bizim bugünkü hükümet biçimimize göre başkomutanlık, Meclis'in özünde belirir. Dolayısıyla Meclis, falan ya da filan kişiyi başkomutan seçtiğini bildirince, bu bildiriye yasa derler. Kral, padişah, imparator buyruğuna istenç dendiği gibi Meclisten çıkan ulusal istence de yasa adı verilir. Demek, yasa vardır. Bir Meclisin olağanüstü bir zamanda, kendisine olağanüstü görev verdiği başkomutan, Kara Vâsıf Bey'in komutanların görev ve yetkilerini belirtip sınırladığını bildirdiği Askeri Ceza Yasasıyla ve İç Hizmet Tüzüğü ile bağlanıp kalması gereken bir komutan değildir. Kara Vâsıf Bey'in, 'bilimler belirtir ve saptar' dediği şey, büsbütün başkadır. Askerlik bilim ve teknikleri askerliğin niteliğini ve başkomutan olacak kişide bulunması gereken nitelikleri anlatır, açıklar ve öğretir. Oysa, insanları başkomutanlığa, komuta edilecek ordunun gerçek iyesi ya da yasal vekilleri getirir. 'Başkomutanlık niteliği bende vardır.' diyen her adamın o yere kendiliğinden gelebilmesinin ise anlamı büsbütün başkadır.

Kara Vâsıf Bey, bir de demiş ki: 'Başkomutan, cephenin gerisindeki işlerle uğraşmasın!' Bu düşünce yanlıştır. Cephenin insan sayısı, bunların yiyeceği, giyeceği, silahı, cephanesi ile ve başka eksikleriyle ilgili bulunan başkomutan, elbette bütün bunların gerideki kaynaklarıyla da ilgilidir. Kara Vâsıf Bey, bu ileri sürdüğü düşünceyi hangi kitapta, hangi alanda, hangi yerde görmüş? Gerçi hem cepheyle hem de geride birçok işle uğraşmak güçtür. Bu adam hem cepheye komuta edecek, savaş yönetecek, hem de bu işle birlikte geri bölgelerde birçok şeylerin yapılmasını sağlayacak! Bunu bir adam nasıl yapabilir? Hiç kuşku yok, yapar. Ama, 'yapar' dediğim zaman bu, Başkomutan, şimdi cepheye komuta eder; sonra oradan kalkar filan yere gider, yiyecek işini yoluna koyar; filan yere de gider, eksikleri tamamlar demek değildir. *Büyük işler yüklenmemiş insanların, bu konudaki çekinceleri hoş görülmelidir.* Bakınız, size bir örnek vereyim: Ben çok toy komutanlar gördüm. Örneğin, bir alay komutanı yeni tümen komutanı olmuş ya da bir tümen komutanı yeni kolordu komutanı olmuş; biraz da bilgisi, görgüsü kıt. Daha bilgi, görgü edinmeye zaman bulamadan güç durumlar karşısında kalmış. Yaşamı boyunca bir tümene alışmışken, düşman karşısında iki ya da üç tümene birden komuta etmek zorunda kalınca, elbette duraksayacak ve güçlük çekecektir. Bir tümene komuta ettiği zaman, tümenin bütün birliklerini, olabildiğince gözü altında birleştirip yönetebilen toy bir komutan, gözden uzak dayangalarda bulunan iki üç tü-

menin savaşını yönetmek zorunda kalınca kendi kendine: ‘Ben hangi tümenin yanında bulunayım, onun mu bunun mu? Orada mı, burada mı?’ diye sorar... Hayır! Ne orada bulunacaksın, ne de burada! Öyle bir yerde bulunacaksın ki hepsini yöneteceksin. O zaman: ‘Ben hiçbirini gereği gibi göremem!’ der. Elbet göremezsin, elbet gözlerinle göremezsin! Aklınla ve anlayışınla görmem gerekir.

Vâsıf Bey bir konuşmasında demiş ki: ‘Biz Sakarya Savaşı’ndan sonra, işte daha kıpırdıyamadık, kıpırdıyamıyoruz.’ Bu söz kimilerinin, ‘bravo’ sesleriyle ve alkışlarıyla karşılanmış. Baylar, bundan çok üzüntü ve acı duydum; çok utanç duydum. Ordunun kıpırdamadığını ve kıpırdamayacağını savlayan bir aymazın sözlerini alkışlamak gerçekten çok tuhaftır. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin!

İşte baylar, başkomutanlığın gereksizliğini tanıtlamak için söylenen sözlerin belli başlıları bunlardır. Benim de bu sözlere verebileceğim yanıtlar işitildi. Bundan sonra düşünüp karar verme Meclis’e düşer. Yalnız, bir gereği göz önüne sermek zorundayım. Yüce Meclis’in, başkomutanlığın gerekliliğine inandığından kuşku edilmezse de karşıcılların hiçbir temele dayanmayan gösterileri Meclis kararının istenilmeyen bir biçimde çıkmasına yol açtı. Bunun sonucu ne oldu baylar, biliyor musunuz? Başkomutanlık ne olacağı belirsiz bir durumda askıda bulunuyor. Bu dakikada ordu komutansızdır. Eğer ben, ordunun komutasını bırakamıyorsam, yasaya aykırı olarak komuta ediyorum. Meclis’te beliren oylara göre hemen komutadan el çekmek isterdim. Başkomutanlığımın sona erdiğini hükümete bildirirdim de. Ama önlenemeyecek bir kötülüğe yol açmamak zorunluluğu karşısında kaldım. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. *Bu nedenle bırakmadım, bırakamam ve bırakamayacağım.*”

Sayın baylar, bu gizli oturumda, karşıcılların hükümeti ve orduyu yıkmak için öteden beri kurcaladıkları daha birtakım işler üzerinde, neredeyse kavgayı andıran tartışmalar oldu. En sonunda, gereği gibi aydınlanan Yüce Meclis’in oyu şu yolda belirdi: 11 ret ve 15 çekimsere karşı 177 oyla Başkomutanlık Yasasının süresi uzatıldı.

Baylar, üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 günü, Başkomutanlık Yasası, yöntem gereği yine görüşme konusu oldu. Bu kez Meclis’te yaptığım genel konuşmadan bir kısmını olduğu gibi bilginize sunmama izin vermenizi rica ederim. Demiştim ki: “Artık Ordumuzun tinsel ve nesnel gücü, olağanüstü hiçbir önleme başvurmaya gerektirmeksizin, ulusal amacı tam bir güvenle gerçekleştirecek düzeye ulaşmıştır. Bundan dolayı, olağanüstü yetkilerin sürdürülmesine gerek ve gereksinim kalmadığı kanısındayım. Bugün ortadan kalktığını görmekte kıvandığımız bu gereksinmelerin, bundan sonra da yeniden ortaya çıktığını görmemekle mutlu olacağız.

Başkomutanlık görevi, olsa olsa Ulusal Ant'ımızın özüne uygun kesin sonuca ulaşacağımız güne değin sürer. Mutlu sonuca güvenle ulaşacağımıza kuşku yoktur. O gün, değerli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, İstanbul'umuz, Trakya'mız anayurda katılmış olacaktır. O mutlu gün gelince, bütün ulusla birlikte, en büyük mutluluklara ermekle onur kazanacağız. Benim başkaca, *ikinci bir mutluluğum olacaktır ki o da kutsal savaşımıza başladığımız gün bulunduğum duruma yeniden dönebilmem olanağıdır. Dünyada, ulusun bağrında özgür bir birey olmak gibi mutluluk var mıdır? Gerçekleri bilen, yüreğinde ve vicdanında tinsel ve kutsal tatlardan başka tat bulunmayan kişiler için, ne denli yüksek olursa olsun, nesnel makamların hiçbir değeri yoktur.*"

Baylar, bu görüşmelerin sonunda Başkomutanlığın bana süresiz olarak verilmesi karara bağlandı.

Sayın baylar, karşıcıl grubun Meclis'teki çalışmaları bizi biraz daha kendileriyle uğraştıracaktır. İkinci Grup adını takınan karşıcılar, olumsuz direnmelerini uzun süre denediler. Bakanlar Kurulu üyelerinin nasıl seçileceğini gösteren 8 Temmuz 1922 günlü yasa ile bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanının doğrudan doğruya Meclis'çe gizli oyla seçilmeleri sağlandı. Böylelikle, Bakanlar Kurulu Başkanlığından eylemli olarak uzaklaştırılmış olduğum gibi, bakanların da benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesi kuralı kaldırılmış oldu.

Karşıcıl grup bundan sonra saldırıya geçti. Rauf Bey'i Bakanlar Kurulu Başkanlığına getirmeye çalıştı, bundan başarı da sağladı. Karşıcılığın art niyetlerini anlıyordum. Bununla birlikte, Rauf Bey'i yanıma buyur ettim. Meclis çoğunluğunun kendisini Bakanlar Kurulu Başkanı seçmeye eğilimli olduğunu, bunu benim de uygun gördüğümü söyledim. Rauf Bey, duraksar bir durum takındı. "Bakanlar Kurulu Başkanlığının bir görevi yoktur." dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki Büyük Millet Meclisinin Başkanı, Bakanlar Kurulunun da doğal başkanıdır. Bakanlar Kurulu kararları, o onaylamadıkça yürürlüğe girmez. Buna göre, Bakanlar Kurulu Başkanının bir yetkisi ve özgürlüğü yoktur. Gerçekten, Anayasa gereğince durum böyleydi. Böyle demekle birlikte sonunda Bakanlar Kurulu Başkanlığını kabul etti. Rauf Bey, 12 Temmuz 1922 gününden 4 Ağustos 1923 gününe değin bu görevde kaldı.

Baylar, bir nokta dikkatinizi çekmiştir. Kara Vâsıf Bey'le Rauf Bey, karşıcıl grubun kurulmasında, güçlendirilmesinde ve yönetiminde daha ilk günden, birlik ve yönetici durumunda bulunuyorlar. Ama Rauf Bey görünüşte İkinci Gruba geçmeyerek, bizim içimizde kalmak durumunu yeğliyor. Bu durum üç yıl sürdü. Rauf Bey, en sonunda kendi değişikle "Bizimle bir-

likmiş gibi görünme olanağı kalmadığı zaman” ayrılığını açığa vurmak zorunda kaldı.

Baylar, karşıcılığın Meclis’te orduya karşı açtıkları akım sürüp gidiyordu. Sürekli ve bunaltıcı bir biçimde ordunun saldırı yeteneği olmadığından ve artık sorunu siyaset yoluyla çözüp sonuçlandırmanın zorunlu olduğundan etkin bir biçimde söz ediyorlardı.

BÖLÜM V

BÜYÜK UTKU VE ONURLU BARIŞ

V.1. BÜYÜK TAARRUZ HAZIRLIKLARI

Gerçekte ordumuz, gereksinim ve eksiklerini tamamlamak üzereydi. Ben, daha Haziran ortalarında saldırıya karar vermiştim. Bu kararımı Cephe Komutanı ile Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı, yalnız bunlar biliyorlardı. Belirttiğim tarihlerde İzmit-Adapazarı doğrultusunda bir gezi gerekçesiyle yola çıktığım zaman, Ankara'da, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleriyle görüştüğümde, o zaman Milli Savunma Bakanı olan Kâzım Paşa Hazretlerini de Sarıköy istasyonuna dek yanımda götürerek oraya çağırduğum Cephe Komutanı İsmet Paşa Hazretleriyle birlikte saldırı için gerekli hazırlıkların ivedilikle bitirilmesi ile ilgili kararlar aldık.

(Atatürk, bu noktada işgalci güç ile Türk ordusunu güçleri ve konumları açısından karşılaştırdıktan sonra, konuşmasını şöyle sürdürüyor:)

Kuruluşları başka başka olan iki düşman ordu karşılaştırılırsa, iki yanın insan ve tüfek güçleri aşağı yukarı birbirine denk bulunuyordu. Yalnız, Yunan ordusu dünyanın özgür ve kendisini destekleyen endüstrisine dayandığı için, makineli tüfek, top, uçak, taşıt, cephane ve teknik gereç bakımından daha üstün bir durumda bulunuyordu. Öte yandan, bizim ordumuzun da süvari sayısı bakımından üstünlüğü vardı.

(Söylev'in bu noktasında Birinci Ordu Komutanı olan Ali İhsan Paşa'nın yükselme kuruntusu içinde, ün kazanmaya tutkulu, aşırı kıskanç ve bencil bir subay olduğunun anlaşıldığı ve nitekim kendisini Askeri Mahkeme'de yargılanmaya kadar götüreceği kimi davranış ve eylemlerinden dolayı da görevden alınarak, yerine Nurettin Paşa'nın atandığı anlatılmaktadır:)

Düşündüğümüz, ordularımızın ana birliklerini düşman cephesinin bir kanadında ve elden geldiğince dış kanadında toplayarak, yok edici bir meydan savaşı yapmaktı. Bunun için uygun gördüğümüz durum ana birliklerimizi düşmanın Afyonkarahisar yakınlarında bulunan sağ kanat grubu

güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar karşısına dek olan yerde toplamaktı. Düşmanın en can alacak ve önemli noktası orasıydı. Çabuk ve kesin sonuç almak, düşmanı bu kanadından vurmakla olabilirdi. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bu bakımdan gereği gibi incelemeler yapmışlardı. Eylem ve saldırı planımız çok önceden saptanmıştı.

Konya'ya gelmiş olan General Tavzınd'ın isteği üzerine, Ankara'dan ayrılıp 23 Temmuz 1922 akşamı Batı Cephesi Karargâhının bulunduğu Akşehir'e gittim. Savaş planı üzerinde görüşürken Genelkurmay Başkanının da bulunmasını uygun gördük. Ben, 24 Temmuzda Konya'ya gittim. 27'de yine Akşehir'e döndüm. Fevzi Paşa Hazretleri de 25 Temmuzda Akşehir'e gelmişti. 27-28 Temmuz gecesi birlikte yaptığımız görüşme sonunda, saptanmış plan gereğince saldırıya geçmek üzere, 15 Ağustosa değin hazırlıkları tamamlanması için çalışmayı kararlaştırdık.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra yaptırılan bir futbol maçıını izlemeleri gerekçesiyle ordu komutanları ve kimi kolordu komutanları Akşehir'e çağrıldı. 28-29 Temmuz gecesi komutanlarla genel olarak saldırı üzerinde görüştüm. 30 Temmuz 1922 günü Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanıyla yeniden görüşerek saldırının nasıl yapılacağını ve ayrıntılarını saptadık. Ankara'dan çağırdığımız Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa da 1 Ağustos 1922 günü öğleden sonra Akşehir'e geldi. Ordu hazırlığının tamamlanmasında Milli Savunma Bakanlığına düşen işler saptandı. Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasını ve saldırının çabuklaştırılmasını buyurduktan sonra Ankara'ya döndüm. Batı Cephesi Komutanı 6 Ağustos 1922'de ordularına gizli olarak saldırıya hazırlık buyruğu verdi. Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı paşalar da Ankara'ya döndüler.

Baylar, saldırı için yeniden cepheye gitmeden önce, Ankara'da saptanması gereken bazı durumlar vardı. Daha, saldırı buyruğu verdiğimi Bakanlar Kuruluna tümüyle bildirmemişim. Artık onlara resmi olarak bildirmenin zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda iç ve dış durum ile askeri durumu görüşüp tartıştıktan sonra, saldırı konusunda Bakanlar Kurulu ile görüş birliğine vardık.

Önemli başka bir sorun daha vardı. Karşıcılar, ordunun yozlaştığı, kıpırdayacak durumda olmadığı; böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin yıkımla sonuçlanacağı yolundaki propagandalarını iyice kızıştırmışlardı. Gerçi, Mecliste bu görüş açısının yaptığı yankılar, zaten düşmanlardan çok gizlemek istediğim savaş planı bakımından yararlıydı. Ama bu olumsuz propaganda en yakın ve en inançlı kişiler üzerinde bile kötü etkiler yapmaya başlamış, onlarda da duraksamalar uyandırmıştı. Onları da pek yakında yapacağım saldırı konusunda ve altı yedi günde düşmanın

ana birliklerini yeneceğime olan güvenim üzerinde aydınlatmayı ve yatıştırılmayı gerekli gördüm. Bunu da yaptıktan sonra Ankara'dan ayrıldım. Genelkurmay Başkanı benden önce, 13 Ağustos 1922'de Cepheye gitmişti. Ben, birkaç gün sonra yola çıktım. Gidişimi belirli birkaç kişiden başka bütün Ankara'dan gizledim. Benim Ankara'dan ayrılacağımı bilenler, buradaymışım gibi davranacaklardı. Dahası, benim Çankaya'da çay şöleni verdiğimi de gazetelerle yayımlayacaklardı. Bunu, elbette o zamanlar işitmişsinizdir. Trenle gitmedim. Bir gece otomobille Tuz Çölü üzerinden Konya'ya gittim. Konya'ya gidişimi orada hiç kimseye telle bildirmedim gibi Konya'ya varır varmaz telgrafhaneyi gözaltına aldırarak Konya'da bulunduğumun da hiçbir yere bildirilmemesini sağladım.

20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte Batı Cephesi Karargâhında, yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir görüşmeden sonra, 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana saldırmak için Cephe Komutanına buyruk verdim.

20/21 Ağustos 1922 gecesi Birinci ve İkinci Ordu Komutanlarını da Cephe Karargâhına çağırdım. Genelkurmay Başkanı ile Cephe Komutanı önünde saldırının nasıl yapılacağını harita üzerinde kısa bir savaş oyunu biçiminde açıkladıktan sonra, Cephe Komutanına o gün vermiş olduğum buyruğu yineledim. Komutanlar işe koyuldular. Saldırımız, stratejik ve aynı zamanda taktik bir baskın biçiminde yapılacaktı. Bunun gerçekleşebilmesi için de yığınağın ve düzenlemenin gizli kalmasına önem vermek gerekiyordu. Bundan ötürü, her türlü eylem gece yapılacak, birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında dinleneceklerdi. Saldırı bölgesinde yolların düzeltilmesi gibi çalışmalarla düşmanın dikkatini çekmemek için, kimi başka bölgelerde de benzeri düzmece çalışmalar yapılacaktı.

24 Ağustos 1922'de karargahlarımızı Akşehir'den saldırı cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına getirdik. 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan, savaşı yönettiğimiz Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırli orduğaha gittik. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de bulunuyorduk. Sabah saat 5.30'da topçu ateşimizle saldırı başladı.

Baylar, 26 ve 27 Ağustos günlerinde, yani iki gün içinde, Karahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20-30 kilometre uzunluğunda bulunan berkitilmiş düşman cephelerini düşürdük. Yenilen düşman ordusunun büyük kuvvetlerini 30 Ağustosa değin, Aslıhanlar yöresinde çevirdik. 30 Ağustosta yaptığımız savaş sonunda (buna Başkomutan Savaşı adı verilmiştir) düşmanın ana birliklerini yok ettik ve tutsak aldık. Düşman ordusu Başkomutanlığını yapan General Trikopsis de tutsaklar arasındaydı. Demek ki tasarladığımız kesin sonuç beş günde alınmış oldu. 31 Ağustos 1922 günü ordularımız, ana birlikleriyle İzmir'e doğru yürürken, başka birlikleriyle

de düşmanın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan birliklerini yenmek üzere ilerliyorlardı.

Baylar, Başkomutan Savaşı'nın sonucuna değin her gün büyük başarılarla gelişen saldırımızı resmi bildirimlerde çok önemsiz savaşarmış gibi gösteriyorduk. Amacımız, durumu elden geldiğince dünyadan gizlemektir. Çünkü, düşman ordusunu tümüyle yok edeceğimize güvenimiz vardı. Bunu anlayıp düşman ordusunu yıkımdan kurtarmak isteyeceklerin yeni girişimlerine fırsat vermemeyi uygun görmüştük. Gerçekten bizim tutumumuzu sezdikleri zaman ve saldırımızdan hemen sonra başvurular olmuştur. Örneğin, saldırıda bulunduğumuz sırada Bakanlar Kurulu Başkanı olan Rauf Bey'den, İstanbul'dan bırakışma ile ilgili yazı geldiği yolunda, 4 Eylül 1922 günlü bir tel almıştım. Verdiğim yanıt şudur:

Tel, makama özeldir.

5.9.1922

Bakanlar Kurulu Başkanlığı Yüksek Katına

Anadolu'daki Yunan ordusu kesin olarak yenilmiştir. Yunan ordusunun yeniden sağlam bir direnmede bulunması artık düşünülemez. Anadolu için herhangi bir görüşmeye gerek kalmamıştır. Bırakışma, ancak Trakya için söz konusu olabilir. Bunun için, Eylülün onuna kadar Yunan Hükümeti, ya doğrudan doğruya ya da İngiltere aracılığıyla hükümetimize resmi olarak başvurursa, buna yanıt verilirken aşağıdaki koşullar öne sürülmelidir. O günden, yani Eylülün onundan sonra başvurulursa yanıt başka türlü olabilir. Bunun için de durum bana ayrıca bildirilmelidir:

1. Ateşkes anlaşmasının imzalandığı günden başlayarak on beş gün içinde Trakya, 1914 sınırlarına dek, hiçbir koşul ileri sürülmeden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin sivil görevlerine ve ordu birliklerine bırakılmış olacaktır.
2. Yunanistan'da tutsak bulunan yurttaşlarımız on beş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında bize verilecektir.
3. Yunan ordusunun üç buçuk yıldan beri Anadolu'da yaptığı ve yapmakta bulunduğu yıkımları ödemeyi Yunan Hükümeti şimdiden üstlenecektir.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Başkomutan
Mustafa Kemal

Telsizle doğrudan doğruya bana gönderilen bir telyazısında da İzmir'deki Anlaşma Devletleri konsoloslarına benimle görüşmelerde bulunmak yetkisinin verildiği bildiriliyor, hangi gün ve nerede buluşabileceğim

soruluyordu. Buna verdiğim yanıtta da 9 Eylül 1922'de Nif'te⁶⁷ görüşebileceğimizi bildirmiştim. Gerçekten dediğim günde ben Kemalpaşa'da bulundum. Ama, görüşmeyi isteyenler orada değildi. Çünkü ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e ulaşmış bulunuyorlardı.

Saygıdeğer baylar, Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Savaşı ile ondan sonra düşman ordusunu bütünüyle yok eden ya da tutsak alan ve kılıç artıklarını Akdeniz'e, Marmara'ya döken savaşlarımızı açıklamak ve niteliklerini anlatmak için söz söylemeyi gerekli görmem.

Her evresi ile düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve utkuyla sonuçlandırılmış olan bu savaşlar, Türk ordusunun, Türk subaylarının ve komuta kurulunun yüksek güçlerini ve yiğitliklerini tarihte bir daha saptayan ulu bir yapıttır. Bu yapıt, Türk ulusunun özgürlük ve bağımsızlık düşüncesinin ölümsüz anıtıdır. Bu yapıtı yaratan bir ulusun çocuğu, bir ordunun Başkomutanı olduğum için sevincim ve mutluluğum sonsuzdur.

V.2. MUDANYA MÜTAREKESİ

Baylar, işte şimdi diplomasi alanına geçebiliriz. Gerçi, ordumuzun etkusundan umudu kesip daha önce siyaset yoluyla sorunların çözülmesi kanısında ve savında bulunanları, dediklerini yapmakta biraz çokça bekletmiş oldum. Bununla birlikte sonunda, benim de siyaset alanında önemle çalışmayı gerçekten yeğlediğimi görerek kıvanmaları gerekirdi. Böyle olup olmadığını göreceğiz.

Ordularımız, İzmir ve Bursa'yı geri aldıktan sonra Trakya'yı da Yunan ordusundan kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale'ye doğru yürürken, o zaman İngiltere Başbakanı bulunan Lloyd Corc bizimle savaşmaya karar vermiş gibi bir davranışla, sömürgelerine yardımcı birlikler istemek üzere başvurmuş. Ondan sonraki olaylara bakılırsa Lloyd Corc'un isteğinin yerine getirilmediğini kabul etmek gerekir.

Bu sıralarda, İstanbul'daki Fransız Olağanüstü Komiseri General Pele (Pellé) benimle görüşmek üzere İzmir'e geldi. *Yansız Bölge* adıyla andığı bir bölgeye ordularımızın girmemesinin uygun olacağını öğütledi. Ulusal Hükümetimizin böyle bir bölge tanımadığını, Trakya'yı da kurtarmadıkça ordularımızın durdurulamayacağını söyledim. General Pele, Bay Franklen-Buyon'un benimle görüşmek üzere gelmek istediği yolunda almış olduğu özel bir teli bana gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim. Bay Franklen-Buyon bir Fransız savaş gemisiyle İzmir'e geldi. Fransa Hükümeti tarafından ve İngiltere ve İtalya Hükümetlerinin de onayıyla benim-

⁶⁷ Kemalpaşa

le görüşmeye gönderildiğini söyledi. Biz Franklen-Buyon'la görüşürken, Anlaşma Devletleri Dışişleri Bakanları imzasıyla, 23 Eylül 1922 günlü bir nota geldi. Bu nota, temel olarak iki sorunu kapsıyordu. Biri, savaşın durdurulması; öbürü konferans ve barışla ilgiliydi.

Biz, Rumeli'de ulusal sınırlarımıza dek Doğu Trakya'yı baştan başa almadıkça savaştan vazgeçemezdik. Ancak, yurdumuzun bu parçasından düşman birlikleri çıkarılırsa, daha çok savaşa kendiliğinden gerek kalmayacaktı. Bu notada, Venedik ya da başka bir kentte toplanacak olan ve İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devletleriyle Yunanistan'ın çağrılacağı bir konferansa delegelerimizi göndermeyi isteyip istemeyeceğimiz soruluyor; ayrıca, görüşmeler sırasında Boğazlardaki yansız bölgelere asker göndermememiz koşuluyla, Edirne ile birlikte Meriç'e kadar Trakya'nın bize geri verilmesi konusundaki isteğimizin iyi karşılanacağı bildiriliyordu. Notada Boğazlardan, azınlıklardan, Milletler Cemiyeti'ne girmemizden de söz edilmekteydi.

Konferansın toplanmasından önce Yunan birliklerinin, Anlaşma Devletleri komutanlarının çizecekleri bir çizginin gerisine çekilmeleri için Anlaşma Devletlerinin erkini kullanacağına söz veriliyor ve bu konuda görüşülmek üzere Mudanya'da ya da İzmit'te bir toplantı yapılması öneriliyordu.

29 Eylül 1922 günü bu notaya verdiğim kısa bir yanıtta, Mudanya Konferansı'nı kabul ettiğimi bildirdim. Ama Meriç ırmağına dek Trakya'nın hemen bize geri verilmesini istedim. 3 Ekimde toplanması uygun olacağını söylediğim Mudanya Konferansı'na Başkomutanlık adına olağanüstü yetki ile Batı Cephesi Orduları Komutanı İsmet Paşa'yı delege atadığımı bildirdim. Bu notaya Hükümetçe de 4 Ekim 1922 günlü ayrıntılı bir yanıt verildi. Bu yanıtta, konferans yeri için İzmir önerildi. Boğazlar sorunu dolayısıyla Rusya, Ukrayna ve Gürcistan cumhuriyetlerinin de çağrılması istendi ve başka sorunlar üzerindeki görüşlerimiz de kısaca bildirildi.

Mudanya'da, İsmet Paşa'nın başkanlığı altında, İngiltere delegesi General *Harington*, Fransa delegesi General *Şarpi*, İtalya delegesi General *Monbelli*'nin katıldıkları konferans toplandı. Bir hafta kadar süren tartışmalı görüşmelerden sonra, 11 Ekimde *Mudanya Mütarekesi* imzalandı. Böylece, Trakya anayurda katıldı.

Baylar, utku kazanıldıktan sonra, İzmir'de bizim yaptığımız siyasal görüşmeler üzerine, Ankara'da Bakanlar Kurulunun, daha doğrusu kimi bakanların telaşlı bir durum aldıkları sezildi.

Askerlik görevimin sona ermiş bulunduğunu, bundan sonraki siyasi işlerini Bakanlar Kurulunun yürütmesi gerektiğini anlatacak biçimde, beni Ankara'ya çağırıldılar. Oysa, ne askerlik görevim son bulmuştu ne de

siyasal ve diplomatik sorunlarla ilgilenip uğraşmayı bırakabilirdim. Dolayısıyla İzmir'den, ordunun başından ve başladığım siyasal görüşmelerden uzaklaşamazdım. Bu nedenle, benimle görüşmek isteğinde bulduklarına ve bunda direndiklerine göre, Bakanlar Kurulu üyelerinin ya da ilgili Bakanların İzmir'e, benim yanıma gelmelerini önerdim. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'le Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey geldiler.

Rauf Bey, İzmir'de bana bazı özel dileklerini de bildirdi. Örneğin, Ali Fuat Paşa ile Refet Paşa'nın, utku dolayısıyla yükseltmelerini ve kendilerine uygun birer görev verilerek gönüllerinin hoş edilmesini diledi. Biliyorsunuz ki savaştan önce Ali Fuat ve Refet paşaların savaşa katılmaları için türlü yollarla girişimde bulunmuştum. Başarılı olamadım. Utku dolayısıyla, savaşlarda emeği geçip hak kazanan komutan ve subayların yükseltmelerini ve övülerek elbette gönülleri alınmıştı. Savaşlara katılmaktan kaçınan kişilerin de savaşa katılanlarla birlikte yükseltilmesi kuşkusuz kötü etkiler yaratabilirdi. Kısacası, Rauf Bey'e, dileğini yerine getiremeyeceğimi söyledim. Ama Ali Fuat Paşa, Meclis İkinci Başkanı bulunduğuna göre, yeri ve görevi kendisini kıvandırabilecek bir düzeydeydi. Yalnız açıkta bulunan Refet Paşa'ya uygun bir görev bulmaya çalışacağıma söz verdim. Kendisini İzmir'e çağırmasını söyledim. Refet Paşa İzmir'e gelmişti. Ama bu geliş tam benim Ankara'ya döndüğüm geceye rastladığından kendisiyle orada buluşamadı.

Baylar, İzmir'den Ankara'ya dönüşümde, başlıca Mudanya Konferansı görüşmeleri üzerinde uğraşıldı. Bir yandan da Bakanlar Kurulunda, Mecliste, komisyonlarda barış konferansına gönderilebilecek delegeler kurulu söz konusu oluyordu. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey, barış konferansına gidecek delegeler kurulunun doğal üyeleri gibi görülüyordu. Ben daha bu konuda kesin görüşümü ve kararımı saptamamıştım. Ancak Rauf Bey'in başkanlığı altında bulunacak kurulun, bizim için ölüm kalım sorunu olan bu konuda başarı kazanacağına güvenemiyordum. Rauf Bey'in de kendini yetersiz görmekte olduğunu sezinliyordum. Kendisine danışman olarak İsmet Paşa'nın verilmesini önerdi. Bu öneriye verdiğim yanıtta, "İsmet Paşa'dan danışman olarak pek az yararlanılabilir. İsmet Paşa başkan olursa, kendisinden en çok yararlanılabileceğine ben de inanıyorum." dedim. Bu nokta üzerinde uzun boylu görüşülmedi. Ondandı sonra, Rauf Bey delegeler kurulu konusunda başladığı düzenlemeleri, oluşturmaları sürdürüp gitti. Ben önem verir görünmedim. Mudanya Konferansı sona ermişti. İsmet Paşa ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa'ya gittim.

Yanımda Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa vardı. Doğu'da kendisine karşı yapılan düşünsel ve eylem gösteriler nedeniyle görev yapamayacağı anlaşıp Ankara'ya gelmek zorunda kalan Kâzım Karabekir Paşa'yı ve İstanbul'da kendisine görev vermek üzere de Refet Paşa'yı birlikte götürdüm. Bursa'da kaldığım günlerde Refet Paşa'yı, bilindiği üzere, İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'nın da delegeler kurulu başkanlığı yapıp yapamayacağını, bütün bildiklerime karşın, bir daha inceledim. Mudanya Konferansını nasıl yönettiğini ayrıntılarıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine, düşüncelerimi sezinletecek hiçbir söz söylemiyordum. Sonunda, olumlu olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın Delegeler Kurulu Başkanı olması için daha önce Dışişleri Bakanı olmasını uygun gördüm. Bunu sağlamak için, doğrudan doğruya Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e özel ve gizli olarak çektiğim bir gizli telde, kendisinin Dışişleri Bakanlığından çekilmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesine aracı olmasını rica ettim.

Ankara'dan ayrılışımdan önce Yusuf Kemal Bey bana, Delegeler Kurulu Başkanlığı görevini en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey'den, kendisine bildirdiklerimi iyi karşılayarak gereğini yapmaya başladığını bildiren bir yanıt aldım.

İşte, ondan sonraydı ki İsmet Paşa'ya bir olupbitti biçiminde, Dışişleri Bakanı olacağını, ondan sonra da barış konferansına Delegeler Kurulu Başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa, birdenbire şaşırды. Asker olduğunu ileri sürerek özür diledi. En sonunda, önerimi bir buyruk sayarak kabul etti. Yine Ankara'ya döndüm. Bu sırada 28 Ekim 1922'de, Anlaşma Devletleri bizi Lozan'da toplanacak barış konferansına çağırды. Anlaşma Devletleri, hâlâ İstanbul'da bir hükümet tanımak istiyor ve onu da bizimle birlikte konferansa çağırıyordu.

Bu ortaklaşa çağırılma olayı padişahlığın kaldırılması işini kesin olarak sonuçlandırdı. Gerçekten, 1 Kasım 1922 günlü yasa gereğince, halifelik ile padişahlık birbirinden ayrıldı. İki buçuk yılı aşan bir zamandan beri eylemli olarak erkini yürüten ulusal egemenlik onaylandı. Halifelik açık hakları olmaksızın bir süre daha bırakıldı.

Baylar, bu konuda gereği kadar sağlam bilgiler vardır. Konunun özelliklerine ilişkin yönler belki yüksek kurulunuzu ilgilendirir düşüncesiyle, kimi bilgiler sunacağım:

Bilindiği üzere, saltanat ve halifelik makamları ayrı ayrı ve birleşik olarak önemli sorunlardan sayılmaktaydı. Bunu doğrulayan bir anımı bilginize sunayım: 1 Kasım 1922 gününden önce, Meclis çevrelerinde karşıcılar, benim saltanatı kaldıracağım yönünde, telaşlı ve coşkulu propaganda yapıyorlardı.

Rauf Bey, bir gün Meclisteki odama gelerek benimle önemli birtakım işleri görüşmek istediğini ve akşam Refet Paşa'nın Keçiören'deki evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Bey'in önerisini kabul ettim. Fuat Paşa'nın orada bulunmasına izin vermemi istedi. Onu da uygun gördüm. Refet Paşa'nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Bey'den dinlediklerimin özeti şuydu: Meclis, saltanat makamının ve belki de halifelik'in ortadan kaldırılması düşüncesinde bulunulduğu kaygısıyla üzgündür. Sizden ve sizin gelecekte alacağınız durumdan kuşkulandır. Bunun için, Meclise ve dolayısıyla ulus kamuoyuna güvence vermeniz gereğine inanıyorum.

Rauf Bey'den, saltanat ve halifelik konusundaki düşünce ve görüşünün ne olduğunu sordum. Verdiği yanıtta şu açıklamalarda bulundu: "Ben, dedi, saltanat ve halifelik makamına gönül ve duyguyla bağlıyım. Çünkü benim babam, padişahın ekmeğiyle yetişmiş, Osmanlı devletinin ileri gelen adamları arasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin kırıntıları vardır. Ben değerbilmez değilim ve olamam. Padişaha bağlı kalmak borcumdur. Halifeye bağlılığım ise görgüm gereğidir. Bunlardan başka, genel görüşlerim de vardır. Bizde genel duruma egemen olmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da saltanat ve halifelik makamıdır. Bu makamı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir varlık koymaya çalışmak, yıkıma yol açar ve büyük acı doğurur. Bu hiç uygun bir iş olamaz."

Rauf Bey'den sonra, karşımda oturan Refet Paşa'dan görüşünü sordum. Refet Paşa'nın yanıtı şuydu: "Rauf Bey'in bütün düşünce ve görüşlerine katılıyorum. Gerçekten de bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir yönetim biçimi söz konusu olamaz."

Ondan sonra, Fuat Paşa'nın düşüncesini öğrenmek istedim. Paşa, Moskova'dan yeni geldiğinden, durumu, kamunun düşünce ve duygularını gereğince incelemeye henüz zaman bulamadığından söz ederek görüşülen konu üzerinde kesin bir düşünce ve görüş ileri süremeyeceğini bildirdi.

Ben kendilerine, kısaca şu yanıtı verdim: "Söz konusu ettiğiniz sorun, bugünün sorunu değildir. Mecliste kimilerinin telaş ve heyecana kapılmasına da yer yoktur."

Rauf Bey, bu yanıttan hoşnut göründü. Ama şu ya da bu biçimde, söz konusu sorun üzerinde konuşmalar sürdürüldü. Akşamüzeri başlayan görüşmemiz, bütün gece, sabaha kadar uzadı. Rauf Bey'in bir şeyi sağlamak istediğini sezindim. Benim halifelik, saltanat ve ilerde alabileceğim durum üzerinde kendilerine söylediğim ve kendilerinin de inandırıcı buldukları sözleri bana kürsüden kendi ağızla Meclise söyletmek...

Kendilerine söylediğim sözleri, olduğu gibi Meclise de söylemekte sakınca görmediğimi bildirdim. Dahası, bu sözleri kurşunkalemiyle bir kâğıt parçasına yazdım ve ertesi günü Mecliste uygun bir anda bunları söyleyeceğime söz verdim. Bu sözümü de yerine getirdim. Benim bu demecim, karşıcılar tarafından Rauf Bey'in bir başarısı sayılmış ve kendisi kutlanmış.

Baylar, belki birtakım kişilere göre Rauf Bey üzerine aldığı görevi yapmıştı. Ben de genel ve tarihsel görevimin o güne ilişkin evresini açıkladığım gibi yapmıştım. Ama genel görevimin gerektirdiği temel işi yapma ve uygulama zamanı gelince de hiç duraksamadım. Tevfik Paşa'nın telyazıları dolayısıyla saltanatı halifelikten ayırmaya ve önce saltanatı kaldırmaya karar verdiğim zaman, ilk yaptığım işlerden biri de hemen Rauf Bey'i Meclisteki odama çağırmak oldu. Rauf Bey'in, Refet Paşa'nın evinde sabahlara dek dinlediğim düşüncelerini ve görüşlerini hiç bilmiyordum gibi, ayakta, kendisinden şunu istedim: "Halifelik ve saltanatı birbirinden ayırarak saltanatı kaldıracamız! Bunun uygun olduğunu kürsüden söyleyeceksiniz!" Rauf Bey'le bundan başka hiçbir şey konuşmadık. Rauf Bey odamdan çıkmadan önce, yine bu iş için çağırmış olduğum Kâzım Karabekir Paşa geldi. Ondandır bu yolda konuşmasını rica ettim.

Baylar, o tarihe ait Meclis tutanaklarında görüldüğü üzere, Rauf Bey kürsüden bir iki kez konuştu ve dahası, saltanatın kaldırıldığı günün bayram kabul edilmesini de önerdi. Burada bir nokta, kafalarda düğümlenip kalabilir. Bana, Padişaha bağlı kalmayı borç bildiğini, saltanat makamının yerine başka nitelikte bir makam koymaya çalışmanın yıkıma yol açacağını ve büyük acı doğuracağını söylemiş olan Rauf Bey; benim yeni kararımı öğrenince, özellikle de kararımı desteklemesi ve saltanatın kaldırılması için Mecliste bir konuşma yapması yolundaki isteğim karşısında hiçbir şey söylemeksizin uysallık göstermiştir. Bu tutum ve davranış nasıl yorumlanabilir? Rauf Bey, eski kanılarını değiştirmiş miydi? Yoksa kanılarında aslında içtenlikli değil miydi? Bu iki noktayı birbirinden ayırmak ve biri üzerinde tam bir kanı ile yargıda bulunmak güçtür. Baylar, böyle kuşkulu bir yargıda bulunmaya girişmektense, durumun incelenmesini kolaylaştırmaya yarayacak kimi evreleri, işlemleri ve tartışmaları yüce kurulunuza anımsatmayı yeğlerim.

Bilginize sunmuştum ki saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansı'na İstanbul'dan da bir delegeler kurulu çağırılması ve İstanbul'un yani Vahdetin ile Tevfik Paşa ve arkadaşlarının da böyle bir çağırışı, Türk ulusunun büyük emek ve özverilerle elde ettiği yararları küçültmek, belki de anlamsız bir duruma düşürmek pahasına da olsa, kabul eylemesi yüzündendi.

(Atatürk bu noktada, İstanbul Hükümeti'nin Lozan Konferansı'na birlikte katılmak isteğinde olduğunu belirtmekte ve bu konuda Tevfik paşa

ile yürüttüğü yazışmalara değindikten sonra, sözlerini şöyle sürdürmektedir:)

Söz konusu sorun nedeniyle, Mecliste 30 Ekim 1922 günü görüşmeler başladı. Çok konuşmacılar çok sözler söylediler. İstanbul'daki Osmanlı hükümetleri üzerinde durdular; Ferit Paşa evresinden sonra Tevfik Paşa perdesinin açıldığını ve bu perdeyi açanların anlayış ve duyundan yoksun birtakım kişiler olduğunu belirterek, bu adamların yasalar gereğince cezalandırılmalarını istediler. "Böyle bir anlayışta olan, yani bize bu denli akılsızca önerilerde bulunan kişiler... gerçekten İstanbul Hükümeti'nin tarihsel kimliğine imzasını koyan ve her şeyden çok oraya bağlı olan kişilerdir..." dediler. İstanbul'da, hükümet adını ve kimliğini takınan adamların, Yurt Hainliği Yasası'na göre cezalandırılmaları ile ilgili önergeler okundu.

Baylar, Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığını, yeni bir Türkiye Devleti'nin doğduğunu, Anayasa gereğince egemenlik haklarının ulusta olduğunu belirten bir önerge düzenlendi. Seksenden çok arkadaşa imza ettirildi. Bu önergede benim de imzam vardır. Bu önerge okunduktan sonra, sert bir biçimde karşıl duruma alanların başında iki kişi görüldü. Bunlardan biri Mersin Milletvekili Albay Salâhattin Bey'dir. İkincisi, İzmir'de asılan Ziya Hurşit'tir. Bunlar, saltanatın kaldırılmaması kanısında bulduklarını açıkça belirttiler.

Baylar, 31 Ekim 1922 günü Meclis toplanmadı. O gün Müdafaa-i Hukuk Grubu toplantısı oldu. Bu toplantıda, Osmanlı egemenliğinin kaldırılmasının zorunlu olduğu üzerinde konuştum. 1 Kasım 1922 günü, Meclis toplantısında yine bu konu üzerinde uzun tartışmalar yapıldı. Meclis'te de ayrıntılı bir konuşma yapmak gereğini duydum. İslam ve Türk tarihinden söz açarak halifelik ve saltanatın ayrılabilceğini, ulusal egemenlik makamının Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini, tarihsel olaylara dayanarak anlattım. Hulûg'unun, Halife Mutasım'ı asıp yeryüzünde halifeliğe eylemlerle son verdiğini, eğer 1517'de Mısır'ı ele geçiren Yavuz, orada halife sanını taşıyan bir sığıntıya önem vermeseydi, halifelik sanının zamanımıza dek kalıt olarak gelebileceğini anlattım.

Bundan sonra, bu sorunla ilgili önergeler, üç komisyona Anayasa, Dinîşleri, Adalet komisyonlarına verildi. Bu üç komisyon üyelerinin bir araya gelip, bizim götüğümüz amaca göre, sorunu çözüp sonuçlandırmaları elbette güçtü. Durumu yakından ve kendim izlemem gerekli oldu. Üç komisyon bir odada toplandı. Başkanlığa Hoca Müfit Efendi seçildi. Sorunu görüşmeye başladılar. Dinîşleri Komisyon üyesi olan hoca efendiler, herkesçe bilinen akıldışlıklara dayanarak halifeliğin saltanattan ayrılamayacağını savladılar. Bu savları çürütmek için özgür düşünceli kimseler de

ortaya çıkar görünmedi. Biz, çok kalabalık olan bu odanın bir köşesinde tartışmaları dinliyorduk. Bu biçim görüşmelerin, istenilen sonuca varmasını beklemek boşunaydı. Bunu anladık. En sonunda, Karma Komisyon Başkanından söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle şunları söyledim:

“Efendiler, dedim, egemenlik hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim gereğidir diye; görüşmeyle, tartışmayla verilmez. Egemenlik, güçle, erkle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk Ulusunun egemenliğine el koymuşlardı. Bu yolsuzluklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk Ulusu bu saldırganlara, artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan, ulusa saltanatını bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun, zaten olup bitmiş bir gerçeği dile getirmekten başka bir şey değildir. Bu, kesinlikle olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa yine gerçek, yöntemine göre saptanacaktır; ama belki birtakım kafalar kesilecektir. İşin dinsel yönüne gelince, hoca efendilerin üzülmelerine ve kaygılanmalarına hiç yer yoktur: Bu konuda dinsel açıklamalarda bulunayım.” dedim ve uzun uza-diya birtakım açıklamalar yaptım. Bunun üzerine, Ankara milletvekillerinden Hoca Mustafa Efendi: “Bağışlayınız efendim; biz sorunu başka bakımdan ele almıştık; açıklamalarınızdan aydınlandık.” dedi. Sorun, Karma Komisyonca bir çözüme bağlanmıştı.

Yasa tasarısı çabucak saptandı. O gün, Meclisin ikinci oturumunda okundu. Açık oya konulması önerisine karşı kürsüye çıktım. Dedim ki: “Buna gerek yoktur. Ülkenin ve ulusun bağımsızlığını sonsuza değin koruyacak ilkeleri yüce Meclis’in oybirliğiyle kabul edeceğini sanırım.” “Oylan-sın!” sesleri yükseldi. En sonunda, başkan oya koydu ve “Oybirliği ile kabul edilmiştir.” dedi. Yalnız aykırı bir ses işitildi: “Ben karşıyım!” Bu ses: “Söz yok!” sesleriyle boğuldu. İşte baylar, Osmanlı egemenliğinin çökme ve ortadan kalkma töreninin son evresi böyle geçmiştir.

17 Kasım 1922 günlü resmi bir telyazısının ilk tümcesi şuydu: “Vahdettin Efendi, bu gece saraydan kaçmıştır.” Bu telyazısının daha bir iki tümcesini, 18 Kasım 1922 günlü Meclis tutanak dergisinde okumuşsunuzdur. Ama telyazının aslında, bu kaçışın kimlerin karışmasıyla gerçekleşmiş olabileceği, Peygamberden kalan kutsal eşyaların nasıl korunduğu gibi konulardan söz eden tümceler de vardı. Yine o gün, Mecliste okunmuş bir mektubun örneğiyle, ona ilişik bulunan ve ajanslarla yayımlanmış olan bir bildiri örneğini de tutanaktan okuyalım:

Mektup Örneği
17 Kasım 1922

Bir örneğini ilişik olarak sunduğum resmi bildiride yazıldığı gibi, Padişah Hazretleri İngiltere'nin koruyuculuğuna sığınarak bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul'dan ayrılmıştır.

İmza
Harington

Mektuba Ekli Bildirinin Örneği

Resmi olarak bildirilir ki Padişah Hazretleri bugünkü durum karşısında özgürlüğünü ve yaşamını tehlikede gördüğünden, bütün Müslümanların halifesi kimliğiyle hem İngiliz koruyuculuğunu, hem de İstanbul'dan başka bir yere götürülmesini istemiştir. Padişah Hazretlerinin isteği bu sabah yerine getirilmiştir. Türkiye'deki İngiliz birliklerinin Başkomutanı General Sir Charles Harington Padişah Hazretlerini almaya giderek, bir İngiliz savaş gemisine dek kendisine eşlik etmiştir. Padişah Hazretlerini gemide Akdeniz Filosu Genel Komutanı Amiral Sir De Brock karşılamıştır. İngiltere Olağanüstü Komiser Vekili Sir Nevile Henderson Padişah Hazretlerini gemide görmeye gitmiş ve Kral Beşinci Corc'a bildirilmek üzere isteklerini sormuştur.

Kamuoyunu gerçek durumla karşı karşıya bırakmayı yeğlerim. *Egemenliği atadan oğla geçirmek gibi yanlış bir yöntemin sonucu olarak büyük bir makam, gösterişli bir san kazanabilmiş bir alçağın, onuru çok yüksek olan soylu bir ulusu nasıl utanacak bir duruma düşürebileceği kendiliğinden anlaşılır. Gerçekten, hangi nedenle ve nasıl olursa olsun, Vahdettin gibi özgürlüğünü ve canını kendi ulusu içinde tehlikede görebilecek denli aşağılık bir yaratığın, bir dakika bile olsa, bir ulusun başında bulunduğunu düşünmek ne acıklıdır! Şuna kıvanabiliriz ki bu alçak, atalarından kalma saltanat makamından Türk ulusunca atıldıktan sonra tamamlamış bulunuyor. Türk ulusunun bu davranış önceliği elbette övülmeye değer.*

Beceriksiz, aşağılık, duygu ve anlayıştan yoksun bir yaratık, kendisini kabul eden herhangi bir yabancıнын kanadı altına sığınabilir; ama böyle bir yaratığın, bütün Müslümanların Halifesi kimliğini taşıdığını söylemek elbette doğru değildir. Böyle bir görüşün doğru olabilmesi, her şeyden önce, bütün Müslüman toplumların tutsak olmaları koşuluna bağlıdır. Oysa dünyada gerçek böyle midir? Biz Türkler, bütün tarihimiz boyunca özgürlüğe ve bağımsızlığa simge olmuş bir ulusuz. Değersiz yaşamlarını iki buçuk gün daha alçakçasına sürükleyebilmek için her türlü düşkünlüğü sakıncasız bulan halifeler oyununu da ortadan kaldırabildiğimizi gösterdik. Böylece devletlerin, ulusların, birbirleriyle olan ilişkilerinde kişilerin, özellikle

kendi devletinin ve ulusunun dokuncasına da olsa kişisel durumlarından ve canlarından başka bir şey düşünemeyecek aşağılık kişilerin önemi olamayacağı yönündeki bilindik gerçeği doğruladık.

Uluslararası ilişkilerde oyunculardan yararlanma düzenine düşkünlük çağına son vermek, uygar dünyanın içten gelen bir dileği olmalıdır!

Sayın Baylar, kaçan halife, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce halifelikten çıkarıldı; yerine, sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi seçildi. Meclisçe yeni halife seçilmeden önce, seçilecek kişinin de padişahlık tutku ve ülküsüne kapılarak herhangi bir yabancı devlete sığınması olasılığını ortadan kaldırmak gerekiyordu. Bunun için İstanbul'daki görevlimiz Refet Paşa'ya, Abdülmecit Efendi ile görüşmesini; dahası, elinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin halifelik ve saltanat üzerine aldığı kararı tümüyle kabul ettiğini bildirir bir de belge alarak göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Kasım 1922 günü İstanbul'da Refet Paşa'ya bir gizli tel ile verdiğim yönergede de başlıca şu noktaları yazmıştım: "Abdülmecit Efendi, Müslümanların Halifesi sanını kullanacaktır. Bu sana, başka san ve söz eklenmeyecektir. Müslümanlık dünyasına duyurulmak üzere düzenleyeceği bir bildiriye sizin aracılığınızla önce bize, şifre ile bildirecektir. Onaylandıktan sonra yine şifre ile ve sizin aracılığınızla kendisine bildirilecek, ondan sonra yayımlanacaktır. Bu bildirinin metnini başlıca şu noktalar oluşturacaktır:

- a) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini halifelige seçmesinden ötürü sevindiği açıkça belirtilecektir.
- b) Vahdettin Efendi'nin yaptıkları ayrıntılarıyla kınanacaktır.
- c) Anayasanın ilk on maddesinin kapsamı uygun bir yolla açıklanarak ve önemli yerleri olduğu gibi alınarak, Türkiye Devleti'nin, Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin kendine özgü nitelikleri ile yönetim biçiminin Türkiye halkı ve bütün Müslümanlık dünyası için en yararlı ve en uygun olduğu belirtilip saptanacaktır.
- d) Türkiye ulusal halk hükümetinin geçmişte gördüğü işler ve değerli çalışmaları övücü bir dille anılacaktır.
- e) İşbu bildiride, yukarıda sözü edilenlerden başka, siyasetle ilgili sayılabilecek bir görüş ve düşünceye yer verilmeyecektir.

19 Kasım 1922 günlü açık bir telyazısı ile de Abdülmecit Efendi'ye: *"Türkiye Devleti egemenliğini sınırsız ve koşulsuz olarak ulusa bırakan Anayasa gereğince yürütme erki ve yasama yetkisi kendisinde belirilmiş ve toplanmış bulunan, ulusun biricik ve gerçek temsilcilerinden kurulmuş*

Türkiye Büyük Meclisinin 1 Kasım 1922'de oybirliği ile kabul ettiği gerekçe ve ilkelere göre, yüce Meclisçe 18 Kasım 1922 günü yapılan oturumda halifelige seçilmiş olduğunu” bildirdim.

19 Kasım 1922 günlü bir gizli telle Refet Paşa, çektiğimiz tellere yanıt veriyordu. Abdülmecit Efendi: “İmzasının üstünde, Müslümanların Halifesi ve Mekke ile Medine'nin Kulu sanını koyabileceği; cuma selamlığında halifelere özgü kaftan giyebileceği ve Fatih'inkine benzer bir sarık takılabileceği ve bunun uygun olacağı” düşüncesini ileri sürmüştü. Müslümanlık dünyasına yayımlayacağı bildiride ise, Vahdettin Efendi için bir şey söylemek konusunda özür dilemiş; ayrıca bildiri İstanbul gazetelerinde yayımlanırken Türkçesiyle birlikte Arapça çevirisinin de yayımlanması görüşünü ileri sürmüştü.

Refet Paşa'ya makine başında 20 Kasım 1922 günü verdiğim yanıtta, “Müslümanların Halifesi” sanı ile birlikte “Kutsal Mekke ile Medine'nin Kulu” deyiminin de kullanılmasını onayladım. Cuma töreninde Fatih'in kılığına girmesini uygun bulmadım. Redingot ya da istanbulun giyebileceğini, askeri elbise giymesinin elbette söz konusu olamayacağını bildirdim. Yayımlanacak bildiride Vahdettin'in adı anılmaksızın eski halifenin kişiliğinin ve zamanında düşülen kötü durumun söz konusu edilmesi gerektiğini bildirdim.

Refet Paşa'dan 20 Kasım 1922'de aldığım gizli bir telin birinci maddesinde şöyle deniliyordu: “Abdülmecit Efendi'nin 20 Kasım 1922 günlü yazısının altında Peygamberin Halifesi ve Kutsal Mekke ile Medine'nin Kulu sanının altında Abdülaziz Han Oğlu Abdülmecit imzası kullanılmıştır.”

Baylar, yaptığımız uyardıyı iyi karşıladığını söylemiş olan Abdülmecit Efendi, “Müslümanların Halifesi” yerine “Peygamber Halifesi” ve babasının adı dolayısıyla da “Han” sanlarını kullanmaktan kendini alamamıştır. Birtakım düşünceler ileri sürdükten sonra da bildirisinde Vahdettin'e değinmekten vazgeçtiğini; çünkü “başkasının kötü işlerini anmak biçiminde bile olsa, böyle bir bildirin kendi tutumuna ve yaradılışına ağır geleceğinin bilindiğini” bildirmiş. Bu, telin ikinci maddesinde yazılı idi. Telin üçüncü maddesi, benim Meclis Başkanı olarak kendisine halifelige seçildiğini bildirmek üzere yazdığım tele yanıt idi. Bu yanıtta “Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine” diye doğrudan doğruya beni ilgilendiren özel bir başlık kullanılmıştı. Dördüncü maddede, Müslümanlık dünyasına yayımlayacağı bildirin örneği vardı. Bu bildiriye İstanbul'un “Yüce Halifelik Merkezi” olduğu da özenle yazılmış bulunuyordu.

21 Kasım 1922 günlü bir telde, Peygamberin Halifesi yerine, daha önce bildirdiğimiz gibi, Müslümanların Halifesi denilecektir dedik. Halifelîğe seçildiğini bildirmek üzere yazdığımız tele vereceği yanıtın bana değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderilmesi konusunda kendisini uyardık. Yazılarında siyasal ve genel konuları kapsayan sözcükler bulunduğunu, bunlardan çekinmesi gerektiğini bildirdik.

Baylar, önemsiz ayrıntılar gibi görülebilecek olan bu açıklamalarım la belirtmek istediğim temel nokta şudur: Ben, kişisel egemenliğin kaldırılmasından sonra, başka sanla yine bu nitelikte bir makam sayılması gereken halifelîğin de kaldırılmış bulunduğunu kabul ediyordum. Bunun uygun zaman ve fırsatta söylenmesini uygun buluyordum. Halifelîğe seçilen Abdülmecit Efendi'nin, bu gerçeği hiç anlamadığı düşünülemez. Özellikle, onun, halife sanı ile padişahlık yapması için gerekli nedenleri ve koşulları hazırlayıp sağlayabileceklerini tasarlayan kimseler bulunduğu düşünülürse, kendisinin ve doğal yardımcılarının bön ve aymaz kişiler olduklarını sanmak hiç de doğru olamazdı.

Şimdi isterseniz, halife seçimi dolayısıyla Meclisin 18 Kasım 1922 günü yaptığı gizli oturumlardaki görüşmeler üzerine kısaca bilgi vereyim. Mecliste sorunu çok ağır ve önemli sayanlar vardı. Özellikle hoca efendiler, kendi uzmanlıklarıyla ilgili bir konu bulduklarından çok dikkatli ve uyanıktılar. Bir halife kaçmış... Onu halifelikten çıkarmak, yenisini seçmek... Sonra yenisini İstanbul'da bırakmayıp Ankara'ya getirmek... Ulusun ve devletin yakından başına geçirmek... Kısacası, halifenin kaçması yüzünden Türkiye'de, bütün Müslümanlık dünyasında kargaşa çıkmış ya da çıkacakmış... Onun için önlemler alınmalıymış... yönünde görüşler, kaygılar ileri sürülüyordu. Konuşmacıların kimisi de halife olacak kişinin niteliğinin ve yetkisinin ne olacağını saptamak gereğinden söz ediyordu. Ben de görüşmelere ve tartışmalara katıldım. Söylediklerimin çoğu, ileri sürülen düşüncelere yanıt niteliğindedi. Söylediklerimin ana çizgileri şu cümlelerde bulunuyordu:

“Söz konusu sorun çok tartışılıp irdelenebilir. Ama tartışma ve irdelemelere ne denli ileri gidersek, sorunu çözümlenmekte o denli güçlüğü uğrar ve gecikiriz. Yalnız şu noktaya dikkati çekerim: Bu Meclis Türkiye halkının Meclisidir. Bu Meclisin niteliği ve yetkisi yalnız ve ancak Türk halkının ve Türk yurdunun varlığı ve yazgısıyla ilgilidir ve ancak ona etki yapabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün Müslümanlık dünyasına etkin bir güç edinemez Baylar! Türk ulusu ve onun temsilcilerinden kurulmuş olan Meclisimiz kendi varlığını, halife sanını taşıyan ya da taşıyacak olan bir kişinin eline veremez ve vermeyecektir Baylar! Bundan dolayı Müslümanlık

dünyasında kargaşa varmış ya da olacaktı; bunların hepsi anlamsız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor.”

Bu sözümü kabul etmeyen bir kişiye yanıt verdim, açıktan açığa dedim ki: *“Sen yalan söyleyebilirsin, bu yaratılıştasın!”*

Baylar, gürültüye yer olmadığını açıkladıktan sonra dedim ki: *“Bizim, dünya gözündeki en büyük gücümüz ve erkimiz, yeni durumumuz ve niteliğimizdir. Halife tutsak olabilir. Halife adını taşıyanlar yabancılara sığınabilirler. Düşmanlar ve halifeler el ele verip her şeyi yapmaya girişebilirler. Ama yeni Türkiye'nin yönetim biçimini, siyasetini, gücünü, kesinlikle sarsamazlar. Türk halkının kayıtsız ve koşulsuz olarak egemenliğini elinde tuttuğunu bir kez daha ve kesinlikle söylüyorum. Egemenlik, hiçbir anlamda, hiçbir biçimde, hiçbir renk ve belirtide ortaklık kabul etmez. Sanı ister halife olsun, ister ne olursa olsun, hiç kimse bu ulusun yazgısında ona ortak çıkamaz. Ulus, buna, kesinlikle göz yumamaz. Bunu önerecek hiçbir milletvekili bulunamaz. Bunun için, kaçak halifeyi halifelikten çıkarmakta, yenisini seçmekte ve bu konuyla ilgili bütün işlemlerde, söylediğim görüşlere uymak zorunludur. Başka türlü hiçbir şey yapılamaz.”*

Sayın Baylar, biraz tartışmalı ve gürültülü olmakla birlikte, Meclisin çoğunluğu, yapılacak işlem üzerinde görüş birliğine vardı. Alınacak sonucun ne olduğunu biliyorsunuz. Saltanatın kaldırılması üzerine İstanbul'da hükümet adını taşıyan Tevfik ve İzzet Paşalarla arkadaşlarının çekilme yazılarını Saraya nasıl verdiklerinden, İstanbul'un yönetimini düzenlemek için verdiğimiz buyruklardan ve yönergelerden de söz ederek yüksek kurulunuza yormayı yararlı bulmuyorum.

Lozan Konferansı genel toplantısı, 21 Kasım 1922 günü yapılmıştır. Bu konferansta Türkiye Devleti'ni İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon Milletvekili Hasan Bey ile Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Delegeler Kurulunu oluşturuyordu. Delegeler Kurulumuz, Kasım 1922 başlarında, Lozan'a gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı.

Baylar, iki dönemli olup, sekiz ay süren Lozan Konferansı ve sonucu dünyaca bilinmektedir. Bir süre, Ankara'da, Lozan Konferansı görüşmelerini izledim. Görüşmeler ateşli, tartışmalı geçiyordu. Türk haklarını tanıyan olumlu sonuç görülüyordu. Ben, bunu oldukça doğal buluyordum. Çünkü, Lozan Barış masasında söz konusu edilen sorunlar, yalnız üç dört yıllık yeni döneme ilişkin ve özgü kalmıyordu. Yüzyıllık hesaplar görülüyordu. Bu denli eski, bu denli karışık, bu denli bulaşık hesapların içinden çıkmak, elbette, o kadar rahat ve kolay olmayacaktı.

Baylar, bilirsiniz ki yeni Türk Devletinden önceki Osmanlı Devleti “Eski Antlaşmalar” adı altında birtakım kapitülasyonların tutsağı idi. Hırslıyan topluluk birçok ayrıcalık ve önceliklere sahip bulunuyordu. Osmanlı

Devletin, Osmanlı ülkesinde bulunan yabancıları yargılama hakkı yoktu; kendi uyruklarından aldığı vergiyi yabancılardan alması yasaktı; devletin varlığını kemiren ve kendi sınırları içinde bulunan topluluklara karşı önlemler alması yasak edilirdi. Osmanlı Devletinin, kendisini kuran temel ögenin, Türk ulusunun insanca yaşamasını sağlayacak yollara başvurması da yasaklanmıştı. Ülkeyi bayındırlaştıramaz, demiryolu yaptıramaz dahası, okul bile yaptırmakta özgür değildi. Bu gibi durumlarda yabancılar engel olurdu. Osmanlı hükümdarları ve yakınları görkemli ve parlılar içindeki yaşamlarını sağlayabilmek için ülke ve ulusun bütün kaynaklarını kuruttuktan başka, ulusun her türlü gelirini karşılık göstererek ve devletin onur ve özsaygısını ayaklar altına alarak birçok borçlara girmişlerdi. O denli ki devlet bu borçların faizlerini bile ödeyemeyecek duruma gelmiş, dünya gözünde batmış sayılmıştı.

Baylar, kalıtçısı olduğumuz Osmanlı Devletinin dünya gözünde hiçbir değeri, erdemi ve onuru kalmamıştı. Uluslararası hukukun dışında bırakılmış, neredeyse koruyuculuk ve güdüm altına alınmış durumda var sayılıyordu. Geçmişteki savsaklamalarla, yanılıgılarla ilğimiz yokken, yüzyılların birikmiş hesaplarının bizden sorulmaması gerekirken, bu konuda da dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Ulusu ve ülkeyi gerçek bağımsızlığına ve egemenliğine kavuşturmak için bu güçlülere katlanmak ve özveride bulunmak da bizim üzerimize yükletilmişti. Ben, sonucun mutlaka olumlu olacağından emindim. Türk ulusunun varlığı için, bağımsızlığı için, egemenliği için ne olursa olsun elde etmek ve sağlamak zorunda olduğum temellerin dünyaca tanınacağından hiç kuşku duymuyordum. Çünkü, gerçekte bu temeller güçle, hak ederek ve eylemli ve nesnel olarak alınmıştı. Konferans masasında istediğimiz, zaten elde edilmiş olan şeylerin yöntem gereği yazılıp onanmasından başka bir şey değildi. İsteklerimiz açık ve doğal haklarımızdı. Bundan başka, haklarımızı korumak ve sağlamak için gücümüz de vardı; gücümüz de yeterdi. En büyük gücümüz, en güvenilir dayanağımız, ulusal egemenliğimizi elde etmiş, onu eylemli olarak halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi yine eylemli olarak kanıtlamış olduğumuzdu. İşte bu düşüncelerle, Konferansın gidişini soğukkanlılıkla izliyor ve gösterdiği ters durumlara gereğinden çok önem vermiyordum.

Baylar, saltanatın kaldırılışı, halifelik makamının yetkisiz kalışı üzerine, halk ile yakından görüşmek, ruh durumunu ve düşünce eğilimini bir daha incelemek önemliydi. Bundan başka, Meclis, son yılına girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni bir siyasal parti durumuna getirmeye karar vermiştim. Barış sağlanacak olursa, derneğimiz örgütlerinin siyasal partiye çevrilmesini gerekli görüyordum. Bu konuda da halkla karşı karşıya gelip görüşmeyi uygun ve yararlı buluyordum. Utkudan sonra, eğitimle uğraşmaya başlamış olan or-

dumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu amaçlarla, Batı Anadolu'da bir gezi yapmak üzere 14 Ocak 1923 günü Ankara'dan ayrıldım. Eskişehir'den başlayarak İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesir'de halkı uygun yerlerde toplayarak uzun söyleşiler yaptım. Bana diledikleri gibi özgürce sorular sormalarını halktan istedim. Sorulan sorulara, yanıt olmak üzere, altı saat, yedi saat süren konuşmalar yaptım.

Sayın baylar, hemen her yerde halkın anlamak istediği şeylerden dikkati çekenler şunlardı: Lozan Konferansı ve sonucu, ulusal egemenlik ve halifelik makamı, bunların durumları ve ilişkileri; bir de kurmayı amaçladığımızı öğrendikleri siyasal parti... Lozan Konferansı görüşmelerini, olduğu gibi, her yerde özetliyordum. Olumlu sonuç alınacağına olan inancımı da söyleyerek ulusu kaygıdan kurtarmaya çalışıyordum.

Halkın, ulusal egemenlik ile halifelik makamının durumları ve ilişkileri ile ilgilenip kaygılanmaya hakkı vardı. Çünkü, Meclis 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla, kişi egemenliğine dayanan hükümet biçiminin 16 Mart 1920'den başlayarak ve sonsuza değin tarihe karıştığını duyurduktan sonra, birtakım Şükrü Hocalar, "Müslüman kamuoyu kuşkulara ve üzüntülere düşmüştür." diyerek eylem ve çalışmaya koyuldular. "Halifelik demek, hükümet demektir. Halifeliğin hak ve görevlerini ortadan kaldırmak hiç kimsenin, hiçbir meclisin elinde değildir." düşüncesini gündeme getirmişlerdi. Meclisin, ulusun kaldırdığı kişi egemenliğini halifelik makamında sürdürmek ve padişahın yerine halifeyi koymak tutkusuna düşmüşlerdi. Gerçekten, gerici bir grup, Afyonkarahisar Milletvekili Hoca Şükrü'nün imzasıyla, "İslam Halifeliği ve Büyük Millet Meclisi" adıyla bir kitapçık yayımladı. Bu kitapçığın Ankara'da 15 Ocak 1923'de yayımlandığı ve bütün Meclis üyelerine dağıtıldığı bana İzmit'te bildirildi. Kitapçığın üzerinde yalnızca 1339 (1923) yılı yazılmıştı. Ama kitapçığın, daha ben Ankara'da iken hazırlanıp basıldığı ve benim Ankara'dan ayrıldığım 14 Ocak 1923 gününün ertesinde ortaya çıkarıldığı anlaşılmıştır. Şükrü Efendi Hoca ve arkadaşları "Halife Meclisin, Meclis Halifenindir" saçmalığıyla Millet Meclisini Halifenin danışma kurulu ve Halifeyi Meclisin ve dolayısıyla devletin başkanı gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir.

Baylar, halife bulunan kişiyi umuda düşürecek kimi içten bağlılık gösterileri de dikkati çekiyordu. Gizli olarak yapılan bağlılık gösterileri ise bizim görünüşe göre anladıklarımızdan daha çokmuş. Bu konuda bir örnek vermiş olmak için, o sıralarda İstanbul ve Trakya'da görevlimiz ve temsilcimiz olan Refet Paşa'nın yine o günlerde Konya adlı bir atı Halifeye sunması dolayısıyla kendi kardeşi, hem de emir subayı Rifat Bey'e yazdığı bir gizli tel ile, Halifenin başyaver aracılığıyla bu tele verdiği yanıtı, olduğu gibi bilgimize sunacağım:

Şifre
Rifat Bey'e:

5.1.1923

Konya'yı Halife Hazretlerine sunmak için getirtmiştim. Yalnız şu anda ne durumda olduğunu görmediğim için çekiniyorum. İstanbul'da iyi bir hayvan bulunmayacağını anladığım için Halife Hazretlerinin başyaverlerinden de hayvan satın almak için ivedilik göstermemelerini rica etmiştim. *Hayvanın Halife Hazretlerince beğenilmesini Tanrı'nın bir iyiliği olarak kabul ediyorum.* Büyük bir ataklık olacağını biliyor isem de Kurtuluş Savaşının tarihsel bir anısı olduğu için, kendilerine bağlı *bir eski askerin savaş armağanı* olarak sunduğu Konya'nın Halife Hazretlerince kabul olunarak sevindirilmemi rica ederim. En içten *kulluk duygularıyla ellerini öptüğümün* Hafife Hazretlerine duyurulmasında aracı olmasını Başyaver Şekip Bey'den dilerim. Konya'yı ve bu gizli teli Başyaver Şekip Bey'e hemen veriniz.

Refet

7 Ocak 1923

Trakya Olağanüstü Temsilcisi Refet Paşa Hazretlerine
Saygıyla sunulur.

Değerli kardeşiniz Rifat Bey'in verdiği yüce telinizi Halife Hazretleri Efendimize sundum ve gösterdim. Peygamber Hazretlerinin Yüce Vekili, gerek yeniden bildirilen özbağlılık duygularından ve gerekse sunulan Konya adlı hayvandan dolayı özellikle kıvanıp sevindiler ve saygın yurdumuzun bağımsızlığını korumak gibi pek kutsal ve yüce bir amacın elde edilmesine çalışan büyükler arasında seçkinleşen yüce kişiliğinizin de yiğitlik ve özveri gösterdiği er meydanlarından birinin adıyla adlandırılan bu sevimli ve güzel atı almakla da övünç duydular. *Yüce Cebrail, evrenin övüncü Peygamberimiz Efendimize (Ona selam olsun) Tanrı'nın elçisi olduğunu bildirdiği gibi, yüksek kişiliğiniz de Halife Hazretlerine vekil olduğunu bildirdiğinden dolayı yüce varlığınız kendilerine bütün yaşadığı günlerin en mutlu ve en kutlu bir olayını her zaman için anımsatacaktır.* Yüce kişiliğinizin bu değerli anıya karışmış olması dolayısıyla sık sık ve büyük sevgiyle anılacağınız besbelliyken, bir de her gün, alışkanlık gereği, sabah rüzgânı gibi yürüyen bu ata binildikçe yüksek ve değerli anılarınız bir daha yenilenecektir. Şu satırlarla Halife Efendimizin *değerbilir, öz ve gerçek duygularını ne ölçüde yansıtabildiğimi kestiremem.* Bunu başaramadıysam, eksiğini yüksek kişiliğinize kendilerinin doğrudan doğruya göstermiş oldukları sevgi belirtileri ve babaca gönül okşayışları daha önce gidermiş ve ödemiştir düşüncesiyle avunmaktayım. Bundan yararlanarak ve sonuç olarak, size *Tanrı Gölgesinin özel selamlarını ve Peygamber Vekilinin hayır dualarını*

bildirip muştulamakla onur kazanır; üstün saygılarımı kabul etmek iyiliğinded bulunmanızı rica ederim Efendim Hazretleri.

Başyaver
Şekip Hakkı

(Bu yazışmaları ve karşılıklı sevgi gösterilerini biz, ancak halifeliğın kaldırılmasından ve padişah soyundan olan kişilerin ülkeden çıkarılmasından sonra bir rastlantıyla öğrenebildik.)

Şunu bilginize sunmalıyım ki Şükrü Efendi Hoca ile onu ve imzasını ileri süren siyasetçiler, sultan ya da padişah sanını taşıyan bir hükümdar yerine sanı halife olan bir hükümdar koyarak konuşmuşlar ve önerilerde bulunmuşlardı. Şu ayrımla ki herhangi bir ülke ve ulusun hükümdarı yerine dünyanın dört bucağında düzensiz yığınlar durumunda yaşayan, çeşitli soydan üç yüz milyonluk bir topluluğa sözü geçecek bir hükümdardan ve onun görevlerinden, yetkilerinden söz etmişlerdi. Bütün Müslümanlara egemen olacak bu ulu hükümdarın eline güç olarak, üç yüz milyon Muhammet ümmetinden yalnız on, on beş milyon Türk halkını vermişlerdi. Halife adındaki hükümdar, “bütün Müslümanların işlerini yönetecek ve dünya işleriyle ilgili kurallardan, çıkarlarına en uygun olanlarını uygulayacak” idi. Bütün Müslümanların, “haklarını savunacak, onların bütün işlerine etkin bir kararlılık ve istenç ile” el atacaktı. Halife adındaki hükümdar; dünya yüzündeki üç yüz milyon Müslüman arasında adaleti sürdürecektir, kamu haklarını gözeticektir, dirlik düzenliği ve güveni bozacak olayları önleyicektir, Müslümanlara başka dinden olanların yapabilecekleri saldırılara engel olacaktı. Müslüman topluluğunun esenliğini sağlamaya yarayacak uyarlı ve bayındırlık koşullarını hazırlamakla yükümlü bulunacaktı.

Sayın Baylar, bu denli bilgisiz ve dünyanın durum ve gerçeklerinden bu denli habersiz olan Şükrü Hoca ve benzerlerinin ulusumuzu aldatmak için “Müslümanlık Kuralları” diye yayımladıkları uydurmaların, aslında yeniden anlatılacak bir değeri yoktur. *Ama, bunca yüzyıllarda olduğu gibi, bugün de ulusların bilgisizliğinden ve bağınazlığından yararlanarak bin bir türlü siyasal ve kişisel amaç ve çıkar sağlamak için dini araç olarak kullanmaya kalkışanların, içeride ve dışarıda bulunuşu bizi bu konuda söz söylemekten, ne yazık ki şimdilik alıkoyamıyor. İnsanlıkta din duygu ve bilgisi, her türlü boş inançlardan sıyrılarak gerçek bilim ve teknik ışığıyla arınıp olgunlaşınca da değin, din oyunu oyuncularına her yerde rastlanacaktır.*

Şükrü hocaların ne denli anlamsız, mantıksız ve uygulanma niteliğinden yoksun görüş ve yargılar savurdıklarını anlamamak için gerçekten Hoca Efendi gibi “Allahlık” denilen yaratıklardan olmak gerekir. Halife ve

halifelik yönetiminin, onların dediği gibi bütün dünya Müslümanları üzerinde geçerli olması gerekince, bütün varlığını ve güç kaynaklarını halifenin buyruklarına bırakmakla Türkiye halkının omuzlarına yüklenecek yükün ne denli ağır olacağını biraz olsun acıyarak düşünmek gerekmez miydi? Onların ileri sürdükleri gerekçe ve yargılara göre halife adlı hükümdar Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, kısacası dünyanın her yerindeki Müslümanların ve Müslüman ülkelerin işlerini elinde tutacaktı. Bu kuruntunun hiçbir zaman gerçekleşmemiş olduğunu bilirsiniz. Müslüman topluluklarının birbirinden büsbütün başka amaçlarla ayrıldıkları, Emevilerin Endülüs'te, Alevilerin Mağrip'te⁶⁸, Fâtimilerin Mısır'da, Abbasilerin Bağdat'ta birer halifelik yani saltanat kurdukları ve dahası, Endülüs'te her bin kişilik bir topluluğun "bir halifesi ile bir minberi" bulunduğu Hoca Şükrü imzasını taşıyan kitapçıkta da yazılıdır.

Bu tarihsel gerçeği bilmezlikten gelerek, hemen hepsi yabancı devletlerin uyruğu olan ya da bağımsız olan Müslüman uluslara ya da devletlere halife adı altında bir hükümdar görevlendirip atamak akıl ve gerçekle bağdaşabilir miydi? Özellikle, böyle bir hükümdar makamını korumak için bir avuç Türkiye halkını bu işe bağlamak, onu yok etme yolunda uygulanagelen önlemlerin en etkilisi olmaz mıydı? "Halifenin görevi dinsel değildir. Halifeliğin temeli nesnel güç ve egemenlik erkidir." diyenlerin, halifeliğin devlet, halifenin devlet başkanı olduğunu söyleyip kanıtladıkları ve amaçlarının da halife sanını taşıyan bir kişiyi Türkiye Devletinin başına geçirmek olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

Sayın Baylar, Şükrü Hoca Efendi'nin ve siyasetçi arkadaşlarının, kendi siyasal amaçlarını açıktan açığa söylemeyip, bunu, bütün İslam dünyasının amacıymış gibi göstermek istemeleri, dinsel bir sorunmuş gibi söz konusu etmeleri, halifelik oyuncağının ortadan kaldırılmasını çabuklaştırmaktan başka bir sonuç vermemiştir.

Halifelik konusunda halkın kuşku ve kaygısını gidermek için her yerde gereği kadar konuştum ve açıklamalarda bulundum. Kesin olarak dedim ki "ulusumuzun kurduğu yeni devletin yazgısına, işlerine, bağımsızlığına, sanı ne olursa olsun hiç kimseyi karıştırmayız! Ulusun kendisi, kurduğu devleti ve onun bağımsızlığını koruyor ve sonsuza dek koruyacaktır!" Ulusa anlattım ki bütün Müslümanları içeren bir devlet kurmak göreviyle yükümlüymüş gibi düşlenen bir halifenin, görevini yapabilmesi için, Türkiye Devleti ve onun bir avuç insanı halifenin buyruğuna verilemez. Ulus,

⁶⁸ Endülüs= İspanya, Mağrip= Batı (Burada söz edilen Kuzey Batı Afrika'dır).

bunu kabul edemez! Türkiye halkı bu denli büyük bir sorumluluğu, bu denli mantık dışı bir görevi üstlenemez.

Ulusumuz, yüzyıllarca, bu boş görüşlerden yola çıkarıldı. Ama ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup yok olan Anadolu çocuklarının sayısını biliyor musunuz? dedim. Suriye'yi, Irak'ı korumak için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için kaç insan şehit oldu, bunu biliyor musunuz? Sonuç ne oldu görüyor musunuz?! dedim.

Halifeye, dünyaya meydan okutmak ve onu bütün Müslümanların işlerine etkili kılmak düşüncesinde olanlar, bu görevi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz on katı insandan oluşan büyük Müslüman topluluklarından istemelidirler! *Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının artık kendi yaşam ve mutluluğundan başka düşünecek bir şeyi yoktur...* Başkalarına verilecek en küçük bir şeyi kalmamıştır! dedim. Başka bir noktayı da halkın gözünde iyice canlandırmak için şu açıklamayı yaptım: Bir an için varsayalım ki dedim, Türkiye söz konusu görevi kabul etsin. Bütün Müslümanları bir noktada birleştirerek yönetmek amacına yönelsin, başarı da sağlasın! İyi de uyruğumuz ve yönetimimiz altına almak istediğimiz uluslar derlerse ki “Bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, teşekkür ederiz. Ama biz bağımsız kalmak istiyoruz. Bağımsızlık ve egemenliğimize kimse-nin karışmasını uygun görmeyiz! Biz kendi kendimizi yönetebilecek güçteyiz!” Bu durumda, Türkiye halkının bütün çalışma ve özverisi, yalnızca bir teşekkür ve dua almak için mi göze alınacaktır?! *Görülüyordu ki boş bir özentî için, bir kuruntu ve bir düş için Türkiye halkını yok etmek istiyorlardı.* Halifelîğe ve halifeye görev ve yetki vermek düşüncesinin niteliği bundan başka bir şey değildi.

Baylar, halka sordum: Bir Müslüman devleti olan İran ya da Afganistan, halifenin herhangi bir yetkisini tanır mı, tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz, çünkü devletin bağımsızlığını, ulusunun egemenliğini ortadan kaldırır.

Ulusa, kendimizi dünyanın egemeni sanmak aymazlığı, artık sürüp gitmemelidir uyarısında da bulundum. Gerçek yerimizi ve dünyanın durumunu tanımamak aymazlığıyla ve aymazlara uymakla, ulusumuzu sürüklediğimiz yıkımlar yetişir! Bile bile aynı faciayı sürdüremeyiz!

Baylar, İngiliz tarihçilerinden Vels (Wells) iki yıl önce bir tarih kitabı yayımladı. Bu kitabın son sayfaları, “Dünya Tarihinin Gelecek Evresi” başlığı altında birtakım görüşler içerir. Bu görüşlerde ele alınan konu, “birleşik bir dünya devleti”dir. Vels, bu bölümde, birleşik bir dünya devletinin nasıl kurulabileceği ve böyle bir devletin önemli ayırıcı niteliklerinin neler olacağı üzerindeki düşüncelerini ortaya atıyor; adaletin ve tek bir yasanın buy-

ruğu altında dünyamızın alacağı durumu canlandırmaya çalışıyor. Vels, “Bütün egemenlikler tek bir egemenlik içinde eritilmezse, ulusların üstünde bir erk yaratılmazsa dünya yok olacaktır.” diyor ve “Gerçek devlet, çağımız ileri yaşama koşullarının zorunlu kıldığı birleşik dünya devletinden başka bir şey olamaz; kuşku yoktur ki insanlar kendi yarattıkları şeylerin altında ezilmek istemezlerse er geç birleşmek zorunda kalacaklardır.” yönündeki görüşlerini açıklıyor. “İnsanlığın dayanışmasıyla ilgili büyük düşün sonunda gerçekleşebilmesi için ne yapmak ve neyin önüne geçmek gerekeceğinin doğru olarak bilinmediği; saldırgan bir dış siyaset geleneği olan devletlerin, bir dünya birleşik devletince temsil edilmelerinin güç olacağı” da ileri sürülüyor. Vels’in “Avrupa ve Asya’nın yıkımları ve ortak gereksinimleri, belki dünyanın bu iki bölümündeki ulusların bir ölçüye kadar birleşmesine yarayacaktır. Belki de dünya ölçüsünde bir birleşmeye gidilmeden önce, bir sıra bölgesel birleşmeler yapılır.” yönündeki görüşlerini de belirtiyor.

Baylar, bütün insanlığın görgü, bilgi ve düşünüşte yükselip olgunlaşması; Hıristiyanlıktan, Müslümanlıktan, Budizmden vazgeçerek yalınlaştırılmış ve herkes için anlaşılacak bir duruma getirilmiş, arı ve lekesiz bir dünya dininin kurulması ve insanların şimdiye değin kavgalar, pislikler, kaba istek ve eğilimler arasındaki bir sefillik içinde yaşadıklarını kabul ederek, bütün beden ve akılları zehirleyen hastalık tohumlarını yenmeye karar vermesi gibi koşulların gerçekleşmesini gerektiren “Birleşik Dünya Devleti” kurma düşününün tatlı olduğunu yadsıyacak değiliz.

Bu betimleme ve düşlemeye az çok benzer bir düş, hilafetçileri ve İslam birliği yandaşlarını -Türkiye’ye musallat olmamaları koşuluyla- sevindirmek için bizde de betimlenmişti. Betimlenen yaklaşım şuydu: Avrupa’da, Asya’da, Afrika’da ve dünyanın başka yerlerinde yaşayan Müslüman toplulukları, gelecekte herhangi bir gün, kendi istenç ve isteklerini kullanıp uygulayacak güç ve özgürlüğü kazanırlar ve o zaman gerekli ve yararlı görürlerse, çağın koşullarına uygun nitelikte birtakım uzlaşma ve birleşme ilkeleri bulabilirler. Elbette her devletin, her topluluğun birbirinden alacağı ve sağlayacağı şeyler bulunacaktır. Karşılıklı çıkarları olacaktır. Tasarlanan bu bağımsız Müslüman devletlerin yetkili delegeleri bir araya gelip bir kongre yapacaklar; böylece falan, falan, falan Müslüman devletler arasında şu ya da bu ilişkiler kurulacaktır. Bu ortak ilişkileri korumak ve bu ilişkilerin gerektirdiği koşullar içinde birlikte iş görmeyi sağlamak için, bütün Müslüman devletlerin delegelerinden bir meclis kurulacaktır. Birleşmiş Müslüman devletler, bu Meclisin başkanı tarafından temsil olunacaktır diye karar verirlerse, işte o zaman, istedikleri taktirde o Birleşik Müslüman Devletine “Halifelik”, ortak Meclisin başkanlık makamına seçilecek kişiye de “Halife” sanı verirler. Yoksa, herhangi bir Müslüman devletin bir kişiye bü-

tün Müslümanlık dünyası işlerini yönetip yürütme yetkisini vermesi, akıl ve mantığın hiçbir zaman kabul edemeyeceği bir şeydir.

Baylar, halifelik ve din sorunlarıyla uğraşıldığı sıralarda, Anayasa-daki bir noktanın, kamuoyunda ve özellikle aydınların kafasında düğümle-nip kaldığını öğrendik. Cumhuriyet kurulduktan sonra da Anayasada, bu düğümün yanı sıra düğüm olacak ikinci bir noktanın daha konulduğunu görenler, şaşkınlıklarını gizlememişlerdi ve bugün de gizlememektelerdir.

Bu noktaları açıklayayım: 20 Ocak 1921 günlü Anayasanın 7'nci ve 21 Nisan 1924 günlü Anayasanın 26'ncı maddesi Büyük Millet Meclisi'nin görevlerini saptar. Maddenin başında, Meclis'in ilk görevi olarak, şeriat kurallarının yürütülmesi vardır. İşte, bunun nasıl bir görev olduğunu ve "şeriat kuralları" terimiyle neyin amaçlandığını anlamakta duraksayanlar vardır. Çünkü sözü geçen maddede Büyük Millet Meclisi'nin "Yasaları yapmak, değiştirmek, yorumlamak ve kaldırmak gibi" sayılan görevleri o denli geniş ve açıktır ki ayrıca ve bağımsızca "şeriat kurallarının yürütülmesi" diye bir kalıbın bulunması gereksiz görülmektedir. Çünkü "şer'i" demek, yasal demektir; "şeriat kuralları" demek de yasa buyrukları demektir; başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlü, çağdaş hukuk anlayışıyla bağdaşamaz. Bu böyle olunca "şeriat kuralları" terimiyle anlatılmak istenen kavramın büsbütün başka bir şey olması gerekir.

Baylar, ilk Anayasayı hazırlayanlara kendim başkanlık ediyordum. Yapmakta olduğumuz yasa ile "şeriat kuralları" teriminin bir ilişkisi olmadığını anlatmaya çok çalıştık; ama bu terimden, kendi sanılarınca bambaşka bir anlam çıkaranları ikna edemedik.

İkinci nokta baylar, yeni Anayasanın ikinci maddesinin başındaki "Türkiye Devletinin dini, İslam dinidir." tümcesidir. Bu tümce daha Anayasa geçmeden çok önce, İzmit'te, İstanbul ve İzmit gazetecileriyle yaptığımız uzun bir görüşme ve konuşma sırasında bir gazetecinin şu sorusu ile karşılaştım: "Yeni hükümetin dini olacak mı?" Açıkça söyleyeyim ki bu soruyla karşılaşmayı hiç de istemiyordum. Bunun nedeni, pek kısa olması gereken yanıtın o günkü koşullara göre ağızdan çıkmasını henüz istemeyişimdir. Çünkü, uyrukları arasında çeşitli dinlerden topluluklar bulunan ve her dinden olanlar için adil ve yansız işlemler yapmak ve mahkemelerinde adaleti, kendi uyruğuna ve yabancılara eşit olarak uygulamakla yükümlü olan bir hükümet, din ve düşünce özgürlüğüne saygı göstermek zorundadır. Hükümetin bu doğal niteliğinin, kuşkulu anlam çıkmasına yol açacak niteliklerle sınırlandırılması elbette doğru değildir. "Türkiye devletinin resmi dili Türkçe'dir." dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümetle yapılacak resmi işlerde Türk dilinin kullanılması gereğini herkes doğal sayar. Ama,

“Türkiye devletinin dini, İslam dinidir.” tümcesi, böyle mi anlaşılıp kabul edilecektir? Bunun, elbette açıklanması ve yorumlanması gerekir.

Baylar, gazetecinin sorusuna karşı, “Hükümetin dini olamaz!” diyemedim; tersini söyledim: “Vardır efendim İslam dinidir.” dedim. Ama hemen; “İslam dininde düşünce özgürlüğü vardır.” diye sözlerimi açıklamak ve yorumlamak gereğini duydum. Demek istedim ki hükümet, düşünce ve inançlara saygı göstermekle bağımlı ve yükümlüdür. Gazeteci, verdiği yanıtı kuşkusuz inandırıcı bulmadı ki sorusunu şu yönde yineledi: “Yani hükümet bir dine bağlı olacak mı?”

“Olacak mı, olmayacak mı bilmem!” dedim. İşi kapatmak istedim; ama kapatamadım. “Öyleyse, dediler, herhangi bir sorun üzerinde inanç ve düşüncelerim çerçevesinde bir görüş belirtmekten hükümet beni yasaklayacak ya da bunun için beni cezalandıracaktır. Oysa, herkes kendi içinden gelen sesi susturabilecek midir?” O zaman iki şey düşündüm. Biri, “Yeni Türkiye Devleti’nde her ergin kişi dinini seçmekte özgür olmayacak mıdır?” sorusu. Öbürü, Hoca Şükrü Efendi’nin, “Kimi yüksek din adamı arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi, din kitaplarında yer alan belirli ve değişmez Müslümanlık buyruklarını yayımlayarak... ne yazık ki yanılıya sürüklendiği görülen Müslüman kamuoyunu aydınlatmayı kaçınılmaz bir ödev saydık.” diye başlayan “İslam halifeliğinin görevi, şeriat buyruğunu savunup korumakta Peygamberin yerini tutmaktır; şeriatı ayakta tutmakta da yüce Peygamber Efendimizin vekilliğini yapmaktır.” sözleri.

Oysa, Hoca’nın dediklerini uygulamaya kalkışmak, ulusal egemenliği ve vicdan özgürlüğünü kaldırmaya çalışmaktı. Bundan başka, Hoca’nın bilgi dağarcığı Yezitler zamanında yazdırılmış ve baskı yönetimine özgü uygulamaları kapsamıyor muydu? Öyleyse, anlamı ve kavramı artık herkesçe iyiden iyiye anlaşılmalı olan devlet ve hükümet terimlerini ve ulusal meclislerin görevlerini din ve din kuralları kılığına sokarak, kimler ve niçin aldatılacaktır? Gerçek bu olmakla birlikte, o gün İzmit’te, bu konuda gazetecilerle daha çok konuşmayı uygun bulmadım.

Cumhuriyetin ilanından sonra da yeni Anayasa yapılırken, laik hükümet teriminden dinsizlik anlamı çıkarmaya eğilimli olanlara ve bundan yararlanmak isteyenlere fırsat vermemek amacıyla, Anayasanın ikinci maddesini anlamsız kılan bir terimin konulmasına göz yumulmuştur. Anayasanın ikinci ve yirmi altıncı maddelerinde gereksiz görünen ve yeni Türkiye Devleti ile cumhuriyet yönetiminin ilerici niteliği ile bağdaşmayan terimler, devrim ve cumhuriyetin o zaman için sakınca görmediği ödünlendir. *Ulus, Anayasamızdan bu gereksiz terimleri ilk uygun zamanda kaldırmalıdır!*

V.3. LOZAN BARIŞI VE MONARŞİNİN SONU

Sayın Baylar, her yerde siyasal parti kurma konusunda da halkla uzun uzun söyleşiler yaptım. 7 Aralık 1922'de, Ankara basını aracılığıyla halkçılık ilkesine dayalı ve "Halk Partisi" adında bir siyasal parti kurmak amacıyla olduğumu bildirerek bu partinin nasıl bir program izlemesi gerektiği konusunda bütün yurtseverlerin, bilim adamlarının yardım etmeleri ve katılmaları dileğinde bulunmuştum.

Kimi kişilerin yazılı olarak bildirdikleri düşüncelerden ve halkla yaptığım konuşmalardan çok yararlandım. Sonunda 8 Nisan 1923'de, görüşlerimi dokuz ilkede saptadım. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimi sırasında yayımlatıp duyurduğum bu program, partimizin kuruluşuna temel olmuştur.

Bu program bugüne değin yaptığımız ve sonuçlandırdığımız bütün önemli konuları içine alıyordu. Bununla birlikte, programa yazılmamış bazı önemli sorunlar da vardı. Örneğin, Cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması, Dinîşleri Bakanlığının kaldırılması, medrese ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi... gibi. Bu sorunları programa alarak, bilgisiz ve gericilerin bütün ulusu önceden yanıltmaya fırsat bulmalarını uygun görmedim. Çünkü bu sorunların zamanı gelince çözümlenebileceğine ve sonunda ulusun kıvanç duyacağına kesinlikle inanıyordum.

Yayımladığım programı bir siyasal parti için yetersiz ve kısa bulanlar oldu. "Halk Partisinin programı yoktur." dediler. Gerçekten de ilkeler adıyla anılan programımız, karşı çıkanların gördüklerine ve bildiklerine benzer bir kitap değildi. Ama temel ilkeleri kapsıyordu ve uygulanabilir nitelikteydi. Biz de uygulanamayacak düşünceleri, bazı kuramsal ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. *Ulusun nesnel ve tinsel yönlerden yenilenip gelişmesi için çalışırken, iş yapmayı söze ve kurama yeğ tuttuk. Bununla birlikte; "egemenlik ulusundur", "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden başka hiçbir makam ulusun yazgısına egemen olamaz", "Tüm yasaların düzenlenmesinde, her türlü örgütlenmede, yönetimin bütün ayrıntılarında, genel eğitimde, iktisat işlerinde ulusal egemenlik ilkelere uyulacaktır", "Saltanatın kaldırılmasıyla ilgili karar değişmez ilkedir."* gibi bilinmesi gereken önemli noktalar ile mahkemelerin yenileştirileceği, bütün yasalarımızın hukuk bilimi verilerine göre yeni baştan düzeltilip tamamlanacağı, toprak ürünleri vergisinin değiştirileceği, ulusal bankaların anaparalarının artırılacağı, gereksindiğimiz demiryollarının yaptırılacağı, öğretimi birleştirmeye hemen girişileceği, askerlik görevi süresinin kısaltılacağı, ülkenin bayındırlaştırılmasına çalışılacağı ve benzeri gibi ivedi ve önemli gereksinimler ilkeler dışında bırakılmamıştır. Barışla ilgili görüşümün de: "Maliyede, tutumsal işlerde ve yönetimde bağımsızlığımızı kesinlik-

le sağlamak koşuluyla barışın yeniden kurulmasına çalışmak” olduğunu bildirdik. Halifelik makamının, bütün Müslümanlara özgü bir makam olabileceğini de belirttik. İlkeler, “Halk Partisi”nin kuruluşuna ve çalışmasına yetti. Partinin adına daha sonra “Cumhuriyet” sözcüğü de eklenerek bilindiği üzere “Cumhuriyet Halk Partisi” denildi.

Baylar, gene Lozan Konferansı'na değineceğim. Konferansta görüşmeler, 4 Şubat 1923 günü kesildi. İki aya yakın süren görüşmelerin özeti olarak, İtilâf Devletlerinin delege kurulları, Delegeler Kurulumuza bir barış tasarısı verdiler. Bu tasarı, anlam ve öz bakımından bağımsızlığımızı zedeleyen koşulları içeriyordu. Özellikle adalet, maliye ve iktisat işleriyle ilgili maddeler çok ağırdı. Bunun için, kesin olarak bu tasarıyı kabul etmemek zorundaydık. Delegeler Kurulumuz, bu tasarıya, bir mektupla yanıt verdi. Bu mektup şu anlamdaydı: “Anlaştığımız noktaları imza ederek barış yapalım.” Gerçekten Konferansta görüşülen birçok sorunların çözümlerinden bizce kabul edilebilecek olanları vardı. Mektupta “İkinci, üçüncü nitelikte olan sorunları ayrıca inceleriz. İtilâf Devletleri bu önerimizi kabul etmeyecek olurlarsa, önerilerimiz hiç yapılmamış sayılacaktır.” da denilmişti. Delegeler Kurulumuzun önerisi dikkate alınmadı. Yalnız, görüşmelerin kesilmesine “erteleme” biçimi verildi. Her devletin delegeler kurulu, kendi ülkesine gittiği gibi, bizim Delegeler Kurulumuz da geldi. Ben de Batı Anadolu'da yapmakta olduğum geziden dönüyordum. 18 Şubat 1923 günü, İsmet Paşa ile Eskişehir'de birleşerek Ankara'ya birlikte geldik.

Baylar, İsmet Paşa Ankara'ya dönerken benim de geziden dönmekte olduğum anlaşılınca Ankara'da, tuhaf ve anlaşılmaz bir düşünce uyanmış. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelip hükümete ve Meclis'e değinmeden önce benimle buluşup görüşmesi sakıncalı görülmüş... Böyle bir görüşmeyi kötüye yoranlar olmuş. Bunu bana yazan Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'di. Elbette, bu habere önem vermedim. Tersine, bir an önce İsmet Paşa ile görüşebilmek için, yolculuğumuzu Eskişehir'de buluşabilecek biçimde düzenlettirdim. Ankara'ya gelişimizden sonra, İsmet Paşa Bakanlar Kurulunda durumu anlattı ve yeni yönerge istedi. Meclisin görüşünü öğrenmek gerekli görüldü. Sorun Meclis'e getirildi. Bu konuda Meclis'te günlerce ve günlerce görüşme ve tartışmalar yapıldı. Anlaşıldığına göre, karşıcılar, Delegeler Kurulumuza ve İsmet Paşa'ya amansız düşman kesilmişlerdi. Sözde barış olmuşken, İsmet Paşa yapmamış, geri dönmüş. Delegeler Kurulu, Bakanlar Kurulunun yönergesine aykırı iş görmüş...

27 Şubat 1923 günlü gizli oturumda başlayan saldırılar, 6 Mart 1923 gününe değin ateşli, coşkulu bir biçimde sürdü. Ben de başından sonuna değin tartışmalara katılmak zorunda kaldım. Karşıcılar, sanki ne istediklerini bilmez bir durumdaydılar. Meclis, olumlu ya da olumsuz bir karar

veremeyecek duruma geldi. Bizim açıkça anladığımız şeydi ki karşıcılar, barış konusunu Meclis'te kendi tutkularının gerçekleşmesinde kullanmak istiyorlardı. Baylar, bazı gazeteler de bu tutkuları şaşılmalı ve ateşli bir biçimde hevesle körüklüyorlardı. Bu ruh durumu içinde bulunan Meclis ile barış sorununu sonuçlandırmanın güç olacağını görmek doğal, ama üzüntü vericiydi. Mecliste yaptığım genel açıklamayla durumun her noktasını dile getirdim. Akla gelen her şeyi söyledim. Anlaşma Devletleri delege kurullarından kimisinin kendi ülkelerine dönüşlerinde verdikleri demeçleri gerçek ve temel sayarak Delegeler Kurulumuza saldırmanın beğenilecek yanı olmadığını söyledim. Delegeler Kurulumuzu dinlemek, bu kurulun yapacağı açıklamalara inanmak ve ona göre durumu değerlendirmek gerektiğini bildirdim. Delegeler Kurulumuzun, Bakanlar Kurulunca verilmiş yönergeye aykırı iş görüp görmediğini söylemek yetkisinin, Mecliste hazır bulunan Bakanlar Kuruluna ait olduğunu ileri sürdüm. En sonunda dedim ki “Delegeler Kurulu, Bakanlar Kuruluna karşı sorumludur. Meclis'e karşı sorumlu olan Bakanlar Kuruludur. Meclis, Bakanlar Kuruluna yeni bir yön vermek zorundadır. Bakanlar Kurulu da bu yöne uygun olarak Delegeler Kuruluna özel yönerge verir. Meclisin ayrıntılarla uğraşmasına yer ve olanak yoktur.”

Yönerge üzerindeki görüşümü de şöyle belirttim: “Musul sorununun geçici ertelenmesinden söz etmemek üzere, yönetsel, siyasal, parasal, ekonomik ve benzeri işlerle ilgili konularda ve öbür sorunlarda ulusun ve ülkenin haklarını, bağımsızlığını tam ve sağlam olarak elde etmek ve kurtardığımız yerlerin kesin olarak boşaltılmasını istemek temel koşuldur.” Sözlerime şunları da ekledim: “Delegeler Kurulumuz, kendine verilen görevi tam ve en iyi biçimde yapmıştır. Ulusumuzun ve Meclis'imizin onurunu korumuştur. Eğer Barış sorununu iyi bir sonuca bağlamak istiyorsak, Meclis'çe de Delegeler Kuruluna içgüçü verilerek çalışmalarının sürdürülmesi gerekmektedir. Böyle davranırsanız, bir barış evresine girebileceğimizi ümit edebiliriz.”

Meclisin, söz konusu sorun üzerindeki tartışmaları durdu. Ama, karşıcılar saldırmak için nedenler bulup yaratmaktan kendilerini bir türlü alıkoyamıyorlardı. Meclisteki karşıcıların, türlü biçimlerde ve başka başka konular üzerinde saldırı hazırlamaları yeni bir şey değildi. Geziye çıkışımın ertesi günü, İslam Halifeliği ve Büyük Millet Meclisi adlı kitapçığın ortaya atıldığını; bütün Meclisin ve ulusun bize karşı kışkırtılmak istenildiğini söylemiştim. Bundan daha önce bir manevra vardı ki henüz ondan söz açmadım. Çünkü 1922 yılının Aralık ayı başlangıcında oynanmak istenen oyun, bütün sonuçlarıyla gezim boyunca sürüp gitmişti. İzin verirseniz, şimdi bu işle ilgili anılarımızı canlandırmaya yarayacak birkaç söz söyleyeyim:

Sayın Baylar, üç milletvekili, milletvekili seçimi yasasında değişiklik yapılmasıyla ilgili bir önerge hazırlamışlar. İçinde yazanları öğrenmiştim.

2 Aralık 1922 günü, İkinci Başkan Doktor Adnan Bey'in başkanlık ettiği oturumda, Başkanlık katından şunlar işitildi: "Efendim, Milletvekili Seçimi Yasasının değiştirilmesiyle ilgili önergenin görüşülebileceği yolunda Tasarı Komisyonunun bir yazısı var." Bu sözler, "Okunsun!" sesleriyle karşılandı. İki milletvekili: "Önemlidir, okunmasını öneriyoruz," diyerek, gürültülerin anlamını açığa vurdular. Başkan: "Efendim, bu yasa tasarısının okunmadan komisyona gönderilmesi, geleneğimiz gereğidir." dedi.

Baylar, işin içyüzü ve bu konuda yapılan Meclis görüşmeleri o günkü tutanaklardan okunabilir. Ama, yüce kurulumuzu bu yorgunluktan kurtarmak için, izin verirsiniz, benim o oturumda yaptığım konuşmanın bir parçasını olduğu gibi bilginize sunayım:

Yasa tasarısını okutmadan komisyona göndermek isteyen başkan-dan söz alarak şunları söyledim: "Efendim, bu yasa tasarısı özel bir amaç güdülerek hazırlanmış. Bu özel amaç, doğrudan doğruya beni ilgilendirdiğinden, izin verirsiniz kısaca düşüncemi bildirmek istiyorum. Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Salâhattin ve Samsun Milletvekili Emin beyefendiler tarafından önerilen yasa tasarısı, doğrudan doğruya beni yurttaşlık haklarından yoksun etmek amacını güdüyor. 14'üncü maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız, orada deniliyordu ki: 'Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için, Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerler halkından olmak ya da kendi seçim bölgesinde yerleşmiş olmak gerekir. Ondan sonra göçmen olarak gelenlerden Türk ve Kürtler, bir yere yerleştirildikleri günden bu yana beş yıl geçmiş ise seçilebilirler.'

Ne yazık ki benim doğum yerim, bugünkü sınırlar dışında kalmış bulunuyor. İkincisi, herhangi bir seçim bölgesinde beş yıl oturmuş da değilim. Doğum yerim, bugünkü ulusal sınırimızın dışında kalmıştır. Ama, bu böyleyse, bunu ben istemiş değilim ve bunda hiçbir suçum yoktur. Bu, bütün ülkemizi, ulusumuzu dağıtıp yok etmek isteyen düşmanların bu işteki başarılarının biraz olsun önlenemeyişinden ileri gelmiştir. Eğer düşmanlar amaçlarına tam olarak ulaşmış olsalardı, Tanrı korusun, bu tasarıya imza atan bayların doğum yerleri de sınır dışında kalabilirdi. Bundan başka, bu maddenin istediği koşul bende yoksa, yani beş yıl sürekli olarak bir seçim bölgesinde oturmamış isem, o da bu yurt uğrunda yaptığım ödevler yüzündendir. Eğer bu maddenin istediği niteliği kazanmaya çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmakla sonuçlanan Arıburnu ve Anafartalar'daki savunmalarımı yapmamış olmam gerekirdi. Eğer bir yerde beş yıl oturmak zorunda bulunsaydım, benim Bitlis'i ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbakır'a

doğru yayılan düşmanın karşısına çıkmamış olmam, Bitlis'i ve Muş'u kurtarmak gibi önemli bir yurt ödevimi yapmamış olmam gerekirdi. Bu bayların istediği nitelikleri kazanmak isteseydim, Suriye'yi boşaltan orduların artıklarından Halep'te bir ordu kurarak düşmana karşı savunmaya girişmemiş olmam ve bugün 'ulusal sınır' dediğimiz sınırı eylemli olarak çizmemiş olmam gerekirdi.

Sanıyorum ki ondan sonraki çalışmalarımı herkes bilir. Hiçbir yerde, beş yıl oturamayacak ölçüde çalışmış bulunuyorum. Ben sanıyordum ki bu çalışmalarımın dolayısı ulusumun sevgisini ve yakınlığını kazandım. Belki bütün Müslümanlık dünyasının sevgisini ve yakınlığını da kazandım. Bunun için bu sevgi ve yakınlıklara karşılık, yurttaşlık haklarından da yoksun bırakılacağımı hiç aklıma getirmedim. Sanıyorum ve sanıyordum ki dış düşmanlar canıma kıyarak da beni yurdumdaki işimden ayırmaya çalışacaklardır. Ama hiçbir zaman düşünüp düşleyemedim ki yüce Meclis'te, iki üç kişi bile olsa, aynı anlayışta bulunabilsin. Bunun içindir ki ben anlamak istiyorum; bu baylar gerçekten seçim bölgeleri halkının düşünce ve duygularını mı yansıtıyorlar? Yine bu baylara karşı söylüyorum; milletvekili oldukları için bütün ulusun vekili olmak gibi bir niteliğe sahip olduklarına göre; ulus da kendileri gibi mi düşünüyor? Baylar, beni yurttaşlık haklarından yoksun kılmak yetkisi bu baylara nereden verilmiştir? Bu kürsüden açıkça yüce kuruluşa ve bu bayların seçim bölgeleri halkına ve bütün ulusa soruyorum ve yanıt istiyorum!"

Bu sözlerim ajans ve gazetelerde yer aldı. Ulus, konuşmamı ve sorumu öğrendi. Yurdun bütün seçim bölgelerindeki gerçek seçmenler ve halk, hemen Meclis Başkanlığına protesto yazıları yağdırdılar. Yasa tasarisına imza atan milletvekili bayların seçim bölgeleri halkı da onları ve onlarla görüş birliğinde olanları kınamakta gecikmediler. Ulusun, benim için gösterdiği sevgi ve güveni içtenlikle belirtmesi bakımından değerli birer anı olarak saklamakta olduğum bu telyazıları büyük bir dosya tutmaktadır. Bu dosyadaki telyazıları, zamanında gazetelerde de yayımlanmıştı. Ben, burada yalnız bir seçim bölgesinin, Rize'nin, bana çektiği bir telyazısını, olduğu gibi sunmakla yetineceğim:

Üç milletvekili bayın, Seçim Yasası ile ilgili, bilinen önergesine, sancağımız milletvekillerinin katılmayacağı kanısıyla bir şey yazmayı gerekli görmemiştik. Şimdi Milletvekili Osman Efendi'den aldığımız mektupta, kendisinin o önergeyle ilgili bulunduğunu ve karşılıklı gruptan olduğunu övünürcesine bildirmesi üzerine, şunları bilgilerinize sunmak zorunda kaldık:

1. (İçten gelen övücü sözlerden sonra) Size ve sayın değerli çalışma arkadaşlarınıza karşı sancağımız adına söz söyleyen ve aykırı görüş besle-

yen ve bizce hiçbir değeri ve önemi olmayan milletvekilini lanetleriz. O, sancağımızı temsil hakkına da sahip olamaz.

2. Şu zamanda, vatansızların bile katılmayacağı karşıcılığı ve karıştırcılığı bize öğütleyen milletvekili bayın görüşüne katılacak bir tek kişinin bile sancağımızda bulunmadığını kıvanarak ve üstün saygılarımızla bilgilerinize sunarız efendim.

İmzalar

Artık Meclis yenilenmedikçe, ulusun ve ülkenin ağır ve sorumluluk gerektiren işlerinin yürütülemeyeceğine kuşku kalmamıştı. Bunun zorunlu olduğuna ben de inandım. Bir gece Başbakan Rauf Bey'e, istasyondaki konutunda, Bakanlar Kurulunu toplantıya çağırmasını, benim de geleceğimi telefonla bildirdim. Rauf Bey'in konutunda toplanan Bakanlar Kuruluna, Meclis'in yenilenmesini Meclis'e önermek gerektiğini söyledim. Kısa bir tartışmadan sonra, Bakanlar Kurulu ile görüş birliğine vardık. Gene o gece, Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Yönetim Kurulunu da Bakanlar Kurulu toplantısına çağırdım. Bu yönetim kurulu içinde, önerimi yersiz bulup şaşırınlar oldu. Görüşmeler ve tartışmalar ertesi güne değin sürdü. Böyle olmakla birlikte bu kurulla da anlaştık. Ondandan sonra hemen Grup Genel Kurulunu topladım. Bu toplantıda yurdun genel durumunu, ivedilikle görülmesi gereken ulus işlerini anlattım; Meclisin artık bu görevleri yapmaya yeteneği kalmadığını söyleyip kanıtlayarak, Meclisten, seçimlerin yenilenmesine karar vermesini istemek gerektiğini bildirdim. Grup Genel Kurulu, sözlerimi ve açıklamalarımı iyi karşıladı. Bunun üzerine konu gene o gün 1 Nisan 1923'te Meclis'e götürüldü. Yüz yirmi kadar üye, bir önergeyle Meclis'e, seçimlerin yenilenmesi için bir yasa tasarısı sundu. Meclis, yeniden seçim yapılmasıyla ilgili yasayı oybirliğiyle kabul etti. Meclisin bu kararı vermesi devrim tarihimizde önemli bir noktadır. Çünkü bu yasayı çıkarmakla Meclis, kendinde beliren hastalığı kabul ettiğini ve bundan dolayı ulusun duyduğu üzüntüyü anlamış olduğunu gösterdi.

Baylar Lozan Konferansı 23 Nisan 1923'te yeniden toplandı. Delegation Kurulumuz, Lozan'da barışı sağlamaya çalışırken, ben de yeni seçimlerle uğraşıyordum. Yeni seçimlere, bildiğiniz ilkelerimizi ilan ederek girdik. Görüşlerimizi benimseyip milletvekili olmak isteyen kişiler, önce ilkeleri benimsediğini ve görüşlerimize katıldığını bana bildiriyorlardı. Adayları ben saptayacaktım ve zamanında partimiz adına ben duyuracaktım. Böyle bir yöntem izlemeyi gerekli görmüştüm; çünkü, yapılacak seçimlerde ulusu aldatarak çeşitli amaçlarla milletvekili olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum. Yurdun her yerinde, konuşmalarım ve uyarmalarım büyük bir içtenlikle ve güvenle karşılandı. Bütün ulus, ortaya attığım ilkeleri bütünüyle

benimsedi. İllkelere ve dahası, bana bile karşıcıl durum alacakların ulusça milletvekilliğine seçilemeyecekleri anlaşıldı.

Gerçekten, bazı seçim bölgelerinde bağımsız girişimde bulunanlar başarı sağlayamadılar. Bu arada, o zaman daha Birinci Ordumuzun Komutanı bulunan Nurettin Paşa da milletvekili olmaya girişmişti, seçilemedi. Nurettin Paşa, bu isteğini daha sonra, bir ara seçiminde, Bursa'da gerçekleştirdi. Paşa'nın, kendi başına ve bağımsız olarak milletvekili seçilmek için, her zaman olduğu gibi kendi yöntemine göre, gerekli propagandayı yaptırmaktan da geri kalmadığı anlaşılmıştı. Bu yoldaki girişim ve yayınlardan herkesin dikkatini çeken, özellikle Nurettin Paşa'nın yaşamöyküsü kitapçığıdır. Nurettin Paşa, yeni seçim yılı olan 1923'te Âbit Süreyya Bey adında bir kişiye A. S. simgesiyle, bir yaşamöyküsü yayımlattı. Âbit Süreyya Bey, Abdülhamit'in başyazmanlarından rahmetli Süreyya Paşa'nın oğludur. Meşrutiyetten önce Nurettin Paşa gibi ve onunla birlikte padişahın onursal yaveriydi. Birinci Dünya Savaşında İzmir'de, Kurtuluş Savaşının sonunda da Nurettin Paşa karargâhının bulunduğu İzmit'te ordu müteahhitiği yaptı. Nurettin Paşa'nın yaşamöyküsü kitapçığını yazan, Âbit Süreyya Bey değildir. Kitapçık, yazılı olarak kendisine verilmiş ve Nurettin Paşa ondan adının ilk harflerini kitapçığa koyarak ortağı bulunduğu Osmanlı Basimevi'nde bastırmasını rica etmiştir. Bu kitapçığın kabında şu yazılar okunur: "İzmir Fatihî, Karahisar ve Dumlupınar Savaşlarında Düşmanı Yenen Gazi Nurettin Paşa Hazretlerinin Yaşamöyküsü". Baylar, on dokuz sayfa tutan bu yaşamöyküsü kitapçığını kaç kişinin okuduğunu bilmiyorum. Ben bu kitapçığı ülkedeki bütün aydınların okumasını çok yararlı ve eğitici buluyorum. Yalnız bu kitapçığı okuyanların ya da okuyacak olanların kitapçıkta değinilen olaylar ve işler üzerinde, başka ve güvenilir kaynaklardan da bilgi edinecek, yazılanlarla gerçekleri karşılaştırmaları ve böylece yargıya varmaları gereklidir.

(Atatürk, Söylev'in bu bölümünde, Nurettin Paşa'nın Meşrutiyet döneminden Başkomutan Savaşı'na uzanan süreçteki kariyerini kapsamlı bir biçimde değerlendirmekte ve yayınlamış olduğu kitapçıkta bir çok savı ayrı ayrı çözümledikten sonra bu kitapçığın yalanlar üzerine kurulmuş olduğunu öne sürmektedir:)

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçim dönemi, yeni Türkiye Devletinin tarihinde mutlu bir geçiş evresine rastladı. Gerçekten, dört yıllık Kurtuluş Savaşımız, ulusumuzun ününe, sanına yaraşır bir barışla sonuçlanmış bulunuyordu. 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imza edilen antlaşma, 24 Ağustos 1923'te Meclis'te onaylandı.

Baylar, Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra, düşman devletler Türkiye'ye dört kez barış koşulları önermişlerdir. Bunların birincisi, Sevr ta-

sarıdır. Bu tasarı Anlaşma Devletlerince, Yunan Başbakanı Bay Venizelos'un da katılımıyla düzenlenmiş ve üzerinde bir görüşme yapılmaksızın Vahdettin hükümetince 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır. Bu tasarı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce tartışılmaya değer bile görülmemiştir.

İkinci barış önerisi, Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra toplanan Londra Konferansı'nın bitiminde, 12 Mart 1921'de yapılmıştır. Bu öneri, Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapılmasını içermekteyse de değinilmemiş olan sorunlarda Sevr tasarısındaki maddelerin tümünün, olduğu gibi bırakıldığını kabul etmek gerekir. Bu öneri bizce tartışma konusu olmadan, İkinci İnönü Savaşı'nın başlamasıyla sonuçsuz kalmıştır.

Üçüncü barış önerisi 22 Mart 1922'de, yani Sakarya utkusundan ve Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması'ndan sonra, yakın bir saldırımızın beklendiği sıralarda, Paris'te toplanan Anlaşma Devletleri dışişleri bakanlarınınca yapılmıştır. Bu öneride, Sevr tasarısını temel alarak işe başlama ilkesinden vazgeçilmişti; ama bu da ana çizgileriyle ulusal amacımızı gerçekleştirecek nitelikten uzaktı.

Dördüncü öneri, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelerdir.

(Atatürk, Söylev'in bu bölümünde bu dört öneriyi ve bir bakıma da Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı ile sonucundaki tabloyu "Sınırlar, Kürdistan düşü, Sömürü Bölgeleri, İstanbul, Uyrukluk, Adli Kapitülasyonlar, Azınlıkların Korunması, Askerlikle İlgili Hükümler, Ceza, Parasal İşler, Ekonomik İşler, Boğazlar Komisyonu" olmak üzere toplam oniki başlık altında ayrıntılı bir biçimde karşılaştırmakta ve elde edilen utkunun teslimiyetçi politikalara kıyasla ne denli görkemli olduğunu kanıtlamaktadır:)

Sayın Baylar, Lozan Barış Antlaşması'ndaki temel ilkeleri, diğer barış önerileriyle daha çok karşılaştırmanın yersiz olduğu düşüncesindeyim. Bu antlaşma, Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış, büyük bir kıyımın çöküşünü bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasal utku yapıtıdır!

Baylar, Lozan Barış görüşmeleri sırasında oluşan ve barış yapıldıktan sonra söylenen ve yayılan bir sorunu burada söz konusu ederek, kamuoyunu aydınlatmak isterim. Anlatılan ve yayılan sorun, Delegeler Kurulu Başkanı İsmet Paşa ile Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey arasında çıkan anlaşmazlıktır. Bu anlaşmazlığı, ilgili belgeleri inceleyerek köklü ve sağlam nedenlere bağlamak güçtür. Bu bakımdan, anlaşmazlığı daha çok ruhsal ve duygusal nedenleriyle incelemek gerektiği düşüncesindeyim.

(Atatürk, bu anlaşmazlığın köklü ve sağlam nedenlerden çok ruhsal ve duygusal nedenlerden kaynaklandığını ileri sürmekte; bununla birlikte

iki devlet adamının Yunanistan'dan istenecek savaş ödencesi konusunda farklı yaklaşım içinde olmalarının da bu anlaşmazlık için bir etken oluşturduğunu belirterek sözlerini şöyle sürdürmektedir:)

Baylar, bu verdiğim bilgilerden sonra beliren nokta şudur: İsmet Paşa, Karaağaç'a karşılık Yunan onarım sorununu sonuçlandırmayı uygun görüyor ve hazırlanmakta olan antlaşmanın elde edebileceğimiz en iyi koşulları kapsadığı kanısında bulunuyor. Rauf Bey de "Karaağaç'a karşılık, onarım parasından vazgeçemeyiz." diyor. Ben, Rauf Bey'le İsmet Paşa arasında yapılmış olan bütün yazışmaları inceledikten sonra, genel olarak, İsmet Paşa'nın görüşünü uygun buldum. Ama, gerek Rauf Bey gerekse İsmet Paşa, görüşlerinde çok direnir görünüyorlar ve görüşlerini belirtirken her ikisi de pek keskin sözcükler kullanmış bulunuyorlardı. Rauf Bey, Mecliste ve kamuoyunda iyi karşılanabilecek parlak bir propaganda yolunda idi. "Ülkemizi yakıp yıkmış olan Yunanlılardan büyük utkumuza karşın, onarım parası istemekten vazgeçemeyiz! İtilâf Devletleri, Yunanlıları bizimle karşı karşıya serbest bıraksınlar! Biz onlarla hesabımızı görürüz!" görüşünün savunucusu oluyor. Bütün barış sorununu ve büyük bir barış ilkelerini göz önünde tutan İsmet Paşa ise, Bakanlar Kurulu Başkanı ile bu anlaşmazlığı sırasında, Yunanlılara karşı özveri önermek durumunda bulunuyordu. Bu görüşün yerinde ve kabulünün zorunlu olduğunu kamuoyuna açıklamak elbette o denli kolay değildi. Sorunu o yolda çözmek gerekti ki hem İsmet Paşa'nın önerisi kabul edilerek barış yapılsın, hem de Rauf Bey ve başkanlık ettiği Bakanlar Kurulu yerinde kalıp barış yapıncaya dek çalışsın. Genel olarak iki yana karşı aldığım durum yumuşak olmadı. Bir yana hak vererek öbür yanı susturmak yoluna gitmedim.

(Atatürk, Söylev'in bu bölümünde, İsmet Paşa ile yapılmış yazışmalara yer vererek, Yunanistan'dan ödence istenmesinin yanı sıra kuponlar ve ayrıcalık hakları konusunda da yaşanan anlaşmazlıkların tümünün çözüme kavuşturulduğunu; ancak, Konferans'ın anlaşmayla sonuçlanmasının ardından, imza aşamasına gelindiğinde, Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya yanıt vermek yerine belirsiz bir sessizlik içine çekildiğini ve Ankara'nın karar-sız kaldığı izlenimini yaratan bu durum karşısında da İsmet Paşa'nın delegelik görevinden alınma isteği içersine girdiğini anlatmaktadır:)

Böyle bir durumda, işi bitirmek için büyük ve tarihsel sorumluluk yüklenerek imzasını kullanacak olan kişinin, ne denli bir güçlük içinde bulunacağı düşünülürse, İsmet Paşa'nın üzüntü ve acı duymasını haklı görmek gerekir. İsmet Paşa'nın teline hemen şu yanıtı verdim:

Ankara, 19.7.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

18 Temmuz 1923 günlü telyazınızı aldım. Hiç kimsede kararsızlık yoktur. Kazandığınız başarıyı en sıcak ve içten duygularımızla kutlamak için, yöntem gereği, Antlaşmanın imzalandığını bildirmenizi bekliyoruz, kardeşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Başkomutan
Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa bu telyazıma yanıt verdi. İsmet Paşa'nın çektiği acının düzeyini gösteren bu yanıtı, onun temiz yürekliliğini, içtenliğini ve özellikle alçak gönüllülüğünü de gösteren değerli bir belge olduğu için, bilginize sunuyorum:

Sayı: 338

Lozan, 20 Temmuz 1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim ezinci bir düşün. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, sayın önderim.

İsmet

Baylar, İsmet Paşa 24 Temmuz 1923 günü Antlaşmayı imzaladı. Kendisini kutlamak zamanı gelmişti. O gün şu teli yazdım:

Lozan'da Delegeler Kurulu Başkanı

Dışişleri Bakanı İsmet Paşa Hazretlerine

Ulusun ve Hükümetin yüksek kişiliğinize vermiş olduğu yeni görevi başarı ile sonuçlandırdınız. Ülkeye yararlı sıra sıra işlerle örülü olan ömrünüzü bu kez de tarihsel bir başarıyla taçlandırdınız. Uzun savaşlardan sonra yurdumuzun barışa ve bağımsızlığa kavuştuğu bu günde parlak göreviniz dolayısıyla sizi, sayın arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün Delegeler Kurulu üyelerini teşekkürlerle kutlarım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Başkomutan
Gazi Mustafa Kemal

Baylar, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'in kutlamadığını anladım. Bunun gerekli olduğunu kendisine anlattım. Başka arkadaşlar da kendisini bu konuda uyarılmışlar. Sonradan öğrendim ki Rauf Bey, İsmet Paşa'yı kutlamayı ve yaptığı önemli, tarihsel görevden dolayı ona teşekkür etmeyi gerekli görmüyormuş. Yapılan uyarımlar üzerine, Kâzım Paşa'ya bir mektup yazarak ondan, kendi adına İsmet Paşa'ya bir kutlama teli yazmasını rica etmiş. Bunun anlamı nedir?

Kâzım Paşa, bu mektubu İhsan Bey'in (Donanma Bakanı) evinde bulunduğu bir sırada almış. Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey de orada imiş. Hep birlikte, Rauf Bey'in ağzından, İsmet Paşa'ya uygun bir kutlama ve teşekkür teli taslağı yazmışlar; bunu bir zarfa koyarak Rauf Bey'e göndermişler. Ama Rauf Bey, bu taslağı beğenmemiş, İsmet Paşa'ya başka bir tel yazmış, ya da yazdırmış. Rauf Bey, Kâzım Paşa'yı gördüğü zaman demiş ki: "Sizin yazdığınızı taslakta her işi yapan İsmet Paşa imiş gibi gösteriliyor. Biz burada bir şey yapmadık mı?"

Baylar, Rauf Bey'in yazdığı, ya da yazdırdığı telyazısı, kendisinin duygu ve düşüncelerini gizlememektedir. İsterseniz o telyazısını da olduğu gibi bilginize sunayım:

Şifre 25.7.1923

Lozan'da Delegation Kurulu Başkanlığına

Y: 20 ve 24 Temmuz, 247 ve 348 sayılara:

Dünya Savaşının sonsuz acılarından kurtulmak ve ulusumuzun dünyayı barışa kavuşturmada ne büyük bir etmen olduğunu eylemle kanıtlamak amacıyla imzaladığımız Mondros Bırakışması'na karşın uğradığımız en acıklı ve yürek parçalayıcı saldırıları, yaşama hakkımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına alan Sevr Antlaşması izlemişti. Yüzyıllarca özgür ve bağımsız yaşamış olan kutsal Türkiye'mizin soylu halkı, uğradığı haksız ve acıklı saldırılar karşısında bütün bilinci ve bütün varlığı ile, yaşama hakkını ve bağımsızlığını kurtarmak için ayaklanarak kurduğu yılmaz ve yenilmez ulusal ordusuyla, Büyük Başkanımızın ve Başkomutanımızın ve gözüpek komutanlarımızın yönetiminde utkudan utkuya yürüdü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümetinin, ulustan aldığı erk ve güçle ve ordularının pek yüksek savaş yeteneğiyle elde ettiği bu başarı ve utkuların, Lozan'da aylardan beri süren barış görüşme!eri sonunda uluslararası bir belge ile saptanması, ulusumuza yeni bir çalışma dönemi ve erinç hazırlamıştır. Bakanlar Kurulu, dayançlı ve özverili ulusumuzun yaşama hakkını ve bağımsızlığını güven altına alan bir anlaşmanın yapılmasındaki çalışmalardan dolayı, başta yüce kişiliğiniz olmak üzere, delegelerimiz Rıza Nur ve Hasan beyefendileri ve danışmanlarımızı kutlar efendim.

Bakanlar Kurulu Başkanı
Hüseyin Rauf

Baylar, Rauf Bey, Lozan Antlaşmasını yapan ve ona imzasını koyan İsmet Paşa'yı kutlama dolayısıyla, kendisinin yaptığı ve imzasını koyduğu Mondros Bırakışması'ndan söz etmeyi ve onu ne önemli ve yüksek amaçlarla imzaladığını belirterek kendisini savunmayı gerekli görüyor. Mondros Bırakışması, Osmanlı Devletinin, bağlaşıklarıyla birlikte uğradığı acı yenilginin yüz kızartacak bir sonucudur. O anlaşma hükümleridir ki Türk topraklarını yabancıların işgaline yol açtı. O anlaşmada kabul edilen maddelerdir ki Sevr Antlaşması hükümlerinin de kolaylıkla kabul ettirilebileceği düşüncesini yabancılara olanaklı ve akla yatkın gösterirdi. Rauf Bey o anlaşmayı, "ulusumuzun dünyayı barışa kavuşturmakta ne büyük bir etmen olduğunu eylemle kanıtlamak amacıyla" imzaladığını söylüyorsa da bu düşsel cümleyle kendinden başka kimseyi kandırıp avutamaz; çünkü, böyle bir amaç yoktu. Rauf Bey'in, telyazısına Mondros Bırakışması ile başladığına bakılırsa, bu anlaşmanın Lozan Konferansı'nın başlangıcı olduğunu; Lozan barışının da Rauf Bey'in yaptığı Mondros Bırakışması'nın sonucu olduğunu söylemek eğiliminde bulunduğu yargısına varılabilir.

Rauf Bey, telyazısında, Sevr Antlaşmasını, Türk ulusunun uğradığı saldırıları ve buna karşı ulusun nasıl ayaklandığını, nasıl yılmaz ve yenilmez ordu kurduğunu ve gözüpek komutanlarımızın yönetiminde utkudan utkuya yürüdüğünü anlatıyor. Rauf Bey, bu öyküyü İsmet Paşa'ya, o utkuyu kazanmış ordunun başından Lozan'a gitmiş olan kişiye anlatıyor. Rauf Bey, bu başarı ve utkuları hükümetin kazandığını anlatabilmek için de parlak bir cümle bulmuştur. Lozan barış görüşmelerinin aylardan beri sürdüğünü de belirterek işin uzatıldığını anıştırmaktan kendini alamamıştır. Rauf Bey, "antlaşmanın yapılmasındaki çalışmalardan dolayı" Delegation Kurulunu kutlarken, Mondros Bırakışması'ndan başlayarak bütün devrimlerimizden bir özetini yapmış ve böylelikle Delegation Kuruluna, yaptıkları antlaşmanın nasıl ve ne olduğunu da anlatmak çabasına düşmüştür. İçinde bir "teşekkür" sözü bulunmayan bu yazıların anlamını kavramak, dikkatli ve irdeleyici kişiler için güç değildir.

Baylar, Delegation Kurulumuz görevini bitirdikten sonra, Ankara'ya dönmek üzere yolda bulunuyordu. Herkes Delegation Kurulunu yakından övmek için can atıyordu. O günlerde Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa ile birlikte Çankaya'ya yanıma geldiler. Rauf Bey: "Ben dedi, İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Onun karşılanmasında bulunamam. İzin verirseniz, o geldiği zaman Ankara'da bulunmamak için, seçim bölgemde dolaşmak üzere Sivas'a doğru bir geziye çıkayım." Rauf Bey'e, böyle yapmasını gerektiren bir şey olmadığını; burada bulunarak, İsmet Paşa'yı, bir hükümet başkanına yaraşırca kabul etmesinin ve görevini iyi bir biçimde sonuçlandırdığı için onu, sözle de övmesinin ve kutlamasının uygun olacağını söyledim. Rauf Bey, "Kendimi

tutamıyorum, yapamayacağım.” dedi ve geziye çıkma isteğinde direndi. Bakanlar Kurulu Başkanlığından çekilmesi koşuluyla geziye çıkmasını kabul ettim.

Ondan sonra Rauf Bey’le aramızda şu konuşma oldu:

Rauf Bey, “Bakanlar Kurulu Başkanlığından çekilirken, sizden çok rica ederim, Devlet Başkanlığı katını güçlendiriniz.” dedi.

Ben, “Dediğinizi yapacağıma kesin olarak güveniniz!” diye yanıt verdim.

Rauf Bey’in ne demek istediğini ben pek güzel anlamıştım. Rauf Bey, devlet başkanlığı katı olarak halifelik katını düşünüyor ve o makama güç ve yetki sağlanmasını benden rica ediyordu. Rauf Bey’in, benim olumlu yanıtlımla ne demek istediğini anlayıp anlamadığı kuşkuludur. Sonradan, cumhuriyet kurulduktan sonra, kendisiyle Ankara’da yaptığımız bir konuşmada, niçin karşıcıl duruma geçtiğini, yapılmış olan şeyin, Ankara’dan ayrılırken benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim işten başka bir şey olmadığını söylediğim zaman, “Ben demişti, devlet başkanlığı katını güçlendiriniz derken, hiç de cumhuriyetin kurulmasını düşünmüş ve istemiş değildim.” Oysa baylar, benim verdiğim yanıtın anlamı tümüyle oydu. Gerçekte, bence devlet başkanlığı katıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı katını birleşik bulundurmak; ulusal hükümetimiz cumhuriyet hükümeti niteliğinde olmasına karşın onu kesin olarak söyleyip duyurmak güçsüzlük yaratıyordu. İlk fırsatta resmi olarak cumhuriyeti ilan etmek ve devlet başkanlığını, cumhurbaşkanlığı katında simgeleyerek, güçlü bir durum yaratmak çok gerekliydi. Rauf Bey’e, bunu yapacağıma kesin olarak söz vermiştim. Eğer, ne demek istediğimi kavrayamamış ise, sanırım, eksiklik bende değildir.

Ali Fuat Paşa’yla da kısa bir görüşme yapıldı. Fuat Paşa, bana şöyle bir soru sordu: “Senin şimdi havarilerin kimlerdir, bunu anlayabilir miyiz?” Ben bu sorudan bir şey anlayamadığımı söyledim. Paşa, ne demek istediğini anlattı. O zaman ben de şunları söyledim: “Benim havarilerim yoktur. Ülke ve ulusa kimler hizmet eder ve hizmet yaraşırlığını ve gücünü gösterirse havari onlardır.”

Rauf Bey, Bakanlar Kurulu Başkanlığından çekildi. İçişleri Bakanı bulunan Ali Fethi Bey, Bakanlar Kurulu Başkanlığına da seçildi (13 Ağustos 1923). Ali Fuat Paşa da bir süre sonra, 24 Ekim 1923’de, Meclis İkinci Başkanlığından çekilerek ordu müfettişliğine atanmasını rica etti. Fuat Paşa’ya, sanı ikinci başkan olmakla birlikte pek önemli olan Meclis Başkanlığı görevini yapmakta olduğunu söyleyerek bu görevden ayrılmamasını öğütledim. Fuat Paşa, siyasetten hoşlanmadığını, yaşamını askerlik uğraşına adanmak istediğini ileri sürüp dileğinin yerine getirilmesini üsteleyerek rica

etti. Fuat Paşa'nın aşaması tuğgeneral idi. Komuta edeceği orduda tümgeneral aşamasında kolordu komutanları vardı. Geçmiş hizmetlerini göz önüne alarak kendisini tümgeneralliğe yükselttik ve karargâhı Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliğine atadık. Kâzım Karabekir Paşa da daha önce aynı düşüncelerle Meclis'ten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak Birinci Ordunun başına geçmiş bulunuyordu.

BÖLÜM VI

CUMHURİYETİN KURULMASI VE SİYASAL DEVRİM

VI.1. CUMHURİYETİN KURULMASI

Baylar, Lozan Antlaşmasının eklerinden olan boşaltma protokolü uygulandıktan sonra, tümüyle düşman elinden kurtulan Türkiye'nin bütünlüğü eylemli olarak gerçekleşmişti. Artık yeni Türkiye Devletinin başkentini yasa ile saptamak gerekiyordu. Bütün düşünceler, yeni Türkiye'nin başkentinin Anadolu'da ve Ankara kenti olması gerektiğinde toplanıyordu.

Coğrafi ve stratejik durum en kesin önemi taşıyordu. Devletin başkentini bir gün önce saptayarak iç ve dış kararsızlıklara son vermek çok gerekliydi. Gerçekten, bilindiği gibi, başkentini İstanbul olarak kalacağı ya da Ankara'ya taşınacağı sorunu üzerinde öteden beri içeride ve dışarıda kararsızlıklar görülüyor, basında demeç ve tartışmalara rastlanıyordu. Bu arada, İstanbul'un yeni milletvekillerinden kimileri, Refet Paşa başta olmak üzere, İstanbul'un *payitaht*⁶⁹ kalması gereğini, kimi örneklere dayanarak kanıtlamaya çalışıyorlardı. Ankara'nın gerek iklimi, ulaştırma araçları, gelişme yeteneği, gerekse kuruluş ve örgütler bakımından hiç de uygun ve elverişli olmadığını söylüyorlar ve "İstanbul'un başkent olması gereklidir ve buna yazgılıdır." diyorlardı. Bu sözlere dikkat edilirse, bizim payitaht teriminden çıkardığımız anlam ile bu sözlerde başkent terimini kullananların görüşleri arasında bir ayrılık görmemek olanaksızdır. Bundan dolayı, başkent seçiminde daha önceden verilmiş kararımızı resmi olarak ve yasa ile saptayarak böylece *payitaht* teriminin de yeni Türkiye Devletinde anlamı ve yeri kalmadığı belirtilmiş olacaktı. Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, 9 Ekim 1923 günlü bir maddelik yasa tasarsını Meclis'e önerdi. Altında daha on dört kadar kişinin imzası olan bu yasa önerisi, 13 Ekim 1923 günü uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Yasa maddesi şudur: "*Türkiye Devletinin başkenti, Ankara kentidir.*"

⁶⁹ Padişahın tahtının bulunduğu yer.

Baylar, çok geçmeden Mecliste Fethi Bey'in Başkanlığındaki Bakanlar Kuruluna ve özellikle Fethi Bey'in kendisine karşı sataşmalar ve eleştiriler başladı. Anlaşıldığına göre kimi milletvekillerinde bakan olmak isteği ve dileği artmıştı. İş başındaki bakanları beğenmiyorlardı. Yeni seçimde Partimiz adına milletvekilliğine seçilmeleri sağlanmış olan birtakımları da Bakanlar Kuruluna karşı olan akımları körükleyerek kendi amaçlarına göre yararlanma ortamları hazırlamaya çalışıyorlardı. Karşıcıl duruma geçecekleri sezilen milletvekillerinin Meclis çoğunluğunu aldatarak, hükümet ve Meclis üzerinde etkin bir durum almak amacıyla oldukları anlaşılıyordu.

Fethi Bey, dikkatini ve gücünü Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevinde toplayabilmek için İçişleri Bakanlığından çekildi. Yine o gün Meclis İkinci Başkanlığı da Ali Fuat Paşa'nın çekilmesiyle boşaldı (24 Ekim 1923). Bizimle görüşte ve çalışmada uzlaşıp birleşmeyi gerekli görmeksizin bağımsız ve gizli olarak çalışan bir grup belirdi. Bu grup temiz yürekli ve haksever gibi görünerek bütün parti üyelerine kendi görüşlerini benimsetmede başarılı olmaya başladı. Örneğin, bir parti toplantısında, İçişleri Bakanlığına Erzurum Milletvekili Sabit Bey'in ve Meclis İkinci Başkanlığına da İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in, Meclisçe seçilmesini sağladı (25 Ekim 1923).

Oysa ben, Sabit Bey'in İçişleri Bakanı olmasını uygun görmemiştim. Sabit Bey'in kimi illerde vali olarak çalıştırılmış bulunmasını, Yeni Türkiye'nin içişlerini yeni koşullarla yönetebileceğine yeter kanıt sayamıyordum. Rauf Bey'in de Meclis İkinci Başkanlığına seçilmesini doğru bulmuyordum. Çünkü Rauf Bey, daha dün Bakanlar Kurulu Başkanı idi. Ne gibi duyguların etkisi altında çalıştığından dolayı Başbakanlıktan çekilmek zorunda kaldığı biliniyordu. Buna karşın, onu Meclisin İkinci Başkanlığına getirmekle, bütün Meclisin onun görüşüne katıldığını; yani, bütün Meclisin Lozan Barış Antlaşmasını yapan ve Bakanlar Kurulunda Dışişleri Bakanı olarak bulunan İsmet Paşa'ya karşı olduğunu göstermek amacı güdülüyordu.

Baylar, yeni Meclis, daha ilk döneminde, gizliden gizliye karşıcılık yapan küçük bir grupça aldatılma durumuna düştü. Fethi Bey ve arkadaşları, hükümet görevlerini rahatça yapamayacak bir duruma getirildi. Fethi Bey, bu durumdan, bana birçok kez yakındı ve Bakanlar Kurulundan çekilmek istedi. Diğer bakanlar da onun gibi yakınıyorlardı. Kötülük, hükümetin Meclis'çe seçilmesinden doğuyordu. Bu gerçeği çoktan görmüştüm.

Ben, Meclis'te gizli ve karşıcıl bir grup bulunduğunu sezdikten, Meclis çalışmalarında duyguların etkin olduğunu gördükten ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının her gün temelsiz birtakım nedenlerle düzeninden çıkarıldığı kanısına vardıldıktan sonra, uygulamak için sırasını beklediğim bir

düşüncenin uygulanma zamanının geldiği yargısına varmıştım. Bunu açıkça söylemeliyim. Buna göre, şimdi vereceğim bilgileri ve yapacağım açıklamaları anlamak daha kolay olacaktır.

Baylar, Halk Partisinin Rauf Bey'i, toplantıda bulunmadığı bir sırada, Meclis İkinci Başkanlığına, Sabit Bey'i de İçişleri Bakanlığına aday seçtiği gün, 25 Ekim 1923 perşembe günüdür. O gün ve ertesi Cuma günü Bakanlar Kurulu Çankaya'da benim yanımda toplandı. Gerek Bakanlar Kurulu Başkanı Fethi Bey'in ve gerek diğer bakanların çekilmeleri zamanının geldiğini ve bunun gerekli olduğunu ileri sürdüm. "Yeni Bakanlar Kurulu seçiminde, şimdiki bakanlar yeniden seçilirlerse; bunlar, bu seçimden sonra da çekilecekler ve Bakanlar Kuruluna girmeyeceklerdir." ilkesini de kabul ettik. Yalnız, o zamanlar, bakanlar gibi seçilen ve Bakanlar Kurulunun bir üyesi olan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa bu karar dışında bırakıldı. Çünkü, ordu yönetim ve komutasının rasgele bir kimseye verilmesi doğru görülmedi.

Baylar, alınan bu kararın ve böyle davranışın içyüzü incelenirse şu sonuç çıkar: Tutkulu grubu hükümet kurmakta tümüyle serbest bırakıyoruz. Şimdiki kurulda bulunan bakanlardan hiçbiri katılmaksızın, hepsi de istedikleri kişilerden olmak üzere, diledikleri gibi bir Bakanlar Kurulu kurarak ülkenin yazgısına el koymalarında bir sakınca görmüyoruz. Ama, ne Hükümetin kurulacağına ne de kursalar bile, ülkeyi yönetmeye güçlerinin yetebileceğine emin bulunuyoruz.

Meclisi aldatmaya çalışan tutkulu grup, şu ya da bu yolda bir hükümet kurmayı başarabilirse, bu hükümetin yönetim biçimini ve yönetimdeki becerisini bir süre izlemenin ve dahası ona yardım etmenin uygun olacağı kanısına vardık. Ama, böylece kurulacak hükümet ülkeyi yönetmede ve yeni ülkülerimize doğru ilerlemede güçsüzlük ve sapma gösterirse, bunu, Meclis'te belirterek Meclis'i aydınlatmayı yeğ gördük. Hükümet kurmayı başaramazlarsa ortaya çıkacak düzensizlik, elbette Meclis'i uyarmaya yarayacaktı. Bunalım ve düzensizliğin sürdürülmesi uygun görülmemeyeğinden, işte o zaman, işe el koyarak tasarladığım şeyi ortaya atıp sorunu kökünden çözümlenebileceğimi düşünmüştüm.

Bakanlar kurulu ile Çankaya'da yaptığımız toplantı sonunda, yazıp birlikte imzalayarak bana verdikleri çekilme yazısı şu idi:

Yüce Başkanlığa

Türkiye Devletinin karşısında bulunduğu güç ve önemli iç ve dış görevleri kolaylıkla sonuçlandırabilmesi için çok güçlü ve Meclis'in tam güvenini kazanmış bir bakanlar kuruluna kesin gereksinim bulunduğu kanısındayız. Bunun için yüksek Meclis'in her bakımdan güvenine ve yardımı-

na dayanan bir bakanlar kurulunun kurulmasına hizmet etmek amacıyla çekildiğimizi, üstün saygılarla bilginize sunarız efendim.

Baylar, bu çekilme yazısı, 27 Ekim 1923 cumartesi günü öğleden sonra saat birde başkanlığımda toplanan Parti Genel Kuruluna bildirilmiş ve saat beşe doğru açılan Meclis'te okunmuştur. Bakanlar Kurulunun çekildiği belli olur olmaz, Meclis üyeleri, Meclis odalarında, evlerinde grup grup toplanarak, yeni bakanlar kurulu listeleri düzenlemeye başladılar. Bu durum, Ekim ayının 28'inci günü geç vakte dek sürdü. Hiçbir grup, bütün Meclis'çe kabul olunabilecek ve kamuoyunca iyi karşılanacak adları içine alan bir aday listesi saptayamıyordu. Özellikle, bakanlıklara aday düşünülürken, o denli çok hevesli ve isteklilerle karşı karşıya kalıyorlardı ki herhangi birini öbürlerine yeğleyerek saptanacak listeyi kabul ettirmekteki güçlük, liste düzenlemekle uğraşanları umutsuzluğa ve kaygıya düşürdü. Gerçi İstanbul'da çıkan bazı gazeteler, kimi kişilerin resimlerini basarak Bakanlar Kurulu Başkanlığına seçileceği umulan "sayın kişi"leri anımsatmalarıyla dikkati çekmekten geri kalmadı. Kimi gazetelerin, Konya'ya atanan Fuat Paşa'nın 28 Ekimde İstanbul'a varışında onun, Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey ve daha birçok kişilerce karşılandığını bildiren tel haberleri ile Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'nın resimlerini basarak Mondros Bırakışması'nı ve Kars'ın kurtarılışını anımsatmak için yazdıkları yazılar da yeterince dikkati çekmeye yaramadı.

28 Ekim günü geç vakitte toplantı halinde bulunan Parti Yönetim Kurulu beni çağırdı. Parti Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Bey'di. Fethi Bey, Parti adına Yönetim Kurulunca, bir aday listesi düzenlendiğinden ve Parti Genel Başkanı olduğum için bu konuda benim de düşüncemin öğrenilmesi uygun görüldüğünden, toplantılarına çağırdıklarını bildirdi. Düzenlenen listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu, ama bu listede adları bulunan kişilerin de düşüncelerinin ve kabul edip etmeyeceklerinin sorulması gerektiğini söyledim. Bu önerim uygun görüldü. Örneğin, Dışişleri Bakanlığına aday gösterilen Yusuf Kemal Bey'i çağırdık. Yusuf Kemal Bey, bu listeye giremeyeceğini bildirdi. Bundan ve buna benzer başka durumlardan anladım ki Parti Yönetim Kurulu da kabul edilebilecek kesin bir aday listesi düzenleyememektedir. Yönetim Kurulu üyelerine, gerekenlerle daha çok görüşerek kesin bir liste yapmalarını öğütledikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankaya'ya gitmek üzere Meclisten ayrılırken, koridorlarda beni beklemekte olan Kemalettin Sami ve Halit Paşalara rastladım. Ali Fuat Paşa, Ankara'dan ayrılırken bunların Ankara'ya geldiklerini o günkü gazetede "Bir uğurlama ve bir karşılama" başlığı altında okumuştum. Daha kendileriyle görüşmemiştim. Benimle görüşmek için o zamana değin orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini Milli Savunma Ba-

kanı Kâzım Paşa aracılığıyla söylettim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle birlikte gelmelerini söyledim. Çankaya'ya varınca, orada beni görmek üzere gelmiş olan Rize milletvekili Fuat, Afyonkarahisar milletvekili Ruşen Eşref Beylere rastladım. Onları da yemeğe alıkoydum.

Yemek yenirken; “*Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz!*” dedim. Orada bulunan arkadaşlar, hemen düşünceme katıldılar. Yemeği bıraktık. Hemen o dakikada nasıl davranılacağı üzerinde kısa bir izlence saptadım ve arkadaşları görevlendirdim. Düzenlediğim izlencenin ve verdiğim yönergenin uygulanışını göreceksiniz.

Baylar, görüyorsunuz ki cumhuriyet ilanına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı çağırma ve onlarla görüşüp tartışmaya gerek ve gereksinim görmedim. Çünkü, onların öteden beri ve doğal olarak bu konuda benim gibi düşündüklerinden kuşku yoktu. Oysa, o sırada Ankara'da bulunmayan bazı kişiler, hiçbir yetkileri olmamasına karşın, kendilerine haber verilmeden ve düşünce ve olurları alınmadan cumhuriyetin ilan edilmiş olmasına, gücenme ve ayrılma nedeni saydılar.

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar erkenden ayrıldılar. Yalnız İsmet Paşa Çankaya'da konuk idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir yasa tasarısı hazırladık. Bu tasarıda 20 Ocak 1921 günlü Anayasanın devlet biçimini saptayan maddelerini şöylece değiştirmiştim: Birinci maddenin sonuna: “Türkiye Devletinin hükümet biçimi cumhuriyettir.” tümcesini ekledim. Üçüncü maddeyi şöyle değiştirdim: “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisince yönetilir. Meclis, hükümetin yönetim kollarını bakanlar kurulu aracılığı ile yönetir.”

Bundan başka, Anayasanın temel maddelerinden olan sekiz ve dokuzuncu maddeleri de değiştirilerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı:

“Madde: Türkiye Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunca ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Başkanlık görevi, yeni Cumhurbaşkanınının seçilmesine değin sürer. Eski başkan yeniden seçilebilir.”

“Madde: Türkiye Cumhurbaşkanı, Devletin Başkanıdır. Bu kimliği ile gerekli gördükçe Meclis'e ve Bakanlar Kuruluna başkanlık eder.”

“Madde: Cumhurbaşkanı, başbakanı Meclis üyeleri arasından seçer. Diğer bakanları da başbakan, yine Meclis üyeleri arasından seçtikten sonra hepsini Cumhurbaşkanı Meclisin onayına sunar. Meclis toplantı halinde değilse, onaylama Meclis'in toplantısına bırakılır.”

Bu maddelere komisyonunda ve Meclis'te, din ve dille ilgili, bildiğiniz bir madde de eklenmiştir.

Sayın Baylar, şimdi, isterseniz yüce kurulunuza 29 Ekim 1923 Pazartesi günü Ankara'da geçen olayı, kısaca anlatmaya çalışacağım.

Pazartesi günü öğleden önce saat onda, Halk Partisi Grubu, Grup Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. Bakanlar Kurulu seçimi görüşmelerine başlandı.

Başkan: "Yönetim Kurulu, Genel Kurula sunulmak üzere, hazırlık niteliğinde, bir bakanlar kurulu listesi düzenledi. Yönetim Kurulu kesin bir şey saptamış değildir. Karar sayın kurulunuzundur. Kabul ederseniz okunsun." diyerek Genel Kurula, Fuat Paşa'nın Başkan olarak gösterildiği bir aday listesi sunar. Okunan bu listede İktisat Bakanlığına aday gösterilen Celal Bey (İzmir) söz alarak, Bakanlar Kurulunun önemini belirtmiş ve kendisinin seçilmemesini önermiş. Özellikle: "Bu listede adları görülen kişiler, çekilenlerden daha güçlü değildir. Bizden gönenc ve yenilik isteyen ulus vardır. Herhalde yeniler eskilerden güçlü olmalıdır. Seçimde ivedi davranmayalım. Özellikle Bakanlar Kurulu Başkanı için düşünelim." demiş.

(Söylev'in bu bölümünde, Parti grup toplantısı boyunca, önergeye yönelik olarak belirtilen görüşleri özetleyen Atatürk, sözlerini şöyle sürdürüyor:)

Baylar, Parti toplantısına son verildi ve hemen Meclis toplantısı açıldı. Saat öğleden sonra altıydı. Tasarı Anayasa Komisyonunca, yöntem gereği incelenerek, tutanağı hazırlanırken, Meclis başka işlerle uğraştı. Sonunda, başkanlık makamında bulunan Başkan Vekili İsmet Bey⁷⁰, Meclise şu bilgiyi verdi: "Anayasa Komisyonu, Anayasanın değiştirilmesiyle ilgili tasarinin ivedilikle ve hemen görüşülmesini öneriyor." "Kabul!" sesleri üzerine, tutanak okundu. Önerildiği biçimde görüşüldü. Sonunda yasa, birçok milletvekillinin "Yaşasın Cumhuriyet!" diye alkışlanan söylevleriyle kabul edildi.

Ondan sonra, cumhurbaşkanı seçilmesi için Meclis'in oyuna başvuruldu. Toplanan oyların sonucunu, başkanlık makamında bulunan İsmet Bey, Meclise şöylece bildirdi: "Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı seçimi için yapılan oylamaya yüz elli sekiz kişi katılmış ve cumhurbaşkanlığına, yüz elli sekiz üye, oybirliğiyle Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini seçmişlerdir."

Baylar, seçimden hemen sonra Meclis'te yaptığım konuşmayı Tutanak Dergisi'nde okumuşsunuzdur. Ancak, tarihsel bir anıyı canlandırmak için izin verirseniz, o konuşmamı burada da olduğu gibi bilginize sunayım:

⁷⁰ İsmet Eker (1877-1962).

“Sayın arkadaşlarım, önemli ve dünya çapında olağanüstü olaylar karşısında saygıdeğer ulusumuzun gerçek uyanıklığına değerli bir belge olan Anayasamızın kimi maddelerini açıklamak için özel komisyonca yüksek kurulunuza önerilen yasa tasarısının kabulü dolayısıyla, Türkiye Devletinin öteden beri dünyaca bilinen, bilinmesi gereken niteliği, uluslararası belli adıyla adlandırıldı. Bunun doğal gereği olmak üzere, bugüne değin doğrudan doğruya Meclis’in Başkanlığında bulundurduğunuz arkadaşınıza yaptırdığınız görevi, cumhurbaşkanı sanıyla yine bu arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza veriyorsunuz. Bundan dolayı şimdiye dek benim için gösterdiğiniz sevgiyi, yakınlığı ve güveni bir kez daha göstermekle yüksek değerliliklerinizi tanıtlamış oluyorsunuz. Bundan dolayı yüce Meclis’e gönlümün bütün içtenliğiyle teşekkür ederim.

Baylar, yüzyıllardan beri Doğuda kıyım ve haksızlık görmüş olan ulusumuz, Türk ulusu, yaratılışındaki gerçek özelliklerden yoksun sayılıyordu.

Son yıllarda ulusumuzun eylemli olarak gösterdiği yetenek, eğilim ve anlayış; kendisi için kötü sanıda bulunanların ne denli aymaz ve ne denli irdelemeden uzak, görünüşe önem veren kimseler olduğunu pek güzel kanıtladı. Ulusumuz, kendisinde bulunan nitelikleri ve değeri, hükümetinin yeni adıyla, uygarlık dünyasına çok daha kolay gösterebilecektir. Türkiye Cumhuriyeti, dünyadaki yerine yaraşır olduğunu, yapıtlarıyla kanıtlayacaktır.

Arkadaşlar, bu yüce kuruluşu meydana getiren Türk ulusunun son dört yıl içinde kazandığı utku, bundan sonra da birkaç kat olmak üzere belirtilerini gösterecektir. Ben, eriştiğim bu güven ve inana yaraşır olmak için çok önemli gördüğüm bir noktadaki gereksinimleri belirtmek zorundayım. O gereksinim, yüce Meclis’in bana karşı olan sevgisini, güvenini ve yardımını sürdürmesidir. Ancak böylelikle ve Tanrı’nın yardımıyla bana verdiğiniz ve vereceğiniz görevleri iyi bir biçimde yapmayı başarabileceğimi umarım.

Her zaman sayın arkadaşlarımın ellerine çok içtenlikle ve sıkıca yapışarak, kendimi kendilerine doygun görmeyerek çalışacağım. Her zaman, ulusun sevgisine dayanarak hep birlikte ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mutlu, başarılı ve utkulu olacaktır.”

Baylar, Meclisçe Cumhuriyeti kabul kararı 29-30Ekim 1923 gecesini saat 20.30’da verildi. On beş dakika sonra, yani 20.45’te cumhurbaşkanı seçimi yapıldı. Durum o gece bütün ülkeye bildirildi ve her yerde, gece yarısından sonra, yüz bir kez top atılarak halka duyuruldu. İlk hükümetin İsmet Paşa tarafından kurulduğunu ve Meclis Başkanlığına Fethi Bey’in seçildiğini bilirsiniz.

Baylar, cumhuriyetin kuruluşu bütün ulusu sevindirdi. Her yerde parlak gösterilerle sevinç açığa vuruldu. Yalnız İstanbul'da iki üç gazete ile İstanbul'da toplanan bazı kişiler ulusun genel ve içten gelen sevincine katılmaktan çekindi, kaygıya düştü; cumhuriyetin kuruluşunda ön ayak olanları yermeye başladı. Söz konusu gazetelerin ve kişilerin, cumhuriyetin kuruluşunu nasıl karşıladıklarını anımsamak için, yalnız o günlerdeki yayınları gözden geçirmek yeter.

(Cumhuriyeti küçük düşürme amacını güden bu tür yayınlardan çeşitli örnekler veren Atatürk, sözlerini şöyle sürdürüyor:)

Baylar, Rauf Bey de bu bağlamda gazetecilerle bir konuşma yapmıştı. Rauf Bey'in cumhuriyet üzerine düşüncesini ve ulusal egemenlikten ne anladığını belirten konuşmasını, 1 Kasım 1923 günlü Vatan gazetesinde okumuştum. Vatan ve Tevhit gazetelerinin sahipleri ve başyazarlarıyla Rauf Bey'in baş başa vererek düzenledikleri sorulardan ve yanıtlardan birkaçını bu kez, birlikte gözden geçirelim.

Cumhuriyet konusunda, kamuoyunda, beklenmedik bir olay karşısında kalmış olma duygusu varmış. Şimdiye dek yüksek makamlarda bulunmuş bir kişi ve İstanbul milletvekili olarak Rauf Bey'in ne düşündüğünü sorup öğrenmek seçmenlerinin haklarıymış. Baylar, bu soruyu düzenleyenlere biz de bir soru soralım: Birincisi, kamuoyunu hangi yolla öğrenmişler? İkincisi, İstanbul seçmenleri yalnızca iki gazeteci miydi, yoksa bütün seçmenler iki gazeteciyi kendi milletvekillerinin düşüncesini sormak için vekil mi etmişlerdi?

Oysa baylar, 29-30 Ekim gecesi İstanbul'da geçmiş olan bir olayı açıklarsam, bütün ulus gibi İstanbul halkının da gerçek duygularının ne olduğunu kolaylıkla anlarsınız. Cumhuriyetin ilanı gecesi, İstanbul Komutanı Şükrü Naili Paşa'yı İstanbul halkının temsilcileri, Fatih Belediyesinde düzenlenen bir şölene çağırışlardı. Paşa, yemek sırasında Ankara'dan bir resmi bildiri aldı ve onu uygulamadan önce, saygıdeğer İstanbul halkının sayın temsilcilerine okudu. Bildiri şuydu: "Türkiye Büyük Millet Meclisi cumhuriyet ilanını kararlaştırdı. Bunu yüz bir kez top atımıyla duyurunuz!" İstanbul halkının temsilcileri, bu müjdeli bildiriye büyük sevinç ve alkışlarla karşıladılar ve hemen bütün İstanbul halkı adına Komutan Paşa'yı ve bir-birlerini kutladılar. Bu duruma göre, İstanbul'un saygıdeğer halkı adına, İstanbul'un gerçek duygularını başka türlü göstererek demec vermenin ve gösteri yapmanın ne denli saygısızca bir davranış olduğu apaçıktır.

Rauf Bey: "Bence, sorunu cumhuriyet sözcüğü üzerinde incelemek doğru değildir." diyerek cumhuriyetten söz etmek bile istemiyor. Rauf Bey'in görüşü: "... Ulusumuzun gönenç ve bağımsızlığının dokunulmazlığını ve sevgili yurdumuzun bütünlüğünü sağlayan hükümet biçiminin en

uygun biçim olacağı” yolundadır. Baylar bu sözler, düzenledikleri sorunun yanıtı mıdır? Rauf Bey’e sorulduğu yazılan: “Hangi hükümet biçimi en uygundur?” sorusu mudur? Soru, dediğim gibi olsaydı, o zaman Rauf Bey’in bu sözü uygun bir yanıt olabilirdi. Ama, ondan sonra da Rauf Bey’e şöyle bir soru yöneltmek gerekirdi: Tasarladığınız hükümet biçiminin adı yok mudur? Cumhuriyet, ulusun gönenç ve bağımsızlığını, yurdun bütünlüğünü sağlayan en uygun hükümet biçimi değil midir? Eğer öyle ise uzun sözleri bir yana bırakarak: “En uygun hükümet biçiminin cumhuriyet olduğu kanısındayım.” deyiver de ikiyüzlülükten kurtulalım. Çünkü, söz konusu edilen hükümet biçimi Millet Meclisi’nde yasalaşan ve ilan olunan cumhuriyettir. Amacınız, bu ilan olunandan daha uygun bir hükümet biçimi olduğunu anıştırmak ve göstermek ise, onu da söyleyiniz! O yeğ gördüğünüz hükümet biçimi ne olabilir?

Rauf Bey: “Ulus, yazgısını kendinden başka bir kimseye bırakmayı küçüklük saydı.” dedikten sonra: “Ulusun, ulusal egemenliği sınırsız ve koşulsuz olarak yürüten Büyük Millet Meclisi’ni, kurucu meclis gibi seçtiği ve bu yönetim biçiminin söz konusu edilen biçimlerden ikincisi ve en sağlamı, en doğrusu olduğu” kanısında bulunduğunu söylüyor. Daha sonra Rauf Bey, şu düşünceleri ileri sürüyor: “Ad değişikliğinin amacı ve ereği değiştireceğini sanmıyorum. Bundan başka, önceki bir hükümet biçiminin yerini alan yeni biçimin beğenilip benimsenebilmesi ancak bir koşula bağlıdır. O da gidene arattırmayacak biçimde, halkın büyük çoğunluğunun isteklerine uygun davranıldığını, mutluluklarını sağlamaya çalışıldığını ve yurt bağımsızlığının ve saygınlığının güven altına alındığını göstermek ve kanıtlamaktır. Yoksa, ad değiştirmekle ya da üst tabakada biçim değiştirmekle gerçek gereksinimlerin karşılanmış olacağını sanmak, özellikle en yakın bir geçmişte gördüğümüz en acı denemelerden sonra, çok büyük bir yanılğı olur.”

Baylar, Rauf Bey’in düşünce ve görüşlerini açıklayıp saptayan bu sözler üzerinde biraz durmak isterim. Rauf Bey, yetkileri sınırsız ve koşulsuz olan, Millet Meclisi’ni de dağıtabilen tek kişi egemenliğinden yana değildir. Rauf Bey, öyle bir hükümet biçimi istiyor ki Millet Meclisi kurucu meclis niteliğinde olsun ve ulusal egemenliği sınırsız ve koşulsuz olarak yürütsün. Bu hükümet biçimini biraz daha açalım. Rauf Bey demek istiyor ki: “Cumhuriyet ilanından önceki biçim, en uygun hükümet biçimidir.” Gerçekten, Rauf Bey’in uzun sözlerle anlatmaya çalıştığı 20 Ocak 1921 günlü Anayasasının üçüncü maddesi kapsamıdır. O madde şudur: “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi’nce yönetilir ve hükümeti, Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını taşır.”

Bilirsiniz ki bu Anayasaya göre Meclis Başkanı, Meclis adına imza atmaya, Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkili ve Bakanlar Kurulu

lunun doğal başkanıdır; ama, devletin başkanı olduğunu belirtir açık bir yasa buyruğu yoktur. Bu Anayasanın yapıldığı günlerdeki genel koşullar ve görüşler düşünülürse, önemli ve köklü bir noktanın yasada açıklanmamış olmasındaki zorunluluk kendiliğinden anlaşılır. Bu belirsizlik, Meclis ve Meclis Hükümeti bulunmakla birlikte devlet başkanlığının, kişi egemenliği kaldırıldıktan sonra halifelik makamında belirmediği düşünce ve inancında bulunanları, cumhuriyetin ilanı gününe değin umut içinde yaşattı. Buna göre Rauf Bey'in, en doğru olduğunu ileri sürdüğü hükümet biçiminde, devlet başkanlığını halifenin üzerinde gördüğü kuşku götürmez. İşte cumhuriyetin ilanı üzerine Rauf Bey'i ve kendisi gibi düşünenleri endişe ve çalkantıya sürükleyen gerçek neden, devlet başkanlığı makamına cumhurbaşkanının getirilmiş olmasıdır. Gerçekten de "Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır." dendiikten sonra, halifeye verilecek kimliği ve yetkiyi sağlamak için uğraşan ve onun yakınlık ve gönül almalarını Tanrı vergisi sayarak kıvananların umut kırıklığına uğramalarını ve üzülp kaygılanmalarını doğal karşılamak gerekmektedir.

Rauf Bey'in, cumhuriyete karşı olduğunu açık söylememekle birlikte, cumhuriyetin ilan edildiği bir günde, onun beğenilip kalımlı olabilmesi için, birtakım koşulların gerçekleştiğini kanıtlamak gereğinden söz etmesi, cumhuriyet yönetimiyle ulusun mutluluğunun sağlanacağına güveni olmadığını açıkça göstermiyor mu? Rauf Bey, yapılan işin yalnız bir ad değiştirmekten ve üst tabakada biçim değiştirmekten başka bir şey olmadığını söyleyerek cumhuriyeti ilan etmenin, çocukça ve ivedili bir davranış olduğunu anlatmaya çalışmakta ve "Cumhuriyet yönetimiyle gerçek gereksinimlerin karşılanmış olacağını sanmak... çok büyük bir yanılğı olur" demekle, cumhuriyet yönetimine ne denli ilgisiz ve ondan ne denli uzak olduğunu kanıtlamıyor mu? Rauf Bey, son kanısını pekiştirmek için "en yakın bir geçmişte gördüğümüz en acı denemeler"i anımsatıyor. Baylar, bu anımsatma ile kamuoyuna ne anlatılmak isteniyor? Ulus neden sakındırılmak isteniyor? Bunu anlamak zor değildir sanırım. Rauf Bey, aklınca, devlet başkanlığı makamına halifenin oturması sağlanıncaya dek bu makama başka bir sanla, başka birinin oturmamasını güven altına almak; başka biri oturmuş olduğuna göre de bu işten dönülmesini sağlamak için kamuoyunu gericiliğe özendiriyor.

Benim girişimlerimi ve yaptığım işleri, halkta kaygı uyandırıcı nitelikte saymak; sevinç gösterilerinde bulunan halk adına, gereksiz olarak tersini söylemek, halka bu kaygıları yapay olarak aşılarmaya kalkışmaktır. Son zamana değin, cumhuriyetin ilanının ertesi günü bile, resminin altına, kendisini tutanlarca "Mondros Bırakışması'nı imzalayan ama Lozan Antlaşmasıyla da öcünü alan Rauf Bey" sözleri yazılarak sürekli propagandası yapılan bu kişi, Türk Ulusunun gerçek isteklerini, içten gelen duygularını bizden

daha çok anladığını, o istekler ve duygularla bizden daha çok ilgili olduğunu savlayacak düzeyde ileri varmamalıdır.

Cumhuriyetin elbette yandaşları da karşıcılları da vardır. Yandaşlar, niçin ve ne gibi inançlara ve düşüncelere dayanarak cumhuriyeti kurduklarını, karşıcılara anlatarak inançlarının ve yaptıkları işlerin yerindeliğini kanıtlamak isteseler de onları, isteyerek yaptıkları bu direnmeden vazgeçebilecekleri kabul olunur mu? Elbette yandaşlar, ellerinden gelirse ülkelerini herhangi bir yolla; ayaklanmayla, devrimle ya da kamuca beğenilecek başka yollarla gerçekleştirirler. Bu, ülkü devrimcilerinin ödevidir. Buna karşı, direnmeler, yaygaralar ve geriletici girişimler de karşıcılların yapmaktan geri durmayacakları davranışlardır. Cumhuriyet yönetimimizin ilanında, Rauf Bey ve benzerlerinin yaptıkları gibi.

VI.2. HALİFELİĞİN KALDIRILMASI

Baylar, o günlerde İstanbul'da bulunan ordu müfettişlerimiz de gazetelere demec vererek, çeşitli nedenlerle düzenlenen şölenlerde söylevler vererek duygularını belirtiyorlardı. Cumhuriyetin ilanı üzerine İstanbul'da kimi kişiler ve kimi gazeteciler, Halifeye de bir rol yaptırmak istediğine kapıldılar. Halifenin görevden çekildiği ya da çekileceği üzerine gazetelerde söylentiler, yalanlamalar yayımlandı.

Sonra dendi ki: “Öğrendiğimize göre, sorun, bir söylenti niteliğinde olmadığı gibi, bir yalanlamayla çözülecek kadar önemsiz de değildir. Gerçek olan bir yön vardır ki o da cumhuriyet ilanının yeniden bir halifelik sorunu ortaya çıkarmış olmasıdır.”

“Halife, yazı masalarının başına oturup (!), Vatan gazetesi yazarına demec vermiştir.” denilerek; Halifenin bütün Müslümanlarca sevgi gördüğü, Asya'nın en ücra köşelerine varıncaya dek Müslüman ülkelerinden binlerce mektup ve telyazısı aldığı; birçok yerlerden kurullar geldiği yolunda sözlerle halifelik katının kolay sarsılır bir yer olmadığı anlatılmaya çalışıldıktan sonra, bütün Müslümanlar karşı çıkmadıkça Halifenin görevinden çekilmeyeceği duyuruluyordu. Ayrıca, “Hükümet birçok işlerini düzenlemekle uğraştığından, şimdiye değin halifelik görevlerini saptayamamıştır. Hükümetin iç sorunlara çok dalmış olduğunu Müslümanlık dünyası da elbette bilir ve şimdiye değin halifelik görevlerinin saptanamamasını doğal sayar.” cümleleriyle biz, halifelik görevlerini saptamaya çağırılıyorduk ve şimdiye değin bunu yapmadığımızı hoş gören Müslümanlık dünyasının bundan sonra hoş görmeyeceği de bildirilerek, sanki bize gözdağı veriliyordu. Bir yandan da bu konuda bize etki yapması için Müslümanlık dünyasının dikkati çekilmek isteniyordu. 9 Kasım 1923 günlü Vatan gazetesin-

de okuduğumuz bu yazılardan sonra 10 Kasım 1923 günlü Tanin gazetesinde, Halifeye yazılan bir açık mektup yayımlandı. Lütfi Fikri Bey'in yazdığı bu mektupta, Halifenin görevden çekildiği söylentilerinden ulusun ne denli üzüntü duyduğunu ve mutsuzluğunu kanıtlamak için bir vapur öyküsü uydurulmuştu. Vapurda oturanların, Halifenin görevden çekildiğini duyunca yüzlerine üzüntü ve kaygı çökmüş. Birbirlerini tanımayanlar içtenlikle görüşmeye ve çok görüşmeye başlamışlar. Ortak kaygıları bunları bir dakikada dost etmiş...

Lütfi Fikri Bey: “Gönül istiyor ki bu çekilme sözü sonsuza değin gömülsün kalsın. Dünya için yıkım olur.” diyor ve ulusa şunu da aşıyordu: “Şaşarak ve üzülerək görölüyor ki bugün şu tinsel hazineye (yani halifelige) saldırmak isteyenler, dışardan kimseler, Müslüman uluslardan Türkü çekemeyenler değildir. Biz kendimiz, Türkler, kendi elimizle bu hazinenin elimizden temelli çıkarılmasıyla sonuçlanabilecek girişimlerde bulunuyoruz!”

Baylar, yabancılar, halifelige saldırıda bulunmuyorlardı; ama, Türk Uлуу saldırıdan kurtulmuyordu. Halifelige saldıranlar, Türkü çekemeyen Müslüman uluslar değildi. Ama, Çanakkale’de, Suriye’de, Irak’ta, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan Müslüman uluslardı. Türk ulusuna kolaylıkla saldırmak için, korunması yeğlenen halifeligin ortadan kaldırılmasını “Türklük için kendi kendini öldürmektir.” diye nitelemeleri ve “Halifeligi ortadan kaldırmak için, biz Türkler girişimlerde bulunuyoruz.” sözleriyle cumhuriyetin amacını açıklayıp duyurmaları, kuşkusuz etkisiz kalmadı.

Lütfi Fikri Bey’in Tanin’de yayımlanan açık mektubundaki görüşünü, ertesı gün Tanin başyazarı destekledi.11 Kasım 1923 günlü Tanin’in “Şimdi de Halifelik Sorunu” adlı başyazısı okununca, cumhuriyetin kuruluşuna engel olamayanların, ne pahasına olursa olsun, halifeligin kaldırılmasını önleyebilmek için çaba göstermeye ve çalışmaya başladıkları anlaşılır. Bu makalede, padişah oğullarının mektuplarını yayımlayarak, padişah soyundan olan kişileri halka sevdirmeye çalışan Tanin’de ayrıca, padişah soyundan olanların haklarına karşı çirkin saldırılar yapıldığı ve bunu yapanın, partimizin en seçkin takımından olduğu belirtildikten ve Cumhuriyet hükümetini ulus gözünde kötü göstermek için ne söylemek gerekliyse onlar da yazıldıktan sonra, Halifenin çekileceği söylentisine değinilerek “Arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız.” deniyor ve “Millet Meclisi’nin bu denli özgürlükten yoksun kaldığını, dışarıda verilen kararları kağıda geçirmek durumuna düşürüldüğünü görmek gerçekten acı oluyor.” sözleriyle Meclis, bize karşı kışkırtılıyor; cumhuriyetin ilanını kabul eden Meclisin hiç

olmazsa halifeliğin kaldırılmasını, oldubitti biçiminde kabul etmemesinin sağlanmasına çalışılıyordu.

Tanın başyazarı, halifelik konusundaki görüş ve düşüncesini şu satırlarla saptıyordu: “Halifelik bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devletinin Müslümanlık dünyası içinde hiç önemi kalmayacağını, Avrupa siyaseti karşısında da küçük ve değersiz bir hükümet durumuna düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir yetenek gerekmez. Ulusseverlik bu mudur? Gönlünde gerçek ulusçuluk duygusu olan her Türk, halifelige dört elle sarılmak zorundadır.”

Baylar, halifelik konusundaki düşüncelerimi bundan önce açıkladığım için bu sözleri burada yorumlamaya gerek görmüyorum. Ancak, halifelige dört elle sarılmak zorunda bulunan bir yönetim biçiminin cumhuriyet olamayacağını anlayabilmek için de büyük bir yetenek gerekmediğini söylemekle yetineceğim.

Tanın'ın başladığımız başyazısının daha bir iki yerine dikkatinizi çekeceğim.

Osmanoğulları soyunca kabul edilmiş ve bundan dolayı sonsuzluğa dek Türkiye'de kalması güven altına girmiş olan halifeliği elden kaçırmak tehlikesini yaratmak, akıl ve yurtseverlik ile ulusçuluk duygusu ile hiç bağdaşamazmış (!). Tanin başyazarı, kendisinin cumhuriyetçi olduğunu duyurmuştu. Ama öyle bir cumhuriyetçi ki onun istediği cumhuriyetin başında halife sanıyla Osmanlı hanedanı bulunacaktır. Yoksa yapılan iş, akıl ve yurtseverlik ile ulusçuluk duygusu ile hiç bağdaşamazmış. Halifeliği, elimizden gitmesi olanaksız olacak biçimde korumakla görevliymişiz. Ortaya çıkan düzen, sonuçsuz kalsınmış.

Baylar, bu yazıların anlamı ve bu düşüncelerin amacı bugün kolaylıkla anlaşılacaktır. Yarın daha açık olarak anlaşılacaktır. Gelecek kuşakların, Türkiye'de cumhuriyetin ilanı günü ona hiç acımadan saldıranların başında, cumhuriyetçi olduğunu savlayanların yer aldığını gördükleri zaman şaşacaklarını hiç sanmayınız! Tersine, Türkiye'nin aydın ve cumhuriyetçi çocukları, böyle cumhuriyetçi geçinmiş olanların gerçek inanışlarını irdeleyip saptamakta da duraksamayacaklardır. Onlar kolaylıkla anlayacaklardır ki başında çürümüş bir padişah soyunun, halife sanıyla, hiç uzaklaşmayacak biçimde korunmasını zorunlu kılan bir devlet biçiminde, cumhuriyet ilan olursa bile, yaşatılamaz.

Baylar, o günlerde yapılan yayınlarda daha iki nokta vardı: Biri, benim hasta olduğum konusu... Diğeri de rahmetli Enver Paşa'nın Türkistan'daki çalışmaları ve sağ oluşu. Enver Paşa, ülke dışında kaldığı zaman, İslam birliği için çalışıyormuş ve “Halife damadı” sanını kullanırmış. Daha-

sı, Türkistan'da kazdırdığı bir mührün bir yanına bu sanını da kazdırmış. Bu iki noktadan da boyuna söz etmek elbette boşuna değildi.

Baylar, değindiğim bu gazete yayınları ve birtakım kişilerin durum ve davranışları özet olarak şöyle anlatılabilir: "Temel olan ulusal egemenliktir. Ulusal egemenlik cumhuriyetin gelişmesidir. Türk ulusu, ulusal egemenliği kavradı; cumhuriyetin ilanı gereksizdir, yanlıştır. Türkiye'de en doğru yönetim, ulusal egemenlik ilkesinden ayrılmaksızın, cumhuriyet ilan etmeyip, devlet başkanlığında halife sanıyla Osmanlı hanedanından birini bulunduran meşrutiyet yönetimidir. Nasıl ki İngiltere'de hem ulusal egemenlik vardır, hem de devlet başkanı bir kraldır ve o kral aynı zamanda Hindistan İmparatorudur."

Baylar, böyle bir ilke üzerinde birleşmiş olan kişiler, sözleriyle, durumlarıyla, yazılarıyla kendilerini göstermiş gibiydiler. Bu grubun başına Rauf Bey'in seçildiği yargısına varılabildi. Çeşitli soy ve mesleklerden olan kişilerin meydana getirdiği grup, Rauf Bey'i amaçlarını açıklayıp savunacak en uygun bir adam olarak görmüşlerdi. Ondandır çok büyük şeyler umulabileceği sanısına düşmüşlerdi. Bundandır ki Rauf Bey Ankara'ya geldi. Vatan gazetesinin yazdığına göre, büyük bir kalabalık Rauf Bey'i Ankara'ya uğurlamak için toplanmış. Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Adnan Bey bu kalabalığın başında gösteriliyordu. Vatan gazetesi bu uğurlamadan söz ederken, Rauf Bey'in Ankara'da, Mecliste güdeceği siyaseti de ulusa bildiriyordu. Ayrıca gazetede, Rauf Bey'in Meclisteki çalışmalarının yıkıcı ve kişisel olmayacağı, Rauf Bey'in çalışmalarının, ülkenin iyiliğini ve esenliğini, yasaların egemenliğini sağlamaya yönelmiş bir çalışma olacağı; Rauf Bey'in Büyük Millet Meclisi'nde bir esenlik ve düzenlik ögesi olacağı ve yararlı ilkeleri savunacağı açıklanıyordu. Vatan gazetesi sahibinin, bu açıklamaları ve güvenceyi kendiliğinden yapıp vermeye yetkili olduğu elbette kabul edilemezdi. Oysa Rauf Bey, partimiz adına milletvekili olmuştu. Partimiz programına uyacaktı. Partiden çıkmaksızın bağımsız bir siyaset gütmemesi gerekirdi. Rauf Bey, daha partiden ayrıldığını bildirmemişti. Bu düşüncede olmadığını, daha sonra partiden ayrılmamakta direnmesiyle de doğrulamıştı. Bunun için, hem partide kalmak ve hem de parti disiplinini bozmak demek olan kendine özgü bir siyaseti bağımsız olarak gütmek anlaşılır bir şey değildi. Baylar, bu tutumla varılmak istenilen sonucu anlamak geç ve güç olmadı. İsterseniz bu noktanın aydınlanmasına yarayacak birtakım bilgiler vereyim.

Rauf Bey Ankara'ya geldikten sonra, Parti üyeleriyle yakından ve arkadaşça ilişkiler kurmaya başladı. Ama, bütün ilişki ve konuşmalarında bir hedef güttüğü anlaşılıyordu. Baylar, Rauf Bey'in ne yapmak istediğini ve amacının ne olduğunu anlamak için bir haftalık bir süre yetti. Elbette,

kimin tarafından olursa olsun, cumhuriyetçiler, bu yönde bir çalışmaya daha çok göz yumamazlardı. Rauf Bey'in oynatmak istediği oyunu anlayanlar, bir parti toplantısında Rauf Bey'i sınava çekmeye karar verdiler. Bu toplantıyı anımsarsınız. Bu toplantıda yapılan görüşmeler de olduğu gibi yayımlanmıştı. Onu da okumuşsunuzdur. Ben burada o toplantının ayrıntılarına girecek değilim. Yalnız, o görüşmelerin sonucunu gerçek anlamıyla bildirmeye yarayacak bazı irdelemeler yapmayı, kamuoyunun aydınlanması için gerekli ve yararlı görüyorum.

Parti Grubu Başkanlığına bir önerge verdirildi. Parti Grubu Başkanı İsmet Paşa idi. Bu önergede; "Rauf Bey'in İstanbul gazetelerinde çıkan, cumhuriyetin ilanını uygun görmediği yolundaki demecinin cumhuriyeti sarsıntıya uğrattığı ve kendisinin çevresinde karşıcıl bir parti kurulduğu kanısının belirdiği" ileri sürülerek, durumun Parti Grubunda görüşülmesi önerilmişti. Partinin toplandığı 22 Kasım 1923 günü ben de toplantıdan önce, toplantı salonuna bitişik odada bulunuyordum. Rauf Bey yanıma geldi. Benden, görüşmelere karışmamamı rica etti. Çünkü, bana karşı söz söyleyemeyeceğini bildirdi. Görüşmelere hiç karışmayacağımı ve hiçbir söz söylemek istemediğimi; ancak, Parti Başkanı olarak görüşmelerin gidişini görmek üzere toplantı salonuna gireceğimi bildirdim. Toplantı salonunda da bulunmamamı rica etti. Bunu kabul etmedim.

Rauf Bey'in, benim görüşmelere karışmamı ve toplantıda bulunmamı istemeyişindeki gerçek amaç neydi? Benim yanımda, ya da benimle karşılıklı konuşmasına ve savlarda bulunmasına engel olan, gerçekten bana olan saygısı mıydı? Buna inanmak doğru olamaz. Benim anladığıma göre Rauf Bey, karşıcıl olarak İsmet Paşa ile karşılaşmak istiyordu. Ben toplantıda bulunmazsam, parti üyeleri arasından kendisini tutanlar çıkabileceğini sanıyordu.

Parti Grubu, İsmet Paşa'nın başkanlığında toplandı. İsmet Paşa, başkan olarak görüşme konusunu açıklayıp önemini belirttiikten sonra: "Bugünkü toplantıda benim de söz almam gerekebilir." diyerek başkanlığı başkasına bıraktı.

Önergeyi verenin açıklamasından sonra söz alan Rauf Bey, uzun bir konuşma yaptı. Rauf Bey, İstanbul'daki demeci dolayısıyla bir yanlış anlama olduğunu ve bunu düzeltmek için arkadaşlarla konuştuğunu söyledikten sonra "*Bizim eğer eleştirmek istediğimiz bir nokta varsa o da yapıttır.*" dedi. "Çok iyi dilekle başlanıp uğrunda canlar verilmiş olan çok güçlü ilkelerin, uygulanmasında yapılan yanlışlıklar yüzünden sakatlandığını da sanırım ki hiçbirimiz düşünüp taşınmadan yadsıyamayız." sözlerini de olduğu gibi aktarıyorum.

Şimdi bu iki cümle üzerinde biraz duralım. Rauf Bey'in eleştirmek istediği yapıt, hangi yapıttır? Cumhuriyet mi, yoksa cumhuriyetin ilan edilmiş biçimi mi? Yapıt olan cumhuriyettir! İlan şöyle ya da böyle olabilir. Rauf Bey'in "güçlü ilke" dediği cumhuriyet ilkesi midir, yoksa uygulanmasında yapılan yanlışlık yüzünden sakatlanmasından korktuğu cumhuriyet midir? Baylar, söz konusu olan, cumhuriyetin kendisi ve onun ülkede ilanidir.

Cumhuriyet yönetimini uygulama evrelerinin yanlış olduğunu ileri sürecek kadar zaman geçmemiştir. Rauf Bey'in kaygısı cumhuriyet ilanının ertesi günü başlıyor ve iki üç gün geçmeden demeç veriyor. Rauf Bey, demecinin anlamını ve kapsadığı düşünceleri birer yolla çevirip yorumlayarak dedi ki: "Duygularım, cumhuriyet yönetiminden başka hiçbir yönetimi benimsemediğim yolundadır." Rauf Bey'in, duygularını böylece açığa vurduğu parti üyelerinin sevinmelerine yol açtı ve bravo sesleriyle karşılandı.

Rauf Bey'in, "yüce duygularım, kutsal duygularım" diye söylediği bu sözler, içtenlikle söylenmiş miydi ve doğru muydu? Ben, hiç duraksaksaksızın hayır diyorum, Baylar. Çünkü, Ankara'dan ayrılışında, kendisine cumhuriyetten söz açan Kâzım Paşa'ya (Meclis Başkanı): "Bunu önleyebilirsen yurda büyük hizmet etmiş olursun!" diyenin Rauf Bey olduğunu biliyorum.

Rauf Bey, "cumhuriyeti düzenleyip ilan eden sorumsuzlar" demekle birtakım danışman ve uzmanları söylemek istediğini de bildirerek bunda da yanlış anlama olduğunu anlatmak istedi ve "Böyle olunca benim kullandığım sözlerden, şu ya da bu kişi sorumsuzdur, diye anlaşılmasın; bunu benden beklemek doğru değildir." dedi. Rauf Bey, bu dönüşle de gösteriyordu ki o günkü parti toplantısında, partiye kötü görünmeksizin amaçlarını söyleyebilmek için gereken noktalarda gerileme ve söz çevirme yolunu tutmuştu; ama gerçek görüşünden vazgeçmiş değildi.

Baylar, saltanat döneminden cumhuriyet dönemine geçebilmek için, herkesin bildiği üzere, bir geçiş dönemi yaşadık. Bu dönemde iki düşünce ve görüş birbiriyle durmadan çarpıştı. O düşüncelerden biri, saltanat döneminin sürdürülmesiydi. Bu düşünceyi benimseyenler belliydi. Diğer düşünce, saltanat yönetimine son vererek cumhuriyeti kurmaktı. Bu, bizim düşüncemizdi. Biz düşüncemizi açıkça söylemekte sakınca görüyorduk. Ancak, düşüncemizin uygulanma olanağını saklı tutup uygun bir zamanda uygulayabilmek için, saltanat yanlılarının düşüncelerini uygulama alanından uzaklaştırmak zorundaydık. Yeni yasalar yapıldıkça, özellikle Anayasa yapılıırken, saltanat yanlıları, padişah ve halifenin hak ve yetkilerinin açıkça belirtilmesi için baskı yapıyorlardı. Biz, bunun zamanı gelmediğini ya da gereği olmadığını söyleyerek o yanı kapalı bırakmayı yararlı görüyorduk.

Devletin yönetimini, cumhuriyetten söz etmeksizin, ulusal egemenlik ilkelerine uygun olarak her gün cumhuriyete doğru yürüyen bir biçimde derleyip toparlamaya çalışıyorduk. Büyük Millet Meclisi'nden daha büyük makam olmadığını, durmadan aşılıyarak saltanat ve halifelik makamları olmaksızın da devletin yönetilebileceğini kanıtlamak gerekliydi.

Devlet Başkanlığından söz etmeksizin, onun görevini eylemli olarak Meclis Başkanına gördürüyorduk. Meclis Başkanlığı görevini yapan ise, uygulamada İkinci Başkan idi. Hükümet vardı, ama "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" sanını taşıyordu. Kabine sistemine geçmekten çekiniyorduk; çünkü saltanatçılar hemen, padişahın yetkisini kullanması gerektiğini ortaya atacaktı.

İşte, geçiş döneminin bu uğraşma evrelerinde bizim kabul ettirmek zorunda bulunduğumuz orta biçimi, yani Büyük Millet Meclisi Hükümeti biçimini haklı olarak eksik bulan ve meşrutiyet biçiminin açıkça belirtilmesini sağlamaya çalışan karşıcılarımız, bize karşı çıkıyorlar ve diyorlardı ki "Bu yapmak istediğiniz hükümet biçimi neye, hangi yönetime benzer?" Amaç ve hedefimizi söyletmek için yöneltilen bu çeşit sorulara biz de zamanın gereğine göre yanıtlar vererek saltanatçıları susturmaya çalışıyorduk.

Baylar, Rauf Bey'le tartışan ve yararlı görüşler ileri süren milletvekilleri çoktu. Bu arada İsmet Paşa da uzun ve değerli bir konuşma yaptı. İsmet Paşa'nın her zaman okunması yararlı olan kimi sözlerini de bilginize sunacağım.

İsmet Paşa, "Köklü bir devlet biçimi söz konusu olduğu zaman düşünce ve duygularımız kendi aramızda kalmaz. Tanık olan bütün bir dünya vardır." dedikten biraz sonra, "Cumhuriyet ilanı, bir ulusun kutsal bir ülküsü, bir ateş gibi ortalığı sarar. Cumhuriyet ilan olduğu zaman, cumhuriyete kavuşan ulusun bütün ateşini gösteren her türlü belirtiler ortaya çıkar. Eğer bir ülkede cumhuriyetin ilan olduğu günlerin üçüncüsünde, beşincisinde, hakları kaldırılmış bir padişah oğlu ortaya çıkar da karşı duruma alırsa... Dünya ve dünya düşünürleri bu cumhuriyetin gücünden kuşku duyar." sözleriyle başlayarak, cumhuriyetin ilanı üzerine İstanbul'da alınan durumun dokuncasını açıkladı.

İsmet Paşa, Rauf Bey'in konuşmasını irdelerken; "Ulusal egemenlik temel ilkedir diyenlerin bu sözlerinden, kuşku ve kaygıya kapıldıkları anlamını çıkaramayız." dedi. Ondandı sonra, İsmet Paşa, Rauf Bey'e seslenerek: "Rauf Bey! Siyaset yapıyoruz. Yanlışları bir bir göstermeliyiz. Dahası, siz hiçbir iş adamı gördünüz mü ki başlarken anaparasını tehlikeye koyduğu inancında olsun ve başarı sağlayamayacağını bile bile parasını tehlikeye atsın. Bir işe başlayan adam, her zaman sonucunun iyi olacağını güven altına alır, öyle başlar. Hele böyle devrim yapıldığı zamanlarda hükümet ileri

gelenleri, herhangi bir devlet adamı kuşkuya düşmez. Yanlıştır. Yanıldınız Rauf Beyefendi!” dedi. İsmet Paşa, Rauf Bey’den şunu da sordu: “... Devlet başkanlığı sorununu çözmek istiyordunuz. Nasıl çözecektiniz? Kaç çözüm yolu vardı?” İsmet Paşa, ivedilik savına karşı verdiği yanıtta: “Arkadaşlar, dedi, doğal sayılan bir sonuç için ivedilik söz konusu olmaz; ancak yanılı sayılabilecek sonuçlar için ivedilik söz konusu olur. Cumhuriyet ivedilikle ilan edildi demekle, o gün ilan edilmeyip de altı ay sonraya kalıyorsa, belki başka bir durum ortaya çıkardı denilmek isteniyor ki sözün bu anlamı ile ivedi davranılmıştır.”

Rauf Bey konuşmasında, bizim cumhuriyet ilanındaki davranışımızı eski Genel Merkez⁷¹ işleri gibi göstermek istedi. İsmet Paşa bu noktaya yanıt verirken dedi ki: “Genel Merkez işleyişini, bu ülkede yaşatmış ve yıllarca savunmuş temsilciler ve gazeteler de onun görüşünü savunuyorlar. Rauf Bey’in görüşünü ellerinde silah olarak kullanıyorlar. Bu, bir *talihsizliktir!*”

İsmet Paşa, Rauf Bey ve arkadaşlarının Halifeyi gidip görmelerine değinirken şunları söyledi: “Halifeyi gidip görmek, halifelik sorunudur. Devlet adamı olarak hiçbir zaman unutamayız ki halife orduları bu ülkeyi baştan başa yıkıntıya çevirmişlerdi. Halife orduları kurulabileceğini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağız... Türk ulusu, en büyük acıları halife ordusundan çekmiştir. Bir daha çekmeyecektir. Bir halife fetvasının, bizi Birinci Dünya Savaşı yıkımına attığını hiçbir zaman unutmayacağız. Bir halife fetvasının, ulus ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan daha alçakçasına saldırdığını unutmayacağız. Tarihin herhangi bir döneminde, bir halife, bu ülkenin yazgısına karışmayı aklından geçirirse, *kesinlikle o kafayı koparacağız!*”

İsmet Paşa, bravo sesleri ve alkışlarla karşılanan bu sözlerine şunları da ekledi: “*Herhangi bir halife, geleneksel, düşünsel, biçimsel, yöntemsel, örtük ya da açık bir biçimde Türkiye’nin yazgısıyla ilgiliymiş gibi bir durum almak isterse; Türkiye devlet adamlarını değerli buluyormuş, gönül alıyormuş gibi bir anlayışla düşünürse, bunları ülkenin yaşayış ve varlığına tümüyle karşıt kabul edip, eylemlerini yurt hainliği sayacağız.*”

Rauf Bey, yanıldığını kabul ettiği ve cumhuriyetçi olduğunu dile getirdiği için görüşmeler yeterli görüldü ve başkalarının kafasında uyandırılmış kuşkuları giderecek bir bildiri yayımlanması ve ayrıca görüşmelerin tutanağının bastırılıp dağıtılması kararıyla yetinildi.

Şimdi baylar, bu karar neyi belirtiyor? Rauf Bey’in çapraşık ve iki anlamlı sözleri, gerçekten onun cumhuriyetçi olduğuna partiyi inandırdı mı? Rauf Bey’in parti içinde bizimle duygu ve görüş birliği yaparak çalışma-

⁷¹ İttihat ve Terakki Partisi Genel Merkezi

bileceği kanısı doğdu mu? Partinin bu kararı, görüşmenin gerçek sonucunun gerektirdiği karar mıydı? Elbette hayır! Öyleyse, bu eksik kararla yetinmeye yol açan etken ne idi?

Bu noktayı birkaç sözle açıklayayım. Rauf Bey, konuşmasının başından sonuna dek, takındığı davranış ve konuşma biçimiyle parti üyelerinin başışlama duygusuna ve ahlâkına sığınmış gibiydi. Bundan başka Rauf Bey, konuşmasında o denli yanılmaca yapıyor ve boş şeyler söylüyordu ki sözlerinin doğruluk ve içtenlikle ilgisini hemen anlamak, kamu için kolay değildi. Açıkça söylemek gereklidir ki bu nedenlerin üstünde en önemli iç etmen “sorumsuz, oldubitti, cumhuriyetten sonra, biçim” gibi sözler üzerinde yapılan yıkıcı propaganda, düşünce ve duyguları duraksamaya ve gevşekliğe sürüklemişti. Durumu, cumhuriyet tartışması dışında, İsmet Paşa ve Rauf Bey çekişmesi gibi görenlerin düşüncülerinin de anlamsız bir kararla yetinilmesine yol açtığı kuşku götürmez bir gerçektir. Baylar, bu karar yüzünden Rauf Bey ve arkadaşlarına bir süre daha Partinin içinde, Partiyi yıkmak için çalışmak fırsatı verilmiş oldu.

İstanbul'da kimi gazetelerin ülkenin ve cumhuriyetin yüksek çıkarlarına dokunur nitelikte sürüp giden yayınları da orada öyle bir hava yarattı ki Meclis, İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi göndermeyi zorunlu saydı.

Sayın baylar, her sorunda ve her yürütme döneminde kendisini söz konusu ettirmiş olan halifeye ve halifelğe bir kez daha değineceğim.

1924 yılı başında, büyük ölçüde bir ordu savaş oyunu yapılması kararlaştırılmıştı. Bu savaş oyununu İzmir'de yapacaktık. Bunun için 1924 yılı ocak ayı başında İzmir'e gittim. Orada iki aya yakın kaldım. Halifelğin kaldırılması zamanının geldiğine oradayken karar vermiştim. Bu işin nasıl yapıldığını olduğu gibi özetlemeye çalışacağım.

Başbakan İsmet Paşa'dan 22 Ocak 1924 günlü bir gizli tel aldım. Onu, olduğu gibi bilginize sunayım:

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Yüksek Katına

Bir süreden beri halifelik makamı ve Halifenin kişiliğiyle ilgili olarak gazetelerde, yanlış anlamalara yol açabilecek yayınlara rastlanması ve boş yere yapılan bu saygısızca yayınlarda ve özellikle, ara sıra İstanbul'a giden hükümet ileri gelenlerinin ve resmi kurulların kendisiyle görüşmekten sakınıp çekinmeleri dolayısıyla, Halifenin büyük bir üzüntü duyduğunu; bu yüzden başmabeyincilerini⁷² Ankara'ya göndererek ya da güvenilir bir kişinin İstanbul'a, kendi yanına gönderilmesini rica ederek duygu ve dileklerini ulaştırmayı düşünmüş ise de kötüye yorumlanabilir diye bundan da vaz-

⁷² Saray yönetiminde, her türlü ilişki ve yazışmaları sağlayan bölümün başındaki kişi.

geçtiğini söylediklerini, Başyazman Bey bir yazı ile bildirmektedir. Ayrıca ödenek işi de uzun uzadıya anlatılarak Halifelik Hazinesinin gücünü aşan ve yükümlülüğü dışında kalan giderler için Maliye Hazinesince yardımda bulunulacağı yolunda Hükümetçe 15 Nisan 1923 gününde yapılan bildirim incelenmesi ve gereğinin sağlanması istenmektedir. Durum Bakanlar Kurulunca görüşülecektir. Sonucu ayrıca bilginize sunarım efendim.

İsmet

Bu tele yanıt olarak makine başında yazdığım telyazısı şudur:

Makine Başında İzmir

Ankara'da Başbakan İsmet Paşa Hazretlerine

Y: 22.1.1924 gizli tele:

Halifelik makamı ve Halifenin kişiliğiyle ilgili yanlış anlamalar ve kötü yorumlar ortamı, Halifenin kendi tutum ve davranışından doğmaktadır. Halife, iç ve özellikle dış yaşayışla ataları olan padişahların yolunu izler gibi görünmektedir. Cuma alayları, yabancı devlet temsilcileri yanına görevliler göndererek ilişki kurmak, gösterişli gezintiler, saray yaşayışı, sarayında yedek subaylara varıncaya dek kabul etmek ve onların yakınmalarını dinlemek ve onlarla birlikte ağlamak gibi davranışlar bu arada sayılabilir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ile Türkiye halkı karşısındaki durumunu düşündüğü zaman İngiltere Krallığı ile Hindistan Müslüman halkı ya da Afgan Devleti ile Afgan halkı karşısındaki durumu bir ölçü olarak dikkate almalıdır. Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki bugün var olan ve korunmakta bulunan Halifenin ve halifelik makamının, gerçekte ne din ne de siyaset bakımından varlığının bir anlam ve gerekçesi kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, varlığını ve bağımsızlığını boş laf yüzünden tehlikeye atamaz. Halifelik makamının bizce olsa olsa, tarihsel bir anı olmaktan daha çok bir önemi olamaz. Türkiye Cumhuriyeti ileri gelenlerinin ya da resmi kurumların kendisiyle görüşmesini istemesi bile Cumhuriyetin bağımsızlığına açık saldırıdır. Başmabeyincisini Ankara'ya göndererek ya da güvenilir bir kimseyi kendi yanına getirerek, Hükümete duygu ve dileklerini ulaştırmak istemesi de Cumhuriyet Hükümeti ile karşı karşıya durum alması demektir. Buna da yetkisi yoktur. Kendisiyle Cumhuriyet Hükümeti arasındaki yazışmalarda Başyazmanını aracı kılması da yersizdir. Başyazman Bey'in, böyle saygısızca davranıştan sakınması gerektiği, kendisine bildirilmelidir. Halifenin dirliği ve geçimi için, Türkiye Cumhurbaşkanının ödeneğinden kesinlikle daha aşağı bir ödeneğin yetmesi gerekir. Amaç yaldızlı ve gösterişli yaşamak değil insanca yaşamak ve geçim sağlamaktır. Halifelik Hazinesi demekle ne denilmek istendiğini anlayamadım. Halifeliğin hazinesi yoktur ve olamaz. Kendisine böyle bir hazine atalarından kalmış ise resmi

ve açık olarak bilgi alınmasını ve bana bildirilmesini rica ederim. Halifenin aldığı ödenekle karşılanamayan yükümler neler imiş ve 15 Nisan 1923 günlü bildirimle Hükümet nelere söz vermiştir? Bunu bildirmek iyiliğinde bulununuz. Halifenin konutunu belirtip saptamak, Hükümetin şimdiye değin yapmış olması gereken bir ödevdi. İstanbul'da, ulusun boğazından kesilen paralarla yapılmış birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok değerli eşya ve gereçler, hükümetin bu yolda bir saptama yapmaması yüzünden yok olup gidiyor. Halifenin yakınları, sarayların en değerli gereçlerini Beyoğlu'nda, şurada burada satıyorlar diye söylentiler vardır. Hükümet bunlara hemen el koymalıdır. Satılmak gerekiyorsa, hükümet satmalıdır. Halifelik kadrosu iyice incelenip düzene sokulmalıdır ki başmabeyincilerin ve başyazmanların varlığı Halifeyi daha da saltanat kuruntusu içinde uyutmasın. Fransızlar, kral soyundan olanları ve yakınlarını Fransa'ya sokmakta, bağımsızlıkları ve egemenlikleri için yüz yıl sonra, bugün bile sakınca görüp dururken; her gün ufuktan saltanat güneşi doğmasına duacı bir hanedan soyu ve üyelerine karşı davranışımızda, Türkiye Cumhuriyetini nezakete ve boş şeylere kurban edemeyiz. Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükümetçe sağlam ve köklü önlemler alınarak bildirilmesini rica ederim efendim.

Türkiye Cumhurbaşkanı
Gazi Mustafa Kemal

Bu yazışmadan sonra savaş oyunu dolayısıyla İsmet Paşa ve Milli Savunma Bakanı bulunan Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da daha önce orada bulunuyordu. Hepimiz halifeliğin kaldırılması gerektiği görüşündeydik. Aynı zamanda Dinîleri ve Vakıf Bakanlığını da kaldırmak ve öğretimi birleştirmek kararındaydık.

1924 yılı Martının birinci günü, Meclis'i açmam gerekiyordu. 23 Şubat 1924 günü Ankara'ya dönmüştük. Burada da gereken kişilere kararımı bildirdim. Meclis'te bütçe görüşmeleri sürüyordu. Hanedan ödenekleri ile Dinîleri ve Vakıf Bakanlığı bütçeleri üzerinde durmak gerekiyordu. Arkadaşlarımız, bu amaca göre konuşmalara ve eleştirilere başladılar. Görüşme ve tartışma sürdürüldü. 1 Mart günü, Büyük Millet Meclisi'nin beşinci çalışma yılı dolayısıyla verdiğim söylevde özellikle şu üç noktaya değindim:

1. Ulus, cumhuriyetin bugün ve gelecekte bütün saldırılardan kesin olarak ve sonsuzluğa değin korunmasını istemektedir. Ulusun isteği, cumhuriyetin, denenmiş ve kanıtlanmış ilkelere bir an önce ve tümüyle dayandırılması olarak dile getirilebilir.

2. Ulusun çoğunluğunca benimsendiği saptanan eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ilkesinin zaman geçirilmeksizin uygulanması gereğine tanık oluyoruz.

3. İslam dinini, yüzyıllardır olduğu gibi, bir siyaset aracı olarak kullanılmaktan kurtarmanın ve yüceltmenin çok gerekli olduğu gerçeğine de tanık oluyoruz.

2 Mart günü, Parti Grubu toplantıya çağrıldı. Belirttiğim bu üç sorun, gündeme getirildi ve görüşüldü. İlkeler üzerinde anlaşmaya varıldı. 3 Mart günü, Meclis'in birinci oturumunda, Başkanlığa gelen yazılar arasında şu önergeler okundu:

1. Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanlığının Türkiye dışına çıkarılmasına ilişkin, Şeyh Saffet Efendi ile elli arkadaşının yasa önerisi.

2. Dinişleri ve Vakıf Bakanlığı ile Genelkurmay Bakanlığının kaldırılmasına ilişkin, Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının yasa önerisi.

3. Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi konusunda, Manisa Milletvekili Vâsıf Bey ve elli arkadaşının önerileri.

Başkanlık makamında bulunan Fethi Bey: "Efendim, birçok imzalarla gelen bu yasa önerilerinin hemen görüşülmesiyle ilgili öneriler vardır. Yüksek oyunuza sunacağım." dedi ve komisyonlara gitmeden, hemen görüşülmesini oya koydu ve kabul edildiğini bildirdi.

İlk karşı çıkış, Kastamonu Milletvekili Halit Bey'den⁷³ geldi. Görüşmeler sırasında Halit Bey'e bir iki kişi daha katıldı. Önerileri destekleyen birçok değerli milletvekili kürsüye çıkıp uzun konuşmalar yaptılar. Önerge verenlerden başka, rahmetli Seyit Bey'in ve İsmet Paşa'nın bilimsel ve inandırıcı söylevleri her zaman için okunmaya değer. Görüşme ve tartışma beş saate yakın sürdü. Saat 18.45'te görüşmelerin sona ermesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi 429, 430 ve 431'inci yasaları çıkarmış bulunuyordu.

Bu yasalarla: "Türkiye Cumhuriyeti'nde, halkın işleriyle ilgili yasaları yapmaya ve yürütmeye yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun kurduğu hükümetin yetkili olduğu saptandı ve Dinişleri ve Vakıf Bakanlığı kaldırıldı. Türkiye içindeki bütün bilim ve öğretim kurumları, bütün medreseler Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı. Halife görevinden çıkarıldı, halifelik makamı kaldırıldı ve Halife ile Osmanoğulları soyundan olanların hepsine, Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde oturma hakkı sonsuza kadar yasaklandı."

Baylar, halifelik makamını tutmakta dinsel ve siyasi yarar ve zorunluluk bulunduğu sanısında olan birtakım kişiler, bilginize sunduğum ka-

⁷³ Kurtuluş Savaşı'nda 5. Kafkas Tümeni Komutanı olarak görev yapmış olan Halit Akmansü (1884-1953).

rarların alındığı son dakikalarda halifelik görevini üzerime almamı önerdiler. Bu gibilere hemen, gereken olumsuz yanıtı vermiştim.

Yeri gelmişken başka bir noktayı da bilginize sunayım. Büyük Millet Meclisi halifeliği kaldırdığı sırada, Antalya Milletvekili, din bilginlerinden Rasih Efendi, Kızılay adına Hindistan'da bulunan bir kurulun başkanlığını yapıyordu. Rasih Efendi, Mısır'a uğrayarak Ankara'ya döndü. Benden görüşme isteyerek şunları anlattı: Gezdiği ülkelerdeki Müslüman halk benim halife olmamı istiyormuş. Müslümanların yetkili kurulları bana bu dileği bildirmek için Rasih Efendi'yi vekil etmişler. Rasih Efendi'ye verdiğim yanıta, İslamların bana olan güven ve sevgilerine teşekkür ettikten sonra dedim ki: "Siz din bilginlerindensiniz. Halifenin devlet başkanı demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan uyrukların, bana ulaştırdığınız dilek ve önerilerini ben nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem, o uyrukların başındaki kişiler bunu kabul eder mi? Halifenin buyrukları ve yasakları yerine getirilir. Beni halife yapmak isteyenler buyruklarımı yerine getirebilecekler midir? Dolayısıyla, yapacak işi ve anlamı olmayan düşsel bir role bürünmek gülünç olmaz mı?"

Baylar, açık ve kesin söylemeliyim ki Müslüman halkı bir halife düşüyle uğraştırma ve kandırma çabasında bulunanlar, yalnız ve ancak Müslümanların ve özellikle Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna kapılmak da ancak ve ancak bilisizlik ve aymazlık belirtisi olabilir.

Rauf Beylerin, Vehip Paşaların Çerkez Etem ve Reşitlerin, bütün Yüzelliliklerin, kaldırılmış halife ve padişah soyundan olanların, bütün Türkiye düşmanlarının el ele verip bize karşı ateşli olarak çalışıp uğraşmaları, din çabası ile midir? Sınırlarımıza bitişik yerlerde yuvalanarak, hâlâ Türkiye'yi yok etmek için Kutsal Ayaklanma adı altında haydut çeteleriyle, cana kıyma düzenleriyle bize karşı durmadan çılgınca çalışanların amaçları gerçekten kutsal mıdır? Buna inanmak için gerçekten bilisiz ve aymaz olmak gerekir.

VI.3. GERİCİLİĞİN YENİLGİSİ VE ATATÜRK'ÜN GENÇLİĞE SESLENİŞİ

Şimdi sayın baylar, isterseniz size büyük bir komplo üzerine bilgi vereyim.

1924 yılı Ekiminin 26'ncı günü, geç saatlerde Birinci Ordu Müfettişinin⁷⁴, Müfettişlikten çekildiği haberini aldım. Müfettiş Paşa'nın, Genelkurmay Başkanlığına verdiği çekilme dilekçesi aynen şöyledir:

⁷⁴ Kâzım Karabekir Paşa

Genelkurmay Başkanlığına

Bir yıllık Ordu Müfettişliğim sırasında, gerek teftişlerim sonunda verdiğim raporların, gerekse ordumuzun yükselmesi ve güçlendirilmesi için sunduğum tasarıların dikkate alınmadığını görmekle üzüntüm ve kaygım çok büyüktür. Üzerime düşen görevi, milletvekili olarak daha çok vicdan rahatlığıyla yapacağıma tam inancım olduğu için, Ordu Müfettişliğinden çekildiğimi bilgilerinize sunarım efendim.

Milli Savunma Bakanlığına da yazılmıştır.

26 Ekim 1924

Kâzım Karabekir

Bu çekilme yazısının altında renkli kalemle şunlar yazılıdır: “Çekilmesini uygun bulmadığımı bildirdim. Düşüncesinde direndi. Yarın milletvekilliği görevine döneceğini bildirdi.” Bu satırların altında imza yoktur. Ama Genelkurmay Başkanının tarafından yazıldığı anlaşılıyor. Bu satırların da altında kırmızı mürekkeple yazılmış şu notlar vardır: “Verilen rapor ve tasarıların hepsini göreyim. Bunların hangi maddeleri üzerinde neler yapılmış ve hangi maddeleri yapılmamış; onları da dosyalarıyla göreyim.” Bu notların altındaki tarih 28 Ekimdir.

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa'nın raporları ve tasarıları Genelkurmayda ilgili oldukları bölümler tarafından incelenmiş, kabul edilip uygulanabilecek bölümleri dikkate alınmış ve uygulanmıştı. Ancak, uygulanması devletin gücü dışında bulunan ya da bilimsel bir değeri olmayıp kişisel kurnuntularına dayanan önerileri elbette dikkate alınmamıştı. Kâzım Karabekir Paşa'ya raporlar ve tasarılarından dolayı bir takdimname de verilmeye gerek görülmemişti.

30 Ekim günü de İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın Konya'dan geldiği bildirildi. Kendisini akşam yemeğine Çankaya'ya çağırdım. Geç saatlere değin beklememe karşın Paşa gelmedi. Kendisini aratırken öğrendim ki Fuat Paşa, Ankara'ya vardığında Rauf Bey tarafından istasyonda karşılanmış; Milli Savunma Bakanlığına uğradıktan ve kimi arkadaşlarla kısa görüşmeler yaptıktan sonra, Genelkurmay Başkanlığına gitmiş; bir süre Fevzi Paşa ile görüşmüş, çıkarken de Fevzi Paşa'nın emir subayına şu kâğıdı bırakmış:

30.10.1924

Genelkurmay Başkanlığı Yüksek Katına

Milletvekili görevime başlayacağımdan İkinci Ordu Müfettişliği görevinden bağışlanmamı saygı ile dilerim efendim.

Ankara Milletvekili

Ali Fuat

Baylar, milletvekilliğinden çekildiğini Meclis Başkanlığına bildirmiş olan Refet Paşa'nın da çekilme yazısının Rauf Bey tarafından geri aldırıldığını öğrenmiştim.

Dumlupınar töreninin ardından Bursa ve Karadeniz kıyılarıyla Erzurum dolaylarında bir buçuk ay süren bir gezi sonunda, Ekimin 18'inci günü Ankara'ya dönmüştüm. Birçok milletvekili arkadaş ve başkaları beni karşılamışlardı. Karşılayanlar arasında, Ankara'da bulunan Rauf ve Adnan beyleri görmemişim. Oysa, dargınlık belirtisi sayılabilecek böyle davranışları beklemiyordum.

Baylar, bir komplo karşısında bulunduğumuz konusunda bir saniye bile duraksamadım. Bu durum ve görünüş şöyle okunabilirdi: Bir yıl önceden, Rauf Bey'in Bakanlar Kurulu Başkanlığından çekildiğinden beri, Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve başkaları arasında bir düzen düşünülmüştür. Bunda başarılı olabilmek için orduyu ele almak gerekli görülmüştür. Bu amaçla, Kâzım Karabekir Paşa Birinci Ordu Müfettişliğine atandıktan sonra eskiden komutanlık yaptığı bölge olan doğu illerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da siyaseti sevmediğini ve yaşamını askerlik görevine adanmak istediğini ileri sürdü ve aşaması yükseltilerek İkinci Ordu Müfettişliğine gitti. Üçüncü Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın ve bu müfettişlik bünyesindeki kolordunun komutanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da bu düzene katılabileceklerini varsaydılar. Bir yıl, ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendilerince kazandıklarını sandılar. Çekilmelerinden önce, kimi komutanları kendileriyle birlik olmaya çekmek için çalıştılar. Bu bir yıl içinde, cumhuriyetin ilanı, halifelik kaldırılması gibi işlerimiz, ortaklaşa düzen kuranları birbirine daha çok yaklaştırdı ve birlikte çalışmalarına yol açtı. Eyleme, siyaset üzerinden geçeceklerdi. Bunun için uygun zaman ve fırsatı bekliyorlardı. Siyasal alan ve ordudaki hazırlıklarını yeter görüyorlardı. Gerçekten de Rauf Bey ve benzerleri parti içinde sürdürmeyi başardıkları durumlarıyla, Meclisin tatil dönemine rastlayan aylarda milletvekilleri üzerinde ve yeni seçimde başarı kazanamayan İkinci Grup üyeleri aracılığıyla, ülke genelinde, ulusu bize karşı kıskırtmak için çalışmak fırsatını elde ettiler. Ülke içinde birtakım gizli örgütler kurmaya ve girişimler yapmaya da başladılar. İstanbul'da Vatan, Tanin, Tevhidi Efkâr, Son Telgraf ve Adana'da Abdülkadir Kemali Bey'in çıkardığı Toksöz gibi gazetelerle işbirliği yaptılar. Bu gazetelerle bize karşı imzasız bir saldırıya giriştiler. Ülkede genel bir kargaşa yarattılar. Hakkâri bölgesinde, ordumuzla Nasturi ayaklanmasını bastırmaya çalıştığımız bir sırada, İngiltere bile hükümete bir ultimatom verdi. Meclisi olağanüstü olarak toplantiya çağırdım.

İngiltere'nin ultiimatomuna bilindiği üzere yanıt verdik. Savaş olasılığını göze aldık. İşte, söz konusu ettiğimiz kişiler, bu çetin günlerde, bir yabancı devletin bize saldırabileceği günlerde, kendilerinin de bize saldırarak amaçlarına kolaylıkla ulaşabileceklerini düşlediler. Savaşa hazır ve tetikte bulundurmaya zorunlu oldukları ordularını başsız bırakıp, daha önce hoşlanmadıklarını söyledikleri siyaset alanına koşturdular.

Toplanmış olan Meclis'te, ortaya atılan bir sorun da onların bu koşturmalarını çabuklaştıracak nitelikteydi. Gerçekten, milletvekili Hoca Esat Efendi, 20 Ekim 1924 günlü önergesiyle, göçmenlerin değiştirilme ve yerleştirilmesi; yatılı okullara parasız olarak alınan öğrenci sayısı ve nerelerde ilkokullar açıldığı konularında birtakım soruları, ilgili bakanlardan soruyordu. Bu soruların kapsadığı işler gerçekten ulusu ilgilendiren sorunlardı. Bu sorunlar, bakanları, eleştirmek için çok uygundu. Özellikle, göçmen değiştirme ve yerleştirme işlerinde herkesi düşündüren noktalar apaçık belliydi. Ben kendim de yaptığım gezi sırasındaki tanıklıklarım, değiştirme ve yerleştirme işlerinin gidişinden yakınmış ve Ankara'ya dönüşümde bu işlerle ilgili bakanlığın kaldırılmasını ve bütün hükümet araçlarının bu konuda ilgi ve çalışmasını sağlayacak bir yol tutulmasını hükümete önermiştim ve bunda da uzlaşmıştık. Bu konu bile, saldırıya geçeceklerin bu işte çok yandaş kazanabilecekleri görüşünü pekiştirmektedir.

Baylar, komployu öğrendikten sonra, önlemini bulmakta güçlük çekilmedi. Biraktığımız noktadan başlayarak durumu evreleriyle anlatayım.

Hoca Esat Efendi'nin soru önergesi 27 Ekimde yani Karabekir Paşa'nın müfettişlikten çekilişinin ertesi günü gensoruya çevrilmişti. Fuat Paşa'nın çekilme yazısının tarihi olan 30 Ekim günü Meclis'te gensoru görüşmeleri başlamıştı. O günün akşamı, yemeğe beklediğim Fuat Paşa gelmedi. Ama, Başbakan İsmet Paşa ile Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa geldi. Çok kısa bir görüşme sonunda komploya karşı tutulacak yol kararlaştırıldı.

Hemen telefonla, milletvekili de olan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri'nden, milletvekilliğinden çekildiğini Meclis Başkanlığına bildirmesini rica ettim. Bu düşüncesini daha önce Milli Savunma Bakanına bildirdiğini aslında öğrendiğim Paşa, ricamı hemen yerine getirdi. Milletvekili olan komutanlara da şu gizli teli çektim:

Şifre tel, makine başındadır.

30.10.1924

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine

Birinci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa Hazretlerine

İkinci Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa Hazretlerine

Üçüncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa Hazretlerine

Beşinci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa Hazretlerine
Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa Hazretlerine

1. Bana olan güven ve sevginize dayanarak, gördüğüm önemli gereksinim üzerine hemen milletvekilliğinden çekildiğinizi, telle Meclis Başkanlığına bildirmenizi öneririm. Önemli olan askerlik görevine kayıtsız, koşulsuz bütün varlığınızla bağlanmak istediğinizi belirtmeniz gerekçe olarak uygun olur.

2. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri de görülen gereksinime dayanarak, önerim üzerine çekilme yazısını vermiştir.

3. Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat, Birinci Kolordu Komutanı İzzettin, İkinci Kolordu Komutanı Ali Hikmet, Üçüncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili, Beşinci Kolordu Komutanı Fahrettin, Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar paşalara yazılmıştır.

4. Makine başında durumu bildirmenizi bekliyorum.

Cumhurbaşkanı
Gazi M. Kemal

Baylar, 30-31 Ekim sabahına değin, Birinci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa'dan, İzmir'den; İkinci Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa'dan, Balıkesir'den; Üçüncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa'dan, Pangaltı'dan; Beşinci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'dan, Adana'dan makine başında aldığım yanıtlarda, önerimin olduğu gibi ve hemen uygulandığı bildirildi. Baylar, bu seçkin komutanların bu nedenle de bana karşı gösterdikleri büyük inanç ve güvene burada teşekkür etmeyi bir ödev sayarım.

Üçüncü Ordu Müfettişi ile Yedinci Kolordu Komutanının Diyarbakır'dan verdikleri yanıtlar şunlardı: Müfettiş Paşa'nın verdiği yanıt:

Diyarbakır, 30.10.1924

Ankara'da Cumhurbaşkanı Gazi Paşa Hazretlerine

Yüksek kişiliğinize karşı olan güvenime ve sevgime inanmanızı saygıyla dilerim. Ancak, böyle bir yurt görevinden ivedilikle çekilerek ulusa ve seçim bölgeme karşı sorumlu ve kınanacak duruma düşmemem için çekilmemi gerektiren nedenlerin açıklanmasına yüce buyruklarınızı saygıyla rica ederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Cevat

Kolordu Komutanının verdiği yanıt:

Diyarbakır, 30.10.1924

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

1. Siz yüce Cumhurbaşkanına karşı beslediğim saygı ve sevgiye güvenilmesini rica ederim.

2. Bu dakikada, seçim bölgemle hiç görüşmeden yüksek önerinizi kabul etmem, beni ulus gözünde sorumlu duruma düşürebilir.

3. Yurdun ve ulusun çıkarları, milletvekilliğinden hemen çekilmemi gerektiriyorsa, kesin karar verebilmem için durum üzerinde aydınlatılmama saygıyla dilerim efendim.

Yedinci Kolordu Komutanı
Cafer Tayyar

Her iki telyazısında, bana karşı olan sevgi ve güven üzerine inanca verildikten sonra, seçim bölgeleri halkına karşı olan durumlarından söz edilmekte ve önerimin nedeni sorulmaktadır. Verdiğim yanıtı olduğu gibi bilginize sunayım:

Makine başında, Şifre:

31.10.1924

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine

Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa Hazretlerine

Komutanların milletvekili de olmalarının, orduda ve komuta işlerinde beklenen düzence ile bağdaşmadığı kanısına varılmıştır. Birinci ve İkinci Ordu Müfettişlerinin görevlerinden çekilip Meclis'e dönerek orduları, elverişsiz bir zamanda başsız bırakmış olmaları bu görüşü pekiştirmektedir. Seçim bölgeniz halkı, ordu düzencesinin esenliği için vereceğiniz karardan kuşkusuz kıvanç duyar. Daha önce yazıldığı üzere kararınızın bildirilmesini rica ederim.

Cumhurbaşkanı
Gazi M. Kemal

Bu telime Cevat Paşa'nın verdiği yanıt şudur:

Makine başında

Diyarbakır, 31.10.1924

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Komuta işlerinde beklenen düzence ile bağdaşmayacağı için komutanların milletvekili olmamaları yolundaki yüksek görüşlerine bütün

gönlümlle katılır ve seçim sırasında bu görevden bağışlanmamı yüksek kişiliğinizden dilememin de bu inançtan ileri geldiğini bildiririm. Ancak, bugün yüce katınızdan verilen bir buyrukla milletvekilliğinden çekilmenin, sizlerin de kestirebileceğiniz üzere, ulusça ve seçim bölgemce iyi görülmeceğine inanıyorum. Bu inançla, hiç de elverişli görmediğim şu önemli zamanda ordudan ayrılmak zorunda kalacağımı düşünerek üzüntü duyduğumu bilgilerinize sunarım.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Cevat

Cevat Paşa, Ankara'ya geldikten sonra durumu anlamış ve önerimin uygulanması gerektiğine inanarak, hemen milletvekilliğinden çekilmiştir. Kurulmak istenilen düzenlerle Paşa'nın hiçbir ilişkisi olmadığı bizce de anlaşılmıştır. Gerçi Kâzım Karabekir Paşa, müfettişlikten çekildiğini filan gün ve filan saatte gibi açıklamalarla birçok komutanlara ve bu arada Cevat Paşa'ya da bildirmiş ise de, bu bildiriş, Diyarbakır'da bulunduğu sırada, önerimin gerçek nedenini anlamakta Paşa'yı duraksatmaktan başka bir etki yapmamıştır.

Cafer Tayyar Paşa'nın verdiği yanıt da şudur:

Makine başında

Diyarbakır, 31.10.1924

Ankara'da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Milletvekilliği ve komutanlık sanlarından birinin bizden alınması gerekiyorsa ulusal görevlerin en önemlisi saydığım yasama görevini yeğlemekte olduğumu saygılarımla bilginize sunarım efendim.

Yedinci Kolordu Komutanı
Tuğgeneral
Cafer Tayyar

Baylar; milletvekili olan Genelkurmay Başkanı ve komutanlar, orduda siyasetle uğraşan kimselerin bulunmasındaki sakıncayı anlayıp bu yoldaki önerimi iyi karşıladıktan ve bana karşı güvenlerini eylemli olarak gösterdikten sonra, Cevat ve Cafer Tayyar paşaların müfettişlik ve komutanlıkta kalmaları uygun görülemezdi. Bunun için, hemen askerlik görevlerine son verildi. Yerlerine gerekenler atandı ve durum Milli Savunma Bakanlığınca bütün orduya bildirildi.

Kâzım Karabekir ve Ali Fuat paşalara Milli Savunma Bakanlığınca bir buyruk verilerek yerlerine atanan kişilere askeri görevlerini, yöntemine

göre devir ve teslim edip sonucunu bildirdikten sonra, Meclise girebilecekleri ve yasama görevlerine başlayabilecekleri bildirildi. Bu durum, Başbakanlıkça Meclis Başkanlığına da resmi olarak bildirildi.

Meclise girmiş olan Kâzım Karabekir ve Fuat Paşalar Meclis'ten çıkarıldı. Fuat Paşa, askerlik görevini sona erdirmek üzere yeniden Konya'ya gitti. Kâzım Karabekir Paşa, yerine atanan Sarıkamış'tan gelecek olan komutanın göreve başlamasına değin Meclis dışında kalmak zorunda bırakıldı. Milletvekilliğinde kalmak isteyen iki komutanın orduyla ilişkisi kesildi. Böylece, komplo kuranların Meclise ve kamuoyuna karşı orduyla yapmak istedikleri blöf ortaya çıkarıldı.

Baylar, 1 Kasım 1924 günü Meclisin ikinci toplantı yılı olması dolayısıyla oturumu ben açtım. Yöntem gereğince söylevimi verdim. Ben, başkanlık kürsüsünden ayrıldıktan sonra; Fevzi, Fahrettin, İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili paşaların çekilme yazıları ve Başbakanın ordudaki komuta değişikliğiyle ilgili 31.10.1924 günlü yazısı sırayla okundu. Meclis'in, 5 Kasım günü toplanacağı bildirilerek oturuma son verildi.

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa, 1 Kasım 1924 günlü bir yazıyla Meclis Başkanlığına başvurarak, Milli Savunma Bakanlığının kendisinin Meclis'e katılmasını yasakladığından yakındı. Başbakan, Karabekir Paşa'nın Milli Savunma Bakanlığına yaptığı başvuruyu ve Bakanlığın buna verdiği yanıtı, olduğu gibi Meclise sunuyordu.

Milli Savunma Bakanı, Kâzım Karabekir Paşa'nın ileri sürdüğü düşünce ve savların doğru olmadığını açıkladıktan sonra ona: "Ordu Müfettişliği ile ilgili görevleri ve gizli belgeleri", yerine atanan komutana kendisinin teslim etmesi ve sonucunu bildirmesi buyruğunu yineliyordu. Acaba bu son uyardan sonra, eski Müfettiş Paşa anlamış mıdır ki yurdun savunması için ordusuyla ilgili önemli görev ve gizli belgeleri, devlet onun kendisine güvenip teslim etmiştir. Onları, devlete karşı sorumlu olacak ardılı gösterilmeden, kendiliğinden, istediğine bırakıp teslim etmesi büyük bir suçtur; ağır yasal işlemlerin uygulanmasını gerektirir. Bunları anlamış mıdır?

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis'e bir an önce katılması için ivedilik gösterenler, yaptığımız işlemi bozmaya çalışmaktan geri kalmadılar. Feridun Fikri Bey (Tunceli Milletvekili), ilk olarak ortaya atıldı. Vehbi Bey (Balıkesir Milletvekili): "Meclis'e katılan bir arkadaşı, bir üyeyi görüşmelere katılmaktan herhangi bir güç alıkoyabilir mi? Böyle şey olur mu?" diye seslenmeye ve paylamaya başladı.

Sayın milletvekili, ülküdaşını bir an önce Meclis'te çalışmaya başlatabilme çabasıyla yasa gücünü, onun ezici gücünü ve o gücü ve erki kullanmak için yüce Meclis'in ve ulusun güven ve inancını kazanmış kişilerin

kararlılık ve kararlarında ne denli kesin olduklarını unutmuş gibi görünüyordu.

İsmet Paşa'nın konuşması, bu yaygaraları susturdu. Bu konu üzerindeki görüşme kapandı. Paşalara verilen buyruklar, eksiksiz uygulandı.

Meclis, genel görüşmeye geçti. Görüşülecek sorun, Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı ile ilgili gensoruydu. Başbakan İsmet Paşa kürsüye çıkarak şu öneride bulundu: "Birçok milletvekilinin, onarım ve yerleştirme işleri üzerinde konuşmaktan daha çok, türlü ilişkilerle, çeşitli bakanlıkların işlerine değindiklerini gördüm. Dahası, kimi milletvekilleri, Başbakanın devletin iç ve dış siyaseti üzerinde enine boyuna ayrıntılı bilgi vermesini istemişlerdir. Bu isteklerin hepsini seve seve benimsiyorum. Mübadele Bakanı, yüksek Meclis'çe uygun görülerek Başkan Vekilliği'ne seçilmiştir. Ama bundan dolayı, gensorunun önem ve kapsamının hiçbir bakımdan kısılmamasını öneririm. Ben, güzel 'taktik'i severim."

Böylece hükümet, *sahnenin perdesini kaldırdı* ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını oynamalarını çabuklaştırdı. Hükümet, açıktan ve karşı karşıya savaşmayı kabul etmiş bulunuyordu.

Baylar, hükümetten yana ve karşıcil olmak üzere, otuza yakın milletvekili söz söyledi. Adalet ve Milli Eğitim Bakanları da konuştular. Tartışma bir sonuç alınmaksızın beş saat sürdü. Gensoru görüşmesi ertesi güne bırakıldı.

Ertesi günü, öğleden sonra saat 2.30'da görüşmelere başlandı. İlk sözü alan, İçişleri Bakanı ve Mübadele, İmar ve İskân Bakanı Vekili Recep Bey oldu. Uzun bir açıklama yaptı. Karşıcılar, oturdukları yerlerden, Recep Bey'e kısa sözlerle sataşıyorlardı. Recep Bey konuşmasının bir yerinde dedi ki: "Kimi gazeteler ve kimi kişiler diyorlar ki Ankara'da bir hükümet varmış; Meclis'in bütün dinlenme döneminde, ülkeyi, ne kadar yasa dışı, kural dışı yöntemler varsa, hep bunlarla yönetmiş. Söylentiye göre, kimi arkadaşların birtakım gizli defterleri de varmış; orada bakanların yaptıkları yasaya aykırı işler yazılmış. Bir gün gelecekmiş; Meclis toplanacak ve orada hükümeti hesaba çekeceklermiş. O zaman, o gizli defterlerde yazılı olan şeyler, ulusun önünde hükümetten sorulacakmış. İşte o gün gelmiştir! O defterlerde yazılı olan şeyleri ulusun gözü önüne döksünler!"

Feridun Fikri Bey, arkadaşları adına çoğul takısı kullanarak yanıt verdi: "Sırasında dökeceğiz!" dedi. Recep Bey yanıt verdi: "Dökünüz efendim, bekliyoruz. Hükümet, ulusun önünde, her zaman, sorumluluk bağı açık olarak karşınızdadır." dedi ve şu sözleri ekledi: "Ülke, gizliliğe, kapalılığa, belirsizliğe, kararsızlığa dayanamayacak bir durumdadır. Açıktan açığa eleştiri görevi yapılmaksızın ufukta birtakım kuşku bulutlarının her gün doluştuğunu fısıldayarak, Türkiye Cumhuriyetinde, bu körpe varlığın yapısında

dokuncalı karışıklıklar varmış gibi göstermek, bu ülkeye hainliktir. Bu kürsüye çağırıyorum... Gelin konuşun! Konuşun ki gerçek ne yandadır. Sanı, kuruntu, lekeleme, suçlama ne yandadır? Ulus bilsin!”

Recep Bey'den sonra, karşıcıl olarak konuşan birtakım kişiler dinlendi. Onlara da Ticaret Bakanı Hasan Bey (Trabzon Milletvekili) ve Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa yanıt verdiler. Karşıcıl konuşmak isteyenler arasında Rauf Bey de vardı. Ona da söz sırası geldi.

Rauf Bey, İmar ve İskân Bakanlığı ile ilgili soru ve gensorunun, bütün hükümeti kapsayacak biçimde genişletilmesini uygun bulmamakla birlikte, Başbakanın bu davranışını yığıtçe buldu ve sözlerinin başında: “Meclis, bir kasıt karşısında bulunan hükümete saldırıya geçmiştir.” dedi. Yunus Nadi Bey; “Anlamadık!” dedi. Rauf Bey açıkladı, dedi ki: “Eleştiriciler hükümete karşı konuşurken, bilerek isteyerek hazırlanmışlar ve ona saldırıyorlar gibi görüyorum.”

(Rauf Beyin açıklamalarını ve bu sırada çıkan tartışmaları ayrıntılarıyla ele alan Atatürk, konuşmasını şöyle sürdürüyor:)

Recep Bey kürsüden inerken Başkanlıkça, isteği üzerine, kendini savunmak için Rauf Bey'e söz verildi. Rauf Bey: “Sizin her zaman ve her duraksadığınız yerde, ben yeniden ant içmek zorunda mıyım?” dedi. “Zorundasın!” sesleri yükseldi. Rauf Bey bu seslere: “Hayır baylar, kimsenin kimseden kuşku etmeye hakkı yoktur.” diye yanıt verdi. Buna, Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey, oturduğu yerden yanıt vererek: “Sen de o zaman, bu toprakta oturamazsın! Atalarının, babanın ve dedenin geldiği yere gidersin! Bu toprak bunu istiyor!” dedi. Bunun üzerine Rauf Bey karşıcıl olduğu noktayı açıklama yollu bir konuşma yaparak dedi ki: “Kayıtsız ve koşulsuz ulusal egemenlik ilkesine dayanan bir yönetimi, demokrasi denilen halk yönetimi ilkelerini kökleştirmek için, bu ilkelere dayanarak ulustan milletvekilliği görevini aldık. Birtakım arkadaşlarımız, ulusun bu hakkını Meclis'ten alıp şu ya da bu makama Meclis'i kapatmak ve yasaları geri çevirmek hakkını vermek anlayış ve eğilimini gösterdiler. İşte ben buna karşıcıyım.” Recep Bey, bu sözlere yanıt vererek açıkladı ki: “Rauf Bey karşıcıl durum takındığı zaman daha Anayasa ve böyle birtakım hakların kimseye verilmesi ya da verilmemesi söz konusu bile değildi. Bu sorunlar ancak aylarca sonra ele alındı. Baylar, bu yanıltmacadır.”

Baylar, o gün de gensoru sonuçlanmadı. Görüşme ertesi güne bırakıldı. Sözü, 8 Kasım günü yapılan görüşmelere getirmeden önce biraz da o günlerin kimi yayınlarını gözden geçirelim.

(Söylev'in bu bölümünde Vatan, Tevhid-i Efkâr ve Tanin gazeteslerinin başyazarlarının yazılarından eleştirel olarak çeşitli örnekler sunan Atatürk, konuşmasını şöyle sürdürüyor:)

Baylar, kin ve tutku, bir insanın bilinç ve vicdanını kararttığı zaman, o insan nasıl konuşur, buna bir örnek ister misiniz? İşte buyurunuz, yine bu yazarın⁷⁵ şu sözlerini dinleyiniz: “*Halk Partisinin ve İsmet Paşa Hükümetinin ülkeye sunduğu çirkin yüz! Kişisel tutkularına bu denli tutsak olmuş önderler, ulusal bir parti kurmak, ulusu temsil etmek savında bulunamazlar! Gelecek günlere bağladıkları umutla kaynayıp coşan gençler, taze ve temiz canlarını verdiler: Ülkeyi kurtarmak için! Ülkeyi, kendilerinden ve tutkularından başka bir şey düşünmeyen politikacılar elinde oyuncak yapmak için değil!*”

Gerçeğin tam karşısını dile getiren bu karşıtlık ve akıldışılık sahibi, bizim kurduğumuz partiyi ve bizim hükümet kurmakla görevlendirdiğimiz İsmet Paşa'nın ve hükümetinin yüzünü çirkin görüyor ve gösteriyor.

Baylar, bizim yüzümüz her zaman temiz ve aktı ve her zaman da temiz ve ak kalacaktır. Yüzü çirkin, vicdanı çirkinliklerle dolu olanlar, bizim yurtseverce, vicdanlı ve namuslu davranışlarımızı bayağı ve çirkin tutkuları yüzünden, çirkin göstermeye kalkışanlardır.

Baylar, 8 Kasım günü Mecliste, yine gensoru görüşmeleri sürdü. Feridun Fikri Bey'in, Meclis soruşturmasının kabul edilmesi hakkında yaptığı uzun konuşma, birçok milletvekillinin sözleriyle karışarak epeyce sürdü. Ondan sonra Yunus Nadi Bey kürsüye çıkarak: “Baylar dedi, ülkenin yönetim biçimi söz konusudur. Cumhuriyet yönetimi söz konusudur. Her şeyden önce bu işi görüşmek gerekir.” Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in bir gün önceki sözlerine değinerek, “Ulusal egemenlik mi cumhuriyetin gelişmesidir, yoksa cumhuriyet mi ulusal egemenliğin gelişmesidir?” gibi bir yaklaşımın tartışılmasının yersiz olduğunu açıkladı.

Rauf Bey'in; “Halife, padişah şöyle dursun, bu makamın haklarını alabilecek herhangi bir makama karşıyım.” yolundaki sözlerini Yunus Nadi Bey şöyle açıkladı: “Rauf Bey'e göre, bu makamın hakları vardır; anlatış açıktır, saklı hakları vardır. Sakın kimse almasın. Günün birinde belki kullanılacaktır. Oysa, Anayasa çıkmıştır. Bütün makamlar saptanmıştır. Bütün durumlar yasa haline konulmuştur. Ama, yine de boş öyküler, boş sözler söylüyor.” Bundan sonra, Yunus Nadi Bey şu sözleri söyledi: “... Cumhuriyeti beğenmeyen adamlar vardır. Açıkça söyleyemedikleri şeyi içlerinde besleyen yaratıklar vardır ve içimizdedirler. Öyle adamların kafası ezilir, baylar!” Yunus Nadi Bey, Rauf Bey ve arkadaşlarının büyüklenmeli bir durum takınmalarından, müfettiş paşaların çekilmelerinden ve Meclisin içinde oyun oynanılmayacağından söz ettikten sonra dedi ki: “Özel ve gizli düzenlerle kimi amaçlara ulaşırsız kuruntusunda bulunmak ve Türkiye Büyük

⁷⁵ Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın kastediliyor.

Millet Meclisi'nin köşesinde oturarak bunları yapmak, saygısızlıktır; kabul edemeyiz efendim!"

Mahmut Esat Bey, her şeyden önce gidilecek yolları belirtmek gerektiğini, o zaman daha içtenlikle ve daha kesin yürünülebileceğini söyledi ve Rauf Bey'in görüşüne değinerek, şu irdelemelerde bulundu: "Ulusal egemenlik başka bir sorundur; cumhuriyet, meşrutiyet, mutlakiyet, baskı yönetimi de başka bir sorundur. Kimisi hükümet biçimidir. Kimisi de ulusal iradenin yürütülmesi ve uygulanmasıdır. Bu dört yöntem içinde, çeşitli biçimlerde, ulusal egemenliğin uygulandığını görmekteyiz. Dahası, zorbalıkta bile bir parça uygulanmaktadır. Meşrutiyette biraz daha çok, cumhuriyette daha çok. Öyleyse bu bakımdan bu iki şeyi karıştırmamak gereklidir. Ulusal egemenlik cumhuriyetin gelişimi demek değildir. Çünkü, ulusal egemenlik biçim değildir, öz ve ilke işidir." Mahmut Esat Bey, Rauf Bey'in kişisel görüş diye ortaya attığı sözler üzerinde gerektiği ölçüde durduktan sonra: "Türk devrimi yükseliyor. Ancak bu devrimi, amacına, ulusça beklenen amacına çarçabuk ulaştırmak için, gerçek durumun hemen açıklığa kavuşması gereklidir. Türk ulusu, ortada, demokrasi adına çekilmiş bir kılıç gibi bunu beklemektedir." sözleriyle konuşmasını bitirdi.

Bundan sonra Adalet Bakanı Necati ve Milli Eğitim Bakanı Vâsıf Beyler, karşıcıl milletvekillerinin sorularına uzun konuşmalarla yanıt verdiler.

Maliye Bakanı Mustafa Abdülhâlik Bey, konuşmasına başlamadan önce, Rıza Nur Bey'den, tutanaktaki sözlerinden bazılarını açıklamasını istedi. Rıza Nur Bey, Yanyalıların Türklüğünü kuşkulu gösterecek biçimde sözler söylemişti. Abdülhâlik Bey, Rıza Nur Bey'in yanlış sanısını şöyle düzeltti: "Doktor Bey, altı yüz yıl önce, Arnavutluğun bir parçası olan Yanya'ya giden atalarımızın orada bıraktıkları kuşakları başka yolda suçluyor. Hem kim? Üzülerek söylüyorum, öyle saygıdeğer bir arkadaşım ki altı yıldan beri bağınaz bir ulusalcı olmuştur. Daha önce değildi. Kendileri daha iyi bilirler. Ben, o Yanyalı dedikleri adam, Türklük için silahlı savaşırken, kendileri tersine, Türklüğe karşı ayaklanmayı kışkırtmıştır."

Gerçekten Rıza Nur Bey'in siyasal yaşamında birçok savaşımına katıldığı biliniyordu. Bu durumu, ulusalcı olarak, Büyük Millet Meclisi zamanında kendisine görev ve çalışma alanları gösterilmesine engel sayılmamıştı. Ama, Türklerin Rumeli'den çıkarılması gibi, her Türkün yüreğinde sonsuz ve dokunaklı bir acı yaratan büyük yıkım zamanında, aşırı ulusalcı Rıza Nur Bey'in Arnavut ayaklanmacılarla birlikte, Türklere karşı çalıştığını bilmiyorduk. Bu anlaşılınca Büyük Millet Meclisi'ni büyük ve gerçek bir şaşkınlık kapladı.

Bundan sonra Maliye Bakanı öbür konulara geçti. Daha sonra Tarım Bakanı Şükrü Kaya Bey konuştu. Şükrü Kaya Bey, özellikle Tarım Bakanlığını eleştiren bir milletvekiline yanıt verdi ve tarım işlerinin güzel cümleler, güzel sözler, güzel mantıklarla gizlenecek bir şey olmadığını açıkladıktan sonra: “Bu, toprağa yazılan bir yapıttır. Onun sayfaları açık ve herkesçe okunmaktadır.” dedi ve ekledi: “Kalkıp da Büyük Meclis’in önünde, şöyle yapıldı, böyle yapıldı gibi yanılmacalar ileri sürülebilir mi? Bu ne kendini bilmezliktir?”

Ticaret Bakanı Hasan Bey’den ve Bayındırlık Bakanı rahmetli Süleyman Sırrı Bey’den sonra konuşma sırası Dışişleri Bakanlığına ve Başbakanlığa geldi. Baylar, Başbakan İsmet Paşa, gensorunun genel olmasını önerdiği günden sonra görüşmelere katılmayacak ölçüde hastalanmış, yatıyordu. Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa, İsmet Paşa adına kürsüye çıkarak gereken açıklamaları yaptı. Artık gensoru görüşmelerine son vermek zamanı gelmişti. Görüşme yeterliği kabul edildikten sonra, Feridun Fikri Bey’in “Meclis soruşturması” önergesi oylandı, kabul edilmedi. 19 oya karşı 148 oy ile İsmet Paşa Hükümetine güven bildirildi. Bir kişi de çekimser kalmıştı.

Baylar, Mecliste yenilenlerin gazeteci arkadaşları, bu sonucu elbette hiç beğenmediler. Daha küskün ve direngen bir biçimde saldırıya geçtiler.

(Bu noktada yine Vatan, Tanin ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinin gensoru görüşmelerine yönelik yazılarını eleştirel bir dille sunan Atatürk, konuşmasını şöyle sürdürmektedir:)

Bu gensoru oyunundan sonradır ki karşıcılar maskelerini atmak zorunda bırakıldılar. Bilindiği üzere, “Terakkiperver Cumhuriyet Partisi” diye bir parti kurdular. Gizli ellerin düzenlediği parti programını da ortaya attılar. Cumhuriyet sözcüğünü söylemekten bile çekinenlerin; cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin kurdukları partiye Cumhuriyet ve hem de “İlerici Cumhuriyet” adını vermeleri, nasıl ciddi ve ne ölçüde içten sayılabilir? Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları parti, tutucu diye nitelendirilseydi, belki bir anlamı olurdu. Ama, bizden daha çok cumhuriyetçi ve bizden daha çok ilerici olduklarını savlamaya kalkışmaları elbette doğru değildi. “Parti, dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır.” sözlerini ilke edinip bayrak gibi kullanan kişilerden, iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri, bilgisizleri, bağınazları ve boş inançlara saplanmış olanları aldatarak özel çıkarlar sağlamaya kalkışmış kimselerin taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk ulusu yüzyıllardan bu yana, sonu gelmeyen yıkımlara, içinden çıkabilmek için büyük özveriler isteyen pis bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş miydi?

Cumhuriyetçi ve ilerici oldukları sanısını vermek isteyenlerin, yine bu bayrakla ortaya atılmaları; dinsel bağnazlığı coşturarak, ulusu, cumhuriyete, ilerlemeye ve yenileşmeye karşı kıskırtmak değil miydi? Yeni parti, dinsel düşünce ve inançlara saygı perdesi altında: “Biz halifelîği yeniden isteriz. Biz yeni yasalar istemeyiz; bize mecelle yeter⁷⁶; medreseler, tekkeler, bilgisiz softalar, şeyhler, müritler, biz sizi koruyacağız; bizimle birlik olunuz! Çünkü, Mustafa Kemal’in partisi halifelîği kaldırdı. Müslümanlığı zedeliyor. Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecek!” diye bağırıyor muydu? Yeni partinin ilke edindiği sözler, bu gerici haykırışlarla dolu değil midir?

Bakınız Baylar; bu ilkeye bağlı olanlardan birinin, çok zaman önce (10 Mart 1923 günü) asılmış Cebranlı Kürt Halit Bey’e yazdığı mektuptaki şu cümlelere: “Müslümanlık dünyasının kalımlı olmasını sağlayan ilkelere saldırıyorlar. Bu konudaki açıklamalarınızı arkadaşlara da okudum. Hepsinin çabalarını arttırdı. Batılılaşmak; tarihimizi, uygarlığımızı yitirmeyi” zorunlu kılar... Halifelîği yıkmak, din işlerine karışmayan bir hükümet kurmayı düşünmek; bunlar Müslümanlığın geleceğini tehlikeye atacak etmenleri yaratmaktan başka bir sonuç veremez.”

Baylar, olup bitenler gösterdi ve kanıtladı ki Terakkiperver Cumhuriyet Partisi programı, en hain kafaların ürünüdür. Bu parti, yurttan cana kıyıcuların, gericilerin sığınağı ve dayanağı oldu; dış düşmanların yeni Türk Devletini, körpe Türk Cumhuriyetini yıkmayı öngören planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih; gizli amaçlarla düzenlenmiş, genel ve gerici Doğu ayaklanmasının nedenlerini inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli nedenleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Partisi’nin dinsel konularda verdiği sözleri ve doğuya gönderdiği sorumlu yazmanın kurduğu örgütleri ve yaptığı kıskırtmaları bulacaktır.

Günlüğünü, nafile ve gece namazlarının sevabını anlatan hadislerle doldurmuş olan bu sorumlu yazman, doğu illerimizde dinsel kıskırtmalarda bulunurken, kendi partisinin programını uygulamıyor muydu? Temiz halka, beş vakit namazdan başka, geceleri de çokça namaz kılmayı söyleyip öğütleyen adam belki de yaşamı boyunca hiç namaz kılmamış olan bir siyasetçi olursa, bu davranışın amacı anlaşılabilir olur mu?

Baylar, yaptığımız devrimin genişliği ve büyüklüğü karşısında eski boş inançların ve kurumların birer birer yıkılışını gören bağnaz ve gerici kimseler, “dinsel düşünce ve inançlara saygılı” olduğunu bildiren bir partiye ve özellikle bu partinin içindeki tanınmış kişilere dört elle sarılmaz mı? Yeni parti kuran kişiler bu gerçeği anlamış değil midirler? Öyleyse ellerine aldıkları din bayrağıyla, ulusu ve ülkeyi nereye götürmek istiyorlardı? Böy-

⁷⁶ Tanzimat’tan sonra yapılmış, kimi ilkelere dayalı yasa kitabı.

le bir soruya verilmesi gereken yanıt da “iyi dilek, aymazlık, umursamazlık” gibi sözler, yurdu ilerleteceğim diye ortaya atılan bir partinin ileri gelenleri için özür sayılamaz.

Baylar, yeni parti, adındaki “ileri” ve “cumhuriyet” sözcüklerinin tam karşıt anlamlarıyla gelişmiştir. Bu partinin ileri gelenleri, gerçekten gericilere umut ve güç vermiştir. Buna örnek vereyim: Ergani’de, ayaklanmacıların valiliğini kabul eden ve sonradan asılan Kadri, Şeyh Sait’e yazdığı bir mektupta: “Millet Meclisi’nde, Kâzım Karabekir Paşa’nın partisi, din kurallarına saygılı ve dinseverdir. Bize yardım edeceklerine kuşku yoktur. Dahası, Şeyh Eyüb’ün⁷⁷ yanında bulunan parti sorumlu yazmanı, partinin tüzüğünü getirmiştir...” diyor. Şeyh Eyüb de yargılanması sırasında: “Dini kurtaracak biricik partinin, Kâzım Karabekir Paşa’nın kurduğu parti olduğunu; din kurallarına uyulacağını, parti tüzüğünde bildirildiğini” söylemiştir.

Baylar, “ilerici” ve “cumhuriyet” sözcüklerini kullanarak, bizden ve ulus aydınlarından din bayrağını gizlemeğe çalışanların, ülkede genel bir gerilemeye ve ayaklanmaya yol açmak için içeride ve dışarıda, türlü düzen ve kışkırtmalarla uğraşanların varlığını bilmedikleri düşünülebilir mi? Yeni partiye girenlerin tümü değilse bile, dinsel konularda verilen sözleri başarı için, etkili bir etmen sayan ve bununla ilgili hükmü tüzüklerine koyan kimselerin, yurda karşı, bize karşı hazırlanan cana kıyıcı düzenlerden habersiz oldukları kabul edilemez!

Ayaklanmanın başlamasından aylarca önce, yurdun şurasında burasında yapılan gizli toplantılardan ve “Gizli İslam Derneği”⁷⁸ örgütünden; İstanbul’da Nakşibendi şeyhlerinin yaptığı toplantıda, hazırlanacak ayaklanmaya yardım için verilen sözden ve de ulusal sınırlarımızın dışında bulunup Doğu ayaklanmasını kışkırtanların bildirilerinde⁷⁹ Kâzım Karabekir Paşa’nın partisine umut bağlandığının belirtilmesinden haberleri olmadıklarını varsayalım. Ama, Fethi Bey Hükümeti zamanında, Fethi Beyin kendisi aracılığıyla, kendilerine, partilerinin ayaklanma ve gericiliği kışkırtıcı durum ve nitelikte olduğu ve yurda zarar verdiği bildirildiği zaman olsun, gerçeği görüp anlamaları gerekmez miydi? Hükümetin ve benim, çok temiz yürekle yaptığımız bu uyarmalardan sonra olsun, gerçeği anlamaları ve ona göre davranmaları gerekirdi. Onlar, tersine, bu kez de: “Dinsel düşünce ve inançlara saygılıyız.” kalıbını büsbütün karşıt anlamda yorumlamaya kalkıştılar. Sanki bilinen bu kalıp sözle, her dinin ve türlü dinden olan kişi-

⁷⁷ Ayaklanmacıların elebaşlarından olup asılmıştır (Atatürk’ün notu).

⁷⁸ Cemiyet-i Hafiyeye-i İslâmiyye

⁷⁹ Halep’te bastırılarak Doğu illerimizde dağıtılan Şahin Paşaoğullarının bildirisi. (Atatürk’ün notu).

lerin düşünce ve inançlarına saygılı olduklarını söylemek; geniş ölçüde özgürlüksever olduklarını anlatmak istiyorlarmış... Baylar, böyle bir tutuma, doğru ve içtenlikli denemez!

Siyaset dünyasında birçok oyunlar görülür. Ama, kutsal bir ülkenin belirmesi olan cumhuriyet yönetimine karşı, çağdaşlaşmaya karşı, bilgisizlik, bağnazlık ve her türlü düşmanlık ayağa kalktığı zaman; özellikle ilerici ve cumhuriyetçi olanların yeri, gerçek ilerici ve cumhuriyetçi olanların yanındır; yoksa gericilerin umut ve çalışma kaynağı olan yer değil...

Ne oldu Baylar?! Hükümet ve Meclis, olağanüstü önlemler almayı gerekli gördü. Takriri Sükun Yasası'nı⁸⁰ çıkardı. İstiklal Mahkemelerini kurdu. Ordunun savaşa hazır sekiz, dokuz tümenini ayaklananları yola getirmek için, uzun süre görevlendirdi. "Terakkiperver Cumhuriyet Partisi" denilen tehlikeli siyasal kuruluşu kapattı. Sonunda, elbette cumhuriyet başarı kazandı. Ayaklananlar yok edildi. Ama cumhuriyet düşmanları, büyük komploların sona erdiğini kabul etmediler. Alçakça, son bir girişim yaptılar. Bu girişim İzmir suikastı biçiminde kendisini gösterdi. Cumhuriyet mahkemelerinin ezici eli, bu kez de cumhuriyeti, cana kıyıcıların elinden kurtarmayı başardı. Saygıdeğer baylar, durumun ağırlaşması üzerine hükümetçe olağanüstü önlemler alınması gerektiği yolundaki görüşümüzü ilk belirttiğimiz zaman, bunu iyi karşılamayanlar vardı. Takriri Sükûn Yasasını ve İstiklal Mahkemelerini, zorbalık aracı olarak kullanacağımız düşüncesini ortaya atanlar ve bu düşünceyi aşılamaaya çalışanlar oldu. Zaman ve olaylar, bu nefret uyandırıcı düşünceyi aşılamaaya çalışanları, elbette utanmış duruma düşürmüştür. Biz, alınan olağanüstü, ama yasaya uygun önlemleri, hiçbir zaman ve hiçbir biçimde, yasa dışına çıkmak için araç olarak kullanmadık; tersine, ülkede dirlik ve düzenliği kurmak için uyguladık; devletin yaşamasını ve bağımsızlığını sağlamak için kullandık. Biz, o önlemleri, ulusun uygarlaşmasına ve toplumsal gelişmesine yararlı kıldık.

Baylar, aldığımız olağanüstü önlemlerin uygulamasına gereksinim kalmadığı görüldükçe, onların uygulanmasından vazgeçilmekte duraksanmamıştır. Nitekim İstiklal Mahkemeleri, iş bitince kaldırıldığı gibi, Takriri Sükûn Yasası da yürürlük süresi sonunda yeniden Büyük Millet Meclisi'nin incelemesine sunuldu. Meclis, yasanın bir süre daha yürürlükte kalmasını gerekli görmüş ise, elbette bu, ulusun ve cumhuriyetin yüksek yararları içindir. Yüksek Meclis'in, bize zorbalık aracı vermek için bu kararı aldığı düşünülebilir mi?

Baylar, Takriri Sükûn Yasasının yürürlükte ve İstiklal Mahkemelerinin çalışmakta bulunduğu süre içinde yapılan işleri göz önüne getirecek

⁸⁰ Dirliğı ve Düzenliğı Sağlama Yasası

olursanız, Meclisin ve ulusun güven ve inancının tam yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır. Ülkede yapılan büyük ayaklanma ve cana kıyım düzenleri ortadan kaldırılarak sağlanan dirlik ve düzenlik, elbette kamuyu sevindirmiştir.

Baylar, ulusumuzun başında bilisizlik, aymazlık ve bağnazlığın ve yenilik ve uygarlık düşmanlığının simgesi gibi duran fesi atarak, onun yerine, bütün uygar dünyanın kullandığı şapkayı giymesi ve böylece, Türk ulusunun uygar toplumlardan anlayış yönünden de hiçbir ayrılığı olmadığını göstermesi gerekiyordu. Bunu, Takriri Sükûn Yasasının yürürlükte bulunduğu sırada yaptık. Bu yasa yürürlükte olmasaydı yine yapacaktık. Ama, buna, yasanın yürürlükte oluşu da kolaylık sağladı denirse bu, çok doğrudur. Gerçekten, Takriri Sükûn Yasasının yürürlükte bulunuşu, kimi gericilerin kamuoyunu geniş ölçüde zehirlemesine olanak vermemiştir. Gerçi bir Bursa milletvekili, bütün yasama görevi boyunca hiçbir zaman kürsüye çıkmamış ve hiçbir zaman Meclis'te, ulus ve cumhuriyet yararlarını savunmak için bir tek söz bile söylememiş olan Bursa milletvekili Nurettin Paşa, yalnız şapka giydirilmesine karşı uzun bir önerge vermiş ve bunu savunmak için kürsüye çıkmıştır. Şapka giyilmesinin, "temel haklara, ulusal egemenliğe ve kişisel dokunulmazlığa aykırı işlem" olduğunu savlamış ve bunun, "halka uygulanmamasını sağlamaya" çalışmıştır. Ama, Nurettin Paşa'nın, ulus kürsüsünden coşturabildiği bağnazlık ve gericilik duyguları; en sonunda birkaç yerde ve yalnız birkaç gericinin, İstiklal Mahkemelerinde hesap vermeleriyle söndü.

Baylar, tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük, türbe bekçiliği gibi birtakım sanların yasaklanıp kaldırılması da Takriri Sükûn Yasası yürürlükteyken yapılmış işlerdir. Bu konudaki yürütme ve uygulamaların, toplumumuzun, boş inançlara bağlı, ilkel bir topluluk olmadığını göstermesi bakımından, ne denli gerekli olduğunu çok iyi bilirsiniz.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve alinyazılarını ve canlarını, falcıların, büyücülerin, üfürükçülerin, muskacıların ellerine bırakan insanlardan oluşmuş bir topluluğa, uygar bir ulus gözüyle bakılabilir mi? Ulusumuzun gerçek niteliğini, yanlış anlamda gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi öğeler ve kurumlar, Yeni Türkiye Devletinde, Türk Cumhuriyetinde sürdürülmeli miydi? Buna önem vermemek, ilerleme ve yenileşme adına, en büyük ve düzeltilemez bir yanılğı olmaz mıydı? İşte biz, Takriri Sükûn Yasasının yürürlükte oluşundan yararlandıkça, bu tarihsel yanılğıyı işlememek için; ulusumuzun alnını, olduğu gibi açık ve temiz göstermek için;

ulusumuzun bağınaz ve ortaçağ anlayışlı olmadığını kanıtlamak için yararlandı.

Baylar, ulusumuzun toplumsal, ekonomik, kısacası, bütün uygarlıkla ilgili iş ve ilişkilerinde verimli sonuçlar sağlayan yeni yasalarımız da kadının özgürlüğünü güven altına alan ve aileyi sağlamaştıran Medeni Kanun da bu sözünü ettiğim dönem içinde yapılmıştır. *Dolayısıyla biz, her araçtan, yalnız ve ancak bir görüş için yararlanıyoruz. O görüş şudur: Türk ulusunu, uygar toplumlar içinde yaşadığı kata yükseltmek ve Türk Cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün daha çok güçlendirmek; bunun için de zorbalık düşüncesini öldürmek...*

Sayın Baylar, sizi, günlerce işlerinizden alıkoyan uzun ve ayrıntılı sözlerim, sonuçta tarihe mal olmuş bir dönemin öyküsüdür. Bunda, ulusum için ve yarınki çocuklarımız için dikkat ve uyanıklık sağlayabilecek kimi noktaları belirtebilmişsem kendimi mutlu sayacağım.

Baylar, bu söylevimle, ulusal varlığı sona ermiş sayılan büyük bir ulusun, bağımsızlığını nasıl kazandığını; bilim ve tekniğin en son ilkelerine dayanan ulusal ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım.

Bugün ulaştığımız sonuç, yüzyıllardan beri çekilen ulusal yıkımların yarattığı uyanıklığın ve bu sevgili yurdun her köşesini sulayan kanların karşılığıdır. Bu sonucu, Türk gençliğine güvenle bırakıyorum.

Ey Türk gençliği! Birinci ödevin; Türk bağımsızlığını, Türk Cumhuriyetini, sonsuza dek korumak ve savunmaktır.

Varlığının ve geleceğinin biricik temeli budur. Bu temel, senin en değerli kaynağıdır. Gelecekte de seni bu kaynaktan yoksun bırakmak isteyecek iç ve dış alçaklar bulunacaktır. Bir gün, bağımsızlık ve cumhuriyeti savunmak zorunda kalırsan, göreve atılmak için, içinde bulunacağın durumun olanak ve koşullarını düşünmeyeceksin! Bu olanak ve koşullar, çok elverişsiz bir nitelikte belirebilir. Bağımsızlık ve cumhuriyetine kıymak isteyecek düşmanlar, bütün dünyada benzeri görülmemiş bir yenginin temsilcisi olabilirler. Zorla ve aldatmaca ile kutsal yurdun bütün kaleleri alınmış, bütün gemilikleri ele geçirilmiş, bütün orduları dağılmış ve yurdun her köşesi eylemsel olarak işgal edilmiş olabilir. Bütün bu koşullardan daha acı ve daha tehlikeli olmak üzere, ülkede yönetimde olanlar, aymazlık ve sapkınlık ve dahası hainlik içinde olabilirler. Dahası yönetimde olan bu kişiler, kişisel çıkarlarını, işgalcilerin siyasal amaçlarıyla birleştirebilirler. Ulus, yoksulluk ve darlık içinde ezgin ve bitkin düşmüş olabilir.

Ey Türk geleceğinin çocuğu! İşte, bu ortam ve koşullar içinde bile ödevin, Türk bağımsızlık ve Cumhuriyetini kurtarmaktır! Gereksindiğin güç, damarlarındaki soylu kanda vardır!

KISIM III

**DEVİRİME YÖN VEREN DEMEÇLER
(1928-1938)**

BÖLÜM I

ATATÜRK'ÜN EGEMENLİK KONUSUNDAKİ DEMEÇLERİ

1.1. TEMEL KAVRAMLAR: EGEMENLİK VE ULUSAL EGEMENLİK

Uygar yaşam, iki yüzü aşkın devlet, bir o kadar ulusal kimlik ve o kimlikleri oluşturan binlerce yerel ve bölgesel kimlik üzerinde kurulmuştur. Üyelerini bütünleştirdiği kadar farklı olanları da ayırıştırma işlevi gören kimlikler, farklı yaşama biçimlerinin sonucu olarak biçimlenmekte ve doğal olarak öncelikle kültürel farklılıkları temsil etmektedirler. Bu da doğal olarak her kimliği bir egemenliğe bağlamaktadır. Çünkü, kimlikleri doğuran kültür, yalnızca yerleşik toplum düzeninde kalıcı olabilmekte, yerleşik düzene geçiş de ancak bir egemenlik kullanılmasıyla olanaklı olabilmektedir. Bu ilişki, egemenlik kavramını “toprak egemenliği”ne indirgemekle birlikte, egemenlik ve kimlik arasında kültür aracılığıyla kurulup gelişen bir bağ olduğunu açıklamaları bakımından önemlidir.

Egemenlik, günümüzde elbette toprak egemenliğinden daha fazlasını içerip anlatmaktadır. Çünkü çağdaş toplumdaki yerini edininceye değin, yüzyıllar boyunca ait olmadığı kişilerce kullanılmış ve değeri anlaşıldıktan sonra da geri almak için kanlı bedeller ödenmesi gerekmiştir. Somutlaştırmak için kısa bir özet yapmak gerekirse; yerleşik toplumun doğal sonucu olarak üretim ve işbölümünün artması önce devletin kurulmasıyla sonuçlanmış; ancak devlet, meşru bir yönetme gücü olabilmek amacıyla emanet aldığı egemenliğe giderek el koymuştur. Toplumsal egemenliğin toplum adına kullanıldığı bir yönetme biçiminden, topluma hükmeden bir yönetme biçimine geçişi ifade eden bu değişim; egemenlik kavramını tarihte ilk kez kullanan Jean Bodin tarafından “*yurttaşlar ve yasalar üstü yüksek iktidar*” sözleriyle tanımlanmıştır. İktidar bir kez böyle bir nitelik kazandıktan sonra, doğal olarak bütün bir insanlık tarihi de devleti merkez alarak gelişmiş ve devlet, sürekli “kısıtlanamayan bir güç” olarak evrim geçirmiştir. Otuz Yıl Savaşları'nı izleyen Westphalia Antlaşması (1648) ile uluslararası düzeyde pekiştirilip meşrulaştırılan bu değişim; kavramsal karşılığını artık monarşi kavramında bulacaktır.

Devletlerin kuruluş, işleyiş ve yetkilerine ilişkin deneyimler, egemenliğin bir ülkedeki en yüksek kudret ve kendi yetki alanında herhangi bir üst otoriteye bağlı ve bağımlı olmayan kurucu bir güç olduğunu öğretmiştir. Hiçbir iradeden emir almamaya, hiçbir koşula tabi olmaksızın buyurabilmeye ve buyurduğunu da yürütebilmeye dayandığı için; mutlaka gerçek sahibi ve kaynağı olan ulus tarafından kullanılmalıdır. Bu nedenle, devletin de temeli olan bu gücün ulusa devredilebilmesi için, bağımsızlık ve özgürlüğün tanındığı yeni bir yaşama düzeni kurulmalıdır.

Ortak zihniyetin böyle bir aşamaya gelmesi elbette kısa zamanda olmamış; örneğin Avrupa’da, egemenliğin monarşi ya da oligarşiler tarafından kullanılmasının kötülüklerini kavramak için, bu yönetim biçimlerini Aydınlanma Çağı’na kadar yaşamak gerekmiştir. Gerçi Rönesans döneminde başlayan bir burjuva ideolojisi aracılığıyla “bireyci, laik, liberal” düşüncelerin giderek daha çok taraftar bulduğu söylenebilir. Ancak, egemenliğin ulusa ait olması gerektiği düşüncesinin olgunlaşabilmesi için; öncelikle toplumun ulus niteliğini kazanması zorunlu olmuştur. Bu ise ancak, din ve ırk ortaklığı gibi ilkel birliktelikler, yerini “dil, toprak, kültür, tarih ve pazar” temelinde oluşan gönüllü bir siyasal birlikteliğe bıraktığında olanaklı olacaktır. Bir başka deyişle toplum, egemenliğine el koymuş olan monarşiye karşı, inanç ve köken ayrımı yapmaksızın ortak bir siyasal örgütlenmeye gidecek, bu örgütlenme üzerinde ulus adını taşıyan bir üst-kimlik inşa edecek, kendine tabi ve hizmetkâr bir devlet olarak ulus-devleti talep edecek ve bu devlete ulaşabilmek için de ulusalcılık hareketini ortaya atacaktır.

Bu tarihsel değişimin ışığında, ulusal egemenliğin, ulusun kendi yazgısını ulus-devlet aracılığıyla belirleyebilmesini öngören düşünsel ve ideolojik bir kavram olduğu söylenebilir. Buna göre, iktidarın meşruluğu ulusal iradenin onayına bağlanacak ve böylece, devletin hem yurttaşlara tabi olması hem de daha saygın bir kurum olması sağlanacaktır. Temel hak ve özgürlükleri koruma işlevi gördüğü için çağdaş hukuk devleti anlayışıyla da örtüşen ulusal egemenlik kavramı, Atatürk’te de bu evrensel tanımlara koştur bir içerik ile tanımlanmıştır:

*“Toplumda en yüksek özgürlüğün, en yüksek eşitlik ve adaletin sürekliliği biçimde sağlanması ve korunması, ancak ve ancak, tam ve kesin anlamıyla ulusal egemenliğin kurulmuş bulunmasına bağlıdır. Bundan ötürü özgürlüğün de eşitliğin de adaletin de dayanak noktası ulusal egemenliktir.”*¹

Ancak egemenliğe sahip olmanın özgürleştirici etkisinin, ancak ona gerçekten sahip olunmasına ve onu koruyacak siyasal araçların kullanılma-

¹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1. Cilt, Ankara: AKDITYK – ATAM Yay., 1989, s. 298.

sına bağlı olduğu unutulmamalıdır. Çünkü ulusal egemenlik, belirli bir devlet organının, egemenliği ulus adına sınırsız yetkiler çerçevesinde kullanması değildir. Bunun adı çoğunluk diktatörlüğüdür ki bu, yalnızca demokrasiyi değil ulusal egemenliği de ortadan kaldıran bir durum olur. Böyle bir olası tehlikenin varlığını Atatürk de belirtmektedir:

“Ulusal egemenliklerini geçici olarak da olsa verecekleri Meclislere bile gereğinden fazla güvenmemelidir. Çünkü Meclisler bile zorbalık yapabilir ve bu zorbalık, kişisel zorbalıktan daha tehlikeli ve öldürücü olabilir. Bunun için Meclisler belli ve sınırlı bir süreden sonra yenilenir. Bu sayede ulusal egemenlik daha güvenilir ilke ve koşullara bağlanmış olur.”

Örneğin, böyle bir tehlikenin uygulamadaki somut göstergesi olarak, Osmanlı parlamentolarının istenildiği zaman feshedilişi üzerinde durmakta ve bu durumun ‘Meclis’i feshetme hakkı’ gibi kabul edilemez bir düşünceden doğduğunu belirtmektedir:

“Efendiler! insanlar güç kullanmaya ve özellikle başkalarının gücünü kullanmaya doğuştan eğilimli oldukça, bu kuralı çok kıskanç olarak korumakta direnmelisiniz. Şimdiye kadar bu ulusun meclisinin devam edememesi, ‘Gerektiğinde Meclis’in feshi’ kaydının bu yapraklarda, bu kitaplarda ve bu dünyada varlığından doğmuştur. Bu yetkiyi istediğiniz kurula veriniz, mutlaka kötüye kullanır. Padişahlar, işte bu noktaya dayanarak, ulusumuzun meclislerini hor göre göre koumuşlardır. Bu nedenle böyle bir kayıt ve koşulun, Anayasa’da hiçbir vakit de yeri olmayacaktır.”²

İşte “çoğunluk egemenliği” biçimindeki bu yozlaşma tehlikesini dikkate alarak, ulusal egemenliğin anayasal bir hüküm olduğu ülkelerde, ulusun “bayrak, para, marş, ulusal bayram ve resmi tören” gibi simgeleri yüceltmekle yetinmeyip, ulusal egemenliğin bir çoğunluk egemenliğince gaspını önlemek amacıyla demokrasinin temel ilke ve kurallarını da kökleştirmesi gerekir. Bu gereklilik de ulusal egemenliğin ancak bir sivil toplum, parlamenter yönetim ve hukukun üstünlüğü gibi kurum ve uygulamaların varlığı durumunda anlamlı olacağı anlamına gelmektedir. Nitekim Atatürk de egemenliğin kullanımını konusunda sorumluluğu devlete değil egemenliğin sahibine yükleyerek bir bakıma demokrasi olmaksızın ulusal egemenliğin olamayacağını ifade etmiş ve bunun için de yurttaşların niteliğinin ne denli önem taşıdığının altını çizmiştir:

“Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin yapısının ruhu ulusal egemenliktir. Ulusun kayıtsız koşulsuz egemenliğidir. Bir ulusun egemenliğini anlayabilmesi ve onu güvenle koruyabilmesi, birtakım özel niteliklere ve üstün eğitime sahip olmasına bağlıdır. Bir ulusun ki siyasal ve toplumsal eğitiminde,

² I. TBMM Zabıt Cerideleri, Devre: I, İçtima: 2, Toplantı: 120, 1958.

yurt sevgisinde eksiklik vardır, öyle bir ulus, egemenliğini gerekli ölçüde güçle elinde tutamaz.”³

1.2. ATATÜRK'ÜN ULUSAL EGEMENLİK KONUSUNDAKİ DEMEÇLERİ

Osmanlı monarşisinin, hanedanlık ailesi dışındaki her şeyi hanedanlığın varoluş aracı sayan ve Sultan Vahdetin'in “Bir millet var, koyun sürüsü. Buna bir çoban lâzım. O da benim.” sözlerinde ifadesini bulan ideolojisi, Balkan ve Arap ulusalcılığı ile 19. yüzyılda bütün etkinlik ve anlamını iyice yitirmiş; Birinci Dünya Savaşı'ndaki ağır yenilgiyle de tümüyle iflas etmişti. Bu nedenle, Kurtuluş Savaşı'nın bağımsızlık adına verilen bir savaş olmasının yanı sıra yeni bir aidiyet temeli üzerine kurulmuş farklı bir bütünleşme ideolojisini hedeflemesi ve yepyeni bir “Biz” duygusu inşa etmesi gerekmektedir. Bu gerekliliği doğuran ortam ve koşullar Atatürk tarafından şöyle betimlenmiştir:

“Bizim ulusumuz, ulusal benliğini unutuşunun çok acı ve cezalarını gördü. Osmanlı imparatorluğu içindeki azınlıklar hep ulusal bilince sarılarak, ulusalcılık düşüncesinin gücüyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir ulus olduğumuzu sopayla içlerinden kovulunca anladık. Gücümüzün düştüğü anda bizi aşağılayıp kötülediler. Anladık ki suçumuz kendimizi unutmamızmış. Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak, önce kendi benliğimize ve ulusumuza bu saygıyı duygusal, düşünsel ve eylemliler olarak bütün davranışlarımızla gösterelim.”⁴

Peki bu yeni “Biz”in temeli ve felsefesi ne olacak, ulusun benliği ne ile temsil edilecektir? Atatürk'ün İzmit'te İstanbul gazetecileriyle konuşurken ortaya koyduğu kimi düşünceler, hedeflenenin yalnızca yeni bir birlik ve bütünlük değil, aynı zamanda gerek birleşen ulusun ve gerekse de onun üzerinde yükselen devletin kaynak ve niteliklerini köktenci bir biçimde değiştirmek olduğunu göstermektedir.

“Olaylar ve tarihsel deneyimlerimiz ulusu koyun sürüsü gibi gören yönetim biçimlerinin ülkemizde uygulanamayacağını göstermiştir. Ulus, değil egemenliğini, egemenliğin bir zerresini bile başkasına bırakıp bırakmanın yol açabileceği felâketin, yok olmanın, zararın acısını her an yürek ve vicdanında duyumsamaktadır.”⁵

Öyleyse izlenmesi gereken yol kendiliğinden biçimlenmektedir. Ulusun yürek ve vicdanının sesini dinlemek ve onun yöresel arayışlarına bütünleştirici yaklaşımlarla yön vermek gerekmektedir. Atatürk'ün daha 22

³ Atatürk'ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 299-300.

⁴ Atatürk'ün Söylev ve ..., 2. Cilt, s. 146-147.

⁵ Atatürk'ün Söylev ve ..., 2. Cilt, s. 57-58.

Mayıs 1919'da Samsun'dan İstanbul Hükümeti'ne göndermiş olduğu bir raporda dile getirilen bir tümce de tam olarak bu gerekliliğin anlatımı niteliğindedir: *“Ulus tek vücut olarak egemenlik ilkesini ve Türklük duygusunu hedef almıştır.”* Bu tümcenin önemi, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın dayanaacağı üç temel ilkeyi barındırıyor olmasıdır: (i) Ulusal birlik, (ii) Ulusal egemenlik, (iii) Ulusalçılık. Nitekim ulusal hedefi betimleyen bu olgular bundan sonraki Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas kongreleri ve Ulusal Ant gibi tüm metinlerde yer alacak ve en sonunda da 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa'da ilk kez Türk anayasa hukukunun temel ilkesi durumuna gelecektir: *“Egemenlik kayıtsız koşulsuz ulusundur.”*

Bu ilkenin tam olarak uygulanabilmesi, ulus olabilmeyen yanı sıra elbette bu ilkeyi uygulayabilecek bir devlet aygıtının, ulus-devletin varlığını da zorunlu kılmaktadır. Ancak, Kurtuluş Savaşı yıllarında henüz böyle bir devlet kurulmamış olduğu gibi mevcut Devlet de Saltanat ve Halifelik gibi kurumları ve onları tanımlayan Kanun-u Esasi adlı anayasası ile ulusal egemenliğin önünde aşılmayı bekleyen önemli engeller olarak durmaktadır. Dolayısıyla bu kurumların ve onların oluşturduğu monarşik devletin imhası, tam anlamıyla bir siyasal devrim yapılmasını gerekli kılacak ve bu devrim süreci de Savaş sonrasını izleyen dönemin ana gündemini oluşturacaktır.

Ulusal egemenliği, soyut bir anayasa hükmü olmanın ötesinde bir rejim ve yaşam biçimine dönüştürecek siyasal devrim sürecinin ilk köktenci adımı bilindiği gibi 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması olmuştur. Atatürk'ün bu devrim sırasında sergilenen muhalefet ve direnç karşısında yapmış olduğu konuşma, yeni olan “Biz”in temeli ve felsefesi konusunda açıklayıcı olduğu gibi, gerçekten unutulmaz bir nitelik de taşımaktadır:

*“Egemenlik hiç kimsece, hiç kimseye ilim gereğidir diye görüşmeye, tartışmayla verilmez. Egemenlik güçle, erkle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk Ulusunun egemenliğine el koymuşlardır. Bu yolsuzluklarını altı yüz yıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk Ulusu bu saldırganlara artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanıp egemenliğini eylemli olarak kendi eline almış bulunuyor.”*⁶

Saltanatın kaldırılması, Atatürk'ün daha birkaç gün önce, 27 Ekimde Bursa'da öğretmenlere yapmış olduğu bir konuşmanın doğal sonucu olmuştur adeta:

*“İtiraf edelim ki biz üç buçuk yıl öncesine değin cemaat olarak yaşıyorduk. Bizi istedikleri gibi yönetiyorlardı. Dünya bizi temsil edenlere göre tanıyordu. Üç buçuk yıldır tümüyle ulus olarak yaşıyoruz.”*⁷

⁶ Nutuk-Söylev, III. Cilt, Ankara: TTK Yay., 1989, s. 337.

⁷ Atatürk'ün Söylev ve ..., 2. Cilt, s. 49.

Artık bir ulus olarak yaşamaya başlayan bir toplumun, o yaşam biçimi ile bağdaşmayan tüm kurumlardan kurtulması gerekmektedir ve doğal olarak Saltanat da bu kurumların başında gelmektedir. Ancak, ulusal egemenlik düşüncesi egemenliğe ortak kabul etmez bir düşünce olduğu için, bu konuda ayırım yapılmamalı, niteliği ne olursa olsun hiçbir güç ulus egemenliğinin üstünde sayılmamalıdır. Bu konuda ilk adım, bilindiği gibi Saltanatın kaldırılmasının ardından bir İngiliz gemisiyle kaçan Vahdettin'in halifelik unvanının 18 Kasım 1922'de Meclis kararıyla düşürülmesi olmuştur. İlk adım diyoruz, çünkü yeni Türkiye'nin dinsel simgeleri siyasallaştıran yönetim geleneklerinden tümüyle arınabilmesi için Halifelik kurumunu bütünüyle kaldırıp yok etmesi gerekmektedir. Siyasal devrimin bu aşaması da 3 Mart 1924'de gerçekleşecek ve Osmanlı monarşisinin bu son efsanevi kurumundan kurtulmak, genç Cumhuriyete yeni bir Cumhuriyet anayasası yapmak olanağını tanıyacaktır. 1924 Anayasası, gerçekten de siyasal devrimle oluşan fiili durumu iyi tanımlayan bir anayasa olmuştur ve bu yeni tanımlama içinde değişmeyen temel ilke yine egemenliğin kayıtsız koşulsuz ulusa ait olduğudur. Bunun anlamı yine büyük önder tarafından tanımlanmıştır: *"Kayıtsız koşulsuz deyimiyle belirtilen (...), egemenliğin bir zeresini, sıfatı ve adı ne olursa olsun hiçbir makama vermemek, verdirmemek demektir. Bununla kastettiğim anlamı kolaylıkla anlayabilirsiniz."*⁸

Peki Atatürk bu temel ilke konusunda neden bu denli duyarlıdır, bu ilkenin uygulanmasına neden *"Ulusal egemenlik uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun!"*⁹ diyecek kadar önem vermekte ve bu ilkenin uygulanmasına yönelik engelleri neden *"Ulusal egemenlik düşmanlığı, ayrıcalıklı bir saygı ve onura sahip olan bir ulusun her şeyine, bir anda kastetmek suçundan başka bir şey değildir."*¹⁰ sözlerinde olduğu gibi bir düşmanlık ifadesi gibi görmektedir?

Birincisi, bu zaten yalnızca Atatürk'ün kişisel bir tutkusu değil, aynı zamanda TBMM'nin de siyasal hedefidir: *"TBMM'nin bütün programlarının dayanağı şu iki ilkedir: Tam bağımsızlık, kayıtsız ve koşulsuz ulusal egemenlik. Birinci dayanağının anlatımı Ulusal Ant'dir. İkinci ve yaşamsal olan dayanağının anlatımı Anayasadır."*¹¹

İkincisi, Atatürk ulusal egemenliği, Türk Devrimi'nin ideolojisinin önemli boyutlarından birisi olan halkçılık ile eşanlamlı görmektedir: *"İç siyasetimizde özelliğimiz olan halkçılık yani ulusu kendi yazgısına egemen kılmak ilkesi, Anayasamızla saptanmıştır."*¹²

⁸ Atatürk'ün Söylev ve ..., 2. Cilt, s. 80.

⁹ Atatürk'ün Söylev ve ..., 2. Cilt, s. 76.

¹⁰ Atatürk'ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 298.

¹¹ Atatürk'ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 298.

¹² Atatürk'ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 161.

Üçüncüsü, bu bir varoluş sorunudur: “Bir sözcükle anlatmak gerekirse, diyebiliriz ki yeni Türkiye Devleti bir halk devletidir, halkın devletidir. Geçmişteki kurumlar ise bir kişi devletiydi, kişiler devletiydi. Bir ulusun yeryüzünden tümüyle silinmesi için, bir ulusun insanlık topluluğundan tümüyle çözülüp dağıtılabilmesi için Nuh Tufanı kadar olağanüstü felâketler ve olaylar gereklidir. Fakat kişiler, kendiliğinden yok olmaya mahkûmdur.”¹³

“Egemenlik mutlaka ulusun elinde olmalıdır! Egemenliğine sahip olmayan bir insan ya da bir toplum, hiçbir zaman istencini kullanamaz. Egemenliğini herhangi birisine bırakan bir insan, kendi istencinin kullanılacağından ve uygulanacağından emin olamaz. Şimdiye kadar uslumuzun başına gelen bütün felâketler, kendi yazgısını başka birisinin eline bırakmasından kaynaklanmıştır.”¹⁴

Dördüncüsü, bu ilke bundan sonra gerçekleştirilecek diğer devrimci yeniliklerin de önkoşulu niteliğindedir: “Süngü ile silâhla, kanla elde ettiğimiz utkudan sonra, kültür, bilim, fen, ekonomi gibi alanlarda utku kazanmak için çalışacağız. Ulusu gönenç ve mutluluğa götürecek bu alanlarda güvenle, başarıyla yürüebilmek ise yalnız bir koşula bağlıdır. Bu koşul bulunmazsa o alanlarda başarımız olanaksızdır. Bu koşul şudur: Ulusun, doğrudan doğruya kendi egemenliğine kendisinin sahip olmasıdır!”¹⁵

Atatürk, bunların aynı zamanda ulusalcılığa düşmanca yaklaşan çağdışı hareketlerin de nedeni olduğunu belirtmektedir: “Dünyanın belli başlı uluslarını tutsaklıktan kurtarmak için egemenliklerine kavuşturan büyük düşünce akımları, köhne kurumlara ümit bağlayanların, çürümüş yönetim biçimlerinde kurtuluş gücü arayanların amansız düşmanıdır.”¹⁶

Konuyu sonuçlandırmak ve tutarlı bir biçimde kavramak açısından, son olarak, Atatürk’ün egemen kılmaya çalıştığı “ulus”tan ve onu yücelten “ulusalcılık” akımından ne anladığını da irdelemekte yarar var. Çünkü ulus ve ulusalcılık kavramları, Türk Devrimi’nin gerçekten de ideolojik bayrakları olmuştur. Öyle ki “İstiklâl Savaşı” terimi savaşın dayandığı ruhu, özü ve felsefeyi ifade etmek için tek başına yeterli olmadığından birçok durumda “Milli Mücadele” yani “Ulusal Bağımsızlık Savaşı” terimi kullanılmıştır. Çünkü Türk ulusu yalnızca dış egemenliğini sağlayacak bir bağımsızlık savaşımı değil, iç egemenliğini de kazanacağı bir özgürlük savaşımı vermektedir. Bu savaşım, Kurtuluş Savaşı’nın siyasal amacıdır ve temeli de “ulusallaşma”dır.

¹³ Atatürk’ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 309.

¹⁴ Mahmut Soydan, “Gazi ve İnkılâp”, Milliyet, 07.12.1929.

¹⁵ Atatürk’ün Söylev ve ..., 2. Cilt, s. 135.

¹⁶ Atatürk’ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 309.

Büyük Önder bu temeli aynı zamanda bir çağdaşlaşma aracı olarak benimsemiş ve uluslaşmayı, evrensel anlamına uygun olarak ırkçılık ya da dincilikten uzak bir biçimde ele almıştır. Onun uluslaşması, gerçekçilik ve akılcılığı temel alan kültürel bir kavramdır:

“Türk ulusu dil, kültür, ülkü ve tarih birliği ile mutluluk ve felaket ortaklığına inanan, ortak yurt sevgisi gibi doğal ve ruhsal bağlarla birbirine bağlı yurttaşların kurduğu toplumsal bir bütündür. Bu birliğin üzerine kurulduğu kutlu yurt toprakları hiçbir kayıt ve koşul altında ayrılık kabul etmez bir bütündür. Bizim ulusalcılığımızın hiçbir ulus için zarar verici özelliği yoktur.”

Ulusal egemenlik ve ulus-devleti hedefleyen bu dava, siyasal içeriğinde “tam bağımsızlık, hümanizm, ümmetçiliğin reddi, gerçekçilik, ırkçılığın reddi ve laiklik” gibi vazgeçilmez ilkeler barındırmaktadır. Nitekim Atatürk, bu yaklaşımına koşturularak zaman zaman “Türkiye Milleti” kavramını da kullanmış ve böylece Türkiye’de coğrafya, tarih ve kültürün doğurduğu bir ulusun varolduğunu vurgulamak istemiştir. Afet İnan tarafından hazırlanan “Vatandaş için Medenî Bilgiler” kitabına yazmış olduğu “Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir” cümlesi, bu vurgunun en güzel anlatımlarından birisidir ve kuramcı Ernest Renan’da olduğu gibi, ulus olmayı gerçekten de “ortak anılar, birlikte yaşama arzusu ve bu arzuyu gelecekte de sürdürme istenci” ile sınırlandırmaktadır.

Ulus ve yurttaşlık kimliklerini yumuşak ve özgürlükçü kılan bu yaklaşım, ulusalcılığa son derece çağdaş ve laik bir perspektiften bakmaktadır. Nitekim bunun içindir ki Atatürk çoğu zaman, milliyetçilik kavramı yerine “milliyetperverlik” demeyi tercih etmiş ve kavramın ideolojik ve siyasal bir araç oluşuna değil, “biz” duygusu içeren boyutuna gönderme yapmıştır. Kaldı ki onun yalnızca ulus tanımında değil, ulusalcılık tanımında da ırkçılık ya da dinciliğin izleri kesinlikle yoktur:

“Türk ulusalcılığı, bütün uygar uluslar ile bir denge ve uyum içinde yürümekle birlikte, Türk toplumunun özel niteliklerini ve başlı başına bağımsız kimliğini korumaktır.”

Bu tanım, Atatürk ulusalcılığından iki görev çıkarmamız gerektiğini belirtmektedir: Ulusal farklılık ve özgünlüğü korumak ve güdüm altına girmeyi reddetmek. Bu temel noktaların, ulusalcılık karşıtlarının bile karşı çıkamayacağı evrensel ilkeler olduğu açıktır. Ancak, ulusal farklılık ve özgünlüğün ne oldukları konusunda, türlü ideolojiler tarafından istismar edici yorumlar yapılmasını engellemek amacıyla, bu farklılık ve özgünlüğün söylesel bir süreçte değil; Batı’da olduğu gibi üretim sürecinde oluşup tanımlanması gerekir.

BÖLÜM II

ATATÜRK'ÜN HUKUK KONUSUNDAKİ DEMEÇLERİ

II.1. TEMEL KAVRAMLAR: HUKUK VE HUKUK DÜZENİ

İnsan hem doğası hem de uygar yaşayışının nesnel ve tinsel etkileri gereği topluluk içinde ve onunla birlikte olan bir varlıktır. Bu birliktelik ne denli düzenli ve güvenli bir ortam içinde oluşuyorsa, o denli doyurucu, mutlu edici, adil ve eşitlikçi olur. Aksi taktirde yaşam, güçlülerin denetimi altında süren bir yaşama dönüşür ve giderek tedirgin edici, ezici ve mutsuz bir yaşam olur. Bu nedenle düzeni ve güveni sağlamak amacıyla toplu yaşama düzeninin bir takım yasak ve zorunluluklara bağlanması gerekir. Nitekim bu gereksinimin sonucu olarak, insanlar tarih boyunca çeşitli din kuralları, ahlak kuralları ve görgü kuralları geliştirerek toplumsal yaşamı belirli sınır çizgileri içine çekmeye ve onu denetlenebilir kılmaya çalışmışlardır. Ne var ki bütün bu kurallar öznel ve vicdani tercihleri yansıttıkları ve genelde tinsel yaptırımdan öte bir güce dayanamadıkları için, hedefledikleri düzeni ve barış ve güven ortamını kurmak konusunda hiçbir zaman yeterli düzeyde başarı elde edememişlerdir. İşte bunun için de bütün bu kurallardan farklı olarak akılcı, herkes için aynı ve nesnel yaptırım gücüne dayanan kurallar oluşturmak zorunlu olmuş ve zaman içinde bu yöndeki çaba ve arayışların sonucunda hukuka ulaşılmıştır.

Demek ki hukuk da diğer bütün kurallar gibi toplumsal ilişkileri düzenleyen ve karşılıklı hak ve yükümlülükleri belirleyen bir kurallar topluluğu olarak işlev görmekte; ancak bu görevini nesnel bir yaptırım yani devlet gücü ile gerçekleştirmektedir. Bu nedenle hukuk dışında kalan diğer toplumsal kurallar belki ve görece “yararlı” diye ifade edilebilirse de hukuku tanımlamak için tercih edilecek sıfatın mutlaka “gerekli” ya da “zorunlu” sıfatları olması gerekmektedir. Çünkü inanç ve kültür dünyasının özneliği içinde biçimlenen ve anlam kazanan hiçbir ayıp ya da günah; hukukun herkes için eşit ve saydam bir biçimde uyguladığı ceza, icra, tazminat, hükümsüzlük ya da iptal gibi yaptırımlar kadar caydırıcı ve bağlayıcı değildir. Bununla birlikte kabul etmek gerekir ki hukukun düzeni sağlama işlevi

mutlaka barış, güven, adalet ve eşitlik işlevleriyle koşut olmayabilir. Örneğin rejim sistemlerindeki farklılıklara bağlı olarak, hukuk, tetiği devletin parmaklarında olan resmi bir terör silahı olarak kullanılabilir. Fakat bunun tersine, demokratikleşmeyi hedefleyen bir rejimde, kaynağı ulusal irade, bilim ve akılcılık olan bir hukuk sisteminin yaratıcılığı özendirip geliştiren bir kültür ögesi işlevi göreceği ve olması gerekeni idealleştiren niteliğiyle toplumun ilerlemesine katkı sağlayacağı açıktır. Bu nedenle, düzeni sağlama konusundaki gücü ve saygınlığı tartışmasız olan hukukun; diğer işlevlerinde de bu nitelikleri taşıyabilmesi, kimler tarafından ve nasıl üretildiği ve hangi biçimsel kaynaklara dayandırıldığıyla ilgili bir konudur. Bu ilişki de doğal olarak hukukun rejim biçimleri, örf, adet ve kültür gibi olgular göz ardı edilerek düşünülemez bir kavram olduğunu göstermektedir.

II.2. ATATÜRK'ÜN HUKUK KONUSUNDAKİ DEMEÇLERİ

Atatürk'ün hukuk anlayışı, uygulamada bir hukuk devrimi ile sonuçlanmış olduğu için, öncelikle hukuk alanında devrimi zorunlu kılan nedenlerin açıklanmasıyla başlamak yerinde olacaktır:

1. Osmanlı Devleti'nde hukuk birliği oluşmamıştır. Hukuk düzeni, “millet sistemi”ni oluşturan uyruklara, din ya da örf kaynaklı oluşuna ve zamanında yapılmış olduğu içtihadı göre farklılaşmıştır.

2. Hukuk çokluğu, bir yargı yeri çokluğuna yol açmış; şer'iyeye, nizamiye, ticaret, cemaat ve konsolosluk mahkemeleri gibi birçok mahkeme türü ortaya çıkmıştır.

3. Osmanlı Devleti, emperyalist ülkelere karşı yargısal açıdan bağımlı hale gelmiş ve kendi topraklarında yaşayan yabancılar üzerinde mali ve hukuksal denetim kuramadığı bir duruma düşmüştür.

4. Hukuk düzenini oluşturan yasalar, nicel ve nitel açıdan da çağın gerisinde kalmıştır. Örneğin ticaret, ceza, hukuk usulü ve muhakeme usulü gibi alanlarda yasal boşluklar bulunurken; varolan yasaların niteliği de insan hakları öğretisinin, laikliğin ve eşitliğin çok uzağındadır.

5. Avrupa hukukundan yapılan resepsiyonlar ile geleneksel hukukun sentezi niteliğindeki “Mecelle-i Ahkam-ı Adliye” (1869) hukuk düzenindeki kargaşayı ve adaletsizliği meşru kılmanın ötesinde bir işe yaramamıştır.

Atatürk, Osmanlı'dan kalan bu mirası şu sözlerle değerlendirmiştir:

“İstanbul'un fethini düşleyiniz. Bütün bu dünyaya karşı İstanbul'u sonsuza Türk topluluğuna mal etmiş olan güç ve erk, yaklaşık aynı yıllarda bulunmuş olan matbaayı Türkiye'ye kabul için hukukçuların uğursuz dire-

nişini yenememiştir. (...) Eski hukukun çok uzak ve çok eski ve yaşama gücünü yitirmiş bir dönemini ve takipçilerini seçtiğimi sanmayınız. Eski hukukun ve onun takipçilerinin, yeni devrimler dönemimizde bizzat bana çıkardıkları güçlüklerden örnek vermeye kalksam başınızı ağrıtmak tehlikesine maruz kalırım. (...) Bütün bu olaylar, devrimcilerin en büyük fakat en sinsi can düşmanının, çürümüş hukuk ve onun dermansız takipçileri olduğunu gösterir. Ulusun ateşli devrim atılımları sırasında sinmek zorunda kalan eski yasa hükümleri, eski hukukçular, çaba ve çalışma gösterenlerin etki ve ateşi yavaşlamaya başlar başlamaz derhal canlanarak devrim ilkelerini ve onun içten taraftarlarını ve onların aziz ülkülerini mahkûm etmek için fırsat beklerler. Bu fırsat, eski yasaların varlığı ve eski hukuk ilkelerinin yürürlükte olmasıyla ve eski anlayışını içten ve yürekten korumakta direnen yargıç ve avukatların varlığıyla sağlanmıştır.”¹⁷

“Bir ülkede adalet olmazsa, o ülkede anarşi var demektir, orada hükümet yok demektir. Adalet yasalarla yerine getirilir. Bu ülkede adaletin güvenle, hızla dağıtılıp dağıtılmadığını anlamak için bir kez de varolan yasalarımıza bakmak gerekmektedir. (...) Kabul etmek zorundayız ki yasal ve hukuksal mevzuatımız kötüdür. Onları temelinden değiştirmek, yeni yaşam ve gereksinimlere uydurmak gerekmektedir. Adalet Bakanlığı’ndaki bütün arkadaşlarımız aynı görüştedirler.”¹⁸

“Uygar ve düzenli bir devlet aygıtı eski yasalarla işleyemez. Bugün varolan yasalarımızın kökü daha çok Mecelle’dir. Yeni Türkiye, ne zamanı ne de gereksinimleri göz önünde tutmayan Mecelle’nin hükümlerine bağlı kalmaz. En uygar uluslar ölçüsünde hukuk hükümlerimizi de düzeltereğiz. Yüz yıl, beşyüz yıl, bin yıl önce yaşayan bir toplum için yapılan yasalarla, bugünkü toplumları yönetmeye kalkışmak aymazlıktır, bilgisizliktir.”¹⁹

Kaldı ki Atatürk’e göre, hukuk alanındaki devrimci atılımlar yalnızca Osmanlı’dan kalan mirasın bir gereği ve sonucu değil, güncel toplumun değişen gereksinimlerinin karşılanması ve toplumun ilerleme hedefinin de getirdiği bir zorunluluktur:

“Bugünün gereksinimlerine uygun yasa yapmak ve onu iyi uygulamak, genç ve ilerleme araçlarının en önemlilerindedir.”²⁰

Yine bu alandaki tüm atılımlar, Türk Devrimi’nin çağdaşlaşma ideolojisinin de kaçınılmaz bir gereğidir:

¹⁷ Atatürk’ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 29-30.

¹⁸ Mahmut Soydan, “Gazi ve İnkılâp”, Milliyet, 10-11.01.1930.

¹⁹ Mahmut Soydan, “Gazi ve İnkılâp”, Milliyet, 05.02.1930.

²⁰ Atatürk’ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 328.

“Bizim ulusumuz ve hükümetimiz, adalet düşüncesi ve adalet anlayışı noktasında hiçbir uygar ulustan aşağı değildir. Belki tarih bu noktada yüksek olduğumuza tanıklık eder. Bu nedenle bizim de adalet mevzuatımızın, bütün uygar ulusların yürürlükteki yasalarından eksik olması doğrudur.”²¹

Bu nedenlerin ışığında, büyük önder, diğer devrimlere de temel oluşturacak bir yaklaşımla hukuk düzenini sil baştan dönüştürecek kapsamlı bir reformlar dizisi başlatır. Başlayacağı noktayı ve izleyeceği rotayı bir bakıma, hukuka bakış açısı belirlemiştir:

“Doğası gereği her insan, içinde yaşadığı toplumda yaşamın en mutlu, en kolay, en tatlı taraflarının kendisine düşmesini ister ve en güçlü olan, kendisinden zayıf olanları hiçe sayar. Bunun sonucunda huzur, dinginlik, güven ve düzen içinde yaşamak olanaksızlaşır. İşte insanlar arasında karga yerine birbirine yardım, karşılıklı saygı, düzen koyan, herkese haklarını ve görevlerini tanıtan, hukuk kurulları ve bunların kararlı bir şekilde uygulanmasıdır. Bu iş, ancak devlet örgütünün ve gücünün bulunmasıyla olanaklıdır. Devlet, herkesin hakkını ve görevini belirler. Hiç kimse, belirlenen sınır dışında bir hak öne süremez. Bunun gibi, kendisi de fazla hiçbir görevle yükümlü tutulamaz.”²²

Çağdaş hukukun, düzeni sağlamanın yanı sıra barış, eşitlik ve adaleti sağlama gibi işlevlerinin de olduğuna daha önce değinmiştik. Atatürk’ün yapmış olduğu hukuk tanımı, yukarıdaki paragrafta da görüldüğü gibi aslında hukuku tüm bu işlevleriyle birlikte bütüncül olarak kavramaktadır. Fakat yine de demeçlerinin bütünü incelendiğinde, bütün bu işlevler arasında “adaleti sağlamak” işlevinin Atatürk’te daha öncelikli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Dahası, denilebilir ki büyük önder hukuk düzenini neredeyse adalet olgusuyla özdeşleştirmiştir.

“Önemli olan nokta, adalet anlayışımızı, adaletle ilgili yasalarımızı, adalet örgütümüzü, bizi şimdiye kadar bilinçli bilinçsiz etki altında bulduran, yüzyılın gereklerine uygun olmayan bağlardan bir an önce kurtarmaktır. (...) Hukukta idare-i maslahat ve hurafelere bağlılık, ulusların uyanmasını engelleyen en ağır bir kâbustur. Türk ulusu, üzerinde böyle bir ağırlık bulunduramaz.”²³

Ancak bu aşamaya gelebilmek için, reformlara adalet üreten ve dağıtan kadroların niteliğinden başlamak gerekmektedir:

²¹ Atatürk’ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 217-218.

²² A. Afetinan, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları, Ankara: TTK Yay., 1988, s. 42 - 43.

²³ Atatürk’ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 317.

“Uzmanlarca bilinen bir gerçektir ki yasa yapan insanlar, birtakım seçkin özelliklere sahip olmak zorundadırlar. O özelliklerden birincisi şudur: Yasa öneren, yasa yapan, yasa koyan bir insan, insanlığın bütün duygularını, bütün tutkularını herkesten daha çok sezer ve bilir. Fakat ruhunu herkesten çok ve tümüyle, bütün genişliğiyle bunlardan ayırmak kudret ve yeteneğine sahip olmalıdır. Bu seçkin özelliğe sahip olmayan insanlar, insan topluluğu için yasa yapmak hak ve yetkisinden men edilmiştir. Yasalar, duygulara dayanarak ve uyularak yapılamaz.”²⁴

Nitekim 5 Kasım 1925’te Ankara Hukuk Mektebi’ni açarken vurguladığı düşünce de bu yöndedir:

“Büsbütün yeni yasalar oluşturarak eski hukuk ilkelerini temelinde sökmek girişimindeyiz. Ve yeni hukuk ilkeleriyle, alfabesinden öğrenimine başlayacak bir yeni hukuk kuşağını yetiştirmek için bu kurumları açıyoruz. (...) Cumhuriyetin desteği ve yardımcısı olacak bu büyük kurumun açılışında hissettiğim mutluluğu, hiçbir girişimde duymadım.”²⁵

Köhne ve karmaşık bir düzenden kurtuluşu hukuk insanlarından başlatan Atatürk, hukuk alanında dönüşümü kişisel bir tutku olmanın ötesinde kararlı bir devlet politikası olarak görmekte ve bu alanda izlenecek politikanın belirli nitelikleri olan bir hukuk düzenini hedeflemesi gerektiği üzerinde durmaktadır:

“Bir hükümet, ancak adalete dayanabilir. Bağımsızlık, gelecek, özgürlük, her şey adaletle vardır.”²⁶

“Adliye politikamızda izlenecek hedef, önce halkı yormaksızın çabuk, isabetle, güvenli bir biçimde adaleti dağıtmaktır. İkinci olarak, toplumumuzun bütün dünya ile ilişkisi doğal ve zorunludur. Bunun için adalet düzeyimizi, bütün uygar toplumların adalet düzeyi ölçüsünde bulundurmak zorundayız.”²⁷

“Adalet, bir devletin temeli olduğuna göre, mahkemelerin sözde değil gerçekten tarafsızlığını sağlamak her işin başında bulunmalıdır. Hak sahiplerine zorluk çıkarmak, resmî dairelerde işlerini takip eden kimseleri bugün git yarın gel diye bir takım zorluklara uğratmak, hükümet otoritesi maskesi altında halka zorbasasına durum almak, yakışsız davranışlara kalkışmak gibi durumlar mutlaka önlenmelidir.”²⁸

²⁴ Atatürk’ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 193.

²⁵ Atatürk’ün Söylev ve ..., 2. Cilt, s. 252.

²⁶ Mahmut Soydan, “Gazi ve İnkılâp”, *Milliyet*, 06.02.1930.

²⁷ Atatürk’ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 217.

²⁸ Kılıç Ali, *Atatürk’ün Hususiyetleri*, 1955, s. 57.

“Emniyet ve hak işleriyle alâkalı usullerde ve kanunlarda kolaylık, çabukluk, açıklık ve kesinlik esas olmalıdır.”²⁹

Atatürk'ün bu hukuk anlayışı çerçevesinde ve resepsiyon yöntemi-ne dayalı olarak gerçekleştirilen hukuk devrimi, çok sayıda devrimci yenilik üzerine kurulmuştur. Kısaca özetlemek gerekirse; öncelikle yenilikler için bir engel ve tutuculuğun merkezleri durumuna gelmiş ve Arap ve Acem kültürünü yaymaktan öte bir amacı kalmamış tekke, zaviye ve türbeler 30 Kasım 1925'te 667 sayılı yasa ile kapatılmış ve bir takım dinsel unvanlar yasaklanmıştır. Yasanın kabul edildiği dönemde yalnızca İstanbul'da 438 tekke bulunduğu ve bu çağdışı altyapının çoğu zaman siyasal huzursuzluk ve ayaklanmalarla gündeme geldiği düşünülürse bu çok önemli bir dönüşüm başlangıcıdır. Atatürk de bu devrimci girişimden kısa bir süre önce, 30 Ağustos 1925'te Kastamonu'da yaptığı bir konuşmada, bu çağdışı kurumların Cumhuriyet Türkiye'sinde yaşam bulamayacağını haberini şu sözleriyle vermiştir:

“Efendiler yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı, Türkiye cumhuriyeti halkını tümünden çağdaş ve bütün anlam ve biçimleriyle uygar bir toplum durumuna ulaştırmaktır (...) Şimdiye değin ulusun kafasını paslandıran ve uyuşturanlar olmuştur. Herhalde düşünelimdeki boş inançlar tümünden kovulacaktır. (...) İyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler ve meczuplar ülkesi olamaz. En doğru, en gerçek tarikat uygarlık tarikatıdır. Uygarlığın buyurduğunu ve istediğini yapmak, insan olmak için yeterlidir (...)”³⁰

Bu cesur ve kararlı girişim, yalnızca altı ay sonra çok daha köktenci ve neredeyse hukuk devrimi ile özdeşleşmiş olan başka bir devrimci yenilik ile sürdürülecektir. 17 Şubat 1926'da 743 sayılı yasa olarak kabul edilen ve 937 maddeden oluşan Medeni Yasa'dır bu yenilik. Türkiye bu yasa ile kişiler hukukundan aile hukukuna ve miras hukukundan eşya hukukuna hukuksal anlamda artık tümüyle çağdaş bir ülke niteliği kazanmıştır. Rejimin laikleşme sürecini hızlandırmış olması ve kadını bir kişi ve birey durumuna getirmiş olduğu dikkate alındığında, yasa kuşkusuz yalnızca hukuksal bir yenilik olarak kalmayacak, siyasal ve toplumsal alandaki değişimin de itici gücü olacaktır.

Hukuk devrimini taçlandıran bu iki büyük devrimci yenilik, daha pek çok yasal yeniliklerin desteğiyle perçinlenmiştir. Gerek bu yeniliklere eş zamanlı gerekse de izleyen dönemde yapılan diğer reformlar şöyle özetlenebilir: 1926'da Türk Ceza Yasası ile Ticaret Yasası, 1927'de Hukuk Usulü

²⁹ Atatürk'ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 378.

³⁰ Atatürk'ün Söylev ve ..., 2. Cilt, s. 225.

Muhakemeleri Yasası, 1928’de hukuk düzenini laikleştiren Anayasa değişikliği, 1929’da Ceza Muhakemeleri Yasası ile Deniz Ticareti Yasası, 1932’de İcra İflas Yasası ve 1934’te Soyadı Yasası ve nihayet bütün bir hukuk devriminin, bir son durak olarak 5 Şubat 1937’de ve Atatürk ilkeleri başlığı altında anayasal bir nitelik kazanması.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa; Atatürk’ün hukuk devriminin en önemli boyutu ve temeli kuşkusuz laik hukuk kurallarının kabul edilmiş olmasıdır ve hukuk tarihinde böyle bir değişimi toptan gerçekleştirebilen tek müslüman ülke olarak Türkiye, laikliğe yönelen bu atılımlarıyla artık dinsel ve statik nitelik taşımayan bir hukuk düzenine dayandırılmıştır. Laikliğin toplumdaki iktidar olgusu üzerine verilen bir değer hükmü olması ve hukukun kaynağını insan aklıyla sınırlandırması nedeniyle bu köktenci geçiş kendi içinde pek çok anlam barındırmaktadır. Örneğin hukukun laikleştirilmesiyle, çağdaş hukukun temel ilkeleri olan teklik ve genellik ilkeleri sağlanmış; din ve vicdan özgürlüğü güvence altına alınmış; teokrasiden cumhuriyete geçiş kolaylaştırılmış; yurttaşların siyasal haklarına kavuşturulması ve demokratik katılımları gerçekleştirilmiş; ülkede cins, ırk, inanç ve sınıf ayrımı yapılmaksızın herkesin yasalar önünde eşit sayıldığı bir zemin yaratılmıştır. Laikleşmenin yanı sıra, hukuk devriminin genel sonuçları içinde Türkiye, büyük devletlere karşı yargısal bağımsızlığa da kavuşmuş ve egemen bir devletin en doğal hakkı olan yargı gücü hukuk devrimi ile güvence altına alınmıştır.

Hukuk devriminin bir başka önemli boyut ve sonucu ise, Türkiye’de “hukuk devleti”ne geçiş sürecini hızlandırmış olmasıdır. Çünkü bu alandaki reformlar ile devlet de yurttaşlar kadar hukuka bağlı kılınmış; yönetsel etkinliklerin yasalara uygunluğu denetim altına alınmış; yurttaşlara yönetim karşısında haklar tanınmış; devletin kudreti sınırlandırılmış ve devlet gücünün amacı ve kullanma biçimleri belirlenmiştir. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti artık çağdaş dünyada adaletli yasalar yapan, herkesin hakkını teslim eden, güvence altına alan; güçler ayrılığı, insan hakları, özgür basın, toplumsal adalet gibi kurumlara olanak tanıyan, insan onuruna saygı duyan, kişi özgürlüklerine değer veren, insanı devletleştirme yerine devleti insanlaştıran devletler arasında yerini almıştır. Sonuç olarak hukuk devrimi ile Türk toplumunun toplumsal, ekonomik ve kültürel erdemlerinin ortaya çıkabilmesi için önemli engeller ortadan kaldırılmış ve böylece Türk insanı, en ileri ülkelerin yurttaşlarıyla eşit hak, özgürlük ve güvencelere kavuşturulmuştur.

Böylesine geniş çaplı bir dönüşümü gerçekleştiren hukuk devriminin resepsiyon yöntemine dayandırılmış olması kuşkusuz yoğun eleştiri de almıştır. Ancak 1839’dan başlayarak uygulanmış olduğu göz önüne alındı-

ğında, resepsiyon Türk toplumu için yeni bir durum sayılmamalıdır. Kaldı ki bu kez söz konusu olan, bağımsız bir devletin kendi özgür iradesiyle giriştiği bir süreçtir ve Türk Devrimi'nin amacı Batı tipi bir devlet kurmak olduğu için yapılan resepsiyonla hukuku bir teknik olarak değiştirmek değil, hukukun dayandığı temel kaynak, dünya görüşü ve ilkeleri değiştirmek hedeflenmiştir. Öte yandan yasaların hukuksal bünyeye uygun olsun diye değil, bünye hukuka uygun olsun diye yapıldığı ve yasaların bazen, henüz bilinçli bir biçimde duyulmayan gereksinimlere yanıt vererek olayların gelişmesini hızlandırabildiği düşünüldüğünde yapılan resepsiyonun yadırğanmasının bilimsel bir gerekçesi de olmamaktadır.

BÖLÜM III

ATATÜRK'ÜN EKONOMİ KONUSUNDAKİ DEMEÇLERİ

III.1. TEMEL KAVRAMLAR: EKONOMİ VE EKONOMİK SİSTEM

Ekonomi, temel gereksinimlerin üretildiği, dağıtıldığı ve paylaşıldığı dinamik bir süreç olarak insanlığın var oluşuna kadar götürülebilecek bir olgudur. Gezegenimizin kıt kaynakları ile insanoğlunun sınırsız gereksinimleri arasında denge kurmaya çalışan bir bilim olarak³¹ ise oldukça yenidir. Gerçi, ekonomik sorunların akıl süzgecinden geçirilerek tartışılması Aristo'nun metinlerine yani 4. yüzyıla değin uzanıyorsa da³², ekonominin bir bilim dalı olarak ortaya çıkması daha 18. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilecek bir gelişmedir³³.

Ekonomi biliminin, kaynaklar ve gereksinimler arasında öngörülen dengenin oluşumuna ne denli katkı sağlamış olduğu tartışılabilir. Ancak, insan ve toplum bilimleri yelpazesinin özel ve vazgeçilmez bir disiplini olarak, olmaması gerektiği ölçüde ideolojik ve politik bir içerik kazanmış olduğu kesindir.³⁴ Bu olumsuzluk, bir yandan “denge”nin nasıl sağlanacağı sorusuna mutlak ve doğru yanıtlar verebilme güçlüğüünün öte yandan ekonomi biliminin siyasal iktidarlar tarafından sıklıkla istismar edilmesinin kaçınılmaz sonucu olmuştur. Ancak şu çok açıktır ki ekonomi alanındaki ideolojik farklılıklar, düşünce düzeyinde farklılıklar olarak kalmamakta, yeterli güç ve taraftarı elde ettiklerinde, ekonomik sistemlerin kuruluş ve işleyişlerine de etki etmektedir.

Ekonomik sistemin niteliği elbette yalnızca ekonomik etkinliklerden ibaret bir etkileşim alanına sahip değildir. Belirli bir ekonomik sistem, mülkiyet hukukundan devletin düzenleyici ve denetleyici rolüne kadar bütün

³¹ Besim Üstünel, *Ekonominin Temelleri*, Ankara, 1975, s. 10.

³² John Kenneth Galbraith, *İktisat Tarihi*, Ankara: Dost Yayınları, 2004, s. 19.

³³ Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi Yay., 2000, s. 2-9.

³⁴ Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yay., 2002, s. 31-32.

hukuk ve siyaset düzenini de belirler.³⁵ Bu anlamda, pek çok sistemsel uygulama biçiminden söz edilebilirse de aslında bütün modellerin üç ana sistemin türevi olduğu söylenebilir: Bireysel girişim ve mülkiyet özgürlüğü üzerine kurulmuş liberal ekonomi, toplumsal çıkarları önceleyen sosyalist ekonomi, sürekli ya da geçici biçimleri bulunan karma ekonomi.

Ekonomi biliminin ekonomi ideolojilerinden ve onların desteğinde gelişen ekonomik sistemlerden derin bir biçimde etkilenmesi, hiç kuşkusuz ekonomi biliminin yöntemlerine de etki etmektedir. En azından, bu bilim alanının son iki yüzyıl boyunca basitleştirici varsayımlar üzerinde hareket etmesi ve ekonomi dışı değişkenleri göz ardı ederek disiplinler arası bir nitelik kazanamamış olması, ekonomik altyapıdaki eşitsizlikleri meşrulaştıran ya da onları bir yazgı gibi sunan araçsal bir işlev üstlenmesine yol açmıştır. Oysa ekonomi biliminin örneğin girişim, rekabet ve birikim gibi baş tacı kavramları, tarihsel açıdan hiçbir dönemde, varsayıldığı biçimiyle eşitlikçi bir dünyada bir araya gelememişlerdir. Tarihsel gerçek şudur ki insanlığın tüm dönemlerinde, güç ve baskı farklılıklarına oranlı olarak, eşit olmayan karşılaşmalar ve takas ilişkileri söz konusu olmuştur. F. Perroux'un deyişini yinelersek, “*Dünya ekonomisinin gelişmesi bugüne kadar eşitsizlik içinde ve eşitsizlik yoluyla olagelmıştır.*”

Bu bağlamda, çalışmamızın bu bölümünde “*Kişiler, şirketler, devlet örgütüne oranla zayıftırlar. Serbest rekabetin toplumsal sakıncaları da vardır; zayıflarla güçlüleri yarışta karşı karşıya bırakmak gibi... Ve nihayet kişiler, bazı büyük ortak çıkarları gerçekleştirme gücüne sahip değildirler.*” sözleriyle, ekonominin bir eşitsizlik temelinde biçimlenmiş olduğunu, ekonomi bilimcisi Perroux’dan yaklaşık yirmi yıl önce dile getirmiş bir liderin, Atatürk ekonomi konusundaki düşüncelerini tanımak, okur için ilgi çekici olacaktır kanısındayız.

III.2. ATATÜRK’ÜN EKONOMİ KONUSUNDAKİ DEMEÇLERİ

Osmanlı Devleti’nin cumhuriyete bırakmış olduğu ekonomik zenginlikler ve ekonomi ideolojisi, Atatürk’ün ekonomi alanındaki düşüncelerini anlamak açısından olduğu kadar, bu alandaki olanak ve engellerini kavramak açısından da önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti, yaygın olarak bilindiği üzere, yalnızca ekonomik sistemini değil ama aynı zamanda siyasal ve askeri sistemini de kendine özgü bir toprak düzeni üzerine kurmuş ve bu düzen içinde bir vergisel üretim tarzı yaratmıştır. Ancak, bu düzenin, gerek iç dinamiklerin gerekse de

³⁵ Rona Turanlı, *İktisadi Düşünce Tarihi*, İstanbul: Bilim Teknik Yay., 2000, s. 1.

Avrupa'da kapitalizmin yükselişinin etkileriyle çözülmesi sonucunda, cumhuriyet dönemine oldukça yozlaşmış, üretkenlik ve verimlilikten yoksun bir ekonomi mirası bırakacaktır. Genel olarak özetlemek gerekirse bu ekonomi; yerel seçkinlerin egemenliğinde, iyice genişletilmiş kapitülasyonlar ve dış borçlar aracılığıyla dışa bağımlı bir duruma gelmiş, İttihat ve Terakki Partisi'nin son dönemde izlemiş olduğu ulusal iktisat politikası ve bu çerçevede elde etmiş olduğu bazı nicel başarılarla karşın üretim düzeyi sistematik olarak azalan, vasıflı işgücünün bulunmadığı, ulaşım ve enerji altyapısından yoksun, sanayi ve ticareti yok denecek düzeyde, ilkel teknoloji ve geçimlik üretime dayanmış bir tarım sektörüne odaklı, ortalama işletme büyüklüğü 10 işçi ve 10 beygir gücün altında kalan, madenlerini bütünüyle yabancı sermaye tekeline terk etmiş ve nihayet Balkanlar ve Ortadoğu'daki değerli topraklarını son savaşlarda yitirmiş bir ekonomidir.³⁶

Bu karamsar tablo, daha Kurtuluş Savaşı tamamlanmadan, Atatürk tarafından İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında yapmış olduğu konuşmada şu sözlerle betimlenmiştir:

“Kılıç kullanan kol yorulur, fakat sapan kullanan kol her zaman daha çok güçlenir ve her gün toprağa daha çok sahip olur. (...) Osmanlı fatihleri, hakanları, yayılmacıları asıl etken ile birlikte sapanın önünde mağlup olup, geri çekilmeye başladıktan sonra asıl felaketlerin büyüğü başladı. Padişah başışı olarak yabancılara bahşedilmiş olan ve ülke içindeki Müslüman olmayanlara verilen her şey kazanılmış haklar kabul edildi. (...) Padişahlar, saraylar bab-ı âliler debdebeyi sürdürme için paraya muhtaçtilar. Bunun için, bunu sağlama çarelerine başvurmuşlardı. O çareler de dış borçlanma anlaşması oluyordu. Fakat borçlanma koşullarını o denli kötü yapıyorlardı ki bazılarını ödemek mümkün olmamağa başladı. Ve sonunda bir gün devletler Osmanlı Devleti'nin iflasına karar verdiler ve Düyun-u Umumiye belasını başımıza çöktürdüler. (...) Artık Osmanlı Devleti gerçekte ve eylemsel bağımsızlıktan yoksun bir duruma getirilmişti. Bir devlet ki uyruklularına koyduğu vergiyi yabancılara koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için gümrük vergisi işlemi vesaire düzenleme hakkında yasaklanmıştır, bir devlet ki yabancılar üzerinde yargı hakkını uygulamaktan yoksundur, o devlete bağımsız denilemez. Devletin ve ulusun yaşamına yapılan müdahaleler bundan daha fazladır. Ulusun ekonomik gereksiniminden olan sözgelimi demiryolu yapımı, sözgelimi fabrika yapmak için devlet özgür değildi!

³⁶ Bu özeti ayrıntıları hakkında bkz.: Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994, s. 353; Y. Sezai Tezel, **Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994, s. 63-74, 80-88; Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara: İmge Kitabevi Yay., 2003, s. 29; Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1998, s. 72; Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara: TTK Yay., 1994, s. 131.

Böyle bir şeye kalkılırsa hemen karışılırdı. Yaşamını sağlamaktan aciz olan bir devlet bağımsız olabilir mi? Osmanlı ülkesi yabancıların sömürge-sinden başka bir şey değildi. Osmanlı halkı, Türk ulusu tutsak durumuna getirilmişti. Bu sonuç, sunduğum gibi ulusun kendi irade ve egemenliğine sahip olamamasından, şunun bunun elinde kullanılmasından ileri gelmiş-ti.”³⁷

Bu sözlerden, Atatürk’ün, geçmişin başarı ve başarısızlıklarını ekonomi ile ilişkilendirdiği, ekonomiyi bağımsızlığın temel olarak gördüğü, bununla birlikte bağımsızlığa temel oluşturacak bir ekonomik yapının da ancak ulusal egemenliğin geçerli olduğu bir rejimde olanaklı olabileceğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Nitekim ekonomi alanında “ekonomik bağımsızlık” düşüncesinin öne çıkması ve bunun da “siyasal bağımsızlık” hedefinin ön koşulu olarak kabul edilmesi, daha kongreler döneminden başlayan ve önce bu kongrelerin kararlarına ardından da Ulusal Ant’ya yansıyan temel bir yaklaşımdır. Şimdi İzmir İktisat Kongresi ise, ardında bıraktığı bütün bu söylemleri Ekonomi Andı (Misak-ı İktisadi) adı verilen belgede sistemleştirmekte ve hedefe görece liberal politikalar ile ulaşmayı amaçlamaktadır.

Gerçekten de 1923-1930 dönemi bu yönde önemli çabalara tanık olmuştur: 1924’te yatırım finansmanı sağlamak amacıyla Türkiye İş Bankası’nın kurulması, 1925’te Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulması ve Aşar vergisinin kaldırılması, 1926’da tütün tekellerinin ulusallaştırılması, 1927’de Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun çıkarılması ve aynı yıl topraksız köylülere toprak dağıtılmaya başlanması gibi. Daha çok ve belirleyici bir biçimde ticaret ve bankacılığın ön plana çıktığı dönem, gayri safi ulusal hâsı-lada önemli bir artış sağlanmasına karşın, ortaya koyduğu “tarım ve sanayinin ilkel yapılarını sürdürmesi, ihracatın tarımsal yapısının hiç değişmesi, artan dış ticaret açığı ve Türk lirasının süreklilik kazanan değer kaybı” gibi sonuçlarla varmak istediği noktanın çok uzağında kalmıştır. Daha da önemlisi, sanayileşme atılımı yapamadığı ölçüde tarımsal uzmanlaşma tehlikesine düşen ve tek sektöre bağımlı hale gelen Türk ulusal ekonomisi, bu biçimiyle dünyadaki iktisadî dalgalanmalara karşı açık ve savunmasız bir durumda kalmıştır. Bu sonuçta, Lozan Antlaşması uyarınca süregelen gümrük tarifelerinin yanı sıra sermaye yetersizliği, enerji ve ulaşım altyapısı eksikliği, kredi ve finansman yokluğu, vasıflı işgücü eksikliği ve bilgi, bilim ve teknoloji-den mahrumluk gibi etkenler de rol oynamıştır. Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarını bir restorasyon ve arayışlar dönemi olarak tanımlamak olanaklıdır.

³⁷ Ayşe Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara: TTK Yay., 1989, s. 58-62.

Bu sonuçlara bakarak, ekonomik alanda daha köktenci önlem ve politikaların gerekli olduğu söylenebilir. İşte bunun için de uygun ortam ve koşullar, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve onun Türkiye’de de yarattığı yıkıcı etkiler altında oluşmuştur. Bu etkiler altında, 1930–32 yıllarına yayılan yoğun bir tartışma sürecinin ardından, sonradan “*karma ekonomi*” adıyla anılacak olan devletçilik modeline geçilmiş ve bu sistem Atatürk’ün şu sözlerindeki yaklaşımlar çerçevesinde Türkiye gerçeklerine uygulanmıştır:

“Bizim uygulamaya gerekli gördüğümüz devletçilik ilkesi, bütün üretim araçlarını kişilerden alarak, ulusu büsbütün başka esaslar dâhilinde düzenlemek amacını güden ve özel ve bireysel ekonomik çalışmalara meydan bırakmayan sosyalizm ilkesine dayanan kollektivist komünizm gibi bir sistem değildir.”

“İlke olarak, devlet bireyin yerini almamalıdır. Bir de bireyin kişisel faaliyeti ekonomik ilerlemenin temel kaynağı olarak kalmalıdır. Bireylerin gelişmesine engel olmamak, onların her açıdan olduğu gibi özellikle de iktisadi alandaki özgürlük ve girişimleri önünde devlet faaliyetiyle bir engel oluşturmamak demokrasi ilkelerinin en önemli esasıdır.”

Atatürk ve arkadaşları Devletçiliği kısaca, “bireyin yapamayacağı işleri devlet yapar” biçiminde tanımlamışlar ve devletçilik ilkesi için şu gerekçeleri öne sürmüşlerdir: Ülkemiz uzun süren savaşlarda yanmış, yıkılmış ve harabeye dönmüştür. Yurdun yeniden imarı ve kalkınması için yabancı sermaye istekli davranmamaktadır. Türk girişimcilerinin elinde de bir iş için gerekli kaynak ve mali olanaklar yoktur. Bu durumda devlet, başta endüstri olmak üzere, birçok alanda ekonomik yaşama katılacak; demiryolları, fabrikalar, barajlar, sosyal tesisler yapacak ve ayrıca Batı’da daha çok özel girişimcinin elinde olan telefon, telgraf, posta ve radyo tesislerini ve gerekli diğer kuruluşları kuracak ve işletecektir³⁸.

Dönem boyunca “müdahaleci, plancı, gerçekçi, seçici, bağımsızlıkçı, eşitlikçi, hümanist, sömürü karşıtı, dayanışmacı ve dinamik” bir ekonomik sistem oluşturulmaya çalışılmış ve genel olarak şu amaçlar güdülmüştür:³⁹

1. Tam istihdamın sağlanması,
2. Hızlı ve dengeli sermaye birikimi yaratılması,
3. Dış ödemeler dengesinin sağlanması,

³⁸ Bülent Daver, “Atatürk ve Ekonomi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 31, Cilt: XI, Mart 1995, s. 29, 30.

³⁹ Mustafa A. Aysan, “Atatürk’ün Ekonomik Kalkınma Modeli”, Atatürkçülük, İstanbul: MEB Yay, 1988, s. 283.

4. Dengeli gelir dağılımı sağlanması,
5. Enflasyonsuz büyüme hızı gerçekleştirilmesi,
6. Dengeli bir bölgesel kalkınma sağlanması,
7. Özel girişim işletmelerinin geliştirilmesi,
8. Hızlı teknolojik gelişmenin sağlanması.

Ünlü siyaset bilimci Maurice Duverger'in:

"Az gelişmiş ülkelerin Moskova ve Pekin etkisinde kalmamış olanları için doğrudan doğruya ve dolaylı biçimde Kemalist sistem çok güçlü sonuçlar uyandırmıştır. Kemalizm, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa rejimlerinde bulunmayan nitelikleri ile Marksizm'in gerçekten alternatifidir. Marksizm uygulanmasına girmek istemeyen ülkeler, Batı demokrasisi karşısında saptadıkları yetersizliklere çözüm getiren Kemalist modeli tercih edebilirler." sözleriyle, az gelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirmek yolunda başvurabilecekleri en geçerli model olduğunu belirttiği bu modelin gerçekleştirilmesinde, genel olarak şu stratejilerden yararlanılmıştır:

1. Kişisel girişim gücü korunmuş ve desteklenmiştir.

2. Devlet, öncelikle izleyici, denetleyici ve teşvik edici etkin bir araç olarak işe koşulmuştur. Ancak özel girişimi engellemek ve altyapıya öncelik tanımak kaydıyla yatırımcı ve işletmeci bir rol de üstlenmiştir.

3. Kamu harcamalarında "bayındırlık, tarım, tarımsal sanayi, ağır sanayi, hafif sanayi, ticaret ve hizmetler" biçiminde bir öncelik sırası benimsenmiştir.

4. Büyümenin yanı sıra kalkınmaya yani elde edilen zenginliklerin eşitlikçi paylaşımına önem verilmiştir.

5. Pazar ekonomisinin temel kurallarına uyulmuştur.

6. Dört temel kutsal denge oluşturulmuştur: Mali Denge, Kaynak-Harcama Dengesi, Dış Ödemeler Dengesi, Kamu-Özel Dengesi.

7. Uygulanan tüm politikalarda eğitime, uzmanlaşmaya, bilime ve teknolojiye önem ve öncelik verilmesi temel ilke olmuştur.

Dönem boyunca bir yandan millileştirme ve devletleştirme, öte yandan da sanayileşme platformu üzerinde yürüyen devletçilik, ekonominin farklı alanlarında kendisini şöyle göstermiştir:

1. *Sanayi Sektörü:* Sanayi, bir tercihten öte hem bir gereksinim ve zorunluluk hem de rekabet ve güvenlik aracı olarak kabul edilmiştir. Bunun için 1934 yılında gelişmekte olan ülkeler içinde ilk kez uygulanan ve yalnızca 3 yılda başarıyla gerçekleştirilen "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" kabul edilmiştir. Hammaddesi Türkiye'de bulunan ve iç piyasa gereksinimlerine dayanan bu plan çerçevesinde, uygulama görevi, özel sektöre de açık

olmak kaydıyla devlete verilmiştir. Bu kapsamda “dokuma, maden, selüloz, seramik ve kimya” olmak üzere beş büyük sanayi kolu saptanmış ve bu kollar içinde, 100 milyon TL’yi bulan bir maliyet ile 22 tesis kurulmuştur. Yılda yaklaşık 75 milyon TL düzeyinde bir gelir sağlayarak, ithalatı yarı yarıya azaltan bu yeni altyapı; yeni bankaların ve sanayi kurumlarının kurulması ile ulusallaştırma gibi olumlu politikaları da tetiklemiştir. Nitekim planın başarısı üzerine, 1937 yılında enerji, ulaşım ve gıda da dahil olmak üzere ara ve yatırım malları alanını hedefleyen İBYSP kabul edilmişse de 2. Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır.

2. *Tarım Sektörü*: Tarımsal alanda öncelikle, “topraksız çiftçi bırakmamak; üretimi makineleştirmek ve modernleştirmek ve üretim maliyetlerini düşürerek ucuz ürün elde etmek” hedefleri güdülmüştür. Bunun için ilk iş, çiftçinin üzerindeki vergi yükü azaltılırken, ardından yapılan 1927 tarım sayımının sonuçları çerçevesinde özel önlemler alınmış; tarımsal kredi olanakları yaratılmış, ziraat okulları açılarak eğitime önem verilmiş, üretime yönelik yasal düzenlemeler yapılmış ve uzman yetiştirmek üzere yurtdışına personel gönderilmiştir.

3. *Bankacılık ve Finans Sektörü*: Atatürk, para politikası alanında enflasyonsuz⁴⁰ ve fiyat istikrarına dayalı büyümeye, emisyonundan kaçınmaya⁴¹, kamu harcamalarında tasarrufa, Türk Lirasının ve hazinenin değer ve saygınlığının korunmasına, dış borçlanmadan kaçınmaya ve dış ticaret dengesine özel bir önem vermiştir. Bunun için de örneğin maliye alanında denk bütçeyi⁴² ve vergi adaletini temel ilkeler olarak uygulamıştır. Ancak elbette, bu politikalarında başarıya ulaşmak için de para sektörünün yabancı tekelinden kurtulmasına öncelik tanımış ve ulusal bankacılık ve finans sisteminin temellerini atmıştır.⁴³ İş Bankası; onun öncülüğünde kurulan Sümerbank, Belediyeler Bankası, Etibank, Halk Bankası, Denizbank, Merkez Bankası ve bankacılığın gelişimine paralel olarak gelişen Türk sigortacılık sektörü Atatürk’ün en büyük yapıtlarından sayılabilir.

4. *Ulaştırma Sektörü*: Atatürk’ün “ulusal varlığın maddi ve siyasal kan damarları, gönenç ve güç araçları” diye tanımladığı ulaştırma alanında; iç pazar bütünlüğü ve savunma altyapısı dikkate alınarak demiryolu odaklı bir yatırım politikası izlenmiştir. 1923 yılında 4018 km olan demiryolu ağı, bir yandan yeni yatırımlar ve bir yandan da yabancı sermayeden satın almalar yoluyla, dönem sonuna kadar 7000 kilometrelik ulusal bir

⁴⁰ 15 yılda ortalama yıllık % 4-6 oranında reel büyüme hızı elde edildiği halde enflasyon yoktur.

⁴¹ 1919: 158 milyon TL, 1938: 194 milyon TL / Yılda % 1 ve dönem boyunca toplam % 20 artış.

⁴² 1924 -1938 döneminde, 1925 bütçesi hariç 3 fazla vermiş ve 7’si de denk olmak üzere toplam 11 bütçe yapılmıştır.

⁴³ 1923: Toplam mevduatın tamamına yakını yabancı - 1938: Toplam mevduatın % 85’i ulusal.

ağa dönüştürülmüş ve Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresi adı altında kurumsal bir yapıya kavuşturulmuştur. Diğer ulaşım alanlarında ise daha çok kurumsal yapı ile hukuksal düzenleme eksikliklerinin giderilmesine öncelik tanınmıştır.

Atatürk'ün demeçlerinden yararlanarak genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, şu önemli noktalar tekrar edilebilir:

Atatürk öncelikle ekonomiyi bir bağımsızlık ve uygarlaşma aracı olarak görmektedir:

“Tam bağımsızlığını sağlayabilmek için tek gerçek güç, en güçlü temel ekonomidir.”

“Ulusumuz burada elde ettiğimiz büyük utkulardan daha önemli bir görev peşindedir. O utkunun kazanılması, ulusumuzun ekonomi alanındaki başarılarıyla olanaklı olacaktır. Hiçbir uygar devlet yoktur ki ordu ve donanmasından önce iktisadını düşünmüş olmasın.”

“Siyasal ve askerî utkular ne kadar büyük olursa olsun, ekonomi utkularıyla taçlandırılmazlarsa elde edilen utkular sürüp gidemez, az zamanda söner. Bu nedenle en güçlü ve parlak utkumuzun bile sağlayabildiği ve daha sağlayabileceği yararlı verimleri saptamak için ekonomik yaşamımızın, ekonomik egemenliğimizin sağlanması, pekiştirilmesi ve genişletilmesi gerekir. Düşmanlara karşı en güçlü silahımız, ekonomi yaşamındaki genişlemeyi sağlamak ve başarı olacaktır.”

Ekonomi bir bağımsızlık ve uygarlaşma aracı olduğuna göre, bu alanda varılması gereken hedef de kendiliğinden belli olmaktadır:

“Yeni Türkiye Devleti ekonomik bir devlet olacaktır. Yeni Türkiye Devleti, temellerini süngüyle değil, süngünün bile dayandığı ekonomiyle kuracaktır.”

“Ben ekonomik yaşam denince, ziraat, ticaret, sanayi etkinliklerini ve bütün bayındırlık işlerini, birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir bütün sayarım. Bu vesileyle şunu da anımsatmalıyım ki bir ulusa bağımsız kimlik ve değer veren siyasal varlık makinesinde; devlet, düşünce ve ekonomi yaşam mekanizmaları birbirlerine bağlı ve birbirlerine tabidirler. O kadar ki bu cihazlar birbirine uyarak aynı ahenkte çalıştırılmazsa, hükümet makinesinin sürükleyici gücü israf edilmiş olur; ondan beklenen tam verim elde edilemez. Onun içindir ki bir ulusun kültür düzeyi üç alanda, devlet, düşünce ve ekonomi alanlarındaki etkinlik ve başarıları sonucunda ki toplam ile ölçülür.⁴⁴”

⁴⁴ Aysan, s. 282.

Son olarak, Atatürk, böylesine önem verdiği ekonomi alanındaki çabaların uluslararası ekonomiyle tümleşik bir ilişki içinde olmasına elbette karşı çıkmamakta, ancak bunun için önkoşul bulunduğunu dile getirmektedir:

“Bu alanda uluslararası olanakların her ulusa kendi özelliklerine uygun bir gelişme olanağını verecek biçimde birleştirilmesi gerektiğini ve dünyanın ekonomik gönenci konusunda herkes tarafından genellikle kabul olunacak düşüncenin her ülkenin kendine özgü koşullar içinde ilerleme ve gönence erişme konusundaki hakkına saygı duymak olduğunu her zaman söyledik.”

BÖLÜM IV

ATATÜRK'ÜN EĞİTİM VE BİLİM KONULARINDAKİ DEMEÇLERİ

IV.1. EĞİTİM VE BİLİMİN DEVLET VE TOPLUM İÇİN ÖNEMİ

Her toplumun birincil amacı, kendi kendini sürdürmektir ve toplumlar bu amaçlarına eğitim yolu ile ulaşmaya çalışırlar. Eğitim, en genel anlamıyla, “bireyin toplumsallaştırılması” amacına yöneliktir. Çocuk doğar doğmaz ailede başlayan eğitim, daha sonraları, okullardaki örgün eğitimle, arkadaş grupları içindeki etkileşim ile ve radyo, gazete, televizyon, sinema, tiyatro gibi kitle iletişim araçları ve sanat-edebiyat yapıtları aracılığı ile sürdürülür. Böylece, birey toplumsallaşır. Bir başka deyişle, toplumsal değerler, eğitim yolu ile bireye aktarılır. İşte bu nedenle eğitimin amacının, bireye “istenilen davranış biçiminin kazandırılması olduğu” söylenmektedir. Günümüzde güçlenen bir yaklaşım eğitimin, teknolojinin geliştirilerek sürdürülmesi amacına da dönük olduğudur. Bir başka deyişle, eğitim, insanlığın teknolojik birikimini de bireye aktarır. Ancak bu birikimin aktarılması yoluyla, onun üzerine yeni gelişmeler eklenebilir. Bireye toplumsal değerlerin aktarılması, ya da istenilen davranış biçimlerinin kazandırılması, aslında bir ideoloji taşıyıcılığıdır. Öte yandan, bireye, teknolojik bulguların ve bilgilerin de eğitim yoluyla bırakıldığı düşünülürse, bir toplumun eğitim yoluyla, kendi teknoloji ve ideolojisini bireye aşıladığı ortaya çıkar.⁴⁵

Yukarıdaki çözümlemenin ışığı altında, eğitimi bir kez daha tanımlarsak, onun, “bir toplumun teknoloji-ideoloji dengesini bireye aktarma yolu” olduğunu görürüz. Sosyo-ekonomik gelişmenin sürükleyici gücü bilimdir. Toplumsal gelişmeyi sağlayan teknik ve organizasyonun temeli bilim ve bilime dayalı uygulamalı yeniliklerdir. Teknik ve organizasyonel yeniliklerle birlikte, karşılıklı etkileşim içinde ortaya çıkmaktadır. Bilim, tekniği ve örgütsel kurumları yenilemekte ve geliştirmektedir. Böylece bilim, toplumsal yaşamı düzenleme ve yönlendirme görevini yerine getirmektedir. Bilimin bu fonksiyonu yerine getirmede yetersiz kalması, bu boşluğun hızla

⁴⁵ Emre Kongar, **Kültür Üzerine**, İstanbul: Remzi Kitabevi Yay., 2003, s. 72-73.

politik, ekonomik ve bazen de anarşik çıkar ve güç gruplarının fonksiyon ve ideolojileri tarafından doldurulmasına yol açmaktadır. Bu tür sonuçlar istenmiyorsa, bilimin soysa-ekonomik yaşamı düzenleme ve geliştirme fonksiyonundan yararlanılmalıdır. Sosyo-ekonomik gelişme süreci çok çeşitli unsurların birlikte etkileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır. Sosyal, ekonomik, teknolojik, demografik, kurumsal ve hukuksal unsurlar birlikte gelişme sürecini oluşturmaktadır. Ülkemiz gelişme süreci içinde, geleneksel yapıdan kurtulup, endüstri toplumuna geçiş aşamasına ulaşmıştır.

Eğer bir toplum, sosyal, ekonomik, teknolojik, demografik, kurumsal ve hukuksal alanlarda belli bir toplumsal yapıdan diğer bir toplumsal yapıya geçiş aşamasına gelebilmişse, bu noktada toplumun temel düşünce sistemleri, dolayısıyla insan davranışlarını belirleyen toplumsal değer yargıları olağanüstü önem kazanmaktadır. Bu aşamada topluma ve kişilere nedensellik, mantık ve rasyonelliğe dayalı düşünce yapılarının kazandırılması sorunların çözümünü kolaylaştırmakta ve gelişme sürecini hızlandırmaktadır.

Sosyo-ekonomik gelişme sürecinde bir toplumun, dışardan katılan unsur ve etkilere tepkisi söz konusu olmaktadır. Toplumsal ve kültürel yapıyı tüm yönleriyle değiştirmeye çalışmak başarısız kalmaktadır. Zira bu değişimlere ayak uyduramayan kesimlerin tepkisi ortaya çıkmaktadır. Yeniliklerden yana olanlarla olmayanlar arasında toplumsal sürtüşmeler yoğunlaşmaktadır. Bu tür uyumsuzluklar, gelişme sürecini saptırdığı gibi, ülkede kaynak ve potansiyel kayıplara yol açmaktadır. Bunu önleyebilmek için, sosyo-ekonomik gelişmede her şeyi değil, nedensellik, mantık ve rasyonelliğe dayalı düşünce yapılarını topluma ve kişilere kazandırmak temel amaç olarak seçilmelidir. Bu sayede toplumsal gelişmenin yönlendirilmesi, toplumun ve kişilerin kazandığı bilimselliğe bağlı olarak kendi iç dinamiği tarafından gerçekleştirilmektedir.⁴⁶ Toplumların gelenekçi yaşam biçimleri, fikirlerini ve kuruluşlarını tümüyle değiştirme amacını güden ve bu amacı sağlayabilmek için yeni bir devlet teorisini getiren devrim, özellikle yapıları devrimi gerektiren toplumların, çöküntü ve yıkımlarına karşı yaşayabilmeleri için kaçınılmaz bir olaydır.

Her devrim, kendi amacını gerçekleştirecek ideolojisini, yöntemlerini, kurumlarını, ilkelerini ve buna yönelik yeni bir eğitim düzeni getirir. Bu da, gerçekleştirilen devrimin amacına uygun yeni görüş, düşün, anlayış, davranış, yaşam görüşü ve biçimi demektir. Böylece her devrimin kendine uygun insan modeli yetiştirmesi en önemli sorunlardan biridir. Her devrim yeni bir devlet kurma savaşıdır. Devrim, devlet kurma eylemini başarınca

⁴⁶ Hüsnü Erkan, "Atatürkçü Düşünce, Bilimsellik ve Toplumsal Gelişme", **Uluslararası Atatürk Konferansı**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1981, s. 6-7.

kendi ideolojisini öğretmeye başlar. Bu ideoloji kurumların biçimlenmesinde temel karakter rolü oynar. Devrimin başarısı olan yeni devlet, siyasal yapıda esas rolü oynayan, sosyal, ekonomik, siyasal ve hukuksal temellerini öğretmek ve yaşatmak zorundadır. Sürekli devinimi ifade eden devrimcilik, bilimsel yaklaşımı da beraberinde taşımaktadır.⁴⁷

IV.2. ATATÜRK'ÜN EĞİTİM VE BİLİM KONUSUNDAKİ DEMEÇLERİ

Eğitim etkinliklerini gündelik yaşamın toplumsal ve ekonomik gereksinim ve gerçekleri üzerine kuran Türk toplumları, kurumsal eğitim ile İslamiyet'in kabulünden sonra tanışmışlar ve kurumsallaşmanın göstergesi olarak da cumhuriyet dönemine kadar varolacak olan medreseleri kurmuşlardır. Bununla birlikte, eğitim kurumsallaşmasına yol açan İslamiyet etkisi, eğitimin niteliği üzerinde de belirleyici olmuş; eğitim büyük bir hızla Arap ve İran kültürünün etkisi altına girerek dinsel değerlere dayalı, ezberci ve kitabi bir nitelik kazanmıştır. İslam hukuku, Tanrının varlığı, konuşma ve hadis gibi alanların ötesindeki ufku göremeyen medreseler, bir yandan eğitimin örgütsel gelişimini engelleyecek öte yandan da uhrevi yaşama adanmış kuşaklar yetiştirecektir.

Bu yapı, Türk tarihinin farklı dönemlerinde yeni kurumlar aracılığıyla nicel olarak geliştirilmişse de nitelik açısından korunup sürdürülmüş ve dahası Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan başlayarak bir sınıfsal ayrıştırma aracına dönüştürülmüştür. Eğitim kurumları bu dönemden başlayarak, "askeri, ilmiye, tüccar ve sanatkâr, köylü ve reaya" sınıflarından oluşan toplumsal yapının yeniden üretimini sağlayacak bir araç görevini üstlenecektir. Örneğin askeri sınıfın yeniden üretimi konusunda; Acemioğlanlar Kışlası, Mehterhane, Cambazhane, Tophane, Kılıçhane ve Tüfekhane gibi temel okullar açılmış ve bu okulları başarıyla bitirenlerin Enderun Mektebi'ne giderek devlet adamı nitelikleri kazanacakları bir eğitim görmeleri öngörülmüştür. Enderun'dan mezun olabilenler veziriazamlık, kaptan paşalık, yeniçeri ağalığı, eyalet valiliği ve sancak beyliği gibi görevlere getirilmektedir. Yine seçkin bir sınıf olan ilmiye sınıfının eğitimi ise, Selçuklulardan miras alınan medreselerde gerçekleştirilmektedir. Ancak, eğitim dili Arapça olan bu okullar, basamaklı bir yapı içinde yeniden örgütlendirilmiş ve her bir basamağı bürokrasideki din görevliliği, kadılık, kadı-askerlik ve şeyhülislamlik gibi farklı makamlarla ilişkilendirilmiştir. Bir başka deyişle, okul tektir ve öğrenciler, mezun olabildikleri basamağa uygun bir kadroya atanabilmektedirler. Tüccar, sanatkâr ve köylü sınıfları içinse, özel bir eği-

⁴⁷ Ergün Aybars, "Atatürk Eğitim İlkesi", **Uluslararası Atatürk Konferansı**, İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yay., 1981, s.1.

tim kurumu ya da sistemi tasarlanmamıştır. Tüccar ve sanatkârlar, eğitim gereksinimlerini kendi oluşturdukları lonca örgütleri bünyesinde karşılarlar-ken; köylü ya da reaya ise, çocuklarını ancak Sıbyan Mekteplerine gönderebilmektedir. Ancak bu okullar da yalnızca 4-6 yaş gurubundaki çocuklara hizmet verdiği için, 7 yaşından itibaren eğitim gereksinimi karşılayan en önemli kurum "aile" olmaktadır. Bunların dışında, karşıt kültür ve ideolojilerin temsil edildiği zaviye, tekke ve dergâhların da bir tür eğitim kurumu olarak işlev gördükleri söylenebilir.

Ancak Avrupa'da gerçekleşen endüstri devrimi, onun Osmanlı ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri ve bu etkilerin Osmanlı'nın sınıfsal yapılarını dönüştürmesi sonucunda, 19. yüzyıldan başlayarak ideolojik çatışmaların niteliğinde de köklü bir değişim meydana gelmiştir. Örneğin, artık burjuva sınıfının bütün özelliklerini gösteren gayrı-müslim azınlıklar, ayrılıkçı nitelik taşıyan bir "ulusalcılık" ideolojisine yönelmişlerdir. Bunların karşısında ise, bürokrasi ve yerli tüccarın ittifakından doğan bir tür öze dönüş, bir Türkçülük ideolojisi yükselmektedir ki bu, meşrutiyet denemelerini gerçekleştirerek Türk ulusalcılığının da temeli olacak olan ideolojidir. Son olarak, toplumsal dönüşümde kaybeden sınıfların da bir ideolojisi vardır ve bu da ilmiye ve sanatkâr ittifakı üzerine kurulmuş dinci-muhafazakâr ideolojidir.

Bu ideolojik çatışmanın ve bu çatışmaya yönelik dış baskıların 19. yüzyıldaki en belirgin yansıması yabancı okulların çoğalması olmuştur. Buna göre yüzyıl sonuna kadar 30 İngiliz, 100'ü aşkın Fransız, 500'e yakın Amerikan, 15 kadar Alman ve birkaç İtalyan ve Rus olmak üzere yüzlerce yabancı okul açılmıştır. Osmanlı'da buna karşıt olan gelişme ise, askeri sınıfın yeniden üretimine yönelik olarak askeri eğitimde köklü reformlar yapılması olacaktır. Bu kapsamda, 18. yüzyıl sonlarında eğitime başlamış olan Deniz (Bahri-i Hümayun - 1773) ve Kara (Berri-i Hümayun - 1793) Mühendislik okullarına ek olarak 19. yüzyılda Mekteb-i Ulum-u Harbiye (1834) ve Mekteb-i Tıbbiye-i Aliye-i Şahane (1838) okulları açılmıştır. Yine bürokrasinin gereksinimleri doğrultusunda sivil eğitimde de oldukça önemli yenilikler yapılmıştır. Nitelikli bürokrat yetiştirmek amacıyla Rüştîyelerin ve askeri idadilerin açılmaya başlanması (1838, 1846) ve böylece bir ortaöğretim sisteminin temellerinin atılması; öğretmen gereksiniminin karşılanması amacıyla öğretmen okullarının açılmaya başlanması (1847); Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulması (1857) ile eğitimin ilk kez bir Bakanlık çatısı altında toplanması; Sıbyan Mektepleri yerine İptidai Mekteplerin açılması (1862) ve böylece temel eğitimin kurumsallaşması; Rüştîyelerin yetersiz görülmesi üzerine 1865'lerden başlayarak Lise düzeyine denk gelen Sultanilerin açılması, bu yeniliklerin önemli dönüm noktalarıdır. Ancak açılan bu yeni kurumlarda, yalnızca devlet memuru olabilmeye yönelik bilgi

ve beceriler değil; Elifba, Kuran, Tecvid, İlm-i Hal, Ecza-yı Şerife gibi başlıklar altında yoğun ve zorunlu bir din eğitimi yapıldığı da unutulmamalıdır. Dolayısıyla burada yeni olan, eğitime bakış açısı ya da eğitim felsefesi değil, yalnızca kurumlardır ve Avrupa'nın Rönesans ve Reformasyon ile birlikte yaşamı ve düşüncüyü metafiziksel esaretten kurtararak nesnelleştirdiği bir çağ için, amaca bile hizmet edemeyecek denli yetersizdirler.

Kurduğu rejim “İstibdat” kavramıyla tanımlanmasına karşın, II. Abdülhamit iktidarının bu gelişmelere görece olumlu katkı sağlamış olduğu söylenebilir. II. Abdülhamit, her şeyden önce kendisinden önce yaratılan okulları iyice kurumsallaştırmış ve İmparatorluk genelinde yaygınlaştırmıştır. Bunun da ötesinde mesleki ve teknik eğitime özel bir önem vererek “maliye, güzel sanatlar, ticaret, eğitim yöntemleri, kamu yönetimi, veterinerlik, sağlık, güvenlik ve hukuk” gibi alanlarda orta, lise ve yüksekokul düzeylerinde çok sayıda okulun açılmasını sağlamıştır. Ancak, eğitimdeki tüm bu reformlar, İttihat ve Terakki muhalefetini hazırlayan koşulları da pekiştirmiş ve dolaylı olarak II. Abdülhamit'in de sonunu hazırlamıştır. Onu devirerek iktidara gelen İttihatçılar ise, eğitim alanında düşünsel açıdan Cumhuriyet dönemi ile örtüşen yaklaşımlar sergilemişlerse de Dünya Savaşı ve diğer olumsuz koşullar nedeniyle, düşündüklerini denemelerinin ötesine geçememişlerdir. Ancak, kendilerinden önceki reformlar ile kıyaslandıklarında daha ulusal ve daha toplumsal bir eğitimi düşledikleri kesindir.

Özetlemek gerekirse, Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk örfü ile İslamiyet arasında bir sentez oluşturmaya çalışan ideoloji temelli bir eğitim felsefesi ve skolastik düşünce miras kalmıştır. Bu felsefi yaklaşımın ürünü olan eğitim; ilköğretimi ihmal edilmiş, mesleki ve teknik vizyonu olmayan, yöntemsel açıdan aktarmacı ve ezberci, yaygın eğitim boyutu bulunmayan, çok farklı okul türleri üzerine bina edilmiş ve en temel önceliği devlet memuru yetiştirmek olan bir eğitimidir. Bu yapı, niceliksel yetersizlikleri bir yana, öncelikle nitelikleri açısından cumhuriyet ile ciddi bir çelişme içindedir: “Kamusallaşmamışlık, birlikten yoksunluk, cinsiyet ayrımcılığı ve çağdaş bilimlere dışlayan bir dinsellik”. Nitekim Atatürk'ün daha Kurtuluş Savaşı devam ederken, Ankara'da bir Eğitim Kongresi toplaması (1921) ve gerçek kurtuluşun yeni bir insan tipine ve ulusal eğitime bağlı olduğunu vurgulamış olmasının nedeni de budur. Ama bu dönüşümü gerçekleştirmek ancak savaş sonrasında, cumhuriyetin köktenci yenilikleri içinde olanaklı olacaktır.

Belirlenen hedeflere ulaşılması ve yapılan planlarının uygulanabilmesi izlenen yolun kurumsallaşmasına ve toplumsal desteğe muhtaç olduğu için toplumun eğitim düzeyinin istikrarlı ve ekonomik ilerlemelere koşut

bir biçimde gelişmesi büyük önem taşımaktadır. Eğitimi, "Eğer Cumhurbaşkanlığı olmasam, Milli Eğitim Bakanlığını almak isterdim." diyecek kadar önemseyen ve ekonomi ile eğitim arasındaki bu kaçınılmaz etkileşimi çok iyi bilen büyük önder eğitimin bu rolünü bir çok konuşmasında dile getirmişti:

"Eğitimidir ki bir ulusu ya özgür, bağımsız, onurlu, yüksek bir topluluk biçiminde yaşatır ya da bir ulusu tutsaklık ve yoksulluğa götürür. Çünkü, eğitimde hızla yüksek bir düzeye çıkacak bir ulusun yaşam savaşımında maddi ve manevi bütün güçlerinin artacağı kesindir."

Ancak, cumhuriyet dönemine kadar izlenen eğitim politikaları, toplumu bir kalkınma hamlesini destekleyebilmenin oldukça uzağında kılma ve artık toplumun kendisi bile bu geri kalmışlığın bilincine varmaya başlamaktadır:

"Şimdiye dek izlenen eğitim ve öğretim yöntemlerinin ulusumuzun gerileme tarihinde en önem/i bir neden olduğu kanısındayım."

"Düşününüz ki bu ulusun, bu sosyal topluluğun yüzde onu, yirmisi, okuma-yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmezse bu ayıptır. Bundan insan olarak utanmak gerekir."

"Halk ve köylüler, beni her yerde su iki sözle uyardılar: Yol ve okul."

Bu nedenle Osmanlı Devleti'nden kalan eğitim altyapısının iyileştirilmesi yerine, köklü bir eğitim devrimine yönelir Atatürk. Bunun için de eğitimde temel ilkelerin, yöntemlerin ve içeriğin yeniden tanımlanacağı ve öğretmen yetiştirme politikalarının sil baştan belirleneceği bir yeniden yapılanma süreci başlatır:

"Eğitim işlerinde kesinlikle utkuya ulaşmak gerekir. Bir ulusun gerçek kurtuluşu ancak bu yolla olur. Bu utkunun sağlanması için hepimizin tek can ve tek düşünce olarak özlü bir program üzerinde çalışması gerekir. Bence bu programın özlü noktaları ikidir: 1-Toplumsal yaşamımızın gereksinimlerine uygun olması; 2-Yüzyılın gereklerine uyması."

"Büyük davamız, en uygar ve en gönençli ulus olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde de temelli bir devrim yapmış olan büyük Türk ulusunun dinamik ülküsüdür. Bu ülküyü en kısa zamanda başarmak, düşünce ve atılımı birlikte yürütmek zorundayız. Bu girişimde başarı, ancak süreli bir planla ve en akılcı çalışmakla olanaklıdır. Bu nedenle, okuma yazma bilmeyen tek yurttaş bırakmamak, ülkenin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek, ülke davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, kuşaktan kuşağa yaşatacak kişi ve kurumları yaratmak;- işte bu önemli ilkeleri en kısa

zamanda sağlamak; Eğitim Bakanlığının üzerine aldığı büyük ve ağır zorluluklardır.”

“Bir yandan bilgisizliği ortadan kaldırmaya uğraşırken bir yandan da ülke çocuğunu toplumsal ve iktisadi yaşamda eylemli biçimde etkili ve verimli kılabilmek için zorunlu olan ilk bilgileri uygulamalı bir biçimde vermek yolu, eğitimimizin temelini oluşturmalıdır. Orta öğretimde de eğitim ve öğretim yolunun çalışmalı ve uygulamalı olması kesin bir koşuldur. Kadınlarımızın da benzer öğretim derecesinden geçerek yetişmelerine önem verilecektir.”

“Erkek ve kız çocuklarımızın aynı biçimde bütün öğretim derecelerindeki eğitim ve öğretimlerinin çalışmalı olması önemlidir. Ülke çocukları, her öğretim derecesinde ekonomik yaşamda etken, etkili ve başarılı olacak biçimde donatılmalıdır.”

“Ulusları kurtaranlar yalnız ve ancak öğretmenlerdir. Öğretmenlerden, eğitimciden yoksun bir ulus, henüz ulus adını almak yeteneğini kazanmamıştır.”

Eğitimin yanı sıra, ekonomik gelişme ve kalkınmanın en önemli bağımlı değişkenlerinden birisi de teknik gelişmedir. Tekniğin rolü günümüzde öylesine belirleyici duruma gelmiştir ki ülkelerin gelişmişlik düzeyi teknik kapasiteyi temsil eden sektörlerin dağılımına göre sınıflandırılmaktadır. Buna göre teknik geri kalmışlıktan teknik üstünlüğe doğru yapılacak bir sınıflandırma; ülkeleri tarım toplumundan sanayi toplumuna, oradan da hizmet toplumuna doğru dizmemize yol açmaktadır. Ülkeleri, sektörlerinin barındırdığı çalışan nüfuslar oranında sınıflandırmaya dayanan bu yaklaşım tan toplumlarını az gelişmiş, sanayi toplumlarını gelişmiş, hizmet sektöründe yoğunlaşmış toplumları ise ileri gelişmiş addetmektedir. Bu bağlamda bir denklem kurulursa, çağımızda ileri gelişmiş bir toplum olabilmenin ileri bir teknik ve makineleşme düzeyine, bu düzeyin teknik buluş ve patent performansına, böyle bir performansın da süreklilik arz eden ve kurumsallaşmış bir bilim altyapısına bağlı olduğu söylenebilir. Bu denklemin varlığını, Atatürk'ün çağdaşlaşma anlayışını yansıtan söylemlerinde de görmekteyiz:

“Dünyada her şey için, uygarlık için, yaşam için, başarı için en gerçek yol gösterici bilimdir, tekniktir”

“Üç buçuk yıl süren bu savaşımdan sonra bilim bakımından, eğitim bakımından savaşımımızı sürdüreceğiz. Fabrikacı olacağız, sanatçı olacağız. Bundan sonra anlayışımızı bütünüyle hep buna verelim.”

“Ulusumuzun siyasal ve toplumsal yaşamında, ulusumuzun düşünce eğitiminde yol göstericimiz bilim ve teknik olacaktır. Gözlerimizi kapayıp tek başımıza yaşadığımızı varsayamayız. Ülkemizi bir çember içine alıp

dünya ile ilgisiz yaşayamayız. Bilim ve teknik nerede ise oradan alacağız ve herkesin kafasına koyacağız. Bilim ve teknik için kayıt ve koşul yoktur.”

“Ulus, bugünkü uygar ulusların yaşam düzeyi ve araçlarını, içerik ve biçim açısından, olduğu gibi kabul etmeye kesin olarak karar vermiştir.”

“Uygarlığa girmeyi arzulayıp da Batı’ya yönelmemiş bir ulus gösterilemez.”

Bütün bu sözlerde, iki önemli noktayı saptamak olanaklıdır: Birincisi, çağdaş olmak için çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak; o düzeyi de Batı tipi toplumlar temsil ettiği için Batılılaşmak gerekmektedir. İkincisi, uygar ulusların yaşam düzeyi ve araçları içerik ve biçim açısından olduğu gibi kabul edileceğine göre; çağdaşlaşma konusunda radikal reformlara başvurulacaktır. Ancak her reformda olduğu ve İsmet Paşa’nın da belirttiği gibi, bu konudaki köktenci girişimler de bir zamanlama ustalığı için de yaşama geçirilecektir:

“Atatürk’ün ekonomik alanda devrim yolu ile hiçbir zorlamada bulunmadığını açıkça ilan etmek isterim. Bu zorlama yapmamak, rastlantı değil özenin sonucudur. Atatürk’ün hemen gerçekleştirilecek işlerle, gelişmesi zamana bırakılacak işler arasında uyumlu bir ayırma yapabilmesinin sonucudur.”

Atatürk’ün bu yönetsel başarısının gizi, hiç kuşkusuz gerçekçiliğinde yatmaktadır. Yaşamı boyunca hiçbir zaman sürprize oynamamış olan Atatürk; bilimi kurumsallaştırmanın simgesel başlangıcı olan üniversite reformunda da aynı yolu izleyecektir. Reformu somutlaştıran Üniversite Kanunu’na ulaşıncaya kadar; sözgelimi daha 1923’teki İzmir İktisat Kongresi’nde yurtdışına öğrenci gönderilmesine yönelik kararlar alınmasını sağlamış, 1924 yılında Muallimler Kurultayı’nı toplayarak eğitime verdiği önemi ortaya koymuş, yurtdışından öğretim üyeleri davet ederek üniversite konusunda inceleme ve araştırmalar yaptırmış ve nihayet kendisine fahri profesörlük unvanı veren Darülfünun Edebiyat Medresesi’ne yazdığı teşekkür mektubunda İstanbul Edebiyat Fakültesi ibaresini kullanmıştır. Yine 1922’den 1932’ye kadar uzanan on yıl boyunca Darülfünun’un doğrudan kurumsal yapısına yapılan müdahaleler de böyle bir zamanlama ustalığının hazırlık evresi olarak kabul edilebilir. Örneğin bu kapsamda, Darülfünun’a eski Harbiye Nezareti binası tahsis edilmiş ve vakıf mallarına sahip olmak hakkı tanınmış, 1923’te müderris maaşları önemli ölçüde artırılmış; 1924’de 499 sayılı yasayla tüzel kişilik, 1925 yönergesiyle de idarî ve bilimsel özerklik verilmiştir. Bütün bu yenilikler, Atatürk’ün, üniversite kurumunu Türkiye’nin kültür birliğini oluşturacak kurumlardan birisi olarak kavradığının önemli göstergelerindedir.

Ancak, bu çabalar öngörüleceği gibi psikolojik bir hazırlık evresi, düşünsel olgunlaşma, yeni sentezler elde etme ve deneysel bir birikim kazanma anlamında yararlı olmuştur. Bu nedenle de salt devlet desteği almasından ötürü, bir Osmanlı kurumunun radikal bir sıçrama yapması söz konusu değildir. Dönemin eğitim bakanlarından Reşit Galip'in de belirttiği gibi:

“Ülkede toplumsal ve siyasal büyük reformlar oldu. Darülfünun bunlara karşı tarafsız bir gözlemci kaldı. Ekonomik alanda anlamlı hareketler oldu. Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta köktenci değişiklikler oldu. Darülfünun yalnız yeni yasaları öğretim programına almakla yetindi. Yazı devrimi oldu. Öz dil hareketi başladı. Darülfünun hiç tınmadı. Yeni bir tarih anlayışı, ulusal bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı. Darülfünun'da buna ilgi uyandırabilmek için üç yıl kadar uğraşmak ve beklemek gerekti. İstanbul Darülfünun'u artık durmuştu, kendisine kapanmıştı. Derin bir soyutluk içinde dış dünyadan elini ayağını çekmişti.”

Bu, aslında beklenen ve kökten bir üniversite reformunun gereğini anlatabilmek için alınması ve gösterilmesi gereken bir sonuçtu. Fakat tarafsız bir gözlemci yoluyla varılan sonucu tescil etmek ve böylece durumu pekiştirmek de gerekiyordu. İlk iş Haziran 1932'de Cenevre Üniversitesi Pedagoji Profesörü A. Malche Türkiye'ye çağrılarak kendisine Darülfünun hakkında kapsamlı bir rapor hazırlatıldı. Darülfünun'u özerkliğin kullanımı, bilimsel ve düşünsel yapısı, atamalardaki ölçütleri, eğitim yapısı, yayınların niceliği ve niteliği, toplumsal ve psikolojik ortamı ve kamusal etkinlikleri konusunda sınıfta bırakan rapor, eğitim Bakanı Reşit Galip'in eleştirilerini onaylıyor ve bir anlamda bilimsel temele oturtuyordu. Dolayısıyla devrimci düşüncelerin yaşama geçmesi için artık bir gerekçe kalmamıştı. Sonuçta Darülfünun kapatıldı ve yerini 1 Ağustos 1933'te yepyeni bir anlayışla kurulan İstanbul Üniversitesi'ne bıraktı.

Eski Darülfünun'dan seçilen öğretim elemanları uzmanlıklarını tamamlayarak yurtdışından dönen öğretim elemanları ve yine yurtdışından getirilen yabancı profesörlerle takviye edilerek yepyeni bir kadro oluşturulmuştu. Trajik bir rastlantının da bu oluşumda büyük payı vardı kuşkusuz: Alman nazizmi altında yaşamlarını ve geleceklerini tehlikede gören Yahudi asıllı bir çok bilimci, 1933 Nisanından başlayarak başka ülkelere iltica etmeye başlamış; bunların 30 kadarı da İsviçre'deki “Alman Bilim Adamları Yardım Cemiyeti” ile onun başkanı olan Prof.Dr. Schwartz'ın aracılığıyla İstanbul Üniversitesi'ni tercih etmişlerdi. Gelen Alman bilimcilerin bir bölümü dünya çapında ün sahibiydi ve nitekim sonradan Türkiye'den ayrılanlar dünyanın tanınmış üniversitelerinde çalışmaya başlamışlardı. Bu nedenle de kendilerine inisiyatif tanınmış, yetkiler verilmiş ve ge-

rektüğünde özel yardımlar yapılmıştı. Onlar da vefa borçlarını yeni üniversitenin akademik geleneklerinin oluşmasında, ders kitaplarının hazırlanmasında, ve özellikle de geleceğin Türk bilim adamlarının yetişmesinde etkili olarak ödediler.

Bu koşullar altında bilim yaşamımıza katılan İstanbul Üniversitesi, kurulduğu andan başlayarak halk konferansları ve üniversite haftaları ile kısa zamanda topluma açılmış ve seçkin bir tutum benimsemeyerek tüm gençlerin öğrenim görebileceği bir kurum niteliğine bürünmüştür. Yeni üniversite böylece bir yandan Cumhuriyetin gereksindiği devrimci kadroları yetiştirirken öte yandan da başta Ankara Üniversitesi olmak üzere tüm üniversite sistemimizin akademik temellerini atacaktır.

BÖLÜM V

ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE SANAT KONULARINDAKİ DEMEÇLERİ

V.1. KÜLTÜR VE SANATIN DEVLET VE TOPLUM İÇİN ÖNEMİ

Kültür, insan üretimini ifade eden bir ürün; insanoğlunun ortak duygu ve düşüncelerinin maddileşmiş bir dışavurumudur. Bir aktarım aracı olarak toplumsal, tarihsel, kalıtsal, işlevsel, devingen ve değişken bir nitelik taşır. Bu anlamda insanın diğer insanlar ve doğa ile kurduğu ilişkiyi derinlemesine etkiler. Ortak duygu ve düşüncelerin, maddileşmiş formlar içinde paylaşılarak sentezlenmesi ve toplumun yerleşik yaşam biçimini inşa etmesi, ortak sorun ve çelişkilerin çözümü ve ortak bir gelecek vizyonunun oluşturulmasına da olanak sağlar. Bu bağlamıyla kültür, bir bakıma toplumun kendisini yeniden üretmesinin en önemli aracı olarak işlev görür.

Türk ulusunun kültürel kimliği, oldukça girift ve çok etkenli bir tarihsellikten etkilenmektedir. İslamiyet'in kabul edilmesi, Anadolu'nun yurt edinilmesi, Osmanlı İmparatorluğu aracılığıyla başka kültürlerle doğru yelken açılması ve nihayet Batılılaşma adı verilen politikalarla yeni bir entegrasyon arayışına yönelinmesi; sürekli farklı kültürlerle kaynaşmaktan kaynaklanan dış şoklar yaratmıştır. Kültür çevrelerinin karşılıklı etkileşim içinde olması elbette doğaldır. Ancak Türklerin, göçebe topluluklar olarak güç ve silah aracılığıyla egemenliklerini kabul ettirmiş olmalarına karşın, sürekli daha üst düzey yerleşik kültürlerle tabi duruma gelmek zorunda kalmaları sonucunda bir kültürsüzleşme (dekültürasyon) tehlikesi de söz konusu olmuştur. Gerçi adı geçen ilk evrede, Türklük ve İslamlık arasında, bugünkü anlamından daha farklı bir biçimde tutarlı bir sentez oluşmaya başladığı da Osmanlı ile başlayan ve son iki yüzyıla damga vuran yanlış Batılılaşma politikaları ile bu tehlike iyice belirgin duruma gelmiştir. Üstelik, Osmanlı'dan süzülüp gelen ve bir türlü aşılamayan “seçkin kültürü – halk kültürü” biçimindeki bir kültürel parçalanmanın, varlığını güçlenerek sürdürüyor olması da cabasıdır.

Şu halde denilebilir ki Osmanlı'dan Cumhuriyete kalan kültürel miras, Osmanlı'nın ekonomik açıdan dışa bağımlı duruma gelişinin ve bu

akıbetin sonucu olarak yöneldiği çarpık Batılılaşma politikasının ürettiği bir kültürel mirastır. Çağın takvimini iskalamış iktisadi piyasalarımıza kapitalizmin çok hızlı ve apansız girişinin ve bunun sonucunda ortaya çıkan acımasız iç ve dış sömürünün gizlenmesine ve kanıksanmasına olanak tanıyan bir kültür. Kendini üreterek dönüştüren değil, sürekli tüketerek mezarını kazın ve değişmemeyi başarı, özgün olmayı da geri dönüş olarak tanımlayan bir yığın kültürü.

V.2. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE SANAT KONUSUNDAKİ DEMEÇLERİ

Cumhuriyet dönemine kalan Osmanlı kültür mirasının dört temel niteliğinin ön plana çıktığı söylenebilir:

1. İslam motifi kültürün bütününe egemen durumdadır.
2. Seçkinler ve halk arasında bir kültür ikiliği söz konusudur.
3. Kültürün tinsel değerlerinin önemli bir bölümü dışarıdan, özellikle de Batı'dan alınmıştır.
4. Osmanlı kültürü, sorunları ve çözümlerini, kültürün yalnızca tinsel boyutunda arayan bir kültürdür.

Benzeri sorunlar, bir kültür ögesi ve yansıması olarak sanat alanında da geçerlidir. Osmanlı sanatı Saray ve çevresi ile halk sanatı olarak ikiye ayrılmış; sözlü sanatlarda belirli bir yol kat edilebilirken, resim ve heykel gibi görsel sanatlarda gerek tabuların etkisi gerekse de bilimsel, teknik ve ekonomik geri kalmışlığın sonucu olarak çarpıcı bir noktaya gelinememiştir.

Türk sanatının, 1700'den başlayarak Batı'ya yönelmesiyle birlikte, saraya yabancı sanatçıların yerleştiği bilinmektedir. O dönemlerde, sarayda usta-çırak ilişkileriyle başlayan sanat eğitimi, babadan oğla, ustadan çırağa süre gelmiştir. Gerçek anlamda sanat eğitimi ise 1793 yılında, Mühendis-hane ve Harbiye Mektebi'nde doğa gözlemine bağlı resim derslerinin programa alınmasıyla birlikte başlamıştır. Harbiye ve Askeri İdadi Mektebi'ndeki ilk sanat dersleri, daha çok mesleki amaçla programda yer almış olsalar bile, bugün ulaşılan düzeyin ilk hareketleri olması açısından önemlidir. Bu gelişmeden neredeyse yüz yıl sonra 1883 yılında Osman Hamdi Bey tarafından kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi (bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) ise, tarihimizin gerçek anlamda sanat eğitimi veren ilk eğitim kurumu olacak ve kendisinden sonra gelen başta İnas Sanayi-i Nefise Mektebi olmak üzere bütün sanat eğitimi kurumlarının temeli olacaktır.

Atatürk, Osmanlı Devleti'nin bu alanda bıraktıklarının gerekçesini yorumlarken, özellikle de yukarıda değinmiş olduğumuz kültür ikiliğine vurgu yapmıştır:

“Bizim ulusumuzun, özellikle aydınlarımızın çok dikkatle, çok önemle göz önüne alacağı bir neden vardır ve bence bu neden şimdiye kadar ilerleyemeyişimizin, en son sırada kalışımızın, ülkemizin baştan başa bir yıkıntı oluşunun asıl nedenidir. Çöküşümüzün bu ana nedenini şu nokta oluşturuyor: İslâm dünyası iki sınıf ayrı topluluklardan oluşur. Biri çoğunluğu oluşturan cahil halk, diğeri azınlığı oluşturan aydınlar. Bu iki sınıf arasında tam bir karşıtlık, tam bir muhalefet vardır. Aydınlar, asıl kütleyi kendi hedefine yöneltmek ister; halk kütlesi ve avam ise bu aydın sınıfa tâbi olmak istemez. (...) Aydın sınıf telkinle, doğru yolu göstermekle çoğunluk kütlesini kendi amacına göre yönlendirmede başarılı olamayınca, başka araçlara başvurur. Halka zorbalık etmeğe ve kibirlenmeye başlar; halkı keyfe göre yönetim altında bulundurmaya kalkar. Artık, burada asıl çözümlü gereken noktaya geldik. Halkı ne birinci yöntem ile ne de zorbalık ve keyfi yönetim ile kendi hedefimize sürüklemeye başarılı olmadığımızı görüyoruz; neden? Bunda başarılı olmak için, aydın sınıfla halkın zihniyet ve hedefi arasında doğal bir uygunluk olması gerekmektedir. Yani aydın sınıfın halka telkin edeceği ülküler, halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalı. (...) Ulusumuzun tarihini, ruhunu, geleneklerini gerçek, sağlam, dürüst bir gözle görmeliyiz. (...) Ülkeyi kurtarmak için bu iki zihniyet arasındaki ayrılığı durdurmak, yürümeye başlamadan önce bu iki zihniyet arasındaki uygunluğu sağlamak gerekmektedir.”⁴⁸

Böyle bir kültürel miras, büyük önder için elbette ulusal kültür ve ulusal bilincin gelişmemiş olmasının da temel nedeni olmaktadır:

“Ulus yüzyıllarca başkasının hırs ve faydalanma aracı kılın en büyük düşmanı, bilgisizliktir. (...) Hükümdarların, şunun, bunun ulusu tutsak gibi, köle gibi kullanmaları, bütün yurdu kendi özel arzileri gibi saymaları, hep ulusun bu bilgisizliğinden yararlanmak sayesindeydi. Gerçek kurtuluşu istiyorsak her şeyden önce, bütün gücümüz, bütün hızımızla bu bilgisizliği yok etmek zorundayız. Burada bilgisizliği yalnız okuyup yazmak anlamında almıyoruz. Üç buçuk, dört yıl önce kendisini tutsaklık ve ölüme boyun eğmesi hakkında hükümdarının verdiği buyruklara, yayınladığı fetvalara, gönderdiği ordulara karşı ayaklanmakla bu bilgisizliği yırttığını ve bu bilmezlikten sıyrıldığını kanıtladı. Gereken o ki ulus bir daha o bilmezliğe düşmesin. Hepimize düşen görev, beyinleri bir daha bu bilgisizliğe düşmemek için hazırlamaktır; bunu yapmak için akıl, mantık ve din açısın-

⁴⁸ Atatürk'ün Söylev ve ..., 2. Cilt, s. 140-142.

dan hiçbir güçlük düşünölmüş değildir. Bu yolda önümüze herhangi bir engel çıkarsa, doğru bildiğimiz yolda herhangi bir kara kaya oluşursa hemen o engeli yıkmak, o kayayı parçalamak, ülkenin onurunu, namusunu, varlığını düşünenler için borçtur, zorunluluktur, kutsal buyruktur.”⁴⁹

Atatürk’e gelince, o yaşamın pek çok noktasında olduğu gibi kültür alanında da köktenci ve devrimcidir ve ulusların ırksal ya da doğasında varolan değişmez ve tinsel yazgılar olduğuna inanmamaktadır:

“Kuşkusuz, her insan topluluğunun kültür yani uygarlık düzeyi aynı olmaz. Bu farklar, devlet, düşünce, ekonomi yaşamlarının her birinde ayrı ayrı göze çarptığı gibi, bu fark üçünün toplamı üzerinde de görülür. Önemli olan, toplumlar üzerindeki farktır. Yüksek bir kültür, onun sahibi olan ulusa kalmaz, diğer uluslarda da etkisini gösterir. Büyük kıtalara yayılır. Belki bu nedenle olacak, bazı uluslar yüksek ve yaygın kültüre, uygarlık diyorlar. Özetle, uygarlık kültürden başka bir şey değildir. Kültürün anlamını benlik diyebileceğimiz bir karakter kavramına indirmemelidir.”⁵⁰

“Uygarlığın ne olduğunu başka başka tanımlayanlar vardır. Bence, uygarlığı kültürden ayırmak güçtür ve gereksizdir. Bu bakış açımı açıklamak için kültür ne demektir tanımlayayım: a) Bir insan topluluğunun devlet yaşamında, b) düşünce yaşamında yani bilimde, toplumsallıkta ve güzel sanatlarda; c) ekonomik yaşamda yani tarımda, sanatta, ticaretle, kara, deniz ve hava taşımacılığında yapabildiği şeylerin sonuçlarıdır”.

Bu demeçlerinde de görüldüğü gibi Atatürk, kültürü bir toplumun ürettiği nesnel ve tinsel varlıkların tümü olarak ele tanımlamakta ve onu uygarlıktan ayrı bir kavram olarak ele almayı doğru bulmamaktadır. Demek ki kültür Atatürk için, bilimsel tanımlara da son derece uygun bir biçimde aktarılabilen, değişken, dinamik ve canlı bir öğedir:

“Kültür, doğanın yüksek verimleriyle mutlu olmaktır. Bu ifade içinde çok şey saklıdır. Temizlik, saflık, yükseklik, insanlık vb. Bunların hepsi insanlık niteliklerindedir. İşte kültür sözcüğünü eylem biçimine soktuğumuz zaman, doğanın insanlara verdiği yüksek nitelikleri kendi çocuklarına, torunlarına ve geleceğine vermesi demektir. Buraya kadar anlatmak istediğimiz, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti çocukları kültürel insanlardır. Yani, hem kendileri kültür sahibidirler, hem de bu özelliği çevrelerine ve bütün Türk ulusuna yaymakta olduklarına kanidirler.”

Nitekim bunun içindir ki Atatürk, Osmanlı Devleti gibi Batıcılık ve benzeri değer ithalatçısı yaklaşımları benimsemek yerine, Türk ulusunu

⁴⁹ Atatürk’ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 15.

⁵⁰ Kongar, s. 15-17.

çağdaş ve uygar bir toplum kılacak bir kültür devrimini daha gerçekçi bulmuştur:

“Yapmakta olduğumuz reformların amacı Türkiye Cumhuriyeti halkını, tümüyle çağdaş ve bütün anlam, biçim ve görünüşleri ile uygar bir toplum haline erdirtmektir.”

Böyle bir toplumun, üzerinde yükseleceği kültür, onun tanımına göre *“Eski dönemin dine karışmış masallarından, yaratılış ve varlığımızla ilgisi olmayan düşünce ve inançlardan, Doğudan ve Batıdan gelen etkilerden uzak, ulusal karakter ve tarihimize uygun bir kültür.”* olmalı ve bu kültür bir düşünce devriminden hareket ederek oluşturulmalıdır. Çağdaş ve uygar bir toplum doğal olarak, değişimin temelini oluşturacak yeni bir insana,⁵¹ üreten, adil, özgür düşünen, kendi kendini yönetebilen, kulluktan yurttaşlığa geçmiş bir insana gereksinmektedir. Bu nedenle, diğer alanlardaki değişimden yalıtılmış bir kültür politikası izlenmemeli; kültür alanındaki devrimci atılımlar eğitim politikalarıyla birlikte ele alınmalıdır. Nitekim gerçekleştirilenlere bakılırsa öyle de olmuştur. Atatürk’ün, kültürel alandaki devrimci yenilikleri yaşama aktarırken üç temel strateji izlediği dikkati çekmektedir: (i) Cumhuriyet yurttası yetiştirmek, (ii) Kırsal alanı dönüştürmek, (iii) Devrim ideolojisini toplumsallaştırmak.

Bunun kapsamlı ve uzun soluklu bir kültür ve kimlik değiştirme denemesi olacağı açıktır. Bunun için de uygulamaya kültürün lokomotifi olan eğitim sisteminden başlanmıştır. Bu amaçla, eğitim birleştirilmiş ve yaygınlaştırılmış, yurtdışına öğrenciler gönderilmiş, bilimsel kurumlar desteklenmiş, öğretmen okulları yaygınlaştırılmış, ücretsiz yatılı öğrencilik başlatılmış, ilköğretimin zorunlu kılınmış, meslek okulları açılmış ve Eğitim Bakanlığı yeniden yapılandırılmıştır. Artık saptanan stratejilerin uygulanışını, yaşamın her alanında görmek olanaklıdır: Dil alanında özleşme, yazı alanında ABC devrimi, din alanında inanç ve vicdan özgürlüğü, bilim alanında üniversite reformu, giyim-kuşam alanında çağdaşlaşma ve sanat alanında eğitim, teşvik ve yasal düzenlemeler olmak üzere, kültürün maddi yüzünü oluşturan tüm alanlarda sürekli ve kapsamlı yenilikler yapılacaktır.

Bütün bu dinamizmin resmi dayanağı daha Cumhuriyet bile kurulmamışken göreve başlayan Fethi Okyar kabinesinin 5 Eylül 1923 tarihli hükümet programı olmuştur. Bu programdan alınan aşağıdaki paragraf, dönem boyunca izlenen eğitim ve kültür politikasının düşünsel çevirisi niteliğindedir:

⁵¹ Ahmet Taner Kışlalı, “Atatürk’ün Kültür Siyaseti”, *Cumhuriyet Dönemi Cumhuriyet Yazıları Seçki-si*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 36.

“Ulusal kültür örgütüne özel bir önem verilecek, eğitim-öğretim ve uygulamanın temeli ulusal kültüre ve çağdaş uygarlığa dayanacaktır. Eğitim Bakanlığı’ndaki Kültür Müdürlüğü genişletilerek ve tamamlanarak çeşitli yerlerde incelemelere başlanacak, uygun yerlerde ulusal müzeler oluşturulacak, ulusal kültürün toplanmasına ve geliştirilmesine ve görülmedik güzellikte ulusal şeyler ve sanayinin gelişme ve olgunlaşmasına çalışılacaktır”.

Nitelik açısından bakıldığında, tinsel kültüre yüklenen değerler, geleneksel değerlere meydan okurcasına ulusal, demokratik ve halkçı değerlerdir. Dilden tarihe ve yazıdan sanata yaşamın hemen her alanında farklı uygulamalarla kendisini gösteren bu değerlerin, özellikle de Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Halkevleri ve Halk Odaları gibi özerk cumhuriyet kurumları aracılığıyla tanıtılıp önerilmiş olması son derece çarpıcıdır. Çünkü kültürü geçmişten koparmaya çalışmanın, geçmişin tutsağı kılmaya çalışmakla aynı ölçüde kısırlaştırıcı olduğunu gören büyük önder; böyle bir yöntem ve strateji izlemekle, kültürel kurumlaşmanın demokratik ve bağımsız bir temel üzerine kurulmasını sağlamıştır⁵². Onun algıladığı kültür, malzemesiyle ulusal, kendini üretme ve dönüştürme süreçlerinin demokratik ve sivil oluşuyla da evrenseldir. Dolayısıyla o, sivil giysileri içinde yazı devrimini tanırken, fakülteler açarken, arkeolojik kazılar düzenlerken, Halkevlerini kurarken, tiyatro yapıtları yazdırırken, operalar besteletirken, konservatuar eğitiminin temellerini atarken, Türk müzeciliğini kurarken, bilimsel kurultaylar düzenlerken, kısacası kültürel yayılımın sürekli içinde ve merkezinde etkin durumdayken;⁵³ bir dayatmacı değil, gözlerdeki perdeyi aralayan bir öncü ve habercidir aslında.

İnce ruhlu, yaratıcı ve hümanist bir insan olarak Atatürk’ün sanat alanındaki politikalarını da kültüre bakış açısı belirlemiştir:

*“Sanat güzelliğin anlatımıdır. Bu anlatım sözle olursa şiir, ezgi ile olursa müzik, resim ile olursa ressamlık, oyma ile olursa heykeltirlik, bina ile olursa mimarlık olur.”*⁵⁴

*“Güzel sanatlarda başarı, bütün devrimlerin başarılı olduğunun en kesin kanıtıdır. Bunda başarıyı olamayan uluslara ne yazıktır. Onlar bütün başarılarına karşın, uygarlık alanında yüksek insanlık niteliğiyle tanınmaktan daima yoksun kalacaklardır.”*⁵⁵

⁵² Kışlalı, s. 37.

⁵³ Macit Gökberk, “Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk”, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı Yay., 2004, s. 312.

⁵⁴ **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Haz. Utkan Kocatürk, Ankara: AKDITYK-ATAM Yay., 1999, s. 152.

⁵⁵ Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri, ... s, 152.

“Bir ulus sanattan ve sanatkârdan yoksunsa tam bir yaşama sahip olamaz. Böyle bir ulus bir ayağı topal, bir kolu çolak, sakat ve hasta bir kimse gibidir.”⁵⁶

“Yaşamda müzik gerekli midir? Yaşamda müzik gerekli değildir; çünkü yaşam müziktir. Müzikle ilgisi olmayan yaratıklar insan değildirler. Eğer söz konusu olan yaşam insan yaşamı ise müzik ne olursa olsun vardır. Müziksiz yaşam aslında var olamaz. Müzik yaşamın sevinci, ruhu, neşesi ve her şeyidir. Yalnız müziğin türü üzerinde durulmaya değer.”

“Bugün dinletilmeye yeltenilen müzik yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal ince duyguları, düşünceleri anlatan, yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak onları bir gün önce genel son müzik kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak böylelikle ulusal Türk müziği yükselebilir. Evrensel müzikte yerini alabilir.”

“Sinema öyle bir keşiftir ki bir gün gelecek barutun, elektriğin ve kıtaların keşfinden çok, dünya uygarlığının görünüşünü değiştireceği görülecektir. Sinema dünyanın en uzak uçlarında oturan insanların birbirlerini tanımalarını, sevmelerini sağlayacaktır. Sinema, insanlar arasındaki görüş, görünüş farklarını silecek, insanlık ülküsünün gerçekleşmesine en büyük yardımı yapacaktır. Sinemaya layık olduğu önemi vermeliyiz.”

Özetlemek gerekirse; “Kültür okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarmak, uyanık davranmak, düşünmek, zekâyı eğitmektir.”⁵⁷ diyen Atatürk, kültür devrimini Türk Devrimi'nin de temeli ve dayanağı olarak görmektedir.

“Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür. Bu sözü burada ayrıca açıklamaya gerek görmüyorum. Çünkü bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin okullarında birçok gelişmelerle yapıt olarak belirginleşmiştir.”

⁵⁶ Atatürk'ün Söylev ve ..., 2. Cilt, s. 129.

⁵⁷ A. Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara, 1968, s. 271-272.

BÖLÜM VI

ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA KONUSUNDAKİ DEMEÇLERİ

VI.1. ATATÜRK'ÜN UYGULADIĞI DIŞ POLİTİKA STRATEJİLERİ VE SONUÇLARI

Atatürk'ün dış politikasını kavrayabilmek için, öncelikle ulaşmak istediği amaçları ve bu amaçlara ulaşmak amacıyla ödün vermemeye çalıştığı ilkeleri bilmek gerekir. Dış politika alanındaki amaç ve ilkeler savaş ve barış döneminde bazı farklılıklar göstermekle birlikte, bu konuda genelde akademik bir uzlaşma oluşmuş olduğu söylenebilir. Öncelikle amaçlardan başlayalım. Nedir Atatürk'ün dış politikadaki amaçları?

1. Ulusal devlet kurmak: Resmi olarak ilk kez Ulusal Ant belgesinde yer alan bu amaç, hem ulusal bir birleşme ülküsü hem de diplomatik bir pazarlık platformu işlevi görmüştür. O, din ya da etnik köken temelinde oluşan çeşitli birlik arayışlarının, birleşmek yerine nasıl parçalayıcı bir etki uyandırdığını görmüş ve geçmiş, bugün ve gelecekte birlikte yaşama arzusu üzerine kurulmuş siyasal bir toplum olmaya önem vermiştir. Kendisinden önceki çeşitli deneyimler, özellikle de ulusal birliğe alternatif olan diğer ırkçı yaklaşımlar konusunda Atatürk'ün bakış açısı çok açık ve nettir:

“Çeşitli ulusları, ortak ve genel bir unvan altında toplamak ve bu çeşitli unsur kütlelerini aynı hukuk ve koşullar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak parlak ve cazip bir dikkat çekici siyasettir. Fakat aldatıcıdır. Hatta hiçbir sınır tanımayarak, dünyada mevcut bütün Türkleri bile bir devlet halinde birleştirmek, olanak dışı bir hedeftir. Bu, asırların ve asırlarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylar ile meydana koyduğu bir gerçektir.”

2. Tam bağımsızlık: Yine Ulusal Ant belgesinin 6. maddesinde somutlaşan bu amaca göre; siyasal, adli ve mali gelişmeye engel olacak tüm kayıtlara karşı çıkılacak, imtiyaz ve kapitülasyon görünümünde ortaya çıkan her türlü yabancı karışmasına son verilecektir. Ancak uluslararası işbirliği, yardımlaşma ve dayanışma ilişkisi elbette reddedilmemektedir. Bunu Atatürk'ün kendi tümceleriyile somutlaştıralım: *“Her zaman ve bugün bile meydana gelecek yardımları hoşnutlukla karşılırsınız. Nitekim, Ankara-Ereğli*

ve Keller-Diyarbakır demiryollarının inşası için bir İsvetç grubunun teknik ve ekonomik yardımlarını hoşnutlukla kabul ettik. Ve örneğin Ankara kentinin ve diğer Anadolu kentlerinin bir an önce inşalarında ve bütün diğer demiryolu hatlarımızın ve yollarımızın, limanlarımızın inşaları önerisinde bulunacak yabancı sermayedarların yardımlarını hoşnutlukla kabul ederiz”⁵⁸

3. *Batılılaşmak*: Batılılaşma amacı, Osmanlı Devleti’nde yorumlandığı üzere Batı gibi dahası Avrupa gibi olmak değil, belirli bir uygarlık modeli üzerinde çağdaşlaşmaktır. Batılılaşmayı çağdaşlaşma amacıyla özdeşleştiren bu yaklaşım Atatürk’ün sözlerinde de okunabilir: “Ülkemizi çağdaşlaştırmak istiyoruz. Bütün çabamız Türkiye’de çağdaş, bundan dolayı Batılı bir hükümet meydana getirmektir. Uygarlığa girmeyi arzu edip de Batıya yönelmemiş ulus hangisidir?”

4. *Mazlum uluslara örnek olmak*: Atatürk pek çok konuşmasında, Türkiye’de verilen Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın yalnızca Türklerin değil Doğunun uyanışı adına da verilen bir savaş olduğunu belirtmiş ve Türk dış politikasının mazlum ulusların varlık ve çıkarlarını göz ardı etmeyeceğini belirtmiştir:

“Anadolu, yıkılmak, çiğnenmek, parçalanmak isteniyor; fakat bu saldırılar Anadolu’ya özgü ve onunla sınırlı değildir. Bu sınırların genel hedefi bütün doğudur. Anadolu; her türlü satışmalara, saldırılara karşı bütün varlığımızla kendisini savunmaktadır ve bunda başarılı olacağından emindir. Anadolu bu savunmasıyla yalnız kendi varlığına ait görevi yerine getirmiyor belki bütün doğuya yönelen saldırılara bir set çekiyor.”

“Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan, bütün Doğu uluslarının da uyanışını öyle görüyorum. Özgürlük ve bağımsızlığına kavuşacak olan çok kardeş ulus vardır. Onların yeniden doğuşu, kuşkusuz ki ilerlemeye ve gönençe yönelerek meydana gelecektir. Bu uluslar, bütün güçlülere ve bütün engellere karşın utku kazanacaklar ve kendilerini bekleyen gelecek zamana ulaşacaklardır. Sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine uluslararası hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir uyum ve işbirliği çağı egemen olacaktır.”

Bu yaklaşımın yaratmış olduğu sonuçları, yine mazlum ulusların liderlerinden okumak açıklayıcı olacaktır:

“Çağdaş İslam dünyasındaki en büyük müslümandı ve kuşkusuz tüm İslam dünyası onun ölümüne yas tutacaktır. Çağdaş Türkiye’nin yapıcısı ve kurucusu olarak ve başta yakın Doğu’nun Müslüman devletleri ol-

⁵⁸ Aptülhahat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İnkeleri ve Diplomasisi*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Yay., 1991, s. 43.

mak üzere dünyanın diğer kalan bölümüne örnek olarak yaptığı çeşitli ve olağanüstü hizmetleri karşısındaki hayranlığı bir basın demecinde yeterince açıklayabilmek olanaksızdır. Tüm eksikliklere karşın halkını kurtarmak ve yeniden oluşturmak konusunda izlediği dikkate değer yöntemin dünya tarihinde bir benzeri daha yoktur.” (Pakistan Devletinin kurucusu Muhammed Ali Cinnah)

“Mustafa Kemal’in kişiliği, halk kitlelerinin ayaklanması ve halk mücadelelerinin ölçüsü olmuştur. Bu mücadeleler onun ölümünden sonra genişlemiştir. Doğu ve Batı blokları arasındaki Üçüncü Dünyaya da sirayet etmiş ve onu sömürge tahakkümünden kurtarmıştır.” (Tunus Devlet Başkanı Habib Burgiba)

“O, uğraşlarıyla, yalnız Türkiye’ye değil, bütün Doğu dünyasına kurtuluş yolunu göstermiştir. O tarih büyüğünün, o Türk kahramanının, o Doğunun kurtuluş ve uygarlık önderinin yapıtlarını her zaman sevgi ve saygıyla anacağız”⁵⁹.

Şimdi de Atatürk’ün bu amaçlara ulaşmak amacıyla başvurduğu ve ödün vermemeye özen gösterdiği ilkelere bir göz atalım:⁶⁰

- Gerçekçilik ve serüvencilikten sakınma
- Güvenilirlik
- Güçlü tarihsel perspektif
- Ulusalçılık ve insancılık
- İnsan haklarına ve eşitlik ilkesine saygı
- Hukuka bağlılık
- Kendi gücüne dayanma, fakat gerektiğinde ittifaklara girme
- Diyaloga açıklık
- Başka ulusların iç işlerine ve ülke bütünlüğüne karışmama

Gerek Ulusal Bağımsızlık Savaşı gerekse de Cumhuriyet döneminde, Türkiye’nin karşılaştığı sorunlar çözümlenirken, diğer devletlerle ilişkiler kurulup geliştirilirken, uluslararası örgütlenmeler içersine katılırken, Türk dış politikasını biçimlendiren amaç ve ilkeler ana başlıklarıyla bunlardır ve ortaya koyduğu bilanço açısından genç Türkiye’yi kesinlikle başarıya ulaştırmış ve uluslararası aile fotoğrafının onurlu bir üyesi durumuna getirmiştir.

⁵⁹ Mehmet Gönlübol, “Atatürk’ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler”, **Atatürk Yolu**, Ankara: AKDITYK-ATAM Yay., 1987, s. 257.

⁶⁰ Bu ilkelere için bkz.: Gönlübol, s. 258-277; Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, AKDITYK-ATAM Yay., 1992, s. 451-473; İzzettin Doğan, “Atatürk’ün Dış Politikası ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı”, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı Yay., 1986, 172-186; Akşin, s. 32-46.

Elde edilen sonucun, sergilenmeye değer en güzel göstergesi Lozan Antlaşması'dır ki bilindiği gibi bu başarı sonucunda; özgür iradesiyle tanımladığı Ulusal Ant üzerine kurulmuş bir yurdu bulunan, bağımsız, egemen, imtiyaz ve kapitülasyon baskısından kurtulmuş bir devlet kurulmuştur.

Dış politikada elde edilen başarılar, elbette yalnızca doğru ve gerçekleştirilebilir hedeflerin seçilmiş olmasının ve oraya ulaşmak için kullanılan araçların yani dış politika ilkelerinin sonucu değildir. Aynı zamanda ilkelerin uygulandığı zemin yani varış noktasına ulaşmak için binilen araçların, üzerinde seyrettikleri yol da belirleyici olmuştur. Tercih edilen bu seyir yollarını "strateji" kavramıyla ifade edersek; Atatürkçü dış politikanın şu stratejiler üzerine kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz:

1. *Barış içinde yaşamak*: Türkiye'nin önce Rusya ardından Fransa olmak üzere cepheleri birer birer kapatan başarıları; daha sonra bağımsız ve egemen bir devlet olarak sahneye çıkmasını sağlayan Lozan Antlaşması'nı imzalaması ve izleyen dönemlerde de sürekli uluslararası ittifaklar yoluyla barış ve güvenlik arayışları içinde olması hep aynı stratejinin sonuçları olmuştur: "Yurtta barış, dünyada barış" stratejisi. Bir çok demeç ve uygulama göstermektedir ki burada, yurttaki barış ile ifade edilen şey demokrasi iken dünyadaki barışın temelini ise yukarıda da belirttiğimiz gibi Batılılaşma ve mazlum uluslara ilgi duyma politikaları oluşturmaktadır.

2. *Halka dayanmak*: İç politikada olduğu gibi dış politikada da alınan kararlar ve gerçekleştirilen uygulamaların arkasında ulusun desteğinin, temsilcilerinin ve onayının olmasına özel bir önem verilmiş; yapılan her iş ulus adına ve onun için yapılmıştır.

3. *İleri görüşlü ve hazır olmak*: Kimlerle, nerede, ne zaman, neyin ve nasıl yapılacağına doğru karar verebilmek için, Atatürk geçmiş ve bugünün ayrıntılı ve doğru okunmasına büyük önem vermiş; Osmanlı politikasında olduğu gibi başa gelenlere katlanan kaderci ve komplolara açık bir dış politika yerine, yazgısına kendi iradesiyle yön veren, yönünü ve konumunu önceden belirleyen ve ulusların karşılıklı ilişkilerini bir takım oyuncusu anlayışı içinde kavrayan bir yaklaşımla ileri görüşlü ve hazır olmaya çalışmıştır. Onun İkinci Dünya Savaşı'nı önceden okuyan şu sözleri, konuyu aydınlatıcı nitelik taşımaktadır:

"Avrupa sorunu İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki anlaşmazlık konuları olmaktan artık çıkmıştır. Bugün Avrupa'nın doğusunda bütün uygarlığı ve hatta bütün insanlığı tehdit eden yeni bir güç belirmiştir. Bütün nesnel ve tinsel olanaklarını, bütünüyle dünya ihtilali amacı uğruna seferber eden bu korkunç güç, üstelik Avrupalılar ve Amerikalılarca henüz bilinmeyen yepyeni siyasal yöntemler uygulamakta ve rakiplerinin en küçük hatalarından bile mükemmel bir biçimde yararlanmasını bilmektedir. Av-

rupa'da meydana gelecek bir savaşın başlıca galibi ne İngiltere, ne Fransa ne de Almanya'dır. Yalnızca Bolşevizm'dir. Rusya'nın yakın komşusu ve bu ülkede en çok savaşmış bir ulus olarak, biz Türkler orada yaşanan eden olayları yakından izliyor ve tehlikeyi bütün çıplaklığıyla görüyoruz. Uyuyan Doğu uluslarının zihniyetlerini mükemmel bir biçimde istismar eden, onların ulusal tutkularını okşayan ve kinleri kıskırtmasını bilen Bolşevikler, yalnız Avrupa'yı değil, Asya'yı da tehdit eden başlıca güç durumuna gelmişlerdir”.

“Pek yakında dünya durumu, Bırakışma yıllarından daha çok ciddi olacak ve karışacaktır. İkinci büyük bir savaş karşısında kalacağız. Dünyaya egemen olan ulusları yönetenlerin arasında yazık ki birinci derece devlet adamı çıkmıyor. Avrupa'da birkaç serüvenci Almanya ile İtalya'nın başında zorla bulunuyorlar. Karşı karşıya geldikleri zayıf devlet adamlarının aczinden cüret alıyorlar. Bunlar, bugün dünyayı kana boyamaktan çekinmeyeceklerdir. Eski dostumuz Rus Sovyet Hükümeti, âcizlerle serüvencilerin yanlış hareketlerinden yararlanmasını bilecektir. Bunun sonucunda dünyanın durumu ve dengesi bütünüyle değişecektir. İşte, bu dönem boyunca doğru hareket etmesini bilmeyip en küçük bir hata yapmamız durumunda, başımıza Bırakışma yıllarından daha çok felâketler gelmesi olasıdır!”⁶¹

“Çok zaman geçmeden Avrupa'da bir fırtına kopacak, bu müthiş kasırga, dünyanın her tarafına yayılacak ve insanlık genel bir savaş felâketinin bütün kötülükleri ile bir kere daha karşılaşacak! Bu kanlı, tehlikeli durumda tarafsız kalmak, savaşa katılmamak ve devlet gemisini bu fırtına ortasında hiçbir engele çarptırmadan yöneterek savaş dışında ve barış içinde yaşamaya çabalamak, bizim için yaşamsal önem taşımaktadır.”⁶²

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet tanklarının bütün bir Doğu Avrupa'yı istila ettiği düşünülürse, Atatürk'ün ne denli haklı çıktığı ve ileriye nasıl doğru okuduğu anlaşılabilir. Fakat burada asıl dikkat edilmesi gereken şey; Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyesi olmasının, ardı ardına Balkan Antantı ve Sadabat Pakti'nı imzalayarak Balkanlar ve Doğu'da ittifak bölgeleri oluşturmuş olmasının bu ileri görüşlülük içinde daha farklı bir görünüm ve anlam kazanıyor olmasıdır. Çünkü tüm bu yaratıcı politikalar, Türkiye'yi bir güvenlik çemberi içine almış ve İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin tarafsızlık politikasına üzerinde bir kez daha düşünmeye değer ölçüde katkı sağlamıştır. Onun şu sözleri, tam da bu noktada anımsanması gereken düşünceler içermektedir:

⁶¹ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hâtıralar**, İstanbul, 1960, s. 252 – 253.

⁶² **Ulus**, 10. 11. 1961.

“Bugün vardığımız barışın, sonsuz barış olacağına inanmak, elbette safdillik olur. Bu o kadar önemli bir gerçektir ki ondan bir an bile gaflet, ulusun bütün varlığını tehlikeye sokar. Kuşkusuz, hukukumuz, onur ve gururumuza saygı gösterildikçe, karşı saygıda asla kusur etmeyeceğiz. Fakat ne çare ki zayıf olanların hukukuna saygının noksan olduğunu ya da hiç saygı gösterilmediğini çok acı deneyimlerle öğrendik. Onun için her türlü olasılıkların gerektireceği hazırlıkları yapmakta asla gecikemeyiz.”

VI.2. ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA KONUSUNDAKİ DEMEÇLERİ

Atatürk'ün dış politika konusundaki demeçleri, onun uluslararası ilişkilere bakış açısını aydınlatmasının yanı sıra izlenen dış politikanın gerekçeleri hakkında birçok ipucu barındırmaktadır. Bu ipuçlarını seçilmiş örnekler üzerinde izlemeye çalışalım:

Örneğin barış konusunu ele alalım. Atatürk için bu kavram öylesine yaşamsaldır ki barıştan ne ödün vermiştir ne de bu olguyu bir yatıştırma aracı olarak kullanmıştır. Çünkü o, barışı hem Türk Devrimi'nin hem de izlenen dış politikanın temel amaçlarından olan “Tam Bağımsızlık” kavramı ile eş anlamlı olarak tanımlamıştır:

“Biz barış istiyoruz dediğimiz zaman, tam bağımsızlık istediğimizi herkesin anlaması gerekir.”

“Ülkemizin zulüm yoluyla uğradığı yıkımı onarmak ve yıllardan beri türlü engeller altında baskı uygulanan ekonomi yaşamımızın meşru gelişimini sağlamak ve teknoloji ve bilim içinde çalışkan bir yaşama kavuşturmak barış koşullarımızdır.”

“Öncelikle barışsever olduğumuz için barışı arzu ediyoruz. İkinci olarak, sürekli savaşlar nedeniyle, ülke barışa, düzen ve onarıma çok muhtaçtır. Fakat barış olmayacak olursa yine savaşımı sürdüreceğiz ve kesinlikle ülke için gerekli olan sonucu elde edeceğiz.”

“Dışişlerinde dürüst ve açık olan politikamız barış düşüncesine dayanır. Uluslararası herhangi bir sorunumuzu barış yoluyla çözmeyi aramak bizim çıkar ve anlayışımıza uyan bir yoldur.”

“Biz, uluslararası ilişkilerde karşılıklı güven ve saygıyı hedef tutan açık ve içten politikanın en ateşli taraftarıyız. Duyarlılığımız, bu yolda kendisini gösteren hazırlıklara ve uğraşılara karşı, bunların bizim için de eylemsel ve gerçek bir güven oluşturup oluşturmayacağı noktasındadır.”⁶³

⁶³ Atatürk'ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 336)

Bir başka dikkat çekici konu ise, Atatürk'ün gerek iç gerekse de dış politikada tercih edilen politikaları "ulusal" oluşlarıyla nitelendiriyor olmasıdır:

"Bizim açık ve uygulama yeteneğine sahip olarak gördüğümüz siyasal yöntem, ulusal siyasettir. Dünyanın bugünkü genel koşulları ve yüzyılların beyinlerde ve karakterlerde merkezileştirdiği gerçekler karşısında düşü olmak kadar büyük bir hata olamaz. Tarihin ifadesi budur, bilimin, aklın, mantığın ifadesi böyledir. Ulusumuzun güçlü ve sürekli yaşayabilmesi için, devletin tümüyle ulusal bir siyaset izlemesi ve bu siyasetin, iç örgütlenmemizle tümüyle uyumlu ve dayanaklı olması gerekmektedir. Ulusal siyaset dediğimiz zaman, kastettiğim anlam ve içerik şudur: Ulusal sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı sürdürmek, ulus ve ülkenin gerçek mutluluk ve uygarlaşmasına çalışmak. Sınırlandırılmamışlıktan doğan arzular peşinde ulusu oyalamamak ve zarar vermemek. Uygar dünyadan, uygar ve insani davranışa ve bağımsız dostluğa sahip olmaktır."

"Büyük düşler peşinden koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen düzenbaz insanlardan değiliz. Büyük ve düşsel şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın düşmanlığını, kötü niyetini, kinini bu ülkenin ve ulusun üzerine çektik. Biz Panislâmizm yapmadık; belki 'yapıyoruz, yapacağız!' dedik. Düşmanlar da 'yaptırmamak için bir an evvel öldürelim!' dediler. Panturanizm yapmadık, 'yaparız, yapıyoruz!' dedik, 'yapacağız!' dedik ve yine 'öldürelim!' dediler. Bütün dava bundan ibarettir. Bütün dünyaya korku ve telâş veren kavram bundan ibarettir. Biz böyle, yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize olan baskılarını artırmaktan ise doğal duruma, meşru duruma dönelim; haddimizi bilelim. Biz yaşama ve bağımsızlık isteyen ulusuz. Ve yalnız ve ancak bunun için yaşamımızı esirgemedен veririz!"⁶⁴

Yine, demeçler okunduğunda, birçok hedef içersinde Batılılaşma politikalarının da özel bir yeri olduğu ve dış politika üzerinde belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

"Ülkeler çeşitlidir, fakat uygarlık birdir ve bir ulusun ilerlemesi için bu tek uygarlığa katılmamız gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Batıya karşı elde ettiği başarılarından çok mağrur olarak, kendini Avrupa uluslarına bağlayan bağları kestiği gün başlamıştır. Bu hataydı, bunu yinelemeyeceğiz."

⁶⁴ Atatürk'ün Söylev ve ..., 1. Cilt, s. 195 -196.

“Türklerin yüzyıllardan beri izlediği hareket, sürekli aynı doğrultuyu korudu. Biz sürekli doğudan batıya doğru yürüdük. (...) Doğuda yaşamayı seçmek zorunda olduğumuz için, ırkımızın beşiği ile ilgili olması nedeniyle olabildiğince yakın batıda bir ikametgâh seçtik. Fakat bedenlerimiz doğuda ise düşüncelerimiz batıya doğru yönelik kalmıştır.”

KAYNAKÇA

- AFETİNAN, A., "Atatürk'ün Büyük Nutuk'unun Müsveddeleri Üzerinde Arkadaşlarının Eleştirilerini Dinlemesi ve Gençliğe Seslenişi", **Atatürk'ün Büyük Söylev'inin 50. Yılı Semineri**, Ankara: TTK Yay., 1980.
- AFETİNAN, A., **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara, 1968.
- _____, A., İzmir İktisat Kongresi, Ankara: TTK Yay., 1989.
- _____, A., **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara: TTK Yay., 1988.
- AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, İstanbul: İnkılâp ve Aka Yay., 1991.
- AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1998.
- ARAR, İsmail, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı", **Atatürk'ün Büyük Söylev'inin 50. Yılı Semineri**, Ankara: TTK Yay., 1980.
- Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Haz. Utkan Kocatürk, Ankara: AKDITYK-ATAM Yay., 1999, s. 152.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 3 Cilt, Ankara: AKDITYK – ATAM Yay., 1989.
- ATAY, F. Rıfki, **Çankaya: Atatürk Devri Hatıraları**, İstanbul, 1953.
- AYBARS, Ergün, "Atatürk Eğitim İlkesi", **Uluslararası Atatürk Konferansı**, İstanbul: Boğaziçi Univ. Yay., , 1981.
- AYSAN, Mustafa A., "*Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Modeli*", **Atatürkçülük**, İstanbul: MEB Yay, 1988.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara: İmge Kitabevi Yay., 2003.
- CEBESOY, Ali Fuat, **Siyasi Hâtıralar**, İstanbul, 1960.
- CUMALI, Necati, "Nutuk", **Vatan**, 10 Kasım 1961.
- DAVER, Bülent, "*Atatürk ve Ekonomi*", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 31, Cilt: XI, Mart 1995.

- DOĞAN, İzzettin, "Atatürk'ün Dış Politikası ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı Yay., 1986.
- ELDEM, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara: TTK Yay., 1994.
- ERENDİL, Muzaffer, "Atatürk'ün Nutuk (Söylev) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", **IX.Tarih Kongresi-Bildiriler**, Cilt: III, Ankara: TTK Yay., 1989.
- ERKAN, Hüsnü, "Atatürkçü Düşünce, Bilimsellik ve Toplumsal Gelişme", **Uluslararası Atatürk Konferansı**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1981.
- FAROQHİ, Suraiya, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994.
- GALBRAITH, John Kenneth, **İktisat Tarihi**, Ankara: Dost Yayınları, 2004.
- GÖKBERK, Macit, "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı Yay., 2004.
- GÖNLÜBOL, Mehmet - KÜRÇÜOĞLU, Ömer, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, AKDITYK-ATAM Yay., 1992.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler", **Atatürk Yolu**, Ankara: AKDITYK-ATAM Yay., 1987.
- İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: III, İstanbul, 1948.
- KARAL, E. Ziya, **Atatürk'ün Büyük Söylev'inin 50. Yılı Semineri**, Ankara: TTK Yay., 1980. (Tartışmalar ve Açıklamalar Bölümü).
- KARAOSMANOĞLU, Y. Kadri, "Hatıralar: Yorulmak Bilmez Atatürk", **Ulus**, 13 Temmuz 1961.
- KAZGAN, Gülten, **İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul: Remzi Kitabevi Yay., 2002.
- KILIÇ, Ali, **Atatürk'ün Hususiyetleri**, 1955.
- KIŞLALI, A. Taner, "Atatürk'ün Kültür Siyaseti", **Cumhuriyet Dönemi Cumhuriyet Yazıları Seçkisi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- KONGAR, Emre, **Kültür Üzerine**, İstanbul: Remzi Kitabevi Yay., 2003.
- Nutuk**, Haz.: Zeynep Korkmaz, Ankara: ATAM Yay., 1991.
- Nutuk-Söylev**, 3 Cilt, Ankara: TTK Yay., 1989.
- ÖZERDİM, Sami N., "Nutuk'ta Altı Çizilmiş Satırlar", **Belleten**, Cilt: XLV/1, S: 177, Ocak 1981.
- _____, Sami N., "Nutuk'un Çeşitli Basımları ve Düşündürdükleri", **Atatürk'ün Büyük Söylev'inin 50. Yılı Semineri**, Ankara: TTK Yay., 1980.
- _____, Sami N., **Açıklamalı Söylev Sözlüğü**, Ankara: TDK Yay., 1981.
- SAVAŞ, Vural, **İktisatın Tarihi**, Ankara: Siyasal Kitabevi Yay., 2000.
- SOYDAN, Mahmut, "*Gazi ve İnkılâp*", **Milliyet**, 05.02.1930.
- _____, Mahmut, "*Gazi ve İnkılâp*", **Milliyet**, 06.02.1930.
- _____, Mahmut, "*Gazi ve İnkılâp*", **Milliyet**, 07.12.1929.
- _____, Mahmut, "*Gazi ve İnkılâp*", **Milliyet**, 10-11.01.1930.
- Söylev**, 2 Cilt, Haz.: Mehmet Tuğrul (vdr.), Ankara: TDK Yay., 1981.
- Söylev**, Haz.: H. Veldet Velidedeoğlu, İstanbul: Çağdaş Yay., 1981.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler**, Ankara: TTK Yay., 1991.

TEZEL, Y. Sezai, **Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994.

TURAN, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, Ankara: TTK Yay., 1989.

TURANLI, Rona, **İktisadi Düşünce Tarihi**, İstanbul: Bilim Teknik Yay., 2000.

TÜTENGİL, C. Orhan, "1927 Yılında Türkiye", **Atatürk'ün Büyük Söylev'inin 50. Yılı Semineri**, Ankara: TTK Yay., 1980.

Ulus, 10. 11. 1961.

ÜSTÜNEL, Besim, **Ekonominin Temelleri**, Ankara, 1975.

Uludağ Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü
Görükle Kampüsü 16059 Nilüfer / BURSA
Tel: 0224 294 05 32 www.uludag.edu.tr